

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 6

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Степаненко Вікторія Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Протокол № 16 від 29 грудня 2025 року

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення
(Рішення №1834 від 21.12.2023 р. Ідентифікатор медіа R30-02332).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Волинський національний університет імені Лесі Українки
(просп. Волі, буд. 13, м. Луцьк Волинської обл., 43025, post@vnu.edu.ua, тел. (0332) 720123).

Періодичність: 6 разів на рік.

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності I10 – Соціальна робота та консультування; I11 – Дитячі та молодіжні служби;
D4 – Публічне управління та адміністрування)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Мови видання: українська, англійська, німецька, польська, іспанська, французька, болгарська.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2786-4715 (Print)
ISSN 2786-4723 (Online)

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 378.016:364-43

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.1>

Олена БЕЛКІНА-КОВАЛЬЧУК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0001-7115-3889

Бібліографічний опис статті: Белкіна-Ковальчук, О. (2025). Особливості підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.1>

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ДО НАДАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ

Формування життєстійкості – це пілотний проєкт Міністерства соціальної політики України, який реалізовується у межах Всеукраїнської програми психічного здоров'я «Ти як?». Сьогодні формування життєстійкості – це комплексна соціальна послуга, що забезпечує мультифункціональний, міждисциплінарний підхід у її наданні. Актуальність дослідження зумовлена потребою у підготовці фахівців із соціальної роботи, здатних професійно надавати таку послугу, допомагати громадянам адаптуватися до нових соціальних і життєвих умов у період кризи, здійснювати психосоціальну підтримку населення на рівні громад. Метою статті є визначення та характеристика особливостей підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості.

Визначено нормативно-правове підґрунтя надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості та підготовки фахівців із соціальної роботи (Закон України «Про соціальні послуги», Постанова КМУ «Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості», Постанова КМУ «Деякі питання реалізації експериментального проєкту з організації надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості в територіальних громадах»), її зміст, який має мультикомпонентний характер. Відповідно, фахівець із соціальної роботи має працювати не лише індивідуально з клієнтом, але й як координатор міждисциплінарної команди, що включає психологів, медиків, інших працівників та громадські ресурси.

Це потребує формування ряду компетентностей майбутніх фахівців із соціальної роботи щодо надання послуги життєстійкості, зокрема: оцінювальні компетентності, психосоціальні інтервенційні компетентності, міжпрофесійні та командні компетентності, комунікативно-етичні та організаційно-адміністративні компетентності та ін.

Визначено, що українські заклади вищої освіти вже впроваджують освітні програми, орієнтовані на підготовку фахівців із соціальної роботи із наголосом на життєстійкість. Це свідчить про поступове реагування системи вищої освіти на нові суспільні виклики, однак така підготовка ще не є цілісною. Важливого значення набуває міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до її надання.

Ключові слова: життєстійкість, соціальні послуги, комплексна соціальна послуга з формування життєстійкості, підготовка фахівців із соціальної роботи, міждисциплінарний підхід.

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-7115-3889

To cite this article: Bielkina-Kovalchuk, O. (2025). Osoblyvosti pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty do nadannia kompleksnoi sotsialnoi posluhy z formuvannia zhyttiistiikosti [Specifics of training future social workers to provide a comprehensive social resilience-building services]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.1>

SPECIFICS OF TRAINING FUTURE SOCIAL WORKERS TO PROVIDE A COMPREHENSIVE SOCIAL RESILIENCE-BUILDING SERVICES

Resilience building is a pilot project of the Ministry of Social Policy of Ukraine, implemented within the “How Are You?” All-Ukrainian Mental Health Program. Today, resilience building is a comprehensive social service that provides a multifunctional and interdisciplinary approach to its provision. The relevance of the study is due to the need to train social workers capable of professionally providing such a service, helping citizens adapt to new social and living conditions in times of crisis, and providing psychosocial support to the population at the community level. The purpose of the article is to determine and characterise the features of training future social workers to provide a comprehensive social resilience-building service.

The study defines the legal framework for both the provision of this service and the training of social workers, including the Law of Ukraine “On Social Services”, Cabinet of Ministers Resolution “On the Implementation of a Pilot Project to Introduce a Comprehensive Social Resilience-Building Service”, Cabinet of Ministers Resolution “On Certain Issues of Implementing an Pilot Project to Organize the Provision of a Comprehensive Social Resilience-Building Service in Territorial Communities”. The multicomponent nature of this service’s content is also highlighted. Accordingly, a social worker must function not only as an individual practitioner, but also as a coordinator of an interdisciplinary team that includes psychologists, doctors, other workers and community resources.

This requires the development of several competencies in future social workers to provide resilience-building service, in particular: assessment competencies, psychosocial interventional competencies, interprofessional and teamwork competencies, communicative-ethical and organisational-administrative competencies, etc.

The study indicates that Ukrainian higher education institutions are already implementing educational programs focused on resilience building. This indicates a gradual response of the higher education system to new social challenges, but such training is not yet holistic. An interdisciplinary approach in the preparation of future social workers for the provision of this service is becoming important.

Key words: *resilience, social services, comprehensive social resilience-building service, training of social workers, interdisciplinary approach.*

Актуальність проблеми. У зв’язку із воєнними діями, які тривають на території України, українське населення стикнулося із багатьма викликами: реальними загрозами життю та здоров’ю, переживанням страху за себе та своїх близьких, відчуттям невизначеності щодо майбутнього тощо. Тому сьогодні актуальними стають вміння та навички особистості адаптуватись до життєвих труднощів, збереження власної продуктивності, підтримки себе та інших в умовах невизначеності та криз, зростає потреба у психосоціальній підтримці на рівні громад – все це потребує розробки й впровадження послуг з формування життєстійкості та підготовки кваліфікованих фахівців із соціальної роботи.

Формування життєстійкості – це пілотний проєкт Міністерства соціальної політики Укра-

їни, який реалізовується у межах Всеукраїнської програми психічного здоров’я «Ти як?». Ініціатива спрямована на створення в громадах Центрів життєстійкості, де кожен охочий може безкоштовно отримати психосоціальну підтримку.

Основна мета проєкту полягає у підтримці психічного здоров’я населення, зниженні рівня стресу й тривожності, а також у допомозі громадянам адаптуватися до нових соціальних і життєвих умов у період кризи. Важливою складовою є навчання учасників проєкту технікам саморегуляції, розвитку стресостійкості та профілактики психологічної травматизації. Крім того, проєкт спрямований на створення ефективних механізмів надання соціальних послуг у Центрах життєстійкості, посилення волонтерського руху та підвищення рівня соціальної згуртованості громад.

Сьогодні формування життєстійкості – це комплексна соціальна послуга, що забезпечує мультифункціональний, міждисциплінарний підхід у її наданні. Це, одночасно, зумовлює необхідність відповідної підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи, які б ефективно надавали б таку послугу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Феномен життєстійкості вивчався як зарубіжними (Д. Ассонів, С. Мадді, Г. Олпорт, К. Роджерс, Г. Сельє та ін.) так і вітчизняними дослідниками (О. Кокун, Т. Мельничук, І. Черезова, О. Чиханцова та ін.). Значна увага у наукових дослідженнях звертається на психологічний аспект формування життєстійкості.

Педагогічний аспект розвитку життєстійкості у здобувачів вищої освіти висвітлено в працях С. Маркової, Д. Костенко, С. Михайлової (С. Маркова, Д. Костенко, С. Михайлова, 2023); роль життєстійкості у побудові траєкторії професійного зростання здобувачів вищої освіти схарактеризовано у праці Д. Костенко (Д. Костенко, 2024); розвиток життєстійкості майбутніх педагогів у процесі вивчення безпекових дисциплін досліджувала Ю. Глінчук (Ю. Глінчук, 2022).

Питанню розвитку резильєнтності здобувачів вищої освіти та викладачів ЗВО присвячені роботи С. Яланської (С. Яланська, А. Єфіменко, 2025) та К. Балахтар (К. Балахтар, 2022); психологічні особливості життєстійкості здобувачів вищої освіти досліджувала М. Радіонова (М. Радіонова, 2022).

І. Черезова зазначає, що «вивчення життєстійкості є важливим напрямком соціально-психологічних досліджень, основний фокус яких спрямований на розкриття ключових передумов, що дозволяють підтримувати ефективну взаємодію зі значущими людьми, досягати успіху в житті, бути щасливим навіть за наявності несприятливих зовнішніх обставин. Життєстійкість сприяє набуттю резильєнтності як здатності людини зберігати адекватний психічний стан у кризових ситуаціях» (І. Черезова, 2024).

Таким чином, основна увага українських дослідників зосереджена на сутнісних особливостях понять «життєстійкість», «резильєнтність», визначено їх психологічні особливості та потенціал як для розвитку окремої осо-

бистості, так і учасників освітнього процесу, зокрема.

Питання підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг розкрито в роботах (О. Пожидаєвої, Г. Слозанської, С. Чернети, С. Янковської та ін.). Однак питання підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості є нерозробленим та потребує окремої уваги.

Мета дослідження – визначити та схарактеризувати особливості підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основним законом, що регулює діяльність у сфері соціальних послуг, є Закон України «Про соціальні послуги» (17.01.2019 № 2671-VIII). Закон визначає поняття соціальної послуги, принципи її надання, права отримувачів, класифікацію соціальних послуг та механізми взаємодії суб'єктів системи надання соціальних послуг.

Надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості регламентується постановою Кабінету Міністрів України № 1049 (03.10.2023) Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості та відповідним Порядком реалізації експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості (Постанова КМУ ..., 2023). Цей нормативний акт закріплює рамки, зміст і механізм реалізації такої послуги як пілотного проекту.

У 2025 році Постановою КМУ від 19 листопада 2025 р. № 1505 Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості в територіальних громадах затверджено Порядок реалізації експериментального проекту з організації надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості в територіальних громадах, який визначає механізм реалізації даного експериментального проекту в територіальних громадах (Постанова КМУ ..., 2025).

Додатково, в мережі публікуються методичні матеріали та ініціативи Міністерства соціальної політики України щодо проекту «Життестійкість», створення відповідних Центрів життестійкості та інструктивно-методичного супроводу цього напрямку.

Освітня складова підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи визначається освітніми стандартами за спеціальністю 231 «Соціальна робота», відповідає вимогам до компетентностей бакалавра/магістра соціальної роботи, що дозволяє інтегрувати підготовку фахівців до надання нових послуг.

Таким чином, нормативно-правова база регламентує надання комплексної соціальної послуги з формування життестійкості та дає можливість включення в освітні програми підготовки фахівців із соціальної роботи відповідних компетентностей та результатів навчання для надання цієї послуги.

Наразі не існує Державного стандарту комплексної соціальної послуги з формування життестійкості. В постанові КМУ Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життестійкості зазначено, що затвердження Державного стандарту комплексної соціальної послуги з формування життестійкості можливе за результатами експериментального проекту та внесення відповідних змін до Класифікатора соціальних послуг (Постанова КМУ ..., 2023). Однак, послуги, спрямовані на формування життестійкості, можуть надаватися в рамках інших стандартизованих соціальних послуг, таких як психосоціальні послуги із надання психосоціальної допомоги, соціальна адаптація, консультування, соціальний супровід або через створення «Центрів життестійкості», які надають допомогу в набутті такої стійкості.

Комплексна соціальна послуга з формування життестійкості має мультикомпонентний характер і складається з ряду ключових складових. Першочерговою є оцінка потреб людини (з виявленням ресурсів та ризиків життестійкості) та складання дорожньої карти. Важливим елементом послуги є посередництво та допомога в установленні контактів з фахівцями, службами, організаціями, які пропонують послуги для вирішення наявних проблем, можливості соціального захисту

тощо. До змісту послуги входить інформування з питань соціального захисту, медичних послуг, правничої допомоги тощо.

Надання психологічної підтримки та допомоги отримувачам включає психологічну діагностику, консультування, надання підтримки та допомоги після психологічних травм та стресових розладів, просвіту з питань психічного здоров'я, навчання методам саморегуляції з метою зменшення стресу та підвищення адаптивності.

Окремими напрямками є:

- робота з батьками, їх психологічна підтримка, розвиток батьківських компетентностей;
- психологічна робота з військовослужбовцями, ветеранами і їхніми родинами;
- організація клубів за інтересами, зокрема батьківських, сімейних клубів;
- організація роботи груп самопомоги та взаємодопомоги;
- організація простору безпеки та розвитку з елементами арттерапевтичних засобів, ігрової терапії;
- координація волонтерської діяльності та підготовка волонтерів;
- організація міждисциплінарного навчання основ командної взаємодії представників суб'єктів, які діють в територіальній громаді та забезпечують надання психологічної допомоги; жителів територіальної громади з основ психічного здоров'я, протоколів поведінки в кризових ситуаціях, тощо (Постанова КМУ ..., 2023).

Виходячи зі змісту комплексної соціальної послуги з формування життестійкості передбачається, що фахівець із соціальної роботи має працювати не лише індивідуально з клієнтом, але й як координатор міждисциплінарної команди, що включає психологів, медиків, інших працівників та громадські ресурси.

Для виконання таких завдань важливо сформувати ряд компетентностей майбутніх фахівців із соціальної роботи щодо надання послуги життестійкості, зокрема: оцінювальні компетентності (здатність до проведення скринінгу, виявлення соціальних, психологічних, травматичних ризиків; аналіз ресурсів життестійкості; складання індивідуального плану допомоги); психосоціальні інтервенційні компетентності (навички надання базової

вої психологічної допомоги, технік регуляції емоцій; розуміння травма-інформованого підходу); міжпрофесійні та командні компетентності (вміння працювати в мультидисциплінарній команді, комунікувати з представниками різних професій, координувати маршрути надання послуги); комунікативно-етичні компетентності (емпатія, дотримання етики соціальної роботи, захист конфіденційності, робота з різноманіттям (етнічним, культурним, гендерним)); організаційно-адміністративні компетентності (ведення документації, звітності, дотримання протоколів надання послуги, робота з кейсами) та ін. Ці компетентності мають знайти продовження в результатах навчання при підготовці фахівців із соціальної роботи.

Варто відмітити, що українські заклади вищої освіти вже впроваджують освітні програми, орієнтовані на підготовку фахівців із соціальної роботи із наголосом на життєстійкість.

До прикладу, освітньо-наукова магістерська програма «Соціальне відновлення та життєстійкість» за спеціальністю І10 Соціальна робота та консультування галузь знань І Охорона здоров'я та соціальне забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка передбачає 2 роки навчання (120 кредитів ЄКТС). «Мета освітньої програми – підготовка фахівців соціальної роботи, здатних визначати стратегії соціальної реабілітації та упроваджувати технології відновлення соціального функціонування особи, групи, громади задля досягнення психологічного благополуччя, розвитку життєстійкості та підвищення якості життя» (Освітньо-наукова магістерська програма..., 2025).

До навчання за цією програмою запрошуються випускники бакалаврату різних спеціальностей – не тільки «Соціальна робота», а й інших галузей, – які орієнтовані на подальший професійний розвиток, наукові пошуки та опанування сучасних українських та міжнародних підходів у сфері соціальної реабілітації.

Основними завданнями програми є формування дослідницьких та практично орієнтованих компетентностей, важливих для залучення людей, спільнот і соціальних інститутів до подолання наслідків травматичних подій,

травм, життєвих труднощів та відновлення соціального функціонування на різних рівнях – від індивідуального (мікрорівень) до громадського та суспільного (мезо- та макrorівні). Програма також спрямована на розвиток здатності впроваджувати інноваційні підходи у сфері реабілітаційної соціальної роботи.

Важливою частиною підготовки є проходження клінічної та науково-дослідницької практик, які забезпечують поєднання теоретичних знань з реальними професійними ситуаціями.

Структура програми складається з обов'язкового блоку (90 кредитів) та додаткових напрямків спеціалізації (20 кредитів), один із яких здобувачі обирають відповідно до своїх професійних інтересів та майбутньої кар'єрної траєкторії: Організація, управління і адміністрування соціальних інституцій; Психосоціальна робота з населенням.

Дисципліни за напрямом «Організація, управління і адміністрування соціальних інституцій»: Медіація в діяльності соціальних організацій; Соціальний захист постраждалих у надзвичайних ситуаціях; Кризове лідерство та життєстійкість; Тренінг управлінської компетентності; Розвиток соціальних послуг в громаді; Фандрайзинг в управлінні соціальними інституціями.

Дисципліни за напрямом «Психосоціальна робота з населенням»: Перша психологічна допомога та самопомога; Клінічний кейс-менеджмент; Технології соціальної адаптації та інтеграції в роботі з вразливими групами; Тренінг професійної резильєнтності; Соціальна реабілітація постраждалої сім'ї; Професійна реабілітація та кар'єрний розвиток (Освітньо-наукова магістерська програма..., 2025).

Таким чином, дана освітньо-наукова програма поглиблює підготовку майбутніх фахівців із соціальної роботи щодо сприяння відновленню суспільства після кризових подій та посиленню індивідуальної резильєнтності.

Ужгородський національний університет впроваджує на першому (бакалаврському) рівні освітньо-професійну програму «Соціальна робота» за спеціальністю 231 «Соціальна робота», в якій серед дисциплін є Соціальна робота в умовах надзвичайних ситуацій, Соці-

альна інтеграція ветеранів війни, Соціальна медицина, Документобіг у соціальній роботі, Індивідуальна та групова соціальна робота, Соціальна робота в громаді, Адміністрування соціальної роботи в громаді, Психолого-педагогічна практика, Соціальна робота у сфері охорони здоров'я, Соціальна інтеграція ветеранів війни (Освітня програма..., 2024).

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота» орієнтована на формування професійно підготовлених і конкурентоспроможних спеціалістів, які володіють системними теоретичними знаннями фундаментального та прикладного характеру, здатні адекватно реагувати на сучасні суспільні виклики й ефективно виконувати стандартні професійні завдання в полікультурному соціальному просторі. Програма спрямована на розвиток у здобувачів вищої освіти компетентностей, передбачених професійним стандартом «Фахівець із соціальної роботи», що забезпечує готовність до здійснення професійної діяльності відповідно до визначених функцій (Освітня програма..., 2024). Зміст ОПП охоплює політико-правові, теоретико-методологічні та організаційно-управлінські основи надання професійної соціальної допомоги окремим особам, соціальним групам і громадам, спрямовані на підтримку, відновлення або розширення їх соціального функціонування, реалізацію громадянських прав та профілактику соціального виключення.

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки (Освітньо-професійна програма..., 2023) спрямовує підготовку майбутніх фахівців до реалізації змісту комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості через ряд нормативних (Загальна, вікова та соціальна психологія, Теорія та технологія соціальної роботи, Профілактика жорстокого поводження з дітьми, Соціальна інтеграція дітей з інвалідністю, Соціально-правовий захист окремих категорій клієнтів, Соціальна робота з різними категоріями клієнтів, Соціальна робота з військовослужбовцями та членами їх сімей, Соціальна діагностика та консультування, Соціальний супровід сім'ї) та вибірко-вих освітніх компонентів (Соціально-правовий захист сім'ї, дітей та молоді, Особистість

у соціальній роботі, Соціально-педагогічна діяльність дитячих та молодіжних громадських організацій, Основи життєстійкості особистості, Технології соціального виховання особистості, Соціологія сім'ї, The Environment and Social Behaviour, Технології формування компетентності батьків, Основи соціальної реабілітації, Соціальна робота з біженцями та вимушеними переселенцями, Основи громадського здоров'я, Соціальне партнерство, Соціальне інспектування). Це створює базу для підготовки фахівців, здатних працювати в контексті життєстійкості.

Таким чином, деякі українські ЗВО вже впроваджують освітні програми з акцентом на «життєстійкість», що свідчить про поступове реагування системи вищої освіти на нові суспільні виклики. Ці та інші приклади ілюструють, що підготовка фахівців із соціальної роботи, орієнтована на формування життєстійкості, вже має практичну присутність у системі вищої освіти України.

Оскільки комплексна соціальна послуга з формування життєстійкості має мультикомпонентний характер, тому важливого значення набуває міждисциплінарний підхід у підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи до її надання. На це наголошує Д. Мельничук, надаючи важливого значення міждисциплінарній взаємодії як формі професійної співпраці. «У контексті надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості, міждисциплінарна взаємодія перетворюється з бажаного елементу підготовки на критичну необхідність. Вона забезпечує фахівця цілісним інструментарієм для роботи зі складною та багатовимірною проблематикою. Тільки фахівець, підготовлений на засадах інтеграції знань, здатен ефективно працювати у команді, надавати якісну та своєчасну підтримку, тим самим зміцнюючи життєстійкість українського суспільства в умовах безпрецедентних випробувань» (Д. Мельничук, 2025).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Міждисциплінарний підхід є визначальним чинником підготовки фахівців із соціальної роботи до надання комплексної послуги з формування життєстійкості, забезпечує поєднання знань з практичної психології, соціології, педагогіки та суміжних галузей для надання багатови-

мірної підтримки клієнтам. Така інтеграція дозволяє фахівцям виконувати різні професійні ролі – консультативну, освітню, діагностичну, – що сприяє цілісному підходу до подолання складних життєвих ситуацій і зміцнення особистісних ресурсів. Завдяки міждисциплінарній взаємодії стає можливим комплексне реагування на проблеми, які потребують не тільки соціальної допомоги, але й психологічного супроводу, педагогічної підтримки та ефективної координації з іншими службами й установами.

Варто взяти до уваги, що послуга з формування життєстійкості в Україні має експе-

риментальний характер – відсутні широко-масштабні емпіричні дані про її ефективність. Потрібні дослідження щодо адаптації освітніх програм під специфіку різних громад (міських / сільських) та контексту післявоєнного відновлення. Необхідно глибше вивчити механізми запобігання травматизації фахівців, які працюють із людьми з травмою – і відповідно, підготовку цих фахівців. Таким чином, подальші дослідження можуть зосередитися на порівнянні вітчизняних та зарубіжних моделей підготовки фахівців соціальної сфери, визначені найкращих практик та їх адаптацію в освітній простір України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балахтар К. С. Резильєнтність викладача ЗВО в умовах військового стану. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія* : зб. наук. пр. Київ : Національний авіаційний університет, 2022. Вип. 1 (20). С. 55–62. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/16917/2425>
2. Глінчук Ю. Розвиток життєстійкості майбутніх педагогів у процесі вивчення безпекових дисциплін. *Інноватика у вихованні*. Вип. 16. 2022. С. 95–101. DOI: <https://doi.org/10.35619/iiu.v1i16.483>
3. Деякі питання реалізації експериментального проекту з організації надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості в територіальних громадах : Постанова КМУ № 1505 від 19 листопада 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-2025-%D0%BF#Text>
4. Костенко Д. Життєстійкість як умова побудови траєкторії професійного розвитку здобувачів вищої освіти в сучасних реаліях. *Наукові записки Серія: Педагогічні науки*. 2024. Випуск 213. С. 155–159. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-155-159>
5. Маркова С. В., Костенко Д. В., Михайлова С. В. Життєстійкість здобувачів вищої освіти в умовах війни: педагогіко-філософський дискурс. *Трансформаційна економіка*. № 5 (05). 2023. С. 87–89. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-5-15>
6. Мельничук Д. Роль міждисциплінарної взаємодії у підготовці фахівців із соціальної роботи до надання комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості. *Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (11 листопада 2025 року, м. Суми). Суми : СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2025. 273 с. С. 176–178.
7. Освітня програма «Соціальна робота». URL: https://www.uzhnu.edu.ua/uk/program/166/sotsialna-robota?utm_source=chatgpt.com
8. Освітньо-наукова магістерська програма «Соціальне відновлення та життєстійкість». URL: <https://psy.knu.ua/news/1468-osvitni-prohramy-pidhotovky-mahistriv-na-fakulteti-psykholohii-2025#onp-sotsialne-vidnovlennia-ta-zhyttiistiikist>
9. Освітньо-професійна програма «Соціальна робота. Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. URL: <https://vnu.edu.ua/uk/all-educations/sotsialna-robota-sotsialna-pedahohika-plan-zatv-2023-r>
10. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості : Постанова КМУ № 1049 від 03.10.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text>
11. Радіонова М. Психологічні особливості життєстійкості здобувачів вищої освіти в умовах воєнного часу. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 13(18). 2022. С. 670–681. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13\(18\)-670-681](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13(18)-670-681)
12. Черезова І. О. Життєстійкість здобувачів вищої освіти як здатність подолання травмувальних ситуацій. *Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (24-25 квітня 2024 року) : збірник тез. Запоріжжя : БДПУ, 2024. С. 291–293.
13. Яланська С., Єфименко А. Резильєнтність здобувачів вищої освіти в умовах повномасштабної війни. *Наукові записки. Серія: Психологія*. №1. 2025. С. 175–181. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-23>

REFERENCES:

1. Balakhtar, K. S. (2022). Rezyliientnist vykladacha ZVO v umovakh viiskovoho stanu [Resilience of a higher education institution teacher under martial law]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika. Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*, 1(20), 55–62. Retrieved from <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/16917/2425> [in Ukrainian].
2. Hlinchuk, Yu. (2022). Rozvytok zhyttiistikiosti maibutnikh pedahohiv u protsesi vyvchennia bezpekovykh dystsyplin [Development of resilience of future teachers in the process of studying security disciplines]. *Innovatyka u vykhovanni – Innovation in Education*, (16), 95–101. <https://doi.org/10.35619/iu.v1i16.483> [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). Deiki pytannia realizatsii eksperymentalnoho proiektu z orhanizatsii nadannia kompleksnoi sotsialnoi posluhy z formuvannia zhyttiistikiosti v terytorialnykh hromadakh [Some issues of implementing an experimental project on organizing the provision of a comprehensive social service for resilience formation in territorial communities] (Resolution No. 1505, November 19, 2025). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1505-2025-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Kostenko, D. (2024). Zhyttiistikiost yak umova pobudovy traiektorii profesiinoho rozvytku zdobuvachiv vyshchoi osvity v suchasnykh realiakh [Resilience as a condition for building the trajectory of professional development of higher education students in modern realities]. *Naukovi zapysky. Seriya: Pedagogichni nauky – Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences*, (213), 155–159. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-155-159> [in Ukrainian].
5. Markova, S. V., Kostenko, D. V., & Mykhailova, S. V. (2023). Zhyttiistikiost zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh viiny: pedahohiko-filosofskyi dyskurs [Resilience of higher education students in wartime: A pedagogical and philosophical discourse]. *Transformatsiina ekonomika – Transformational Economics*, 5(05), 87–89. <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-5-15> [in Ukrainian].
6. Melnychuk, D. (2025). Rol mizhdystsyplinarnoi vzaiemodii u pidhotovtsi fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty do nadannia kompleksnoi sotsialnoi posluhy z formuvannia zhyttiistikiosti [The role of interdisciplinary interaction in training social work specialists to provide comprehensive social services for resilience formation]. In *Sotsialna pidtrymka sim'i ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady: Materialy VII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Social support of family and child in the sociocultural space of the community: Proceedings of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference]* (pp. 176–178). Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. [in Ukrainian].
7. Educational program “Social Work”. (n.d.). Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/program/166/sotsialna-robota>
8. Educational and scientific master's program “Social Recovery and Resilience”. (n.d.). Retrieved from <https://psy.knu.ua/news/1468-osvitni-prohramy-pidhotovky-mahistriv-na-fakulteti-psykholohii-2025#onp-sotsialne-vidnovlennia-ta-zhyttiistikiost>
9. Educational and professional program “Social Work. Social Pedagogy” for the first (bachelor's) level of higher education. (n.d.). Retrieved from <https://vnu.edu.ua/uk/all-educations/sotsialna-robota-sotsialna-pedahohika-plan-zatv-2023-r>
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Pro realizatsiiu eksperymentalnoho proiektu iz zaprovadzhennia kompleksnoi sotsialnoi posluhy z formuvannia zhyttiistikiosti [On the implementation of an experimental project to introduce a comprehensive social service for resilience formation] (Resolution No. 1049, October 3, 2023). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
11. Radionova, M. (2022). Psykholohichni osoblyvosti zhyttiistikiosti zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh voiennoho chasu [Psychological features of resilience of higher education students under wartime conditions]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, 13(18), 670–681. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13\(18\)-670-681](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-13(18)-670-681) [in Ukrainian].
12. Cherezova, I. O. (2024). Zhyttiistikiost zdobuvachiv vyshchoi osvity yak zdatnist podolannia travmuvalnykh sytuatsii [Resilience of higher education students as the ability to overcome traumatic situations]. In *Nauka III tysiacholittia: poshuky, problemy, perspektyvy rozvytku: Materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii [Science of the third millennium: Searches, problems, development prospects: Proceedings of the VII International Scientific and Practical Internet Conference]* (pp. 291–293). Berdyansk State Pedagogical University. [in Ukrainian].
13. Yalanska, S., & Yefymenko, A. (2025). Rezyliientnist zdobuvachiv vyshchoi osvity v umovakh povnomasshtabnoi viiny [Resilience of higher education students under conditions of full-scale war]. *Naukovi zapysky. Seriya: Psykholohiia – Scientific Notes. Series: Psychology*, (1), 175–181. <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-23> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 09.11.2025

Дата прийняття статті: 21.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364.63:355

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.2>**Олександр БІЛОУС***аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025***ORCID:** 0009-0003-4445-715X

Бібліографічний опис статті: Білоус, О. (2025). Концептуальні підходи до профілактики домашнього насильства в сім'ях ветеранів війни. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 11–20, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.2>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В СІМ'ЯХ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

У статті здійснено теоретичне осмислення проблеми домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни як складного соціального явища, що загострюється в умовах воєнного та післявоєнного періоду. Актуальність дослідження зумовлена зростанням кількості випадків домашнього насильства в Україні на тлі масової демобілізації військовослужбовців, поширення посттравматичних стресових розладів, соціально-економічної нестабільності та трансформації сімейних ролей. Наголошено на тому, що проблема домашнього насильства у родинах ветеранів потребує міждисциплінарного аналізу з урахуванням психологічних, соціальних, економічних і культурно-нормативних чинників. Метою статті є обґрунтування концептуальних підходів до профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни в умовах воєнного та післявоєнного періоду. Виокремлено основні фактори ризику домашнього насильства у ветеранських сім'ях, зокрема посттравматичний стресовий розлад, труднощі реінтеграції до мирного життя, соціально-економічні стресори, вторинну травматизацію членів родини, а також вплив військової соціалізації та толерантності до насильства. У статті запропоновано концепцію профілактики домашнього насильства, що ґрунтується на інтеграції трьох взаємопов'язаних напрямів: психологічної підтримки та терапевтичних втручань, соціально-економічної й реінтеграційної підтримки, а також правових механізмів і міжвідомчої взаємодії. Обґрунтовано, що ефективна профілактика домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує захист прав постраждалих осіб із реабілітаційною підтримкою ветеранів та активною участю державних і громадських інституцій. Зроблено висновок про необхідність подальшого розвитку науково обґрунтованих програм профілактики та їх адаптації до українського соціального контексту.

Ключові слова: домашнє насильство, ветерани війни, сім'ї ветеранів, посттравматичний стресовий розлад, профілактика насильства, соціальна підтримка, психологічна допомога, реінтеграція, соціальна робота, концепція.

Oleksandr BILOUS*Postgraduate Student at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025***ORCID:** 0009-0003-4445-715X

To cite this article: Bilous, O. (2025). Kontseptualni pidkhody do profilaktyky domashnoho nasylstva v simiakh veteraniv viiny [Conceptual approaches to the prevention of domestic violence in war veterans' families]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 11–20, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.2>

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN WAR VETERANS' FAMILIES

The article provides a theoretical analysis of domestic violence in war veterans' families as a complex social phenomenon that becomes particularly acute during the wartime and post-war periods. The relevance of the study is determined by the growing number of domestic violence cases in Ukraine against the background of mass demobilization of military personnel, the spread of post-traumatic stress disorder (PTSD), socio-economic instability, and the transformation of family roles. The article emphasizes that domestic violence in veterans' families requires an interdisciplinary analysis

© О. Білоус, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

that takes into account psychological, social, economic, and cultural-normative factors. The purpose of the article is to substantiate conceptual approaches to preventing domestic violence in war veterans' families during the wartime and post-war periods. The main risk factors of domestic violence in veterans' families are identified, including post-traumatic stress disorder, difficulties in reintegration into civilian life, socio-economic stressors, secondary traumatization of family members, as well as the impact of military socialization and tolerance of violence. The article proposes a conceptual framework for the prevention of domestic violence in war veterans' families based on the integration of three interrelated areas: psychological support and therapeutic interventions, socio-economic and reintegration support, and legal mechanisms combined with interagency cooperation. It is substantiated that effective prevention of domestic violence in war veterans' families is possible only through a comprehensive approach that combines the protection of victims' rights with rehabilitative support for veterans and the active involvement of state and civil society institutions. The article concludes that there is a need for further development of evidence-based prevention programs and their adaptation to the Ukrainian social context.

Key words: domestic violence, war veterans, veterans' families, post-traumatic stress disorder, violence prevention, social support, psychological assistance, reintegration, social work, conceptual framework.

Актуальність проблеми. Домашнє насильство залишається однією з найбільш складних соціальних проблем, яка в умовах війни набуває додаткових ризиків. Масштабна мобілізація та повернення військовослужбовців до цивільного життя супроводжуються тривалим психоемоційним напруженням у сім'ях ветеранів, зокрема внаслідок посттравматичного стресового розладу та порушень адаптації, що створює передумови для сімейних конфліктів і насильницької поведінки (Rojczyk et al., 2024).

За офіційними даними, у 2023 році в Україні зафіксовано понад 291 тис. випадків домашнього насильства, що на 20 % перевищує показники попереднього року, що свідчить про зростання соціальної значущості проблеми в умовах воєнного стану (Департамент комунікації МВС України, 2024). Таким чином, проблема домашнього насильства у сім'ях ветеранів має комплексний характер, зумовлений поєднанням психотравматичних наслідків війни та соціальних чинників, і потребує системної державної політики, що поєднує заходи соціального захисту, психосоціальної допомоги та гарантії дотримання прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях наголошується на тому, що збройний конфлікт не формує кривдницьку поведінку безпосередньо, а скоріше актуалізує наявні дисфункції сімейних відносин. Водночас зростання кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства частково зумовлене удосконаленням нормативно-правового регулювання та підвищенням рівня суспільної обізнаності (Замірська, 2024).

Аналіз зарубіжних досліджень засвідчує значну поширеність різних форм домашнього

насильства у сім'ях військовослужбовців і ветеранів. Близько 13 % діючих військових і ветеранів повідомляють про власну агресивну поведінку щодо партнера, тоді як до 21 % респондентів зазначають досвід потерпання від насильства. При цьому переважає психологічне насильство, а вищі показники фіксуються саме серед ветеранів, що пов'язується з труднощами реінтеграції до цивільного життя (Cowlshaw et al., 2022).

У науковій літературі також встановлено кореляцію між бойовим стресом, психічними розладами (передусім посттравматичним стресовим розладом і депресією), зловживанням психоактивними речовинами, черепно-мозковими травмами та підвищеним ризиком насильства в сім'ї, що дозволяє розглядати дане явище як багатофакторне, зумовлене поєднанням психологічних і соціальних детермінант (Rojczyk et al., 2024). Українські дослідники акцентують увагу на впливі воєнного стану на ескалацію домашнього насильства, пов'язуючи її з економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням населення, порушенням сімейних зв'язків, поширенням ПТСР та доступністю зброї (Moroz, 2024).

Водночас наголошується, що бойовий досвід може виступати фактором підвищеного ризику, однак не є детермінантою насильницької поведінки. Більшість ветеранів, у тому числі осіб із ПТСР, не вдаються до агресії, а ймовірність насильства істотно знижується за умов належної психологічної підтримки, реабілітації та дотримання їхніх прав (Norman, Elbogen, Schnurr, 2024).

Попри наявність ґрунтовного наукового доробку щодо чинників і проявів домашнього насильства у ветеранських сім'ях, залишається недостатньо розробленою цілісна концепція

його профілактики в умовах тривалого воєнного стану в Україні, що й зумовлює актуальність і мету даного дослідження.

Мета дослідження. Метою статті є обґрунтування концептуальних підходів до профілактики домашнього насильства в сім'ях ветеранів війни в умовах воєнного та післявоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Збройний конфлікт впливає на психологічний, соціальний, економічний та культурний виміри життя родини ветерана. Повернення із зони бойових дій часто супроводжується посттравматичним стресовим розладом та іншими наслідками травматичного досвіду, що проявляються підвищеною тривожністю, емоційною нестабільністю, агресивністю та порушеннями сну (Замірська, 2024). Дослідження засвідчують наявність прямого зв'язку між інтенсивністю симптомів ПТСР і підвищеним ризиком насильницької поведінки у побуті (Rojczyk et al., 2024). Водночас більшість ветеранів із ПТСР не вдаються до насильства, однак саме ця група демонструє підвищену частку випадків домашнього насильства порівняно з ветеранами без бойової психотравми (Замірська, 2024).

Вагомим чинником ризику є соціально-психологічні труднощі реінтеграції до мирного життя. Зміна сімейних ролей, тривала розлука, конфлікти щодо розподілу обов'язків і вторинна травматизація партнерів ветеранів знижують їхні копінг-ресурси та підвищують імовірність ескалації конфліктів (Замірська, 2024). Соціально-економічна нестабільність, безробіття, втрата житла та вимушене переміщення населення додатково посилюють психологічну напругу в сім'ях ветеранів і формують сприятливе підґрунтя для агресивної поведінки (Moroz, 2024).

Окрему групу ризиків становлять чинники військової соціалізації та культури насильства, що передбачають толерантність до застосування сили, а також поширеність зброї серед демобілізованих осіб. У поєднанні з емоційною нестабільністю це підвищує тяжкість наслідків домашнього насильства у родинах ветеранів (Moroz, 2024).

Як бачимо, домашнє насильство у сім'ях ветеранів війни формується під сукупним впливом індивідуально-психологічних (пси-

хотравма, агресивність, залежності), сімейних (конфлікти ролей, вторинна травматизація), соціально-економічних (бідність, безробіття, вимушене переміщення) та культурно-нормативних (толерантність до насильства, військова соціалізація, наявність зброї) чинників. Перераховані фактори взаємодіють між собою та мають кумулятивний ефект, що зумовлює складний, багаторівневий характер проблеми. Це обґрунтовує необхідність концепції профілактики домашнього насильства, спрямованих на психологічну допомогу, соціальну підтримку та правовий захист постраждалих, що відображено в концепції профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни (рис. 1).

Концепція базується на розумінні домашнього насильства як багатовимірного соціального явища, формування якого зумовлене сукупною дією індивідуально-психологічних, сімейних, соціально-економічних і культурно-нормативних чинників. Відтак профілактика не може обмежуватися виключно кримінально-правовими заходами або індивідуальною психотерапією, а потребує системної, міжвідомчо скоординованої політики, орієнтованої на раннє виявлення ризиків, запобігання ескалації конфліктів та формування безпечного сімейного середовища.

Мета концепції полягає у зниженні рівня домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни шляхом комплексної профілактики, що поєднує захист прав постраждалих осіб, психологічну реабілітацію ветеранів та соціальну підтримку родин у процесі реінтеграції.

Одним із основних напрямів профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни є своєчасна психологічна підтримка та терапевтичні втручання для осіб, які повертаються з бойових дій. У науковій літературі обґрунтовано, що значна частина проявів агресивної або насильницької поведінки пов'язана з нелікованими або недостатньо скоригованими наслідками бойової психотравми, насамперед посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та супутніми емоційно-поведінковими порушеннями. Відтак забезпечення доступу ветеранів і членів їхніх сімей до якісної психологічної допомоги розглядається як первинне превентивне завдання.

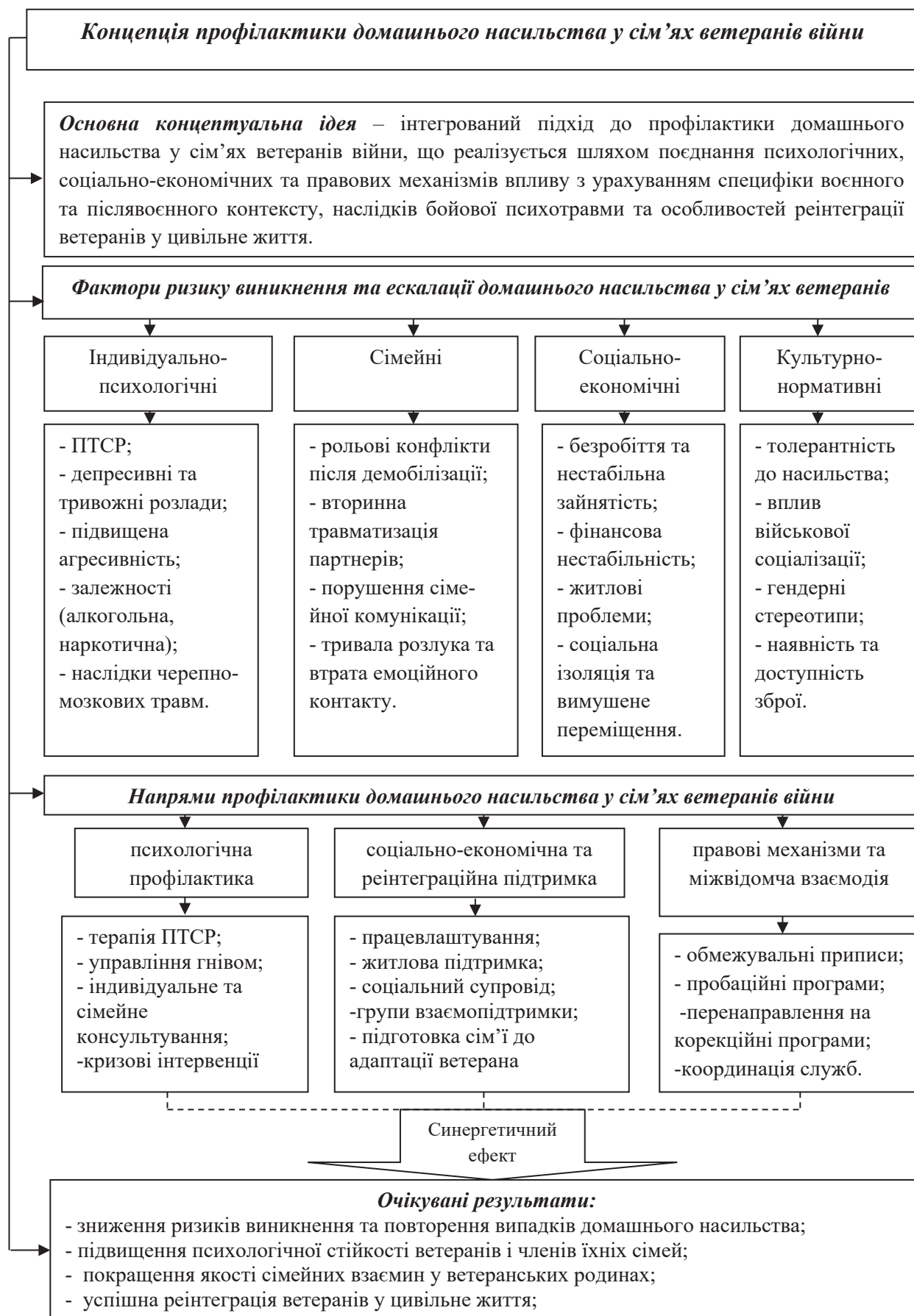

Рис. 1. Концепція профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни

Примітка: запропоновано автором

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективне лікування ПТСР та пов'язаних із ним розладів корелює зі зниженням рівня агресії та частоти насильницьких інцидентів у побуті. У практиці застосовуються різні науково обґрунтовані методики, зокрема когнітивно-поведінкова терапія, експозиційна терапія, а також метод EMDR (десенсибілізація та репроцесинг рухом очей), які спрямовані на опрацювання травматичних спогадів, зменшення гіперзбудження та формування навичок емоційної саморегуляції. Комплексне використання цих підходів дозволяє не лише полегшити психічний стан ветерана, але й знизити ризик перенесення травматичних реакцій у сферу сімейних стосунків.

Окрему увагу в системі психологічної профілактики приділяють спеціалізованим програмам для осіб, які вже проявляли насильницьку поведінку або перебувають у групі підвищеного ризику. Показовим прикладом є програма «Strength at Home» («Міцність удома»), що реалізується у США під егідою Міністерства у справах ветеранів. Вона являє собою структурований 10–12-тижневий тренінговий курс для ветеранів та їхніх партнерів і базується на принципах когнітивно-поведінкової терапії з урахуванням специфіки бойового травматичного досвіду. У межах програми учасники навчаються розпізнавати тригери агресії, керувати гнівом, вибудовувати ненасильницькі моделі комунікації та усвідомлювати вплив психотравми на власну поведінку. Результати досліджень підтверджують ефективність програми «Strength at Home». Учасники демонструють значуще зниження рівня фізичного та психологічного насильства впродовж року після завершення курсу (Office of Justice Programs, 2020).

В українських реаліях подібні комплексні програми наразі перебувають на етапі формування. Водночас уже здійснюються спроби впровадження тренінгів з контролю гніву та управління емоціями для ветеранів за підтримки міжнародних організацій та партнерів. Важливо, щоб такі психокорекційні заходи були інтегровані у діяльність центрів психічного здоров'я, реабілітаційних установ й ветеранських хабів, що забезпечить їхню доступність та системність.

Водночас психологічна профілактика не може обмежуватися роботою виключно з окре-

мим ветераном. Сучасні підходи наголошують на необхідності залучення всієї родини. Оскільки домашнє насильство формується та проявляється у взаємодії партнерів. У цьому контексті важливу роль відіграють сімейна терапія та консультативна допомога подружжям. Сеанси сімейного консультування сприяють відновленню емоційного контакту, формуванню навичок конструктивного спілкування, подоланню рольових конфліктів, що загострюються після тривалої розлуки та пережитих криз.

Особливої актуальності така робота набуває у випадках, коли травматичний досвід мають обидва партнери, наприклад, ветеран і його дружина, яка пережила окупацію, вимушене переміщення або втрату домівки (Замірська, 2024). Вторинна травматизація членів сім'ї знижує їхні психологічні ресурси та здатність ефективно реагувати на напружені ситуації, що підвищує ризик ескалації конфліктів. Орієнтація на партнерську взаємодію, відновлення довіри та формування безпечного сімейного середовища дозволяє запобігти багатьом кризовим ситуаціям, які в іншому разі могли б перерости у прояви домашнього насильства.

Важливим структурним елементом системи профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни є вплив на соціально-економічні умови та процеси реінтеграції, що безпосередньо формують повсякденне життєве середовище родини. Наступним основним рівнем профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни є усунення або зменшення дії соціально-економічних стресорів, які формують сприятливе підґрунтя для конфліктів і насильницької поведінки. У наукових дослідженнях неодноразово наголошується, що матеріальна нестабільність, житлові проблеми, соціальна ізоляція та труднощі реінтеграції до мирного життя істотно підвищують рівень напруження у ветеранських родинах і можуть виступати каталізаторами агресії.

Передусім важливим напрямом є сприяння працевлаштуванню та фінансова стабілізація ветеранів. Державні та недержавні програми мають бути спрямовані на професійну перекваліфікацію, підтримку у пошуку роботи, створення можливостей для відкриття власної справи шляхом надання грантів і пільго-

вого кредитування. Економічна самореалізація ветерана знижує рівень фрустрації, підвищує самооцінку та зменшує ймовірність сімейних конфліктів, пов'язаних із матеріальними труднощами.

Вагомим чинником стабілізації сімейного середовища є також житлова підтримка. Забезпечення тимчасовим житлом, надання пільгових іпотечних кредитів або земельних ділянок для будівництва житла сприяє зменшенню соціальної напруги в родинах ветеранів, які повертаються з війни та часто стикаються з відсутністю постійного місця проживання. Для сімей, що пережили вимушене переселення, особливо актуальними є програми інтеграції у нові громади, спрямовані на подолання соціальної ізоляції, культурних та мовних бар'єрів (Moroz, 2024).

Окремого значення набуває соціальний супровід родин ветеранів, які перебувають у зоні підвищеного ризику. Соціальні служби мають здійснювати системний моніторинг кризових сімей та застосовувати превентивні заходи ще до виникнення відкритих проявів насильства. Практика залучення ветеранів до груп самопомогі, а їхніх партнерів – до груп взаємопідтримки, сприяє зниженню почуття ізоляції та формуванню навичок конструктивного подолання труднощів. У низці громад України громадські організації, зокрема «ELEOS-Україна» та «Форпост HELP», уже реалізують тренінгові програми для подружніх пар ветеранів, спрямовані на покращення комунікації та подолання стресу (ГО «Дружини ветеранів», 2025).

Важливим компонентом соціально-реінтеграційної підтримки є просвітницька діяльність. Навчання ветеранів навичкам ненасильницького спілкування, управління гнівом та мирного розв'язання конфліктів має поєднуватися з інформуванням членів їхніх сімей про природу травматичного стресу й доступні ресурси допомоги. У цьому контексті ефективними є спеціалізовані інформаційні матеріали для родин ветеранів, функціонування телефонних «гарячих ліній» психологічної підтримки, а також поширення просвітницького контенту в медіа.

Окремого значення в системі профілактики домашнього насильства набуває підготовка членів сім'ї до повернення військовослужбовця із зони бойових дій. Така підготовка має

включати формування базових знань про можливі психологічні наслідки бойового досвіду, зокрема прояви посттравматичного стресового розладу, емоційну нестабільність, підвищену дратівливість, труднощі у спілкуванні та адаптації до мирного життя. Психоедукація партнерів і близьких ветерана сприяє зниженню тривожності, корекції очікувань щодо поведінки військового після демобілізації та формуванню навичок конструктивної взаємодії у кризових ситуаціях.

Підготовка сім'ї до повернення ветерана дозволяє своєчасно розпізнавати ризикові стани, уникати ескалації конфліктів і звертатися по фахову допомогу на ранніх етапах, що є важливим превентивним чинником у запобіганні домашньому насильству.

На інституційному рівні в Україні вже здійснюються кроки щодо посилення міжвідомчої координації у роботі з ветеранами і їхніми сім'ями. За даними Міністерства у справах ветеранів, ще у 2020 р. було ухвалено рішення про розширення міжсекторальної співпраці у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема шляхом включення представників Мінветеранів до регіональних координаційних рад та розробки алгоритмів реагування у випадках насильства за участю ветеранів (Міністерство у справах ветеранів України, 2020). Це свідчить про інституційне визнання проблеми та формування підґрунтя для системної соціальної роботи.

Не менш важливою складовою соціальної підтримки є сфера охорони здоров'я. Забезпечення своєчасної медичної допомоги ветеранам із психічними розладами, залежностями або наслідками черепно-мозкових травм розглядається як ефективний інструмент первинної профілактики насильства. Рання діагностика та лікування таких станів дозволяють знизити рівень імпульсивності та агресивних реакцій. Зокрема, якісна реабілітація після черепно-мозкових травм може запобігти розвитку неврологічних ускладнень, що підвищують ризик насильницької поведінки (Rojczyk et al., 2024). Лікування алкогольної та наркотичної залежності, у свою чергу, зменшує вплив одного з найбільш поширених тригерів сімейних конфліктів.

Таким чином, соціально-економічна та реінтеграційна підтримка ветеранів і членів їхніх

сімей виступає другим основним «стовпом» концепції профілактики домашнього насильства. Її завданням є не лише реагування на кризові ситуації, але й системне усунення тих соціальних умов, які створюють сприятливі умови для виникнення насильства.

Таблиця 1 демонструє відповідність між чинниками ризику та комплексними профілактичними заходами, що підтверджує доцільність інтегрованого підходу до запобігання домашньому насильству у ветеранських сім'ях.

Третім важливим компонентом концепції профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни є застосування правових механізмів у поєднанні з налагодженою міжвідомчою взаємодією. У цьому контексті йдеться не лише про наявність нормативно-правових інструментів, а про їхню узгоджену та послідовну реалізацію, спрямовану на захист постраждалих осіб і запобігання повторним випадкам насильства.

Законодавча база України у сфері запобігання та протидії домашньому насильству загалом відповідає міжнародним стандартам. Зокрема, законодавством передбачено засто-

сування термінових і обмежувальних приписів, а також функціонування Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства (ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству», 2017). Водночас важливим завданням залишається забезпечення повноцінного застосування цих механізмів щодо всіх категорій населення, у тому числі сімей ветеранів війни, з урахуванням їхніх специфічних потреб.

З метою підвищення ефективності реагування доцільним є напрацювання спеціалізованих рекомендацій та протоколів для правоохоронних органів щодо дій у ситуаціях, коли кривдником є ветеран війни. Такі протоколи можуть передбачати залучення військового або кризового психолога, інформування ветеранських центрів для подальшої реабілітаційної та консультативної роботи, а також координацію з громадськими ветеранськими організаціями з метою профілактики повторних інцидентів і підтримки сім'ї.

У системі правосуддя перспективним напрямом розглядається розширення використання програм перенаправлення для ветера-

Таблиця 1

Взаємозв'язок ризик-факторів насильства у сім'ях ветеранів з профілактичними заходами

Чинники ризику насильства	Заходи профілактики
Психічна травма ветерана (ПТСР, депресія, тривожність)	Психологічна реабілітація ветеранів: терапія ПТСР, фармакотерапія (за потреби), індивідуальне консультування; програми управління гнівом та стресом; сімейна терапія для подружжя.
Агресивність, насильницькі моделі поведінки	Тренінги з ненасильницької комунікації та вирішення конфліктів; участь у групах підтримки ветеранів-кривдників (наприклад, «Strength at Home»); менторство з боку авторитетних ветеранів, які пропагують ненасильницьку поведінку.
Зловживання алкоголем чи наркотиками	Лікування залежностей: програми детоксикації, реабілітаційні центри; групи анонімних алкоголіків/наркозалежних для ветеранів; соціальна реклама проти алкоголізму в ветеранському середовищі.
Безробіття, фінансові труднощі ветерана	Сприяння працевлаштуванню: курси перекваліфікації, програми стажування для ветеранів; пільгове кредитування бізнесу ветеранів; матеріальна допомога малозабезпеченим сім'ям ветеранів.
Вимушена міграція, втрата соціальних зв'язків	Інтеграція в громаду: забезпечення тимчасового житла переселеним ветеранам; створення центрів спільноти ветеранів на місцях; культурно-освітні заходи для налагодження зв'язків між місцевими жителями та родинами ветеранів.
Сімейні конфлікти, вторинна травматизація членів родини	Сімейне консультування і медіація для пар у кризі; групи підтримки для дружин (чоловіків) ветеранів; психоедукація родичів про ПТСР і методи самопомогі; тимчасовий притулок для постраждалих у разі небезпеки.
Наявність зброї в домі, навички її застосування	Правове регулювання володіння зброєю: регулярні перевірки умов зберігання зброї у ветеранів; вилучення зброї у осіб, помічених у насильстві; навчання безпечному поводженню зі зброєю в побуті; кризові інтервенції поліції за сигналом про погрозу застосування зброї.
Толерантність до насильства, гендерні стереотипи	Інформаційні кампанії щодо неприпустимості домашнього насильства (зокрема із залученням авторитетних ветеранів як амбасадорів); освітні програми з гендерної рівності у військових підрозділах; включення теми запобігання насильству в тренінги з підготовки до демобілізації.

Примітка: узагальнено автором

нів, які вчинили правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. У низці країн, зокрема у США та Канаді, функціонують спеціалізовані «ветеранські суди», де поряд із традиційними правовими процедурами застосовуються програми лікування та поведінкової корекції (Office of Justice Programs, 2020). За умови відповідального виконання таких програм (відвідування психотерапії, участь у групах підтримки, дотримання вимог пробації) учасники можуть уникнути суворіших санкцій, що поєднує завдання захисту постраждалих із реабілітаційною підтримкою ветеранів.

В українських умовах перспективним видається впровадження пілотних програм пробаційного супроводу для ветеранів, залучених до випадків домашнього насильства. Міністерство у справах ветеранів задекларувало наміри співпраці зі службою пробації у цьому напрямі (Міністерство у справах ветеранів України, 2020), що створює передумови для формування комплексних моделей реагування на регіональному рівні.

Ефективність правових механізмів значною мірою визначається якістю міжвідомчої взаємодії. Проблематика домашнього насильства у сім'ях ветеранів перебуває у сфері відповідальності кількох інституцій, зокрема Міністерства соціальної політики, Міністерства у справах ветеранів, Міністерства внутрішніх справ, системи охорони здоров'я та органів місцевого самоврядування. Узгоджена співпраця між цими структурами є необхідною умовою реалізації превентивних заходів.

Позитивним прикладом розвитку такої взаємодії стало включення представників Міністерства у справах ветеранів до складу регіональних координаційних рад з питань запобігання домашньому насильству (Міністерство у справах ветеранів України, 2020). Це сприяє врахуванню специфіки ветеранської спільноти під час планування профілактичних заходів і дозволяє оперативніше реагувати на кризові ситуації. Водночас важливим залишається налагодження системного обміну інформацією між поліцією, соціальними службами та ветеранськими центрами з метою своєчасного втручання та надання комплексної допомоги сім'ям групи ризику.

Окреме місце у системі профілактики посідають інструменти екстреної допомоги та

цифрові рішення. В умовах воєнного стану традиційні канали звернення по допомогу потребують адаптації до потреб ветеранів і членів їхніх родин. Зокрема, впроваджено мобільний застосунок для повідомлення про випадки домашнього насильства (Міністерство внутрішніх справ України, 2022), інформацію про який доцільно ширше поширювати.

Поряд із формальними інституційними механізмами важливу роль відіграють і неформальні практики взаємопідтримки. У низці громад застосовуються моделі наставництва, за яких за ветераном закріплюється досвідчений побратим, здатний своєчасно помітити деструктивні зміни у поведінці та порадити звернутися по фахову допомогу. У поєднанні з правовими та соціальними заходами такі ініціативи формують комплексну, багаторівневу систему профілактики домашнього насильства у сім'ях ветеранів війни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отримані результати дають підстави стверджувати, що домашнє насильство у сім'ях ветеранів війни є багатовимірним явищем, зумовленим взаємодією індивідуально-психологічних, сімейних, соціально-економічних та культурно-нормативних чинників. Відтак зазначена проблематика не може трактуватися виключно як наслідок психотравми або як предмет кримінально-правового реагування. Вона потребує мультидисциплінарного осмислення як соціальної та суспільної проблеми, що стосується якості реінтеграції ветеранів, стану сімейного середовища, доступності підтримки, а також трансформації суспільних установок щодо неприпустимості насильства.

З огляду на це профілактику домашнього насильства у родинах учасників бойових дій доцільно розглядати як складову успішної реінтеграції ветеранів у цивільне життя та елемент підвищення стійкості громад у післявоєнний період. Ефективні рішення мають поєднувати психологічну допомогу ветеранам і членам їхніх сімей, соціально-економічну підтримку та реінтеграційні сервіси, а також дієві правові механізми захисту постраждалих та міжвідомчу координацію. Саме синергія цих компонентів створює можливість своєчасно знижувати ризики, попереджати ескалацію конфліктів й забезпечувати безпечне сімейне середовище.

Перспективи подальших досліджень доцільно зосередити на розробленні та апробації програм профілактики та реабілітації для сімей ветеранів війни, зокрема програм управління гнівом, сімейного консультування та комплексної підтримки партнерів, які зазнають вторинної травматизації. Окремим напрямом є адаптація міжнародного досвіду до українських нормативно-правових, культурних й ресурсних умов, а також проведення емпі-

ричних досліджень, спрямованих на поглиблене вивчення впливу ПТСР, економічної нестабільності, вимушеного переміщення та трансформації сімейних ролей на динаміку домашнього насильства. Реалізація зазначених завдань дозволить не лише уточнити механізми виникнення ризиків у конкретних групах ветеранів та їхніх родин, а й сформувати підґрунтя для розроблення ефективних політик та практик соціальної роботи в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cowlshaw S., Freijah I., Kartal D., Sbisaa A., Mulligan A., Notarianni M., Couineau A.-L., Forbes D., O'Donnell M., Phelps A., Iverson K. M., Heber A., O'Dwyer C., Smith P., Hosseiny F. Intimate Partner Violence (IPV) in Military and Veteran Populations: A Systematic Review of Population-Based Surveys and Population Screening Studies. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, No 14. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19148853>.
2. Moroz O. Status and prevention of domestic violence in Ukraine during the period of martial status. *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects: International collective monograph*. Oslo: NMBU, 2024. Vol. 2. P. 236–256. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7056> (дата звернення: 11.11.2025).
3. Office of Justice Programs (OJP), CrimeSolutions. Program Profile: Strength at Home Couples (SAH-C) Program to Prevent Military Partner Violence. URL: <https://crimesolutions.ojp.gov/ratedprograms/strength-home-couples-sah-c-program-prevent-military-partner-violence> (дата звернення: 01.12.2025).
4. Rojczyk P., Heller C., Seitz-Holland J., Kaufmann E., Sydnor V. J., Berger L., Pankatz L., Rathi Y., Bouix S., Pasternak O., Salat D., Hinds S. R., Esopenko C., Fortier C. B., Milberg W. P., Shenton M. E., Koerte I. K. Intimate partner violence perpetration among veterans: associations with neuropsychiatric symptoms and limbic microstructure. *Frontiers in Neurology*. 2024. Vol. 15. DOI: <https://doi.org/10.3389/fneur.2024.1360424>.
5. Norman S., Elbogen E. B., Schnurr P. P. Research Findings on PTSD and Violence. URL: https://www.ptsd.va.gov/professional/treat/cooccurring/research_violence.asp (дата звернення: 01.12.2025).
6. ГО «Дружини ветеранів». Підтримка сімей ветеранів: протидія домашньому насильству через психологічні тренінги. URL: <https://druzhynyveteraniv.com.ua/pidtrymka-simej-veteraniv-protidiya-domashnomu-nasyilstvu-cherez-psyhologichni-treniny/> (дата звернення: 30.11.2025).
7. Департамент комунікації МВС України, Міністерство внутрішніх справ України. Кількість випадків домашнього насильства зросла на 20 %: МВС та Парламент працюють над посиленням відповідальності. URL: <https://mvs.gov.ua/news/kilkist-vipadkiv-domasnyogo-nasilstva-zrosla-na-20-mvs-ta-parlament-praciuiut-nad-posilenniam-vidpovidalnosti-1> (дата звернення: 01.12.2025).
8. Замірська Л. Ветерани, ПТСР і домашнє насильство: чому комплексний підхід є ключовим. *Дзеркало тижня*. 2024. URL: <https://zn.ua/ukr/war/veterani-ptsr-i-domashnje-nasilstvo-chomu-kompleksnij-pidkhd-je-kljuchovim.html> (дата звернення: 01.12.2025).
9. Міністерство внутрішніх справ України. У МВС презентували мобільний застосунок для реагування на випадки домашнього та гендерно зумовленого насильства. URL: <https://mvs.gov.ua/news/u-mvs-prezentuvali-mobilnii-zastosunok-dlya-reaguvannya-na-vipadki-domasnyogo-ta-genderno-zumovlenogo-nasilstva> (дата звернення: 02.12.2025).
10. Міністерство у справах ветеранів України. Мінветеранів та Мінсоцполітики спільно працюватимуть з ветеранами АТО/ООС та членами їх сімей у напрямку протидії домашньому насильству. URL: <https://mva.gov.ua/ua/news/minveteraniv-ta-minsocpolitiki-posilyat-spivpracyu-stosovno-roboti-z-veteranami-atooos-ta-chlenami-yih-simej-po-zapobigannyu-ta-protidii-domashnomu-nasilstvu> (дата звернення: 02.12.2025).
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 01.11.2025).

REFERENCES:

1. Cowlshaw, S., Freijah, I., Kartal, D., Sbisaa, A., Mulligan, A., Notarianni, M., Couineau, A.-L., Forbes, D., O'Donnell, M., Phelps, A., Iverson, K. M., Heber, A., O'Dwyer, C., Smith, P., & Hosseiny, F. (2022). Intimate Partner Violence (IPV) in Military and Veteran Populations: A Systematic Review of Population-Based Surveys and Population Screening Studies. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(14). DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19148853>

2. Moroz, O. (2024). Status and prevention of domestic violence in Ukraine during the period of martial status. In *International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects: International collective monograph* (Vol. 2, pp. 236–256). Oslo: NMBU. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7056> (Last accessed: 11.11.2025)
3. Office of Justice Programs (OJP), CrimeSolutions. (2020). Program Profile: Strength at Home Couples (SAH-C) Program to Prevent Military Partner Violence. Retrieved from <https://crimesolutions.ojp.gov/ratedprograms/strength-home-couples-sah-c-program-prevent-military-partner-violence> (Last accessed: 01.12.2025)
4. Rojczyk, P., Heller, C., Seitz-Holland, J., Kaufmann, E., Sydnor, V. J., Berger, L., Pankatz, L., Rath, Y., Bouix, S., Pasternak, O., Salat, D., Hinds, S. R., Esopenko, C., Fortier, C. B., Milberg, W. P., Shenton, M. E., & Koerte, I. K. (2024). Intimate partner violence perpetration among veterans: Associations with neuropsychiatric symptoms and limbic microstructure. *Frontiers in Neurology*, 15. DOI: <https://doi.org/10.3389/fneur.2024.1360424>
5. Norman S., Elbogen E. B., Schnurr P. P. (2024). Research Findings on PTSD and Violence. Retrieved from https://www.ptsd.va.gov/professional/treat/cooccurring/research_violence.asp (Last accessed: 01.12.2025)
6. HO “Druzhyna veteraniv”. (2025). Pidtrymka simey veteraniv: protydia domashnomu nasylstvu cherez psykholohichni treninhy [Support for veterans’ families: Counteracting domestic violence through psychological training]. Retrieved from <https://druzhynyveteraniv.com.ua/pidtrymka-simej-veteraniv-protydiya-domashnomu-nasylstvu-cherez-psykholohichni-treniny/> (Last accessed: 30.11.2025) [in Ukrainian].
7. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy, Departament komunikatsii. (2024). Kilist vypadkiv domashnoho nasylstva zroslo na 20 %: MVS ta Parlament pratsiuiut nad posylenniam vidpovidalnosti [The number of domestic violence cases increased by 20%: The Ministry of Internal Affairs and Parliament are working to strengthen responsibility]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/news/kilist-vypadkiv-domashnyogo-nasilstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-praciuiut-nad-posilenniam-vidpovidalnosti-1> (Last accessed: 01.12.2025) [in Ukrainian].
8. Zamirsk, L. (2024). Veterany, PTSR i domashnie nasylstvo: chomu kompleksnyi pidkhid ye kliuchovym [Veterans, PTSD and domestic violence: Why a comprehensive approach is key]. *Dzerkalo tyzhnia*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/war/veterani-ptsr-i-domashnje-nasilstvo-chomu-kompleksnij-pidkhid-je-kluchovim.html> (Last accessed: 01.12.2025) [in Ukrainian].
9. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2022). U MVS prezentuvaly mobilnyi zastosunok dlia reahuvannia na vypadky domashnoho ta henderno zumovlenoho nasylstva [The Ministry of Internal Affairs presented a mobile application for responding to domestic and gender-based violence]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/news/u-mvs-prezentuvali-mobilnii-zastosunok-dlya-reaguvannya-na-vipadki-domashnyogo-ta-genderno-zumovlenogo-nasilstva> (Last accessed: 02.12.2025) [in Ukrainian].
10. Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy. (2020). Minveteraniv ta Minsotspolityky spilno pratsiuvatymut z veteranamy ATO/OOS ta chlenamy yikh simey u napriamku protydii domashnomu nasylstvu [The Ministry of Veterans Affairs and the Ministry of Social Policy will jointly work with ATO/JFO veterans and their families to counteract domestic violence]. Retrieved from <https://mva.gov.ua/ua/news/minveteraniv-ta-minsocpolitiki-posilyat-spivpracyu-stosovno-roboti-z-veteranami-atooos-ta-chlenami-yih-simej-po-zapobiganniu-ta-protidii-domashnomu-nasilstvu> (Last accessed: 02.12.2025) [in Ukrainian].
11. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). Pro zapobihannia ta protydii domashnomu nasylstvu [Law of Ukraine “On the prevention and counteraction of domestic violence”] (No. 2229-VIII, December 7, 2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (Last accessed: 01.11.2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 01.12.2025

Дата прийняття статті: 18.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 316.48:159.923-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.3>**Валерія БОНДАР***аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053***ORCID:** 0009-0002-0389-759X

Бібліографічний опис статті: Бондар, В. (2026). Деструктивні конфлікти та їх роль у поширенні булінгу серед студентської молоді в умовах суспільних трансформацій. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 21–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.3>

ДЕСТРУКТИВНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОШИРЕННІ БУЛІНГУ СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

У статті здійснено теоретичний аналіз деструктивних конфліктів як провідного чинника поширення булінгу серед студентської молоді в умовах соціальних трансформацій, зумовлених воєнним станом в Україні. Обґрунтовано, що посилення психоемоційного напруження, накопичення травматичного досвіду, соціальна фрустрація, вимушене переміщення населення та розрив стійких соціальних зв'язків суттєво підвищують рівень конфліктності в міжособистісних взаємодіях студентського середовища, сприяючи трансформації деструктивних конфліктів у систематичні форми насильницької поведінки, зокрема булінгу (цькування).

Особливу увагу приділено тому, що в умовах поєднання очних, дистанційних та змішаних форматів навчання, деструктивні конфлікти дедалі частіше набувають латентного та цифрового характеру, що ускладнює їх своєчасне виявлення, фіксацію та ефективну профілактику.

Проаналізовано соціально-педагогічні ризики ескалації конфліктів у булінг, зокрема вплив групової динаміки, дисбалансу влади, порушення норм комунікації та загального зниження конфліктної культури в студентських колективах.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі деструктивних конфліктів у механізмах поширення булінгу серед студентської молоді, а також визначення соціально-педагогічних можливостей та стратегій їх профілактики в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану.

У статті окреслено основні напрями соціально-педагогічної профілактики, спрямовані на запобігання переходу деструктивних конфліктів у булінг: розвиток навичок ненасильницької комунікації та конструктивного розв'язання конфліктів, впровадження відновних практик і травма-інформованих підходів, посилення ролі органів студентського самоврядування, формування культури нульової толерантності до насильства та агресії в університетському середовищі, а також інтеграція психологічної підтримки та резильєнтності в освітній процес.

Ключові слова: деструктивні конфлікти, булінг, студентська молодь, соціально-педагогічна профілактика, заклад вищої освіти, воєнний стан, безпечне освітнє середовище.

Valeriia BONDAR*Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053***ORCID:** 0009-0002-0389-759X

To cite this article: Bondar, V. (2026) Destructyvnii konfliktky ta yikh rol u poshyrenni bulinhu sered student-s'koyi molodi v umovakh suspil'nykh transformatsiy [Destructive Conflicts and Their Role in the Spread of Bullying Among Student Youth in the Context of Societal Transformations]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 21–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.3>

DESTRUCTIVE CONFLICTS AND THEIR ROLE IN THE SPREAD OF BULLYING AMONG STUDENT YOUTH IN THE CONTEXT OF SOCIETAL TRANSFORMATIONS

The article provides a theoretical analysis of destructive conflicts as a leading factor in the spread of bullying among university students in the context of social transformations caused by martial law in Ukraine. It substantiates that increased psycho-emotional tension, accumulated traumatic experience, social frustration, forced displacement of the population, and the disruption of stable social ties significantly intensify the level of conflict in interpersonal interactions within the student environment, contributing to the transformation of destructive conflicts into systematic forms of violent behavior, including bullying.

Particular attention is paid to the fact that under conditions of combined face-to-face, distance, and blended learning formats, destructive conflicts increasingly acquire latent and digital forms, which complicates their timely identification, documentation, and effective prevention.

The article analyzes socio-pedagogical risks of conflict escalation into bullying, including the influence of group dynamics, power imbalance, violations of communication norms, and an overall decline in conflict culture within student collectives.

The purpose of the article is to theoretically substantiate the role of destructive conflicts in the mechanisms of bullying dissemination among university students, as well as to identify socio-pedagogical opportunities and preventive strategies in higher education institutions under conditions of martial law.

The study outlines key directions of socio-pedagogical prevention aimed at preventing the transformation of destructive conflicts into bullying, including the development of non-violent communication and constructive conflict resolution skills, the implementation of restorative practices and trauma-informed approaches, strengthening the role of student self-governance bodies, fostering a culture of zero tolerance for violence and aggression in the university environment, and integrating psychological support and resilience-building into the educational process.

Key words: destructive conflicts, bullying, university students, socio-pedagogical prevention, higher education institution, martial law, safe educational environment.

Постановка проблеми. Булінг (цькування) у студентському середовищі закладів вищої освіти, попри традиційне асоціювання з шкільним віком, є актуальною та багатогранною соціально-педагогічною проблемою, що негативно впливає на психоемоційне благополуччя здобувачів вищої освіти, їхню академічну мотивацію та успішність, міжособистісні стосунки, самооцінку та загальний організаційний клімат університетської спільноти.

Умови воєнного стану суттєво загострили та трансформували ризики деструктивної взаємодії серед студентської молоді. Тривале психоемоційне напруження, спричинене досвідом втрат, повітряними тривогами, нестабільністю соціально-побутових обставин, вимушеним переміщенням (включаючи внутрішньо переміщених студентів), а також поєднання очних, дистанційних і змішаних форм навчання створюють сприятливе середовище для зростання конфліктності, агресивних проявів та ескалації латентних форм булінгу.

Конфліктні ситуації є невід'ємною частиною життя кожної людини. Однією з причин загострення конфліктів серед здобувачів/здобувачок освіти є невміння вирішувати конфлікти мирним шляхом, що зумовлює зростання випадків насильства, булінгу

в освітньому середовищі (Андрєєнкова, Мотилук, 2023)

Результати національного опитування, проведеного аспіранткою Київського столичного університету імені Бориса Грінченка Бондар Валерією, спільно з цифровою платформою U-Report на тему «Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі» підтверджують високу обізнаність студентів із поняттям булінгу - 98,4% респондентів знають його визначення. Водночас лише 71,9% опитаних вважають проблему булінгу в закладах вищої освіти актуальною. Серед основних факторів, що провокують насильство та булінг, студенти найчастіше вказують на особисті конфлікти (67,1%), вплив оточення (75,1%), конкуренцію (49,9%), заздрість (69,3%), а також підвищений рівень стресу та агресії (55,9%) і стереотипне мислення (74,1%) (Цифрова платформа U-Report, 2024).

Ці дані свідчать про виражену конфліктну динаміку в студентських колективах, посилену воєнним контекстом.

Особливої уваги потребує соціально-педагогічний вимір профілактики булінгу в закладах вищої освіти. На відміну від суто психологічних чи дисциплінарних підходів, соціально-педагогічна профілактика орієнто-

вана на системну трансформацію освітнього середовища, переосмислення соціальних ролей і норм взаємодії студентів, цілеспрямоване формування цінностей ненасильницької комунікації, взаємоповаги, емпатії та колективної відповідальності. В умовах воєнного стану цей підхід набуває стратегічного значення, оскільки дозволяє інтегрувати превентивні заходи з розвитком резильєнтності студентів, посиленням психосоціальної стійкості університетської спільноти та підтримкою її адаптивних ресурсів у кризових обставинах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Згідно з результатами дослідження «Вплив війни на молодь в Україні», реалізованого ГО «Аналітичний центр Cedoss» спільно з агенцією Info Sapiens за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні, Програми розвитку ООН та Міністерства молоді та спорту України, станом на 2023 рік кожен п'ятий представник молоді (22%) повідомляє про погіршення психічного стану, що проявляється у зниженні настрою, депресивних і тривожних станах, а також відчутті самотності. Крім того, 4% опитаних зазначили наявність проблем у сімейних взаєминах, зокрема дефіцит спілкування, взаєморозуміння та конфліктні ситуації. (Вплив війни на молодь України, 2023)

В сучасних умовах набуває актуальності проблема насильницького спілкування серед молоді. В суспільстві часто визначають булінг як поведінку, яка властива школярам та залишається позаду після закінчення школи, або що університети та коледжі є занадто культурними та інтелектуальними закладами, щоб мати місце для такої поведінки, але ці надії далекі від істини (Бондар, 2023)

У працях українських науковців (О. Кокун, Л. Сердюк, Т. Титаренко та ін.) досліджено феномен життєстійкості особистості, актуалізований соціальними трансформаціями та воєнними подіями в Україні. Проблема булінгу представлена дослідженнями К. Абсямової, В. Андрєєнкової, Ю. Бриндікова, Л. Волинець, Т. Лях, Н. Максимової та ін., у яких розкрито соціально-педагогічні механізми профілактики, формування ненасильницької поведінки й безпечного освітнього середовища. Психолого-педагогічні аспекти протидії булінгу висвітлено у працях С. Максименка, В. Панка, О. Швед та ін.

Емпіричні дослідження підтверджують тісний зв'язок між конфліктністю освітнього середовища та проявами насильницької поведінки. Так, за результатами дослідження, проведеного серед здобувачів освіти, 78% респондентів зазначили, що конфліктні ситуації часто супроводжуються агресією та насильством; 14% вказали на руйнування міжособистісних стосунків як наслідок конфлікту, тоді як лише 8% респондентів відзначили його потенціал для розвитку взаємин. Аналіз стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях засвідчив, що 18% опитаних схильні ігнорувати конфлікт, 34% намагаються вирішувати його самостійно, 23% реагують агресивно, а 25% обирають шлях компромісу (Бондар, Харківська, 2024).

Отримані дані свідчать про недостатній рівень сформованості навичок конструктивного врегулювання конфліктів та підвищений ризик їх трансформації у булінг.

В умовах воєнного стану в Україні особливої актуальності набуває питання розбудови безпечного освітнього простору на засадах відновного підходу. Заклади освіти відіграють ключову роль у формуванні у здобувачів і здобувачок освіти моделей ненасильницької поведінки, розвитку установок і навичок, необхідних для запобігання насильству, конструктивного спілкування, мирного розв'язання конфліктів, досягнення порозуміння та взаємодії в контексті суспільної стійкості й відновлення (Андрєєнкова, Байдик, Войцях, 2023)

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що проблематика булінгу та деструктивних конфліктів саме серед студентської молоді залишається недостатньо опрацьованою, особливо з урахуванням сучасних нормативно-правових змін у законодавстві України щодо запобігання насильству та захисту прав дитини й молоді. Переважна більшість досліджень зосереджена на шкільному середовищі або окремих психологічних аспектах явища, тоді як соціально-педагогічні механізми профілактики булінгу та конфліктів у закладах вищої освіти, у поєднанні з правовими вимогами та інституційною відповідальністю університетів, потребують подальшого теоретичного осмислення й наукового аналізу.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі деструктивних конфліктів у поширенні булінгу серед студентської молоді

закладів вищої освіти в умовах воєнного стану, а також аналіз викликів і можливостей соціально-педагогічної профілактики цього явища в сучасному освітньому середовищі.

Виклад основного матеріалу. У сучасному студентському середовищі деструктивні конфлікти набувають особливої соціально-педагогічної значущості, оскільки виступають одним із ключових чинників ескалації агресивної поведінки та трансформації міжособистісних протистоянь у систематичні форми насильства, зокрема булінг. Заклади вищої освіти як складні соціальні організації об'єднують молодь з різним життєвим досвідом, рівнем психологічної стійкості, соціального капіталу та комунікативних навичок, що за умов підвищеної соціальної напруги створює додаткові ризики конфліктності.

Непроста ситуація в Україні, обумовлена воєнним часом, докорінно змінила звичний спосіб життя українців і українок. Підвищена тривожність, зумовлена нинішніми подіями в країні, впливає на емоційний стан населення, спостерігається зростання стресу, дратівливість, агресивна поведінка тощо (Лях, Спіріна, Клішевич, 2022).

В узагальненому вигляді конфлікт розглядається як вияв об'єктивних чи суб'єктивних суперечностей, які виражаються в протистоянні сторін, тобто така ситуація, коли сторони (суб'єкти) взаємодії переслідують певні власні цілі, які суперечать чи взаємно виключають одна одну (Харківська, 2025)

У студентському середовищі конфлікти є природним елементом соціалізації, оскільки вони сприяють розвитку навичок комунікації, адаптації та розв'язання суперечок, але можуть набувати деструктивного характеру, якщо не вирішуються конструктивно.

Булінг (цькування) розглядається як форма навмисної агресивної поведінки, що має усвідомлений і цілеспрямований характер. Його

ідентифікація ґрунтується на сукупності ключових ознак, зокрема наявності ворожого наміру, дисбалансу сил між учасниками взаємодії, систематичності та повторюваності дій, чітко окреслених сторін конфлікту, заподіяння страждання постраждалій особі, а також елементів провокації. Прояви булінгу можуть мати місце як безпосередньо в закладі освіти та на його території, так і поза її межами у випадках, коли такі дії пов'язані з організацією та реалізацією освітнього процесу (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Відмежування конфлікту від булінгу полягає в кількох ключових аспектах: конфлікт є разовим або епізодичним зіткненням інтересів на рівних позиціях (симетричність сил, можливість взаємного впливу), тоді як булінг - це систематична, повторювана агресія з дисбалансом влади, де жертва не може ефективно захищатися, а агресор навмисно завдає шкоди психічному чи фізичному здоров'ю. Конфлікт може завершитися компромісом, тоді як булінг ескалує через відсутність рівності та намір приниження.

Логічним продовженням такого розмежування є аналіз механізмів, за допомогою яких міжособистісні конфлікти у студентському середовищі можуть трансформуватися у деструктивні та набути ознак булінгу. За відсутності сформованих навичок конструктивного врегулювання суперечностей, належної підтримки з боку освітнього середовища та ефективних інституційних механізмів реагування конфліктна взаємодія поступово втрачає симетричний характер і переходить у площину систематичного насильства. Саме цей перехід від конфлікту до булінгу є критично важливим з позицій соціально-педагогічної профілактики та потребує окремого аналізу в контексті соціальних трансформацій і умов воєнного стану.

Таблиця 1

Відмінності між конфліктом і булінгом у студентському середовищі

Аспект	Конфлікт	Булінг
Характер	Разовий або епізодичний	Систематичний, повторюваний
Баланс сил	Симетричний (рівність сторін)	Асиметричний (дисбаланс влади)
Мета	Розв'язання суперечки, компроміс	Приниження, контроль над жертвою
Наслідки	Може бути конструктивним (розвиток)	Деструктивний (психічна травма)
Приклад	Суперечка за проект у групі	Постійне ігнорування та чутки про однокласника

Типові причини деструктивних конфліктів у студентських колективах пов'язані з конкуренцією за обмежені ресурси (стипендії, участь у проєктах, академічне визнання), поширенням стереотипного мислення (упередження за соціальними, етнічними або гендерними ознаками), впливом референтного оточення та групового тиску, а також особистісними чинниками, зокрема заздрістю та несумісністю характерів. У студентському середовищі зазначені чинники додатково загострюються високим рівнем автономії молоді, академічним стресом, невизначеністю життєвих перспектив і наявністю неформальної соціальної ієрархії, що створює передумови для ескалації конфліктної взаємодії.

Таким чином, деструктивні конфлікти у студентському середовищі за відсутності конструктивного врегулювання та підтримки з боку освітнього середовища мають тенденцію до ескалації й трансформації у систематичні форми булінгу. Це актуалізує необхідність системної соціально-педагогічної профілактики, спрямованої на попередження конфліктної динаміки та формування культури ненасильницької взаємодії в закладах вищої освіти.

Механізм переходу конфлікту в булінг полягає у трансформації разового зіткнення інтересів між відносно рівними сторонами в систематичну асиметричну агресію: за відсутності конструктивного розв'язання одна зі сторін поступово набуває домінування, а взаємодія перетворюється на повторювані дії, спрямовані на приниження іншої особи. Цей процес проходить етапи виникнення, ескалації та закріплення й особливо посилюється в цифровому середовищі, де анонімність сприяє латентним формам психологічного тиску та кібербулінгу, ускладнюючи виявлення проблеми й поглиблюючи її наслідки.

Воєнний стан посилює конфліктність через психоемоційне напруження (тривога, травми

від втрат, повітряні тривоги), соціальну фрустрацію (невпевненість у майбутньому, економічна нестабільність) та розрив зв'язків (переміщення студентів-ВПО), що провокує агресію та ескалацію конфліктів у булінг.

Змішані формати навчання ускладнюють комунікацію, сприяючи непорозумінням, ізоляції та переходу конфліктів в онлайн-простір, де відсутність особистого контакту посилює деструктивні прояви.

Ці тенденції підтверджуються результатами соціологічного опитування ГО «Ла Страда-Україна» «Поширеність, причини та способи вирішення конфліктів у молодіжному середовищі в умовах повномасштабної війни в Україні». Згідно з даними опитування, 41,34% молоді відзначають зростання частоти конфліктів після 24 лютого 2022 року, що безпосередньо пов'язують з воєнним контекстом. Серед основних причин конфліктів респонденти найчастіше вказують на боротьбу за лідерство (46,14%), а також на відсутність готовності до співпраці та діалогу (14,41%), фінансове становище (13,28%) та необдумані вчинки (12,34%). Під час конфліктних ситуацій майже 40% молоді відчувають тривогу (39,74%), а 36,91% - злість, що свідчить про високий рівень емоційної напруги та стресованості міжособистісних конфліктів у сучасних умовах (Ла Страда-Україна, 2025)

Таким чином, воєнний стан не лише підвищує частоту та інтенсивність конфліктів серед студентської молоді, а й створює умови для їхньої швидкої деструктивної ескалації в булінг, що вимагає спеціальних соціально-педагогічних заходів профілактики, орієнтованих на розвиток емоційної регуляції, навичок конструктивної комунікації та відновних практик.

Формування навичок конструктивного розв'язання конфліктів передбачає тренінги з ненасильницької комунікації, мозковий

Таблиця 2

Типові причини та механізм ескалації деструктивних конфліктів у студентському середовищі

Етап	Причини	Механізм
Виникнення	Конкуренція, стереотипи, вплив оточення	Зіткнення інтересів без розв'язання
Ескалація	Стрес, заздрість, обмежені ресурси	Перехід до агресії, залучення групи
Закріплення	Відсутність медіації, онлайн-анонімність	Систематичне насильство, латентні форми

штурм, аналіз ситуацій, де студенти вчать емпатії, компромісам та вирішенню конфліктів мирним шляхом (Лякішева, Бартків, 2024)

Для результативного запобігання конфліктам доцільно впроваджувати комплексні освітні програми й тренінгові заходи, застосовувати медіацію та діяльність служб порозуміння, а також забезпечувати активне залучення батьківської спільноти й громади до процесу профілактики (Косьміна, Лютий, 2022).

Освітні програми й тренінгові заходи мають провідне значення у запобіганні та профілактиці конфліктів, оскільки сприяють формуванню у здобувачів освіти знань і практичних навичок ефективної соціальної та міжособистісної комунікації, необхідних для конструктивного врегулювання конфліктних ситуацій. Застосування тренінгів із використанням рольових ігор, дискусій та практичних вправ дає змогу глибше усвідомити природу конфліктів, своєчасно розпізнавати їхні прояви та опановувати результативні стратегії їх розв'язання (Спіріна, Карпенко, Лях, 2024)

З огляду на зростання конфліктності у студентському середовищі в умовах соціальних трансформацій та воєнного стану, особливої актуальності набуває впровадження системних соціально-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання ескалації міжособистісних конфліктів у булінг. Такі заходи мають поєднувати освітні, відновні, психологічні та організаційні інструменти, орієнтовані на формування безпечного й підтримуваль-

ного освітнього середовища в закладах вищої освіти.

Отже, ефективна профілактика ескалації конфліктів у булінг у ЗВО можлива за умови комплексного поєднання розвитку навичок ненасильницької взаємодії, застосування відновних і травма-інформованих підходів, активної участі студентського самоврядування та системної роботи з цифровими ризиками, що забезпечує зниження рівня агресії й формування культури взаємоповаги в університетському середовищі.

Висновки. Відповідно до поставленої мети статті встановлено, що деструктивні конфлікти відіграють визначальну роль у механізмах поширення булінгу серед студентської молоді, набуваючи в умовах воєнного стану підвищеної інтенсивності та латентності. Доведено, що поєднання психоемоційного напруження, соціальної фрустрації, розриву соціальних зв'язків і трансформації форматів навчання сприяє переходу разових міжособистісних конфліктів у систематичні форми агресивної поведінки. Обґрунтовано, що запобігання цьому процесу можливе за умови реалізації цілісної соціально-педагогічної профілактики, орієнтованої на розвиток навичок ненасильницької комунікації та конструктивного розв'язання конфліктів, упровадження відновних і травма-інформованих підходів, а також активне залучення студентського самоврядування до формування безпечного освітнього середовища в закладах вищої освіти

Таблиця 3

Заходи соціально-педагогічної профілактики ескалації конфліктів у булінг у ЗВО

Заходи	Опис	Приклад у ЗВО
Формування навичок ненасильницької взаємодії	Розвиток комунікації, емпатії, емоційної саморегуляції та конструктивного розв'язання конфліктів	Тренінги/семінари з ненасильницького спілкування, командної взаємодії та медіаграмотності
Відновні підходи	Використання процедур примирення, медіації та групових практик для відновлення взаємин і зниження напруги	Медіація між учасниками конфлікту; Техніка “Коло” після інциденту в академічній групі
Травма-інформовані методи	Урахування наслідків війни, стресу й травматичного досвіду при роботі з конфліктами та ризиками насильства	Психологічний супровід студентів-ВПО; індивідуальні/групові зустрічі підтримки, скринінг ризиків
Посилення ролі студентського самоврядування	Залучення студентів до формування норм, правил взаємодії, профілактичних кампаній та взаємопідтримки	Студентські антибулінгові ініціативи, інформаційні кампанії, тощо
Підвищення обізнаності про кіберризик	Профілактика кібербулінгу, розвиток цифрової етики, правил комунікації в онлайн-групах	Пам'ятка для академічних чатів; модерація груп; навчальні міні-сесії про кібербулінг

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар В. І. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 березня 2023 р. Київ, 2023. С. 21.
2. Вирішення конфліктів в освітньому середовищі із застосуванням примирних процедур в онлайн-форматі / В. Л. Андрєєнкова, М. О. Мотиліук. – Київ, 2023. 44 с.
3. Вплив війни на молодь України / І. Волосевич та ін. Київ, 2023. 76 с. URL: <https://cedos.org.ua> (дата звернення: 02.04.2025).
4. Запобігання та протидія домашньому насильству: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / авт. кол.: Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О. К. та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2020. 196 с.
5. Косміна М., Лютий В. Програми шкільної медіації в Україні. *Grail of Science*. 2022. Вип. 22. С. 77–81. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.12>
6. Лякішева, А., Бартків, О. (2024). Програма соціальної профілактики булінгу в середовищі старших підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, 4, 47–55, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7>
7. Лях, Т., Спіріна, Т., Клішевич, Н. (2022). Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*. 2022. Т. 9, № 2. С. 245–255.
8. Проблеми насильства та булінгу в молодіжному середовищі. Цифрова платформа U-Report. URL: <https://ukraine.ureport.in/opinion/7686/> (дата звернення: 01.02.2026).
9. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн.-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_PROFILAKTIKA_DE_STRUKTIVNOI_POVEDINKI_PIDLITKIV
10. Харківська Т. А. Сучасні підходи до вирішення конфліктів в умовах війни: роль соціальної роботи в Україні. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. №1. С. 85–91. ISSN 1817-3764. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-85-91>
11. Результати соціологічного опитування «Поширеність, причини та способи вирішення конфліктів у молодіжному середовищі в умовах повномасштабної війни в Україні», 2025. Режим доступу: <https://la-strada.org.ua/download/rezultaty-sotsiologichnogo-opytuvannya-poshyrenist-prychyny-ta-sposoby-vyrishennya-konfliktiv-u-molodizhnomu-seredovyshhi-v-umovah-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini> (дата звернення: 01.02.2026).
12. Bondar V., Kharkivska T. Developing the conflictological competence among students of professional and technical school. *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne Academy of Technologies*. 2024. Volume I. С. 620–628. ISSN 1691-5887. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2024vol1.7901>.

REFERENCES:

1. Bondar, V. I. (2023). Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii [Developing potential of contemporary social robots: methodology and technology]. *Materialy VIII mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv*. S. 21 [in Ukrainian].
2. Andrieienkova, V. L., Motyliuk, M. O. (2023). Vyrishennia konfliktiv v osvithnomu seredovyshchi iz zastosuvanniam prymyrennykh protsedur v onlain-formati [Conflict Resolution in the Educational Environment through the Use of Restorative Procedures in an Online Format]. *Kyiv*. 44 p. [in Ukrainian]
3. Volosevych, I., et al. (2023). Vplyv viiny na molod Ukrainy [The impact of war on youth in Ukraine]. *Kyiv*. 76 pages. Retrieved April 2, 2025. [in Ukrainian]
4. Andrieienkova, V. L., Baidyk, V. V., Voitsiakh, T. V., & Kalashnyk, O. K. (2020). Zapobihannia ta protydiia domashnomu nasylstvu: diialnist zakladiv osvity : navch.-metod. posib. [Prevention and Counteraction of Domestic Violence: Educational Institution Activities: Teaching Methodology Manual]. *Kyiv: FOP Nichoha S. O.* [in Ukrainian].
5. Kosmina, M. M., & Lyuty, V. P. (2022). Prohramy shkilnoyi mediatsiyi v Ukrayini [Programs of school mediation in Ukraine]. *Visnyk International Scientific Journal*, 22, 77–81. DOI: <https://doi.org/10.36074/grailof-science.25.11.2022.12> [in Ukrainian].
6. Lyakisheva, A., Bartkiv, O. (2024). Prohrama sotsialnoi profilaktyky bulinhu v seredovyshchi starshykh pidlitkiv [Program of social prevention of bullying among older adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 4, 47–55, DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.7> [in Ukrainian].
7. Liakh, T., Spirina, T., & Klishevych, N. (2022). Sotsialna profilaktyka simeinoho neblahopoluchchia v terytorialnii hromadi [Social Prevention of Family Dysfunction in the Local Community]. *Social Work and Education*, 9(2), 245–255. [in Ukrainian].
8. U-Report Ukraine. *Problemy nasylstva ta bulinhu v molodizhnomu seredovyshchi* [Problems of violence and bullying in the youth environment]. December, 2025. Retrieved February 1, 2026, from <https://ukraine.ureport.in/opinion/7686/> [in Ukrainian].

9. Zhuravel, T. (Ed.). (2022). Profilaktika destruktyvnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of Destructive Behavior in Adolescents]. Kyiv: Vid-vo FO-P Buriia O. D. C. [in Ukrainian].

10. Kharkivska, T. A. (2025). Suchasni pidkhody do vyrishennia konfliktiv v umovakh viiny: Rol sotsialnoi roboty v Ukraini [Modern approaches to conflict resolution in wartime: The role of social work in Ukraine]. Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka, (1), 85–91. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-85-91> [in Ukrainian].

11. La Strada–Ukraine. (2025). Rezultaty sotsiolohichnoho opytuvannia “Poshyrenist, prychyny ta sposoby vyrishennia konfliktiv u molodizhnomu seredovyshchi v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini” [Results of the sociological survey “Prevalence, causes and ways of resolving conflicts in the youth environment in the context of the full-scale war in Ukraine”]. Retrieved February 1, 2026, from <https://la-strada.org.ua/download/rezultaty-sotsiologichnogo-opytuvannya> [in Ukrainian].

12. Bondar V., Kharkivska T. Developing the conflictological competence among students of professional and technical school. Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne Academy of Technologies. 2024. Volume I. C. 620–628. ISSN 1691-5887. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2024vol1.7901>.

Дата надходження статті: 09.11.2025

Дата прийняття статті: 11.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364.4/.69:355.01(470:477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.4>**Надія БУТЕНКО**

доктор філософії з галузі соціальної роботи, асистент кафедри соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033

ORCID: 0000-0001-8223-1475**Scopus Author ID:** 59354971400

Бібліографічний опис статті: Бутенко, Н. (2025). Мобільна соціальна робота як інструмент підтримки громад. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 29–36, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.4>

МОБІЛЬНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ГРОМАД

Стаття присвячена дослідженню напрямів мобільної соціальної роботи, що здійснюється в Україні. Основу дослідження становить якісний аналіз існуючих проєктів і програм мобільної соціальної роботи, що реалізуються державними та недержавними організаціями соціального спрямування. Визначено, що пріоритетними напрямками проєктів по роботі мобільних бригад є надання соціальних послуг та підтримки населенню, забезпечення доступу до медичних послуг та створення умов для безпечного розвитку дітей. Реалізація мобільної соціальної роботи відбувається за рахунок створення спеціальних команд, що включають у себе фахівців різного спрямування, які покликані надавати різносторонню допомогу у наданні соціальної підтримки населення. Встановлено, що державні соціальні служби більшою мірою орієнтовані на впровадження мобільних команд, які надають саме соціальні послуги населенню та реалізують такі форми мобільної соціальної роботи як проведення соціальних рейдів для виявлення безпритульних дітей та дітей, які перебувають на вулиці; організація мобільних бригад, які працюють у сфері запобігання домашньому насильству; організація роботи мобільних бригад із надання соціальних послуг догляду вдома та натуральної допомоги. У той же час недержавний сектор та міжнародні організації, підсилюючи роботу із вразливими категоріями населення та надання їм базових соціальних послуг допомоги та догляду, розробляють проєкти із діяльності мобільних бригад, які працюють у напрямку надання медико-соціальних послуг в громадах, а також створюють простори для проведення соціальної анімації з дітьми. З'ясовано, що із початком повномасштабного вторгнення мобільна соціальна робота стала однією із ключових форм підтримки вразливих груп населення в громадах, які знаходяться поруч із зоною проведення бойових дій, або перебували в окупації і де неможливо налагодити роботу стаціонарних соціальних служб.

Ключові слова: мобільна соціальна робота, соціальні послуги, громада, клієнтські групи, соціальна підтримка, мобільні бригади.

Nadiia BUTENKO

PhD in Social Work, Assistant at the Department of Social Work, Taras Shevchenko

National University of Kyiv, 60 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01033

ORCID: 0000-0001-8223-1475**Scopus Author ID:** 59354971400

To cite this article: Butenko, N. (2025). Mobilna sotsialna robota yak instrument pidtrymky hromad [Mobile social work as a means of community support]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 29–36, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.4>

MOBILE SOCIAL WORK AS A MEANS OF COMMUNITY SUPPORT

The article focuses on the study of mobile social work directions in Ukraine. The basis of the study is a qualitative analysis of existing mobile social work projects and programs implemented by state and non-state organizations with a social orientation. The results indicate that the priority directions for projects involving mobile teams are the provision of social services and support to the population, ensuring access to medical services, and creating conditions for the safe development of children. The creation of specialized mobile teams, which include specialists from various disciplines, tasked with providing comprehensive assistance in delivering social support to the population, achieves the implementation of mobile social work, resulting in community development. The research establishes that state social services are more focused on the implementation of mobile teams that provide social services to the population and implement such forms of mobile

social work as conducting social raids to identify homeless children and children who are on the street; organizing mobile teams that work in the field of preventing domestic violence; organizing the work of mobile teams to provide social services at home and in kind. At the same time, the non-governmental sector and international organizations, strengthening work with vulnerable categories of the population and providing them with basic social services of assistance and care, are developing projects on the activities of mobile teams that work towards providing medical and social services in communities, as well as creating spaces for social animation with children. It was found that, with the beginning of the full-scale invasion, mobile social work has become one of the key forms of support for vulnerable groups of the population in communities located near the zone of hostilities, or those under occupation, where it is impossible to establish the work of stationary social services.

Key words: mobile social work, social services, community, client groups, social support, mobile teams.

Актуальність проблеми. Сучасна соціальна робота в Україні характеризується великою динамічністю та гнучкістю і відповідь на соціальні зміни, що відбуваються в країні. Удосконалення та оновлення законодавства, виникнення нових клієнтських категорій та нових форм запитів призводять до постійного удосконалення існуючих форм роботи. Під час поширення пандемії у 2020 році великого поширення набула онлайн соціальна робота, коли послуги та взаємодія фахівця та клієнта перейшли в мережевий формат із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. У 2022 році із початком повномасштабного вторгнення соціальна робота почала масово надаватися в місцях перебування клієнтів – у таборах, шелтерах, прихистках для внутрішньо переміщених осіб. Разом з тим великого поширення знов набуває мобільна форма соціальної роботи, коли створюються спеціальні бригади, що виїжджають у віддалені громади та працюють з клієнтами у сфер профілактики та подолання складних життєвих обставин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мобільна соціальна робота як одна із форм професійної діяльності існує давно, одним із перших підходів до її розуміння було проведення різноманітних, переважно профілактичних, заходів на вулиці, щоб заохотити людей звертатися до соціальних служб. Саме тому, однією із протоформ мобільної соціальної роботи є вулична соціальна робота (англійською *street social work*). Вулична соціальна робота виникла як один із способів дістатися до важкодоступних груп клієнтів – тих, хто більшу частину часу перебуває на вулиці: бездомних (Rauwerdink-Nijland E., van den Dries L., et al, 2025), людей, які мають проблеми із вживанням наркотиків (Ranta & Juhila, 2025), молоді та тих, хто опинився на вулиці в наслідок непередбачуваних ситуацій (Gagnon, Jiao, Kassam et al, 2025). Узагальнюючи підходи до мети роботи соціального працівника на вулиці М. Боделан виділяє два

види вуличної соціальної роботи: аутріч (спрямовану на залучення клієнта до звернення до надавача соціальних послуг) та детач (надання послуг безпосередньо у місці перебування клієнта) (Боделан, 2016). Закордоном, вулична соціальна робота є пріоритетною формою роботи із вразливими верствами населення, зокрема з молоддю (Segulin, Santos et al, 2019; Професійні стандарти, 2022). Наразі у практиці соціальної роботи відбулася трансформація підходів і особлива увага дослідників приділяється особливостям підготовки членів мобільних груп (Костіна, Могилка, 2024), які виїжджають до клієнтів для надання соціальних послуг.

Метою дослідження є аналіз існуючих форм мобільної соціальної роботи в Україні та проєктів, що наразі реалізуються у цьому напрямку.

Дослідження побудовано на основі якісного аналізу існуючих проєктів із мобільної соціальної роботи та спрямоване на виокремлення пріоритетних напрямів надання соціальної підтримки населенню.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні вулична соціальна робота набула великого поширення наприкінці 90-х років – на початку 2000-х років, особливо в контексті подолання явища дитячої безпритульності та профілактики появи дітей вулиці. Однією з технологій роботи стала технологія соціальної анімації, метою якої було підсилити спроможності громади включатися у вирішення власних соціальних проблем (Михайленко, 2024).

Розвиток соціальної роботи призвів до трансформації вуличної соціальної роботи та зміни її орієнтації з надання послуг на вулиці на надання послуг за місцем проживання клієнта. Саме тому в практиці соціальних працівників з'явилися такі форми мобільної роботи як соціальне інспектування (Чайка, Ель Гуессаб, Цокур, 2025), соціальні рейди, відвідування клієнта. У 2014–2015 роках мобільна соціальна робота набула нового

поширення, коли у звільнених громадах Донецької та Луганської областей ще не було відновлено роботу державних органів, або у зв'язку із перебуванням громад у «сірій зоні», мобільні бригади соціальних працівників і психологів відвідували мешканців і надавали їм базові соціальні послуги (Лісовець, 2024), а також проводили навчання із надання первинної медичної допомоги і тренінги із подолання стресу (Семигіна, Гусак, Трухан, 2015).

У 2022 році після початку повномасштабного вторгнення у зв'язку із збільшенням кількості ВПО частина соціальної роботи перейшла у мобільні пункти, які зустрічали тих, хто приїжджав у більш безпечні громади, разом із тих, відправляючи тих клієнтів, які хотіли виїхати далі. У частині громад, які знаходилися біля лінії бойового розмежування або були деокуповані та відновлювали свою інфраструктуру, приїзди фахівців соціальної сфери стали єдиним можливим способом налагодити процес надання соціальних послуг та підтримки постраждалого населення.

Фактично поштовхом до розширення можливостей застосування мобільних форм роботи стало прийняття Закону України «Про соціальні послуги», в якому зазначено, що в залежності від місця перебування отримувача, соціальні послуги можуть надаватися в приміщенні надавача або в місцях проживання/перебування отримувача, в тому числі і на вулиці (Про соціальні послуги, 2019). Виходячи із цього, мобільна соціальна робота – форма соціальної роботи, яка передбачає надання соціальних послуг групою (командою) фахівців за місцем перебування клієнта. У цьому контексті однією із переваг мобільної соціальної роботи є її доступність, що досягається за рахунок гнучкості у наданні соціальних послуг. В останні роки Україна відходить від формалізованого підходу у наданні послуг населенню і створює більш універсальні та доступні способи отримати необхідну інформацію від державних установ та організацій, саме тому центри надання адміністративних послуг створюються за принципом «єдиного вікна», запроваджується система інтегрованих соціальних послуг, розробляються та впроваджуються електронні соціальні послуги (Ronad, 2025).

Для того, щоб не чекати клієнта в кабінеті, а створювати довірливі стосунки, показувати готовність до співпраці та швидко реагувати

на запити і впроваджуються форми напрями мобільної соціальної роботи. Найчастіше мобільна соціальна робота реалізується через роботу мобільних бригад – команд фахівців, які разом працюють над вирішенням поставленого питання (Костіна, Могилка, 2024). Формат спільної роботи декількох фахівців обумовлений не лише необхідністю комплексного підходу до вирішення проблеми, але і також питаннями безпеки працівників, які надають допомогу у незвичних для себе місцях.

Підтримка стійкості громад здійснюється за рахунок спільної роботи організацій державного та недержавного сектору, коли різні структури об'єднуються для того, щоб створювати стаке середовище для забезпечення суспільного благополуччя та сприяти залученню громад до розробки і впровадженню внутрішніх змін (Михайленко, 2024). Наразі великого поширення мають проекти по створенню мобільних бригад, що організовуються різноманітними недержавними організаціями та підтримуються міжнародними партнерами, однак громадський сектор є не єдиним організатором мобільної соціальної роботи.

Однією із перших та наразі традиційних форм мобільної соціальної роботи була робота по виявленню дітей вулиці та наданні їм первинної соціально-психологічної допомоги та захисту. Відповідно до визначення ЮНІСЕФ, перебування дітей на вулиці можна класифікувати як дітей на вулиці (Children in street situations), незалежно від того чи це діти, що перебувають на вулиці через несприятливі сімейні обставини, покинуті діти чи діти, що проживають на вулиці (Children in Street Situations, б. д.). Наразі робота по подоланню дитячої безпритульності та бездоглядності реалізується в громадах шляхом проведення профілактичних рейдів («Діти вулиці», «Вокзал», «Нічне місто»). Профілактичні рейди ініціюються органами виконавчої влади на місцях із залученням представників соціальних служб, служби у справах дітей, ювенальної поліції, інших організацій, які займаються захистом прав дітей та мають на меті запобігання дитячій бездоглядності, зміцнення правопорядку серед неповнолітніх та соціальний захист дітей, які потрапили в складні життєві обставини. Під час таких рейдів команда із фахівців відвідують місця скупчення людей в межах тери-

торії громад/районів (торгові центри, ринки, вокзали, парки, зони громадського відпочинку, територію біля станцій метро) та виявляють дітей, які відносяться до вразливих верств населення. Також в межах таких рейдів відвідують за адресами проживання дітей, які перебувають на обліку у службі у справах дітей та/або у ювенальній поліції, обстежують умови їхнього проживання та проводять профілактичні бесіди з батьками щодо підвищення рівня відповідальності та виконання батьківських обов'язків.

Також на рівні нормативно-правових документів зарегульоване створення мобільних бригад соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі (Типове положення, 2022). Такі бригади утворюються на базі стаціонарних соціальних служб, але завдяки своїй мобільності здатні прибувати у будь-яке місце та надавати послуги консультування та/або кризового/екстреного втручання. Проєкт по впровадженню цієї послуги почався у 2018–2019 роках, і практика створення таких бригад поширювалася на центри соціальних служб у великих громадах (10 запитань про функціонування Мобільної бригади, б. д.). Із початком війни для підсилення цього напрямку також доєдналися громадські організації, які приймали участь у проєкті від UNFPA – Фонду народонаселення ООН. В результаті цього мережа мобільних бригад була розширена на 22 області України та охоплювала 87 бригад, які працювали в громадах. Через війну спостерігається тенденція до збільшення випадків домашнього насилля, однак навіть збільшення кількості фахівців, які працюють над проблемою, допомагає швидко реагувати та долати негативні наслідки, однак не так сильно впливає на профілактику і попередження випадків насилля.

Щодо проєктів, які реалізуються недержавними організаціями, то тут варто зазначити декілька відмінностей від діяльності державних установ. По-перше, недержавний сектор реагує на конкретний запит і створює проєкт, що відповідає цільовій аудиторії в конкретній громаді. Із початком війни у великій кількості громад виникли проблеми із забезпеченням безперебійної роботи соціальної інфраструктури, саме тому мобільні бригади закривають конкретні запити. По-друге, діяльність таких

проєктів обмежена за часом та фінансуванням. У 2025 році у зв'язку із припиненням фінансування USAID частина проєктів, зокрема по підготовці психологів для мобільних бригад по протидію насиллю, була зупинена і ті фахівці, які проходили навчання не змогли приступити до роботи. Але в цілому обмеженість у часі дає можливість перевірити чи є запит на конкретну форму роботи і чи ефективна вона. Створення мобільних бригад також забезпечує один із ключових принципів надання соціальних послуг – їхню доступність.

Загалом, проєкти по створенню мобільних бригад можна розділити за трьома основними напрямками діяльності: надання соціальної підтримки населенню за рахунок розширення можливостей доступу до соціальних послуг та швидкого реагування на кризові ситуації; надання первинної медичної допомоги та проведення лабораторних обстежень; створення умов для безпечного розвитку та зростання дітей, включаючи освітній компонент.

Поширенню доступності соціальних послуг населенню сприяв проєкт від ПРООН «Підтримка створення Мобільної соціальної служби у 18 відібраних територіальних громадах Чернігівської, Сумської, Харківської, Миколаївської, Дніпропетровської, Чернівецької, Полтавської областей та розробка місцевих нормативно-правових документів для організації роботи Мобільної соціальної служби», який дав змогу у невеличких громадах спробувати створити мобільні осередки, які б допомагали вразливим категоріям населення (Мобільна соціальна служба, б.д.). Основним фокусом проєкту було удосконалення та покращення процесу надання соціальних послуг «Догляд вдома» та «Натуральна допомога». Саме тому в мобільну бригаду, окрім фахівців із соціальної роботи, входили також фахівці, які могли допомогти по господарству: швачка, перукар, оператор пральних машин (Мобільна соціальна служба «Господарочка», б.д.). Виїзні бригади допомагають мешканцям прифронтових територій по господарству, допомагають з дрібним ремонтом, вирішують побутові питання. Основними отримувачами послуг є клієнти територіальних центрів, відповідно цільовою аудиторією є люди похилого віку, люди з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи, особи, які перебувають у складних життєвих обставинах. Однак, окрім

безпосереднього надання соціальних послуг, така діяльність забезпечує ще одну задачу – сприяє формуванню довірливих відносин до організації та сприяє об'єднанню мешканців. Адже, мобільна бригада приїжджає в кожен конкретний населений пункт не щодня, а по визначеному графіку, а, відповідно, у цей день мешканці мають зібратися, підготувати список питань, які хочуть задати фахівцям та організуватися таким чином, щоб усі встигли отримати допомогу. До того ж, для самотніх людей похилого віку приїзд мобільної бригади це не єдина «розвага», особливо в умовах війни. Відкладеними наслідками такого проєкту є також те, що люди можуть самі організовуватися для вирішення поточних побутових питань, оскільки отримують підтримку від фахівців, які виступають у ролі експертів.

Ще одним напрямком реалізації форми мобільної соціальної роботи є надання медико-соціальних послуг населенню за рахунок створення мобільних клінік та організації роботи бригад із залученням медичних працівників. За цим напрямком працює багато недержавних організацій, намагаючись охопити більшу географію та більшу частину потенційних клієнтів. Для прикладу, проєкт «Мобільні клініки» реалізується МБФ «Альянс громадського здоров'я» у 6 областях України: Миколаївській, Херсонській, Запорізькій, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській за участі чотирьох мобільних команд (Мобільні клініки (МТР), б. д.). Проєкт орієнтований на населення, яке проживає в безпосередній близькості до лінії бойового розмежування, а тому може мати поганий доступ до базових медичних послуг. Саме тому, для мешканців приїжджають мобільні клініки, які надають послуги первинної медичної допомоги, проведення первинних лабораторних обстежень та діагностика на туберкульоз. Оскільки одним із основних напрямів діяльності Альянсу є також протидія поширенню ВІЛ, мобільні клініки також проводять тестування ВІЛ, сифіліс, гепатит В, С та інші.

Проєкт в підтримку репродуктивного здоров'я реалізовувався за допомогою БО «100% життя» (Мобільні бригади сексуально-репродуктивного здоров'я, б. д.). Географія проєкту охоплювала майже всю територію України, а основною цільовою аудиторією були переважно жінки, оскільки до складу бригад

входили гінекологи, акушери та медсестри, які могли провести дослідження жіночого здоров'я. Осередки благодійної організації, що діють по регіонах України, також впроваджували подібні проєкти в межах своїх громад, відправляючи свої команди у віддалені райони.

Розвиток подібних проєктів обумовлений не лише умовами війни, але і необхідністю забезпечити доступність медичних послуг для населення. Часто люди ігнорують наявні сигнали свого організму і не звертаються вчасно за консультаціями, що в подальшому призводить до розвитку захворювань. Мобільні бригади не лише підсилюють діючі амбулаторії (якщо такі є в громаді), а й ставлять питання перевірки на захворювання, про які людина може не задумуватися. Разом з тим, у випадку, виявлення симптомів, саме мобільні бригади стають провідниками до стаціонарних закладів лікування для більш детального обстеження.

Ще однією організацією, яка сприяє впровадженню проєктів у сфері захисту здоров'я є ЮНІСЕФ. За їхньої підтримки створюються мобільні медичні команди, що працюють у Харківській, Сумській, Запорізькій та Дніпропетровській областях (Огляди гуманітарної ситуації, б. д.). Але ЮНІСЕФ також впроваджує проєкт «Турбота з народження вдома» («Preventive Child Health Examination»), метою якого є поширення інформації про необхідність вакцинації дітей, і в межах якого терапевти та педіатри відвідують сім'ї з дітьми від 0 до 4 років та проводять огляди. Червоний Хрест також в період війни впроваджує діяльність мобільних бригад, зазначаючи, що робить це задля підсилення діяльності державних закладів охорони здоров'я.

Отже, проєкти, спрямовані на підтримку здоров'я населення реалізуються переважно організаціями у сфері діяльності яких є напрямки охорони здоров'я. При цьому варто розуміти, що кожна організація впроваджує роботу відповідно до своїх цінностей та пріоритетних напрямів діяльності. Разом з тим, розуміючи, що в умовах війни не всі люди можуть мати доступ до медичних послуг, підсилюють свою роботу залученням фахівців широкого профілю, які здатні надавати базові консультації.

Проєкти, спрямовані на створення мобільних бригад для роботи з дітьми, виконують основний принцип соціальної роботи – забез-

печення найкращих інтересів дитини. В ситуації війни однією із основних задач є створення безпечного середовища для дитини, забезпечення доступу до медичних послуг та до освіти, а також дотримання права на дитинство. У прифронтових громадах діти вимушені тривалий час перебувати в ситуації постійних повітряних тривог, відключень або перебоїв зі світлом/водою, і тому основна задача мобільних бригад – створювати середовища, де діти могли б почувати себе безпечно і комфортно. Основним провайдером таких послуг є ЮНІСЕФ, який створює модульні містечка для ВПО у прифронтових громадах, та надсилає туди мобільні бригади із психологів, соціальних працівників та інших фахівців, які організовують дозвілля дітей (Огляди гуманітарної ситуації, б. д.). У спеціально створених просторах діти можуть гратися, навчатися, слухати лекції із різних соціально значущих питань, спілкуватися один з одним та розвиватися. Така робота тісно пов'язана із іншими проектами, які спрямовані на підтримку дітей, – створенням просторів, дружніх до дитини. В межах цих проектів обладнуються спеціальні приміщення, які включають не лише необхідні матеріали для розвитку дитини, але також доступ до води та медичної допомоги.

У Житомирі в межах проекту «Спільно до навчання», що проводилося Громадською фундацією «Ukrainian Foundation IN TOUCH» організовано роботу 12 хабів, куди діти можуть приходити навчатися для того, щоб наздогнати шкільну програму або якщо є потреба у проведенні просвітницьких заходів, наприклад з питань мінної безпеки (Освітній напрямок, б. д.). Також вони створюють мобільні освітні команди для забезпечення дітей, які не мають ніякої змоги долучатися до освітнього процесу ні онлайн, ні вживу, правом на освіту.

Очевидно, що пріоритетним напрямом роботи з дітьми у прифронтових громадах –

є вивезення дітей до більш безпечних місць, разом із тим дотримання принципу сімейного виховання, але коли це зробити не можливо, основною задачею перед соціальними службами постає створення умов, що будуть максимально безпечними та дозволятимуть дитині переживати менше стресу та негативних наслідків війни. Саме тому використання різноманітних дозвіллевих та творчих практик є дуже поширеним у соціальній анімації з дітьми.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Мобільна соціальна робота – це форма взаємодії між фахівцями та клієнтами, яка реалізовується через діяльність спеціально створених бригад, які прибувають в громади для надання соціальних послуг. Із початком війни, мобільна соціальна робота стала одним із способів забезпечити доступність соціальних послуг для клієнтів. Однак, це не лише про послуги соціальної підтримки, це також забезпечення доступності медичних послуг, проведення обстежень, надання допомоги у веденні домашнього господарства, вирішення побутових питань, а також створення нових просторів для спілкування та розвитку громад. Мобільні бригади, що відвідують громади, показують мешканцям, що, незважаючи на різні перепони, про них не забувають і готові їм допомогти. Разом з тим, готуючись до приїзду, мешканці маленьких громад також активізуються та займають проактивну позицію по відношенню до свого життя.

Перспективами подальших досліджень, є визначення базових навичок встановлення контакту між фахівцями мобільної бригади та приймаючої громади і формування у них здатності підтримувати свою суб'єктність після завершення співпраці, а також вивчення майбутніх трансформацій мобільної соціальної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. 10 запитань про функціонування Мобільної бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього та гендерно зумовленого насильства. Департамент соціальної політики Черкаської міської ради. URL: <https://dspck.gov.ua/news-blog/1118-10-zapitan-pro-funktsionuvannya-mobilnoji-brigadi-sotsialno-psihologichnoji-dopomogi-postrazhdalim-vid-domashnogo-ta-genderno-zumovlenogo-nasilstva> (дата звернення: 18.12.2025).
2. Children in Street Situations. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/iran/en/children-street-situations>.
3. Gagnon M., Jiao S., Kassam S. et al. Relational trust in outreach with women experiencing street-involvement in British Columbia, Canada: a qualitative study. BMC Health Serv Res (2025). <https://doi.org/10.1186/s12913-025-13875-3>
4. Ranta J., Juhila K. Multi-Placed Outreach Work With People Who Use Drugs: Promoting Social and Health Service Accessibility. Social Inclusion: Accessibility, Integration, and Human Rights in Current Welfare Services, Practices, and Communities. 2025. Vol. 13. <https://doi.org/10.17645/si.10454>

5. Rauwerdink-Nijland E., van den Dries L., Metz J., Verhoeff A., Wolf J. Fostering societal participation of marginalised people in street-outreach services in the Netherlands. *Journal of Social Policy*. 2025. 54(4). P. 1260–1281. <https://doi.org/10.1017/S0047279424000035>
6. Ronad I. Digital Transformation in Social Work: Integrating Technology for Enhanced Practice, Outreach, and Education. *BSSS Journal of Social Work*. 2025. Vol. XVII, Issue-I. P. 116-127.
7. Segulin A. M., Santos H. L., Panušková K., Rakovec K., Vodeb N. A., Niko de Groot, Spruk T., Pavlin V. Theoretical basis of street-based youth work. Lublin. 2019. 51 p.
8. Боделан М. В. Вулична соціальна робота: сутність і специфіка. *Наука і освіта*. 2016. Вип. 30, №. 1. С. 28–31. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-1-7>
9. Костіна В., Могилка О. Робота соціальних працівників у міждисциплінарних мобільних командах: аналіз закордонного досвіду та вітчизняні практики під час війни в Україні. *Ввічливість. Humanitas*. 2024. Вип. 4. С. 31–40. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.5>
10. Лісовець О. В. Мобільна бригада соціально-психологічної допомоги як інноваційна спеціалізована соціальна служба. Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). 2024. Вип. 2. С. 127–134. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-2-127-134>
11. Михайленко, О. Громадоцентричні технології в роботі менеджерів соціокультурної діяльності. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. 34. С. 159–164. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318088>
12. Мобільна соціальна служба «Господарочка» – допомога тим, хто не може подбати про себе сам. Офіційний вебсайт Криворізької міської ради та її виконавчого комітету. URL: <https://kr.gov.ua/novini/mobilna-soczialna-sluzhba-gospodarochka-dopomoga-tim-hto-ne-mozhe-podbaty-pro-sebe-sam> (дата звернення: 22.12.2025).
13. Мобільна соціальна служба. Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Лозівської міської ради. URL: <https://tercentrozova.wixsite.com/mysite/мобільнасоціальнаслужба> (дата звернення: 18.12.2025).
14. Мобільні бригади сексуально-репродуктивного здоров'я («Mobile teams SRH»). БО «100% Життя». URL: <https://network.org.ua/projects/мобільні-бригади-сексуально-репрод-2/>.
15. Мобільні клініки (МТР). МБФ «Альянс громадського здоров'я». URL: <https://aph.org.ua/uk/nasha-robota/ukraine/mobilni-kliniki-mtr/>.
16. Огляди гуманітарної ситуації 2025. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-situation-reports-2025>.
17. Освітній напрямок. Ukrainian Foundation IN TOUCH. URL: <https://www.intouchukraine.com/uk/osvitnij-napryam/>.
18. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі : Постанова Каб. Міністрів України від 22.08.2018 № 654 : станом на 14 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-п#Text> (дата звернення: 22.12.2025).
19. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 27 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 19.12.2025).
20. Професійні стандарти 2018 Соціальна робота на вулиці та мобільна робота з молоддю. Професійні стандарти BAG Streetwork/Mobile Jugendarbeit e.V., 2018 р. Редагування: Леснова В., Зезюліна К. Рада Європи. 2022. URL: <https://rm.coe.int/street-youth-work-germany-ukr/1680a9d97b> (дата звернення: 20.12.2025).
21. Семігіна Т.В., Гусак Н.Є., Трухан С.О. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*. 2015. №2 (53). С. 65–72.
22. Чайка І. Ю., Ель Гуессаб К., Цокур Є. Г. Соціальне інспектування в зарубіжних країнах: можливості проектування моделі для України. Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. 2025. Вип. 104. Серія 5. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. С. 146–151 <https://doi.org/https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.104.29>.

REFERENCES:

1. Department of Social Policy of Cherkasy City Council. (2025). 10 zapytan pro funktsionuvannia Mobilnoi bryhady sotsialno-psykholohichnoi dopomohy postrazhdalym vid domashnoho ta henderno zumovlenoho nasyilstva [10 questions about the functioning of the Mobile Brigade of Social and Psychological Assistance to Victims of Domestic and Gender-Based Violence]. Retrieved from <https://dspck.gov.ua/news-blog/1118-10-zapitan-pro-funktsionuvannya-mobilnoji-brigadi-sotsialno-psykholohichnoi-dopomogi-postrazhdalim-vid-domashnogo-ta-genderno-zumovlenogo-nasilstva> [in Ukrainian].
2. UNICEF. Children in street situations. Retrieved from <https://www.unicef.org/iran/en/children-street-situations>
3. Gagnon, M., Jiao, S., Kassam, S., Dewar, L., Tait, P., & Bungay, V. (2025). Relational trust in outreach with women experiencing street-involvement in British Columbia, Canada: a qualitative study. *BMC Health Services Research*. <https://doi.org/10.1186/s12913-025-13875-3>

4. Ranta, J., & Juhila, K. (2025). Multi-placed outreach work with people who use drugs: Promoting social and health service accessibility. *Social Inclusion*, 13. <https://doi.org/10.17645/si.10454>
5. Rauwerdink-Nijland, E., van den Dries, L., Metz, J., Verhoeff, A., & Wolf, J. (2025). Fostering societal participation of marginalised people in street-outreach services in the Netherlands. *Journal of Social Policy*, 54(4), 1260–1281. <https://doi.org/10.1017/S0047279424000035>
6. Ronad, I. (2025). Digital transformation in social work: Integrating technology for enhanced practice, outreach, and education. *BSSS Journal of Social Work*, XVII(1), 116–127.
7. Segulin, A. M., Santos, H. L., Panušková, K., Rakovec, K., Vodeb, N. A., de Groot, N., Spruk, T., & Pavlin, V. (2019). Theoretical basis of street-based youth work. Lublin.
8. Bodelan, M. (2016). Vulychna sotsialna robota: sutnist i spetsyfika [Street social work: Essence and specificity]. *Science and Education*, 30(1), 28–31. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-1-79> [in Ukrainian].
9. Kostina V. & Mohylka O. (2024) Robota sotsialnykh pratsivnykiv u mizhdystyplinarnykh mobilnykh komandakh: analiz zakordonnoho dosvidu ta vitchyzniani praktyky pid chas viiny v Ukraini [Social workers' activities in interdisciplinary mobile teams: Analysis of foreign experience and domestic practices during the war in Ukraine]. *Humanitas*, (4), 31–40. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.4.5> [in Ukrainian].
10. Lisovets, O. V. (2024). Mobilna bryhada sotsialno-psykholohichnoi dopomohy yak innovatsiina spetsializovana sotsialna sluzhba [Mobile brigade of social and psychological assistance as an innovative specialized social service] *Naukovi zapysky. Seriya "Psykhologo-pedahohichni nauky"*, 2, 127–134. <https://doi.org/10.31654/2663-4902-2024-PP-2-127-134> [in Ukrainian].
11. Mykhailenko, O. (2024). Hromadotsentrychni tekhnolohii v roboti menedzheriv sotsiokulturnoi diialnosti [Community-centered technologies in the work of managers of socio-cultural activities]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 34, 159–164. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318088> [in Ukrainian].
12. Kryvyi Rih City Council. (2025). Mobilna sotsialna sluzhba “Hospodarochka” – dopomoha tym, khto ne mozhe podbaty pro sebe sam [Mobile social service “Hospodaryochka” – assistance to those who cannot take care of themselves]. Retrieved from <https://kr.gov.ua/novini/mobilna-soczialna-sluzhba-gospodarochka-dopomoga-tim-hto-ne-mozhe-podbati-pro-sebe-sam> [in Ukrainian].
13. Territorial center for social services of the Lozivskyi municipal council. Mobilna sotsialna sluzhba [Mobile social service]. Retrieved from <https://tercentrozova.wixsite.com/mysite/мобільнасоціальнаслужба> [in Ukrainian].
14. 100% LIFE Mobilni bryhady seksualno-reproduktyvnoho zdorovia (“Mobile teams SRH”) [Mobile teams of sexual and reproductive health]. Retrieved from <https://network.org.ua/projects/мобільні-бригади-сексуально-репрод-2/> [in Ukrainian].
15. Alliance for public health Mobilni kliniky (MTP) [Mobile clinics (MTP)]. Retrieved from <https://aph.org.ua/uk/nasha-robota/ukraine/mobilni-kliniki-mtp/> [in Ukrainian].
16. UNICEF (2025). Ohliady humanitarnoi sytuatsii 2025 [Humanitarian situation reports 2025]. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-situation-reports-2025> [in Ukrainian].
17. Ukrainian Foundation IN TOUCH. (2025). Osvitnii napriamok [Educational direction]. Retrieved from <https://www.intouchukraine.com/uk/osvitnij-napriam/> [in Ukrainian].
18. Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro mobilnu bryhadu sotsialno-psykholohichnoi dopomohy osobam, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasylstva ta/abo nasylstva za oznakoiu stati [On approval of the Model regulation on a mobile brigade of social and psychological assistance to persons affected by domestic and/or gender-based violence] (Resolution No. 654). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-п> [in Ukrainian].
19. Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). Pro sotsialni posluhy [On social services] (Law No. 2671-VIII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> [in Ukrainian].
20. Council of Europe (2018/2022). Profesiini standarty: sotsialna robota na vulytsi ta mobilna robota z moloddiu [Professional standards: Street social work and mobile youth work] (V. Liesnova & K. Zeziulina, Eds.). Retrieved from <https://rm.coe.int/street-youth-work-germany-ukr/1680a9d97b> [in Ukrainian].
21. Semygina, T. V., Husak, N. Ye., & Trukhan, S. O. (2015). Sotsialna pidtrymka vnutrishno peremishchenykh osib [Social support of internally displaced persons]. *Ukrainskyi sotsium*, 2(53), 65–72, [in Ukrainian].
22. Chaika, I. Yu., El Guessab, K., & Tsokur, Ye. H. (2025). Sotsialne inspektuvannia v zarubizhnykh krainakh: mozhlyvosti proiektuvannia modeli dlia Ukrainy [Social inspection in foreign countries: Possibilities of designing a model for Ukraine]. *Naukovyi chasopys UDU imeni Mykhaila Drahomanova*, 104, 146–151. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2025.104.29> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 17.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-3-781.72

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.5>

Марія ГЛАДИШ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69011

ORCID: 0000-0002-7562-3953

Researcher ID: ABH-6008-2020

Наталія ЗАВЕРИКО

кандидат педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69011

ORCID: 0000-0001-7533-9031

Олена ЛЕЩЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69011

ORCID: 0000-0002-7190-2656

Researcher ID: AAH-3361-2021

Тетяна СОЛОВЙОВА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та спеціальної освіти, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69011

ORCID: 0000-0003-3676-7978

Researcher ID: AAG-6501-2021

Бібліографічний опис статті: Гладиш, М., Заверико, Н., Лещенко, О., Соловйова, Т. (2025). Консультування у соціальній сфері як інструмент соціального проєктування: теоретико-методологічний аналіз. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 37–47, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.5>

КОНСУЛЬТУВАННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз консультування у соціальній сфері як інструмента соціального проєктування. Актуальність теми зумовлена трансформацією соціальної реальності України в умовах повномасштабної війни, зростанням кількості осіб і сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також потребою у системних, планованих і результативних соціальних втручаннях на рівні територіальних громад. Показано, що соціальне проєктування в соціальній роботі виконує функцію раціонального конструювання соціальних змін, поєднуючи аналітико-діагностичний, прогностичний, проєктно-планувальний, регулятивний та оцінювальний компоненти. Обґрунтовано, що консультування, будучи нормативно закріпленою соціальною послугою, має потенціал виходити за межі індивідуального реагування на запит і може забезпечувати емпіричну основу для проєктування соціальних програм і послуг. Висвітлено діагностичний потенціал консультування у виявленні соціальних проблем і бар'єрів доступу до допомоги, а також його роль у конкретизації цілей і завдань соціальних проєктів через узгодження очікувань отримувачів послуг із професійним баченням фахівця. Підкреслено значення результатів консультування для планування соціальних втручань, відбору форм і методів підтримки, прогнозування наслідків, а також для корекції проєктних рішень у процесі реалізації як механізму зворотного зв'язку. Окрему увагу приділено методологічним аспектам інтеграції консультування у проєктний цикл: визначено можливості його включення на етапах аналізу потреб, планування, реалізації та оцінювання, а також окреслено обмеження (ризик надмірної індивідуалізації проєктних рішень, потреба в узагальненні даних, вимоги до професійної підготовки й етичної врівноваженості). Доведено, що системне використання консультування у проєктуванні соціальних послуг на рівні громади сприяє підвищенню методичної вивірності та соціальної результативності втручань.

Ключові слова: соціальна робота, соціальне проєктування, консультування у соціальній сфері, соціальні послуги, проєктний цикл, територіальна громада.

Mariya GLADYSH

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69011

ORCID: 0000-0002-7562-3953

Researcher ID: ABH-6008-2020

Nataliia ZAVERYKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69011

ORCID: 0000-0001-7533-9031

Olena LESHCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69011

ORCID: 0000-0002-7190-2656

Researcher ID: AAH-3361-2021

Tetiana SOLOVIOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Special Education, Zaporizhzhia National University, 66 Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69011

ORCID: 0000-0003-3676-7978

Researcher ID: AAG-6501-2021

To cite this article: Gladys, M., Zaveryko, N., Leshchenko, O., Solovyova, T. (2025). Konsultuvannia u sotsialnii sferi yak instrument sotsialnoho proiektuvannia: teoretyko-metodolohichniy analiz [Counseling in the social sphere as a tool of social project design: theoretical and methodological analysis]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 37–47, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.5>

COUNSELLING IN THE SOCIAL SPHERE AS AN INSTRUMENT OF SOCIAL DESIGN: A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

The article presents a theoretical and methodological analysis of counselling in the social sphere as an instrument of social design. The relevance of the topic is determined by the transformation of Ukraine's social reality under the conditions of a full-scale war, the growing number of individuals and families experiencing difficult life circumstances, and the need for systematic, planned, and effective social interventions at the community level. It is demonstrated that social design in social work performs the function of rational construction of social change, combining analytical and diagnostic, prognostic, planning, regulatory, and evaluative components. It is substantiated that counselling, being a normatively established social service, has the potential to go beyond individual response to clients' requests and can provide an empirical basis for the design of social programmes and services. The diagnostic capacity of counselling in identifying social problems and barriers to access to assistance is revealed, as well as its role in specifying the goals and objectives of social projects through the alignment of service users' expectations with the professional perspective of social workers. The significance of counselling outcomes for planning social interventions, selecting appropriate forms and methods of support, forecasting consequences, and adjusting project decisions during implementation as a feedback mechanism is emphasised. Particular attention is paid to the methodological aspects of integrating counselling into the project cycle, including its application at the stages of needs assessment, planning, implementation, and evaluation. The article also outlines certain limitations, such as the risk of excessive individualisation of project decisions, the necessity of data generalisation, and the requirements for professional training and ethical balance. It is argued that the systematic use of counselling in the design of social services at the community level contributes to greater methodological coherence and enhances the social effectiveness of interventions.

Key words: social work, social design, counselling in the social sphere, social services, project cycle, territorial community.

Постановка проблеми. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України суттєво трансформувала соціальну реальність і зумовила різке зростання кількості осіб та сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Масове внутрішнє переміщення населення, втрати близьких, руйнування житла й соціальної інфраструктури, зростання рівня психоемоційної напруги та соціальної дезадаптації актуалізували потребу в комплексних, гнучких і науково обґрунтованих формах соціальної підтримки. У цих умовах соціальна робота дедалі більше зміщується від фрагментарного реагування на окремі запити до пошуку системних рішень, орієнтованих на довгострокове відновлення соціального функціонування осіб, сімей і громад. Масштаб внутрішнього переміщення та тривалий характер гуманітарних і соціальних потреб підтверджуються й міжнародними аналітичними оцінками, які вказують на збереження високих ризиків соціальної вразливості в найближчій перспективі.

Сучасне українське законодавство у сфері соціального захисту населення формує нормативні рамки для розвитку системи соціальних послуг, визначаючи їх спрямованість на забезпечення доступності, адресності та якості допомоги. Зокрема, Закон України «Про соціальні послуги» закріплює пріоритет комплексного підходу до подолання складних життєвих обставин та підкреслює необхідність планування й оцінювання результативності соціальних втручань. Реалізацію цих положень деталізує постанова Кабінету Міністрів України № 587 «Про організацію надання соціальних послуг», яка визначає алгоритми взаємодії суб'єктів соціальної роботи на рівні громади та створює передумови для проектного підходу в організації допомоги. Особливого значення в умовах війни набувають норми, спрямовані на захист прав внутрішньо переміщених осіб, адже саме ця категорія населення часто потребує довготривалого соціального супроводу, консультування та координованої міжвідомчої підтримки. Водночас консультування нормативно закріплене як окрема соціальна послуга, що має власний державний стандарт і розглядається як важливий інструмент підтримки осіб у кризових ситуаціях.

Попри це, у науковому дискурсі та практиці соціальної роботи консультування здебільшого трактується як індивідуальна форма професійної взаємодії з клієнтом, орієнтована на вирішення конкретного запиту, тоді як його потенціал у ширшому контексті соціального проектування залишається недостатньо вивченим. За умов воєнного часу та повоєнного відновлення зростає потреба у таких моделях соціальної роботи, які б дозволяли трансформувати індивідуальні консультативні запити, типові життєві ситуації та виявлені бар'єри доступу до допомоги у підґрунтя для розроблення соціальних програм, проектів і послуг на рівні громади. Це спричиняє необхідність теоретико-методологічного переосмислення консультування як інструменту соціального проектування, здатного забезпечити науково обґрунтовану діагностику соціальних проблем, участь цільових груп у формуванні цілей і завдань проектів, а також моніторинг і корекцію соціальних втручань у процесі їх реалізації.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена суперечністю між зростаючою роллю консультування в системі соціальних послуг України та недостатнім рівнем його концептуалізації як складової соціального проектування. Подолання цієї суперечності пов'язане з сучасними науковими завданнями соціальної роботи, зокрема з розробленням методологічних підходів до проектування соціальних втручань у кризових умовах, узгодженням проектного підходу з чинним нормативно-правовим забезпеченням і пошуком ефективних моделей інтеграції консультативної практики в систему надання соціальних послуг у воєнний та повоєнний періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади соціального проектування та соціальної роботи ґрунтуються на фундаментальних працях, у яких соціальні процеси розглядаються як об'єкт цілеспрямованого наукового пізнання і практичного впливу. У класичних дослідженнях О. Безпалько, Л. Тюпті, Л. Кобиляцького, Г. Клешні, Т. Бутченко, В. Шахрай, Л. Карамушки та ін., соціальне проектування осмислюється як особлива форма раціонального конструювання соціальної реальності, що передбачає прогнозування змін, визначення бажаних станів

і розроблення шляхів їх досягнення. Значний внесок у розвиток методології соціальної роботи зробили праці А. Семеза, С. Щербини, Т. Серги, Л. Тютті та ін., у яких акцентується увага на системності, поєднанні індивідуального й соціального рівнів допомоги, а також на ролі професійної рефлексії фахівця. У цих роботах закладено розуміння соціальної роботи як науково обґрунтованої діяльності, що потребує чітких методів аналізу проблем, планування та оцінювання результатів.

Подальший розвиток наукових уявлень пов'язаний із дослідженнями, присвяченими проєктному підходу в соціальній сфері та проєктуванню соціальних послуг. У працях К. Шестакової, Л. Романовської, К. Кулави соціальне проєктування розглядається як інструмент модернізації соціальної роботи, орієнтований на потреби конкретних цільових груп і громади загалом. Автори підкреслюють значення аналізу соціальних проблем, залучення зацікавлених сторін і планування ресурсів. Окрему групу становлять дослідження Я. Юрків, А. Конончука, А. Мешко, у яких проєктування пов'язується з реформуванням системи соціальних послуг, децентралізацією та розвитком громад. Безпосередньо проблематика соціального консультування висвітлюється у працях С. Архіпової, І. Кулик, Г. Бондаренко, Ж. Петрочко, де воно аналізується як професійна взаємодія, спрямована на підтримку особи у складних життєвих обставинах, посилення її ресурсів і прийняття рішень. У сучасних дослідженнях Т. Лях, О. Денісюк, Н. Кривоконь, М. Верхоляк та ін., з'являються спроби поєднання консультування з кейс-менеджментом, соціальним супроводом і міждисциплінарною взаємодією. Проте питання розгляду консультування як інструменту соціального проєктування, що може слугувати підґрунтям для формування соціальних програм і послуг, залишається фрагментарно представленим. Це актуалізує потребу у цілісному теоретико-методологічному аналізі, який поєднує напрацювання з соціального проєктування та консультування у соціальній сфері.

Метою статті є теоретико-методологічний аналіз консультування у соціальній сфері як інструменту соціального проєктування, уточнення його місця і функцій у процесі розроблення та реалізації соціальних проєктів,

а також обґрунтування можливостей використання консультативної практики для підвищення обґрунтованості та результативності соціальних втручань у сучасних умовах розвитку соціальної роботи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціальне проєктування у сучасному науковому дискурсі розглядається як складне багатовимірне явище, що поєднує теоретичні уявлення про соціальні процеси з практикою цілеспрямованого впливу на соціальну реальність. У межах соціальної роботи воно характеризується як особливий спосіб осмислення, прогнозування та конструювання соціальних змін, орієнтований на подолання або пом'якшення складних життєвих обставин осіб, сімей і соціальних груп. На думку О. Безпалько (Безпалько, 2010), соціальне проєктування є формою науково обґрунтованої діяльності, у якій поєднуються аналітичне бачення проблеми та прагматична спрямованість на досягнення конкретного результату. Такий підхід дозволяє розглядати проєктування не як разову управлінську дію, а як процес, що має власну логіку, етапи та методи.

У контексті соціальної роботи соціальне проєктування тісно пов'язується з ідеєю свідомого планування соціальних втручань. Воно спирається на аналіз соціальних потреб, ресурсів і обмежень конкретного середовища, у межах якого здійснюється професійна діяльність. За свідченнями С. Мішиної, О. Мішина (Мішина & Мішин, 2020), проєктування в соціальній сфері набуває особливої ваги в умовах суспільної нестабільності, коли традиційні механізми підтримки виявляються недостатніми. Разом з тим, соціальне проєктування не зводиться до формального складання проєктної документації, а передбачає глибоке розуміння соціального контексту та активну взаємодію з отримувачами допомоги. Саме це вирізняє його серед інших управлінських і технологічних підходів у соціальній роботі, на нашу думку.

Поняття соціального проєктування у наукових джерелах трактується по-різному, що зумовлено міждисциплінарним характером цього феномену. У працях Л. Тютті, Т. Лях та ін. воно визначається як діяльність, спрямована на створення моделей бажаних соціальних змін та визначення шляхів їх прак-

тичної реалізації (Тюптя & Пузіков, 2005). Інші автори, серед яких Т. Серга, С. Щербина (Серга & Щербина, 2024), акцентують увагу на прогностичному аспекті соціального проектування, підкреслюючи його зв'язок із передбаченням розвитку соціальних проблем і потреб. У межах соціальної роботи таке розуміння доповнюється орієнтацією на людину як центральний суб'єкт соціальних перетворень. Це дозволяє розглядати соціальне проектування як інструмент професійного мислення соціального працівника, що поєднує теоретичні знання з практичними рішеннями.

Функціональний вимір соціального проектування у соціальній сфері є не менш значущим для розуміння його ролі. У наукових дослідженнях С. Калаур, В. Костіної та ін. (Калаур та ін., 2023) виділяють низку функцій, серед яких особливе місце посідає аналітико-діагностична. Вона пов'язана з виявленням соціальних проблем, уточненням їх причин і наслідків, а також визначенням груп, які потребують підтримки. Наступною є прогностична функція, що забезпечує формування уявлень про можливі результати соціальних втручань. Важливою є й проєктно-планувальна функція, яка полягає у розробленні цілей, завдань, заходів і показників результативності соціальної діяльності. На наш погляд, кожна з цих функцій має самостійне значення, проте у практиці соціальної роботи вони реалізуються у взаємозв'язку.

Окремої уваги заслуговує регулятивна функція соціального проектування, що проявляється у впорядкуванні професійної діяльності та координації дій різних суб'єктів соціальної роботи. За свідченнями А. Семеза (Семез, 2012), саме проектування дозволяє узгодити інтереси державних структур, громадських організацій і отримувачів соціальних послуг. Воно створює рамки для раціонального використання ресурсів і запобігання хаотичним рішенням. Паралельно соціальне проектування виконує й оцінювальну функцію, оскільки передбачає аналіз досягнутих результатів і їх відповідність поставленим цілям. Такий підхід сприяє підвищенню якості соціальної роботи та формуванню культури відповідальності у професійній діяльності.

Місце соціального проектування в системі соціальних послуг визначається його здат-

ністю поєднувати стратегічне бачення з конкретними формами допомоги. У наукових джерелах вчених (Калаур та ін. & 2023 Серга та ін. 2024) підкреслюється, що соціальні послуги дедалі частіше розглядаються як результат цілеспрямованого проектування, а не як сукупність ізольованих заходів. Соціальне проектування виступає підґрунтям для формування змісту, обсягу та організаційних форм соціальних послуг відповідно до потреб населення. Воно дозволяє забезпечити логічну послідовність між виявленням проблеми, визначенням способів допомоги та оцінюванням їх ефективності.

У системі соціальних послуг соціальне проектування також відіграє роль механізму адаптації до змін соціального середовища. За свідченнями О. Масюка, О. Маловічко, Т. Бутченка (Масюк та ін. 2025), через проєктну діяльність соціальні служби отримують можливість оперативно реагувати на трансформацію потреб клієнтів і громади. Це особливо важливо в умовах зростання складності соціальних проблем і обмеженості ресурсів. Соціальне проектування сприяє переходу від шаблонних рішень до більш гнучких моделей надання послуг, орієнтованих на конкретні життєві ситуації. Відтак, саме в цьому полягає його системоутворювальне значення для сучасної соціальної роботи.

Отже, соціальне проектування постає як ключова наукова категорія і водночас як практичний напрям соціальної роботи, що забезпечує зв'язок між теоретичними уявленнями про соціальні процеси та реальними механізмами соціальної допомоги. Воно формує методологічну основу для розвитку системи соціальних послуг і створює умови для підвищення їх результативності. Усвідомлення цього дозволяє перейти до аналізу тих інструментів, які забезпечують наповнення проєктної діяльності конкретним змістом, зокрема консультування у соціальній сфері.

Логічним продовженням аналізу соціального проектування як наукової категорії та практичного напрямку соціальної роботи є звернення до консультування у соціальній сфері, оскільки саме воно уможливорює наповнення проєктної діяльності конкретним змістом. Якщо соціальне проектування задає рамки, цілі та логіку соціальних втручань, то

консультування дозволяє побачити реальні життєві ситуації, індивідуальні потреби та соціальні обставини, з якими стикаються отримувачі допомоги. У цьому сенсі консультування постає не як допоміжна форма роботи, а як важливий професійний механізм, що поєднує аналітичний і практичний виміри соціальної роботи. Саме через консультативну взаємодію соціальний працівник отримує доступ до інформації, яка є критично значущою для обґрунтованого проектування соціальних послуг і програм.

У науковій літературі консультування традиційно розглядається як форма професійної соціальної роботи, спрямована на підтримку особи, сім'ї або групи у ситуації складних життєвих обставин. На думку І. Тригуб (Тригуб, 2014), його сутність полягає у спеціально організованій взаємодії фахівця і клієнта, в межах якої створюються умови для усвідомлення проблеми, пошуку можливих рішень і прийняття відповідальних рішень. Таке розуміння акцентує увагу на комунікативному характері консультування та його опорі на професійні знання й етичні принципи. Разом з тим, у межах соціальної роботи консультування виходить за рамки психологічної підтримки і включає соціально-правові, інформаційні, посередницькі та навігаційні аспекти. Це розширює його функціональне поле і підсилює значення для практики. Консультування як форма професійної соціальної роботи передбачає активну позицію соціального працівника, який не обмежується передачею інформації, а сприяє мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів клієнта. За свідченнями В. Тесленко (Тесленко, 2025), ефективність консультування значною мірою залежить від здатності фахівця поєднувати індивідуальний підхід із розумінням ширшого соціального контексту. Це дозволяє розглядати консультативну взаємодію як процес, у якому особисті труднощі клієнта співвідносяться з умовами його соціального оточення. Вважаємо, що у такому ракурсі консультування набуває рис професійного інструмента аналізу соціальних ситуацій, що є важливим для подальшого проектування соціальних втручань.

Підходи до визначення консультування у соціальній сфері є різноманітними і відображають міждисциплінарний характер соці-

альної роботи. У працях Н. Кривоконь (Кривоконь, 2012), консультування тлумачиться як цілеспрямована професійна діяльність, спрямована на підтримку процесу прийняття рішень клієнтом. Інші автори наголошують на його допоміжному характері щодо соціального супроводу та кейс-менеджменту, підкреслюючи значення консультування для координації різних видів допомоги (Семез, 2012 & Масюк та ін. 2025). Окремі дослідники розглядають консультування як форму соціального впливу, що сприяє підвищенню рівня соціальної компетентності клієнтів. Така множинність підходів свідчить про складність і багатогранність цього явища.

У межах соціальної роботи важливою є інтеграція різних підходів до визначення консультування, що дозволяє уникнути його звуженого трактування. Консультування визначається як поєднання інформаційної підтримки, аналітичної роботи та професійної взаємодії, спрямованої на зміни у життєвій ситуації клієнта. За свідченнями Т. Серги та С. Щербини (Серга & Щербина, 2024), саме така інтегративна позиція дає можливість використання результатів консультування для ширших управлінських і проектних рішень у соціальній сфері. На нашу думку, це відкриває перспективи його осмислення як елементу соціального проектування, що поєднує мікрорівень індивідуальної допомоги з мезо- та макрорівнями соціальної політики і практики.

Зазначимо також, що консультування в структурі соціальних послуг має чітке нормативно-правове підґрунтя, що визначає його статус, зміст і організаційні форми. Відповідно до чинного законодавства України, консультування визнається окремим видом соціальної послуги, спрямованої на надання інформаційної, соціально-психологічної та соціально-правової підтримки особам, які перебувають у складних життєвих обставинах. Нормативні документи регламентують основні вимоги до організації консультування, професійної підготовки фахівців і якості надання цієї послуги. Це створює інституційні умови для системного використання консультування у практиці соціальної роботи. Разом з тим нормативно-правове закріплення консультування не обмежує його ролі рамками формальної послуги. За свідченнями науковців, у реальній практиці

воно часто виконує функцію первинної ланки взаємодії між соціальною службою та отримувачем допомоги. У цьому контексті консультування фактично стає точкою входу до системи соціальних послуг. Така позиція підсилює його значення для формування обґрунтованих соціальних рішень і проєктів.

Таким чином, консультування у соціальній сфері слід розглядати як багатофункціональну форму професійної соціальної роботи, що має власний зміст, призначення і нормативне забезпечення. Воно поєднує індивідуальну допомогу з аналітичною роботою і створює основу для подальшого соціального проєктування. Вважаємо, що саме через консультування стає можливим перехід від абстрактних моделей соціальних змін до конкретних, контекстуально обґрунтованих рішень. Це визначає доцільність подальшого аналізу консультування як інструменту соціального проєктування у межах наступної частини статті.

Перехід до розгляду консультування як інструменту соціального проєктування є логічним продовженням попередніх міркувань, оскільки саме в межах консультативної взаємодії відбувається безпосереднє зіткнення проєктних задумів із реальною соціальною ситуацією клієнта або спільноти. Якщо соціальне проєктування визначає загальну логіку, послідовність і очікувані результати соціальних змін, то консультування дозволяє наповнити ці елементи конкретним змістом, заснованим на індивідуальному досвіді та життєвих обставинах отримувачів допомоги. На наше переконання, саме поєднання проєктного мислення з консультативною практикою підсилює адекватність соціальних рішень реальним потребам людей.

Діагностичний потенціал консультування у виявленні соціальних проблем є однією з ключових передумов його використання у процесі соціального проєктування. У ході консультативної взаємодії соціальний працівник отримує можливість глибше зрозуміти не лише зовнішні прояви складної життєвої ситуації, а й її внутрішні причини, суб'єктивне сприйняття клієнтом власного становища, а також наявні ресурси та обмеження (Мішина & Мішин, 2020; Тригуб, 2014). Доцільно вважати, що саме цей рівень інформації часто залишається поза увагою при формалізованих

формах оцінювання соціальних потреб. Консультування дає підстави для більш точного виявлення проблем, що мають латентний або комплексний характер.

У процесі діагностики соціальних проблем консультування виконує функцію своєрідного «фільтра», який дозволяє відокремити симптоми від глибинних причин. Вважаємо, що така діагностична робота є необхідною умовою для обґрунтованого соціального проєктування, оскільки помилки на цьому етапі призводять до формування неефективних або формальних проєктних рішень. Консультативна взаємодія сприяє уточненню соціального запиту, його структуруванню та співвіднесенню з реальними можливостями соціальної системи. За цих умов консультування набуває ознак інструменту, що забезпечує якісну основу для подальших проєктних дій.

Важливим аспектом використання консультування у соціальному проєктуванні є його роль у формуванні цілей і завдань соціальних проєктів. Варто наголосити, що саме в процесі консультативного спілкування відбувається узгодження очікувань клієнта та професійного бачення соціального працівника. Це дозволяє формувати цілі, які є зрозумілими, досяжними та соціально значущими. Консультування сприяє переведенню абстрактних намірів у конкретні формулювання, що можуть бути покладені в основу проєктної документації. Формування завдань соціальних проєктів на основі результатів консультування дає змогу забезпечити їх більшу відповідність реальним життєвим умовам. На нашу думку, такий підхід дозволяє уникнути декларативності у проєктуванні та зосередитися на тих напрямках роботи, які мають практичну цінність для отримувачів соціальних послуг. Консультативна взаємодія дає змогу врахувати індивідуальні та групові особливості клієнтів, а також соціокультурні характеристики середовища, у якому реалізується проєкт. Це підсилює обґрунтованість поставлених завдань і сприяє їх реалістичності.

Використання результатів консультування в плануванні соціальних втручань є ще одним важливим аспектом інтеграції консультативної практики у соціальне проєктування. На основі отриманих у процесі консультування даних стає можливим визначення пріоритетних

напрямів роботи, вибір форм і методів соціальної підтримки, а також прогнозування можливих наслідків втручань. Гадаємо, що такий підхід дозволяє будувати соціальні проекти як гнучкі системи, здатні адаптуватися до змін у життєвих обставинах клієнтів.

І, окремої уваги заслуговує використання результатів консультування для корекції соціальних втручань у процесі реалізації проекту. На наш погляд, консультативна взаємодія може виконувати функцію постійного зворотного зв'язку, який дозволяє своєчасно виявляти відхилення від запланованих результатів і вносити необхідні зміни. Це особливо важливо у ситуаціях, коли соціальні проблеми мають динамічний характер і потребують оперативного реагування. Консультування в такому разі виступає механізмом підтримки актуальності проектних рішень.

Отже, консультування як інструмент соціального проектування забезпечує цілісність і логічну послідовність проектної діяльності у соціальній сфері. Воно поєднує діагностику, формування цілей, планування та корекцію соціальних втручань у єдиний процес, орієнтований на реальні потреби людей. Доречно вважати, що саме така інтеграція консультативної практики у проектну діяльність відкриває можливість для підвищення результативності соціальної роботи та її відповідності сучасним суспільним потребам.

Завершальним етапом теоретико-методологічного аналізу є осмислення особливостей інтеграції консультування у процес соціального проектування як цілісної, логічно впорядкованої діяльності. На попередніх етапах було обґрунтовано значення консультування для діагностики соціальних проблем, формування цілей і завдань проектів, а також планування й корекції соціальних втручань. Поряд із цим виникає потреба у визначенні методологічних засад такого поєднання, що дозволяють розглядати консультування не фрагментарно, а як системний компонент проектного циклу. На нашу думку, саме методологічна узгодженість цих процесів формує внутрішню цілісність соціального проектування.

Узгодження консультативної практики з логікою проектного циклу передбачає врахування етапності проектної діяльності та ролі консультування на кожному з її етапів. Кон-

сультативна взаємодія може бути інтегрована у всі ключові етапи проектного циклу – від попереднього аналізу проблеми до оцінювання результатів реалізації проекту. На початковому етапі консультування виконує переважно аналітико-діагностичну функцію, забезпечуючи збір і уточнення інформації про соціальні потреби та очікування цільових груп. Саме тут, на нашу думку, закладається основа для обґрунтованих проектних рішень.

На етапі планування соціального проекту консультативна практика сприяє уточненню цілей, завдань і показників результативності. Вважаємо, що залучення результатів консультування на цьому етапі дозволяє уникнути формального підходу до визначення змісту проекту. Консультативна взаємодія допомагає співвіднести стратегічні наміри з реальними можливостями клієнтів і соціального середовища. За свідченнями В. Тесленка (Тесленко, 2025), саме така узгодженість підсилює більшу стійкість проектних рішень у процесі їх реалізації.

У процесі реалізації соціального проекту консультування може виконувати функцію супроводу, що дозволяє відстежувати динаміку змін і своєчасно реагувати на нові обставини. Логічно припустити, що на цьому етапі консультативна практика сприяє підтриманню зворотного зв'язку між виконавцями проекту та його отримувачами. Це дає можливість для гнучкого коригування запланованих заходів без втрати загальної логіки проекту. У підсумку консультування органічно вписується у логіку проектного циклу як інструмент постійного уточнення і вдосконалення соціальних втручань.

Разом із тим інтеграція консультування у проектну діяльність має певні обмеження, які необхідно враховувати з методологічної точки зору. Одним із таких обмежень вважаємо ризик надмірної індивідуалізації проектних рішень, коли результати окремих консультативних випадків некритично переносяться на ширші соціальні групи. У зазначеній логіці важливим є дотримання балансу між індивідуальним досвідом клієнтів і узагальненими даними соціального аналізу. За свідченнями науковців (Калаур & ін., 2023), нехтування цим балансом може знижувати ефективність соціальних проектів.

До умов ефективного використання консультування у проєктній діяльності слід віднести належний рівень професійної підготовки фахівців, чітке дотримання етичних принципів і методичну обґрунтованість консультативних процедур. Можна стверджувати, що без системного методичного забезпечення консультування ризикує перетворитися на ситуативну форму взаємодії, відірвану від проєктної логіки. Важливою умовою є також інституційна підтримка консультативної діяльності, що формує її сталість і інтегрованість у систему соціальних послуг. Окремої уваги заслуговують перспективи застосування консультування в проєктуванні соціальних послуг на рівні громади. Ми вважаємо, що саме на цьому рівні консультативна практика має найбільший потенціал, оскільки дозволяє врахувати локальні особливості соціального середовища, структуру потреб і ресурсів громади. Консультування створює можливості для активного залучення мешканців до процесу визначення пріоритетів соціального розвитку, що сприяє підвищенню обґрунтованості та прийнятності проєктних рішень.

На рівні громади консультування може виконувати функцію посередника між органами місцевого самоврядування, соціальними службами та населенням. За свідченнями А. Колоска, С. Чернети, О. Белкіної-Ковальчук (Колосок, Чернета & Белкіна-Ковальчук, 2025) така форма взаємодії сприяє формуванню партнерських відносин і підвищенню довіри до соціальних інституцій. Ми вважаємо, що включення консультативних механізмів у процес проєктування соціальних послуг дозволяє перейти від адміністративного підходу до більш відкритих і гнучких моделей соціальної роботи. Отже, методологічні аспекти інтеграції консультування у процес соціального проєктування свідчать про доцільність його системного використання на всіх етапах проєктного циклу. Консультування уможливило зв'язок між індивідуальними потребами та колективними соціальними рішеннями, сприяє гнучкості проєктної діяльності та підвищує її соціальну результативність. На нашу думку, подальший розвиток цього напрямку пов'язаний із поглибленням методичного забезпечення та розширенням практик консультативної участі у проєктуванні соціальних послуг, особливо на рівні територіальних громад.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений теоретико-методологічний аналіз засвідчив доцільність розгляду консультування у соціальній сфері як інструмента соціального проєктування, а не тільки як окремої форми професійної взаємодії з клієнтом. В умовах повномасштабної війни та пов'язаного з нею ускладнення соціальних потреб зростає значення системних, планованих і результативних соціальних втручань, що узгоджуються з нормативно-правовими рамками функціонування соціальних послуг. Вважаємо, що консультування в цьому контексті виконує роль стартового етапу взаємодії у системі допомоги, забезпечує уточнення запиту, розкриття реальних життєвих обставин, бар'єрів доступу до ресурсів і можливостей їх подолання. Саме на цьому етапі накопичується емпіричний матеріал, який може стати підґрунтям для обґрунтованих проєктних рішень, спрямованих на підтримку осіб, сімей і громад.

Обґрунтовано, що діагностичний потенціал консультування дозволяє виявляти як явні, так і латентні соціальні проблеми, уточнювати їх причини та соціальний контекст, що підсилює аналітичну основу соціального проєктування. Консультативна взаємодія сприяє формуванню цілей і завдань соціальних проєктів через узгодження очікувань отримувачів послуг із професійним баченням фахівця, а також забезпечує реалістичність і конкретність проєктних формулювань. На нашу думку, результати консультування мають значний потенціал для планування й корекції соціальних втручань у процесі реалізації проєкту, оскільки виступають механізмом зворотного зв'язку та підтримують актуальність проєктних рішень. Водночас інтеграція консультування у проєктний цикл потребує методичної узгодженості, професійної підготовки та етичної врівноваженості, а також процедур узагальнення консультативних даних, аби уникати надмірної індивідуалізації проєктних рішень.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробленням методичних моделей трансформації результатів консультування в індикатори потреб і проєктні рішення на рівні громади, а також з емпіричною перевіркою ефективності інтеграції консультативної практики у різні фази проєктного циклу в діяльності надавачів соціальних послуг.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. В. Соціальне проектування : навчальний посібник. Київ : Київський університет ім. Бориса Грінченка, 2010. 127 с. URL: <https://elib.chdtu.edu.ua/e-books/5390>
2. Мішина С. В., Мішин О. Ю. Науково-практичні засади соціального проектування. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.73>
3. Серга Т. О., Щербина С. С. Соціальне проектування: сутність, призначення, методологія. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2024. Вип. 1(54). С. 195–199. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.195-199>
4. Тюття Л. Т., Пузіков Д. О. Проектування в соціальній роботі. Наукові записки. Т. 47. *Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2005. С. 86–91. URL: <https://surl.li/gbdfqs>
5. Соціальна робота і соціальна освіта в умовах сьогодення: проблеми та перспективи розвитку : колективна монографія / С. Калаур, Н. Олексюк, Т. Олійник, Л. Петришин та ін. ; за ред. О. Сороки, Г. Лещук. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2023. 288 с. ISBN 978-617-8060-35-0.
6. Семез А. А. Соціально-педагогічне проектування : навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів спеціальності 6.010106 Соціальна педагогіка. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. 132 с.
7. Масюк О. П., Маловічко О. В., Бутченко Т. І. Соціальне проектування як механізм адаптації міжнародного досвіду соціальної роботи в Україні. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. № 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-6>
8. Тригуб І. І. Соціальне та психологічне консультування як складові професійної діяльності в галузі освіти. *Акмеологія – наука XXI століття : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 травня 2014 р.)*. Київ, 2014. С. 186–187.
9. Тесленко В. Роль консультування в сучасній соціальній роботі. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2025. Т. 3, № 98. DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-3\(98\)-13](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-3(98)-13)
10. Кривоконь Н. І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні : навчальний посібник. Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2012. 320 с. ISBN 978-966-1647-70-0.
11. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII (у редакції від 01.01.2026). *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>
12. Колосок А., Чернета С., Белкіна-Ковальчук О. Соціальне консультування: стан та перспективи. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 2. С. 76–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.11>

REFERENCES:

1. Bospalko, O. V. (2010). *Sotsialne proektuvannia* [Social project design]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. 127 p. Retrieved from: <https://elib.chdtu.edu.ua/e-books/5390> [in Ukrainian].
2. Mishyna, S. V. & Mishyn, O. Yu. (2020). *Naukovo-praktychni zasady sotsialnoho proektuvannia* [Scientific and practical principles of social project design]. *Efektivna ekonomika*, 1. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.1.73> [in Ukrainian].
3. Serha, T. O. & Shcherbyna, S. S. (2024). *Sotsialne proektuvannia: sutnist, pryznachennia, metodolohiia* [Social project design: essence, purpose, methodology]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Pedahohika. Sotsialna robota*, 1(54), 195–199. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.54.195-199> [in Ukrainian].
4. Tiuptia, L. T. & Puzikov, D. O. (2005). *Proiektuvannia v sotsialnii roboti* [Project design in social work]. *Naukovi zapysky. Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota*, 47, 86–91. Retrieved from: <https://surl.li/gbdfqs> [in Ukrainian].
5. Kalaur, S., Oleksiuk, N., Oliinyk, T., Petryshyn, L. et al. (2023). *Sotsialna robota i sotsialna osvita v umovakh sohodennia: problemy ta perspektyvy rozvytku* [Social work and social education in contemporary conditions: problems and development prospects]. Ternopil: Osadtsa Yu. V. 288 p. ISBN 978-617-8060-35-0 [in Ukrainian].
6. Semez, A. A. (2012). *Sotsialno-pedahohichne proiektuvannia* [Social-pedagogical project design]. Kirovohrad: RVV KDPU im. V. Vynnychenka. 132 p. [in Ukrainian].
7. Masiuk, O. P., Malovichko, O. V. & Butchenko, T. I. (2025). *Sotsialne proiektuvannia yak mekhanizm adaptatsii mizhnarodnoho dosvidu sotsialnoi roboty v Ukraini* [Social project design as a mechanism for adapting international social work experience in Ukraine]. *Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka*, 1. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-6> [in Ukrainian].
8. Tryhub, I. I. (2014). *Sotsialne ta psykholohichne konsultuvannia yak skladovi profesiinoi diialnosti v haluzi osvity* [Social and psychological counseling as components of professional activity in education]. In: *Akmeolohiia – nauka XXI stolittia: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference (Kyiv, May 30, 2014)*, 186–187 [in Ukrainian].

9. Teslenko, V. (2025). Rol konsultuvannia v suchasni sotsialnii roboti [The role of counseling in modern social work]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 3(98). DOI: [https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-3\(98\)-13](https://doi.org/10.63437/3083-6425-2025-3(98)-13) [in Ukrainian].
10. Kryvokon, N. I. (2012). Problemy sotsialnoi roboty ta sotsialnoi polityky v Ukraini [Problems of social work and social policy in Ukraine]. Chernihiv: Chernihiv State Technological University. 320 p. ISBN 978-966-1647-70-0 [in Ukrainian].
11. On Social Services: Law of Ukraine No. 2671-VIII of January 17, 2019 (as amended January 1, 2026). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 18, Art. 73. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
12. Kolosok, A., Cherneta, S. & Bielkina-Kovalchuk, O. (2025). Sotsialne konsultuvannia: stan ta perspektyvy [Social counseling: state and prospects]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 2, 76–85. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.11> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 18.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-5055-004

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.6>

Богдан ГЛЯДИК

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027

ORCID: 0009-0006-7498-370X

Бібліографічний опис статті: Глядик, Б. (2025). Основні чинники формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 48–56, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.6>

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті здійснено аналіз основних чинників формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. Розкрито сутність соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери та конкретизовано, що вона визначається комплексним впливом різноманітних чинників: мотиваційно-ціннісних, які сприяють усвідомленню професійних і гуманістичних пріоритетів та визначаючи внутрішню готовність студента до активної соціальної взаємодії; емоційно-вольових, які забезпечують стресостійкість, самоконтроль студентів, впевненість у власних силах, цілеспрямованість та здатність до саморегуляції та є важливими для адекватного реагування в складних міжособистісних ситуаціях; соціально-перцептивні, що формують здатність розпізнавати емоційний стан інших людей, проявляти емпатію, тактовність та встановлювати ефективний міжособистісний контакт; комунікативні, що охоплюють невербальні та вербальні навички, ведення діалогу, консультування, аргументацію, управління конфліктами у різних соціальних групах; освітні, що підвищують професійну підготовку студентів через участь у тренінгах, практичних заняттях, інтерактивних вправах та рольових іграх, формуючи у них практичні навички соціальної взаємодії; соціальні, що визначаються досвідом міжособистісної взаємодії та участю у волонтерських, громадських або професійних спільнотах, що дає змогу розвивати соціальні компетенції та розуміння групової динаміки; психологічні, що зосереджуються на особистісних рисах, рівні самосвідомості, рефлексивних здібностях та когнітивних ресурсах, необхідних для аналізу та оцінки соціальних ситуацій. Визначено, що формування комунікативних навичок відбувається в процесі навчання у вищому навчальному закладі через інтегроване поєднання лекцій, практичних занять, рольових ігор, тренінгів, групових обговорень та симуляцій професійних ситуацій.

Ключові слова: компетентність, соціокомунікативна компетентність, фахівці соціальної сфери, соціальні працівники, комунікативна компетентність, професійна підготовка, спілкування.

Bogdan HLYADIK

Third (educational and scientific) level of higher education, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46027

ORCID: 0009-0006-7498-370X

To cite this article: Hlyadik, B. (2025). Osnovni chynnyky formuvannia sotsiokomunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Main factors in the formation of socio-communicative competence of future specialists in the social sphere]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 48–56, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.6>

KEY FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-COMMUNICATIVE COMPETENCE IN FUTURE SOCIAL WORKERS

The article analyzes the main factors in the formation of socio-communicative competence of future specialists in the social sphere. It reveals the essence of the socio-communicative competence of future social workers and specifies that it is determined by the complex influence of various factors: motivational and value-based factors that contribute to

the awareness of professional and humanistic priorities and determine the student's internal readiness for active social interaction; emotional and volitional factors, which ensure stress resistance, self-control, self-confidence, purposefulness, and the ability to self-regulate, and are important for adequate response in complex interpersonal situations; social-perceptual, which form the ability to recognize the emotional state of other people, show empathy, tact, and establish effective interpersonal contact; Communicative, covering nonverbal and verbal skills, dialogue, counseling, argumentation, conflict management, as well as flexibility and adaptability in communication, ensuring effective interaction with different social groups. Educational, enhancing students' professional training through participation in training sessions, practical classes, interactive exercises, and role-playing games, forming their practical social interaction skills; social, determined by the experience of interpersonal interaction and participation in volunteer, community, or professional communities, which allows for the development of social competencies and understanding of group dynamics; psychological, focusing on personal traits, level of self-awareness, reflective abilities, and cognitive resources necessary for analyzing and evaluating social situations. It has been determined that communication skills are formed in the process of studying at a higher education institution through an integrated combination of lectures, practical classes, role-playing games, trainings, group discussions, and simulations of professional situations.

Key words: competence, sociocommunicative competence, social workers, communicative competence, professional training, communication.

Постановка проблеми. У сучасному соціокультурному просторі, де ефективна комунікація стає важливою умовою професійної взаємодії та соціальної підтримки, зростає значення підготовки фахівців соціальної сфери, здатних будувати конструктивні стосунки з різними групами населення та адекватно реагувати на складні життєві ситуації. Соціокомунікативна компетентність при цьому виступає обов'язковим компонентом їхньої професійної майстерності, однак її формування є складним багатофакторним процесом, залежним від освітнього середовища, соціального досвіду, особистісних характеристик, професійної мотивації, стилю взаємодії та підтримки з боку викладачів і практичних наставників. Зазначимо, що сама категорія «соціокомунікативна компетентність соціального працівника – це комплекс знань, навичок та особистісних якостей, що дозволяє ефективно взаємодіяти з людьми, розуміти їхні потреби та проблеми, будувати довірливі стосунки та сприяти соціальній адаптації клієнтів, забезпечуючи якісне надання допомоги та послуг у різноманітних соціальних контекстах, від індивідуальних до групових та громадських» (Глядик, Петришин, Кульчицький, Кульчицький, 2024). Тому існує необхідність обґрунтувати основні чинники, що визначають розвиток цієї компетентності.

Аналіз досліджень. Наукові дослідження означеної проблеми надають можливість виділити чинники мотиваційно-ціннісного характеру, що визначають спрямованість поведінки студента, визначають внутрішні стимули до навчання та професійної діяльності, а також визначають готовність до саморозвитку та самореалізації. Сюди віднесемо систему моти-

вів і цінностей особистості – моральних, соціальних, професійних та гуманістичних, які визначають пріоритети у взаємодії з оточенням, з колегами, викладачами та клієнтами майбутньої професійної діяльності. Формування мотиваційно-ціннісної структури особистості відбувається під впливом соціального середовища, умов навчання, виховання та набуття особистого досвіду.

Поліщук В. зазначає, що підготовка до роботи у соціальній сфері вимагає усвідомлення значущості професії та соціальної ролі, яку виконуватиме майбутній фахівець, при цьому важливим є те студентському віці формується розуміння того, що професійна діяльність передбачає відповідальність за людей, вміння підтримати, надати допомогу та організувати ефективну взаємодію. Усвідомлення соціальної значущості професії є внутрішнім стимулом для розвитку соціокомунікативної компетентності (Поліщук, 2006). Потребу в саморозвитку Біла О., Гуменникова Т., Кічук Я., Рябушко С., називає ще одним чинником розвитку соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, так як юнацький вік характеризується високим рівнем пластичності психіки та готовністю засвоювати нові знання й навички. Здобувачі освіти активно шукають можливості для особистісного та професійного зростання, прагнуть підвищити рівень власної компетентності, розвивати критичне мислення та рефлексивні здібності при цьому саморозвиток виступає внутрішнім джерелом мотивації, що сприяє активному включенню в навчальний процес, виконанню практичних завдань та участі у соціальних проектах. Студент у процесі

навчання усвідомлює свою роль у професійному середовищі, визначає власні цілі та пріоритети, формує відповідальність за результати своєї діяльності, а самосвідомість сприяє формуванню активної позиції у навчанні та професійній підготовці, стимулює до самостійного опанування нових методів роботи та комунікативних стратегій (Біла, Гуменникова, Кічук, Рябушко, 2007).

В основу формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців Помилуйко В. ставить гуманістичні орієнтації, що охоплюють здатність до емпатії, повагу до інших людей, готовність допомагати навколишнім та підтримувати своє соціальне оточення. Важливо, що такі орієнтації є не лише соціальними нормами, але й внутрішніми особистісними цінностями, які визначають поведінкові стратегії у майбутній професійній діяльності. У процесі навчання студенти мають можливість відпрацьовувати навички взаємодії, спілкування та вирішення конфліктних ситуацій, що зміцнює гуманістичний компонент їх мотиваційно-ціннісної структури (Помилуйко, 2017).

Особливо важливою для розвитку соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, як пише Л. Петришин, є їхня внутрішня мотивація, яка виступає основним регулятором активності студента. Вона формується як усвідомлення значущості професійних завдань та цінності соціальної допомоги, яку майбутній фахівець може надати. Внутрішня мотивація, на думку дослідниці, забезпечує високу стійкість особи до навчальних і професійних труднощів, стимулює особисту наполегливість та цілеспрямованість у розвитку соціокомунікативних компетентностей (Петришин, 2013). Крім того, в основу розвитку соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери майбутніх інженерів А. Літвінчук ставить формування морально-етичних орієнтацій, які визначають ставлення студента до соціальної справедливості, прав людини, етичних норм професійної діяльності. Під час навчання у виші студенти отримують можливість аналізувати реальні життєві ситуації, прогнозувати наслідки своїх дій, оцінювати етичні аспекти професійної взаємодії, що формує стійку систему ціннісних орієнтацій (Літвінчук, 2018).

Березовська Л. досліджуючи формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки, розглядає її як складний процес міжособистісної взаємодії, включаючи вербальні/невербальні навички, етикет, техніки аргументації, емоційну регуляцію та вміння встановлювати контакт, щоб ефективно допомагати клієнтам, залежно від контексту, це також може стосуватися комунікативної взаємодії в соціальній роботі (Березовська, 2020).

Потребу у професійній самореалізації Л. Міщик називає важливим чинником розвитку соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, адже період студентства характеризується пошуком ідентичності, прагненням до самовираження, бажанням реалізувати власний потенціал у професійній сфері. Самореалізація стимулює розвиток соціальних навичок, навичок комунікації та взаємодії, що є складовою соціокомунікативної компетентності. Вони визначають, наскільки активно студент охоплюється у навчальні та практичні завдання, наскільки ефективно він засвоює нові знання та навички, а також як використовує їх у взаємодії з іншими людьми. Все це забезпечує формування активної навчальної позиції студента (Міщик, 1997).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності та аналізі основних чинників формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Чинники емоційно-вольового характеру також забезпечують ефективність формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. Вони визначають внутрішню готовність особистості до ефективної взаємодії в складних соціальних і професійних умовах, сприяють стабільності психологічного стану та активній діяльності в умовах стресу. Для здобувачів освіти здобувають професійну освіту, які перебувають на етапі формування професійної ідентичності, розвиток емоційно-вольових якостей є особливо важливим, оскільки вони визначають ефективність навчальної діяльності та майбутньої професійної практики. Зокрема, це:

1) стресостійкість – забезпечує здатність студента зберігати стабільність психоемоцій-

ного стану у ситуаціях підвищеного навантаження, під час вирішення конфліктних ситуацій або при виконанні складних практичних завдань. Розвиток стресостійкості дає змогу майбутнім фахівцям адекватно оцінювати ситуацію, не піддаватися паніці, зберігати ясність мислення та ефективно реагувати на непередбачувані обставини;

2) самоконтроль – охоплює надає можливість регулювати власні емоції, поведінку та реакції у процесі навчання, соціальної взаємодії та професійної практики, при цьому майбутній фахівець, який володіє високим рівнем самоконтролю, може утримувати увагу на завданні, ефективно співпрацювати з колегами та клієнтами, не допускаючи імпульсивних рішень, що можуть негативно вплинути на процес взаємодії;

3) впевненість у собі – проявляється у здатності адекватно оцінювати власні здібності, демонструвати ініціативу та приймати рішення в умовах невизначеності, саме впевненість у собі сприяє активній участі в навчальних дискусіях, групових проектах, соціальних практиках, а також забезпечує готовність до прийняття відповідальності за результати своєї діяльності;

4) цілеспрямованість – визначає здатністю ставити конкретні цілі, планувати дії для їх досягнення та подолати труднощі на шляху до їх реалізації, а цілеспрямованість формує стійку мотивацію до навчання та професійного розвитку, допомагає визначати пріоритети, концентрувати увагу на важливих завданнях і не відволікатися на другорядні чинники;

5) здатність до саморегуляції – охоплює уміння контролювати власні емоційні реакції, планувати та коригувати поведінку, адаптуватися до змінних умов, зберігати баланс між внутрішніми потребами та вимогами соціального середовища. Саморегуляція забезпечує ефективну взаємодію з колегами, викладачами, клієнтами та іншими учасниками соціального процесу;

6) подолання труднощів – визначає здатність студента адекватно реагувати на невдачі, знаходити альтернативні шляхи вирішення проблем, зберігати мотивацію та віру у власні сили. У студентському віці подолання труднощів формує стійкість до стресових ситуацій, виробляє навички конструктивного вирішення

конфліктів, сприяє розвитку критичного мислення та гнучкості у професійній діяльності (Волкова, 2006).

Зазначимо, що врахування емоційно-вольових чинників вимагає аналізу впливу освітнього середовища, створення відповідних педагогічних умов та практичної діяльності студентів. У вищих навчальних закладах доцільним є активне включення студентів у групові проекти, тренінги, практики, рольові ігри та соціальні проекти. Такі форми роботи дають змогу моделювати реальні професійні ситуації, тренувати емоційний контроль, самоконтроль, стресостійкість, цілеспрямованість та здатність до саморегуляції. Значну роль відіграє й міжособистісна взаємодія студентів з одногрупниками й викладачами. Спостереження за моделями поведінки, отримання зворотного зв'язку та участь у дискусіях дають змогу студентам коригувати власні емоційні реакції, удосконалювати навички регуляції поведінки та емоцій у складних ситуаціях.

Чинники соціально-перцептивного характеру також виступають важливим складником формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери, визначаючи здатність особистості адекватно сприймати, оцінювати та інтерпретувати емоційний стан інших людей, що є ключовим для професійної діяльності у сфері соціальної роботи, соціального супроводу та педагогічної практики. Для студентів юнацького віку соціально-перцептивні навички формуються в період активного розвитку міжособистісної взаємодії, самоусвідомлення та професійної ідентичності, зокрема:

1) здатність сприймати емоційний стан інших людей – забезпечує адекватне реагування у різних соціальних ситуаціях. Студент, який володіє високим рівнем соціальної перцепції, здатний помічати невербальні сигнали співрозмовника, оцінювати його настрій, емоції та психологічний стан, що дає змогу будувати ефективний контакт. Розвинена емпатія дає змогу не лише відчувати, але й розуміти емоційний стан іншої людини та відтворювати його у власній свідомості, формуючи адекватну реакцію;

2) уміння проявляти тактовність, тобто коректно реагувати на слова, дії та емоції

інших, не завдаючи шкоди міжособистісним стосункам. Тактовність забезпечує підтримку конструктивного та дружнього спілкування, сприяє збереженню довіри та поваги між учасниками комунікаційного процесу. Вона є необхідною у вирішенні конфліктних ситуацій, дає змогу запобігати емоційним загостренням і підвищує ефективність професійної взаємодії;

3) уміння налагоджувати міжособистісний контакт – охоплює здатність швидко встановлювати довірчі відносини, виявляти увагу до потреб інших, активно слухати та демонструвати зацікавленість у спілкуванні. Налагодження контакту базується на поєднанні вербальних і невербальних засобів спілкування, що дає змогу створювати позитивну комунікативну атмосферу та підвищує ефективність професійної взаємодії;

4) здатність до прогнозування емоційних станів інших людей. Студенти, які володіють цим умінням, можуть передбачати можливі реакції клієнтів, колег або однолітків, що дає змогу запобігати конфліктам, ефективно планувати комунікативні дії та створювати продуктивну атмосферу взаємодії (Кокун О., 2012).

У процесі навчання у вищому навчальному закладі соціально-перцептивні навички формуються через активну участь у практичних заняттях, тренінгах, рольових іграх та групових проектах. Студенти отримують можливість моделювати професійні ситуації, аналізувати емоційні реакції інших, відпрацьовувати навички встановлення контакту, а також розвивати здатність до конструктивного взаєморозуміння, що і сприяє усвідомленому розвитку емпатії, соціальної чутливості та здатності прогнозувати поведінку оточуючих. Також формування соціально-перцептивних навичок значною мірою визначається міжособистісною взаємодією з однолітками, викладачами та наставниками. Спостереження за емоційними реакціями інших, отримання зворотного зв'язку, участь у групових обговореннях дають змогу студентам коригувати власні сприйняття, розвивати емпатію, підвищувати чутливість до невербальних сигналів та покращувати навички соціальної взаємодії.

Чинники комунікативного характеру також постають в підґрунті формування соціокому-

нікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. Вони визначають здатність особистості ефективно взаємодіяти з оточуючими, обмінюватися інформацією, встановлювати довірчі стосунки та вирішувати конфліктні ситуації. Для студентів юнацького віку комунікативні навички формуються одночасно з розвитком соціальної зрілості, усвідомлення професійної ідентичності та ціннісних орієнтацій. Універсальні комунікативні уміння є необхідними для взаємодії з клієнтами, колегами, викладачами та іншими соціальними партнерами, що визначає їх фундаментальне значення для майбутньої професійної діяльності. Зокрема, це:

а) вербальні навички – охоплюють здатність чітко і логічно формулювати власні думки, аргументувати свої твердження, переконувати співрозмовника, доступно передавати інформацію та правильно інтерпретувати отримані повідомлення. Високий рівень володіння вербальною комунікацією дає змогу студенту ефективно брати участь у дискусіях, презентувати ідеї, формулювати професійні поради та проводити консультації, що є важливим елементом соціальної роботи та соціально-педагогічної практики;

б) невербальні навички – забезпечують розуміння невербальних сигналів співрозмовника та дають змогу адекватно реагувати на їхній емоційний стан. До них належать міміка, жести, поза, тон голосу, інтонаційні та ритмічні якості мовлення. Використання невербальних засобів підсилює ефективність вербальної комунікації, створює довірчу атмосферу, сприяє встановленню емоційного контакту та підвищує рівень міжособистісної взаємодії;

г) здатність до ведення діалогу – потребує високого рівня професійної підготовки, при цьому майбутні фахівці соціальної сфери навчаються структурувати розмову, ставити відкриті запитання, слухати співрозмовника та надавати професійні поради відповідно до потреб клієнта, ці вміння дають змогу здійснювати конструктивну взаємодію, забезпечують підтримку співрозмовника та створюють умови для досягнення спільного результату у професійній діяльності;

д) аргументація – передбачає здатність обґрунтовувати власні позиції, наводити

докази та логічно доводити думку у спілкуванні, адже аргументоване висловлювання допомагає студенту брати участь у професійних дискусіях, відстоювати позицію клієнта або групи, забезпечувати прийняття рішень у командній роботі та підвищує ефективність взаємодії у професійних колективах;

е) управління конфліктами – передбачає здатність виявляти конфліктні ситуації на ранніх етапах, адекватно оцінювати їх природу, вибирати оптимальні стратегії поведінки та здійснювати конструктивне врегулювання суперечок, саме у цьому контексті майбутні соціальні працівники вчать не уникати конфліктів, а розвивати навички ефективного їх вирішення через аргументовану комунікацію, активне слухання, толерантність;

ж) гнучкість у спілкуванні – дають змогу швидко змінювати стратегію взаємодії залежно від типу співрозмовника, його емоційного стану, соціального контексту та професійної ситуації (Кокун, 2012).

Формування комунікативних навичок відбувається в процесі навчання у вищому навчальному закладі через інтегроване поєднання лекцій, практичних занять, рольових ігор, тренінгів, групових обговорень та симуляцій професійних ситуацій. Такі методи дають змогу студентам розвивати навички активного слухання, усвідомленого висловлення власних думок, виявлення емоційного стану співрозмовника та здатності до конструктивного впливу на ситуацію. Чинники соціального характеру як визначальні у процесі формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери охоплюють здатність особистості ефективно взаємодіяти з різними соціальними групами та індивідами у процесі професійної діяльності. Для студентів соціальні чинники набувають особливого значення, адже саме в період навчання у вищому навчальному закладі відбувається інтенсивне формування міжособистісних навичок, здатності до соціальної адаптації та соціальної активності. Цей період характеризується високою потребою у соціальному досвіді, розширенні кола спілкування та активній участі у житті студентської спільноти. Серед них: *досвід міжособистісної взаємодії* – охоплює практику спілкування у різних соціальних контекстах, здатність налагоджувати

контакти, підтримувати довірливі стосунки та ефективно вирішувати конфлікти. Для студентів міжособистісна взаємодія є критично важливою, оскільки майбутня професійна діяльність передбачає регулярну взаємодію з клієнтами, колегами, представниками громадських організацій та іншими соціальними групами; *участь у волонтерських спільнотах* – забезпечує студентам практичний досвід соціальної взаємодії, формує відповідальність, емпатію та здатність до соціальної підтримки. Волонтерська діяльність сприяє розвитку навичок комунікації, навчання ефективній взаємодії з людьми різних соціальних груп, підвищує соціальну чутливість; *участь у професійних спільнотах* – у них студент набуває практичного соціального досвіду, вчиться дотримуватися норм поведінки, реалізовувати свої ідеї та брати участь у колективних рішеннях (Кочубей, Ткачук, 2021).

Слід враховувати, що студенти, які мають досвід міжособистісної взаємодії у різних соціальних контекстах, краще розуміють емоційний стан інших людей, вміють налагоджувати контакт, підтримувати діалог та адаптуватися до потреб співрозмовника. Спілкування з різними соціальними акторами дає змогу студентам оцінювати різноманітність підходів до вирішення проблем, розширює їх світогляд, сприяє розвитку критичного мислення та вміння вести конструктивний діалог. Вказане передбачає регулярне залучення до соціально значущої діяльності. Це можуть бути культурні, освітні, гуманітарні проекти, організація подій у студентських організаціях, участь у тренінгах та семінарах. Така діяльність розвиває вміння ефективно взаємодіяти у колективі, планувати спільні дії та відповідати за результати групової роботи, а також формує навички вирішення конфліктів та конструктивної критики.

Освітні чинники формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери є одними із ключових в контексті їх професійної підготовки у вищих навчальних закладах. На етапі юнацького віку вони перебувають у процесі інтенсивного пізнавального розвитку, що дає змогу активно формувати комунікативні навички та соціальні компетенції. Якість професійної підготовки визначає базу, на якій студент здобуває теоре-

тичні знання та практичні навички, необхідні для ефективної міжособистісної взаємодії. Університетська освіта надає структуровану інформацію щодо соціальної роботи, соціальної психології, етики професійної діяльності та методів комунікації, що дає змогу студенту систематизувати власні знання та інтегрувати їх у практичну діяльність. Серед них такі форми роботи:

а) тренінги – забезпечують активне залучення студентів у процес навчання, коли вони навчаються аналізувати соціальні ситуації, відпрацьовувати навички ведення діалогу та консультування, а також формувати вміння розпізнавати емоційний стан співрозмовника. Тренінги також створюють умови для розвитку гнучкості та адаптивності у спілкуванні, оскільки студенти стикаються з різними моделями взаємодії та мають можливість вибирати оптимальні стратегії;

б) практичні заняття – охоплюють роботу зі студентськими групами, моделювання соціальних ситуацій та виконання конкретних завдань, які передбачають міжособистісну взаємодію. Під час занять студенти набувають досвіду у вирішенні конфліктів, веденні дискусій, наданні соціальних консультацій, а також навчаються застосовувати теоретичні знання у конкретних життєвих умовах. Це дає змогу відпрацьовувати навички самоконтролю, емпатії, ефективного використання вербальних і невербальних засобів комунікації;

в) інтерактивні вправи – дають змогу студентам моделювати різні ситуації спілкування, застосовувати отримані знання у нестандартних умовах, оцінювати власну поведінку та реакції інших учасників. Виконання інтерактивних вправ сприяє розвитку критичного мислення, умінню прогнозувати поведінку співрозмовника, визначати оптимальні стратегії взаємодії та формувати навички ефективного управління комунікативними процесами;

г) рольові ігри – дають змогу студентам практично застосовувати знання у змодельованих соціальних контекстах. У процесі рольових ігор студенти беруть на себе певні професійні ролі, що дає змогу їм відчувати емоційний стан іншого, відпрацьовувати навички емпатії та співпраці, а також оцінювати наслідки власної поведінки для інших учасників. Рольові ігри забезпечують безпечне середовище для

експериментування та розвитку міжособистісних навичок, що надалі переносяться у реальні професійні ситуації;

д) психолого-педагогічний супровід – охоплює систему зворотного зв'язку. Викладачі оцінюють дії студентів під час практичних занять, тренінгів та рольових ігор, надають рекомендації щодо вдосконалення навичок, вказують на помилки та пропонують способи їх усунення. Такий систематичний аналіз сприяє усвідомленню студентами власних сильних та слабких сторін, стимулює саморефлексію та допомагає коригувати стратегії комунікації (Архипова, Байдюк, 2013).

Важливо, що участь здобувачів фаху соціального працівника у дискусіях, групових проєктах та інтерактивних семінарах сприяє формуванню навичок командної роботи. Студенти навчаються слухати та враховувати думки інших, аргументовано відстоювати власну позицію, узгоджувати дії у групі та досягати консенсусу, що забезпечує розвиток толерантності, конструктивного підходу до вирішення конфліктів та здатності до ефективної співпраці. Чинники розвитку соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери узагальнено у таблиці 1.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Загалом, формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери визначається комплексним впливом різноманітних чинників: мотиваційно-ціннісних, які сприяють усвідомленню професійних і гуманістичних пріоритетів, розвитку потреби у саморозвитку та самореалізації, визначаючи внутрішню готовність студента до активної соціальної взаємодії; емоційно-вольових, що забезпечують стресостійкість, самоконтроль студентів, впевненість у власних силах, цілеспрямованість та здатність до саморегуляції та є важливими для адекватного реагування в складних міжособистісних ситуаціях; соціально-перцептивні, що формують здатність розпізнавати емоційний стан інших людей, проявляти емпатію, тактовність та встановлювати ефективний міжособистісний контакт; комунікативні, що охоплюють невербальні та вербальні навички, ведення діалогу, консультування, аргументацію, управління конфліктами, а також гнучкість і адаптивність у спілкуванні, що

**Чинники розвитку соціокомунікативної компетентності
майбутніх фахівців соціальної сфери**

№	Чинник	Основні характеристики	Вплив на формування компетентності
1	Мотиваційно-ціннісні	Цінності, професійні та гуманістичні орієнтації, потреба в саморозвитку та самореалізації	Сприяють усвідомленню професійних пріоритетів, формують внутрішню мотивацію до ефективної соціальної взаємодії
2	Емоційно-вольові	Стресостійкість, самоконтроль, впевненість у собі, цілеспрямованість, здатність до саморегуляції та подолання труднощів	Забезпечують адекватне реагування в складних міжособистісних ситуаціях, підтримують професійну ефективність
3	Соціально-перцептивні	Здатність сприймати і розуміти емоційний стан інших, емпатія, тактовність, уміння налагоджувати контакт	Формують здатність особи до розпізнавання емоцій, встановлення ефективного міжособистісного контакту, адекватного реагування
4	Комунікативні	Вербальні та невербальні навички, ведення діалогу, консультування, аргументація, управління конфліктами, гнучкість та адаптивність у спілкуванні	Забезпечують ефективну взаємодію з різними соціальними групами та колегами, розвиток навичок конструктивної комунікації
5	Освітні	Якість професійної підготовки, участь у тренінгах, практичних заняттях, інтерактивних вправах, рольових іграх	Розвивають практичні навички соціальної взаємодії та комунікації, формують готовність до професійних викликів.
6	Соціальні	Досвід міжособистісної взаємодії, участь у волонтерських, громадських або професійних спільнотах	Сприяють розвитку соціальних компетенцій, розумінню групової динаміки та механізмів соціальної взаємодії
7	Психологічні	Особистісні характеристики, рівень самосвідомості, рефлексивні здібності, когнітивні ресурси для аналізу ситуацій	Забезпечують здатність до саморефлексії, аналізу соціальних ситуацій, прогнозування та адаптації поведінки.

забезпечує ефективну взаємодію з різними соціальними групами; освітні, що підвищують професійну підготовку студентів через участь у тренінгах, практичних заняттях, інтерактивних вправах та рольових іграх, формуючи у них практичні навички соціальної взаємодії; соціальні, що визначаються досвідом міжособистісної взаємодії та участю у волонтерських, громадських або професійних спільнотах, що дає змогу розвивати соціальні компетенції та розуміння групової динаміки; психологічні, що зосереджуються на особис-

тисних рисах, рівні самосвідомості, рефлексивних здібностях та когнітивних ресурсах, необхідних для аналізу та оцінки соціальних ситуацій. Врахування сукупності вказаних чинників забезпечує всебічну готовність фахівців соціальної сфери до ефективної професійної діяльності та соціальної взаємодії з різноманітними соціальними групами, – та у перспективі майбутніх досліджень надасть можливість побудувати модель формування соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова С.П., Байдюк Н.В. та ін. Теоретико-методичні та організаційно-технологічні аспекти підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників до роботи з різними категоріями клієнтів : монографія. Черкаси: Гордієнко Є. І., 2013. С. 78–91.
2. Березовська Л. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності соціальних працівників у процесі професійної підготовки : монографія. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 412 с.
3. Біла О.О., Гуменникова Т.Р., Кічук Я.В., Рябушко С.О. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі. Ізмаїл: ІДГУ, 2007. 236 с.
4. Волкова Н.П. Теоретичні та методичні засади підготовки майбутніх учителів до професійно-педагогічної комунікації : дис. ... докт. пед. наук : 13.0.04. Дніпропетровськ, 2006. 430 с.
5. Глядик Б., Петришин Л., Кульчицький В., Кульчицький Т. Сутність соціокомунікативної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери. *Освітня аналітика України*. 2024. № 1 (27). С. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-1-34-45>
6. Кочубей Т., Ткачук Ю. Соціальні навички soft skills у системі компетентностей майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2021. № 2(7). С. 42–50. DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).2021.244074](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).2021.244074)

7. Літвінчук А.Т. Формування професійно-комунікативної компетентності майбутніх інженерів-технологів у процесі гуманітарної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Рівне, 2018. 283 с.
8. Міщик Л.І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки соціальних педагогів у закладах вищої освіти. Запоріжжя : ЗДУ, 1997. 370 с.
9. Петришин Л.Й. Мотивація як провідний чинник формування креативності майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2013. Вип. 29. С. 146–150. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c139fe36-d446-4775-aff9-84a83927691d/content> (дата звернення 20.12.2025).
10. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Тернопіль, 2006. 454 с.

REFERENCES:

1. Arkhypova, S.P., Baidiuk, N.V. et al. (2013). *Teoretyko-metodychni ta orhanizatsiino-tekhnologichni aspekty pidhotovky sotsialnykh pedahohiv i sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z riznymy katehoriiami klientiv: monohrafiia*. [Theoretical, methodological, organizational, and technological aspects of preparing social educators and social workers to work with different categories of clients: monograph] Cherkasy: Hordiienko Ye. I., S. 78-91 [in Ukrainian].
2. Berezovska, L. (2020). *Formuvannia komunikatyvno-movlennievoi kompetentnosti sotsialnykh pratsivnykiv u protsesi profesiinoi pidhotovky* : monohrafiia [Forming the communicative and linguistic competence of social workers in the process of professional training: monograph]. Ivano-Frankivsk: NAIR. 412 s.
3. Bila, O.O., (2007). Humennykova, T.R., Kichuk, Ya.V., Riabushko, S.O. *Kompetentnist samorozvytku fakhivtsia: pedahohichni zasady formuvannia u vyshchii shkoli* [Competence in professional development: pedagogical principles of formation in higher education]. Izmail: IDHU. 236 s. [in Ukrainian].
4. Volkova, N.P. (2006). *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do profesiino-pedahohichnoi komunikatsii* [Theoretical and methodological principles of preparing future teachers for professional and pedagogical communication]: dys. ... dokt. ped. nauk : 13.0.04. Dnipropetrovsk. 430 s. [in Ukrainian].
5. Hliadyk, B., Petryshyn, L., Kulchytskyi, V., & Kulchytskyi, T. (2024). *Sutnist sotsiokomunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [The essence of socio-communicative competence of future specialists in the social sphere] *Educational Analytics of Ukraine*. No. 1 (27). Pp. 34–43. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2024-1-34-45> [in Ukrainian].
6. Kochubei, T., Tkachuk, Yu. (2021). *Sotsialni navychky soft skills u systemi kompetentnostei maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv* [Social skills soft skills in the competency system of future social workers]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. № 2(7). S. 42–50 DOI: [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(7\).244074](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(7).244074) [in Ukrainian].
7. Litvinchuk, A.T. (2018). *Formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh inzheneriv-tekhnologiv u protsesi humanitarnoi pidhotovky*: [Forming professional and communicative competence of future engineers and technologists in the process of humanities education] dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.02. Rivne. 283 s. [in Ukrainian].
8. Mishchuk, L.I. (1997). *Teoretyko-metodolohichni osnovy profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv u zakladakh vyshchoi osvity* [Theoretical and methodological foundations of professional training of social educators in higher education institutions]. Zaporizhzhia: ZDU. 370 s. [in Ukrainian].
9. Petryshyn, L.Y. (2013). *Motyvatsiia yak providnyi chynnyk formuvannia kreatyvnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv u VNZh* [Motivation as a key factor in shaping the creativity of future social educators at higher educational institutions.] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriya: Pedahohika. Sotsialna robota*. Vyp. 29. S. 146–150. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c139fe36-d446-4775-aff9-84a83927691d/content> [in Ukrainian].
10. Polishchuk, V.A. (2006). *Teoriia i metodyka profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv v umovakh neperervnoi osvity*: [Theory and methodology of professional training of social educators in the context of continuous education] dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.04. Ternopil. 454 s. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 22.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-7:159.98]-049.3:314.151-053.9](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.7>**Олександр ДЬОМКІН***аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300***ORCID:** 0009-0001-1905-4127

Бібліографічний опис статті: Дьомкін, О. (2025). Соціально-психологічна підтримка та наслідки переміщення людей похилого віку. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 57–64, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.7>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ТА НАСЛІДКИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Соціально-психологічна підтримка людей похилого віку в умовах вимушеного переміщення є однією з найбільш актуальних проблем сучасної соціальної роботи та психології. Масові внутрішні переміщення населення, спричинені збройною агресією проти України, призвели до істотних змін у життєвому просторі осіб літнього віку, які є особливо вразливою соціальною групою через вікові, фізіологічні, психологічні та соціальні особливості. Втрата звичного середовища проживання, розрив соціальних зв'язків, зміна соціального статусу, обмежений доступ до медичних і соціальних послуг негативно позначаються на психоемоційному стані людей похилого віку та знижують їхню якість життя. У статті здійснено теоретичний аналіз основних соціально-психологічних наслідків вимушеного переміщення людей похилого віку, зокрема зростання рівня тривожності, депресивних проявів, почуття самотності, безпорадності, втрати сенсу життя, а також загострення хронічних психосоматичних станів. Особлива увага приділяється впливу травматичного досвіду війни та вимушеного переселення на емоційну стабільність, самооцінку та здатність до адаптації осіб літнього віку в нових соціальних умовах. Обґрунтовано значення комплексної соціально-психологічної підтримки як важливого ресурсу подолання негативних наслідків переміщення. Розкрито зміст і напрями такої підтримки, що включають індивідуальне психологічне консультування, групову роботу, психоедукацію, соціальний супровід, активізацію внутрішніх ресурсів особистості, відновлення соціальних контактів та формування відчуття безпеки й підтримки. Акцентовано увагу на ролі фахівців соціальної сфери, психологів, громадських та волонтерських організацій у створенні доступного й безпечного середовища для соціальної адаптації людей похилого віку. У висновках підкреслено, що ефективна соціально-психологічна підтримка сприяє зниженню психоемоційного напруження, підвищенню адаптаційного потенціалу та збереженню психологічного благополуччя людей похилого віку в умовах вимушеного переміщення, що є важливою передумовою їхньої успішної інтеграції в нові соціальні спільноти.

Ключові слова: люди похилого віку, вимушене переміщення, внутрішньо переміщені особи, соціально-психологічна підтримка, соціальна адаптація, психологічне благополуччя, психоемоційний стан, травматичний досвід, соціальна робота, війна.

Oleksandr DIOMKIN*Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work Faculty of Social and Pedagogical Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300***ORCID:** 0009-0001-1905-4127

To cite this article: Diomkin, O. (2025). Sotsialno-psychologychna pydtrimka ta naslidki peremyschennya liudei pohilogo viku [Socio-psychological support and consequences of displacement of older adults]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 57–64, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.7>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT AND CONSEQUENCES OF DISPLACEMENT OF OLDER ADULTS

Socio-psychological support for older adults under conditions of forced displacement is one of the most pressing issues in contemporary social work and psychology. Mass internal displacement caused by armed aggression against Ukraine has led to significant changes in the living environment of older people, who constitute a particularly vulnerable social group

© О. Дьомкін, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

due to age-related, physiological, psychological, and social characteristics. The loss of a familiar living environment, disruption of social ties, changes in social status, and limited access to medical and social services negatively affect the psycho-emotional state of older adults and reduce their quality of life. The article provides a theoretical analysis of the main socio-psychological consequences of forced displacement among older adults, including increased levels of anxiety, depressive symptoms, feelings of loneliness, helplessness, loss of meaning in life, as well as the exacerbation of chronic psychosomatic conditions. Special attention is paid to the impact of the traumatic experience of war and forced relocation on emotional stability, self-esteem, and the ability of older adults to adapt to new social conditions. The significance of comprehensive socio-psychological support as an important resource for overcoming the negative consequences of displacement is substantiated. The content and directions of such support are outlined, including individual psychological counseling, group work, psychoeducation, social support services, activation of internal personal resources, restoration of social connections, and the formation of a sense of safety and support. Emphasis is placed on the role of social service professionals, psychologists, as well as public and volunteer organizations in creating an accessible and safe environment for the social adaptation of older adults. The conclusions emphasize that effective socio-psychological support contributes to reducing psycho-emotional stress, enhancing adaptive potential, and maintaining the psychological well-being of older adults under conditions of forced displacement, which is an important prerequisite for their successful integration into new social communities.

Key words: *older adults, forced displacement, internally displaced persons, socio-psychological support, social adaptation, psychological well-being, psycho-emotional state, traumatic experience, social work, war.*

Постановка проблеми. Збройна агресія проти України спричинила масштабні процеси вимушеного переміщення населення, унаслідок чого значна кількість людей похилого віку опинилася в умовах різкої зміни життєвого середовища. Особи літнього віку є однією з найбільш уразливих соціальних груп серед внутрішньо переміщених осіб, оскільки вікові особливості, стан здоров'я, знижений адаптаційний потенціал та обмежені соціальні ресурси істотно ускладнюють їх пристосування до нових умов проживання. Вимушене переселення для людей похилого віку часто супроводжується втратою соціальних зв'язків, звичного способу життя, почуття стабільності та безпеки, що негативно впливає на їхній психоемоційний стан і загальне психологічне благополуччя. Незважаючи на зростання уваги науковців і практиків до проблем внутрішньо переміщених осіб, питання соціально-психологічної підтримки людей похилого віку все ще залишається недостатньо розробленим. У наявних дослідженнях переважно акцентується увага на матеріальному забезпеченні та медичній допомозі, тоді як психосоціальні потреби літніх людей, пов'язані з переживанням травматичного досвіду війни, почуттям самотності, тривожності, депресії та втрати сенсу життя, часто залишаються поза належною увагою.

Відсутність системного підходу до організації соціально-психологічної підтримки ускладнює процес їхньої адаптації та інтеграції в нові соціальні спільноти. У зв'язку з цим актуалізується необхідність наукового осмислення соціально-психологічних наслідків вимушеного

переміщення людей похилого віку та обґрунтування ефективних форм і методів соціально-психологічної підтримки, спрямованих на зниження психоемоційного напруження, активізацію внутрішніх ресурсів особистості та підвищення якості життя цієї категорії населення в умовах сучасних соціальних викликів.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Проблематика соціально-психологічної підтримки людей похилого віку, зокрема в умовах вимушеного переміщення, посідає важливе місце в сучасних наукових дослідженнях у галузі соціальної роботи, психології, геронтології та соціальної педагогіки. У працях вітчизняних і зарубіжних науковців розкрито теоретико-методологічні засади соціальної роботи з людьми літнього віку, визначено основні чинники їхньої соціальної вразливості, а також окреслено напрями психосоціальної підтримки в кризових і травматичних умовах. У дослідженнях українських учених акцентується увага на особливостях соціальної адаптації осіб похилого віку, впливі вікових змін на психоемоційний стан, а також ролі соціальних служб і громадських організацій у забезпеченні підтримки внутрішньо переміщених осіб. Науковці підкреслюють, що вимушене переселення посилює прояви тривожності, депресивних станів, соціальної ізоляції та відчуття безпорадності у людей літнього віку, що зумовлює потребу в комплексному підході до надання допомоги, який поєднує соціальні, психологічні та реабілітаційні заходи. Значний внесок у вивчення психологічних наслідків травматичного досвіду війни та вимушеного переміщення зроблено

в працях зарубіжних дослідників, де аналізуються прояви посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних розладів і психосоматичних порушень серед людей похилого віку. У цих дослідженнях наголошується на важливості раннього психологічного втручання, підтримки соціальних зв'язків та розвитку механізмів психологічної резиліентності як чинників збереження психічного здоров'я в умовах тривалих криз.

Окрему групу наукових публікацій становлять дослідження, присвячені формам і методам соціально-психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб. У них розглядаються можливості індивідуального психологічного консультування, групової терапії, психоедукаційних програм, соціального супроводу та міждисциплінарної взаємодії фахівців. Водночас більшість робіт мають узагальнений характер і не завжди враховують специфічні потреби людей похилого віку як окремої соціально-демографічної групи.

Аналіз наукових досліджень і публікацій свідчить про наявність значного теоретичного підґрунтя щодо проблеми вимушеного переміщення та психосоціальної підтримки, однак водночас виявляє недостатню розробленість питань, пов'язаних із системною організацією соціально-психологічної допомоги саме людям похилого віку. Це зумовлює потребу в подальших наукових пошуках, спрямованих на обґрунтування ефективних моделей і технологій соціально-психологічної підтримки цієї категорії осіб в умовах сучасних соціальних викликів.

Мета дослідження – полягає у теоретичному аналізі соціально-психологічних наслідків вимушеного переміщення людей похилого віку та обґрунтуванні основних напрямів соціально-психологічної підтримки, спрямованих на подолання негативних психоемоційних станів, сприяння успішній соціальній адаптації та збереження психологічного благополуччя осіб літнього віку в умовах сучасних соціальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок російської збройної агресії Україна опинилася серед країн світу з найбільшою кількістю внутрішньо переміщених осіб. Масові вимушені переселення істотно вплинули на розвиток держави, поглибивши соціально-політичні та

економічні виклики. Внутрішньо переміщені особи стикаються з комплексом труднощів, серед яких провідними є економічні, соціально-психологічні, правові та інституційні бар'єри.

Відповідно до Конституції України, держава визначає себе соціальною, а отже, пріоритетом виступає політика, спрямована на забезпечення добробуту й підтримку громадян, особливо тих, хто опинився у вразливому становищі. Значне місце серед таких категорій займають люди похилого віку – чисельна та соціально незахищена група, яка потребує системної соціально-психологічної допомоги, особливо в умовах вимушеного переміщення.

Згідно з класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, до осіб похилого віку відносять населення у віці від 60 до 74 років, до старечого віку – людей віком від 75 до 89 років, а до категорії довгожителів – осіб віком 90 років і старше. У соціологічному дискурсі ці етапи життєвого шляху часто окреслюють поняттям «третій вік», що відображає період відносної активності після завершення трудової діяльності. Водночас демографи деталізують вікову структуру, виокремлюючи «третій вік» (60–75 років) і «четвертий вік» (понад 75 років), що характеризується зростанням потреби в соціальній, медичній та психологічній підтримці (Доповідь другої Всесвітньої асамблеї з проблем старіння. ООН, 2002).

У контексті соціально-психологічної підтримки та наслідків переміщення людей похилого віку умови воєнного часу та період повоєнного відродження мають принципово різний психологічний вплив на старших осіб. Під час війни основним мотивом життя стає виживання: кожна подія, обставина чи вимушена зміна середовища сприймається як виклик, що потребує мобілізації фізичних, психологічних і соціальних ресурсів. Люди похилого віку особливо вразливі до стресу, втрати звичного життєвого укладу, розриву соціальних зв'язків і загострення хронічних хвороб. Переживання війни формує у них тривожність, страх за власне життя та близьких, посилює почуття самотності й соціальної ізоляції. У цих умовах соціально-психологічна підтримка набуває критичного значення – через консультування, групову терапію, арт- та казкотерапію, організацію дозвілля та соціальної взаємодії

літні люди отримують можливість зберегти психічну стабільність, адаптуватися до нових умов і підтримувати життєві ресурси. У період повоєнного відродження мотиваційна сфера старших людей змінюється: акцент зміщується від виживання до відновлення життєвих перспектив, соціальної активності та участі в житті громади. Соціально-психологічна підтримка на цьому етапі спрямована на адаптацію до нового середовища, відновлення соціальних зв'язків, розвиток активного способу життя та зміцнення емоційного та когнітивного здоров'я. Таким чином, розуміння психологічної специфіки цих двох етапів є ключовим для ефективного планування соціально-психологічної допомоги людям похилого віку, які зазнали переміщення внаслідок війни (Панок, 2023, С. 1–12).

Як зазначає М. Малиха, вимушені переселенці – це особи, які залишили свої домівки, проте залишилися проживати на території України. Саме тому вони мають встановити свій правовий статус, що дозволяє гарантувати дотримання основних прав і свобод. Офіційне визнання статусу ВПО є ключовим чинником подолання проблем, з якими стикаються переселенці, а також важливим інструментом регулювання наслідків вимушеної міграції (Малиха, 2015, С. 6–11).

У вітчизняному законодавстві люди похилого віку розглядаються як окрема соціально-демографічна група. Наприклад, у Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» до цієї категорії належать особи, що досягли пенсійного віку, а також ті, кому до виходу на пенсію залишилося менше ніж вісімнадцять місяців (Закон України).

Поняття старшого віку доцільно трактувати у ширшому культурному контексті. У багатьох країнах «бути літньою людиною» визначається не лише календарним віком, а й соціальними обставинами – зміною ролей (наприклад, становленням дідусем чи бабусею) або фізіологічними ознаками, такими як сивина чи обмежена рухливість. В умовах складних життєвих обставин, особливо під час воєнних дій, ознаки старіння можуть проявлятися значно раніше, тому в гуманітарних кризах нижню межу літнього віку часто знижують до 50 років. У науковій літературі виокремлюють

два узагальнені образи старості – позитивний і негативний. «Позитивне старіння» характеризується активним сенсом життя, турботою про близьких, реалізацією соціально значущих цілей. «Негативне старіння» пов'язане зі зниженням життєвої активності, втратою мотивації та зосередженням на самозбереженні. Саме представники останньої групи зазвичай найбільше потребують соціально-психологічної підтримки, особливо в умовах вимушеного переміщення, коли вони переживають втрату дому, соціальних зв'язків та звичного способу життя.

Проблеми людей похилого віку мають комплексний і тривалий характер. Хоча вони існували в різні історичні епохи, сучасні суспільні трансформації, війна та масові міграції посилюють ці труднощі та змінюють їхню природу. Сьогодні питання старіння досліджується на перетині багатьох наук – медицини, соціології, психології, геронтології. У соціальній психології та педагогіці (зокрема в андрогічці та геронтології) активно аналізуються процеси соціалізації, адаптації та інтеграції людей старшого віку, що має особливе значення для літніх переселенців.

Попри наявні проблеми, сучасне суспільство дедалі більше усвідомлює, що старість – це не лише період втрат, а й час відкриття нових можливостей, розвитку внутрішніх ресурсів та реалізації соціально значущих ролей. Саме комплексна соціально-психологічна підтримка сприяє підвищенню якості життя людей похилого віку, допомагає їм адаптуватися до нових умов, долати наслідки переміщення й зберігати активну життєву позицію. Люди старшого віку залишаються однією з найбільш уразливих та соціально незахищених груп населення. Саме тому Генеральна Асамблея ООН ухвалила Принципи щодо ставлення до осіб літнього віку, які передбачають необхідність забезпечення медичної допомоги, соціальної підтримки, покращення умов життя та сприяння інтеграції в суспільство. У цьому контексті літні люди є важливою цільовою групою соціальної роботи, що потребує постійної уваги з боку держави, громадськості та фахівців соціальної сфери (Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо відношення людей похилого віку, 2023).

Особливої уваги потребують нові виклики, зумовлені війною та вимушеним переміщенням населення внаслідок бойових дій. Люди похилого віку, які залишаються у прифронтових і небезпечних районах, є однією з найуразливіших категорій через труднощі евакуації та обмежені можливості задоволення базових життєвих потреб. Внутрішньо переміщені особи старшого віку стикаються з низкою додаткових проблем, зокрема втратою житла, розривом соціальних зв'язків і звичного способу життя, а також складнощами соціально-психологічної адаптації в нових умовах.

Для подолання окреслених проблем доцільно: – посилити фінансування соціальних програм, орієнтованих на людей похилого віку; – розширити та модернізувати систему соціального догляду за місцем проживання; – забезпечити підвищення професійної компетентності соціальних працівників; – розвивати інфраструктуру дозвілля та простори для соціальної взаємодії; – протидіяти проявам вікової дискримінації шляхом інформаційно-просвітницьких кампаній; – упроваджувати цифрові інструменти й інноваційні підходи у сфері соціальної роботи; – розробити та реалізувати дієві стратегії надання соціальної допомоги людям похилого віку, які зазнали негативного впливу війни та вимушеного переміщення.

Реагування на ці виклики потребує системного й комплексного підходу за активної взаємодії державних інституцій, громадського сектору та міжнародних партнерів.

Наслідки вимушеного переміщення для людей похилого віку мають комплексний характер і охоплюють психологічну, соціальну та фізичну сфери життєдіяльності, суттєво знижуючи якість життя цієї вразливої категорії населення (Іванова, 2023).

Психологічні наслідки. Вимушене переселення часто супроводжується підвищенням рівнем тривожності та постійним відчуттям небезпеки, що зумовлено втратою стабільності й передбачуваності життя. У багатьох літніх людей спостерігаються депресивні стани, апатія, емоційне виснаження, порушення сну та хронічне безсоння. Відчуття втрати дому, звичного середовища, майна або близьких людей формує глибокі переживання горя й безпорадності. Самотність і соціальна ізоляція

негативно впливають на самооцінку, посилюють почуття непотрібності, що, своєю чергою, може призводити до погіршення когнітивних функцій, зокрема пам'яті, концентрації уваги та мислення.

Соціальні наслідки. Переміщення призводить до розриву усталених соціальних зв'язків із родиною, сусідами, друзями та громадою, що раніше виконували підтримувальну функцію. Літні люди часто втрачають звичні соціальні ролі в родині або місцевій спільноті, відчуючи зниження власної значущості. У новому середовищі вони стикаються з бар'єрами у спілкуванні, труднощами адаптації до інших соціальних норм і правил, а також обмеженими можливостями для участі в громадському житті, що посилює ізольованість і соціальну вразливість.

Фізичні наслідки. Стрес, пов'язаний із війною та вимушеним переселенням, часто спричиняє загострення хронічних захворювань, характерних для похилого віку. Порушення режиму лікування, нестача необхідних медикаментів і складнощі з регулярним медичним наглядом негативно впливають на стан здоров'я. Обмежений доступ до закладів охорони здоров'я, реабілітаційних послуг та профілактичних оглядів у місцях тимчасового проживання поглиблює наявні проблеми та підвищує ризик ускладнень. Таким чином, наслідки переміщення для людей похилого віку є багатовимірними й потребують цілеспрямованої соціально-психологічної та медичної підтримки з урахуванням індивідуальних потреб кожної особи.

Соціально-психологічна підтримка людей похилого віку в умовах війни та вимушеного переміщення є важливим чинником збереження їх психічного здоров'я, соціального функціонування та якості життя.

Види допомоги. Індивідуальне психологічне консультування спрямоване на подолання тривожності, страхів, депресивних станів, переживання втрати та травматичного досвіду, а також на відновлення внутрішніх ресурсів особистості. Групова терапія створює безпечний простір для обміну досвідом, зниження почуття самотності та формування відчуття підтримки й приналежності до спільноти. Сімейне консультування допомагає налагодити взаєморозуміння між поколіннями, зменшити

конфлікти, пов'язані зі зміною умов проживання, і підвищити рівень емоційної підтримки в родині. Психологічна реабілітація передбачає комплекс заходів, спрямованих на відновлення емоційної стабільності, адаптаційних можливостей і життєвої активності літніх людей.

Методи соціально-психологічної роботи. Арт-терапія сприяє емоційному розвантаженню, самовираженню та зниженню рівня внутрішньої напруги через творчість. Казкотерапія допомагає опосередковано пропрацювати травматичні переживання, актуалізувати позитивні життєві смисли та ресурси. Практики майндфулнес спрямовані на розвиток усвідомленості, зменшення тривожності та покращення психоемоційного стану. Групи підтримки забезпечують взаємодопомогу, соціальну взаємодію та формування почуття прийняття, що є особливо важливим для осіб похилого віку в умовах соціальної ізоляції (Вознесенська, 2015. С. 98–111).

Роль соціальних служб. Соціальні служби відіграють ключову роль у системі підтримки людей похилого віку, надаючи інформаційну допомогу щодо доступних соціальних послуг, пільг і можливостей отримання підтримки. Психологічна допомога реалізується через консультування, кризове втручання та направлення до фахівців відповідного профілю. Соціальна підтримка включає сприяння в оформленні документів, забезпеченні гуманітарною допомогою, організації побуту та доступу до медичних послуг. Важливим компонентом є патронаж, який передбачає регулярний нагляд, підтримку осіб із обмеженою мобільністю та своєчасне реагування на їхні потреби (Постанова Кабінету Міністрів України 2009).

У сукупності соціально-психологічна підтримка сприяє підвищенню рівня адаптації, збереженню психічного здоров'я та соціальної активності людей похилого віку, які зазнали впливу війни та вимушеного переміщення.

У контексті соціально-психологічної підтримки та наслідків вимушеного переміщення людей похилого віку тривожність постає як один із найбільш поширених і складних психоемоційних станів, зумовлених поєднанням вікових, соціальних та травматичних чинників. У похилому віці тривожні переживання часто посилюються на тлі наявних хронічних захворювань і фізичних обмежень, зокрема серцево-

судинних хвороб, підвищеного артеріального тиску, порушень зору та слуху, що ускладнюють адаптацію до нових умов життя після переміщення.

Вимушене переселення супроводжується втратою звичного соціального середовища, розривом контактів із друзями, сусідами та близькими, що сприяє формуванню почуття самотності, соціальної ізоляції та емоційної нестабільності. Додатковим чинником зростання тривожності стають зміни матеріального становища, втрата фінансової стабільності та залежність від соціальної допомоги, що особливо гостро переживається людьми старшого віку.

Погіршення пам'яті та інших когнітивних функцій, характерне для пізніх етапів життя, у поєднанні з пережитим стресом війни може викликати страх перед серйозними захворюваннями, зокрема деменцією, що ще більше підвищує рівень тривожності. Водночас невідомість майбутнього, занепокоєння щодо стану здоров'я та можливості отримання догляду в разі його погіршення формують постійне відчуття психологічної напруги.

У таких умовах соціально-психологічна підтримка набуває особливого значення. Емоційна підтримка з боку родини, фахівців і соціального оточення, доступ до психологічної допомоги, організація регулярного спілкування, заохочення до активного способу життя, участі в дозвілєвих і соціальних заходах сприяють зниженню рівня тривожності та підвищенню адаптаційних можливостей людей похилого віку, які зазнали наслідків війни та вимушеного переміщення.

У межах теми соціально-психологічної підтримки та наслідків переміщення людей похилого віку сучасна психологічна наука виокремлює два основні типи чинників формування тривожності в осіб старшого віку – зовнішні та внутрішні, які в умовах війни й вимушеного переселення тісно взаємопов'язані та взаємопідсилюють один одного (Житинська 2023 С. 54–67).

До зовнішніх чинників належать несприятливі стресові обставини, що виникають унаслідок тривалого перебування в ситуації небезпеки, втрати житла, вимушеної зміни місця проживання, порушення звичного способу життя та соціальних зв'язків. Хронічний вплив

таких стресорів формує стійкий стан тривожності, який негативно позначається на психо-емоційному стані літніх людей і ускладнює їх соціальну адаптацію в новому середовищі.

Внутрішні чинники мають психологічний і психофізіологічний характер та пов'язані з особистісними особливостями людини похилого віку. До них відносять порушення між-особистісних стосунків, внутрішні конфлікти, пов'язані з втратою соціальних ролей, зниженням рівня самостійності та відчуттям залежності від оточення. Науковці також акцентують увагу на таких детермінантах тривожності, як дисгармонійне самоставлення, низький рівень адаптованості до змін та неадекватна самооцінка, що особливо загострюються в умовах вимушеного переміщення.

Урахування зазначених чинників є необхідною умовою побудови ефективної системи соціально-психологічної підтримки, спрямованої на зниження рівня тривожності, посилення адаптаційних ресурсів і збереження психічного благополуччя людей похилого віку.

У психологічній науці чинники, що зумовлюють виникнення тривожності, також поділяють на об'єктивні та суб'єктивні, що є особливо значущим для аналізу психоемоційного стану людей похилого віку в умовах війни та вимушеного переміщення. У дисертаційному дослідженні А. Левенець до об'єктивних чинників віднесено вплив навколишнього соціального середовища, загальний економічний рівень розвитку суспільства, наявні в соціумі традиції, норми, правила та міфологеми, а також інформаційний вплив засобів масової інформації, який у кризових умовах може посилювати почуття небезпеки та невизначеності. До суб'єктивних чинників дослідниця

зараховує умови професійної діяльності особи (або досвід її припинення у зв'язку з виходом на пенсію), індивідуально-психологічні особливості, попередній життєвий досвід, а також рівень стресостійкості та витримки. У людей похилого віку ці чинники тісно пов'язані з особистісними ресурсами та здатністю адаптуватися до різких змін життєвих обставин, що виникають унаслідок вимушеного переміщення. Урахування взаємодії об'єктивних і суб'єктивних детермінант тривожності є необхідною умовою для розроблення ефективних програм соціально-психологічної підтримки осіб похилого віку (Левенець, 2006).

Висновки. Отже, встановлено, що у людей похилого віку в умовах війни тривожність має специфічні риси та суттєво відрізняється від її проявів у довоєнний період. Вона зумовлюється посиленням соціальної ізоляції, звуженням кола близького оточення, погіршенням стану здоров'я, а також підвищенням відчуття загрози життю й усвідомленням зростання рівня смертності. Узагальнення наукових підходів дозволяє окреслити основні психологічні особливості людей похилого віку в умовах війни, серед яких виокремлюються виникнення та поглиблення кризи «Я-ідентичності», загострення негативного сприймання навколишньої дійсності та майбутнього, втрата відчуття життєвих перспектив. Характерними є також зниження рівня психологічного захисту та пізнавальної активності, що ускладнює адаптацію до нових умов життя, а також поява або посилення тривожності й агресивних реакцій. Зазначені прояви підкреслюють необхідність цілеспрямованої соціально-психологічної підтримки людей похилого віку в умовах воєнних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вознесенська О. Л. Можливості арт-терапії в подоланні психічної травми. *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій* : зб. ст. Ін-т соціальної та політичної психології ; Представництво Польської академії наук у м. Києві ; Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр. Київ : Міленіум, 2015. С. 98–111.
2. Доповідь другої Всесвітньої асамблеї з проблем старіння (Мадрид, 8–12 квітня 2002 р.) : Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un-ngls.org/pdf/MIPAA.pdf> (дата звернення: 28.02.2023).
3. Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) : постанова Кабінету Міністрів України від 29 груд. 2009 р. № 1417. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.02.2023).
4. Житинська М. Соціально-психологічна підтримка людей похилого віку в умовах повномасштабної війни. *Освітологічний дискурс*. 2023. № 3(42). С. 54–67. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.34>.

5. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text> (дата звернення: 28.02.2023).
6. Іванова І. Б. Соціальна робота з людьми похилого віку : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2023. 220 с.
7. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2006. 220 с.
8. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6–11.
9. Панок В. Г. Психологічні дослідження в умовах війни: проблеми і завдання. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. Вип. 5(1). С. 1–12. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>.
10. Принципи Організації Об'єднаних Націй щодо відношення людей похилого віку. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml (дата звернення: 28.02.2023).
11. Cumming E., Henry W. E. *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York : Basic Books, 1961. 293 p. DOI: <https://doi.org/10.1086/223328>.
12. Gutmann D. L. *Reclaimed Powers: Towards a New Psychology of Men and Women in Later Life*. New York : Basic Books, 1987. 335 p. DOI: <https://doi.org/10.1002/gps.930050212>.

REFERENCES:

1. Voznesenska, O. L. (2015). Psykholohichna dopomoha osobystosti, shcho perezhivaie naslidky travmatychnykh podii [*Possibilities of art therapy in overcoming psychological trauma. In Psychological assistance to individuals experiencing the consequences of traumatic events*] (pp. 98–111). Kyiv: Millennium.
2. United Nations. (2002). Report of the Second World Assembly on Ageing (Madrid, 8–12 April 2002). Retrieved from <https://www.un-ngls.org/pdf/MIPAA.pdf>
3. Kabinet Ministriv Ukrainy (2009). Deiaki pytannia diialnosti terytorialnykh tsentriv sotsialnoho obsluhovuvannia (nadannia sotsialnykh posluh) : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrud. 2009 r. № 1417 [*Cabinet of Ministers of Ukraine. (2009). Some issues of activity of territorial centers of social services (provision of social services)*](Resolution No. 1417, December 29, 2009). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417-2009-%D0%BF#Text>
4. Zhytynska, M. (2023). Sotsialno-psykholohichna pidtrymka liudei pokhyloho viku v umovakh povnomasshtabnoi viiny [*Socio-psychological support of older people in the conditions of full-scale war*]. Educational Discourse, 3(42), 54–67. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2023.34>
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (n.d.). Pro osnovni zasady sotsialnoho zakhystu veteraniv pratsi ta inshykh hromadian pokhyloho viku v Ukraini : zakon Ukrainy [On the basic principles of social protection of labor veterans and other elderly citizens in Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text>
6. Ivanova, I. B. (2023). Sotsialna robota z liudmy pokhyloho viku (Social work with older people. Kyiv: University “Ukraine”).
7. Levenets, A. Ye. (2006). Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia zhyttievoi perspektyvy v yunatskomu vitsi [Psychological features of the formation of life perspective in adolescence] (PhD dissertation). Kyiv.
8. Malykha, M. I. (2015). Do problemy sutnosti poniattia «vnutrishno peremishcheni osoby»: derzhavna polityka ta rehionalna praktyka [On the problem of the essence of the concept of “internally displaced persons”]: State policy and regional practice. *Hrani*, 8, 6–11.
9. Panok, V. H. (2023). Psykholohichni doslidzhennia v umovakh viiny: problemy i zavdannia [Psychological research in wartime conditions: Problems and tasks]. Bulletin of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, 5(1), 1–12. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5133>
10. United Nations. (1991). Pryntsypy Orhanizatsii Obiednanykh Natsii shchodo vidnoshennia liudei pokhyloho viku [United Nations Principles for Older Persons] Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/oldprinc.shtml
11. Cumming, E., & Henry, W. E. (1961). Growing old: The process of disengagement. New York: Basic Books. <https://doi.org/10.1086/223328>
12. Gutmann, D. L. (1987). Reclaimed powers: Towards a new psychology of men and women in later life. New York: Basic Books. <https://doi.org/10.1002/gps.930050212>

Дата надходження статті: 19.11.2025

Дата прийняття статті: 08.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-051:37.018.43:355.11

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.8>**Анастасія ЖУКОВА**

здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, викладачка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Берестейський просп., 37, м. Київ, Україна, 03056

ORCID: 0009-0005-0989-253X

Бібліографічний опис статті: Жукова, А. (2025). Самоосвіта фахівців центрів життєстійкості як умова ефективної роботи з сім'ями ветеранів. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 65–71, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.8>

САМООСВІТА ФАХІВЦІВ ЦЕНТРІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ ВЕТЕРАНІВ

Статтю присвячено визначенню важливості ролі самоосвіти фахівців центрів життєстійкості у процесі надання соціальної підтримки сім'ям ветеранів.

Метою дослідження є висвітлення ролі процесу самоосвіти як ключового чинника професійного розвитку фахівців соціальної сфери, зокрема спеціалістів центрів життєстійкості, які працюють із сім'ями ветеранів. Самоосвіта розглядається як безперервний процес професійного вдосконалення, що забезпечує підвищення рівня компетентності, стресостійкості та ефективності діяльності соціальних працівників. Завдання роботи полягають у визначенні сутності поняття «самоосвіта», аналізі наукових підходів до його трактування, окресленні специфіки діяльності центрів життєстійкості та дослідженні значення самоосвіти для роботи з сім'ями ветеранів.

Методологічну основу становить теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури для систематизації наукових концепцій самоосвіти, окреслення її сутності як безперервного процесу професійного вдосконалення та демонстрації значення самоосвіти для розвитку професійної рефлексії, стресостійкості та здатності в умовах швидких змін застосовувати новітні методи соціальної роботи. Таким чином, теоретичний аналіз дозволив сформувати узагальнену картину наукових уявлень про самоосвіту, та обґрунтувати її роль як чинника професійного розвитку фахівців центрів життєстійкості.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше самоосвіта розглядається як системний механізм професійної саморегуляції, що дозволяє соціальному працівнику адаптуватися до змінних умов роботи та потреб клієнтів.

Отже, самоосвіта є невід'ємною складовою професійного розвитку фахівців соціальної сфери, особливо тих, хто працює з сім'ями ветеранів у центрах життєстійкості. Вона забезпечує гнучкість, адаптивність та здатність до впровадження нових методів роботи. Самоосвіта сприяє формуванню професійної рефлексії, розвитку психологічної стійкості та поглибленню знань у соціальній сфері. Самоосвіта постає не лише як інструмент зростання, а як ціннісна установка, що визначає якість соціальної роботи та її гуманістичну спрямованість.

Ключові слова: самоосвіта, центри життєстійкості, сім'ї ветеранів, професійний розвиток, соціальна робота, психологічна підтримка.

Anastasiia ZHUKOVA

Postgraduate Student, Lecturer at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Beresteiskyi ave., Kyiv, Ukraine, 03056

ORCID: 0009-0005-0989-253X

To cite this article: Zhukova, A. (2025). Samoosvita fakhivtsiv tsentriv zhyttiistiikosti yak umova efektyvnoi roboty z simiamy veteraniv [Self-education of resilience center specialists as a condition for effective work with veteran families]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 65–71, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.8>

SELF-EDUCATION OF RESILIENCE CENTER SPECIALISTS AS A CONDITION FOR EFFECTIVE WORK WITH VETERAN FAMILIES

The article is devoted to defining the importance of self-education for specialists of resilience centers in the process of providing social support to families of veterans.

The purpose of the study is to highlight the role of self-education as a key factor in the professional development of social sphere specialists, particularly resilience center professionals working with veteran families. Self-education is considered as a continuous process of professional improvement that ensures the growth of competence, stress resistance, and effectiveness of social workers' activities. The objectives of the study include defining the essence of the concept of «self-education», «analyzing scientific approaches to its interpretation, outlining the specifics of resilience centers' activities, and examining the significance of self-education for work with veteran families.

The methodological basis consists of theoretical analysis and generalization of scientific literature aimed at systematizing scientific concepts of self-education, clarifying its essence as a continuous process of professional improvement, and demonstrating its importance for the development of professional reflection, stress resistance, and the ability to apply modern methods of social work under rapidly changing conditions. Thus, theoretical analysis made it possible to form a generalized picture of scientific views on self-education and to substantiate its role as a factor in the professional development of resilience center specialists.

The scientific novelty lies in the fact that, for the first time, self-education is considered as a systemic mechanism of professional self-regulation, enabling social workers to adapt to changing working conditions and client needs.

Therefore, self-education is an integral component of the professional development of social sphere specialists, especially those working with veteran families in resilience centers. It provides flexibility, adaptability, and the ability to implement new methods of work. Self-education contributes to the formation of professional reflection, the development of psychological resilience, and the deepening of knowledge in the social sphere. It emerges not only as a tool for growth but also as a value-based orientation that determines the quality of social work and its humanistic focus.

Key words: *self-education, resilience centers, veteran families, professional development, social work, psychological support.*

Актуальність проблеми. Внаслідок тривалих воєнних дій на території України в сучасному суспільстві сформувалася нова вразлива категорія – сім'ї ветеранів. Члени таких родин стикаються з комплексом взаємопов'язаних труднощів: економічних (втрата житла, зниження доходів, складнощі з працевлаштуванням), психологічних (посттравматичний стресовий розлад у ветеранів, тривожні та депресивні симптоми у членів сімей) та соціальних (порушення сімейної взаємодії, труднощі соціальної інтеграції). Ці багатofакторні проблеми потребують міждисциплінарної відповіді, у якій центральну роль відіграє система психосоціальної підтримки на рівні громад та спеціалізованих центрів.

У відповідь на зростаючі потреби населення в Україні активно розвивається мережа центрів життєстійкості – пілотний проєкт Міністерства соціальної політики України в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», ініційованої Першою леді України Оленою Зеленською. Ці центри функціонують як відкриті й інклюзивні простори, орієнтовані на потреби кожного мешканця громади, де можна отримати доступну та безоплатну психологічну підтримку або консультацію фахівця із соціальної роботи (Міністерство соціальної політики України, 2024).

Діяльність центрів життєстійкості охоплює первинні консультації з психологами та фахівцями соціальної роботи, психосоціальну підтримку різним категоріям населення (групові заняття, індивідуальні консультації, тренінги), координацію волонтерської діяльності, підтримку сімей з дітьми через організацію сімейних заходів, терапевтичних занять для дітей та тренінгів для батьків (UNICEF, 2024; Міністерство соціальної політики України, 2024). Особливе місце у спектрі послуг цих центрів посідає робота з сім'ями ветеранів, яка вимагає високої професійної підготовки та специфічних компетенцій.

Однак, масштаб та складність соціальних викликів, з якими стикаються фахівці центрів життєстійкості, вимагають не лише інституційних ресурсів, але й їх постійного професійного розвитку (UNICEF, 2024). У контексті динамічно змінюваних практик надання психосоціальної допомоги, особливо в умовах воєнного стану, формальні освітні програми не завжди можуть оперативно відповідати потребам практиків. Самоосвіта фахівців – цілеспрямоване набуття нових знань і навичок, самостійне опрацювання сучасних наукових і практичних підходів, участь у дистанційних курсах, міжвідомчій комунікації та супервізії – стає критично важ-

ливою умовою такої ефективної роботи (World Health Organization, 2021).

Емпіричні дослідження у сфері ментального здоров'я доводять, що інтервенції, орієнтовані на посилення психосоціальної стійкості на рівні сім'ї та суспільства, можуть знижувати вираженість психічних симптомів та підвищувати соціальну функціональність учасників програм (Bangpan, 2024). Проте, ефективність таких заходів значною мірою залежить від професійної підготовки фахівців. Адже робота з сім'ями ветеранів потребує не лише психологічних компетенцій, але й знань із соціальної роботи, законодавства, навичок взаємодії з місцевими органами влади, громадськими організаціями, центрами зайнятості. Самоосвіта, у цьому контексті, виступає не лише як інструмент підвищення кваліфікації, але й як механізм забезпечення якості соціальних послуг у швидкозмінних умовах. Самоосвітні практики мають бути міждисциплінарними та поєднувати теоретичне опанування нових підходів з обміном практичних кейсів, рольовими тренінгами та супервізійними зустрічами. Такий підхід дозволяє фахівцям гнучко реагувати на індивідуальні потреби родин і адаптувати інтервенції залежно від конкретної ситуації (Bangpan, 2024).

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою наукового обґрунтування ролі самоосвіти фахівців у підвищенні якості психосоціальної допомоги сім'ям ветеранів у контексті тривалої війни та розвитку національної мережі центрів життєстійкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної роботи з сім'ями ветеранів та особливості професійної підготовки фахівців, які працюють у цьому напрямі, активно досліджуються як в Україні, так і за кордоном. Особливої актуальності набуває питання самоосвіти фахівців центрів життєстійкості, що включає в себе різноманітні онлайн-курси, тематичні семінари, супервізійні сесії, майстер-класи тематичного характеру, для підвищення результативності та ефективності соціальної роботи із сім'ями ветеранів.

Безперервний професійний розвиток (БПР) у соціальній роботі був темою дослідження таких зарубіжних дослідників, як: К. Галтон,

Ф. Павелл та М. Скенлон. Вони зазначали, що БПР охоплює процеси навчання, саморозвитку та вдосконалення професійних навичок, необхідних для ефективної практики в умовах змінюваного соціального середовища, а також сприяє підвищенню компетентності, етичної свідомості та адаптивності соціальних працівників (Halton, Powell, Scanlon, 2013).

Самоосвіта соціальних працівників є предметом дослідження також і багатьох вітчизняних науковців. Слід зазначити, що дану тему вивчали такі дослідники, як: І. Бодрова, Л. Руденко, Н. Тимошенко, О. Оксенюк. Варто зазначити, що дослідниця І. Бодрова вивчала сутність самоосвіти як фактор професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників, окреслила різні підходи самоосвіти та визначила, що самоосвітня діяльність це самостійна, усвідомлена та ініціативна діяльність, спрямована на розширення теоретичних знань, удосконалення уже сформованих і засвоєння нових професійних умінь та навичок. Дослідниця підкреслювала, що у зв'язку з тим, що практика соціальної роботи відбувається в умовах динамічних суспільних змін, трансформації політики та постійного оновлення наукових знань і теоретичних підходів безперервне навчання забезпечує соціальним працівникам можливість систематично оновлювати свої професійні знання та навички для надання сучасних і результативних послуг (Бодрова, 2021).

Інша дослідниця Л. Руденко окреслила найефективніші види автономного навчання та професійного самовдосконалення майбутніх соціальних працівників шляхом інтеграції сучасних інформаційно-комунікаційних засобів у освітнє середовище (Руденко, 2018). У своїх наукових доробках Н. Тимошенко досліджувала основні засади теоретичного характеру самовдосконалення, його складові та визначила кореляцію з термінами «професійне самовиховання» та «професійна самоосвіта», а також охарактеризувала питання професійного самовдосконалення соціальних працівників у ресурсних центрах (Тимошенко, Н. Є. 2017). На думку О. Оксенюк, яка вивчала складові професійного розвитку соціальних працівників у пенітенціарній системі, професійний розвиток фахівців ґрунтується на системній самоосвіті, підвищенні

управлінської компетентності керівництва у сфері освітнього менеджменту, впровадженні ефективного моніторингу якості підготовки кадрів, підтримці права працівників на самостійний вибір освітньої траєкторії розширенні освітнього простору установи та формуванні колективної взаємодії на засадах співробітництва й партнерства (Оксенюк, 2020).

В українському науковому дискурсі суттєвий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад соціальної підтримки сімей ветеранів здійснили В. Сичова, О. Столярик, С. Вакуленко, Т. Семигіна. Зокрема, В. Сичова та С. Вакуленко досліджували концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів та їхніх сімей, Т. Семигіна та О. Столярик вивчали важливість соціальної та психологічної підтримки сімей ветеранів у зв'язку зі зміною соціальних ролей та продемонстрували необхідність опанування ними нових навичок (Столярик, Семигіна, 2023).

Таким чином, аналіз наукових джерел свідчить, що самоосвіта фахівців відіграє важливу роль у процесі соціальної підтримки вразливих категорій.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні ролі самоосвіти фахівців центрів життєстійкості як ключової умови підвищення ефективності соціальної роботи з сім'ями ветеранів

Виклад основного матеріалу дослідження. Самоосвіта, як механізм професійного та особистісного зростання, виступає одним із основних факторів формування компетентного фахівця у швидкозмінному соціальному просторі. У сучасному розумінні дана діяльність розглядається як цілеспрямований процес набуття нових знань, умінь і компетентностей поза межами формальної освіти. Для соціальної роботи самоосвіта є особливо важливою, адже ця професійна сфера характеризується динамічністю соціальних процесів, постійним оновленням методичного інструментарію та трансформацією стандартів надання соціальних послуг.

Слід зазначити, що перші тлумачення поняття «самоосвіта» походять ще з античної філософії, проте найбільшого розвитку дана концепція набула у XIX столітті (Бодрова, 2021). Поняття «самоосвіта» трактується дослідниками по-різному, що зумовлено міждисциплінарним характером цього феномену.

Так, у статті 8 Закону України «Про освіту» самоосвіта (неформальна освіта) трактується як процес самостійного набуття людиною знань і навичок, який відбувається поза межами формальної системи освіти, у ході щоденної професійної, громадської, волонтерської чи іншої діяльності, а також у сімейному житті чи під час дозвілля (Закон України «Про освіту», 2017). Також в даному Законі вживається поняття «безперервний професійний розвиток», який трактується як постійний процес навчання й удосконалення професійних умінь і знань спеціаліста після здобуття вищої чи післядипломної освіти, який сприяє збереженню та підвищенню якості його професійної діяльності й триває протягом усього періоду трудової кар'єри (Закон України «Про освіту», 2017).

Наприклад, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренко визначає самоосвіту як «освіту, що набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання у стаціонарному закладі; невід'ємну частину систематичного навчання, що сприяє поглибленню, розширенню та зміцненню знань» (Гончаренко, 1997). В. Сухомлинський розглядав самоосвіту як єдність оволодіння знаннями у навчальному закладі та самостійної інтелектуальної праці вдома, пов'язаної з формуванням нахилів, здібностей і покликання (Сухомлинський, 2012; Бодрова, 2021).

Отже, узагальнюючи дане поняття, ми розглядаємо самоосвіту як цілеспрямовану, добровільну та самостійну діяльність, яка орієнтована на отримання нових теоретичних знань, поглиблення вже існуючих, вдосконалення професійних умінь і розвиток компетентностей.

Слід також підкреслити, що в умовах сучасного інформаційного суспільства, де знання швидко оновлюються, самоосвіта стає необхідною умовою професійного успіху. Особливо це актуально для фахівців, діяльність яких пов'язана з вирішенням складних соціальних проблем, підтримкою вразливих груп населення та прийняттям рішень в умовах невизначеності.

Нові соціальні виклики, поява нових категорій клієнтів, наприклад, сім'ї ветеранів, зміни соціальної політики вимагають від фахівців,

у тому числі і від працівників центрів життєстійкості здатності до постійного самонавчання, оновлення знань і швидкої адаптації до новостворених умов реалізації професійної діяльності (Бодрова, 2021).

Таким чином, самоосвіта для фахівців центру життєстійкості є не лише інструментом професійного вдосконалення, а й важливою складовою процесу професійного самовизначення. У діяльності центрів життєстійкості, які сьогодні відіграють важливу роль у системі соціальної допомоги та підтримки населення, зокрема сімей ветеранів, фахівці мають бути готовими діяти в умовах швидких суспільних змін і психологічної напруги. Допомога цій категорії клієнтів потребує не лише емпатії та професійних знань, а й постійного оновлення компетентностей. І, на нашу думку, самоосвіта в цьому контексті виступає базовим інструментом забезпечення якості соціальних послуг і психологічної підтримки.

Для ефективної допомоги родинам ветеранів фахівці центрів життєстійкості мають володіти такими міждисциплінарними навичками, як розумінням соціальної, психологічної, правової та медичної аспектів проблеми. Це потребує, окрім первинного навчання, ще й регулярного оновлення знань через онлайн-курси, професійні спільноти, тренінги з кризової інтервенції та відновлення психоемоційного стану (Дуля, 2020; Столярик, Семигіна, 2023). Наприклад, фахівці центрів життєстійкості, які проходять спеціалізовані тренінги з травмо-орієнтованого підходу (Trauma-Informed Care), організовані міжнародними організаціями та вітчизняними громадськими об'єднаннями, отримують можливість розпізнавати ознаки вторинної травматизації у членів сімей ветеранів та адаптувати методи роботи залежно від стадії переживання травми. Опанування такими компетенціями дозволяє своєчасно ідентифікувати симптоми відкладеної реакції горя, що може запобігти поглибленню кризових явищ у родині та забезпечити вчасне залучення профільних фахівців.

Варто підкреслити, що важливим також є і розвиток навичок цифрової компетентності, адже все більше видів роботи переходять у дистанційний формат, зокрема від консультацій до супроводу родин у громадах через онлайн-платформи.

У практиці центрів життєстійкості фахівці можуть використовувати сучасні цифрові платформи (Zoom, Telegram, інші месенджери) для підтримки сімей ветеранів, які проживають у віддалених населених пунктах або мають обмежені можливості для особистих відвідувань. Опанування навичок модерації онлайн-груп взаємопідтримки під час самоосвіти дозволяє організовувати регулярні віртуальні зустрічі для членів сімей ветеранів. Такі форми роботи можуть сприяти зниженню рівня тривожності та подоланню відчуття соціальної ізоляції учасників.

Окрім того, фахівці даних центрів мають розвивати власну стресостійкість та здатність до саморефлексії. Адже робота з травматичним досвідом інших часто призводить до емоційного виснаження та професійного вигорання. Тому самоосвіта допомагає не лише підтримувати професійний рівень, а й формує навички самопідтримки – усвідомлення меж, планування навантаження, профілактики вигорання. Системна освіта фахівців у напрямі психосоціальної підтримки є ключовою умовою стабільної допомоги сім'ям ветеранів (Дуля, 2020; Столярик, Семигіна, 2023). Показовим може бути впровадження системи регулярних супервізій та інтерв'їв після проходження фахівцями спеціалізованих курсів з профілактики професійного вигорання. Організація щомісячних зустрічей команди для обміну досвідом та емоційної розвантаження здатна знизити ризики плинності кадрів та підвищити стійкість фахівців до стресових факторів професійної діяльності. Систематична супервізійна практика створює підтримуюче середовище, яке сприяє збереженню мотивації та професійної ідентичності працівників.

Комплексний підхід до самоосвіти може включати поєднання різних форм професійного розвитку. Наприклад, фахівець центру життєстійкості, який супроводжує сім'ю ветерана з ПТСР, може послідовно проходити дистанційний курс з психосоціальної підтримки сімей учасників бойових дій, брати участь у майстер-класах правового спрямування щодо соціальних пільг для ветеранів, а також долучатися до міжрегіональних онлайн-конференцій фахівців для обміну практичним досвідом. Такий міждисциплінарний підхід до самоосвіти дозволяє фахівцю не лише надавати пси-

хологічну підтримку, а й допомагати родині в оформленні необхідних документів, залученні ветерана до ресоціалізаційних ініціатив, таких як волонтерська діяльність або громадські проєкти. Системна робота, заснована на актуальних знаннях і навичках, може сприяти відновленню стабільності сім'ї, покращенню емоційного стану ветерана, зниженню конфліктності в родинних стосунках та успішній соціальній інтеграції

Таким чином, розвиток компетентностей фахівців центрів життєстійкості має відбуватися не епізодично, а постійно, із застосуванням методів самоосвіти та інтерактивного навчання. Це дозволяє забезпечити гнучкість, інноваційність і результативність соціальної роботи з сім'ями ветеранів, а також сприяє формуванню нової професійної культури – культури безперервного розвитку та відповідальності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Самоосвіта є критично важливою умовою професійної ефективності фахівців центрів життєстійкості, особливо в контексті роботи з сім'ями ветеранів. Систематичне оновлення знань через онлайн-курси, тренінги з травмо-орієнтованого підходу, супервізійні практики та участь у професійних спільнотах

забезпечує не лише підвищення фахової компетентності, а й збереження емоційної стійкості працівників, профілактику професійного вигорання та суттєве підвищення якості соціально-психологічної допомоги.

Практичний досвід центрів життєстійкості демонструє, що фахівці, які активно займаються самоосвітою, здатні швидше адаптуватися до специфічних потреб сімей ветеранів, ефективніше застосовувати міждисциплінарні підходи та впроваджувати інноваційні методики підтримки. Самоосвіта стає не епізодичною активністю, а невід'ємною частиною професійної культури, що формує гнучкість мислення та здатність адекватно реагувати на нові виклики в умовах тривалого воєнного стану.

У подальших дослідженнях доцільно зосередити увагу на виявленні та аналізі основних бар'єрів самоосвіти фахівців центрів життєстійкості (часових, фінансових, мотиваційних, організаційних), а також на розробці рекомендацій щодо створення системної моделі підтримки безперервного професійного розвитку фахівців центрів на національному рівні. Окремої уваги потребує дослідження ефективності різних форм самоосвіти та їхнього впливу на якість послуг для сімей ветеранів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bangpan M. The impact of mental health and psychosocial support programmes on children and young people: A systematic review. *Psychiatry Research*. 2024. Vol. 314. Article 114674. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114674>
2. Halton C., Powell F., Scanlon M. Continuing professional development in social work. Bristol: Policy Press, 2013. DOI: <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447307372.001.0001>
3. UNICEF. Resilience Centres set up to support families in the Kharkiv region. 20 March 2024. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/notes/resilience-centres-set-up-to-support-families>
4. World Health Organization. Ukraine – WHO Special Initiative for Mental Health: Situational assessment [Technical document]. Geneva: World Health Organization, 19 March 2021. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/ukraine---who-special-initiative-for-mental-health>
5. Бодрова І. Самоосвіта як фактор професійного самовизначення майбутніх соціальних працівників. *Молодий вчений*. 2021. № 3(91). С. 199–202. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-43>
6. Верховна Рада України. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Дата оновлення: 01.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
8. Дуля А. В. Підготовка майбутніх соціальних працівників до здійснення соціальної роботи з військовослужбовцями та їх сім'ями. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Т. 2(27). С. 193–198.
9. Міністерство соціальної політики України. Життєстійкість. [б. р.]. URL: <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/zhyttestyiky>
10. Оксенюк О. Складові професійного розвитку соціальних працівників у пенітенціарній системі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2020. Вип. 1(46). С. 92–95. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2020.46.92-95>

11. Руденко Л. А. Самоосвіта і саморозвиток майбутніх фахівців соціального захисту в інформаційному суспільстві. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* : зб. наук. праць. Київ–Вінниця, 2018. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/4782>
12. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям : Харків : Атма, 2012. 244 с.
13. Столярик О., Семігіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Т. 10, № 1. С. 63–77. DOI: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.6>
14. Тимошенко Н. Є. Професійне самовдосконалення соціальних працівників у ресурсних центрах: монографія. Київ, 2017. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/66466>

REFERENCES:

15. Bangpan, M. (2024). The impact of mental health and psychosocial support programmes on children and young people: A systematic review. *Psychiatry Research*, 314, Article 114674. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2022.114674>
16. Halton, C., Powell, F., & Scanlon, M. (2013). Continuing professional development in social work. Policy Press. <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447307372.001.0001>
17. UNICEF. (2024, March 20). Resilience Centres set up to support families in the Kharkiv region. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/en/notes/resilience-centres-set-up-to-support-families>
18. World Health Organization. (2021, March 19). Ukraine – WHO Special Initiative for Mental Health: Situational assessment [Technical document]. World Health Organization. Retrieved from <https://www.who.int/publications/m/item/ukraine---who-special-initiative-for-mental-health>
19. Bodrova, I. (2021). Samoosvita yak faktor profesiinoho samovyznachennia maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv [Self-education as a factor of professional self-determination of future social workers]. *Molodyi Vchenyi*, 3(91), 199–202. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-3-91-43> [in Ukrainian].
20. Verkhovna Rada Ukrainy. (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII [On education: Law of Ukraine No. 2145-VIII of September 5, 2017]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
21. Honcharenko, S. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
22. Dulia, A. V. (2020). Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pratsivnykiv do zdiisnennia sotsialnoi roboty z viiskovosluzhbovtsiamy ta yikh simiamy [Training future social workers to carry out social work with military personnel and their families]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 2(27), 193–198. [in Ukrainian].
23. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. (n.d.). Zhyttiistiikist [Resilience]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/about/klyuchovi-napryamy/zhyttestiikist> [in Ukrainian].
24. Okseniuk, O. (2020). Skladovi profesiinoho rozvytku sotsialnykh pratsivnykiv u penitentsiarnii systemi [Components of professional development of social workers in the penitentiary system]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Universytetu. Seriya: Pedahohika. Sotsialna Robota*, 1(46), 92–95. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2020.46.92-95> [in Ukrainian].
25. Rudenko, L. A. (2018). Samoosvita i samorozvytok maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoho zakhystu v informatsiinomu suspilstvi [Self-education and self-development of future social protection specialists in the information society]. In *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy* (Collection of scientific papers). Kyiv–Vinnytsia. Retrieved from <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/handle/123456789/4782> [in Ukrainian].
26. Sukhominlynskyi, V. O. (2012). *Serdtse viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. Kharkiv: Atma [in Ukrainian]
27. Stoliarik, O., & Semyhina, T. (2023). Povernutysia z viiny: psykhosotsialna pidtrymka veteraniv/-nok ta chleniv yikhnikh simei [Returning from war: Psychosocial support for veterans and their families]. *Social Work and Education*, 10(1), 63–77. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.6> [in Ukrainian].
28. Tymoshenko, N. Ye. (2017). Profesiine samovdoskonallennia sotsialnykh pratsivnykiv u resursnykh tsentrakh [Professional self-improvement of social workers in resource centers]. Kyiv. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/66466> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 11.11.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 376-056.2:373.3.013.42]:005.42

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.9>**Яна ЗАГУТІНА-ВІЗЕР***аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053***ORCID:** 0009-0006-7232-1577

Бібліографічний опис статті: Загута-Візер, Я. (2025). Міждисциплінарна взаємодія у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами: стан проблеми та перспективи розвитку. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 72–81, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.9>

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ВЗАЄМОДІЯ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті представлено результати емпіричного дослідження сучасного стану міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами (ООП) в експериментальних закладах загальної середньої освіти України. Актуальність дослідження зумовлена динамічним зростанням кількості інклюзивних класів та потребою в підвищенні ефективності команд психолого-педагогічного супроводу в умовах реалізації інклюзивної освіти.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що попередні дослідження зосереджені переважно на теоретичних засадах інклюзивної освіти, професійній підготовці фахівців і корекційно-розвитковій роботі, тоді як проблематика міждисциплінарної взаємодії в роботі з молодшими школярами з ООП залишається недостатньо висвітленою. Водночас зарубіжний досвід переконливо доводить, що ефективна діяльність міждисциплінарних команд сприяє підвищенню рівня соціальної інтеграції, навчальної успішності та психологічного благополуччя учнів з особливими освітніми потребами (ООП).

Метою дослідження є оцінювання реального стану міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП та обґрунтування практичних рекомендацій щодо її вдосконалення. Методологія дослідження базується на поєднанні кількісних і якісних методів, зокрема опитуванні фахівців інклюзивних закладів освіти та батьків дітей з ООП, проведенні глибоких напівструктурованих інтерв'ю та фокус-груп.

Результати дослідження свідчать про фрагментарний характер міждисциплінарної взаємодії, наявність труднощів у координації дій фахівців і низький рівень реальної партисипації батьків. Водночас виявлено низку сильних сторін, зокрема високу ефективність очних зустрічей команд супроводу, дотримання етичних принципів професійної діяльності та готовність батьків до активнішої співпраці за умови наявності структурованої та зрозумілої комунікації. Доведено, що результативність міждисциплінарної взаємодії безпосередньо залежить від налагодженого партнерства, чіткого розподілу ролей і системної координації діяльності.

Запропоновано практико-орієнтовані рекомендації, зокрема впровадження структурованих шаблонів Індивідуальної програми розвитку з елементами мікро-звітності, протоколів координації та чек-листів для командних зустрічей, а також проведення цільових тренінгів для батьків і фахівців. Перспективи подальших досліджень пов'язані з моніторингом упровадження запропонованих рекомендацій у різних регіонах України та вивченням впливу цифрових технологій на міждисциплінарну взаємодію в умовах воєнного стану. Дослідження підтверджує необхідність системного підходу до організації міждисциплінарної взаємодії як ключової умови підвищення якості інклюзивної освіти в Україні.

Ключові слова: міждисциплінарна взаємодія, соціально-педагогічна робота, молодші школярі, особливі освітні потреби (ООП), команда супроводу, індивідуальна програма розвитку (ІПР), інклюзивна освіта.

Yana ZAHUTINA-VIZER*Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053***ORCID:** 0009-0006-7232-1577

To cite this article: Zahutina-Vizer, Y. (2025). Mizhdystsyplinarna vzaiemodiia u sotsialno-pedahohichnii roboti z molodshymy shkoliaramy z osoblyvymy osvitimy potrebamy: stan problemy ta perspektyvy rozvytku [Interdisciplinary interaction in social-pedagogical work with primary school children with special educational needs: current state and development prospects]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 72–81, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.9>

INTERDISCIPLINARY INTERACTION IN SOCIAL-PEDAGOGICAL WORK WITH PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

The article presents the results of an empirical study on the current state of interdisciplinary interaction in social-pedagogical work with primary school children with special educational needs (SEN) in experimental general secondary education institutions in Ukraine. The relevance of the topic is driven by the rapid increase in the number of inclusive classes and the need to strengthen team-based support for effective inclusion. The research problem is based on identified barriers: the formal nature of developing and implementing Individual Development Programs (IDPs), irregular support team meetings, limited parental involvement, insufficient communication, and resource constraints. The analysis of previous studies shows a focus on the theoretical foundations of inclusive education, teacher training, and corrective developmental work, but a lack of attention to interdisciplinary interaction with primary school children with SEN. International practices demonstrate the effectiveness of interdisciplinary teams in enhancing social integration and student well-being. The aim of the study is to assess the state of interaction and propose recommendations for its improvement. Methods include surveys of specialists and parents, in-depth interviews, and focus groups. Results indicate that interaction is fragmented, with issues in coordination and parental participation. Strengths include the effectiveness of face-to-face meetings, adherence to ethical principles, and parents' readiness to collaborate when communication is structured. The effectiveness depends on established partnerships and clear coordination. Recommendations include IDP templates with micro-reports, coordination protocols, meeting checklists, and training for parents and specialists. Directions for further research: monitoring the implementation of recommendations in different regions and the impact of digital technologies on interaction under martial law conditions. The study confirms the need for a systematic approach to interdisciplinary interaction to improve the quality of inclusive education in Ukraine.

Key words: interdisciplinary interaction, socio-pedagogical work, primary school children, special educational needs, inclusive education, support team, parental participation.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами (ООП) зумовлена стратегічними пріоритетами розвитку інклюзивної освіти в Україні та нагальними викликами її практичної реалізації. Так, за даними МОН України, станом на 2024/2025 навчальний рік в інклюзивних класах навчається понад 35 тисяч учнів з ООП, близько 40 % з яких становлять молодші школярі (Звіт про стан інклюзивної освіти за 2024/2025 навчальний рік). Чинна нормативно-правова база (Закон України «Про освіту», ст. 19, 55; Постанова КМУ № 609 від 11.08.2021) визначає команду психолого-педагогічного супроводу як ключовий механізм забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії дитини з ООП, що передбачає злаго-

джену міждисциплінарну взаємодію педагогів, психологів, логопедів, соціальних педагогів, медичних працівників та батьків.

Водночас результати наукових досліджень і аналіз освітньої практики засвідчують істотний розрив між нормативно задекларованими вимогами та реальним станом їх упровадження. Зокрема, у працях сучасних вітчизняних дослідників (Петрочко, 2024; Лехолетова, 2024; Карпенко, 2025) акцентується увага на наявність системних бар'єрів у функціонуванні команд супроводу, серед яких: формалізований підхід до складання індивідуальної програми розвитку (ІПР), нерегулярність командних зустрічей, недостатній рівень сформованості інклюзивної компетентності фахівців, а також недостатнє залучення батьків до процесу ухвалення рішень. Сукупність зазначених проблем зумовлює неефективне вико-

ристання наявних ресурсів, порушує право дитини на якісну освіту та негативно впливає на рівень довіри родин до інклюзивного процесу.

Особливо гостро стоїть питання молодшого шкільного віку – критичного періоду для формування базових навичок, соціалізації та корекції відхилень у розвитку. Саме на цьому етапі невчасне або фрагментарне втручання може мати довготривалі негативні наслідки для когнітивного, емоційного та соціального розвитку дитини. Результати зарубіжних досліджень (Koster, 2010; Косаї, 2018; Huber, 2018) та вітчизняних наукових розвідок (Скрипник, Мартинчук, 2021) доводять, що ефективна міждисциплінарна взаємодія на початковому етапі навчання молодших школярів з ООП сприяє розвитку здібностей дитини, їх активному включенню в освітню діяльність та соціальну взаємодію, відтак підвищує успішність інклюзії та знижує ризик вторинних порушень.

Таким чином, дослідження реального стану міждисциплінарної взаємодії в у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП, виявлення системних прогалин і розробки практичних інструментів їх подолання дозволить не лише виконати нормативні вимоги, а й забезпечить ефективну інклюзію – таку, де кожна дитина з ООП отримує індивідуальну, скоординовану та технологічно підкріплену підтримку, що відповідає її унікальним потребам і сприяє повноцінному розвитку в інклюзивному освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання міждисциплінарної взаємодії в соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП активно розробляються сучасними дослідниками, особливо в період 2021–2025 років, з акцентом на практичні механізми командної роботи та подолання бар'єрів у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП.

У працях О. Карпенко, Т. Спіріної, М. Лехолетової здійснено ґрунтовний аналіз координації міждисциплінарної взаємодії фахівців у наданні послуг вразливим групам населення. Автори акцентують увагу на необхідності чіткого розподілу професійних ролей, подоланні формалізму у плануванні та забезпеченні узгодженості дій між учасниками супроводу. Зазна-

чені підходи концептуально доповнюють наше бачення потреби у впровадженні структурованих протоколів міждисциплінарної взаємодії в командах супроводу (Карпенко та ін., 2025).

У дослідженнях М. Лехолетової, Т. Лях, С. Сапіги проаналізовано механізми залучення батьків дітей з ООП до інклюзивного освітнього процесу, виявляючи їхню обмежену роль як партнерів. Отримані висновки узгоджуються з результатами нашого дослідження та актуалізують потребу у впровадженні інструментів підвищення батьківської партисипації як одного з ключових компонентів сформульованих рекомендацій (Лехолетова та ін., 2024).

Ж. Петрочко у своїх наукових працях обґрунтовує моделі кейс-менеджменту в роботі з дітьми з інвалідністю, які передбачають призначення координатора, проведення регулярних міждисциплінарних зустрічей та використання цифрових інструментів моніторингу. Такий підхід логічно корелює з нашими пропозиціями щодо впровадження змішаних форматів зустрічей та системи мікро-звітностей як засобів підвищення якості міждисциплінарної взаємодії (Кейсменеджмент у роботі з дітьми з інвалідністю та їх сім'ями у територіальних громадах, 2024, С. 115–157).

Т.Скрипник, О. Мартинчук з колегами зосереджуються на алгоритмах супроводу молодших школярів з ООП, акцентуючи на регулярному моніторингу ІПР і командній рефлексії. Їхня робота особливо близька до нашого дослідження завдяки фокусу на молодшому шкільному віці – центральному об'єкті аналізу (Скрипник, Мартинчук, 2021).

У працях О. Денисюк та Ж. Петрочко розкрито особливості ухвалення рішень у командах супроводу та окреслено ризики міжпрофесійних конфліктів, зумовлених нечітким розподілом обов'язків. Автори обґрунтовують доцільність тренінгів з розвитку комунікативних компетентностей, що узгоджується з нашими рекомендаціями щодо комунікативної підготовки фахівців (Денисюк, Петрочко, 2025).

Мета дослідження. Стаття спрямована на комплексне вивчення актуального стану міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти України, визначення основних проблемних аспектів і ресур-

сів такої взаємодії, а також обґрунтування практичних рекомендацій щодо її оптимізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Експериментальне дослідження поєднувало кількісні та якісні методи. Було проведено анонімне опитування за допомогою Google-форм 223 фахівців закладів загальної середньої освіти, в яких створено інклюзивні класи (учителі, практичні психологи, соціальні педагоги, асистенти вчителя) та 107 батьків дітей молодшого шкільного віку з ООП), 15 глибинних напівструктурованих інтерв'ю з координаторами та ключовими членами команд супроводу та 3 фокус-групи з батьками. Географія вибірки охопила 16 областей України: переважна більшість респондентів (близько 50% загальної вибірки) – з Києва та Київської області (115 фахівців та 51 батько). Значне представництво мали Харківська, Полтавська, Черкаська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області. Окремі респонденти представляли Донецьку, Львівську, Одеську, Житомирську, Дніпропетровську, Запорізьку, Миколаївську, Херсонську та Сумську області тощо. Інструментарій включав анкети з питаннями про частоту та формати зустрічей, роль батьків, ефективність ППР, комунікацію в команді; гайди для інтерв'ю та фокус-груп, що дозволили виявити суб'єктивні бар'єри та ресурси взаємодії. Кількісні дані оброблено за допомогою описової статистики (відсотки, середні значення, порівняння груп), якісні – за допомогою тематичного аналізу. Такий методологічний дизайн забезпечив комплексну оцінку стану міждисциплінарної взаємодії, виявлення загальних тенденцій, сильних та слабких сторін міждисциплінарної взаємодії, розбіжностей у сприйнятті фахівців і батьків та обґрунтування практичних рекомендацій щодо її системного вдосконалення.

Теоретичний аналіз міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП дозволив виокремити як проблемні, так і сильні сторони, які найбільше впливають на ефективність соціально-педагогічної роботи з молодшими школярами та які найчастіше згадувалися респондентами під час опитування за такими напрямками:

- частота зустрічей команд супроводу;
- формати зустрічей (очні, онлайн, змішані);

– реальна роль батьків у команді та рівень їхньої залученості;

– ступінь формальності ППР та наявність ресурсів для її реалізації.

За даними опитування фахівців ($n = 223$), лише 1,4% команд збираються щомісяця або частіше, ще 12,1% працюють у режимі постійної співпраці, а 28,7% – раз на два-три місяці. Найпоширенішим варіантом є три засідання на рік (30,9%), що загалом відповідає нормативним вимогам. Водночас 22,9% команд зустрічаються лише раз на пів року, 1,4% рідше, ніж раз на пів року, а по 1,0% респондентів вказують, що засідання відбуваються лише «при потребі педагогів чи батьків» або «за потребою». Таким чином, понад 56% команд проводять засідання рідше, ніж один раз на семестр – той мінімальний орієнтир, який сформувався в практиці інклюзивної освіти. Це призводить до фрагментарної координації, ускладнює своєчасне коригування ППР і суттєво знижує оперативність реагування на поточні потреби дитини (рис. 1).

Отримані дані свідчать про переважне використання очного формату зустрічей команд супроводу як найбільш ефективного для обговорення та прийняття рішень щодо дітей з ООП. За результатами опитування 223 фахівців і 107 батьків, саме очні зустрічі домінують: їх обирають 81,2% фахівців та 62,5% батьків (сума відповідей «тільки очні» та «очні переважно, іноді онлайн»). Повністю онлайн-зустрічі (відео-конференції) застосовуються значно рідше (14,3% фахівців і 19,6% батьків), а змішані формати використовують лише 23,0% фахівців і 17,9% батьків. Узагальнення результатів показує, що очний формат залишається основним через його високу результативність для дискусій, побудови довіри та глибокого розуміння ситуації дитини, хоча й обмежує гнучкість у графіку та доступність. Водночас потенціал онлайн та змішаних форматів поки що недооцінено, попри достатньо високу готовність батьків (76,6%) до використання інформаційно-комунікаційних технологій. Ці дані підкреслюють необхідність збереження очних зустрічей як основи ефективної взаємодії з одночасним розвитком змішаних інструментів для підвищення регулярності та доступності командної роботи (табл. 1).

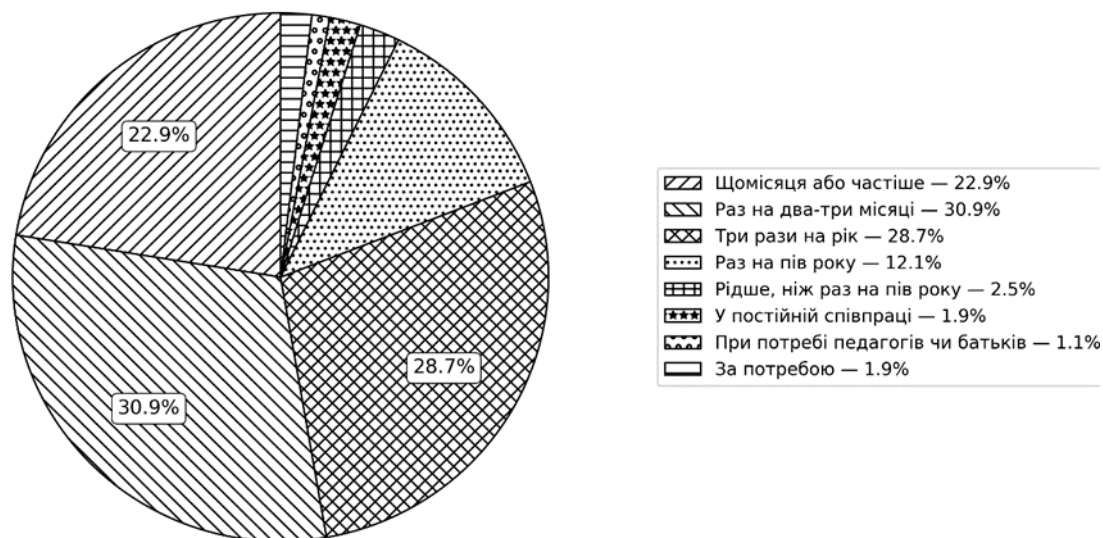

Рис. 1. Частота засідань команд супроводу (відповіді фахівців, n=223)

Джерело: авторська розробка

Таблиця 1

Порівняльний аналіз форматів зустрічей (фахівці vs батьки)

Формат	Фахівці (%)	Батьки (%)	Узагальнення
Тільки очні	62,8	62,5	Домінує, ефективний для дискусій, але обмежує гнучкість.
Тільки відео-конференції	14,3	19,6	Зручний, але менш результативний без очного контакту.
Змішані (очні + онлайн)	23,0	17,9	Використовується рідко; потенціал для регулярності (76,6% батьків – ІКТ зрозумілі).

Така перевага очного формату, з одного боку, забезпечує вищу якість взаємодії та довіру, з іншого – створює суттєві логістичні бар'єри: фахівці втрачають час на дорогу, батьки не завжди можуть бути присутніми, що в підсумку знижує частоту зустрічей і ускладнює оперативне залучення всіх членів команди. Отже, недостатнє використання змішаних і онлайн-форматів є одним із ключових обмежень, які перешкоджають переходу до системної та регулярної міждисциплінарної роботи.

Батьківська участь є одним із основних принципів дитиноцентричного та партнерського підходу. За результатами опитування розуміння фахівцями і батьками дітей з ООП щодо ролі батьків у міждисциплінарній взаємодії суттєво розходяться. Фахівці переважно бачать батьків як партнерів у спільному аналізі ситуації та плануванні ІПР – таку позицію підтримують 50,7% респондентів. 29,1% фахівців вважають, що батьки переважно виступають лише джерелом інформації, а 20,2% оцінюють

їхню участь як суто формальну (підписання документів без реального залучення до обговорень і прийняття рішень).

Натомість лише 15,9% батьків відчують себе повноцінними партнерами у спільному аналізі та плануванні, тоді як 54,2% визначають себе передусім інформаторами, а 29,9% – фактично формально залученими (входять до складу команди та підписують ІПР «на папері», але не беруть активної участі в обговореннях і розробці рішень) (рис. 2).

Такий розрив у сприйнятті свідчить про недостатню структурованість процесу залучення батьків, низький рівень довіри та брак механізмів, які давали б змогу сім'ї реально впливати на зміст і реалізацію індивідуальної програми розвитку дитини. На нашу думку, активізація участі батьків можлива через спільне виконання завдань у межах ІПР – таку форму співпраці підтримують 52,3% батьків. Це свідчить про їхню готовність до більшої залученості за умови чітких механізмів та структурованої комунікації.

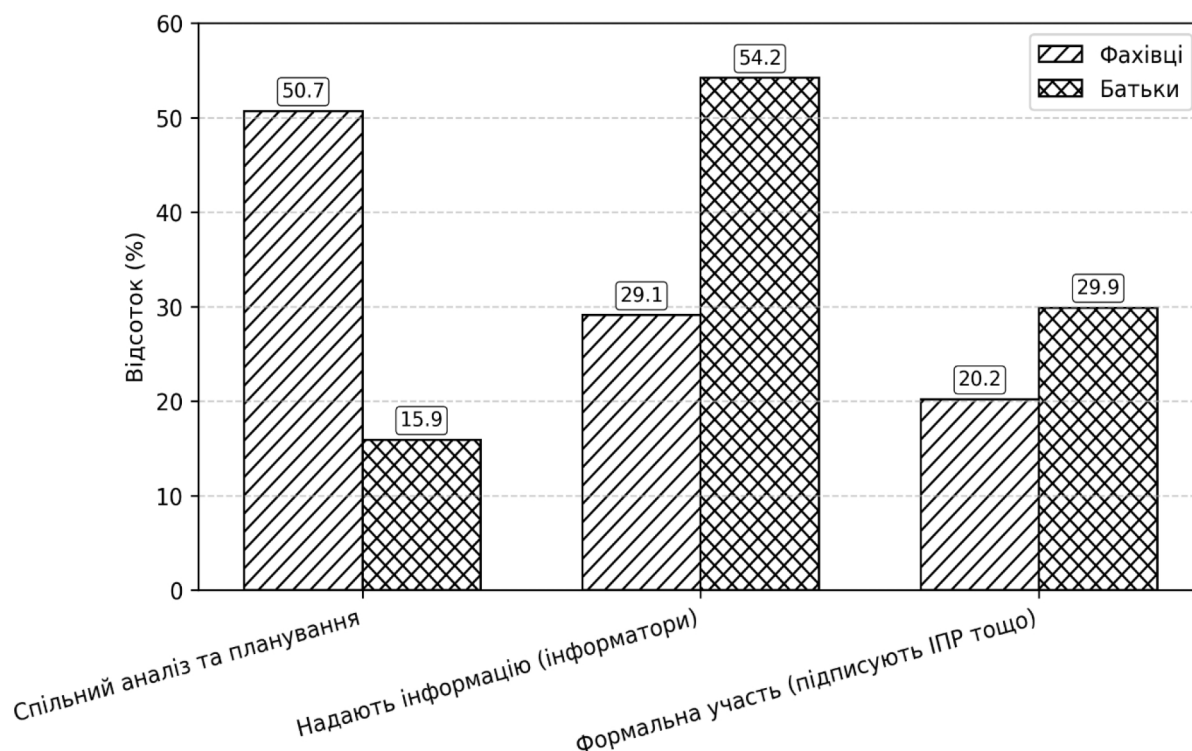

Рис. 2. Порівняння оцінки ролі батьків у команді супроводу

Джерело: авторська розробка

Отже, розбіжності у сприйнятті ролі батьків як партнерів вказує на брак реального партнерства та формальність взаємодії. Батьки готові до активної участі (52,3% – співпраця в завданнях), але потребують структурованих інструментів для переходу від ролі інформаторів до повноцінних суб'єктів команди.

Основним інструментом індивідуалізації освіти та важливим результатом роботи команди є складання й реалізація Індивідуальної програми розвитку (ІПР), наявність необхідних ресурсів у закладі загальної середньої освіти. Однак, як засвідчили результати опитування, ІПР залишається переважно формальним документом. Під час опитування більшість фахівці вказали, що програма часто існує лише «на папері» і не впливає суттєво на щоденну роботу з школярем з ООП. І лише 23,8 % респондентів оцінили ресурсне забезпечення (кадрове, методичне, матеріально-технічне) на найвищий бал (5 з 5), що підтверджує системний дефіцит ресурсів для реального виконання запланованого в ІПР.

Водночас, попри виявлені системні проблеми в організації міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП, респонденти досить

високо оцінили окремі сильні сторони командної взаємодії, що свідчить про наявність певного потенціалу та позитивних практик.

Найвищий рівень довіри та визнання отримало дотримання етичних принципів у діяльності команд супроводу: 76,7% опитаних фахівців поставили цьому аспекту максимальний бал (5 із 5). Це дуже важливий і показовий результат, оскільки саме етичні стандарти (конфіденційність, повага до особистості дитини та сім'ї, уникнення оціночних суджень, професійна коректність) створюють основу довіри між усіма учасниками процесу – педагогами, психологами, соціальними педагогами, батьками та іншими фахівцями. Висока оцінка цього компонента вказує на те, що, незважаючи на організаційні недоліки, на рівні професійної культури та цінностей більшість учасників команд супроводу уже демонструють високий рівень відповідальності та етичної зрілості.

Другою помітною сильною стороною стала ефективність очних (офлайн) зустрічей команд супроводу: 33,6% респондентів вважають їх повністю результативними. Це свідчить про те, що особистий контакт, безпосереднє обговорення ситуації дитини, спільне бачення про-

блеми та швидке узгодження рішень у живому форматі залишаються значно ефективнішими порівняно з дистанційними формами міждисциплінарної взаємодії. Очні зустрічі дозволяють краще відчувати емоційний стан один одного, швидше вирішувати суперечливі питання та будувати більш міцні партнерські відносини, що особливо важливо в роботі з молодшими школярами з ООП, де невербальна комунікація та емпатія відіграють ключову роль.

Отже, отримані дані показують, що навіть за умов фрагментарності та недостатньої системності міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП, окремі її елементи – насамперед етична культура та якісний формат очних зустрічей – вже функціонують на високому рівні та можуть стати опорними точками для подальшого розвитку та вдосконалення командної взаємодії. Саме на збереженні й посиленні цих сильних сторін доцільно будувати подальші рекомендації та практичні кроки (рис. 3).

На нашу думку, формальність є не просто локальною вадою, а глибоко вкоріненою системною проблемою в українській інклюзивній освіті. Вона нівелює саму сутність індивідуального підходу, перетворюючи ІПР з динаміч-

ного інструменту персоналізованої підтримки на бюрократичний артефакт, який існує переважно «на папері». Як показують результати опитування (лише 23,8% фахівців оцінюють ресурсне забезпечення ІПР на найвищий бал), формальний підхід часто виникає через дефіцит ресурсів – кадрових, методичних і матеріально-технічних, що унеможливає реальну імплементацію запланованих заходів. У контексті молодшого шкільного віку, коли дитина з ООП потребує оперативної корекції для формування базових навичок і соціалізації, така формальність призводить до втрати часу, неефективного використання зусиль команди та ризику вторинних порушень у розвитку. Це узгоджується з висновками сучасних дослідників (Петрочко, 2024; Карпенко та ін., 2025), які підкреслюють, що формальний підхід до планування нівелює потенціал міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі, перетворюючи її на «паралельні монологи» замість злагодженої співпраці. У підсумку, формальність стає бар'єром для справжньої інклюзії, де індивідуальний підхід мав би бути не декларацією, а щоденною практикою, адаптованою до унікальних потреб кожної дитини.

Водночас, сильні етичні принципи роботи команд супроводу (76,7% фахівців поста-

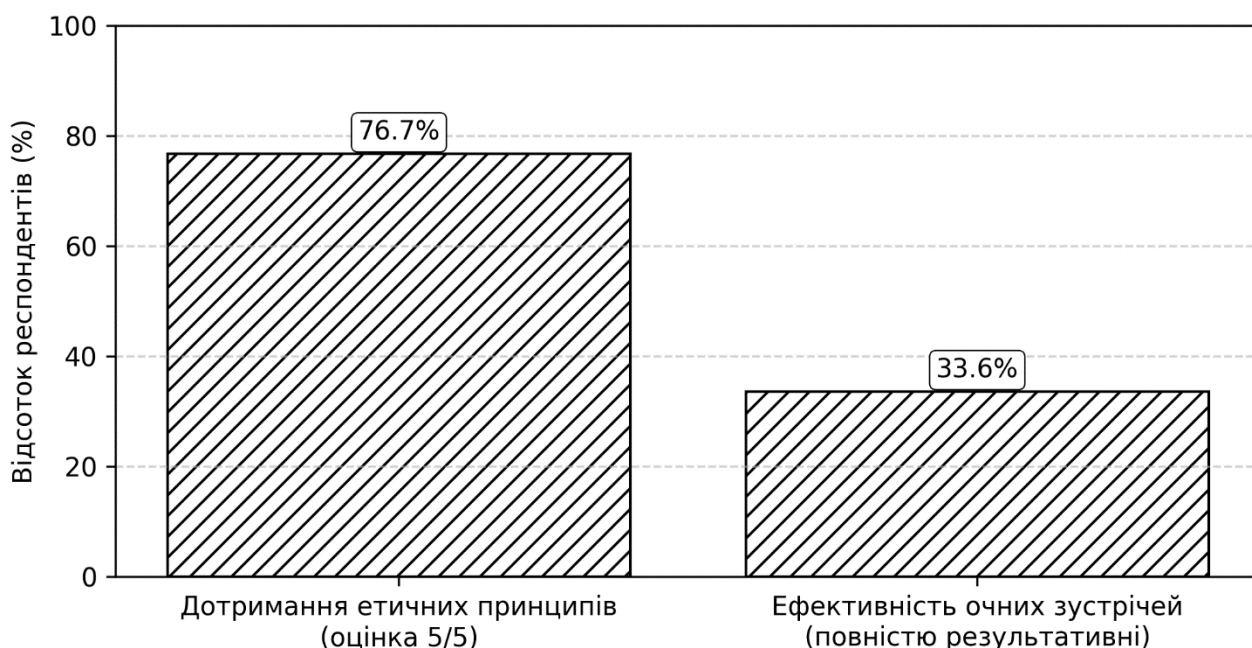

Рис. 3. Сильні сторони міждисциплінарної командної взаємодії

Джерело: авторська розробка.

вили найвищий бал за дотримання принципів конфіденційності, поваги та професійної коректності) слугують міцною базою для вдосконалення. Дотримання етичних принципів демонструє високий рівень професійної зрілості, створює атмосферу довіри, необхідну для подолання організаційних бар'єрів, полегшує залучення батьків як повноцінних партнерів, перетворюючи взаємодію з фрагментарної на партисипативну. Такий підхід дозволяє перейти від поточного стану, де ефективність очних зустрічей є сильною стороною, але з обмеженою логістикою, до системної моделі, де етика поєднується з технологіями для регулярної, доступної та результативної взаємодії. Таким чином, спираючись на етичні принципи, ми можемо не лише усунути формальність, а й побудувати стійку систему інклюзивної освіти, де індивідуальний підхід стає реальністю, а не ілюзією.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отримані дані повністю узгоджуються з висновками сучасних дослідників і водночас дозволяють суттєво їх розширити.

Нерегулярність зустрічей команд супроводу та формальний характер ІПР, виявлені в нашому дослідженні, є типовими для вітчизняної практики і підтверджуються роботами Ж. Петрович (2024) та О. Карпенко зі співавт. (2025). Автори зазначають, що саме відсутність системної координації та «документальне» ставлення до ІПР найчастіше нівелюють зусилля фахівців навіть у добре ресурсних громадах.

Аналогічна ситуація описана Денисюк О. та Петрович Ж. (2025) у дослідженні сімейних форм виховання: коли план існує лише на папері, дитина втрачає реальну підтримку, а фахівці – мотивацію.

Значна розбіжність у сприйнятті ролі батьків (50,7% фахівців бачать їх партнерами, однак лише 15,9% батьків відчувають себе такими) стала одним із найвиразніших маркерів фрагментарності взаємодії. Цей розрив, яскраво підтверджений у фокус-групах, вказує на системну проблему: батьки готові до співпраці (52,3% бажають брати участь у виконанні завдань ІПР, 76,6% володіють необхідними ІКТ-навичками), але не отримують структурованих можливостей для цього. Висновок простий і водночас критичний: без переходу до справжньої партисипативної

моделі вся міждисциплінарна команда працює в режимі «паралельних монологів».

Сильні сторони, виявлені в дослідженні – висока ефективність очних зустрічей та міцні етичні принципи роботи фахівців (76,7% поставили 5/5 за етичні принципи) – корелюються з практикою ефективних кейс-зустрічей, описаних науковцями Т. Скрипник, О. Мартинчук та ін. (Скрипник, Мартинчук, 2021).

Таким чином, дійшли висновку, що фрагментарність міждисциплінарної взаємодії зумовлена передусім організаційними бар'єрами (нерегулярність зустрічей, формальність ІПР, відсутність змішаних форматів комунікації і чітких протоколів), а не браком мотивації чи етичних орієнтирів фахівців. Ключ до переходу від декларативної до практичної інклюзії – створення умов для дієвого партнерства з батьками та переведення ІПР у формат динамічного, спільно керованого інструменту. Саме ці напрями ми пропонуємо як пріоритетні для впровадження в закладах загальної середньої освіти.

Аналізуючи кількісні та якісні результати опитування, нами були сформовані практико-орієнтовані рекомендації щодо вдосконалення міждисциплінарної взаємодії у соціально-педагогічній роботі з молодшими школярами з ООП.

1. Впровадження структурованих шаблонів ІПР, які містять чітко визначені короткострокові плани та механізми мікро-звітності. Такі шаблони мають включати розділи з цілями, сформульованими за принципом SMART, діями з вказанням відповідальних осіб і термінів, а також регулярними (щотижневими або щомісячними) мікро-звітами. Це дозволить трансформувати ІПР із формального документа в динамічний інструмент супроводу, що фіксує прогрес у реальному часі. Шаблони доцільно реалізувати у форматі Google-документів із спільним доступом для всіх членів команди – педагогів, батьків, представників ІРЦ.

2. Посилення ролі визначеного координатора команди, який забезпечуватиме регулярність і структурованість змішаних зустрічей. Координатором може виступати соціальний педагог або практичний психолог із чітко визначеними функціями: планування, модерація, протоколювання. Запропоновано впровадити змішаний графік зустрічей – очні не рідше одного

разу на семестр і онлайн-зустрічі щомісяця. Для реалізації рекомендується використовувати Google календар для планування та шаблони протоколів із порядком денним, прийнятими рішеннями та розподілом відповідальності.

3. Активізація участі батьків за допомогою цифрових інструментів реального часу, зокрема чат-ботів у Viber або Telegram та Google-форм. Чат-боти можуть слугувати для щотижневих мікро-звітів від батьків, швидкого зворотного зв'язку та нагадувань про зустрічі, тоді як Google-форми – для щомісячного моніторингу прогресу дитини. Ця рекомендація спирається на достатньо достатньо високу ІКТ-грамотність батьків (76,6% підтвердили, що сучасні технології їм зрозумілі й доступні), а також на їхню готовність до співпраці (52,3% батьків висловили бажання брати участь у виконанні завдань ІПР). Цифрові інструменти сприятимуть переходу від формальної до партисипативної моделі взаємодії.

4. Систематичне проведення тренінгів для фахівців, які працюють з молодшими шко-

лярами з ООП, із підвищення інклюзивної компетентності, орієнтації на комунікацію та взаємодію, роботу з ІПР. На нашу думку, такі тренінги мають бути модульними (загальним обсягом 4–6 годин) і включати три ключові блоки: розвиток навичок активного слухання та вирішення конфліктів; практичне опрацювання, складання й моніторингу ІПР за шаблонами; залучення батьків через цифрові інструменти та партисипативні підходи. Тренінги доцільно проводити в змішаному форматі.

Напрямами для подальших досліджень є апробація та оцінювання ефективності запропонованих інструментів (шаблонів ІПР, мікро-звітів, протоколів координації) у закладах загальної середньої освіти, розробка й порівняльний аналіз моделей координації з централізованим координатором, колективним лідерством або залученням зовнішнього фасилітатора з ІРЦ. Окремої уваги потребує оцінка впливу змішаних форматів взаємодії на оперативність, доступність і якість комунікації, особливо в сільських ЗЗСО.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Денисюк О., Петрович Ж. Проблеми ухвалення рішення та підготовки осіб/сімей до догляду та виховання влаштованої дитини. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. Вип. 2. С. 54–60.
2. Звіт про стан інклюзивної освіти в Україні за 2024/2025 навчальний рік: Інститут освітньої аналітики. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/az_strategiya-po-inklyuziyi-2025.pdf (дата звернення: 20.11.2025).
3. Карпенко О. Г., Спіріна Т. П., Лехолетова М. М. Міждисциплінарна взаємодія у наданні соціальних послуг вразливим групам населення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. Вип. 1. С. 42–50.
4. Кейсменеджмент у роботі з дітьми з інвалідністю та їх сім'ями у територіальних громадах: методичний посібник / Н. М. Горішна, І. П. Криницька, М. О. Скочко, Г. І. Слозанська, О. Ю. Столярик, Ж. В. Петрович. Житомир: ТОВ «505», 2024. 256 с.
5. Лехолетова М. М., Лях Т. Л., Сапіга С. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей із ООП в умовах інклюзивного навчання. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2024. № 1(12). С. 89–96.
6. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 р. № 609. *Урядовий кур'єр*. 2021. № 165.
8. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII (в редакції станом на 01 січня 2025 р.). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
9. Скрипник Т., Мартинчук О. та ін. Алгоритм психолого-педагогічного супроводу. *Вчені записки ТНУ*. 2021. Том 32(71), № 2. С. 163–168.
10. Huber C. The impact of social referencing on social acceptance of children with disabilities and migrant background: An experimental study in primary school settings. *European Journal of Special Needs Education*. 2018. № 33(1). P. 1–17. <https://doi.org/10.1080/08856257.2018.1424778>
11. Koster M., Pijl S. J., Nakken H., van Houten E. Social participation of students with special needs in regular primary education in the Netherlands. *International Journal of Disability, Development and Education*. 2010. № 57(1). P. 59–75. <https://doi.org/10.1080/10349120903537988>
12. Kocaj A., Kuhl P., Jansen M., Pant H. A., Stanat P. Educational placement and achievement motivation of students with special educational needs. *Contemporary Educational Psychology*. 2018. № 55, P. 63–83. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2018.09.004>

REFERENCES:

1. Denysiuk, O., & Petrochko, Zh. (2025). Problemy ukhvalennia rishennia ta pidhotovky osib / simei do dohliadu ta vykhovannia vlashtovanoi dytyny [Problems of decision-making and preparation of individuals/families for care and upbringing of a placed child]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (2), 54–60 [in Ukrainian].
2. Zvit pro stan inkliuzyvnoi osvity v Ukraini za 2024/2025 navchalnyi rik [*Report on the state of inclusive education in Ukraine for the 2024/2025 academic year*]. (2025). Instytut osvithoi analityky. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/az_strategiya-po-inklyuziyi-2025.pdf [in Ukrainian].
3. Karpenko, O. H., Spirina, T. P., & Lekholetova, M. M. (2025). Mizhdystsyplinarna vzaiemodiia u nadanni sotsialnykh posluh vrazlyvym hrupam naselennia [Interdisciplinary interaction in providing social services to vulnerable population groups]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, (1), 42–50 [in Ukrainian].
4. Lekholetova, M. M., Liakh, T. L., & Sapiga, S. V. (2024). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka batkiv ditei z osoblyvymy osvithimy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho navchannia [Social-pedagogical support for parents of children with SEN in inclusive education]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, 1(12), 89–96 [in Ukrainian].
5. Keis-menedzhment u roboti z ditmy z invalidnistiu ta yikh simiami u terytorialnykh hromadakh [Case management in working with children with disabilities and their families in territorial communities]. Zhytomyr, Ukraine: TOV “505”. 2024. 256 c. [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro inkliuzyvno-resursnyi tsentr (2017). [Resolution No. 545]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy, (62), Art. 1906. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro komandu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu dytyny z osoblyvymy osvithimy potrebamy v zakladakh zahalnoi serednoi ta doshkilnoi osvity (2021). [Resolution No. 609]. Kabinet Ministriv Ukrainy. Uriadovyi kurier, (165). [in Ukrainian].
8. Pro osvitu [Law of Ukraine No. 2145-VIII]. (2017). Verkhovna Rada Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, (38–39), Art. 380. [in Ukrainian].
9. Skrypnyk, T., Martynchuk, O., et al. (2021). Alhorytm psykholoho-pedahohichnoho suprovodu [Algorithm of psychological-pedagogical support]. *Vcheni zapysky TNU*, 32(71), 2, 163–168. Huber C. Inclusive schooling in Germany: Current trends and challenges. *European Journal of Special Needs Education*, 2011. № 26 (4), C. 421–434. <https://doi.org/10.1080/08856257.2011.593316> [in Ukrainian].
10. Huber, C. (2018). The impact of social referencing on social acceptance of children with disabilities and migrant background: An experimental study in primary school settings. *European Journal of Special Needs Education*, 33(1), 1–17. <https://doi.org/10.1080/08856257.2018.1424778>
11. Koster, M., Pijl, S. J., Nakken, H., & van Houten, E. (2010). Social participation of students with special needs in regular primary education in the Netherlands. *International Journal of Disability, Development and Education*, 57(1), 59–75. DOI: <https://doi.org/10.1080/10349120903537905>
12. Kocaj, A., Kuhl, P., Jansen, M., Pant, H. A., & Stanat, P. (2018). Educational placement and achievement motivation of students with special educational needs. *Contemporary Educational Psychology*, 55, 63–83. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2018.09.004>

Дата надходження статті: 16.11.2025

Дата прийняття статті: 04.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-43:159.944.4:159.923

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.10>

Ольга ЗАМАШКІНА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри права і соціальної роботи, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська обл., Україна, 68610

ORCID: 0000-0001-7343-3497

Алла ЛАЗАРЕВА

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», пр. Шевченка, 1, м. Одеса, Україна, 65044

ORCID: 0000-0002-7817-2481

Іван ГОРЯНІН

асистент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, Україна, 58012

ORCID: 0009-0008-2175-2953

Бібліографічний опис статті: Замашкіна, О., Лазарева, А., Горянін, І. (2025). Формування професійної стійкості соціальних працівників: профілактика емоційного вигорання. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 82–90, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.10>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ПРОФІЛАКТИКА ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Актуальність дослідження зумовлена зростанням емоційного навантаження у сфері соціальної роботи та поширенням емоційного вигорання як системної професійної проблеми, що безпосередньо впливає на якість соціальних послуг і стабільність кадрового потенціалу.

Метою статті є наукове осмислення професійної стійкості соціальних працівників як ключового ресурсу профілактики емоційного вигорання та визначення її структурних компонентів і механізмів формування на різних етапах професійного розвитку.

Методологічну основу дослідження становить комплексний теоретико-аналітичний підхід, що поєднує аналіз і синтез наукових джерел, порівняльний аналіз сучасних концепцій емоційного вигорання та професійної стійкості, а також структурно-функціональний метод для виокремлення взаємопов'язаних компонентів стійкості у професійній діяльності соціальних працівників.

У результаті дослідження встановлено, що емоційне вигорання у соціальній роботі має багатофакторну та динамічну природу, проявляючись по-різному залежно від етапу професійного становлення. Виявлено, що професійна стійкість не є фіксованою особистісною рисою, а формується як інтегрована система психоемоційних, когнітивно-рефлексивних, ціннісно-мотиваційних, поведінково-ресурсних та організаційно-середовищних компонентів. Показано, що кожен із цих компонентів виконує специфічну профілактичну функцію, знижуючи ризик хронічного емоційного виснаження. Обґрунтовано, що домінування індивідуальних стратегій подолання стресу без належної організаційної підтримки є недостатнім для довготривалої профілактики вигорання. Доведено доцільність переходу від реактивних підходів до системного формування професійної стійкості як стратегічного ресурсу соціальної роботи.

Практична значимість результатів полягає у можливості використання отриманих висновків для розроблення програм профілактики емоційного вигорання, удосконалення системи супервізії та професійної підтримки соціальних працівників, а також для підвищення ефективності управлінських рішень у діяльності соціальних служб.

Ключові слова: стресостійкість, дефіцит підтримки, хронічне навантаження, обмежені ресурси, апатія, цинізм.

Olha ZAMASHKINA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Law and Social Work, Izmail State University of Humanities, 12 Repina str., Izmail, Odessa region, 68610

ORCID: 0000-0001-7343-3497

Alla LAZAREVA

Candidate of Philosophy, Assistant Professor at the Department of Psychology and Social Work, Odessa Polytechnic National University, 1 Shevchenko ave., Odesa, Ukraine, 65044

ORCID: 0000-0002-7817-2481,

Ivan HORIANIN

Assistant at the Department of Pedagogy and Social Work, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2 Kotsiubynskoho str., Chernivtsi, 58012

ORCID: 0009-0008-2175-2953

To cite this article: Zamashkina, O., Lazareva, A., Horianin, I. (2026). Formuvannia profesiinoi stiikosti sotsialnykh pratsivnykiv: profilaktyka emotsiinoho vyhorannia [Formation of professional resilience of social workers: prevention of emotional burnout]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 82–90, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.10>

FORMATION OF PROFESSIONAL RESILIENCE OF SOCIAL WORKERS: PREVENTION OF EMOTIONAL BURNOUT

The relevance of the study is due to the increase in emotional stress in the field of social work and the spread of emotional burnout as a systemic professional problem, which directly affects the quality of social services and the stability of human resources.

The purpose of the article is to scientifically understand the professional resilience of social workers as a key resource for the prevention of emotional burnout and to determine its structural components and mechanisms of formation at different stages of professional development.

The methodological basis of the study is a complex theoretical and analytical approach that combines the analysis and synthesis of scientific sources, a comparative analysis of modern concepts of emotional burnout and professional resilience, as well as a structural and functional method for identifying interrelated components of resilience in the professional activities of social workers.

As a result of the study, it was established that emotional burnout in social work has a multifactorial and dynamic nature, manifesting itself differently depending on the stage of professional development. It was found that professional resilience is not a fixed personality trait, but is formed as an integrated system of psychoemotional, cognitive-reflective, value-motivational, behavioral-resource and organizational-environmental components. It was shown that each of these components performs a specific preventive function, reducing the risk of chronic emotional exhaustion. It was substantiated that the dominance of individual stress coping strategies without proper organizational support is insufficient for long-term prevention of burnout. The feasibility of transitioning from reactive approaches to the systematic formation of professional resilience as a strategic resource of social work is proven.

The practical significance of the results lies in the possibility of using the obtained conclusions for the development of programs for the prevention of emotional burnout, improving the system of supervision and professional support of social workers, as well as for increasing the efficiency of management decisions in the activities of social services.

Key words: stress resistance, lack of support, chronic stress, limited resources, apathy, cynicism.

Актуальність проблеми. Професійна діяльність соціального працівника за своєю природою перебуває у зоні постійної емоційної напруги (Дьорі і Адам (Györi & Ádám), 2024). Щоденна взаємодія з людьми, які переживають кризу, втрату, насильство, соціальну ізоляцію або бідність, формує не лише високі вимоги до фахової компетентності, а й створює стійке психологічне навантаження. У таких

умовах професійна стійкість перестає бути другорядною характеристикою та набуває статусу системоутворювального ресурсу, від якого безпосередньо залежить якість соціальних послуг і здатність спеціаліста залишатися в професії. Водночас сучасні соціальні трансформації – зростання масштабів соціальної вразливості, наслідки воєнних дій, міграційні процеси, інституційні реформи у сфері соціального захисту – суттєво

ускладнюють робоче середовище соціальних працівників (Бу і Лу (Wu & Lu), 2025). Їхня діяльність дедалі частіше поєднує високий рівень відповідальності з обмеженими ресурсами, дефіцитом часу та постійною необхідністю емоційного включення. Саме в цій точці виникає структурна напруга між професійною місією допомоги та реальними можливостями її реалізації.

Емоційне вигорання у соціальній роботі вже давно перестало бути поодиноким або суто індивідуальним явищем. Воно проявляється як системна проблема, що має кумулятивний характер і поступово підбиває не лише психологічне благополуччя фахівця, а й ефективність інституцій соціальної підтримки загалом (Вонг і Шобо (Wong & Shobo), 2016). Хронічна втома, емоційне спустошення, зниження емпатії, формалізація допомоги – ці прояви стають маркерами професійної дезадаптації, які часто ігноруються або сприймаються як «нормальна» частина роботи.

Особливо відчутним є брак цілісних моделей формування професійної стійкості соціальних працівників, адаптованих до реальних умов функціонування соціальних служб. Наявні підходи часто не враховують специфіку роботи з травматизованими групами, асиметрію «допомога – відповідальність», а також вплив організаційної культури та управлінських рішень на психоемоційний стан фахівців (Твендж і Джойнер (Twenge & Joiner), 2020). У результаті профілактика емоційного вигорання зводиться до епізодичних заходів, що не здатні забезпечити довготривалий ефект.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі емоційне вигорання соціальних працівників розглядається як складне явище, тісно пов'язане з емоційною інтенсивністю професійної взаємодії та структурними обмеженнями соціальної роботи. Дослідження Г. Кінман (G. Kinman) та ін. (2020) продемонструвало, що регулярні практики усвідомленості створюють для соціальних працівників внутрішній «простір відновлення», який дозволяє зменшити емоційне перенапруження без зниження професійної залученості. Авторі показали, що саме відчуття психологічної автономії та можливість

короткочасного відновлення виступають ключовими чинниками збереження емоційної рівноваги, тоді як відсутність таких ресурсів підсилює схильність до вигорання навіть у високомотивованих фахівців.

У роботі Дж. М. Равальє (J. M. Ravalier) та ін. (2021) акцент зроблено на системному характері професійного благополуччя соціальних працівників. Отримані результати засвідчили, що рівень добробуту фахівців значною мірою залежить від організаційних умов, зокрема управлінської підтримки та балансу між навантаженням і ресурсами.

Вагомий внесок у розуміння структурних детермінант вигорання зробили С. Хіє та ін. (2021), які встановили, що поєднання високих професійних вимог і недостатніх ресурсів прямо корелює з психологічним дистресом соціальних працівників. Їхні результати свідчать про наявність модерацийного впливу віку та статі, що вказує на нерівномірну вразливість різних груп фахівців до емоційного виснаження.

У дослідженні Н. З. Ратзон (N. Z. Ratzon) та ін. (2022) показано, що професійна стійкість відіграє ключову роль у зменшенні негативного впливу як вигорання, так і вторинної травматизації. Авторі встановили, що високий рівень стійкості асоціюється не лише зі зниженням емоційного виснаження, а й зі зростанням задоволеності від допомоги іншим, навіть в умовах кризових ситуацій, спричинених пандемією.

С. Л. Карнс (S. L. Carnes) (2023) у своєму дослідженні зосередила увагу на системних збоях у шкільній соціальній роботі, показавши, що емоційне вигорання є прямим наслідком структурної перевантаженості та хронічного дефіциту ресурсів. Висновки авторки свідчать, що індивідуальна відданість професії не здатна компенсувати організаційні недоліки, а тривале ігнорування цих проблем призводить до професійного відчуження та плінності кадрів.

У публікації Л. Реткліфф (L. Ratcliff) та ін. (2024) емоційне вигорання соціальних працівників розглядається крізь призму громадського здоров'я. Авторі довели, що нехтування самопомогою та відсутність системної підтримки мають наслідки не лише для окремих фахівців, а й для ефективності соціальних

служб загалом. Такий підхід зміщує фокус із персональної відповідальності на колективні та інституційні механізми профілактики.

Систематичний огляд С. Брайс (С. Bryce) та ін. (2024) узагальнив докази ефективності різних інтервенцій, спрямованих на зниження вигорання. Автори встановили, що найбільш стійкий ефект забезпечують комплексні програми, які поєднують індивідуальну підтримку з організаційними змінами. Разом із тим вони наголосили на фрагментарності наявних підходів і браку моделей, що інтегрують профілактику вигорання у повсякденну практику соціальної роботи.

Дослідження С. К. Й. Чан (С. К. Y. Chan) та К.-Й. Вонг (К.-Y. Wong) (2024) показало, що коучингові програми, орієнтовані на усвідомлення професійних меж і ресурсів, сприяють зниженню симптомів вигорання у соціальних працівників. Водночас автори звернули увагу на обмеженість ефекту таких програм за відсутності підтримувального організаційного середовища, що ще раз підтверджує необхідність системного підходу.

Узагальнення результатів попередніх досліджень свідчить, що науковий масив з проблеми емоційного вигорання у соціальній роботі є значним, однак залишається фрагментованим. Переважають роботи, зосереджені на окремих індивідуальних або організаційних чинниках, тоді як професійна стійкість рідко розглядається як цілісна структура, інтегрована в профілактику вигорання на різних етапах професійного розвитку. Саме ця прогалина зумовлює необхідність подальших досліджень, спрямованих на комплексне осмислення механізмів формування професійної стійкості соціальних працівників.

Метою статті є обґрунтування професійної стійкості соціальних працівників як ключового чинника профілактики емоційного вигорання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковому осмисленні професійної діяльності соціальних працівників проблема стійкості поступово виходить за межі суто психологічного аналізу та набуває міждисциплінарного звучання (Вонг і Шобо (Wong & Shobo), 2016). У сучасних дослідженнях відсутнє універсальне трактування професійної стійкості, що зумовлено

різними теоретичними оптиками, через які цей феномен інтерпретується. Частина авторів розглядає її передусім як індивідуальну здатність фахівця зберігати емоційну рівновагу та працездатність в умовах підвищеного стресу. У такому підході акцент робиться на особистісних ресурсах – саморегуляції, адаптивності, гнучкості мислення, здатності до відновлення після психоемоційних навантажень. Професійна стійкість у цьому випадку постає як внутрішній захисний механізм, що дозволяє соціальному працівникові протистояти негативному впливу складних робочих ситуацій.

Разом із тим дедалі більшого поширення набуває інша логіка аналізу, в межах якої професійна стійкість осмислюється не як статична риса особистості, а як динамічний процес, що формується у взаємодії індивіда з професійним середовищем (Вонг і Шобо (Wong & Shobo), 2016). У таких дослідженнях увага зміщується на роль організаційних умов, характер управління, доступність супервізії, колегіальної підтримки та можливостей професійного розвитку. Професійна стійкість у цьому контексті постає як результат балансу між внутрішніми ресурсами соціального працівника та зовнішніми вимогами і обмеженнями професійної діяльності. Саме ця перспектива дозволяє пояснити, чому фахівці з подібним рівнем підготовки можуть демонструвати принципово різну здатність протистояти емоційному виснаженню.

Паралельно в науковому дискурсі розвивалося вивчення феномену емоційного вигорання, яке спочатку трактувалося як індивідуальна реакція на тривалий стрес. Ранні концепції зосереджувалися на симптоматиці – хронічній втомі, емоційному спустошенні, зниженні мотивації. Згодом фокус аналізу поступово змістився у бік професійного контексту (Чжан та ін. (Zhang et al.), 2018). Емоційне вигорання почали розглядати як синдром, безпосередньо пов'язаний із характером трудових завдань, емоційними вимогами професії та структурою взаємодії з клієнтами. У сфері соціальної роботи це має особливе значення, оскільки сама логіка професійної допомоги передбачає постійне емоційне включення, співпереживання та відповідальність за благополуччя інших.

Останніми роками в науковому дискурсі формується інтегративний підхід, у межах якого професійна стійкість розглядається як ключовий ресурс профілактики емоційного вигорання. У цьому підході наголошується на тому, що здатність соціального працівника зберігати емоційну залученість без переходу до виснаження залежить не лише від індивідуальних якостей, а й від організації праці, культури підтримки та можливостей рефлексії професійного досвіду (Чжан та ін. (Zhang et al.), 2018). Професійна стійкість постає як змінна, яку можна і необхідно формувати цілеспрямовано, а не як вроджену характеристику, притаманну лише окремим фахівцям (табл. 1).

Емоційне вигорання у соціальній роботі формується не як раптовий зрив, а як поступовий процес, укорінений у самій логіці професійної діяльності. Його виникнення зумовлюється сукупністю чинників, що взаємодіють між собою та по-різному проявляються залежно від етапу професійного становлення соціального працівника (Чжан та ін. (Zhang et al.), 2018). Одним із базових чинників розвитку емоційного вигорання є професійно-змістовне навантаження, притаманне соціальній роботі. Постійна взаємодія з клієнтами у кризових життєвих ситуаціях, необхідність емоційного залучення, співпереживання та прийняття

складних рішень у межах обмежених ресурсів створюють умови для хронічного психоемоційного напруження. Особливість цього навантаження полягає в його кумулятивному характері: емоційні витрати не завжди усвідомлюються в моменті, але поступово накопичуються, формуючи фон виснаження. Важливу роль відіграють і організаційно-інституційні чинники (Бу і Лу (Wu & Lu), 2025). Нечіткість професійних ролей, перевантаження, дефіцит часу, формалізація допомоги та відсутність системної супервізії посилюють відчуття безсилля й знижують суб'єктивне відчуття контролю над професійною ситуацією. У таких умовах навіть висока мотивація не гарантує психологічної стійкості, а професійна діяльність поступово втрачає емоційний сенс. Не менш значущими є особистісно-професійні чинники, які, однак, не варто інтерпретувати як індивідуальні «вразливості». Високий рівень емпатії, ідеалізовані уявлення про соціальну місію професії, труднощі з вибудовуванням психологічної дистанції між власними емоціями та проблемами клієнтів часто формуються саме як відповідь на професійні вимоги. У поєднанні з організаційними обмеженнями ці характеристики можуть перетворюватися з ресурсів на фактори ризику (Бу і Лу (Wu & Lu), 2025).

Таблиця 1

Концептуалізація професійної стійкості соціальних працівників у контексті профілактики емоційного вигорання

Аналітичний компонент	Змістове наповнення у наукових підходах	Значення для профілактики емоційного вигорання
Онтологічний статус явища	Професійна стійкість трактується як динамічний процес, а не фіксована особистісна риса	Дає змогу впливати на стійкість через навчання та організаційні зміни
Часовий вимір	Формується поступово впродовж професійної діяльності під впливом досвіду та умов праці	Дозволяє виявляти ранні ризики вигорання до появи клінічних симптомів
Рівень реалізації	Проявляється на індивідуальному, міжособистісному та організаційному рівнях	Розширює профілактику з особистої відповідальності до системних рішень
Функціональна роль	Виконує компенсаторну та стабілізуючу функцію в умовах емоційного навантаження	Зменшує інтенсивність емоційного виснаження без зниження професійної залученості
Механізм дії	Забезпечує баланс між емоційною включеністю та психологічною дистанцією	Запобігає розвитку цинізму й формалізації допомоги
Зв'язок із професійною ідентичністю	Підтримує відчуття сенсу роботи та професійної значущості	Знижує ризик втрати мотивації й професійного відчуження
Межі ефективності	Послаблюється за умов хронічного дефіциту ресурсів і підтримки	Підкреслює необхідність організаційних інтервенцій поряд з індивідуальними

Джерело: складено автором на основі (Чжан та ін. (Zhang et al.), 2018)

Прояви емоційного вигорання суттєво змінюються залежно від етапу професійного розвитку (табл. 2). На початковому етапі професійної кар'єри вигорання має, як правило, латентний характер. Воно проявляється у формі емоційного перенапруження, підвищеної тривожності, сумнівів у власній професійній компетентності. Висока мотивація та прагнення відповідати професійним очікуванням часто маскують перші симптоми виснаження, що ускладнює їх своєчасне розпізнавання (Твендж і Джойнер (Twenge & Joiner), 2020). На етапі професійної стабілізації емоційне вигорання набуває більш структурованих форм. З'являється емоційна дистанційованість, знижується чутливість до переживань клієнтів, зростає відчуття рутинності та втрати сенсу роботи. Саме на цьому етапі формується ризик нормалізації вигорання як «невід'ємної частини професії», що значно знижує готовність звертатися по допомогу або змінювати стратегії професійної поведінки (Дьорі і Адам (Győri & Ádám), 2024). На пізніх етапах професійного розвитку емоційне вигорання може проявлятися у вигляді хронічної апатії, професійного цинізму або повної емоційної відстороненості. Такі стани нерідко інтерпретуються як ознаки досвіду або «професійної зрілості», хоча насправді свідчать про глибоку деформацію професійної ідентичності та втрату внутрішніх ресурсів. У цьому контексті вигорання стає не лише індивідуальною проблемою, а чинником зниження якості соціальних послуг загалом (Ву і Лу (Wu & Lu), 2025).

Таким чином, емоційне вигорання у соціальній роботі має багатофакторну природу та динамічний характер, а його прояви істотно варіюють залежно від етапу професійного розвитку. Це зумовлює необхідність диференційованих профілактичних підходів, орієнтованих як на індивідуальні ресурси соціальних працівників, так і на умови їхньої професійної соціалізації та тривалої діяльності (Тан і Лі (Tang & Li), 2021).

Професійна стійкість соціальних працівників доцільно розглядати не як ізольовану психологічну властивість, а як структурно організовану систему взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких виконує власну профілактичну функцію щодо емоційного вигорання (Дьорі і Адам (Győri & Ádám), 2024). Такий підхід дозволяє перейти від абстрактних міркувань про «стійкість до стресу» до аналізу конкретних механізмів, через які знижується ризик хронічного емоційного виснаження у професійній діяльності.

Базовим елементом цієї структури є психоемоційний компонент, що відображає здатність соціального працівника усвідомлювати, регулювати та відновлювати власний емоційний стан. Йдеться не про пригнічення емоцій або їх витіснення, а про формування керованої емоційної залученості, яка дозволяє залишатися емпатійним без втрати внутрішньої рівноваги (Дьорі і Адам (Győri & Ádám), 2024). У профілактичному вимірі цей компонент реалізується через механізми емоційної саморегуляції, розвиток

Таблиця 2

Чинники та прояви емоційного вигорання соціальних працівників на різних етапах професійного розвитку

Домінантні чинники вигорання	Типові прояви емоційного вигорання	Аналітичний акцент
Початковий етап (входження у професію)		
Високі очікування, емоційна перевантаженість, нестача досвіду, рольова невизначеність	Тривожність, емоційне перенапруження, сумніви у професійному виборі	Вигорання має латентний характер і часто залишається непоміченим
Етап професійної стабілізації		
Рутинізація діяльності, хронічне навантаження, обмежені ресурси, дефіцит підтримки	Емоційна дистанційованість, зниження емпатії, втрата сенсу роботи	Формується ризик нормалізації вигорання
Етап професійної зрілості		
Кумулятивне виснаження, організаційні обмеження, вторинна травматизація	Апатія, цинізм, емоційна відстороненість	Вигорання маскується під «досвід» або професійну стриманість

Джерело: складено автором на основі (Тан і Лі (Tang & Li), 2021)

навичок розпізнавання ранніх ознак виснаження, а також через впровадження практик регулярного психологічного відновлення. Саме на цьому рівні формується первинний бар'єр, що запобігає переходу професійного напруження у хронічне вигорання.

Не менш значущим є когнітивно-рефлексивний компонент професійної стійкості. Він пов'язаний зі здатністю соціального працівника осмислювати власний професійний досвід, критично переоцінювати складні ситуації та відмежовувати зону професійної відповідальності від факторів, на які він не має впливу (Дьорі і Адам (Györi & Ádám), 2024). У профілактиці емоційного вигорання цей компонент реалізується через механізми професійної рефлексії, супервізії та колегіального обговорення складних кейсів. Саме рефлексивна здатність дозволяє трансформувати емоційно важкий досвід у джерело навчання, а не у чинник внутрішнього виснаження.

Ціннісно-мотиваційний компонент професійної стійкості формує смислове підґрунтя професійної діяльності. Він відображає ступінь узгодженості особистих цінностей соціального працівника з цілями та етикою соціальної роботи, а також здатність зберігати мотивацію в умовах обмежених результатів і відкладеного ефекту допомоги (Сулейман-Мартос та ін. (Suleiman-Martos et al.), 2020). У контексті профілактики вигорання цей компонент пов'язаний із механізмами підтримки професійної ідентичності, усвідомлення меж професійної ефективності та переосмислення успіху не лише через досягнуті результати, а й через сам процес надання допомоги. За відсутності ціннісної опори професійна діяльність швидко втрачає внутрішній сенс, що істотно підвищує ризик емоційного спустошення.

Окреме місце у структурі професійної стійкості займає поведінково-ресурсний компонент, який відображає практичні стратегії взаємодії з професійними труднощами (Ву і Лу (Wu & Lu), 2025). Йдеться про здатність соціального працівника встановлювати психологічні межі у роботі з клієнтами, раціонально розподіляти навантаження, звертатися по допомогу та використовувати доступні ресурси підтримки.

У профілактичному аспекті цей компонент реалізується через механізми формування навичок самодопомоги, тайм-менеджменту, а також через заохочення культури звернення по підтримку без стигматизації. Саме поведінкові стратегії роблять професійну стійкість видимою у щоденній практиці.

Таким чином, професійна стійкість соціальних працівників постає як багатовимірна структура, у межах якої кожен компонент виконує специфічну профілактичну функцію. Її ефективність визначається не наявністю окремих ресурсів, а узгодженістю психоемоційних, когнітивних, ціннісних, поведінкових та організаційних механізмів. Саме така інтегрована модель створює підґрунтя для системної профілактики емоційного вигорання та забезпечує стійкість соціальної роботи в умовах зростаючих професійних викликів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволив розглядати емоційне вигорання у соціальній роботі не як випадкове або суто індивідуальне явище, а як закономірний наслідок тривалої взаємодії професійних вимог, емоційного навантаження та обмежених ресурсів підтримки. У межах дослідження показано, що вигорання формується поступово, набуваючи різних форм на окремих етапах професійного розвитку соціальних працівників, і часто маскується під професійну адаптацію або досвідченість, що ускладнює його своєчасне виявлення.

Встановлено, що ключовим чинником профілактики емоційного вигорання виступає професійна стійкість, яка має багатовимірну структуру і не зводиться до окремих психологічних якостей фахівця. Вона формується як інтегрована система психоемоційних, когнітивно-рефлексивних, ціннісно-мотиваційних, поведінково-ресурсних та організаційно-середовищних компонентів. Узгоджена взаємодія цих складових створює умови для збереження емоційної залученості без переходу до хронічного виснаження та професійної деформації.

Доведено, що профілактика вигорання є найбільш ефективною за умови зміщення акценту з реактивного подолання наслідків на проактивне формування професійної стійкості.

Розвиток навичок емоційної саморегуляції, підтримка рефлексивних практик, зміцнення професійної ідентичності та впровадження ресурсних поведінкових стратегій значно знижують ризик емоційного виснаження на різних етапах кар'єрного шляху соціальних працівників. Водночас індивідуальні зусилля виявляються недостатніми за відсутності належного організаційного середовища.

Отримані результати свідчать про доцільність розгляду професійної стійкості

соціальних працівників як стратегічного ресурсу соціальної роботи. Запропонований у статті підхід створює теоретичне підґрунтя для розроблення диференційованих профілактичних програм, орієнтованих на різні етапи професійного розвитку, а також відкриває перспективи подальших емпіричних досліджень, спрямованих на оцінювання ефективності інтегрованих моделей профілактики емоційного вигорання в системі соціальних служб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Kinman G., Grant L., Kelly S. "It's My Secret Space": The Benefits of Mindfulness for Social Workers. *The British Journal of Social Work*. 2020. Vol. 50, No. 3. P. 758–777. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz073>
2. Ravalier J. M., McFadden P., Boichat C., Claburn O., Moriarty J. Social Worker Well-being: A Large Mixed-Methods Study. *The British Journal of Social Work*. 2021. Vol. 51, No. 1. P. 297–317. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa078>
3. Xie C., Shi K., Zhang J. Job Demands and Resources, Burnout, and Psychological Distress of Social Workers in China: Moderation Effects of Gender and Age. *Frontiers in Psychology*. 2021. Vol. 12. Art. 741563. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.741563>
4. Ratzon N. Z., Hever N., Tziner A. Resilience at Work, Burnout, Secondary Trauma, and Compassion Satisfaction of Social Workers Amidst the COVID-19 Pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, No. 9. Art. 5500. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph19095500>
5. Carnes S. L. «Overworked and Stretched Thin»: Burnout and Systemic Failure in School Social Work. *Children & Schools*. 2023. Vol. 45, No. 3. P. 151–159. DOI: <https://doi.org/10.1093/cs/cdad015>
6. Ratcliff L., Winter K., Middendorf G., Biddle J. Social Workers, Burnout, and Self-Care: A Public Health Issue. *Delaware Journal of Public Health*. 2024. Vol. 10, No. 1. P. 26–29. DOI: <https://doi.org/10.32481/djph.2024.03.05>
7. Bryce C., Povey R., Oliver M., Cooke R. Effective Interventions to Reduce Burnout in Social Workers: A Systematic Review. *The British Journal of Social Work*. 2024. Vol. 54, No. 8. P. 3794–3819. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcae115>
8. Chan C. K. Y., Wong K.-Y. The Evaluation of a Mindful Coaching Programme to Reduce Burnout in Social Workers in Hong Kong – A Pilot Study. *Behavioral Sciences*. 2024. Vol. 14, No. 10. Art. 915. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs14100915>
9. Györi Á., Ádám S. Profession-specific Working Conditions, Burnout, Engagement, and Turnover Intention: The Case of Hungarian Social Workers. *Frontiers in Sociology*. 2024. Vol. 9. Art. 1487367. DOI: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1487367>
10. Wu T., Lu C.-R. Understanding Compassion Fatigue Among Social Workers: A Scoping Review. *Frontiers in Psychology*. 2025. Vol. 16. Art. 1500305. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1500305>
11. Zhang M., Zhang J., Zhang F., Zhang L., Feng D. Prevalence of psychological distress and the effects of resilience and perceived social support among Chinese college students: does gender make a difference? *Psychiatry Research*. 2018. Vol. 267. P. 409–413. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.06.038>
12. Wong J. D., Shobo Y. The moderating influences of retirement transition, age, and gender on daily stressors and psychological distress. *The International Journal of Aging and Human Development*. 2016. Vol. 85, No. 2. P. 90–107. DOI: <https://doi.org/10.1177/0091415016677974>
13. Twenge J. M., Joiner T. E. Mental distress among U.S. adults during the COVID-19 pandemic. *PsyArXiv*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.31234/osf.io/wc8ud>
14. Tang X., Li X. Role stress, burnout, and workplace support among newly recruited social workers. *Research on Social Work Practice*. 2021. Vol. 31, No. 5. P. 529–540. DOI: <https://doi.org/10.1177/1049731520984534>
15. Suleiman-Martos N., Gómez-Urquiza J. L., Aguayo-Estremera R., Cañadas-De la Fuente G. A., De la Fuente-Solana E. I., García-Albendín L. The effect of mindfulness training on burnout syndrome in nursing: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Advanced Nursing*. 2020. Vol. 76, No. 5. P. 1124–1140. DOI: <https://doi.org/10.1111/jan.14318>

REFERENCES:

1. Kinman, G., Grant, L., & Kelly, S. (2020). It's my secret space: The benefits of mindfulness for social workers. *The British Journal of Social Work*, 50(3), 758–777. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz073>
2. Ravalier, J. M., McFadden, P., Boichat, C., Clabburn, O., & Moriarty, J. (2021). Social worker well-being: A large mixed-methods study. *The British Journal of Social Work*, 51(1), 297–317. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcaa078>
3. Xie, C., Shi, K., & Zhang, J. (2021). Job demands and resources, burnout, and psychological distress of social workers in China: Moderation effects of gender and age. *Frontiers in Psychology*, 12, Article 741563. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.741563>
4. Ratzon, N. Z., Hever, N., & Tziner, A. (2022). Resilience at work, burnout, secondary trauma, and compassion satisfaction of social workers amidst the COVID-19 pandemic. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), Article 5500. <https://doi.org/10.3390/ijerph19095500>
5. Carnes, S. L. (2023). Overworked and stretched thin: Burnout and systemic failure in school social work. *Children & Schools*, 45(3), 151–159. <https://doi.org/10.1093/cs/cdad015>
6. Ratcliff, L., Winter, K., Middendorf, G., & Biddle, J. (2024). Social workers, burnout, and self-care: A public health issue. *Delaware Journal of Public Health*, 10(1), 26–29. <https://doi.org/10.32481/djph.2024.03.05>
7. Bryce, C., Povey, R., Oliver, M., & Cooke, R. (2024). Effective interventions to reduce burnout in social workers: A systematic review. *The British Journal of Social Work*, 54(8), 3794–3819. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcae115>
8. Chan, C. K. Y., & Wong, K.-Y. (2024). The evaluation of a mindful coaching programme to reduce burnout in social workers in Hong Kong: A pilot study. *Behavioral Sciences*, 14(10), Article 915. <https://doi.org/10.3390/bs14100915>
9. Györi, Á., & Ádám, S. (2024). Profession-specific working conditions, burnout, engagement, and turnover intention: The case of Hungarian social workers. *Frontiers in Sociology*, 9, Article 1487367. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2024.1487367>
10. Wu, T., & Lu, C.-R. (2025). Understanding compassion fatigue among social workers: A scoping review. *Frontiers in Psychology*, 16, Article 1500305. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1500305>
11. Zhang, M., Zhang, J., Zhang, F., Zhang, L., & Feng, D. (2018). Prevalence of psychological distress and the effects of resilience and perceived social support among Chinese college students: Does gender make a difference? *Psychiatry Research*, 267, 409–413. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.06.038>
12. Wong, J. D., & Shobo, Y. (2016). The moderating influences of retirement transition, age, and gender on daily stressors and psychological distress. *The International Journal of Aging and Human Development*, 85(2), 90–107. <https://doi.org/10.1177/0091415016677974>
13. Twenge, J. M., & Joiner, T. E. (2020). Mental distress among U.S. adults during the COVID-19 pandemic. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/wc8ud>
14. Tang, X., & Li, X. (2021). Role stress, burnout, and workplace support among newly recruited social workers. *Research on Social Work Practice*, 31(5), 529–540. <https://doi.org/10.1177/1049731520984534>
15. Suleiman-Martos, N., Gómez-Urquiza, J. L., Aguayo-Estremera, R., Cañadas-De la Fuente, G. A., De la Fuente-Solana, E. I., & García-Albendín, L. (2020). The effect of mindfulness training on burnout syndrome in nursing: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 76(5), 1124–1140. <https://doi.org/10.1111/jan.14318>

Дата надходження статті: 29.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 331.5:371.1:364.6:616-053.2:362.4

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.11>**Олена КАРПЕНКО**

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

Артем ЦВІГУН

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультету психології соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0009-4763-3829

Бібліографічний опис статті: Карпенко, О., Цвігун, А. (2025). Теоретичні аспекти соціальної підтримки дітей з інвалідністю як особливої групи клієнтів. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 91–98, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.11>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК ОСОБЛИВОЇ ГРУПИ КЛІЄНТІВ

У статті розглянуто теоретичні аспекти соціальної підтримки дітей з інвалідністю, які становлять особливу групу клієнтів у сфері соціальних послуг. Досліджено специфіка соціальної підтримки, враховуючи унікальні потреби та виклики, з якими стикаються ці діти та їх сім'ї; проаналізовано, як соціальні, економічні та культурні фактори впливають на доступність та якість соціальних послуг для дітей з інвалідністю.

Важливу роль відіграє аналіз основних понять та визначень соціальної підтримки, зокрема, її сутності, функцій та видів. Соціальна підтримка розглядається не лише як набір послуг, а як комплексний процес, що включає в себе емоційну, інформаційну та матеріальну допомогу. Визначено як ці елементи сприяють забезпеченню благополуччя дітей з інвалідністю та їхніх сімей, підвищуючи їхню якість життя і знижуючи рівень стресу, пов'язаного з соціальною ізоляцією, фінансовими труднощами та іншими викликами.

Особлива увага приділяється різноманітним формам соціальної допомоги, які включають психологічну підтримку, соціально-медичну реабілітацію, освітні програми та фінансову допомогу; розглянуто ефективні моделі соціальної підтримки, які можуть бути адаптовані до індивідуальних потреб дітей з різними видами інвалідності. виокремлено методи та стратегії, які використовуються для покращення якості життя дітей з інвалідністю, а також, їхній вплив на соціальну інтеграцію, адаптацію до навчання та розвиток особистісних навичок.

Підкреслено важливість міждисциплінарного підходу в роботі з дітьми з інвалідністю, акцентуючи на необхідності тісної співпраці між соціальними службами, медичними установами, освітніми закладами та громадами.

Авторами оцінено методи та стратегії, які використовуються для покращення якості життя дітей з інвалідністю, а також, виявлено їхній вплив на соціальну інтеграцію та розвиток особистості дитини; підкреслено важливість міждисциплінарного підходу в роботі з цією категорією клієнтів, акцентуючи на необхідності співпраці між соціальними службами, медичними установами та освітніми закладами.

Висновки дослідження можуть слугувати основою для подальших практичних розробок у сфері соціальної підтримки дітей з інвалідністю, а також, сприяти формуванню ефективних програм допомоги та інтеграції, що відповідають сучасним вимогам і потребам суспільства.

Ключові слова: соціальна підтримка, діти з інвалідністю, міждисциплінарний підхід, модель соціальної інвалідності, модель розвитку дитини з інвалідністю, інклюзія, інклюзивне суспільство.

Olena KARPENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blvr., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

Artem TSVIGUN

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blvr., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0006-7641-026X

To cite this article: Karpenko, O., Tsvigun, A. (2025). Teoretychni aspekty sotsialnoi pidtrymky ditei z invalidnistiu yak osoblyvoi hrupy kliientiv [Theoretical aspects of social support for children with disabilities as a special group of clients]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 91–98, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.11>

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL SUPPORT FOR CHILDREN WITH DISABILITIES AS A SPECIAL GROUP OF CLIENTS

The article examines theoretical aspects of social support for children with disabilities, who constitute a special group of clients in the field of social services. The specifics of social support are investigated, taking into account the unique needs and challenges faced by these children and their families; it analyzes how social, economic and cultural factors affect the availability and quality of social services for children with disabilities.

An important role is played by the analysis of the basic concepts and definitions of social support, in particular, its essence, functions and types. Social support is considered not only as a set of services, but as a complex process that includes emotional, informational and material assistance. It is determined how these elements contribute to ensuring the well-being of children with disabilities and their families, increasing their quality of life and reducing the level of stress associated with social isolation, financial difficulties and other challenges.

Particular attention is paid to various forms of social assistance, which include psychological support, socio-medical rehabilitation, educational programs and financial assistance; effective models of social support are considered, which can be adapted to the individual needs of children with various types of disabilities. Methods and strategies used to improve the quality of life of children with disabilities are highlighted, as well as their impact on social integration, adaptation to learning and the development of personal skills.

The importance of an interdisciplinary approach in working with children with disabilities is emphasized, emphasizing the need for close cooperation between social services, medical institutions, educational institutions and communities.

The authors evaluated the methods and strategies used to improve the quality of life of children with disabilities, and also identified their impact on the social integration and development of the child's personality; the importance of an interdisciplinary approach in working with this category of clients is emphasized, emphasizing the need for cooperation between social services, medical institutions and educational institutions.

The conclusions of the study can serve as the basis for further practical developments in the field of social support for children with disabilities, as well as contribute to the formation of effective assistance and integration programs that meet modern requirements and needs of society.

Key words: social support, children with disabilities, interdisciplinary approach, social disability model, model of development of a child with disabilities, inclusion, inclusive society.

Актуальність проблеми. Вивчення категорії дітей з інвалідністю як особливої групи клієнтів є надзвичайно актуальним у сучасному суспільстві, оскільки ця тема торкається багатьох аспектів суспільного життя. Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, близько 15% населення світу має інвалідність, що становить понад мільярд людей. Це піднімає важливі питання про їх інтеграцію в суспільство, доступ до освіти, медичних послуг і соціальної підтримки. Діти

з інвалідністю потребують особливого підходу, оскільки їхні потреби, можливості та виклики відрізняються від звичайних дітей. Вони часто стикаються з бар'єрами, що перешкоджають їхньому розвитку, включаючи фізичні, соціальні та психологічні перешкоди. Суспільство повинно усвідомлювати важливість створення інклюзивного середовища, яке забезпечить рівні можливості для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних чи розумових обмежень. Це підкреслює необхідність дослідження і роз-

робки ефективних методів роботи з цією групою клієнтів, що вимагає більш глибокого розуміння їхніх потреб і специфіки їхнього розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі існує значна кількість досліджень, присвячених особливостям дітей з інвалідністю, які охоплюють різні аспекти цієї теми. Роботи таких авторів, як Л.Вакуленко, Г.Слабкого, І.Талаха акцентують увагу на інтеграції дітей з інвалідністю в освітнє середовище, вивченні їхніх соціальних і емоційних потреб, а також розробці інклюзивних програм. Зокрема, В.Б.Костюк акцентує увагу на психології освіти, зокрема на інклюзивному навчанні та підтримці дітей з особливими потребами; у свою чергу М.С.Головко досліджує аспекти соціальної адаптації дітей з інвалідністю в контексті навчального середовища; Л.І.Фоміна акцентує увагу на емоційних потребах дітей з особливими потребами та їх інтеграції в суспільство; науковиця Т.В.Левченко досліджує інклюзивні практики в освіті, розробляючи програми підтримки для вчителів та дітей та ін. Зазначені дослідження підкреслюють важливість адаптації навчальних планів, щоб вони відповідали індивідуальним потребам дітей з інвалідністю та забезпечували їм можливість повноцінного навчання.

Окрім того, дослідження, проведені в галузі психології і соціальної роботи, вказують на важливість міждисциплінарного підходу до вивчення цього питання, включаючи медичні, соціальні та освітні аспекти. Важливими є також роботи, що досліджують вплив сімейного середовища на розвиток дітей з інвалідністю, а також роль батьків у процесі соціалізації і навчання. Аналіз публікацій також показує, що існує потреба в більшій кількості практичних досліджень, які б безпосередньо оцінювали ефективність різних інклюзивних практик та програм.

Метою дослідження є вивчення теоретичних підходів до аналізу особливостей дітей з інвалідністю як особливої групи клієнтів. Дослідження спрямоване на визначення ключових характеристик цієї групи, виявлення їхніх потреб і розробку рекомендацій для практичної роботи з дітьми з інвалідністю у різних сферах соціальної реабілітації та соціального супроводу.

Основний матеріал дослідження. Модель соціальної інвалідності є важливим підходом у розумінні інвалідності, оскільки вона акцентує увагу на тому, що інвалідність виникає не лише через фізичні чи медичні обмеження, але й завдяки соціальним бар'єрам, які заважають особам з інвалідністю повноцінно брати участь у житті суспільства. Ці бар'єри можуть включати відсутність доступу до інфраструктури, соціальних послуг, освіти, роботи та інших ресурсів, які є критично важливими для інтеграції та участі в суспільстві. Відтак, зміна суспільних структур та установлення інклюзивних практик може суттєво покращити якість життя людей з інвалідністю.

Модель соціальної інвалідності, яка акцентує увагу на взаємодії між особистістю та суспільством. Основна мета – створення безбар'єрного, інклюзивного середовища, де суспільство адаптується до потреб людей з інвалідністю, а не навпаки. Цей підхід визнає інвалідність формою соціальної нерівності та прагне забезпечити рівні можливості та права для всіх, відходячи від суто медичного трактування. Ця модель підкреслює, що інвалідність не є лише медичною проблемою, а радше соціальною, яка потребує комплексного підходу. Важливо розуміти, що інвалідність може бути результатом не тільки фізичних обмежень, а й бар'єрів, які існують у суспільстві.

З іншого боку, *модель розвитку* (Вороненко, 2015) підкреслює важливість врахування особливостей дітей з інвалідністю в контексті їхнього розвитку на різних етапах життя. Раннє втручання є критично важливим, оскільки воно може вплинути на подальший розвиток дитини, забезпечуючи їй необхідну підтримку в навчанні, соціалізації та емоційному розвитку. Адаптовані освітні програми, які враховують індивідуальні потреби дітей, можуть суттєво покращити їхні шанси на успіх у школі та в житті загалом.

Крім того, соціальна і емоційна сфера дітей з інвалідністю є ще однією важливою областю досліджень. Часто ці діти стикаються з труднощами у соціалізації, що може призводити до почуття ізоляції, низької самооцінки та емоційних розладів. Тому важливо, щоб фахівці, які працюють з цією групою дітей, враховували не лише їхні фізичні потреби, але й психологічні аспекти, пропонуючи під-

тримку з боку родини та спеціалізованих служб.

Таким чином, комплексний підхід до проблем дітей з інвалідністю, який враховує соціальні, емоційні та розвиткові аспекти, є необхідним для створення інклюзивного суспільства, де кожна особа, незалежно від своїх обмежень, має можливість реалізувати свій потенціал і брати активну участь у житті громади.

Тому особливо важливою на сьогодні є, модель розвитку дітей з інвалідністю в контексті їхнього розвитку на різних етапах життя, акцентуючи увагу на важливості раннього втручання. Вітчизняні науковці (Архипова, 2008; Талах, 2018) вказують на те, що такі діти потребують адаптованих освітніх програм, які враховують їхні особливості та потреби. Важливими є також дослідження, що стосуються соціальної і емоційної сфери дітей з інвалідністю. Дослідження показують, що ці діти часто стикаються з труднощами у соціалізації, що може призводити до емоційних розладів. Це підкреслює необхідність врахування психологічних аспектів у роботі з цією групою клієнтів, а також важливість підтримки з боку фахівців і родини.

Важливо зазначити, що інклюзивне суспільство вимагає не лише змін у політиці та практиці, але й зміни в свідомості суспільства загалом. Освіта та підвищення обізнаності про інвалідність, бар'єри, з якими стикаються люди з інвалідністю, і важливість інклюзії можуть сприяти формуванню більш чуйного та підтримуючого середовища.

Також важливим є забезпечення доступності різноманітних послуг і ресурсів. Це стосується не лише фізичної доступності будівель, а й доступності інформації, технологій та комунікацій. Впровадження нових технологій, таких як адаптивні пристрої та програмне забезпечення, може значно полегшити життя дитини з інвалідністю, а й сприяти їхній незалежності. Забезпечення доступності різноманітних послуг і ресурсів є критично важливим елементом для створення інклюзивного суспільства, в якому кожна людина, незалежно від своїх можливостей, може реалізувати свій потенціал. Доступність охоплює не лише фізичну доступність будівель, але й безліч інших аспектів, які разом формують середовище, в якому люди з інвалідністю можуть жити, працювати і навчатися.

Перше, на що слід звернути увагу, це *фізична доступність*. Це включає в себе наявність безперешкодних входів до громадських будівель, доступних санітарних вузлів, а також відповідних засобів пересування, таких як пандуси і ліфти. Важливо, щоб громадські транспортні засоби, такі як автобуси і поїзди, також були обладнані для комфортного користування людьми з інвалідністю. Проте фізична доступність – це лише один із аспектів, який потребує уваги. Другим важливим аспектом є доступність інформації. Це означає, що всі матеріали, які стосуються суспільних послуг, освітніх програм, юридичної допомоги та інших ресурсів, повинні бути подані у форматах, що забезпечують рівний доступ для людей з різними формами інвалідності. Наприклад, інформація повинна бути доступною у форматах, що враховують потреби людей з порушеннями зору (брайлівською системою, аудіоформатами) та слуху (доступні субтитри та жестова мова).

Впровадження нових технологій є ще одним ключовим елементом у забезпеченні доступності. Адаптивні пристрої, такі як спеціалізовані комп'ютерні миші, клавіатури, програми для читання з екрану, а також мобільні додатки, можуть суттєво полегшити повсякденне життя людей з інвалідністю. Ці технології не тільки надають можливість отримувати доступ до інформації, але й дозволяють людям з інвалідністю брати активну участь у навчанні, роботі та соціальному житті. Комунікаційна доступність також має велике значення. Це означає, що всі види комунікації, будь то усна, письмова або візуальна, повинні бути доступними для людей з інвалідністю. Наприклад, підготовка матеріалів у простій мові, використання ілюстрацій або графіки можуть допомогти людям з когнітивними обмеженнями краще сприймати інформацію.

Не менш важливою є підтримка користувачів нових технологій. Тренінги для дітей з інвалідністю, їхніх родин і фахівців, які з ними працюють, можуть суттєво підвищити рівень використання адаптивних технологій і ресурсів. Підтримка з боку громади, а також, доступ до навчальних програм можуть допомогти дітям з інвалідністю стати більш незалежними і впевненими у своїх можливостях. Загалом, забезпечення доступності різноманітних послуг і ресурсів є комплексним завданням, яке вима-

гає зусиль з боку держави, приватного сектору, громадських організацій і суспільства в цілому. Лише через спільні зусилля можна створити середовище, в якому люди з інвалідністю зможуть насолоджуватися рівними правами, можливостями та доступом до всіх аспектів життя. Це не лише допоможе покращити якість їхнього життя, але й сприятиме розвитку більш чуйного, солідарного і інклюзивного суспільства.

Не менш важливим є створення *підтримуючих мереж* для сімей, які виховують дітей з інвалідністю. Такі мережі можуть надавати інформацію, емоційну підтримку та практичні поради, що допомагає батькам і родичам краще впоратися з викликами, які вони можуть зустріти. Створення підтримуючих мереж для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, є надзвичайно важливим аспектом у побудові інклюзивного суспільства. Батьки та родичі дітей з інвалідністю часто стикаються з унікальними викликами, які можуть вплинути на їхнє фізичне, емоційне та психологічне благополуччя. Підтримуючі мережі можуть стати не лише джерелом інформації, але й важливим елементом соціальної підтримки, що дозволяє сім'ям відчувати себе менш ізольованими у своїх труднощах.

Перш за все, такі мережі можуть надавати актуальну інформацію про різні аспекти виховання дітей з інвалідністю, включаючи юридичні права, доступні послуги, медичну допомогу та освітні можливості. Це може допомогти батькам орієнтуватися в складних бюрократичних системах, які часто супроводжують отримання необхідних ресурсів та послуг. Наприклад, інформація про програми підтримки, доступні в школах, спеціалізованих установах або громадських організаціях, може суттєво полегшити процес отримання допомоги.

Емоційна підтримка є ще одним важливим аспектом, який можуть забезпечити підтримуючі мережі. Батьки, які виховують дітей з інвалідністю, часто проходять через стрес, тривогу і почуття самотності. Налагодження зв'язків з іншими сім'ями, які мають схожий досвід, може допомогти їм відчувати підтримку і розуміння. Групи підтримки, онлайн-форуми, зустрічі та семінари можуть стати платформами, де батьки можуть ділитися своїми переживаннями, обмінюватися порадами та створювати нові дружні зв'язки.

Практичні поради, також, є важливою складовою підтримуючих мереж. Батьки можуть отримати корисні рекомендації з різних питань – від стратегії виховання до управління поведінкою, навчання навичкам і соціалізації. Фахівці, які працюють у таких мережах, можуть проводити тренінги та семінари, на яких батьки зможуть навчитися новим методам підтримки та розвитку своїх дітей. Це може включати в себе навички спілкування з дитиною, використання адаптивних технологій або методи роботи з емоційними труднощами.

Крім того, підтримуючі мережі можуть стати важливим засобом для залучення батьків до активних дій у суспільстві. Це може включати участь у кампаніях за права людей з інвалідністю, формування груп для адвокації та просування інклюзивних ініціатив. Коли батьки об'єднуються, вони можуть мати більший вплив на прийняття рішень та формування політик, які стосуються їхніх дітей. Це не лише покращує якість життя сімей, але й сприяє формуванню більш чуйного та інклюзивного суспільства, в якому кожна дитина, незалежно від своїх можливостей, має шанс на успішне майбутнє. Таким чином, підтримуючі мережі для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, є не просто ресурсом, а важливим елементом системи підтримки, яка допомагає батькам і родичам справлятися з викликами та створювати більш сприятливі умови для розвитку своїх дітей.

Психологічні аспекти, також, є важливими у дослідженнях. Вивчення емоційного стану, самооцінки, ментального здоров'я та стресових факторів у людей з інвалідністю допоможе виявити специфічні потреби в психологічній підтримці. Це може включати розробку нових терапевтичних методик або програм емоційної підтримки, які враховують унікальні виклики, з якими стикаються ці люди. Наприклад, програми, які навчають управлінню стресом або покращують соціальні навички, можуть бути корисними для підвищення якості життя.

Вітчизняні наукові дослідження сприятимуть розвитку нових технологій і адаптованих рішень, які полегшують повсякденне життя дітей з інвалідністю. Наприклад, інновації у сфері допоміжних технологій можуть бути спрямовані на покращення доступності інформації та комунікації, що дозволить дітям

з інвалідністю бути більш активними учасниками суспільства. Крім того, важливо, щоб у дослідженнях брали участь самі діти або сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю. Їхній досвід і думки можуть надати цінну інформацію для розробки програм, які насправді відповідають їхнім потребам. Залучення дітей з інвалідністю до процесу досліджень та прийняття рішень може сприяти формуванню більш чуйного і орієнтованого на клієнта підходу, що в свою чергу, підвищить ефективність запропонованих рішень.

Загалом, для досягнення справжньої інклюзії дітей з інвалідністю, необхідно об'єднати зусилля державних установ, громадських організацій, освітніх закладів, бізнесу та самих осіб з інвалідністю. Лише спільними зусиллями можна створити суспільство, в якому всі його члени, незалежно від своїх обмежень, матимуть рівні можливості для розвитку, участі та реалізації свого потенціалу.

Висновки і перспектива подальших досліджень. Отже, вивчення дітей з інвалідністю як особливої групи клієнтів є складним і багатогранним процесом, що вимагає інтеграції знань з різних галузей. Забезпечення доступності різноманітних послуг і ресурсів, а також підтримка сімей, які виховують дітей з інвалідністю, є ключовими аспектами для формування інклюзивного суспільства. Ці елементи взаємопов'язані і разом сприяють покращенню якості життя людей з інвалідністю та їхніх близьких.

По-перше, доступність охоплює не лише фізичні аспекти, такі як безперешкодний доступ до будівель і транспорту, але також інформаційну, технологічну та комунікаційну доступність. Впровадження нових технологій і адаптаційних пристроїв відкриває нові можливості для людей з інвалідністю, дозволяючи їм бути активними учасниками суспільства. Важливим є також забезпечення доступності інформації у зрозумілій та прийнятній формі, що дозволяє людям з різними формами інвалідності отримувати необхідну підтримку.

По-друге, підтримуючі мережі для сімей, які виховують дітей з інвалідністю, відіграють важливу роль у забезпеченні емоційної та практичної підтримки. Батьки часто стикаються з труднощами, які можуть вплинути на їхнє благополуччя, та відчувають потребу

в спілкуванні з іншими людьми, які мають схожий досвід. Такі мережі можуть стати джерелом інформації, порад і емоційної підтримки, що допомагає родинам краще справлятися з викликами.

По-третє, залучення людей з інвалідністю до досліджень і розробки нових програм є важливим аспектом, який дозволяє врахувати їхній досвід і потреби. Це сприяє створенню більш ефективних і чуйних рішень, які можуть позитивно вплинути на їхнє життя.

Таким чином, для досягнення інклюзивного суспільства необхідно вжити комплексних заходів, які включають покращення доступності, створення підтримуючих мереж для родин, заохочення досліджень у цій сфері та активну участь людей з інвалідністю в процесах прийняття рішень. Це не лише поліпшить якість життя людей з інвалідністю, а й сприятиме розвитку більш чуйного, солідарного та інклюзивного суспільства в цілому.

Вище зазначене говорить про те, що важливо заохочувати дослідження в цій сфері, що стосується як соціальних, так і психологічних аспектів життя людей з інвалідністю. Глибше розуміння цих питань може сприяти розробці нових програм і стратегій, які будуть більш ефективними у підтримці цієї групи населення.

Заходи, спрямовані на заохочення досліджень у сфері життя людей з інвалідністю, є критично важливими для формування ефективних стратегій підтримки та інтеграції цієї групи населення. Дослідження, що охоплюють як соціальні, так і психологічні аспекти життя людей з інвалідністю, можуть забезпечити глибше розуміння їхніх потреб, викликів і можливостей, що в свою чергу дозволить адаптувати програми та послуги для їхньої підтримки.

Соціальні аспекти досліджень можуть включати вивчення взаємодії людей з інвалідністю з оточенням, в тому числі з родиною, друзями, колегами та суспільством в цілому. Це може допомогти виявити бар'єри, з якими стикаються ці люди у повсякденному житті, наприклад, стереотипи, дискримінацію або недостатню доступність ресурсів. Розуміння цих соціальних чинників може сприяти розробці інклюзивних політик і програм, які зменшують бар'єри та сприяють соціалізації людей з інвалідністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. / О. Денисюк та ін.; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород: РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pitannya_socialnoi_roboti/related#fullTextFileContent
2. Березовська Л. І. Реабілітація дітей з особливими потребами як соціальна проблема. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/482>.
3. Вакуленко Л. О., Клапчук В. В. Основи реабілітації, фізичної терапії, ерготерапії. Тернопіль : ТДМУ, 2018. С. 369–371.
4. Вороненко Ю. В., Гойда Н. Г., Мойсеєнко Р. О. Сучасні аспекти розвитку системи медико-соціальних послуг для уразливих груп дітей в Україні. *Український медичний часопис*. 2015. № 1 (105), ч. I/II. URL: <https://www.umj.com.ua/article/83917/cuchasni-aspekti-rozvitku-sistemi>.
5. Методи і технології соціально-педагогічної роботи : навч. посіб. / авт.-уклад. : С.П. Архипова, Г.Я. Майборода, О.В. Тютюнник. Черкаси, 2009. 450 с.
6. Реабілітаційна культура сім'ї, в якій виховується дитина з інвалідністю. Професійна соціальна робота. URL: http://disabilityua.blogspot.com/2012/11/blog-post_6370.html.
7. Родименко І. М., Крижановська Т. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами. Дніпро, 2017. 221 с.
8. Слабкий Г. О., Шафранський В. В., Дудіна О. О. Інвалідність дітей як проблема громадського здоров'я: профілактика та забезпечення ефективної реабілітації. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2016. № 5 (69). С. 4–9.
9. Талах І. В. Реабілітаційний простір для дітей з інвалідністю: поняття та сутність. *Вісник Приазовського державного технічного університету (ПДТУ). Серія «Соціально-гуманітарні науки та державне адміністрування»*. 2018. № 1. С. 123–128.
10. Школьник М.Б., Михальчук В.М. Реабілітація дітей з інвалідністю: медико-соціальна характеристика сім'ї. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/visnyk-gigieny/article/view/13299>

REFERENCES:

1. Denysiuk, O., Dulia, A., Vainola, R., Epel, O., Zhukov, V., Karpenko, O., Klishevych, N., Kotelevets, A., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Ostrolutska, L., Petrochko, Zh., Sapiha, S., Sylantieva, I., Spirina, T., Sulitskyi, V., Faidiuk, O., & Shved, O. (2023). Aktualni pytannia sotsialnoi roboty (O. Epel, T. Liakh & I. Sylantieva, Red.). Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/374582040>. [in Ukrainian].
2. Berezovska, L.I. Reabilitatsiia ditei z osoblyvymy potrebamy yak sotsialna problema [Rehabilitation of children with special needs as a social problem]. Retrieved from: <http://ap.uu.edu.ua/article/482>. [in Ukrainian].
3. Vakulenko, L.O., & Klapchuk, V.V. (2018). Osnovy reabilitatsii, ¼ zychnoi terapii, erhoterapii [Basics of rehabilitation, physical therapy, occupational therapy]. Ternopil: TDMU [in Ukrainian].
4. Voronenko, Yu.V., Hoida, N.H., & Moiseienko, R.O. (2015). Suchasni aspekty rozvytku systemy medyko-sotsialnykh posluh dlia urazlyvykh hrup ditei v Ukraini [Modern aspects of the development of the system of medical and social services for vulnerable groups of children in Ukraine]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys – Ukrainian Medical Journal*, 1(105),I/II. Retrieved from: <https://www.umj.com.ua/article/83917/cuchasni-aspekti-rozvitku-sistemi>. [in Ukrainian].
5. Metody' ta tehnologiyi roboty' social'nogo pedagoga. (2008). Arkhy'pova, S., Majboroda, G., Majboroda, O. Cherkasy'. [in Ukrainian].
6. Reabilitatsiina kultura simi, v yakii vykhovuietsia dytyna z invalidnistiu. Profesiina sotsialna robota [Rehabilitation culture of the family in which a child with a disability is raised. Professional social work]. Retrieved from: http://disabilityua.blogspot.com/2012/11/blog-post_6370.html [in Ukrainian].
7. Rodymenko, I.M., & Kryzhanovska, T.V. (2017). Psykholoho-pedahohichniy suprovid ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy [Psychological and pedagogical support of children with special educational needs. [in Ukrainian].
8. Slabkyi, H.O., Shafranskyi, V.V., & Dudina, O.O. (2016). Invalidnist ditei yak problema hromadskoho zdorovia: pro¼ laktyka ta zabezpechennia efektyvnoi reabilitatsii [Children's disability as a public health problem: prevention and effective rehabilitation]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy. Bulletin of Social Hygiene and Health Care Organizations of Ukraine*, 5(69), 4–9 [in Ukrainian].

9. Talakh, I.V. (2018). Reabilitatsiinyi prostir dlia ditei z invalidnistiu: poniattia ta sutnist [Rehabilitation space for children with disabilities: concept and essence]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu (PDTU), sotsialnohumanitarni nauky ta derzhavne administruvannia. Bulletin of the Azov State Technical University*, 1, 123–128 [in Ukrainian].

10. Shkol'nyk, M., Mykhal'chuk, V. (2022). Reabilitatsiya ditey z invalidnistyu: medyko-sotsial'na kharakterystyka sim'yi. [Rehabilitation of children with disabilities: medical and social characteristics of the family]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy*. Retrieved from: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/visnyk-gigieny/article/view/13299> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 16.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364–78:316:159.9–053.81

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.12>**Ірина КАРПОВА**

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри соціальної роботи та освітніх і педагогічних наук, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, вул. Гетьмана Полуботка, 53, м. Чернігів, Україна, 14013

ORCID: 0000-0003-2939-0551

Бібліографічний опис статті: Карпова, І. (2025). Самооцінка здорового способу життя молоддю Чернігівського регіону. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 99–108, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.12>

САМООЦІНКА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДДЮ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ

Мета дослідження: на основі проведення опитування різних вікових груп молоді Чернігівського регіону з'ясувати ставлення молоді до здорового способу життя та здійснити порівняльний аналіз відповідей кожної вікової групи, виокремити складові здорового способу життя, що за результатами оцінювання потребують особливої уваги педагогів, психологів, соціальних педагогів та соціальних працівників.

Методологія. Методологія нашого дослідження передбачала проведення опитування молоді трьох вікових груп молоді – учнів старших класів (14–16 років), студентів (17–22 років), працюючої молоді різних професійних груп (23–35 років). В опитуванні взяло участь 209 респондентів. При розробці закритих питань анкети «Здоровий спосіб життя української молоді» (на прикладі Чернігівського регіону), що передбачали поліваріантні відповіді, ми виходили із рекомендацій «Української тарілки здорового харчування», рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України, положень науковців про те, що здоровий спосіб життя – це гармонійне поєднання фізичного, фізіологічного, духовного, психологічного і соціального способу життя і включає різноманітні чинники. Репрезентативність вибірки децю ускладнювалась високою міграцією, мобільністю молоді в сучасних умовах війни і російської агресії.

Опитування тривало протягом жовтня-грудня 2025 року, до організації якого в якості волонтерів були залучені здобувачі I–III курсів спеціальностей «Соціальна робота та консультування», «Соціальна робота» Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (всього 23 особи). Опитування та обробка даних (збір, аналіз, візуалізація) проводилось на Google платформі.

Наукова новизна. Результати опитування засвідчили розбіжність у знаннях, прагненнях молоді до здорового способу життя, що підтверджує дані загальноукраїнських досліджень щодо труднощів молоді дотримуватись практики здорового харчування. **Висновки.** Результати опитування трьох вікових груп молоді Чернігівського регіону засвідчили в цілому позитивні тенденції щодо розуміння цінності здоров'я і здорового способу життя, його окремих складових, але разом із тим виявили проблеми у всіх вікових групах щодо теоретичного розуміння та практичного втілення поведінкових стратегій життя за окремими показниками, особливо у групі працюючої молоді, що висуває необхідність посилення просвітницької, профілактичної роботи ще на етапі шкільного навчання, а також розробки та впровадження соціальних технологій щодо здорового способу життя, збереження і зміцнення здоров'я з метою мінімізації його ризиків.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, фізичне здоров'я, здорове (раціональне) харчування, режим дня, духовне здоров'я, емоційно-психічне здоров'я.

Iryna KARPOVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work and Educational and Pedagogical Sciences, T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", 53 Hetmana Polubotka str., Chernihiv, Ukraine, 14013

ORCID: 0000-0003-2939-0551

To cite this article: Karpova, I. (2025). Samootsinka zdorovoho sposobu zhyttia moloddiu Chernihivskoho rehionu [Self-assessment of a healthy lifestyle among youth of Chernihiv region]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 99–108, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.12>

SELF-ASSESSMENT OF A HEALTHY LIFESTYLE AMONG YOUTH OF CHERNIHIV REGION

Purpose of the study: Based on a survey of different age groups of young people in Chernihiv region, to determine young people's attitudes toward a healthy lifestyle and to conduct a comparative analysis of the responses of each age group, as well as to identify the components of a healthy lifestyle that, according to the assessment results, require special attention from educators, psychologists, social pedagogues, and social workers.

Methodology. The methodology of our study involved conducting a survey among young people from three age groups: senior school students (14–16 years old), university students (17–22 years old), and employed young people representing various professional groups (23–35 years old). A total of 209 respondents participated in the survey. When developing the closed-ended questions of the questionnaire "Healthy Lifestyle of Ukrainian Youth" (using Chernihiv region as an example), which provided for multiple-choice answers, we relied on the recommendations of the "Ukrainian Healthy Eating Plate", the guidelines of the Ministry of Health of Ukraine, and scholarly views that define a healthy lifestyle as a harmonious combination of physical, physiological, spiritual, psychological, and social ways of life, encompassing a wide range of factors. The representativeness of the sample was somewhat complicated by high migration and the mobility of young people under the current conditions of war and Russian aggression. The survey was conducted from October to December 2025. Students of the 1st–3rd years of study in the specialties "Social Work and Counselling" and "Social Work" of the Educational and Scientific Institute of Psychology and Social Work of T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium" were involved in its organization as volunteers (a total of 23 people). The survey and data processing (collection, analysis, visualization) were carried out on the Google platform.

Scientific novelty. The results of the survey demonstrated a discrepancy between young people's knowledge and aspirations toward a healthy lifestyle and healthy nutrition, which confirms the data of nationwide Ukrainian studies regarding the difficulties young people face in following the practice of healthy nutrition.

Conclusions. The results of the survey of three age groups of youth in Chernihiv region generally showed positive trends in understanding the value of health and a healthy lifestyle and its individual components; however, at the same time, problems were identified in all age groups regarding the theoretical understanding and practical implementation of behavioural life strategies according to certain indicators, especially in the group of working youth. This highlights the need to strengthen educational and preventive work already at the stage of school education, as well as to develop and implement social technologies for a healthy lifestyle, preservation and strengthening of health in order to minimize its risks.

Key words: health, healthy lifestyle, physical health, healthy (rational) nutrition, daily regimen, spiritual health, emotional and mental health.

Актуальність проблеми. Проблема здорового способу життя населення, особливо молоді, є на сьогодні актуальною для багатьох країн світу, в тому числі, й України, зокрема, в інформаційній довідці Міністерства молоді та спорту України зазначається, що цінність здоров'я, розуміння важливості дотримання здорового способу є одними із найбільш пріоритетних цінностей української молоді (6). Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) визначає здоров'я як стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад, тобто передбачає гармонійне поєднання фізичної, духовної, психологічної, соціальної складових в житті людини.

За даними соціологічних досліджень (Андріюченко, Вакуленко, Волков, Дзюба, Коляда, Комарова, Пеша, Тілікіна, 2018, с. 11) молодь відзначає здоров'я однією із найголовніших цінностей – 53,6% відповідей респондентів. Важливою складовою здорового способу життя є ментальне здоров'я. За даними Міністерства охорони здоров'я України (7)

що спираються на результати міжнародного дослідження, близько 50 % молодих людей 13–15 років в Україні страждають від стресу, пригніченості, виснаження. У більш старшій віковій групі молоді 18–24 років ці показники ще вищі.

Ряд державних документів, зокрема, Національна молодіжна стратегія до 2030 року визначає формування здорового способу життя одним із пріоритетних завдань державної молодіжної політики, що окреслює завдання формування у молоді навичок здорового способу життя, розвиток та збереження фізичної культури, культури здорового харчування та психогігієни. Це, у свою чергу, передбачає дослідження як на загальнодержавному рівні, та і у регіональному масштабі проблеми, наскільки молодь обізнана у питаннях здорового способу життя та його основних складових, а, найголовніше – чи бажає жити за вимогами здорового способу життя.

Отже, актуальність нашого дослідження щодо самооцінки здорового способу життя молоддю Чернігівського регіону визнача-

ється, з одного боку, пріоритетністю серед завдань державної молодіжної політики, а, з іншого – необхідністю з'ясування обізнаності молоді Чернігівського регіону через її самооцінку здорового способу життя з метою удосконалення на цій основі соціальної, соціально-педагогічної роботи щодо пропаганди здорового способу життя серед молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових публікацій свідчить про досить широкий спектр тем і напрямків наукових розвідок різних наук, пов'язаних із здоровим способом життя, зокрема, і підростаючого та молодого покоління, що можна згрупувати за наступними напрямками досліджень: вивчення сутності понять «здоров'я», «здоровий спосіб життя» (П. Савчук, Бакіко, Ковальчук, С. Савчук, 2018; Танасійчук, 2020); формування здорового способу життя учнів, старшокласників, молоді (Балан, 2023; Кондрацька, Подолець, 2024; Піддячий, 2020); соціально-педагогічні засади формування здорового способу життя сучасної студентської молоді (Писклинець, Рачкевич, 2024).

Аналіз опитувань (самооцінки) здорового способу життя різних вікових груп населення України, в тому числі, молоді здійснили ряд науковців (Барська, Степурко, Семигіна, Тимошевська, 2018; І. Палій, Ксенчина, Д. Палій, Шмигельська, 2025; Семигіна, Романова, Белишев, 2010). Так, скажімо, Ю. Барська, Т. Степурко, Т. Семигіна, В. Тимошевська на основі соціологічного дослідження прослідкували розуміння населенням України цінності категорії «здоров'я» та те, яку поведінку можна вважати здоровою. І. Палій, К. Ксенчина, Д. Палій, Т. Шмигельська вивчали оцінювання прихильності до здорового способу життя серед студентів медичних закладів вищої освіти, лікарів-інтернів і лікарів-практиків. Т. Семигіна, Н. Романова, О. Белишев дослідили результати самооцінки української молоді щодо здоров'я та способу життя. Здоровий спосіб життя українців під час війни вивчали М. Дворик, Б. Лазоренко, Т. Ларіна, Г. Громова, Н. Погорільська, В. Савінов, Ю. Гундєртайло (2024).

Мета дослідження: на основі проведення опитування різних вікових груп молоді Чернігівського регіону з'ясувати ставлення молоді до здорового способу життя та здійснити порів-

няльний аналіз відповідей кожної вікової групи, виокремити складові здорового способу життя, що за результатами оцінювання потребують особливої уваги педагогів, психологів, соціальних педагогів та соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблема здорового покоління, здоров'я, особливо молоді, як майбутнього будь-якого суспільства, здавна турбувала мислителів різних часів і народів. Вже у давньоіндійських «Ведах» (VI ст. до н. е.) викладались основні принципи та правила здорового способу життя. Цікаві розробки здорового способу життя залишили мислителі Стародавнього Китаю, що виходили з того, що здоров'я людини залежить від її гармонійного існування в світі (Дін Сяовей, Лі Ін, 2024), а це залежить від розумного балансу між роботою і відпочинком, виконання регулярних фізичних вправ, фітотерапії, дієти та ін.

Вагомий внесок у розробку концепції здоров'я і здорового способу життя зробили філософи, мислителі Античності. Крім медичних показників у порушенні здоров'я людини, причини недотримання здорового способу життя полягали, на думку давньогрецьких мислителів, і у порушенні гармонії між людиною і світом: шкідливими для людини природними чинниками, а також способом життя, харчуванням людини (Гіппократ називав неправильне харчування «матір'ю усіх хвороб»), а тому надавав рекомендації для збереження здоров'я, що полягали у застосуванні оздоровчих процедур – ванн, дієти, дотримання гігієни (Волошко, 2010).

Взагалі, в Стародавній Греції ідеал здорової людини, її щасливе існування в світі розглядалося, як і у стародавніх східних країнах, через призму категорії «гармонія», або «калокагатія», тобто ідеального поєднання духовної, внутрішньої краси із досконалою зовнішністю, що досягалось розумним вживанням продуктів харчування, напоїв, води, загартовування, тренувань та ін. В добу Середньовіччя вирізняються своєю оригінальністю у розумінні здорового способу життя погляди відомого ерудита, медика Авіценни, який називав збереження здоров'я мистецтвом (Волошко, 2010).

Здоровий спосіб життя був важливим аспектом буття наших предків – давніх слов'ян, українців. Вони приділяли значну увагу фізич-

ній праці, загартуванню, гігієні, раціонально організованому чергуванню праці й відпочинку, використанню здобутків народної медицини, здоровому харчуванню (багато рослинної їжі і олії, різноманітні крупи, ягоди, овочі, фрукти, відвари лікарських трав). Основними принципами здорового способу життя були: збалансованість, різноманітність, висока біологічна цінність їжі, дотримання певного режиму, простота у приготуванні страв (Волошко, 2010). Значно загартовувало наших предків, не лише тілесно, а й духовно, дотримання постів, особливо після прийняття християнства.

Багатовікові традиції здорового способу життя, накопичені світовою практикою різних народів, активно використовуються при розробці змісту, принципів, засад, методичних рекомендацій щодо сучасного розуміння здорового способу життя. За дослідженнями Ю. Бойко (Бойко, 2014) в науковій літературі сформувалось декілька підходів до розуміння здорового способу життя: 1) визначення здорового способу життя через поведінку, спрямовану на збереження і зміцнення здоров'я; 2) чинники або компоненти здорового способу життя, пов'язані з діяльністю людини: раціональне поєднання фізичних і психічних навантажень, особиста гігієна, раціональне харчування, відсутність шкідливих звичок, заняття фізичною культурою та ін.; 3) здоровий спосіб життя як гармонійне поєднання фізичного, духовного і соціального способу життя; 4) здоровий спосіб життя як фізіологічного способу, що відповідає потребам організму (сон, загартовування та ін. – заув. авт.). Отже, ми поділяємо погляди науковців, які до компонентів здорового способу життя включають найрізноманітніші складові, що стосуються фізичного, фізіологічного, соціального, духовного, психологічного аспектів здоров'я людини.

Опитування (самооцінка) щодо здорового способу життя молоддю Чернігівського регіону (місто Чернігів і Чернігівська область) проводилось протягом жовтня-грудня 2025 року онлайн на Google платформі.

Вибірка складала 209 представників молоді трьох вікових груп: учнів старших класів (14–16 років, 77 осіб, 36,8% респондентів), студентів (17–22 роки, 75 осіб, 35,9% респондентів), працюючої молоді – представників

різних професійних груп (працівники медичної сфери, освітяни, соціальні працівники, фахівці робочих професій, сфери побутового обслуговування) (23–35 років, 57 осіб, 27,3% респондентів). Репрезентативність вибірки дещо ускладнювалась високою міграцією, мобільністю молоді в сучасних умовах війни і російської агресії.

До організації проведення опитування в якості волонтерів були залучені здобувачі I–III курсів спеціальностей «Соціальна робота та консультування», «Соціальна робота» Навчально-наукового інституту психології та соціальної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (всього 23 особи).

Таким чином, при розробці закритих питань анкети «Здоровий спосіб життя українського молоді» (на прикладі Чернігівського регіону), що передбачали поліваріантні відповіді, ми виходили із рекомендацій «Української тарілки здорового харчування», рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України, положень науковців про те, що здоровий спосіб життя – це гармонійне поєднання фізичного, фізіологічного, духовного, психологічного і соціального способу життя, тобто включає різноманітні чинники: фізичні складові, режим дня (загартовування, прогулянки на свіжому повітрі за будь-якої погоди, рухова активність, фізична праця, скажімо, на присадибній ділянці, а також якісний і достатній сон, ранкові зарядки, дотримання правил гігієни); раціональне харчування (обізнаність щодо принципів здорового харчування та шкідливих продуктів, способів їх приготування, дотримання режиму харчування, достатнє вживання питної води, овочів, фруктів, відмова або мінімальне вживання продуктів смаколиків – чіпсів, сухариків, печива, цукерок, льодяників та ін.); психологічна стійкість до стресів; відмова від шкідливих звичок; позитивні взаємини з оточуючим світом, родиною, близькими, друзями; інтелектуальний розвиток і духовне самовдосконалення. Також нас цікавило, чи є у молодих людей хронічні захворювання, та чи знає молодь принципи здорового харчування і чи прагне дотримуватись здорового харчування та здорового способу життя в цілому.

При розробці питань анкети ми прагнули дослідити, з одного боку, загальну обізна-

ність молоді щодо здорового способу життя, його основних складових, прагнення до здорового харчування та здорового способу життя в цілому, а, з іншого, прослідкувати поведінкові та діяльнісні аспекти окремих параметрів здорового способу життя молоді, в першу чергу, раціонального харчування, питного режиму, фізичної активності, наявності шкідливих звичок (що визначаються як проблемні за даними загальноукраїнських опитувань), самооцінку молоді щодо наявності хронічних захворювань.

У перелік питань анкети ми включили два «провокаційні» питання для оцінки молоддю в якості складників здорового способу життя довготривале (6–8 годин) перебування у соцмережах для спілкування з однолітками, друзями та довготривалий перегляд телевізійних програм.

Аналіз результатів опитування засвідчив, що представники всіх вікових груп молоді

знайомі з поняттям «здоровий спосіб життя», лише у віковій групі учнів 2,6% та у віковій групі працюючої молоді 1,8% респондентів відзначили, що чули, але точно не знають суті цього поняття. Відповіді на наступне питання анкети дозволяло проаналізувати, які складники респонденти відносять до параметрів здорового способу життя. Результати представлені на рис. 1.

Результати опитування щодо складників здорового способу життя засвідчили, що в цілому представники всіх вікових груп молоді Чернігівського регіону добре обізнані з поняттям здорового способу життя та його складників. Високий рівень оцінювання отримали складники щодо обізнаності про здоровий спосіб життя (процентне відношення відповідно учнів, студентів, працюючої молоді): здорове (раціональне) харчування (100%/98,7%/100%), відмова від шкідливих

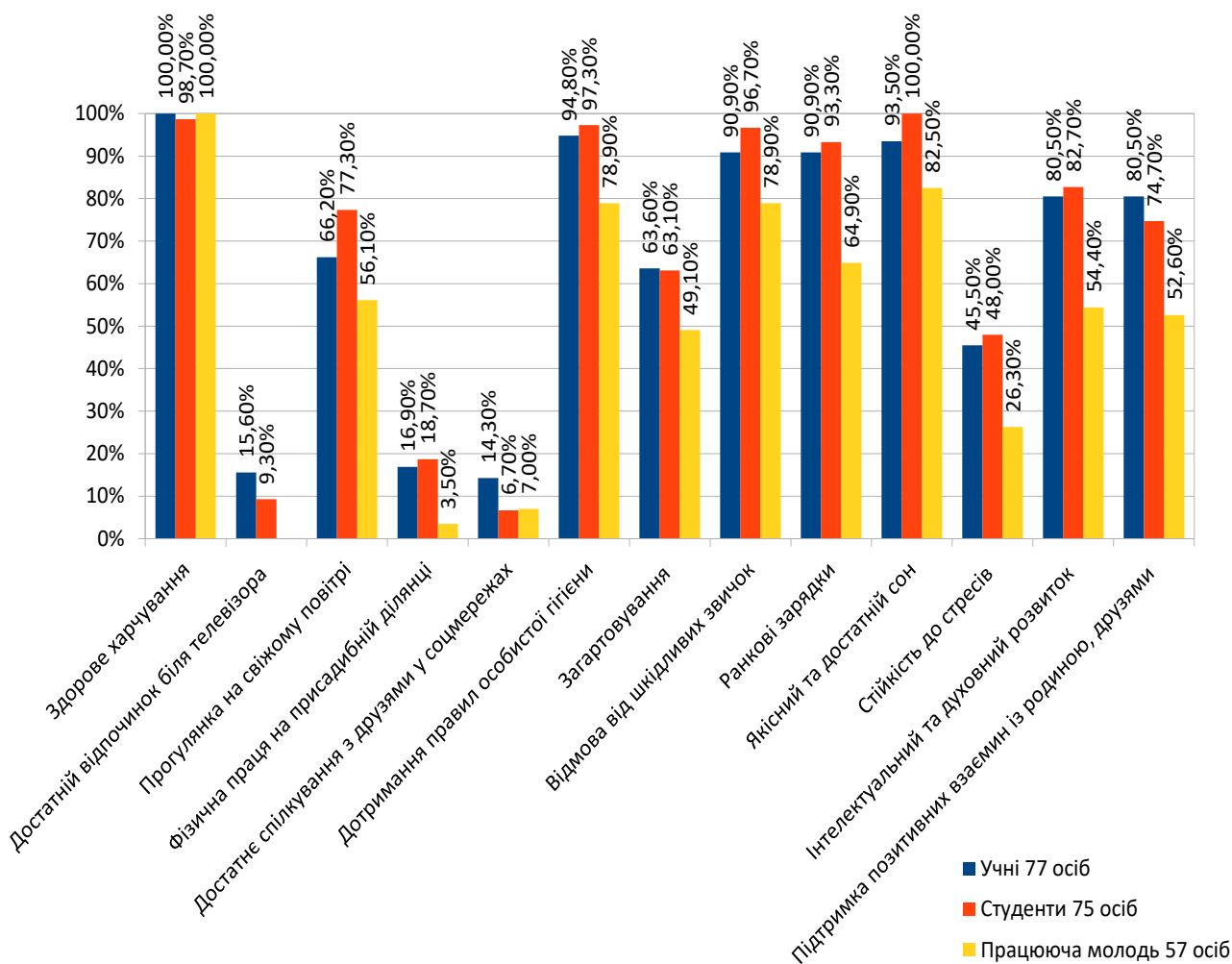

Рис. 1. Відповіді респондентів на питання анкети щодо складників здорового способу життя, %

звичок (90,9%/96,7%/78,9%), фізіологічні показники та режиму дня – дотримання правил особистої гігієни (94,8%/97,3%/78,9%), ранкові зарядки (90,9%/93,3%/64,9%), якісний, достатній сон (93,5%/100%/82,5%).

Достатньо високі показники у складників обізнаності «інтелектуальний, духовний розвиток» (80,5%/82,7%/54,4) та «підтримка позитивних взаємин з родиною, друзями» (80,5%/74,7%/52,6%). Разом із тим респонденти недооцінюють складники фізичного здоров'я – загартовування (63,6%/63,1%/49,1%), фізичної праці (16,9%/18,7%/3,5%), що корелює із даними загальнонаціональних досліджень (Семигіна, Романова, Белишев, 2010) щодо гіподинамії, малорухливого способу життя української молоді, недостатнього розуміння нею важливості щоденних фізичних навантажень для підтримки здорового функціонування організму.

Деякі респонденти вважають складниками здорового способу життя достатнє (6-8 годин) спілкування з однолітками, друзями у соцмере-

жах (14,3%/6,7%/7%) та довготривалий перегляд телепередач (15,6%/9,3%) (учні, студенти). Звичайно, з одного боку, спілкування молоді у соцмережах має позитивні аспекти: можна привітати друзів, обмінятися думками, дізнатися новини, поділитися цікавою інформацією тощо.

А, з іншого, довготривале спілкування в інтернеті (що відбувається, як правило, через мобільні телефони), створює значне навантаження на зір, посилює гіподинамію (а цей час можна було б із користю використати для занять фізкультурою, спортом, загартовування та ін., або, скажімо, волонтерських справ, допомоги родині та ін.); крім того, в процесі довготривалого перебування у соцмережах об'єктивно в поле зору молоді людини потрапляє найрізноманітніша інформація, що може посилювати тривожність, викликати депресію, проблеми зі сном, впливати на психічне здоров'я.

Аналогічно, довготривале (більше 3 годин) перебування перед телевізором призводить до цілого ряду факторів, що значно впливають

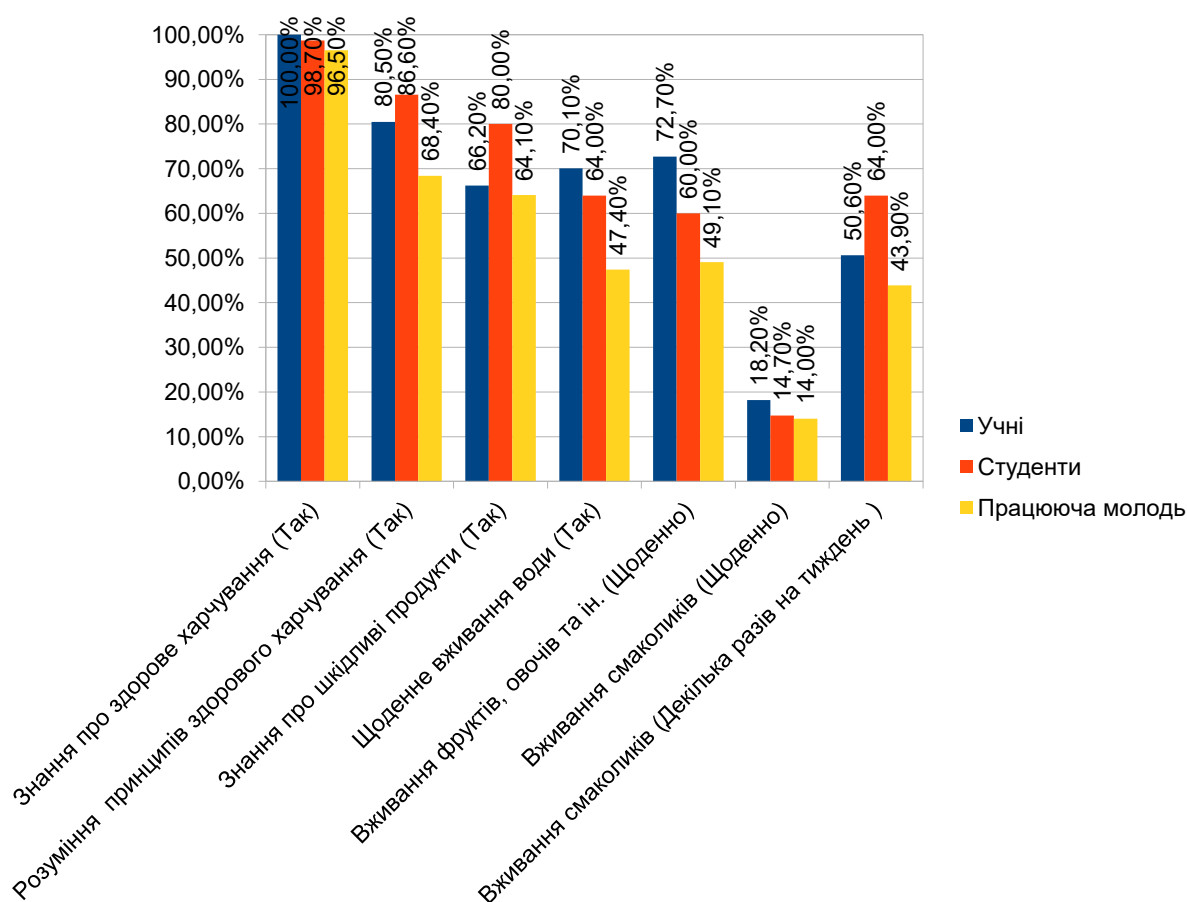

Рис. 2. Оцінювання респондентами власної обізнаності щодо здорового харчування та окремих складових повсякденної харчової поведінки, %

на здоров'я людини: гіподинамії, підвищення ризику серцево-судинних захворювань, діабету, порушення сну, безсоння, зниження розумової працездатності, посилення депресивних настроїв, почуття самотності, особливо, як показують дослідження, у підлітків.

Як уже зазначалося, ми не ставили за мету прослідкувати поведінкову стратегію молодих людей стосовно всіх означених складників, в першу чергу, звертали увагу на деякі параметри, що за даними загальнонаціональних досліджень знаходяться в «групі ризику» щодо здорового способу життя: здорове харчування (ми прослідковували показники вживання овочів, фруктів, смаколиків – чіпси, сухарики та ін., а також дотримання молодими людьми питного режиму), рухова активність, шкідливі звички. Аналізували також самооцінку молодих людей відносно наявності хронічних захворювань та показники прагнення до здорового способу життя.

Відповіді респондентів стосовно показників здорового харчування (рис. 2) засвідчили розбіжність між теоретичними знаннями респондентів (знання про здорове харчування відповідно учнів, студентів, працюючої молоді – 100%/98,7%/96,3%; розуміння принципів здорового харчування – 80,5%/86,6%/68,4%; знання про шкідливі продукти (способи їх приготування) – 66,2%/80%/64,1%) та практикою вживання ними окремих харчових продуктів.

Так, за рекомендаціями міжнародної моделі раціонального харчування, адаптованої до

умов України Міністерством охорони здоров'я як «Українська тарілка здорового харчування», щоденне вживання овочів і фруктів має становити 50%. Відповіді респондентів засвідчили недостатнє розуміння молоддю корисності для організму цих продуктів.

Найнижчі показники – 49,1% в групі працюючої молоді, 72,7%/60% відповідно в групах учнів/студентів. Недостатньо розуміє молодь і важливість щоденного дотримання питного режиму води (70,1%/64%/47,4%), хоча в середньому людина за рекомендаціями МОЗ щоденно має вживати 30-40 мл води на 1 кг маси тіла, а це, наприклад, при вазі 60–65 кг має становити до 2 л на день.

Особливу тривогу викликає вживання молоддю кожної вікової групи щоденно (18,2%/14,7%/14%) чи майже щоденно (50,6%/64%/43,9%) так званих різноманітних смаколиків – чіпсів, сухариків, енергетичних батончиків, різноманітних солодоців. Такі продукти, звичайно, зручні для перекусів в умовах роботи, навчання, подорожей та ін. Але це продукти, як правило, довготривалого зберігання, і містять велику кількість консервантів (E102, E110, E211, E250, E220, E240 та ін.), а також цукру, цукрозамінників, пальмової олії, гідрогенізованих жирів, барвників, тому їх систематичне використання може призвести з часом до серцево-судинних, онкологічних та інших захворювань, появи пухлин, алергічних реакцій.

Приблизно третина респондентів відзначили (рис. 3), що хотіли б дотримуватись здорового харчування, але заважають різні

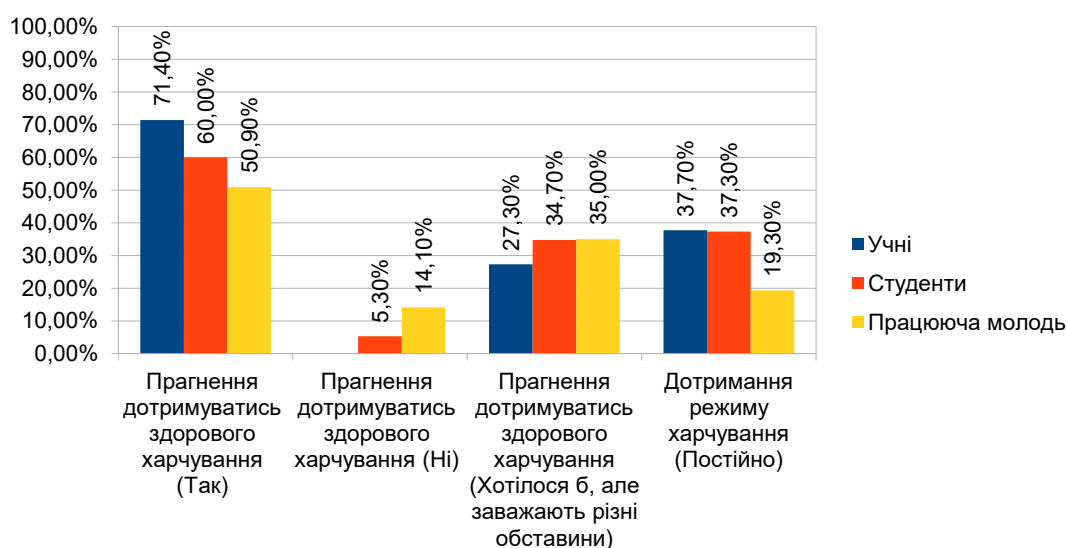

Рис.3. Оцінювання відношення до режиму харчування, %

обставини (27,3%/34,7%/35%), в групі працюючої молоді 14,1% опитаних взагалі не вважає режим харчування важливим аспектом власного життя. Більше половини респондентів кожної вікової групи відзначили, що прагнуть дотримуватись режиму здорового харчування (71,4%/60%/50,9%), але реальна картина згідно відповідей опитаних свідчить про свідоме чи не свідоме ігнорування багатьма респондентами його вимог (37,7%/37,3%/19,3%).

Отже, додаткового дослідження та аналізу потребує як вивчення причин такого явища, так і необхідність посилення просвітницької роботи стосовно зростання обізнаності молоді щодо здорового харчування, важливості дотримання його режиму, корисних та шкідливих для організму продуктів.

Опитування респондентів засвідчили реальну невідповідність і між показником «відмова від шкідливих звичок», як одного

із визначених складників здорового способу життя (90,0%/96,7%/78,9%) і дійсною поведінкою молоді. На питання «Як ви ставитесь до вживання тютюну, алкоголю?» ми отримали наступні відповіді: не вживаю зовсім (81,8%/46,7%/24,6%); рідко (0%/28%/35%); інколи, 2–3 рази на місяць (5,2%/21,3%/31,1%); 2–3 рази на тиждень (0%/0%/4%); вживаю щоденно (1,3%/4%/5,3%). Отже, не дивлячись на декларативну заявлену важливість щодо відмови від вживання тютюнових виробів, певний відсоток респондентів у кожній віковій групі має шкідливі звички, вживає алкогольні напої. Цей напрямок потребує подальшого дослідження, оскільки сьогодні існує широка практика вживання «менш шкідливих», на думку молоді, IQOS, вейпів, слабоалкогольних напоїв та ін. Самооцінка молоддю Чернігівського регіону наявності хронічних захворювань (рис. 4) засвідчила кореляцію із даними

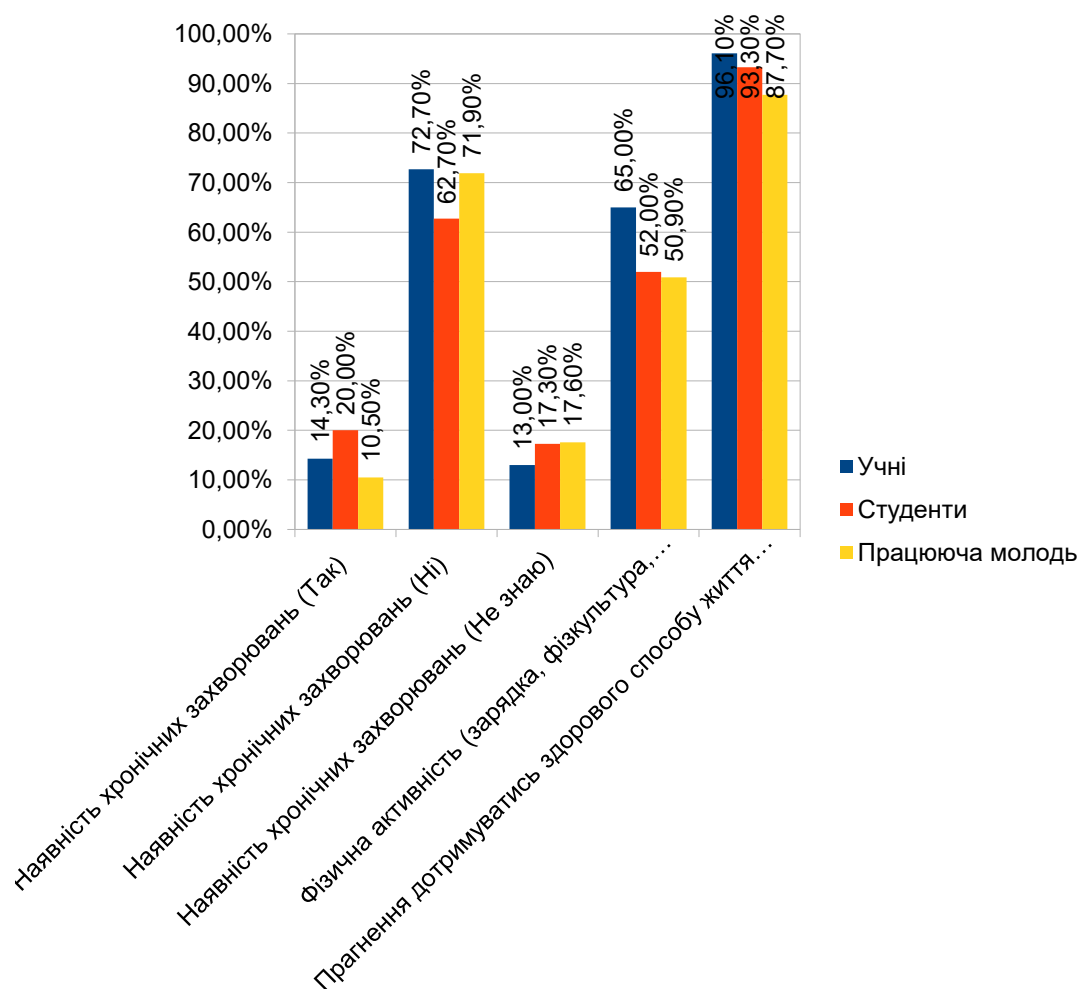

Рис. 4. Самооцінка молоді стосовно наявності хронічних захворювань та прагнення дотримання здорового способу життя, %

загальнонаціональних опитувань (Семигіна, Романова, Белишев, 2010) щодо невідповідності між високим рівнем самооцінки та реальною картиною здоров'я молоді. Недостатньо високими (65%/52%/50,9%) є і показники бажання молоді проявляти фізичну активність, що підтверджує дані про загальноукраїнську тенденцію поширення малорухливого способу життя серед молоді.

Разом із тим, значний відсоток респондентів у кожній віковій групі (96,1%/93,3%/87,7%) висловили прагнення дотримуватись здорового способу життя, що висуває, в першу чергу, перед соціальними службами, закладами освіти, передусім, соціальними, психолого-педагогічними працівниками Чернігівського регіону завдання удосконалення консультативної, просвітницької, інформаційної роботи щодо пропаганди здорового способу життя, підвищення обізнаності щодо його складових, розвиток мотивації молоді до здорового способу життя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Результати опитування трьох вікових

груп молоді Чернігівського регіону засвідчили в цілому позитивні тенденції щодо розуміння цінності здоров'я і здорового способу життя, його окремих складових. Але разом із тим виявили проблеми у всіх вікових групах та невідповідність між теоретичним розумінням та практичним втіленням поведінкових стратегій життя за окремими показниками.

Це здорове харчування, фізична активність, наявність шкідливих звичок, особливо у групі працюючої молоді, що висуває необхідність посилення просвітницької, профілактичної, інформаційної роботи ще на етапі шкільного навчання, а також розробки та впровадження соціальних технологій щодо здорового способу життя, збереження і зміцнення здоров'я з метою мінімізації його ризиків. Перспективами подальших досліджень ми вважаємо більш ширше вивчення складових здорового харчування, шкідливих звичок молоді, інших складових здорового способу життя, розробку методичних матеріалів щодо удосконалення профілактичної, просвітницької роботи в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барська Ю., Степурко Т., Семигіна Т., Тимошевська В. Здоров'я та (не)здорова поведінка українського населення: результати національного репрезентативного дослідження «Індекс здоров'я. Україна». *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. №2. С. 77–92. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15766>
2. Бойко Ю. Науковий аналіз категорій «здоров'я» та «здоровий спосіб життя» з позиції педагогічної аксіології. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Випуск 50, 2014. С. 63–71.
3. Волошко Н. І. Еволюція психологічної культури здорового способу життя. 2010. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6214/1/Стаття9.pdf>
4. Дворник М., Лазоренко Б., Ларіна Т., Громова Г., Погорільська Н., Савінов В., Гундертайло Ю. Здоровий спосіб життя українців під час війни: первинний аналіз даних опитування. *Психологічні перспективи*. Вип. 43. 2024. С. 80–102. URL: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2024-43-dvo>
5. Дін Сяовей, Лі Ін. Філософські принципи традиційної китайської медицини. URL: <https://dspace.khadi.kharkov.ua/download>
6. Міністерство молоді та спорту України. Інформація щодо здорового способу життя. URL: <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/napryami-molodizhnoyi-politiki/zdorovij-ta-bezpechnij-sposib-zhittya/informaciya-shchodo-zdorovogo-sposobu-zhittya>
7. Міністерство охорони здоров'я України: Підлітки найвразливіші до впливу війни, а молодь 18-24 років найнижче оцінює свій психічний стан – результати міжнародного опитування. URL: <https://moz.gov.ua/uk/pidlitki-naivrazlivishi-do-vplivu-viini-a-molod-18-24-rokiv-najnizhche-ocinjue-svij-psihichnij-stand-rezultati-mizhnarodnogoprituvannja>
8. Палій І., Ксенчина К., Палій Д., Шмигельська Т. Оцінювання прихильності до здорового способу життя серед студентів медичних закладів вищої освіти, лікарів-інтернів і лікарів-практиків. *Сімейна медицина. Європейські практики*. №3 (2025). С. 67–77. URL: <https://family-medicine.com.ua/article/view/339905>
9. Семигіна Т., Романова Н., Белишев О. Самооцінка молоді щодо здоров'я та способу життя. *Здоровий спосіб життя. Вісник*. 2010. С. 139–149. URL: <https://www.researchgate.net>
10. Формування здорового способу життя : навчально-методичні рекомендації / Авт. колект. Т. Андріученко, О. Вакуленко, В. Волков, Н. Дзюба, В. Коляда, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Тілікіна (кер. авт. колект. О. Вакуленко). К.: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2018. 100 с.

REFERENCES:

1. Barska, Yu., Stepurko, T., Semyhina, T., & Tymoshevska, V. (2018). Zdorovia ta (ne)zdrova povedinka ukrainskoho naselennia: rezultaty natsionalnogo reprezentatyvnoho doslidzhennia "Indeks zdorovia. Ukraina" [Health and (un)healthy behavior of the Ukrainian population: results of the national representative study "Health Index. Ukraine"]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 2, 77–92 [in Ukrainian].
2. Boiko, Yu. (2014). Naukovyi analiz katehorii "zdorovia" ta "zdorovyi sposib zhyttia" z pozytsii pedahohichnoi aksiolohii [Scientific analysis of the categories of "health" and "healthy lifestyle" from the perspective of pedagogical axiology] *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly – Psychological and pedagogical problems of a rural school*, 50, 63–71 [in Ukrainian].
3. Voloshko, N. I. (2010). Evoliutsiia psykhologichnoi kultury zdorovoho sposobu zhyttia [Evolution of the psychological culture of a healthy lifestyle]. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6214/1/Stattia9.pdf> [in Ukrainian].
4. Dvornyk, M., Lazorenko, B., Larina, T., Hromova, H., Pohorilska, N., Savinov, V. et al. (2024). Zdorovyi sposib zhyttia ukrainsiv pid chas viiny: pervynnyi analiz danykh opytuvannia [Healthy lifestyle of Ukrainians during the war: primary analysis of survey data]. *Psykhologichni perspektivy – Psychological perspectives*, 43, 80–102 [in Ukrainian].
5. Din Siaovei, Li In. (2024) Filosofski pryntsyipy tradytsiinoi kytaiskoi medytsyny [Philosophical principles of traditional Chinese medicine]. Retrieved from <https://dSPACE.khadi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/c8d808db-1bd3-4038-86b0-5ab1e28856b7/content> [in Ukrainian].
6. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. Informatsiia shchodo zdorovoho sposobu zhyttia [Information about a healthy lifestyle]. Retrieved from <https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/napryami-molodizhnoyi-politiki/zdorovij-ta-bezpechnij-sposib-zhyttia/informaciya-shchodo-zdorovogo-sposobu-zhyttia> [in Ukrainian].
7. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: Pidlitky naŭvrazlyvishi do vplyvu viiny, a molod 18-24 rokiv nainyzhche otsiniue svii psykhichni stan – rezultaty mizhnarodnogo opytuvannia [Teenagers are most vulnerable to the effects of war, and young people aged 18-24 have the lowest self-esteem - results of an international survey]. Retrieved from <https://moz.gov.ua/uk/pidlitki-naivrazlivishi-do-vplyvu-viini-a-molod-18-24-rokiv-najnizhche-ocinjue-svij-psihichnij-stand--rezultati-mizhnarodnogo-opytuvannja> [in Ukrainian].
8. Palii, I., Ksenchyna, K., Palii, D., & Shmyhelska, T. (2025). Otsiniuvannia prykhynosti do zdorovoho sposobu zhyttia sered studentiv medychnykh zakladiv vyshchoi osvity, likariv-interniv i likariv-praktykiv [Assessment of adherence to a healthy lifestyle among medical students of higher education institutions, interns and practicing physicians]. *Simeina medytsyna. Yevropeiski praktyky – Family medicine. European practices*, 3, 67–77 [in Ukrainian].
9. Semyhina, T., Romanova, N., & Bielyshev, O. (2010). Samootsinka molodi shchodo zdorovia ta sposobu zhyttia [Youth self-assessment of health and lifestyle]. *Zdorovyi sposib zhyttia. Visnyk – Healthy ways to lose weight. Visnyk*, 139–149 [in Ukrainian].
10. Andriuchenko, T., Vakulenko, O., Volkov, V., Dziuba, N., Koliada, V., N. Komarova, N., et al. (2018). *Formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia : navchalno-metodychni rekomendatsii [Formation of a healthy lifestyle: educational and methodological recommendations]. K.: DU "Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky"* [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 09.11.2025

Дата прийняття статті: 27.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 316.346.32-053.6:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.13>**Яна КИРИКОВА**

магістр соціальної роботи кафедри Школи соціальної роботи імені В.І. Полтавця, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, Україна, 04070; освітній фахівець, Терапевтичний денний центр Св. Терези, Ашау ам Інн, Німеччина
ORCID: 0009-0002-7235-2497

Наталія РОМАНОВА

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри Школи соціальної роботи імені В.І. Полтавця, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, Україна, 04070 **ORCID:** 0000-0001-5771-7211

Оксана БОЙКО

доктор філософії з соціальної роботи, кандидат педагогічних наук, MSW, доцент, завідувачка кафедри Школи соціальної роботи імені В.І. Полтавця, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, Україна, 04070 **ORCID:** 0000-0001-8445-3813
Scopus Author ID: 57190303732

Катерина КАЛЬНИЦЬКА

кандидат психологічних наук, доцент, кафедра Школа соціальної роботи імені В.І. Полтавця, Національний університет «Києво-Могилянська академія», вул. Григорія Сковороди, 2, м. Київ, Україна, 04070 **ORCID:** 0000-0001-8713-7656

Бібліографічний опис статті: Кирикова, Я., Романова, Н., Бойко, О., Кальницька, К. (2025). Поширення кібергрумінгу серед підлітків та молоді у соціальних мережах та шляхи протидії. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 109–116, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.13>

ПОШИРЕННЯ КІБЕРГРУМІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

У статті розкрито актуальну проблему поширення кібергрумінгу як негативного чинника сучасної цифровізації серед підлітків та молоді. Зазначено, що проблема загострилася під час повномасштабної війни в Україні через перехід на дистанційне навчання, посилення соціальної ізоляції та збільшення часу перебування в інтернеті. Авторами здійснено аналіз емпіричної частини дослідження, яке розкриває рівень персональної обізнаності підлітків та молоді щодо сутності кібергрумінгу, існуючих ризиків, наслідків та шляхів протидії. Визначено, що більші половини опитаних знайомі з поняттям «кібергрумінг» та можливими негативними наслідками. Однак, вказані відповіді не охоплюють усі прояви кібергрумінгу, що можуть виникати у процесі спілкування з кіберзлочинцями та провокувати складні ситуації, які пов'язані з подальшою онлайн експлуатацією. Вивчення популярності соціальних мереж серед підлітків й молоді свідчить, що значне перебування у соціальних мережах призводить до зростання кількості випадкових знайомств та неприємних ситуацій через власну неувважність й довірливе ставлення до незнайомих. Визначено, що понад третина опитаних не усвідомлюють існуючі ризики. Обґрунтовано необхідність підвищення рівня знань з протидії кібергрумінгу серед підлітків та молоді, включно з офлайн заходами (тематичними інтерактивними тренінгами та різноманітними ігровими методиками з формування навичок безпечної поведінки в соціальних мережах). Зроблено висновки, що запобігання кібергрумінгу потребує посилення самоконтролю молоді, незалежно від віку; підвищення рівня цифрової грамотності та розміщення тематичних банерів й креативної реклами з протидії на популярних молодіжних сайтах; а також проведення окремих занять з батьками в навчальних закладах з метою інформування про сутність кібергрумінгу та його наслідки для дітей.

Ключові слова: кібергрумінг, ризики кібергрумінгу, підлітки та молодь, соціальні мережі, цифрова грамотність, шляхи протидії кібергрумінгу.

Yana KYRYKOVA

Master of Social Work at the Department School of Social Work National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 Hryhoriya Skovorody str., Kyiv, Ukraine, 04070; Education Specialist, St. Teresa's Therapeutic Day Center, Aschau am Inn, Germany

ORCID: 0009-0002-7235-2497

Nataliia ROMANOVA

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department School of Social Work named after V. I. Poltavets, National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 Hryhoriya Skovorody str., Kyiv, Ukraine, 04070

ORCID: 0000-0001-5771-7211

Oksana BOYKO

Doctor of Philosophy in Social Work, MSW, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department School of Social Work named after Prof. V. I. Poltavets, National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 Hryhoriya Skovorody str., Kyiv, Ukraine, 04070

ORCID: 0000-0001-8445-3813

Kalnytska KATERYNA

Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor at the Department School of Social Work named after V. I. Poltavets, National University of Kyiv-Mohyla Academy, 2 Hryhoriya Skovorody str., Kyiv, Ukraine, 04070

ORCID: 0000-0001-8713-7656

To cite this article: Kyrykova, Y., Romanova, N., Boyko, O., Kalnytska, K. (2025). Poshyrennia kiberhrumynhu sered pidlitkiv ta molodi u sotsialnykh merezhakh ta shliakhy protydyi [The prevalence of cybergrooming among adolescents and youth in social media and the strategies for counteraction]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 109–116, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.13>

THE PREVALENCE OF CYBERGROOMING AMONG ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE IN SOCIAL MEDIA AND THE STRATEGIES FOR COUNTERACTION

The article addresses the issue of the spread of cybergrooming as a negative factor of contemporary digitalization among adolescents and young people. It is noted that the problem has been intensified during the full-scale war in Ukraine due to transition to distance learning, increased social isolation, and extended time spent online. The authors has made an analysis of the empirical part of the study which reveals the level of personal awareness among adolescents and young people regarding the nature of cybergrooming, existing risks, consequences, and methods of counteraction. The findings indicate that more than half of the respondents are familiar with the concept of “cybergrooming” and its possible negative consequences. While exploring the social networks popularity amongst youth and teenage, it was evidenced that spending significant time on social media results into an increase in random acquaintances and unpleasant situations due to users’ inattention and willingness to share personal information. It was identified that over one third of respondents do not recognize existing risks. It is rationalized that adolescents and young people require an increased level of knowledge regarding counteraction to cybergrooming, including offline activities (thematic interactive trainings and various game-based methods aimed at developing safe behavior skills on social media). The conclusions are made that preventing cybergrooming requires strengthening self-control among young people regardless of age, enhancing the level of digital literacy, and placing thematic banners and creative preventive advertising on popular youth-oriented websites; as well as holding separate sessions with parents in educational institutions to inform about the nature of cybergrooming and its impact on their children.

Key words: cybergrooming, risks of cybergrooming, adolescents and youth, social media platforms, digital literacy, cybergrooming prevention strategies.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років спостерігається зростання випадків кібергрумінгу в соціальних мережах серед дітей та молоді. Серед основних причин – війна в Україні, соціальна ізоляція, перехід на

дистанційну форму навчання та, як наслідок, безконтрольне перебування в соціальних мережах. Поширення кібергрумінгу відноситься до новітніх форм сексуального насильства та експлуатації дітей з боку кіберзлочинців, тому

недостатньо контролюється батьками й фахівцями, які дотичні до процесу профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі (Кирикова, 2025).

За останні роки посилилася державна політика у цій сфері. Зокрема, з метою протидії кібергрумінгу, зменшення рівня сексуального насильства та експлуатації дітей у Кримінальному кодексі України введено статті про відповідальність за розбещення неповнолітніх (ККУ, ст. 156); виготовлення, збут та розповсюдження порнографічних матеріалів (ККУ, ст. 301). Верховна Рада України у 2020 р. прийняла Постанову «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства», що стало важливою складовою захисту прав дітей на безпечне перебування та спілкування у соціальних мережах.

Разом з тим, існує нагальна потреба у створенні сучасної моделі протидії кібергрумінгу серед дітей та молоді, особливо в контексті швидкого розвитку штучного інтелекту. Це завдання потребує об'єднання зусиль з боку науковців, фахівців з соціальної роботи, представників державних органів влади, дотичних до захисту прав дітей. Зростає роль батьків, як важливих агентів зміни, з протидії поширення кібергрумінгу та формування відповідального ставлення дітей до перебування у соціальних мережах.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання кібергрумінгу серед підлітків та молоді, з врахуванням досвіду війни, практично не висвітлюється у вітчизняній науковій літературі. Можна говорити тільки про певні наукові розвідки. Зокрема, одне із останніх досліджень «Досвід українських дітей в інтернеті у воєнні часи» (2025) проводилося на замовлення dignityonline.ua/ГО «Стоп секстинг» та включало опитування 1799 дітей віком від 10 до 17 років. Основні завдання дослідження стосувалися виявлення рівня поширення сексуального насильства та сексуальної експлуатації онлайн, існування загрози штучного інтелекту та вплив війни на досвід перебування дітей в соціальних мережах. Отримані дані свідчать про актуальність проблеми кібергрумінгу в умовах війни, оскільки 75% підлітків та молоді вка-

зали, що тривалий час перебувають в соціальних мережах, а більше третини з них (33%) стверджують, що хоча б один раз стикалися із сексуальним насильством під час онлайн спілкування, ще майже третина вказала, що готова наживо зустрічатися з незнайомцями, з якими вони почали спілкуватися в онлайн просторі (<http://www.proinsight-lab.com.ua>).

У фаховому середовищі кібергрумінг доволі часто вважають складовою онлайн-насильства, оскільки процес спілкування може поєднуватися з кібербулінгом або іншими формами маніпуляцій, шантажу чи погроз. Зокрема, про це свідчить опитування UNICEF «Безпека в Інтернеті», проведене за допомогою платформи U-Report (2025). Отримані дані показують, що майже 45 % українських підлітків і молоді стикалися з кібербулінгом, а близько 30 % визнають, що отримували повідомлення від незнайомців із пропозиціями особистої зустрічі. Вказано, що соціальні мережі та месенджери є найбільш чутливими до грумінгу, коли кіберзлочинці застосовують різні психологічні прийоми із залякування, поступово ізолюють жертву від близького оточення та здійснюють шантаж. Вразливість молоді посилюється низьким рівнем цифрової грамотності, оскільки більше 60% опитаних визнають, що не дотримуються технік безпеки, використовують прості паролі, ігнорують налаштування приватності своїх акаунтів, а також часто публікують особисту інформацію у соціальних мережах (UNICEF, дослідження «Безпека в Інтернеті», 2025).

Огляд сучасних зарубіжних досліджень показує, що існує значний інтерес до проблеми поширення кібергрумінгу серед дітей та молоді на сучасному етапі. Зокрема, фахівці британської організації Internet Watch Foundation (2024) з метою виявлення поширеності цього явища провели перевірку різних веб-сторінок у Великобританії та підтвердили існування загрози, оскільки практично усі вони (92%) містять зображення, де дітей змушували через шантаж та маніпуляції до сексуальних дій через веб-камеру. Результати ще одного дослідження «Landesanstalt für Medien NRW» (2022) засвідчують, що причиною кібергрумінгу доволі часто стає дитяча безпечність, коли за якусь винагороду діти погоджуються надсилати свої фотографії чи відео

малознайомим особам. Згідно цих даних, якщо у 2021 р. на це вказало 14,2% осіб, то у 2022 р. ця кількість зросла до 19,5%, тобто, спостерігається суттєва тенденція до зростання. Дані досліджень німецьких науковців також підтверджують зростання кількості дітей, які в соціальних мережах отримують пропозиції до сексуальної взаємодії: йдеться про зростання таких випадків від 19% у 2014 р. до 47% у 2022 р., тобто за неповних 10 років ця цифра зросла більше, ніж вдвічі (Külling et al., 2022, as cited in Schittenhelm et al., 2024).

На думку представників експертного середовища, поширення кібергрумінгу тісно пов'язане із зростанням кількості кіберзлочинців, які активно розширюють свої методи впливу. Наразі вони не тільки навчилися отримувати безпечний доступ до дітей через соціальні мережі, але й через онлайн-ігри. Ще одна проблема, про яку зазначається в наукових джерелах, це наявність наскрізного шифрування, що обмежує можливості моніторингу та своєчасного виявлення ризикованої взаємодії щоб вчасно притягувати кіберзлочинців до відповідальності (Jeglic et al., 2023; Külling et al., 2022; Landesanstalt für Medien NRW, 2022; Schittenhelm et al., 2024).

Виявлено відсутність уніфікованого підходу до визначення сутності кібергрумінгу. Дослідники по-різному інтерпретують цей процес: в одному випадку як встановлення сексуально-експлуататорської онлайн-взаємодії з неповнолітніми (Webster et al., 2012; Whittle et al., 2013), в іншому - як форму маніпулятивного впливу з метою сексуальної експлуатації (Borj et al., 2023) або як процес примусу та приховування сексуального насильства (Winters, Kaylor & Jeglic, 2021, as cited in Johnson, 2024). Деякі дослідники вказують, що це різновид сексуальної віктимізації, що негативно впливає на психосоціальний розвиток молоді (Schittenhelm, 2024). Такі концептуальні розбіжності зумовлюють відмінності в підходах до вимірювання рівня ризиків кібергрумінгу та ускладнюють порівняння емпіричних результатів (Machimbarrena et al., 2018, as cited in Schittenhelm et al., 2024).

Деякі дослідження вивчають особливості поведінки кіберзлочинців з дітьми та молоддю та механізми захисту. Виявлено, що найбільш поширені форми поведінки пов'язані із заля-

куванням, маніпуляціями та погрозами. Механізми захисту описані у доволі вузькому форматі, здебільшого йдеться про підвищення рівня медіа грамотності та відповідальності батьків (Wachs, 2014; Webster et al., 2012; Whittle et al., 2013, as cited in Schittenhelm et al., 2024).

Попри наявність значної кількості зарубіжних публікацій, тема поширення й протидії кібергрумінгу серед підлітків та молоді в Україні продовжує залишатися недостатньо вивченою, хоча саме ця молодіжна група відноситься до найбільш активних користувачів соціальних мереж й потенційно перебуває у зоні ризику. Для вирішення цієї проблеми проведено емпіричний аналіз даних дослідження, які були отримані в рамках магістерської роботи «Кібергрумінг щодо підлітків та молоді в умовах сучасного цифрового середовища», виконаної на базі Школи соціальної роботи Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Кирикова, 2025). Отримані результати оброблялися за допомогою статистичних методів (описова статистика, частотний аналіз, порівняння показників), що забезпечило більш повне розуміння контексту отриманих даних.

Мета дослідження: вивчення поширення кібергрумінгу серед підлітків та молоді, виявлення існуючих чинників вразливості та визначення актуальних шляхів запобігання у соціальних мережах.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проводилося з використанням анкетування за допомогою інструменту Google Forms. Вибір респондентів здійснювався на основі методу доступності (convenience sampling) через соціальні мережі: платформу Instagram та месенджери Telegram з огляду на зручність цих платформ у комунікації з респондентами. Також покликання на анкету поширювалося в молодіжних чатах та групах методом «снігової кулі», який часто використовують для опитування закритих груп.

Для визначення критеріїв вибірки респондентів проводився аналіз факторів ризику та шляхів поширення кібергрумінгу. Відповідно, було означено два критерії відбору: час перебування в соціальних мережах (від 3 год на добу) та вік (13–25 років). Збір емпіричних даних було припинено після досягнення тео-

ретичної насиченості, коли нові інтерв'ю не несли смислової цінності, загалом було опитано 102 особи. Усі респонденти підписували поінформовану згоду на участь в анкетуванні, а у випадку необхідності – їхні батьки або законні представники.

Щоб довести актуальність проблеми кібергрумінгу серед означеної вікової групи, респондентам ставилося питання про основні ознаки кібергрумінгу та способи виявлення у процесі спілкування, тобто визначалися загальні уявлення та поінформованість. Переважна більшість респондентів зазначила, що це може проявлятися як маніпуляція або тиск через шантаж чи погрози (74); як запити від незнайомців на отримання від них особистої інформації про вік, адресу, номер телефону тощо (71) або прохання надіслати особисті фото/відео у т. ч. інтимного характеру (69). Отримані дані свідчать, що підлітки та молоді мають загальні уявлення про сутність кібергрумінгу, однак наведені відповіді скоріше дотичні до цієї проблеми, що не убезпечує їх від ризиків стати жертвами з боку кіберзлочинців.

Серед важливих складових поширення кібергрумінгу – соціальні мережі, особливо, найбільш популярні у молодіжному середовищі. Результати проведеного опитування свідчать, що такими є Telegram (96), TikTok (81), Instagram (79) та Pinterest (46). До менш популярних респонденти віднесли WhatsApp (31), Snapchat (14), Facebook (10) та LinkedIn (4). Однак, найбільш небезпечним для поширення кібергрумінгу є два канали комунікації: Telegram – через анонімність користувачів та можливість швидкого видалення повідомлень з обох сторін, та TikTok, де з появою функції особистих повідомлень незнайомці можуть легко написати підліткам та молоді щодо встановлення небезпечних контактів.

Для вчасного виявлення кібергрумінгу важливо аби підлітки та молоді могли виявляти кіберзлочинців у своїх акаунтах, розуміли справжні мотиви цих осіб та не погоджувалися на пропозиції щодо дружнього спілкування у соціальних мережах або у процесі онлайн ігор. У цілому, доволі велика частина респондентів надала вичерпні відповіді, що свідчать про критичне ставлення до нових друзів чи випадкових людей, які долу-

чаються до онлайн спілкування. Зокрема, респонденти зазначають, що кіберзлочинці можуть проводити різні маніпуляції аби підштовхнути їх до неправильних рішень, нав'язувати власний контроль або здійснювати психологічний тиск щоб вони погоджувалися на різні пропозиції та боялися від них відмовитися (79). На їх думку, кіберзлочинці це роблять заради власного задоволення (73), але це може бути дуже небезпечним, особливо, якщо пов'язано із подальшою сексуальною експлуатацією (62). Цікавим є те, що лише 39 респондентів згадали у своїх відповідях про фінансову вигоду, якщо раптом їм буде надана така пропозиція.

Для виявлення рівня поширеності кібергрумінгу в умовах війни ставилося питання про те, чи стикалися респонденти з його проявами. Виявлено, що більшість підлітків та молоді (79) вже мають такий досвід спілкування. Серед найбільш поширених проявів називалися закриті повідомлення від незнайомців (54), листи з проханням про надсилання особистої інформації про вік, адресу чи номер телефону (29), запити на зустріч після онлайн-спілкування з незнайомими людьми (20), а деякі (14) вказували, що стикалися із тиском, маніпуляціями та шантажем з боку незнайомців в інтернеті. У відкритих відповідях респонденти також поділилися досвідом отримання інтимних фотографій від незнайомців, повідомлень з погрозами з метою тиску/злякування/задоволення особистих бажань.

Для уникнення проявів кібергрумінгу важливо мати достатньо знань щодо необхідних дій та поведінки в соціальних мережах, особливо у випадках, коли виникла небезпека, яка потребує оперативного вирішення із залученням батьків або відповідних закладів чи соціальних служб. Найчастіше такі випадки викликані довірливим ставленням до нових друзів у соціальних мережах або власною недбалістю чи неуважністю до отримання повідомлень від незнайомих людей. Отримані відповіді свідчать, що існує доволі багато випадків, коли респонденти приймали запити в друзі від незнайомців навіть, якщо пропозиції були сумнівного характеру (32), доволі велика частина не змогла чітко вказати свої дії у незрозумілих ситуаціях (30) і тільки третина вказала, що вони хоча й отримували

схожі пропозиції, але завжди відмовлялися (37). Виявлено, що існує певна безпечність під час перебування у соціальних мережах, оскільки доволі мала частина опитаних налаштовує свої акаунти на конфіденційність (35 осіб).

Підвищення рівня знань респондентів з питань протидії кібергрумінгу потребує надання інформації з перевірених офіційних джерел. Однак, на сьогодні найчастіше її можна отримати в школі (25), від друзів чи однокласників (18), батьків (10). Лише невелика частка опитаних дізнались про цю проблему від офіційних джерел, зокрема, соціальних працівників (8) та кіберполіції (8).

Важливою складовою дослідження стало виявлення думки респондентів щодо шляхів протидії кібергрумінгу. Більше половини опитаних (67) вважають, що навчання потрібно проводити не тільки для них, але й для батьків та вчителів на постійній основі (тобто, створити постійно діючі курси чи тренінги). На їх думку, саме уроки з інформатики мають включати усі теми з протидії кібергрумінгу та безпечної поведінки в соціальних мережах вже з молодших класів. Ще третина (35) зазначає, що мають бути створені відповідні банери в школах або в інших публічних місцях, де найчастіше перебувають підлітки та молодь. Вказується на потребу постійного оновлення тематичної інформації, особливо через швидке поширення штучного інтелекту, який також може посилити поширення кібергрумінгу.

Таким чином, проблема медійної грамотності та профілактичної роботи є дуже актуальною серед підлітків та молоді та потребує мультидисциплінарного підходу з боку педагогів, соціальних працівників, представників Департаменту кіберполіції Національної поліції України, представників ЗМІ та інших дотичних організацій.

Висновки. Вивчення проблеми кібергрумінгу є не лише актуальним, але й важливим завданням для вітчизняних дослідників, оскільки у зв'язку з посиленням соціальної ізоляції в умовах війни, підлітки та молодь все більше часу проводять у соціальних мережах. Деякі соціальні мережі є доволі зручними для кіберзлочинців, оскільки дозволяють зберігати їх анонімність, що ускладнює розшук чи

ідентифікацію щоб зупинити протиправні дії з порушення прав дітей.

Виявлено, що більшість респондентів стикалася з проявами кібергрумінгу, вперш чергу, через брак інформації про ризики кібергрумінгу, мотиви кіберзлочинців та методи їх впливу для отримання бажаної поведінки чи реакцій. Щоб вчасно уникати цієї проблеми необхідно аби підлітки та молодь уміли виявляти кіберзлочинців у своїх акаунтах, відповідально ставилися до заходів цифрової безпеки й зберігання конфіденційності своїх акаунтів, ігнорували підозрілі файли чи електронні листи.

Протидія кібергрумінгу потребує значних зусиль з боку багатьох соціальних систем: родини, школи, соціальних служб та кіберполіції. Саме міжвідомча взаємодія різних фахівців здатна створити безпечну модель комунікації для підлітків та молоді в популярних соціальних мережах без ризику бути залученими до онлайн-експлуатації чи сексуального насильства.

Підлітки та молодь називають різні шляхи протидії кібергрумінгу, зокрема вони виділяють важливість інтерактивних занять не тільки для них, але й для батьків та вчителів. Зазначається, що саме уроки з інформатики мають стати ключовими у процесі протидії та інформування, особливо через швидке поширення штучного інтелекту. Серед інших заходів – створення відповідних банерів, які слід розміщувати не тільки в школах, але й різних публічних місцях, які популярні у молодіжному середовищі. Ще одним важливим кроком протидії кібергрумінгу визначено профілактичну роботу, яка була б спрямована на посилення самоконтролю та підвищення рівня цифрової грамотності в соціальних мережах у процесі спілкування.

Подальші дослідження з даної проблематики доцільно спрямувати на вивчення вразливості дітей до кібергрумінгу залежно від віку й кількості годин перебування в соціальних мережах, ролі батьків у протидії поширення кібергрумінгу, впливу штучного інтелекту на поширення кібергрумінгу. На окрему увагу заслуговує вивчення наслідків кібергрумінгу для постраждалих осіб в умовах війни та роль соціальних працівників у цьому процесі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кирикова Я. С. Кібергрумінг щодо підлітків та молоді в умовах сучасного цифрового середовища : магістерська кваліфікаційна робота / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2025. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/6a711c91-3ac7-47f0-bd95-fb8f97a24e77> (дата звернення: 19.12.2025р).
2. Верховна Рада України. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). Київ, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.12.2025).
3. Верховна Рада України. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської конвенції) : Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> (дата звернення: 19.12.2025).
4. Dignity Online by #stop_sexting, Державна служба якості освіти України, Crown Agents Ukraine, Proinsight Lab. Всеукраїнське дослідження про досвід українських дітей в інтернеті у воєнні часи. Київ, 2025. URL: <https://stop-sexting.in.ua/adult/posibnyky/vseukrainske-doslidzhennia-pro-dosvid-ukrainskykh-ditey-v-interneti-u-voenni-chasy-2025/> (дата звернення: 21.12.2025).
5. Internet Watch Foundation. Under 10s groomed online like never before as hotline discovers record amount of child sexual abuse material. London, 2024. URL: <https://www.iwf.org.uk/news-media/news/under-10s-groomed-online-like-never-before-as-hotline-discovers-record-amount-of-child-sexual-abuse/> (date of access: 21.12.2025).
6. Landesanstalt für Medien Nordrhein-Westfalen. Kinder und Jugendliche als Opfer von Cybergrooming. Zentrale Ergebnisse der 2. Befragungswelle 2022. Düsseldorf, 2022. URL: https://www.medienanstalt-nrw.de/fileadmin/user_upload/NeueWebsite_0120/Presse/Pressemitteilung/Cybergrooming_Welle2_2022.pdf
7. Schittenhelm C., Kops M., Moosburner M. et al. Cybergrooming victimization among young people: A systematic review of prevalence rates, risk factors, and outcomes. *Adolescent Research Review*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40894-024-00248-w>.
8. Külling C., Waller G., Suter L. et al. JAMES: Jugend, Aktivitäten, Medien – Erhebung Schweiz. Zürich, 2022. URL: <https://digitalcollection.zhaw.ch/handle/11475/26216> (date of access: 21.12.2025).
9. Jeglic E. L., Winters G. M. The role of technology in the perpetration of childhood sexual abuse: The importance of considering both in-person and online interactions. *Children*. 2023. Vol. 10 (8). URL: The Role of Technology in the Perpetration of Childhood Sexual Abuse: The Importance of Considering Both In-Person and Online Interactions
10. UNICEF. Nearly 95 per cent of children and young people actively check online sources. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-release/actively-check-online-sources> (дата звернення: 23.12.2025).
11. Wachs S. Cybergrooming – erste Bestandsaufnahme einer neuen Form sexueller Onlineviktimsierung. *Enzyklopädie Erziehungswissenschaft Online*. Weinheim, 2014.
12. Webster S., Davidson J., Bifulco A. et al. European online grooming project – final report. London, 2012. URL: <https://europeanonlinegroomingproject.com/wp-content/file-uploads/European-Online-Grooming-Project-Executive-Summary.pdf> (date of access: 21.12.2025).
13. Whittle H., Hamilton-Giachritsis C., Beech A., Collings G. A review of online grooming: Characteristics and concerns. *Aggression and Violent Behavior*. 2013. Vol. 18 (1). P. 62–70. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.09.003>.
14. Borj P. R., Raja K., Bours P. Online grooming detection: A comprehensive survey of child exploitation in chat logs // *Knowledge-Based Systems*. 2023. Vol. 259. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2022.110039>.
15. Winters G. M., Kaylor L. E., Jeglic E. L. Toward a universal definition of child sexual grooming // *Deviant Behavior*. 2021. Vol. 43 (8). DOI: <https://doi.org/10.1080/01639625.2021.1941427>.
16. Kaviani Johnson A. Grooming and child sexual abuse in organizational settings: An expanded role for international human rights law // *Journal of Human Rights Practice*. 2024. Vol. 16 (1). P. 355–373. DOI: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huad039>.
17. Machimbarrena J. M., Calvete E., Fernández-González L. et al. Internet risks: An overview of victimization in cyberbullying, cyber dating abuse, sexting, online grooming and problematic internet use // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018. Vol. 15 (11). DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph15112471>.

REFERENCES:

1. Kyrykova, Y. S. (2025). Kibergrooming shchodo pidlitkiv ta molodi v umovakh suchasnoho tsyfrovogo seredovyshcha: mahisterska kvalifikatsiyna robota [Cybergrooming of adolescents and young people in modern digital environment : Master's Thesis]. National University of Kyiv-Mohyla Academy. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/6a711c91-3ac7-47f0-bd95-fb8f97a24e77> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. (2001). Kryminalnyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III (iz zminamy ta dopovnennnyamy) [Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2001 № 2341-III (as amended)]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

3. Verkhovna Rada Ukrayiny. (2021). Zakon Ukrayiny № 1256-IX vid 18 lyutoho 2021 roku “Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo implementatsiyi Konventsii Rady Yevropy pro zakhyst ditey vid seksualnoyi ekspluatatsiyi ta seksualnogo nasylstva (Lanzarotska konventsiiya)” [Law of Ukraine № 1256-IX of 18 February 2021 “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Implementation of the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse (Lanzarote Convention)”]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> [in Ukrainian].
4. Dignity Online by #stop_sexting, Derzhavna Sluzhba Yakosti Osvity Ukrayiny, Crown Agents Ukraine, & Proinsight Lab. (2025). Vseukrayinske doslidzhennya pro dosvid ukrayinskykh ditey v interneti u voyenni chasy [National survey on the experience of Ukrainian children on the internet during wartime]. Retrieved from <https://stop-sexting.in.ua/adult/posibnyky/vseukrainske-doslidzhennia-pro-dosvid-ukrainskykh-ditey-v-interneti-u-voienni-chasy-2025/> [in Ukrainian].
5. Internet Watch Foundation. (2024, January 10). Under 10s groomed online like never before as hotline discovers record amount of child sexual abuse material. Retrieved from <https://www.iwf.org.uk/news-media/news/under-10s-groomed-online-like-never-before-as-hotline-discovers-record-amount-of-child-sexual-abuse/>
6. Landesanstalt für Medien NRW. (2022). Kinder und Jugendliche als Opfer Von Cybergrooming. Zentrale Ergebnisse der 2. Befragungswelle 2022. Retrieved from Cybergrooming 2. Welle
7. Schittenhelm, C., Kops, M., Moosburner, M. et al. Cybergrooming Victimization Among Young People: A Systematic Review of Prevalence Rates, Risk Factors, and Outcomes. *Adolescent Res Rev* (2024). Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s40894-024-00248-w>
8. Külling, C., Waller, G., Suter, L., Willemse, I., Bernath, J., Skir gaila, P., Streule, P., & Süß, D. (2022). JAMES: Jugend, Aktiv itäten, Medien—Erhebung Schweiz. ZHAW Zürcher Hochschule für Angewandte Wissenschaften. Retrieved from <https://digitalcollection.zhaw.ch/handle/11475/26216>
9. Jeglic, Elizabeth L. and Georgia M. Winters. (2023). The Role of Technology in the Perpetration of Childhood Sexual Abuse: The Importance of Considering Both In-Person and Online Interactions. *Children* 10(8). Retrieved from The Role of Technology in the Perpetration of Childhood Sexual Abuse: The Importance of Considering Both In-Person and Online Interactions
10. UNICEF. (2025). Nearly 95 per cent of children and young people actively check online sources. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/press-release/actively-check-online-sources>
11. Wachs, S. (2014). Cybergrooming-Erste Bestandsaufnahme einer neuen Form sexueller Onlineviktimsierung. *Enzyklopädie Erziehungswissenschaft Online*. Weinheim, Germany.
12. Webster, S., Davidson, J., Bifulco, A., Gottschalk, P., Caretti, V., Pham, T., Grove-Hills, J., Turley, C., Tompkins, C., Ciulla, S., Milazzo, V., Schimmenti, A., & Craparo, G. (2012). European online grooming project—final report. Retrieved from <https://europeanonlinegroomingproject.com/wp-content/file-uploads/European-Online-Grooming-Project-Executive-Summary.pdf>
13. Whittle, H., Hamilton-Giachritsis, C., Beech, A., & Collings, G. (2013). A review of online grooming: Characteristics and concerns. *Aggression and violent behavior*, 18(1), 62-70. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.09.003>
14. Borj, P. R., Raja, K., & Bours, P. (2023). Online grooming detection: A comprehensive survey of child exploitation in chat logs. *Knowledge-Based Systems*, 259, 110039. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2022.110039>
15. Winters, G. M., Kaylor, L. E., & Jeglic, E. L. (2022). Toward a Universal Definition of Child Sexual Grooming. *Deviant Behavior*, 43(8), 926–938. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/01639625.2021.1941427>
16. Kaviani Johnson, A. (2024). Grooming and Child Sexual Abuse in Organizational Settings—an Expanded Role for International Human Rights Law. *Journal of human rights practice*, 16(1), 355-373. Retrieved from <https://doi.org/10.1093/jhuman/huad039>
17. Machimbarrena, J. M., Calvete, E., Fernández-González, L., Álvarez-Bardón, A., Álvarez-Fernández, L., & González-Cabrera, J. (2018). Internet Risks: An Overview of Victimization in Cyberbullying, Cyber Dating Abuse, Sexting, Online Grooming and Problematic Internet Use. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(11), 2471. Retrieved from <https://doi.org/10.3390/ijerph15112471>

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 16.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 331.548:331.5-053.6(477)](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.14>

Наталія КОЛЯДА

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0001-7743-7831

Наталія ЛЕВЧЕНКО

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Бібліографічний опис статті: Коляда, Н., Левченко, В. (2025). Кар'єрне консультування та діяльність кар'єрних радників у підтримці працевлаштування молоді в Україні *Ввічливість. Humanitas*, 6, 117–125, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.14>

КАР'ЄРНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАР'ЄРНИХ РАДНИКІВ У ПІДТРИМЦІ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена комплексному аналізу сучасного стану, змісту та основних напрямів розвитку кар'єрного консультування й діяльності кар'єрних радників в Україні. Актуальність дослідження зумовлена соціально-економічними викликами воєнного стану, трансформацією ринку праці, високим рівнем безробіття серед молоді, внутрішньо переміщених осіб та ветеранів, що актуалізує потребу в ефективних механізмах професійного самовизначення і працевлаштування.

У статті проаналізовано становлення інституту кар'єрних радників, в системі державної служби зайнятості, та окреслено його функціонал відповідно до чинної нормативно-правової бази. Розглянуто основні напрями діяльності кар'єрних радників, зокрема надання соціальних послуг, здійснення профорієнтаційної роботи, підготовку клієнтів до працевлаштування, підтримку осіб із низьким рівнем конкурентоспроможності на ринку праці. Визначено, що кар'єрне консультування виступає важливим інструментом формування кар'єрної компетентності, самореалізації та мобільності молоді в сучасних умовах.

Особливу увагу приділено аналізу форм і суб'єктів надання кар'єрних послуг – державних центрів зайнятості, закладів освіти, громадських організацій та міжнародних партнерів. Визначено пріоритетні напрями їхньої діяльності в умовах війни: підтримка внутрішньо переміщених осіб, сприяння професійній реінтеграції ветеранів, розвиток молодіжного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності національної робочої сили. Окремо підкреслено значення міжнародного співробітництва (зокрема, участь у програмах МОП, USAID, UNDP) для удосконалення системи кар'єрних послуг в Україні.

Ключові слова: кар'єрне консультування, кар'єрний радник, працевлаштування молоді, ринок праці України, професійне самовизначення, державна служба зайнятості, соціальні послуги, професійна реінтеграція, ветерани, ВПО.

Nataliia KOLIADA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300
ORCID: 0000-0001-7743-7831

Nataliia LEVCHENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300
ORCID: 0000-0002-5479-1907

To cite this article: Koliada, N., Levchenko, N. (2025). Karierne konsultuvannia ta diialnist kariernykh radnykiv u pidtrymtsi pratsevlashtuvannia molodi v Ukraini [Career consulting and activity of career counselors in the framework of youth employment in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 117–125, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.14>

CAREER CONSULTING AND ACTIVITY OF CAREER COUNSELORS IN THE FRAMEWORK OF YOUTH EMPLOYMENT IN UKRAINE

The article is devoted to a comprehensive analysis of the current state, content, and main directions of the development of career counseling and the professional activity of career advisors in Ukraine. The relevance of the study is determined by the socio-economic challenges of martial law, the transformation of the labor market, and the high unemployment rate among young people, internally displaced persons, and veterans, which highlights the need for effective mechanisms of professional self-determination and employment.

The article analyzes the establishment of the institute of career advisors within the system of the State Employment Service and outlines its functional responsibilities in accordance with the current legal and regulatory framework. The main areas of career advisors' activity are considered, including the provision of social services, implementation of career guidance, preparation of clients for employment, and support for individuals with low competitiveness in the labor market. It is determined that career counseling serves as an important tool for developing career competence, self-realization, and youth mobility in modern conditions.

Special attention is paid to the analysis of the forms and actors involved in providing career services – state employment centers, educational institutions, non-governmental organizations, and international partners. The priority directions of their activity in wartime conditions are identified: support for internally displaced persons, facilitation of veterans' professional reintegration, development of youth potential, and enhancement of the competitiveness of the national workforce. The importance of international cooperation (in particular, participation in programs of the ILO, USAID, and UNDP) for improving the system of career services in Ukraine is also emphasized.

Key words: career counseling, career advisor, youth employment, Ukraine's labor market, professional self-determination, State Employment Service, social services, professional reintegration, veterans, IDPs (Internally Displaced Persons).

Актуальність проблеми. В умовах воєнного стану, економічної нестабільності та трансформації ринку праці в Україні проблема професійного самовизначення й працевлаштування молоді набуває особливої гостроти. Значна частина молодих людей втратила роботу або вимушено змінила місце проживання, що зумовлює потребу у фаховій підтримці під час побудови кар'єри, перекваліфікації чи адаптації до нових умов.

Важливою складовою сучасної системи зайнятості є діяльність кар'єрних радників і консультантів, які сприяють працевлаштуванню, професійному навчанню, підвищенню конкурентоспроможності молоді на ринку

праці. Їхня роль зросла після запровадження інституту кар'єрних радників у 2019 р. та ухвалення нормативних документів, що регулюють порядок надання соціальних послуг суб'єктам ринку праці.

Крім того, розширення напрямів діяльності кар'єрних центрів, активна участь громадських організацій, молодіжних просторів і освітніх закладів у наданні кар'єрних послуг засвідчують потребу у формуванні цілісної системи кар'єрного супроводу молоді. Підготовка фахівців у цій сфері, зокрема через проекти міжнародних організацій (МОП, USAID), забезпечує підвищення якості послуг, орієнтацію на індивідуальні потреби клієнтів і соці-

альну адаптацію ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, молодих спеціалістів.

Отже, дослідження системи кар'єрного консультування, ролі кар'єрних радників і практик підтримки молоді у працевлаштуванні є актуальним завданням сучасної соціальної політики, спрямованим на підвищення ефективності державних і громадських механізмів сприяння зайнятості та розвитку людського потенціалу України.

Мета статті – проаналізувати сучасний стан, зміст і напрями розвитку кар'єрного консультування та діяльності кар'єрних радників в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, змісту, форм і методів професійного консультування посідають важливе місце в сучасному науковому дискурсі, зокрема у працях (Л. Березовської, А. Тангел) обґрунтовано теоретико-методологічні засади професійного становлення особистості та концепції її кар'єрного розвитку, які базуються на засадах самореалізації, професійної мобільності та безперервного навчання.

Дослідження психологічних і педагогічних умов професійного зростання, пов'язаних із проектуванням індивідуальної кар'єрної траєкторії, представлено у працях авторів Лозовецька В., Гончаренко Н. Особливості кар'єрного й професійного консультування розкривають Н. Тілікіна, О. Ганенко, Т. Деркач, А. Голотенко.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені мотиваційним чинникам і механізмам планування професійної кар'єри (Базиль Л., Орлов В., Горохова Г.), де акцентовано на взаємозв'язку між внутрішньою мотивацією, ціннісними орієнтаціями та здатністю до самоуправління кар'єрним розвитком.

Узагальнення проведених досліджень свідчить, що сучасна наука розглядає кар'єрне консультування як міждисциплінарний напрям, що поєднує педагогічні, психологічні та соціологічні аспекти, орієнтований на розвиток особистості у професійному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Дослідник Д. Закатнов здійснив історико-педагогічний аналіз розвитку професійної орієнтації як складової системи підготовки молодої людини до професійного самовизначення. У своїй роботі розкрив основні напрями: зміна уявлень

про сутність професійної орієнтації від радянського до сучасного етапу; нормативно-правове регулювання профорієнтаційної роботи; наукові підходи українських дослідників; формування системи профорієнтації в українській школі, діяльність наукових інститутів, зокрема Українського науково-дослідного інституту педагогіки; етапи розвитку професійної орієнтації; сучасні тенденції – гуманізація, особистісно орієнтований підхід, урахування потреб ринку праці та самореалізації особистості.

На думку дослідника, професійна орієнтація це – система психолого-педагогічної підтримки особистості у свідомому виборі професії. Підготовка молоді до професійного самовизначення через створення освітнього середовища, що розвиває самопізнання, самооцінку та відповідальність за власне майбутнє. Формування готовності до вибору професії є невід'ємною складовою розвитку особистості та основою її життєвої успішності.

На думку Н. Тілікіної, О. Ганенко, Т. Деркач, А. Голотенко, кар'єрне й професійне консультування – це «спеціально організований процес, спрямований на допомогу людині у розкритті її професійного потенціалу, розробку стратегії кар'єрного розвитку, супровід у підготовці до працевлаштування або безпосередньо в процесі отримання бажаної посади» (Тілікіна, 2023), а головна мета кар'єрного консультування молоді – «формування кар'єрної компетентності, тобто не тільки допомога молодій людині в ухваленні рішення, а й надання їй знань і навичок, потрібних для ухвалення майбутніх рішень щодо кар'єрного розвитку» (Тілікіна, 2023). Також науковцями виокремлено очікування від послуг кар'єрного консультування: індивідуальний вибір предметів у закладах освіти; відвідування робочих місць, які відповідають обраній професії; можливість спробувати себе в різних сферах діяльності; наявність наставників/иць, менторів/ок, які можуть допомогти; профорієнтація в школі з п'ятого-шостого класів, а не тільки зі старших; нові та сучасні методики та інструменти для профорієнтації молоді; відмова від поширених гендерних стереотипів (поділ професій на «жіночі» та «чоловічі») і поділу спеціальностей на «гуманітарні» та «технічні» (Тілікіна, 2023).

Відповідно до Порядку надання соціальних послуг суб'єктам ринку праці кар'єрними рад-

никами, спеціалізованими кар'єрними радниками, консультантами по роботі з роботодавцями (2023 р.) визначено поняття «кар'єрний радник», «консультант по роботі з роботодавцями», «спеціалізований кар'єрний радник» та ін., зокрема:

– «кар'єрний радник – співробітник центру зайнятості, який здійснює реєстрацію безробітних та забезпечує організацію/надання соціальних послуг особам, які шукають роботу, зареєстрованим безробітним, здійснює супроводження та консультування таких осіб з метою їх подальшого працевлаштування»;

– «консультант по роботі з роботодавцями – співробітник центру зайнятості, який забезпечує організацію/надання соціальних послуг роботодавцям»;

– «спеціалізований кар'єрний радник – співробітник центру зайнятості, який здійснює реєстрацію безробітних та забезпечує організацію/надання соціальних послуг особам, які шукають роботу, та зареєстрованим безробітним, які мають низькі можливості працевлаштування та ризик тривалого безробіття, здійснює за потреби супроводження та консультування таких осіб під час пошуку роботи та після працевлаштування за їх згодою».

До основних соціальних послуг, які надають консультанти та радники відносять: інформаційні та консультаційні послуги; підбір підходящої роботи, сприяння працевлаштуванню; професійну орієнтацію; індивідуальне планування працевлаштування; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб; участь осіб у громадських та інших роботах тимчасового характеру; участь осіб в умовах воєнного стану у суспільно корисних роботах; надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зокрема таких, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсації; сприяння зайнятості зареєстрованих безробітних; надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності; надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян; професійна підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації; стажування здобувачів; надання компенсацій; надання допомоги по частковому безробіттю; надання роботодавцю, який працевлаштовує внутрішньо переміщених осіб, компенсації

витрат на оплату праці; соціальні послуги для роботодавців; надання роботодавцям компенсації фактичних витрат за облаштування робочих місць працевлаштованих осіб з інвалідністю (Про затвердження..., 2023).

Також у нормативному документі визначено, що кар'єрний та спеціалізований кар'єрний радник мають забезпечувати: реєстрацію безробітного шляхом внесення даних, необхідних для реєстрації безробітного; проведення у разі потреби додаткового профілювання, корегування профільної групи, до якої віднесено особу, та у разі потреби перенаправлення до кар'єрного або спеціалізованого кар'єрного радника; підбір підходящої роботи та направлення особи до роботодавця для проходження співбесіди щодо актуальних вакансій (у разі наявності), зокрема за згодою особи, з урахуванням її трудової мобільності; перевірка актуальності вакансії під час надання зареєстрованому безробітному направлення на працевлаштування за формою, затвердженою Мінекономіки; узгодження з роботодавцем дати та часу проведення співбесіди з претендентами на вакансію; підготовку у разі потреби особи до співбесіди та/або надання допомоги щодо підготовки до такої співбесіди, корегування резюме; проведення у разі потреби професійної орієнтації та діагностики; організацію професійного навчання зареєстрованих безробітних з урахуванням поточної та перспективної потреби ринку праці; складення разом із зареєстрованим безробітним індивідуального плану працевлаштування за формою та згідно з порядком складення та ведення індивідуального плану працевлаштування зареєстрованого безробітного, що затверджені Мінекономіки; надання зареєстрованим безробітним групових та індивідуальних консультацій щодо працевлаштування; проведення моніторингу виконання та корегування у разі потреби індивідуального плану працевлаштування, внесення інформації про результати його виконання до Інформаційної системи; підтримку постійного контакту з особою, яка шукає роботу/зареєстрованим безробітним, зокрема через електронний кабінет зареєстрованого безробітного, з метою прискорення її працевлаштування; встановлення контакту з економічно неактивним населенням та його інтеграцію до ринку праці, зокрема

шляхом співпраці з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування; співпрацю з консультантом роботодавця з метою ефективного працевлаштування осіб, які шукають роботу/зареєстрованих безробітних; внесення даних про особу, яка шукає роботу/зареєстрованого безробітного до Інформаційної системи для прийняття відповідних рішень щодо неї (Про затвердження..., 2023).

Отже, кар'єрний або спеціалізований кар'єрний радник надає безоплатні соціальні послуги, зокрема інформаційні, консультаційні та профорієнтаційні, організовує професійне навчання, перепідготовку й підвищення кваліфікації відповідно до потреб ринку праці. Він також сприяє працевлаштуванню, підтримує самозайнятість і підприємницькі ініціативи та співпрацює з освітніми, науковими, медичними установами, молодіжними центрами, роботодавцями й громадськими організаціями згідно із законодавством.

Спеціалізований кар'єрний радник забезпечує: проведення співбесід, спрямованих на підвищення мотивації до працевлаштування та самооцінки; організацію та/або проведення групових чи індивідуальних занять щодо подолання психологічних бар'єрів, які перешкоджають працевлаштуванню, підготовки до проходження співбесіди; співпрацю з інститутами громадянського суспільства, зокрема громадськими об'єднаннями осіб з інвалідністю, які провадять діяльність із сприяння працевлаштуванню осіб, які мають низькі можливості працевлаштування, з метою ефективного їх працевлаштування; визначення потреб у залученні допоміжних фахівців, а також інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які провадять діяльність із сприяння працевлаштуванню осіб, які мають низькі можливості працевлаштування, до процесу працевлаштування та закріплення на робочому місці; встановлення партнерських відносин з іншими спеціалізованими службами соціальної підтримки, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, зокрема громадськими об'єднаннями осіб з інвалідністю, для спрямування (у разі потреби) до них осіб та надання допомоги в отриманні їх послуг; залучення у разі потреби (для сприяння пра-

цевлаштуванню осіб з інвалідністю) членів сім'ї та близьких родичів особи з інвалідністю, а також громадських об'єднань осіб з інвалідністю, які провадять діяльність із сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю, до процесу працевлаштування, зокрема під час профілювання, профорієнтації, пошуку підходящої роботи, підбору роботи, адаптаційного періоду; супроводження у разі потреби під час співбесід у роботодавця, зокрема представлення інтересів особи з метою досягнення домовленостей між особою та роботодавцем (Про затвердження..., 2023).

Для застосування активних програм на ринку праці кар'єрним або спеціалізованим кар'єрним радником у співпраці з консультантом роботодавця забезпечується: інформування зареєстрованих безробітних про зміст, умови та очікувані результати активних програм на ринку праці; здійснення індивідуального підбору активної програми на ринку праці, яка буде найбільш ефективною для сприяння працевлаштуванню; пропонування їм участі у підібраній активній програмі на ринку праці; підготовка до участі в активній програмі на ринку праці; контроль за участю в активній програмі на ринку праці, проведення моніторингу її реалізації, оцінювання впливу участі в такій програмі на поточні та перспективні можливості працевлаштування (Про затвердження..., 2023).

З 2019 р. свою роботу у центрах зайнятості служби зайнятості розпочали свою роботу кар'єрні радники. Важливим елементом проекту є пілотування та впровадження в роботу служби зайнятості інституту кар'єрних радників. Адже в сучасних умовах виникає потреба розширення спектра послуг для клієнтів служби з урахуванням індивідуальних потреб, їх рівня професіоналізму, ступеня трудової мотивації та мобільності.

З метою підготовки фахівців для роботи в проекті експерт Міжнародної організації праці (МОП) Валлі Корбанезе провела на базі Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України навчальні тренінги для фахівців державної служби зайнятості та Інституту, які будуть займатися підготовкою кар'єрних радників, а також координувала впровадження проекту в пілотних центрах зайнятості. В. Корбанезе зазначив, що

«кар'єрний радник працює з кожним клієнтом окремо. Він зможе побачити перешкоди, які стоять перед клієнтом на ринку праці у момент працевлаштування, та допоможе подолати їх. Ця особа буде вашим помічником щоразу, коли б ви не повернулися до служби зайнятості» (В Україні..., 2019).

У 2024 р. розпочалося навчання кар'єрних радників за підтримки проєкту USAID «Економічна підтримка України», Державної служби зайнятості та громадської організації «Простір можливостей». Навчання передбачає тренінги для фахівців Державної служби зайнятості, які працюватимуть із ветеранами і ветеранками після їх повернення до цивільного життя.

Під час курсу кар'єрні радники проходять навчання у спеціалістів-практиків та дізнаються про особливості комунікації з ветеранами, методи психодіагностики, моделей поведінки у кризових ситуаціях, дізнаються основи та пріоритети державних ветеранських політик, будуть орієнтуватися у додаткових можливостях ветерана в сфері освіти, медичних послуг, зможуть ефективно працювати з роботодавцями, які повинні підготувати колектив до повернення їхніх працівників з фронту.

Навчання розраховано на три дні, під час якого учасники дізнаються про те, які сьогодні є проблеми та потреби у ветеранів, як комунікувати з носіями бойової травми, членами їх родин, як краще взаємодіяти із роботодавцями, запропонувати соціальні послуги для адаптації та реінтеграції ветеранів у цивільне життя після повернення з фронту. Тренерами програми є представники Коаліції ветеранських просторів, БФ «Там, де ми – там Україна» фахівці, які брали участь у розробці ветеранських політик, ветеран-підприємець, військовий психолог.

Участь у першій групі, яка розпочала навчання, взяли 30 слухачів з Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кропивницької, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей та Києва.

Програма спрямована на підготовку понад 1000 кар'єрних радників з усієї України для

більш ефективної підтримки ветеранів та їхніх родин у пошуку роботи, професійному розвитку чи самозайнятості (Навчання...).

Для підготовки кар'єрних радників у 2019 р. фахівцями Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України було організовано та проведено тренінг для кар'єрних радників в усіх областях України (Кар'єрні радники, 2023).

Згідно досліджень програми «Мріємо та діємо» у червні 2022 року великий відсоток втрати роботи є характерним саме для молоді – більше 60% працівників/ць віком 18–34 роки втратили роботу під час війни. Дослідники Н. Тілікіна, О. Ганенко, Т. Деркач, А. Голотенко зазначають, що кар'єрні послуги стають особливо актуальними для молоді, адже ринок перенасичений висококваліфікованими спеціалістами/ками, що значно знижує конкурентоспроможність молодих фахівців/чинь; внутрішньо переміщені люди не мають професійних контактів у новому регіоні та не завжди добре орієнтуються на локальному ринку праці, тож зростає потреба в підтримці кар'єрних фахівців/чинь та професійного ком'юніті; фахівці/чині, що перемістились в інші регіони не завжди можуть застосувати свій професійний досвід на новому місці та мають велику потребу у додатковому навчанні або перекваліфікації; посилюється запит на отримання дистанційної роботи, адже це дозволяє зберегти високу мобільність та не прив'язуватися до конкретного місця проживання і його зміни; зростає економічне навантаження на жінок, які мають поєднувати роботу із вихованням та доглядом за дітьми, тож зростає запит на гнучкий графік роботи, часткову зайнятість; у найближчому майбутньому зростатиме необхідність у професійній реабілітації демобілізованих військових та їх адаптації на ринку праці у повоєнний період; у наданні кар'єрних послуг підвищується роль громадських організацій та ініціатив, адже вони можуть забезпечити більшу гнучкість, швидкість реагування та вищий ступінь орієнтації на потреби клієнта; важливого значення набуває забезпечення психологічної та соціальної підтримки в процесі працевлаштування, адже стрес зумовлений війною негативно впливає на працездатність та мотивацію (Тілікіна, 2023).

Також дослідники виділяють такі види кар'єрних послуг – *кар'єрне консультування* (сукупність індивідуальних процедур, спрямованих на з'ясування запитів і допомогу в ухваленні рішень щодо професійної кар'єри через усвідомлений вибір) та *кар'єрні заходи* (активності (наприклад, тренінги, майстер-класи тощо), спрямовані на забезпечення потреб молоді щодо розвитку кар'єри, пошуку роботи, розвитку професійних навичок тощо) (Тілікіна, 2023).

Автори Н. Тілікіна, О. Ганенко, Т. Деркач, А. Голотенко виокремлюють основні види та особливості кар'єрних послуг, запит на які підвищився з 2022 р., зокрема: аналіз та оцінка сильних сторін кандидата/ки; пошук та підбір вакансій; консультування з питань створення резюме та написання мотиваційних листів; підготовка до проходження співбесіди; кар'єрний коучинг та побутова кар'єрних планів (Тілікіна, 2023).

Кар'єрні послуги надають кар'єрні або профорієнтаційні консультанти, кар'єрні радники, фахівці з кар'єрного розвитку через державні центри зайнятості; центри кар'єри закладів вищої та професійно-технічної освіти, закладів загальної середньої освіти; громадські організації і молодіжні центри, які займають питаннями профорієнтації та працевлаштування; приватні освітні, тренінгові чи рекрутингові агенції, або приватні підприємці (Тілікіна, 2023).

Якщо розглядати особливості кожної організації можна виокремити основні напрями діяльності:

Державні центри зайнятості – надання консультацій щодо працевлаштування; консультування про можливості професійної підготовки, перепідготовки, розвитку професійних навичок і компетентній; проведення профорієнтації, профдіагностики тощо через програму «Центр професійної орієнтації», платформу профорієнтації та розвитку кар'єри;

Центри кар'єри в закладах освіти – професійне інформування (надання інформації про особливості професійної діяльності, стан ринку праці, зміст і перспективи розвитку сучасних професій тощо); професійне консультування (визначення індивідуально-психологічних характеристик, професійних інтересів, нахилів тощо); професійний відбір (встанов-

лення відповідності клієнта вимогам, визначеним для конкретних видів професійної діяльності та посад);

Громадські організації та молодіжні центри / простори – кар'єрні послуги для молоді здійснюється у формі заходів неформальної освіти, консультування, зустрічей з роботодавцями через платформу Career Hub, соціальний портал «Кар'єра для нового життя», програма Співдія. Працевлаштування, проєкт «Вільно-Хаб» (Тілікіна, 2023).

Висновки й перспективи подальших досліджень. У сучасних умовах війни, соціально-економічної нестабільності та трансформації ринку праці кар'єрне консультування відіграє важливу роль у підтримці молоді, сприяючи її професійному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності та адаптації до нових соціально-економічних реалій. Інститут кар'єрних радників, створений у системі державної служби зайнятості, забезпечує комплексний підхід до надання соціальних послуг: від профорієнтації, навчання і перепідготовки до підтримки самозайнятості й підприємництва. Розширення мережі кар'єрних центрів, участь громадських організацій і міжнародних партнерів сприяють формуванню сучасної системи кар'єрного супроводу, орієнтованої на індивідуальні потреби молоді, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших уразливих груп.

Дослідження показують, що ефективність діяльності кар'єрних радників значною мірою залежить від рівня їхньої професійної підготовки, розвитку навичок індивідуального консультування, психосоціальної підтримки та вміння співпрацювати з різними соціальними партнерами – освітніми установами, роботодавцями, громадськими структурами.

Подальшого наукового дослідження потребують питання підвищення якості підготовки кар'єрних радників, розроблення стандартів професійної діяльності та методик оцінювання ефективності кар'єрного консультування. Актуальним напрямом є також дослідження впливу цифровізації на розвиток кар'єрних послуг, формування нових моделей кар'єрного супроводу молоді у повоєнний період, зокрема з урахуванням викликів реінтеграції ветеранів і внутрішньо переміщених осіб на ринку праці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тілікіна Н., Ганенко О., Деркач Т., Голотенко А. Як створити кар'єрний центр?: практичний інтерактивний посібник. Київ, 2023. 94 с. URL: <https://surl.lu/apwqzd>
2. Про затвердження Порядку надання соціальних послуг суб'єктам ринку праці кар'єрними радниками, спеціалізованими кар'єрними радниками, консультантам по роботі з роботодавцями : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2023 р. № 237. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2023-%D0%BF#Text>
3. В Україні впроваджується інститут кар'єрного радника. Міністерство соціальної політики України. 03.01.2019 р. URL: <https://surl.lu/bcubxb>
4. Навчання кар'єрних радників є запорукою якісного обслуговування клієнтів. URL: <https://surl.li/fvunfa>
5. Кар'єрні радники допоможуть ветеранам та ветеранкам із працевлаштуванням та адаптацією. 04.05.2023 р. URL: <https://surl.li/jnbgbc>
6. Закатнов Д. О. Професійна орієнтація учнівської молоді в Україні. *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки*. 2020. №11. С. 15–31. URL: <https://surl.li/rgssan>
7. Охріменко З. В. Профорієнтаційний супровід здобувачів освіти в умовах війни: інноваційні технології. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти*. 2025. № 5. С. 461–468. URL: <https://surl.li/wsugnv>
8. Базиль Л. О. Діяльність центрів консультування з професійної кар'єри у закладах професійної (професійно-технічної) освіти: суперечності та шляхи їх вирішення. *Journal «ScienceRise: Pedagogical Education»*. 2020. № 1(34). С. 31–35.
9. Березовська Л., Тангел А. Психологічні особливості кар'єри особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 1 (44). С. 212–217.
10. Лозовецька В. Т. Професійна кар'єра особистості в сучасних умовах: монографія. Київ : Вид. Міленіум, 2015. 279 с.
11. Гончарова Н. Роль професійної підготовки в проектуванні кар'єри майбутніх учителів. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (1). С. 180–188.
12. Становлення ідентичності фахівця: монографія / Балл Г. О., Зливков В. Л., Копилов С. О. та ін.; ред. Зливков В. О. Київ–Кіровоград: Ітекс. ЛТД, 2015. 260 с.
13. Базиль Л., Орлов В. Суперечності в консультуванні з професійної кар'єри майбутніх кваліфікованих робітників. *Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України. Професійна педагогіка*. 2018. № 16. С. 14–19.
14. Горохова Г. Психолого-педагогічні аспекти професійної кар'єри особистості. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2017. № 3 (89). С. 73–77.

REFERENCES:

1. Tilikina, N., Hanenko, O., Derkach, T., Holotenko, A. (2023). Yak stvoryty kariernyi tsentr? [How to create a career center?]: praktychnyi interaktyvnyi posibnyk. Kyiv, 94 s. Retrieved from: <https://surl.lu/apwqzd> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia sotsialnykh posluh subiekтам rynku pratsi kariernymy radnykamy, spetsializovany my kariernymy radnykamy, konsultantam po roboti z robotodavtsiamy [On the Approval of the Procedure for the Provision of Social Services to Labour Market Subjects by Career Advisors, Specialized Career Advisors, and Consultants for Work with Employers]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 bereznia 2023 r. № 237. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/237-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
3. V Ukraini vprovadzhuietsia instytut kariernoho radnyka [The institution of career advisor is being implemented in Ukraine.]. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. 03.01.2029 r. Retrieved from: <https://surl.lu/bcubxb> [in Ukrainian].
4. Navchannia kariernykh radnykiv ye zaporukoiu yakisnoho obsluhovuvannia kliientiv [Training of career advisors is the key to high-quality client service.]. Retrieved from: <https://surl.li/fvunfa> [in Ukrainian].
5. Karierni radnyky dopomozhut veteranam ta veterankam iz pratsevlashtuvanniam ta adaptatsiieiu [Career advisors will assist male and female veterans with employment and adaptation.]. 04.05.2023 r. Retrieved from: <https://surl.li/jnbgbc> [in Ukrainian].
6. Zakatnov, D. O. (2020). Profesiina oriantatsiia uchnivskoi molodi v Ukraini [Career guidance for student youth in Ukraine]. *Analychnyi visnyk u sferi osvity y nauky*, 11, 15–31. Retrieved from: <https://surl.li/rgssan> [in Ukrainian].
7. Okhrimenko, Z. V. (2025). Proforiientatsiinyi suprovit zdobuvachiv osvity v umovakh viiny: innovatsiini tekhnolohii [Career Guidance Support for Students in the Context of War: Innovative Technologies]. *Aktualni problemy v systemi osvity: zahalnoosvitnii zaklad serednoi osvity – douniversytetska pidhotovka – zaklad vyshchoi osvity*, 5, 461–468. Retrieved from: <https://surl.li/wsugnv> [in Ukrainian].
8. Bazyl, L. O. (2020). Diialnist tsentriv konsultuvannia z profesiinoi kariery u zakladakh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity: superechnoti ta shliakhy yikh vyrishennia [Career Counseling Centers in Vocational (profesiino-tekhnichnoi) osvity: superechnoti ta shliakhy yikh vyrishennia].

Education Institutions: Challenges and Solutions]. *Journal "ScienceRise: Pedagogical Education"*, 1(34), 31–35. [in Ukrainian].

9. Berezovska, L., Tanhel, A. (2015). Psykholohichni osoblyvosti kariery osobystosti [Psychological Features of an Individual's Career]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 1 (44), 212–217.

10. Lozovetska, V. T. (2015). Profesiina kariera osobystosti v suchasnykh umovakh [An Individual's Professional Career in Modern Conditions]: monohrafiia. Kyiv: Vyd. Milenium, 279 s. [in Ukrainian].

11. Honcharova, N. (2016). Rol profesiinoi pidhotovky v proektuvanni kariery maibutnikh uchyteliv [The Role of Professional Training in Designing the Career of Future Teachers]. *Psykhologhiia i osobystist*, 2 (1), 180–188. [in Ukrainian].

12. Stanovlennia identychnosti fakhivtsia [The Formation of a Specialist's Identity]: monohrafiia / Ball H. O., Zlyvko V. L., Kopylov S. O. ta in.; red. Zlyvko V. O. Kyiv–Kirovohrad: Iteks. LTD, 2015. 260 s. [in Ukrainian].

13. Bazyl, L., Orlov, V. (2018). Superechnosti v konsultuvanni z profesiinoi kariery maibutnikh kvalifikovanykh robitnykiv [Contradictions in Career Counseling for Future Skilled Workers]. *Naukovyi visnyk Instytutu profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy. Profesiina pedahohika*, 16, 14–19. [in Ukrainian].

14. Horokhova, H. (2017). Psykholoho-pedahohichni aspekty profesiinoi kariery osobystosti [Psychological and Pedagogical Aspects of an Individual's Professional Career]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka*, 3 (89), 73–77. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 11.11.2025

Дата прийняття статті: 27.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 331.5:364.62:004.056

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.15>

Ілля ЛИТВИНЕНКО

аспірант, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601

ORCID: 0009-0000-9082-5919

Бібліографічний опис статті: Литвиненко, І. (2025). Інноваційні підходи до соціальної реабілітації: роль соціального підприємництва. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 126–131, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.15>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти розвитку соціального підприємництва у сфері соціальної реабілітації, підкреслено його роль як інноваційного та стійкого механізму підтримки вразливих груп населення. Проаналізовано сучасні підходи до інтеграції соціальних підприємств у процеси реабілітації, зокрема створення робочих місць для осіб з інвалідністю, впровадження інклюзивних бізнес-моделей, організацію навчальних програм, майстерень, соціальних хабів і digital-платформ. Досліджено вплив участі соціальних підприємств на розвиток професійних, соціальних і психологічних компетенцій бенефіціарів, формування їх автономності та впевненості у власних силах, підвищення якості життя та соціальної інтеграції. На основі даного аналізу міжнародних публікацій і наукових досліджень виявлено ключові переваги включення соціального підприємництва до системи соціальної реабілітації, зокрема економічну стійкість програм, зменшення залежності від бюджетного фінансування, оптимізацію витрат і можливість масштабування послуг. Окрім того, також висвітлено основні бар'єри розвитку соціального підприємництва, такі як недосконалість законодавчої бази, обмежені фінансові ресурси та інвестиційні інструменти, проблеми комунікації між державними структурами, підприємцями та реабілітаційними інституціями, а також стереотипи щодо здатностей осіб з інвалідністю. Узагальнено наукові докази того, що соціальне підприємництво сприяє підвищенню ефективності реабілітаційних процесів, стимулює інновації у сфері надання соціальних послуг, забезпечує комплексну підтримку вразливих категорій населення та створює передумови для інклюзивного розвитку, підвищення рівня соціальної інтеграції, зміцнення соціальної згуртованості, активізації громадянської участі та покращення загальної якості життя суспільства.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціальна реабілітація, інклюзія, інклюзивні бізнес-моделі, соціальна інтеграція, інновації у соціальних послугах, соціальні підприємства.

Illia LYTUVYENKO

Postgraduate Student, Dragomanov Ukrainian State University, 9 Pirogova str. Kyiv, Ukraine, 01601

ORCID: 0009-0000-9082-5919

To cite this article: Lytvynenko, I. (2025). Innovatsiini pidkhody do sotsialnoi reabilitatsii: rol sotsialnoho pidpriemnytstva [Innovative approaches to social rehabilitation: the role of social entrepreneurship]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 126–131, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.15>

INNOVATIVE APPROACHES TO SOCIAL REHABILITATION: THE ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

The article examines the theoretical and practical aspects of the development of social entrepreneurship in the field of social rehabilitation, emphasizing its role as an innovative and sustainable mechanism for supporting vulnerable population groups. The article analyzes contemporary approaches to integrating social enterprises into rehabilitation processes, particularly the creation of employment opportunities for people with disabilities, the introduction of inclusive business models, and the organization of training programs, workshops, social hubs, and digital platforms. It investigates the impact of social enterprise involvement on the development of beneficiaries' professional, social, and psychological competencies, the formation of their autonomy and self-confidence, and the improvement of their quality of life and social integration. Based on an analysis of international publications and scientific research, the key advantages of incorporating

social entrepreneurship into the system of social rehabilitation are identified, including the economic sustainability of programs, reduced dependence on budget funding, cost optimization, and the potential for scaling services. The article also highlights the main barriers to the development of social entrepreneurship, such as imperfect legislation, limited financial resources and investment instruments, coordination and communication gaps between government agencies, entrepreneurs, and rehabilitation institutions, as well as persistent stereotypes regarding the capabilities of persons with disabilities. The article summarizes scientific evidence indicating that social entrepreneurship enhances the effectiveness of rehabilitation processes, stimulates innovation in the provision of social services, ensures comprehensive support for vulnerable population groups, and creates the conditions for inclusive development, increased social integration, strengthened social cohesion, greater civic engagement, and improved overall quality of life in society.

Key words: *social entrepreneurship, social rehabilitation, inclusion, inclusive business models, social integration, innovation in social services, social enterprises, economic sustainability, vulnerable groups.*

Актуальність проблеми. Сучасні соціально-економічні зміни, посилені наслідками війни та зростанням кількості людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб і інших вразливих груп, формують підвищений запит на дієві механізми соціальної реабілітації. Традиційні моделі, орієнтовані переважно на бюджетні програми та інституційну підтримку, часто не забезпечують ані комплексного підходу, ані достатньої гнучкості, щоб швидко реагувати на потреби людей та зміни середовища. У таких умовах зростає потреба в інноваційних рішеннях, здатних поєднати соціальну місію з економічною стійкістю. Одним із перспективних інструментів виступає соціальне підприємництво, яке завдяки підприємницькому мисленню та орієнтації на створення соціальної доданої вартості може ефективно доповнити систему реабілітації. Водночас його роль і механізми інтеграції у реабілітаційні процеси досліджені недостатньо, що визначає актуальність подальшого аналізу потенціалу та обмежень цього підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження зосереджуються на знаннях і досвіді у соціальному підприємництві, інклюзивному працевлаштуванні та соціальній реабілітації. Н. Альборно (Alborno N., 2024) показує роль соціальних підприємств у створенні робочих місць та реабілітаційних можливостей для осіб з інвалідністю. С. Тіасакул, А. Рамі, В. Карлос (Tiasakul S., Ramy A., Carlos B., 2024) аналізують доступність тренінгових програм і бар'єри у їхній структурі. П. Ортіс-Гарсія та А. Х. О. Капітан (Ortiz García P., Capitán Á.J.O., 2025) досліджують репрезентацію підприємництва та роль суспільних наративів у формуванні потенціалу осіб з інвалідністю. Н. Розалі, С. М. Мат Хаїрі, С. Абдулла, Н. Х. І. Ішак (Rozali N., Mat Khairi S. M., Abdullah S., Ishak N. H. I., 2025) вивчають

мотивації, бар'єри та стратегії таких підприємців, підкреслюючи значення соціальних інновацій і мереж підтримки. Комплексний підхід також відображено у звіті UNDP (UNDP, 2023), який аналізує політичні рамки, інституційні механізми та бізнес-стратегії для участі людей з інвалідністю у підприємництві. Ці роботи підкреслюють важливість інтеграції соціального підприємництва в системи реабілітації, поєднуючи економічні, соціальні та організаційні інновації.

Мета статті полягає в обґрунтуванні інноваційних підходів до соціальної реабілітації та визначенні ролі соціального підприємництва у підтримці та інтеграції вразливих груп населення.

Виклад основного матеріалу. Соціальне підприємництво, поєднуючи риси неурядових організацій і комерційного бізнесу, водночас відрізняється власними специфічними особливостями, оскільки створює економічну основу для самофінансування та забезпечення стійкості, орієнтуючись не на максимізацію прибутку, а на досягнення соціальної мети, що включає підтримку вразливих груп, інтеграцію людей з інвалідністю, сприяння працевлаштуванню та покращення якості життя (Sodhi S., Dwivedi A. K., 2024). І таким чином, ця гібридна форма організації поєднує підприємницькі підходи до управління із соціальною місією, створюючи ефективний інструмент для вирішення суспільних проблем.

Соціальне підприємництво виступає ефективним механізмом соціальної реабілітації, впроваджуючи інклюзивні бізнес-моделі, цифрові платформи, майстерні та навчальні хаби для професійного та психологічного розвитку людей з обмеженими можливостями. Гнучкі методи працевлаштування та ресурси громади сприяють створенню сталих соціальних проєктів, підвищуючи економічну самостійність,

соціальну інтеграцію та якість життя бенефіціарів. Також, соціальне підприємництво пропонує комплексні інноваційні механізми для соціальної реабілітації, які поєднують економічну діяльність із підтримкою вразливих груп. Ці підходи відрізняються від традиційних моделей тим, що забезпечують одночасно працевлаштування, навчання, психологічну підтримку та розвиток соціальних навичок. У таблиці 1 наведено основні механізми залучення соціального підприємництва до процесу реабілітації та їх інноваційні особливості.

Отже, створення робочих місць для людей з інвалідністю та вразливих груп, що поєднує економічну самостійність із соціальною інтеграцією та зменшує ризик ізоляції, реалізується через інклюзивні бізнес-моделі, які враховують індивідуальні потреби учасників, пропонують гнучкі завдання та наставництво, інтегруючи професійну діяльність із реабілітаційним процесом, а соціальні інновації, такі як навчальні програми, майстерні, хаби та digital-платформи, забезпечують доступність і ефективність реабілітації шляхом поєднання практичних занять, дистанційного навчання та соціальної взаємодії, водночас розвиток soft-skills і психологічна підтримка сприяють комплексній соціальній адаптації, відновленню впевненості та формуванню самостійності учасників.

Отже, механізми соціального підприємництва, залучені до процесу соціальної реабілітації, сприяють розвитку професійних, соціальних і психологічних компетенцій бенефіціарів. А інтеграція соціального підприємництва у систему соціальної реабілітації забезпе-

чує не лише реалізацію конкретних механізмів підтримки бенефіціарів, а й приносить ряд стратегічних переваг, адже проявляються у підвищенні економічної стійкості програм, зменшенні залежності від бюджетного фінансування, формуванні автономності учасників та покращенні якості їх життя. У таблиці 2 наведено основні переваги та очікувані результати їх впровадження.

Інтеграція соціального підприємництва у систему соціальної реабілітації суттєво підвищує економічну стійкість і результативність реабілітаційних програм, оскільки соціальні підприємства, завдяки власній комерційній чи виробничій діяльності, здатні генерувати фінансові ресурси, що забезпечують безперервність ініціатив і їхнє масштабування без необхідності постійного залучення зовнішніх грантів або донорської підтримки, що, «сприяє довготривалій ефективності та розширенню обсягів реабілітаційних послуг» (Mendoza X. L. D., 2023). Крім того, залучення соціальних підприємств до реабілітаційних процесів знижує залежність від бюджетного фінансування та оптимізує витрати держави, мінімізуючи ризики припинення програм у випадку скорочення державної підтримки (JuradoCaraballo M.Á., Quintana-García C., 2024). Соціальна місія підприємств дозволяє не лише створювати робочі місця, а й формувати автономність та впевненість у бенефіціарів, оскільки їхня участь у трудових і підприємницьких проєктах надає можливість відчувати контроль над власним життям, розвивати навички самостійного прийняття рішень і засвідчувати соціальну цінність (Hossain S., 2025), що, у свою чергу, підтримує

Таблиця 1

**Механізми залучення соціального підприємництва до соціальної реабілітації
(авторська розробка)**

Механізм	Суть	Інноваційна цінність	Очікуваний ефект
Створення робочих місць для людей з інвалідністю та вразливих груп	організація адаптованих робочих місць	забезпечує економічну самостійність та інтеграцію	соціальна інтеграція, підвищення рівня життя
Інклюзивні бізнес-моделі	поєднання комерційної діяльності з соціальною місією	комплексний підхід до навчання, адаптації та працевлаштування	ефективна реабілітація та стійкість підприємства
Соціальні інновації (навчальні програми, майстерні, соціальні хаби, digital-платформи)	використання сучасних форматів навчання та практичної підготовки	впровадження цифрових та гнучких форматів реабілітації	підвищення професійних та соціальних компетенцій
Розвиток soft-skills та психологічна підтримка через трудотерапію та підприємницьку діяльність	навчання комунікативних, організаційних та адаптивних навичок	інтеграція професійного навчання та психологічної підтримки	психологічна стабільність, впевненість, соціальна активність

психологічну стабільність і полегшує інтеграцію у суспільство.

Поєднання економічної діяльності соціальних підприємств із програмами підтримки створює комплексне середовище для професійного розвитку, психологічної допомоги та соціальної активності, забезпечуючи стимулююче і безпечне середовище для розвитку професійних і соціальних навичок учасників (Aksnes S. Y., Ulstein J., 2024). Таким чином, соціальне підприємництво не лише зміцнює фінансову стійкість реабілітаційних ініціатив, а й сприяє підвищенню якості життя та соціальної інтеграції вразливих груп, інтегруючи економічну активність, психологічну підтримку та соціальну реабілітацію в єдиний, взаємопов'язаний процес, що забезпечує довготривалу ефективність і стійкість механізмів підтримки.

Таким чином, соціальне підприємництво виступає дієвим, інноваційним та стійким інструментом розвитку сучасної системи соціальної реабілітації, здатним забезпечити не лише економічну ефективність, а й глибокий соціальний вплив. Однак, поряд із потенціалом, важливо усвідомлювати наявні бар'єри, що стримують повноцінну реалізацію цього підходу та обмежують його масштабування у реабілітаційній сфері.

Невизначеність законодавчого статусу соціальних підприємств, відсутність податкових стимулів і сталих механізмів підтримки, обмежене фінансування, слабка взаємодія між державою, підприємцями та реабілітаційними установами, а також соціальні упередження щодо спроможності людей з інвалідністю є ключовими бар'єрами розвитку соціального підприємництва в реабілітаційній сфері, подо-

Таблиця 2

**Переваги включення соціального підприємництва в систему соціальної реабілітації
(авторська розробка)**

Перевага	Суть	Інноваційна цінність	Очікуваний ефект
Стійкість і самоокупність реабілітаційних програм	соціальні підприємства генерують фінансові ресурси через власну виробничу або комерційну діяльність	зменшує залежність від зовнішніх донорів, забезпечує довгострокову ефективність	можливість масштабування послуг та стабільне функціонування програм
Зменшення залежності від бюджетного фінансування	фінансова автономія зменшує потребу у державних коштах	оптимізація витрат та зниження ризиків зупинки програм	підвищення ефективності використання ресурсів і безперервність послуг
Формування автономності та впевненості у бенефіціарів	працевлаштування та участь у соціально-економічних проєктах	розвиток самостійності та відчуття власної цінності	психологічна стабільність, готовність до соціальної інтеграції
Підвищення якості життя та соціальної інтеграції	комплексна підтримка: розвиток навичок, психологічна допомога, соціальна активність	синергія соціальної та економічної підтримки	полноцінна соціальна інтеграція та покращення рівня життя учасників

Таблиця 3

**Основні бар'єри розвитку соціального підприємництва у сфері реабілітації
(авторська розробка)**

Бар'єр	Зміст	Практичні прояви
Недосконалість законодавства та відсутність стимулів	відсутність чіткого правового статусу соціального підприємства та економічних привілеїв.	немає податкових пільг, механізмів компенсацій, офіційного визначення соціального підприємництва.
Брак інвестицій і фінансових інструментів	обмежений доступ до грантів, соціальних інвестицій, пільгових кредитів.	складність відкриття або масштабування проєктів, висока залежність від короткострокового фінансування.
Проблеми комунікації між державою, бізнесом і реабілітаційними інституціями	відсутність міжсекторної координації та спільних стратегій.	нестача партнерств, низька залученість соціальних підприємств до державних програм реабілітації.
Суспільні стереотипи щодо здатностей вразливих груп	недовіра до трудового потенціалу людей з інвалідністю та інших уразливих груп.	небажання роботодавців працевлаштовувати, зниження попиту на продукцію/послуги соціальних підприємств.

лання яких потребує формування державної політики, розвитку фінансових інструментів та міжсекторної співпраці для створення інклюзивного та сталого середовища.

Висновки. Дослідження показало, що соціальне підприємництво є ефективним інноваційним механізмом у системі соціальної реабілітації. Воно поєднує економічну діяльність із соціальною підтримкою, сприяє формуванню професійних, соціальних та психологічних компетенцій осіб із вразливих груп, підвищує їхню автономність і соціальну інтеграцію. Інтеграція підприємницьких підходів зміцнює ресурсну базу, підвищує ефек-

тивність управління та забезпечує стійкість реабілітаційних програм. Водночас розвиток соціального підприємництва стримують нормативна невизначеність, фінансові обмеження, інституційна фрагментація та суспільні стереотипи. Міжнародний досвід демонструє ефективність партнерських моделей держави, громади та бізнесу, адаптація яких в Україні може посилити потенціал реабілітаційних ініціатив. Соціальне підприємництво здатне зробити систему реабілітації більш гнучкою, інклюзивною та стійкою, формуючи нову парадигму взаємодії економічних і соціальних інституцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alborno N. Social Entrepreneurship – Inclusive Disability Employment: a Case Study. 2024. Vol. 70. №. 6. 1044–1055. DOI: <https://doi.org/10.1080/20473869.2024.2378241> (дата звернення 12.11.2025)
2. Tiasakul S., Ramy A., Carlos B. Accessibility of Entrepreneurship Training Programs for Individuals with Disabilities: A Literature Review. 2024. AdministrativeSciences14: 187. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci14080187> (дата звернення 12.11.2025).
3. Ortiz García P., Capitán Á.J.O. The Representation of Entrepreneurship in People with Disabilities: A Discourse Analysis. 2025. Adm. Sci. 2025, 15(3), 87. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci15030087> (дата звернення 12.11.2025)
4. Rozali N., Mat Khairi S. M., Abdullah S., Ishak N. H. I. Exploring Social Entrepreneurship among Disabled Entrepreneurs: A model for empowering people with disabilities. Environment-Behaviour Proceedings Journal, 2025, 10 (SI28), 111–118. DOI: <https://doi.org/10.21834/e-bpj.v10iSI28.6960> (дата звернення 12.11.2025)
5. UNDP. Fostering Disability Inclusion & Business Integrity in ASEAN. 2023. 23. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-07/undp-rbap-disability-inclusion-and-business_integrity_.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 12.11.2025)
6. Sodhi S., Dwivedi A. K. Differently Abled Entrepreneurs: A Systematic Literature Review. The Journal of Entrepreneurship. Volume 33, Issue 1. 183–220. DOI: <https://doi.org/10.1177/09713557241234> (дата звернення 12.11.2025)
7. Mendoza X. L. D. Entrepreneurial Capability And Engagement Of Persons With Disabilities Toward A Framework For Inclusive Entrepreneurship. *Asian Intellect Research and Education Journal*. 20(1). 2021. 179–186. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.17130> (дата звернення 12.11.2025)
8. Jurado-Caraballo M.Á., Quintana-García C. Disability Inclusion in Workplaces, Firm Performance, and Reputation. Journal of Business Research. European Management Journal. Volume 43, Issue 5, October 2025, Pages 752-763. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.emj.2024.08.001> (дата звернення 12.11.2025)
9. Hossain S. Strategies for Supporting Disability Inclusive Employment in the Future of Work. *Journal of Occupational Rehabilitation*. 2025. 173–185. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10926-025-10339-7> (дата звернення 12.11.2025)
10. Aksnes S. Y., Ulstein J. Sustainable Employment for People with Disabilities: A Scoping Review on Workplace Practices and Positive Employment Outcomes. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 2024. 26(1). URL: <https://doi.org/10.16993/sjdr.1089> (дата звернення 12.11.2025)

REFERENCES:

1. Alborno, N. (2024). Social Entrepreneurship – Inclusive Disability Employment: a Case Study, 70, 6, 1044–1055. DOI: <https://doi.org/10.1080/20473869.2024.2378241> (дата звернення 12.11.2025)
2. Tiasakul, S., & Ramy, A. (2024). Carlos B. Accessibility of Entrepreneurship Training Programs for Individuals with Disabilities: A Literature Review. AdministrativeSciences 14: 187. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci14080187>. (дата звернення 12.11.2025).
3. Ortiz García, P., & Capitán, Á.J.O. (2025). The Representation of Entrepreneurship in People with Disabilities: A Discourse Analysis. Adm. Sci. 15(3), 87. DOI: <https://doi.org/10.3390/admsci15030087> (дата звернення 12.11.2025)

4. Rozali, N., Mat Khairi, S. M., Abdullah, S., Ishak, N. H. I. (2025). Exploring Social Entrepreneurship among Disabled Entrepreneurs: A model for empowering people with disabilities. *Environment-Behaviour Proceedings Journal*, 10 (SI28), 111–118. DOI: <https://doi.org/10.21834/e-bpj.v10iSI28.6960> (дата звернення 12.11.2025)
5. UNDP. Fostering Disability Inclusion & Business Integrity in ASEAN. 2023. 23. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-07/undp-rbap-disbility-inclusion-and-business_-integrity_.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 12.11.2025)
6. Sodhi, S., & Dwivedi, A. K. Differently Abled Entrepreneurs: A Systematic Literature Review. *The Journal of Entrepreneurship*, 33, 1, 183–220. DOI: <https://doi.org/10.1177/09713557241234> (дата звернення 12.11.2025)
7. Mendoza, X. L. D. (2021). Entrepreneurial Capability And Engagement Of Persons With Disabilities Toward A Framework For Inclusive Entrepreneurship. *Asian Intellect Research and Education Journal*. 20(1). 179-186. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2303.17130> (дата звернення 12.11.2025)
8. Jurado-Caraballo, M.Á., & Quintana-García, C. (2025). Disability Inclusion in Workplaces, Firm Performance, and Reputation. *Journal of Business Research. European Management Journal*, 43, 5, 752–763. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.emj.2024.08.001> (дата звернення 12.11.2025)
9. Hossain, S. (2025). Strategies for Supporting Disability Inclusive Employment in the Future of Work. *Journal of Occupational Rehabilitation*. 173–185. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10926-025-10339-7> (дата звернення 12.11.2025)
10. Aksnes, S. Y., & Ulstein, J. (2024). Sustainable Employment for People with Disabilities: A Scoping Review on Workplace Practices and Positive Employment Outcomes. *Scandinavian Journal of Disability Research*. 26(1). DOI: <https://doi.org/10.16993/sjdr.1089> (дата звернення 12.11.2025)

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 03.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364.4:004.89

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.16>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Владислав КУЛИК

аспірант, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0009-0004-2964-7438

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Кулик, В. (2025). Модель змістово-методичного забезпечення впровадження штучного інтелекту в соціальній роботі в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 132–140, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.16>

МОДЕЛЬ ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ В УКРАЇНІ

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та практичній розробці моделі змістовно-методичного забезпечення впровадження штучного інтелекту (ШІ) у соціальну роботу України. В умовах воєнного стану, масового переміщення населення та різкого зростання навантаження на систему соціальних послуг запропонована модель трансформує традиційні підходи в гібридні системи «людина – ШІ», поєднуючи автоматизацію рутинних завдань, персоналізацію допомоги, прогнозування ризиків та профілактику вигорання фахівців. Методологія дослідження ґрунтується на системному аналізі та поєднанні якісних підходів. Використано аналіз відкритих джерел для оцінки стану соціальної сфери та визначення ключових бар'єрів впровадження ШІ. На цій основі розроблено цілісну чотириблокову модель (концептуальний, організаційний, методичний, оціночний блоки) з акцентом на етичні принципи, гібридний підхід «людина-машина» та адаптацію до українських реалій. Працездатність моделі та її логіка підтверджені через аналіз відповідності її компонентів міжнародним стандартам та очікуваного впливу на ключові показники ефективності. Наукова новизна статті визначається тим, що уперше в українському контексті запропоновано цілісну модель змістово-методичного забезпечення впровадження ШІ в соціальній роботі, адаптовану до воєнних умов. Вона системно поєднує етичну рамку, інструменти практичної реалізації (чат-боти, Retrieval Augmented Generation – алгоритми, навчальні модулі) та механізми оцінки ефективності, спрямовані на підвищення якості та доступності соціальних послуг. Гібридна модель «людина – ШІ» є ефективним інструментом зміцнення соціальної сфери України, здатним знизити адміністративне навантаження, підвищити якість та доступність послуг, підтримати кадровий потенціал і забезпечити етичну відповідальність. Подальші дослідження мають зосередитися на пілотних впровадженнях, аналізі етичних ризиків та гармонізації з європейськими стандартами.

Ключові слова: штучний інтелект, соціальна робота, соціальні послуги, модель впровадження, бар'єри, гібридний підхід, цифровізація, ефективність послуг.

Vadym LIUTYI

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Vladyslav KULYK

Postgraduate Student, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0009-0004-2964-7438

To cite this article: Liutyi, V., Kulyk, V. (2025). Model zmistovo-metodychnoho zabezpechennia vprovadzhennia shtuchnoho intelektu v sotsialnii roboti v Ukraini [Model of content-methodological support for the implementation of artificial intelligence in social work in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 132–140, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.16>

MODEL OF CONTENT-METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SOCIAL WORK IN UKRAINE

The aim of the study is to theoretically substantiate and practically develop a model of content-methodological support for implementing artificial intelligence (AI) in social work in Ukraine. In the context of martial law, mass population displacement, and sharply increased demand for social services, the proposed model transforms traditional approaches into hybrid “human–AI” systems. It combines automation of routine administrative tasks, personalization of assistance, risk prediction, and prevention of professional burnout. The study methodology is based on systemic analysis and a combination of qualitative approaches. Analysis of open sources was used to assess the state of the social sector and identify key barriers to AI implementation. On this basis, an integrated four-block model (conceptual, organizational, methodological, and evaluative) was developed, emphasizing ethical principles, a human-machine hybrid approach, and adaptation to Ukrainian realities. The model’s viability and internal logic are confirmed through the analysis of its components’ compliance with international standards and the expected impact on key performance indicators. The scientific novelty of the study is defined by the proposal of a holistic model for the content and methodological support of AI integration in social work, specifically adapted to Ukraine’s wartime conditions. It systematically combines an ethical framework, practical implementation tools (chatbots, Retrieval Augmented Generation algorithms, training modules), and effectiveness evaluation mechanisms aimed at improving the quality and accessibility of social services. The hybrid “human–AI” model proves to be an effective tool for strengthening Ukraine’s social sector by reducing administrative workload, improving service quality and accessibility, supporting human resources, and ensuring ethical responsibility. Future research should focus on pilot implementations, ethical risk analysis, and harmonization with European standards.

Key words: artificial intelligence, social work, social services, implementation model, barriers, hybrid approach, digitalization, service efficiency.

Актуальність проблеми. Система соціальної роботи України в умовах воєнного стану стикається зі значними проблемами. Попит на соціальні послуги серед вразливих груп (внутрішньо переміщених осіб, людей похилого віку, осіб з інвалідністю, сімей вразливих груп тощо) значно перевищує можливості існуючої мережі соціальних працівників, що призводить до надмірного навантаження фахівців, їхнього професійного вигорання та зниження якості і доступності допомоги для тих, хто її найбільше потребує. Існуючі моделі роботи, орієнтовані на паперову звітність та рутинні операції, вичерпали свій потенціал у нових реаліях. У цьому контексті штучний інтелект (ШІ)

перестає бути технологічною розкішшю, а стає практичним інструментом виживання галузі. Він пропонує можливості для автоматизації адміністративних завдань, аналізу даних для виявлення ризиків та персоналізації допомоги. Проте наразі спроби впровадження ШІ носять хаотичний характер і наштовхуються на низку бар’єрів: відсутність єдиної методики, низька цифрова грамотність частини працівників, етичні сумніви щодо використання даних та алгоритмічних рішень. Актуальність цього дослідження полягає у необхідності розробки цілісної та адаптованої до українських реалій моделі, яка б системно підійшла до інтеграції ШІ в соціальну роботу, перетворивши його

з експерименту на ефективний інструмент підтримки як фахівців, так і їхніх клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідження визначають потенціал ШІ в соціальній роботі для автоматизації процесів та підтримки прийняття рішень, водночас акцентуючи на системних етичних ризиках. Значний внесок у дослідження етичних аспектів вносить Ф. Рімер, який систематизує ключові виклики, зокрема проблеми інформованої згоди, конфіденційності даних, прозорості алгоритмів та алгоритмічної упередженості. Автор доводить, що ШІ-інструменти, такі як генеративний ШІ та чат-боти, можуть відтворювати та посилювати соціальні упередження при використанні нерепрезентативних даних, що призводить до дискримінації вразливих груп. Як альтернативу, Рімер пропонує комплексний протокол, заснований на міжнародних стандартах, що включає створення комітетів з цифрової етики, обов'язкове навчання фахівців та принцип гібридного контролю «людина-машина» (Reamer, 2023).

Важливий аналітичний внесок у дискусію про взаємодію ШІ та професійної діяльності роблять Б. Коултхард та співавтор, акцентуючи на ролі ШІ як інструменту посилення людських можливостей, а не їх заміщення. Вони ідентифікують ключові бар'єри, зокрема брак емпіричних доказів ефективності ШІ в соціальній роботі, організаційний опір та етичні ризики, пропонуючи інтеграцію етичних фреймворків та систематичні огляди доказів для верифікації інструментів ШІ (Coulthard et al., 2025).

Специфіку застосування ШІ для соціальної інтеграції ветеранів в українських реаліях досліджують О. Хижняк та Х.М. Сікейрос Гарсія. На основі емпіричних даних автори демонструють потенціал ШІ для уніфікації баз даних, персоналізації послуг та подолання бюрократичних бар'єрів, одночасно вказуючи на проблеми фрагментованості законодавства та цифрової нерівності (Khyzhniak, Siqueiros García, 2025).

Концепцію ШІ-грамотності як невід'ємного компоненту професійної підготовки соціальних працівників розвивають Ю. Ан та співавтор. Вони обґрунтовують необхідність інтеграції знань про ШІ у ключові компетенції фахівців для протидії технологічно посиленій нерів-

ностям та пропонують адаптовану рамку ШІ-грамотності, що охоплює розуміння обмежень ШІ, оцінку упереджень та етичні принципи застосування (Ahn et al., 2025).

Правовий контекст впровадження ШІ в Україні розглядає О. Олійник, яка аналізує фрагментованість регуляторного поля та необхідність спеціального законодавства, що балансуватиме інновації та захист прав людини, що є особливо актуальним для соціальної сфери (Oliyunk, 2025).

Специфіку застосування генеративного штучного інтелекту (ШІ) у дослідженнях соціальної роботи в українському контексті аналізують Т. Семигіна та О. Карагодіна. Автори окреслюють перспективи генеративних моделей для підвищення ефективності аналізу даних, продукування ідей та автоматизації рутинних завдань, що трансформують емпіричні підходи в умовах обмежених ресурсів. Водночас, вони акцентують на ключових етичних викликах: упередженості алгоритмів через нерепрезентативні тренувальні дані, проблемах конфіденційності в чутливих кейсах (наприклад, наративи клієнтів), відсутності прозорості «чорних ящиків» ШІ та питаннях авторства. З урахуванням етичних засад соціальної роботи (конфіденційність, самовизначення клієнтів, соціальна справедливість), автори пропонують гібридний фреймворк: розробку етичних стандартів, навчання дослідників, багаторівневий контроль та обов'язковий людський нагляд. Цей підхід доповнює міжнародні протоколи, адаптуючи їх до локальних реалій цифрового розриву в Україні (Семигіна, Карагодіна, 2025).

Проведений аналіз свідчить про значний інтерес дослідників до різних аспектів інтеграції ШІ в соціальній роботі. Проте залишаються недостатньо розкритими системні моделі, що поєднують аналіз бар'єрів, етичні принципи та практичний інструментарій, адаптований до специфіки посткризових умов, зокрема в українському контексті, з використанням відкритих даних для експериментальної верифікації. Саме цю прогалину зумовлено запропонованою в статті моделлю.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та розробці моделі змістовно-методичного забезпечення впровадження штучного інтелекту в соціальній роботі в Укра-

їні, яка інтегрує системний аналіз бар'єрів, концептуальні основи, практичні інструменти для гібридних систем «фахівець-ШІ» та механізми її експериментальної верифікації на основі відкритих даних.

Завдання дослідження:

1. Виявити та систематизувати ключові бар'єри та ресурси впровадження ШІ в соціальній роботі в Україні на основі аналізу відкритих джерел та міжнародного досвіду.

2. Розробити структурні компоненти авторської моделі, обґрунтувавши їх змістове наповнення відповідно до потреб сфери соціальної роботи в Україні в умовах воєнного та повоєнного часу.

3. Обґрунтувати методичний інструментарій моделі, зокрема механізми використання ШІ для автоматизації рутинних завдань, профілактики вигорання фахівців та персоналізації послуг для вразливих груп.

4. Запропонувати підхід до експериментальної верифікації ефективності моделі, зокрема шляхом статистичного аналізу потенційного впливу на зниження адміністративного навантаження та підвищення якості послуг.

5. Сформулювати практичні рекомендації щодо імплементації розробленої моделі в національні освітні програми підготовки соціальних працівників та регуляторні рамки цифровізації соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська система соціальних послуг функціонує в умовах глибокої кризи, зумовленої наслідками війни, що створює комплексні бар'єри для впровадження ШІ. Ключовою проблемою є структурно-кадровий дисбаланс. За даними Міністерства соціальної політики України, реальні потреби у соціальних послугах задовольняються менш ніж на 20% через обмежену кількість фахівців та різке зростання попиту. Ця ситуація посилюється масштабами соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб (3,7 млн) та ветеранів (понад 1,3 млн), де рутинні адміністративні завдання займають значну частину робочого часу, призводячи до перевантаження працівників, зниження якості послуг та підвищення ризиків професійного вигорання (МСП, 2025; OSCE, 2023). За таких умов впровадження інновацій, що потребують фахової підготовки та переформатування діяльності, може наражатися на пасивний супротив.

Другим критичним бар'єром виступає дефіцит цифрової компетентності. Згідно з опитуванням КМІС (2025), лише 26% дорослого населення України, включно з фахівцями соціальної сфери, мають практичний досвід використання ШІ. Технологічний скептицизм (45% респондентів сприймають ШІ як ризикований) та виражені регіональні диспропорції (9% регулярних користувачів на селах проти 21% у містах) обумовлені обмеженим доступом до навчання та цифрової інфраструктури в умовах війни (КМІС, 2025), що суттєво гальмує впровадження навіть базових ШІ-інструментів, як-от чат-боти для консультацій, та посилює нерівність у доступі до послуг.

Третій блок утворюють етико-правові ризики. Дослідження (Reamer, 2023) вказують на небезпеку алгоритмічної упередженості та порушення конфіденційності даних клієнтів, що є особливо актуальним для вразливих груп (ВПО, ветерани). В українському контексті ці ризики посилюються через відставання нормативно-правової бази. Незважаючи на приєднання до Рамкової конвенції Ради Європи про ШІ, в Україні відсутній спеціальний закон на кшталт EU AI Act, що створює правовий вакуум у регулюванні ризико-орієнтованого використання ШІ в соціальній сфері та ускладнює міжвідомчу координацію (Олійник, 2025).

Для ефективної інтеграції ШІ необхідно подолати триаду взаємопов'язаних викликів: критичне структурне навантаження, низьку цифрову грамотність і недовершеність нормативно-етичного забезпечення. Подолання цих бар'єрів є передумовою для перетворення ШІ з потенційного джерела ризиків на інструмент оптимізації соціальної роботи.

Теоретичною основою інтеграції штучного інтелекту в соціальну роботу є *модель доповнення людського інтелекту*, де технологія виступає інструментом підсилення професійних можливостей, а не їх заміщення. Сучасні дослідження розглядають ШІ як системний елемент, здатний оптимізувати рутинні процеси, забезпечити аналітику великих даних та підвищити обґрунтованість рішень (Coulthard et al., 2025), що дозволяє фахівцям зосередитись на креативній, емпатичній та превентивній складовій роботи, зокрема на ранньому виявленні ризиків та профілактиці вигорання.

Концептуальна рамка визначає три ключові ролі ШІ в соціальній роботі:

- автоматизація адміністративних завдань (документообіг, моніторинг кейсів);
- персоналізація послуг для вразливих груп;
- прогнозування кризових ситуацій.

Фундаментальним принципом є *етична орієнтованість*, що передбачає прозорість алгоритмів, мінімізацію упереджень та обов'язковий людський контроль, відповідно до міжнародних стандартів (Council of Europe, 2025; NASW, 2017).

Міжнародний досвід демонструє різні моделі інтеграції ШІ. У скандинавських країнах (Данія, Фінляндія) ШІ використовується для комунікації з клієнтами через чат-боти та прогнозування соціальних ризиків. Зокрема, фінська платформа AurogaAI реалізує human-centric підхід, організовуючи послуги навколо життєвих подій громадян (OECD-OPSI, n.d.). Данська модель прогнозування ризиків у сфері захисту дітей базується на чотирьох етичних принципах: не нанесення шкоди, автономія, справедливість та пояснюваність (Villumsen et al., 2024). У США акцент робиться на системах підтримки прийняття рішень, проте спостерігаються проблеми з алгоритмічною упередженістю через відсутність уніфікованих етичних протоколів (Reamer, 2023). Аналіз CW360° (2025 р.) зазначає, що генеративний ШІ може використовуватись для адміністративних завдань, але потребує контролю через ризик «галюцинацій».

Вітчизняний контекст представлений платформою «Дія», де AI-елементи застосовуються для автоматизації соціальних виплат, що доводить можливість масштабування подібних рішень (МСП, 2025). Цей досвід може стати основою для розробки гібридних моделей, адаптованих до потреб української соціальної сфери. Концептуальні засади та міжнародний досвід підкреслюють необхідність балансу між технологічним потенціалом ШІ та етичними гарантіями, що є особливо актуальним для України в умовах подолання наслідків війни.

Нами пропонується чотириблокова модель змістовно-методичного забезпечення впровадження ШІ в соціальній роботі в Україні, спрямованої на подолання названих вище бар'єрів. Модель ґрунтується на принципах

гібридного підходу «людина-машина», етичної орієнтованості та адаптації до воєнних реалій, інтегруючи аналіз бар'єрів, концептуальні засади та міжнародний досвід (NASW et al., 2017; CASCW, 2025; Garkisch & Goldkind, 2025). Структура моделі включає чотири взаємопов'язані блоки:

1. Концептуальний блок визначає мету, завдання та етичні рамки трансформації соціальної роботи в гібридну систему, де ШІ посилює людські компетенції. Блок базується на принципах прозорості алгоритмів, інформованої згоди та людського контролю (Reamer, 2023), узгоджуючи їх з національними стратегіями цифровізації. Інтеграція моделі «Потрійного мандату» (Garkisch & Goldkind, 2025) забезпечує баланс між клієнтськими, професійними та організаційними потребами.

2. Організаційний блок передбачає аналіз умов впровадження через оцінку бар'єрів (кадровий дефіцит, регіональні диспропорції) та ресурсів (державне фінансування, відкриті дані). На основі даних МСП (2025) та Tarasenko et al. (2024) розроблено матрицю SWOT-аналізу для кожного регіону, що дозволяє оптимізувати розподіл ресурсів та створити реалістичну дорожню карту впровадження.

3. Методичний блок містить конкретний інструментарій для гібридних систем:

- Чат-боти для первинних консультацій з етичними фільтрами
- Retrieval Augmented Generation (RAG) – алгоритми для прогнозування ризиків серед вразливих соціальних груп
- Інструменти моніторингу навантаження для профілактики вигорання
- 40-годинні навчальні модулі з інтеграцією ШІ-грамотності (Ahn et al., 2025)

4. Оціночний блок містить обґрунтування критеріїв та засобів верифікації ефективності впровадження ШІ через систему ключових показників ефективності (KPI):

- Зниження адміністративного навантаження
- Підвищення точності прогнозу ризиків
- Зменшення рівня професійного вигорання
- Підвищення задоволеності клієнтів

Для візуалізації взаємозв'язків між компонентами моделі розроблено порівняльну таблицю 1.

Таблиця 1

Відповідність компонентів моделі міжнародним стандартам

Компонент моделі	Ключові елементи	Відповідність міжнародним стандартам	Очікуваний ефект
Концептуальний	Гібридна трансформація, принципи прав людини	Потрійний мандат (Garkisch & Goldkind, 2025)	Підвищення доступності послуг.
Організаційний	Аналіз бар'єрів, ресурсне забезпечення	Моніторинг етики (CASCW, 2025)	Зниження навантаження.
Методичний	Чат-боти, RAG-алгоритми, навчальні модулі	Прогнозна аналітика (Nuwasiima et al., 2024)	Підвищення точності прогнозів.
Оціночний	KPI, статистичний аналіз, етичний аудит	Аудит на основі доказів (Coulthard et al., 2025)	Підвищення задоволеності отримувачів соціальних послуг.

Джерело: складено авторами

Запропонована структура є гнучкою та масштабованою, з можливістю адаптації від пілотних регіонів до національного рівня. Інтеграція моделі в освітні програми та регуляторні рамки (Олійник, 2025) забезпечить її довгострокову стійкість та ефективність у подоланні системних викликів соціальної сфери України.

Логіка та практична цінність моделі полягає в наступному: якщо концептуальний блок закладає етичні підстави, організаційний – визначає ресурси та плани, а методичний – надає конкретні інструменти (чат-боти, RAG-довідники). Ці зміни, зокрема, мають своїм наслідком у професійній практиці соціальної роботи:

- Створення реалістичних умов для індивідуалізованої допомоги шляхом вивільнення часу фахівця від рутини.
- Перенесення частини рутинного адміністративного навантаження на інструменти ШІ, що безпосередньо сприяє профілактиці професійного вигорання.
- Зміцнення практичної компоненти роботи з вразливими групами завдяки більш гнучкому та цілеспрямованому використанню ресурсів фахівця.

Внутрішня логіка моделі підтверджується системним підходом: кожен її компонент відповідає на конкретний виклик, а їхня сукупність забезпечує комплексний ефект. Для запобігання ризикам, кожен етап майбутнього впровадження має супроводжуватися оцінкою впливу на приватність (DPIA) та відповідати як європейським (AI Act), так і національним стандартам. Ключовим залишається принцип обов’язкового людського контролю у всіх критичних точках прийняття рішень, що гарантує доповнюючий, а не заміщаючий характер

ШІ і усуває загрозу підміни соціальної роботи алгоритмічними процесами.

Для успішного впровадження моделі ключовим є системне подолання структурних бар'єрів, що гальмують цифрову трансформацію галузі. Йдеться передусім про нерівномірність цифрової компетентності фахівців, відсутність усталених етичних стандартів використання ШІ в соціальній сфері та потребу в адаптації законодавчої бази до положень європейського AI Act. Розв’язання цих проблем вимагає комплексного підходу – від навчання фахівців до створення чіткої регуляторної рамки, яка поєднуватиме технологічну інновацію з гарантіями захисту прав людини.

Імплементация моделі передбачає поступовий, контрольований і прозорий процес. На першому етапі доцільним є інтегрування навчальних модулів із цифрової компетентності та роботи з алгоритмічними інструментами у програми підвищення кваліфікації та базову підготовку соціальних працівників. Паралельно має здійснюватися розбудова інституційної інфраструктури: розробка методичних рекомендацій, нормативних положень, протоколів етичного контролю та процедур аудиту. На наступному етапі модель може бути апробована в умовах діяльності установ-надавачів соціальних послуг та за умов експериментального підтвердження ефективності масштабована на регіональному рівні з урахуванням локальної цифрової зрілості та доступних ресурсів, використовуючи відкриті державні дані для моніторингу та коригування процесів. Такий підхід дозволяє зберегти гнучкість, уникнути надмірної централізації та забезпечити реалістичність упровадження.

Важливим стратегічним аспектом є етичне врівноваження технологічної інновації з профе-

сійними принципами соціальної роботи. У центрі процесу мають залишатися не алгоритми, а фахівець і клієнт – саме людиноцентричність є визначальною ознакою соціальної сфери. ІІ виконує допоміжну функцію, підсилюючи спроможність працівника діяти ефективніше, швидше та з більшою адресністю, не витісняючи при цьому його професійне судження.

Висновки і перспективи подальших дослідження. У цьому контексті подальші дослідження набувають важливого значення. Насамперед ідеться про поглиблений аналіз етичних аспектів використання ІІ, включно з ризиками алгоритмічної упередженості та механізмами захисту персональних даних. Не менш важливим напрямом експериментальна перевірка моделі та є постійний моніторинг ефективності після реального впровадження – із застосуванням порівняльних

підходів для виявлення причинно-наслідкових зв'язків між впровадженням моделі та зміною якості соціальних послуг. Важливими стають також адаптація до нових викликів, зокрема демографічних зрушень, зростання попиту на соціальні послуги та подальша гармонізація правових рамок із європейськими стандартами.

Таким чином, модель, побудована на принципах гібридного підходу, не обмежується концептуальним рівнем. Вона має потенціал стати практичним інструментом модернізації соціальної роботи в Україні, забезпечуючи баланс між технологічною ефективністю та етичною відповідальністю. Її впровадження може стати одним із ключових елементів зміцнення соціальної інфраструктури країни, сприяючи стійкості системи соціального захисту в умовах тривалих кризових викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Використання штучного інтелекту населенням України. Київський міжнародний інститут соціології. 2025. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1528> (дата звернення: 22.10.2025).
2. Олійник О. Правове регулювання штучного інтелекту в Україні: виклики та перспективи. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 6. DOI: <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.04> (дата звернення: 22.10.2025).
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.10.2025).
4. Семигіна, Т., Карагодіна О. Генеративний штучний інтелект у дослідженнях із соціальної роботи: перспективи застосування та виклики етики. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/395030323_Generativnij_stucnij_intelekt_u_doslidzennah_iz_socialnoi_roboti_perspektivi_zastosuvanna_ta_vikliki_etiki (дата звернення: 23.10.2025).
5. Турбота про кожного: як Міністерство соціальної політики змінює сферу соціальних послуг. МСП України. 2025. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/turbota-pro-kozhnoho:-yak-ministerstvo-sotsialnoyi-polityky-zminyuye-sferu-sotsialnykh-posluh> (дата звернення: 22.10.2025).
6. Ahn E., Choi M., Fowler P., Song I. H. Artificial Intelligence Literacy for Social Workers: Integrating AI into Core Competencies to Address Societal Impacts. *Journal of the Society for Social Work and Research*. 2025. Vol. 16. № 1. P. 9–22. DOI: <https://doi.org/10.1086/735187> (дата звернення: 22.10.2025).
7. AuroraAI: A Human-Centric and Life-Event Based Public Sector Transformation. OECD Observatory of Public Sector Innovation (OECD-OPSI). n.d. URL: <https://oecd-opsi.org/innovations/auroraai/> (дата звернення: 22.10.2025).
8. Coulthard B., Taylor B. J., McGlade A. Artificial intelligence and evidence for social work: will a robot steal your job? *European Social Work Research*. 2025. Vol. 3. № 2. P. 238–243. DOI: <https://doi.org/10.1332/27551768Y2025D000000033> (дата звернення: 22.10.2025).
9. Garkisch M., Goldkind L. Considering a Unified Model of Artificial Intelligence Enhanced Social Work: A Systematic Review. *Journal of Human Rights and Social Work*. 2025. Vol. 10. P. 23–42. DOI: <https://doi.org/10.1007/s41134-024-00326-y> (дата звернення: 22.10.2025).
10. How open data helps Ukrainians navigate times of war. OSCE. 2023. URL: <https://www.osce.org/occea/560511> (дата звернення: 22.10.2025).
11. Khyzhniak O., Siqueiros García J. M. Potential of Artificial Intelligence in the Assessment of System of Social Integration of Veterans of the Russian-Ukrainian War. In: Ahrweiler P. (eds) *Participatory Artificial Intelligence in Public Social Services. Artificial Intelligence, Simulation and Society*. Springer, Cham, 2025. P. 1–22. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-71678-2_10 (дата звернення: 22.10.2025).

12. NASW Standards for Technology in Social Work Practice. National Association of Social Workers (NASW), Association of Social Work Boards (ASWB), Council on Social Work Education (CSWE), Clinical Social Work Association (CSWA). 2017. URL: <https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/Standards-for-Technology-in-Social-Work-Practice> (дата звернення: 22.10.2025).
13. Nuwasiima M., Ahonon M. P., Kadiri C. The Role of Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning in Social Work Practice. *World Journal of Advanced Research and Reviews*. 2024. Vol. 22. № 2. P. 299–312. URL: <https://wjarr.com/sites/default/files/WJARR-2024-2998.pdf> (дата звернення: 22.10.2025).
14. Reamer F. G. Artificial intelligence in social work: Emerging ethical issues. *International Journal of Social Work Values and Ethics*. 2023. Vol. 20. № 2. P. 52–71. DOI: <https://doi.org/10.55521/10-020-205>. (дата звернення: 22.10.2025).
15. Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). European Union. 2024. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj> (дата звернення: 22.10.2025).
16. Tarasenko S., Karintseva O., Duranowski W., Bilovol A., Voronenko V. Awareness and readiness to use artificial intelligence by the adult population of Ukraine: Survey results. *Problems and Perspectives in Management*. 2024. Vol. 22. № 4. P. 1–13. DOI: [https://doi.org/10.21511/ppm.22\(4\).2024.01](https://doi.org/10.21511/ppm.22(4).2024.01) (дата звернення: 22.10.2025).
17. The Impact of AI Technology on the Social Work Profession: Benefits, Risks, and Ethical Considerations. Center for Advanced Studies in Child Welfare (CASCW), University of Minnesota. CW360° Spring 2025. URL: <https://cascw.umn.edu/cw360deg-spring-2025/impact-ai-technology-social-work-profession-benefits-risks-and-ethical> (дата звернення: 22.10.2025).
18. The number of combatants in Ukraine has increased to over 1.3 million. LIGA.net. 2025. URL: <https://news.liga.net/en/society/news/the-number-of-combatants-in-ukraine-has-increased-to-over-13-million> (дата звернення: 22.10.2025).
19. Ukraine Internal Displacement Report. IOM DTM. April 2025. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_Internal%2520Displacement%2520Report_GPS%2520R20_April%25202025.pdf (дата звернення: 22.10.2025).
20. Ukraine signs CoE Framework Convention on AI. Council of Europe. 2025. URL: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/-/ukraine-signs-the-council-of-europe-framework-convention-on-ai> (дата звернення: 22.10.2025).
21. Villumsen A. M., Rosholm M., Bodilsen S. T., Toft S. D., Berg L. S., Nirmalarajan L. Y. Ethical considerations in research when building predictive risk modelling in child and family welfare. *Journal of Comparative Social Work*. 2024. Vol. 19. № 1. P. 1–24. URL: <https://journals.uis.no/index.php/JCSW/article/download/619/441/2708> (дата звернення: 22.10.2025).

REFERENCES:

1. Ahn, E., Choi, M., Fowler, P., & Song, I. H. (2025). Artificial intelligence literacy for social workers: Integrating AI into core competencies to address societal impacts. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 16(1), 9–22. <https://doi.org/10.1086/735187>
2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020, December 2). Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shchuchnoho intelektu v Ukraini [On approval of the Concept for the development of artificial intelligence in Ukraine] (Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 1556-r). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Center for Advanced Studies in Child Welfare, University of Minnesota. (2025, Spring). The impact of AI technology on the social work profession: Benefits, risks, and ethical considerations. CW360°. Retrieved from <https://cascw.umn.edu/cw360deg-spring-2025/impact-ai-technology-social-work-profession-benefits-risks-and-ethical>
4. Coulthard, B., Taylor, B. J., & McGlade, A. (2025). Artificial intelligence and evidence for social work: Will a robot steal your job? *European Social Work Research*, 3(2), 238–243. <https://doi.org/10.1332/27551768Y2025D000000033>
5. Council of Europe. (2025). Ukraine signs CoE Framework Convention on AI. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/-/ukraine-signs-the-council-of-europe-framework-convention-on-ai>
6. European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>
7. Garkisch, M., & Goldkind, L. (2025). Considering a unified model of artificial intelligence enhanced social work: A systematic review. *Journal of Human Rights and Social Work*, 10, 23–42. <https://doi.org/10.1007/s41134-024-00326-y>
8. International Organization for Migration. (2025, April). Ukraine internal displacement report. Retrieved from https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_Internal%20Displacement%20Report_GPS%20R20_April%202025.pdf
9. Khyzhniak, O., & Siqueiros García, J. M. (2025). Potential of artificial intelligence in the assessment of system of social integration of veterans of the Russian-Ukrainian War. In P. Ahrweiler (Ed.), *Participatory artificial intelligence in public social services* (pp. 1–22). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-71678-2_10

10. Kyiv International Institute of Sociology. (2025). Vykorystannia shturnoho intelektu naselenniam Ukrainy [Use of artificial intelligence by the population of Ukraine]. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1528> [in Ukrainian].
11. LIGA.net. (2025). The number of combatants in Ukraine has increased to over 1.3 million. Retrieved from <https://news.liga.net/en/society/news/the-number-of-combatants-in-ukraine-has-increased-to-over-13-million>
12. Ministry of Social Policy of Ukraine. (2025). Turbota pro kozhnogo: Yak Ministerstvo sotsial'noi polityky zminyuie sferu sotsial'nykh posluh [Care for everyone: How the Ministry of Social Policy is changing the field of social services]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/turbota-pro-kozhnoho:-yak-ministerstvo-sotsialnoyi-polityky-zminyuie-sferu-sotsialnykh-posluh> [in Ukrainian].
13. National Association of Social Workers, Association of Social Work Boards, Council on Social Work Education, & Clinical Social Work Association. (2017). NASW standards for technology in social work practice. Retrieved from <https://www.socialworkers.org/Practice/NASW-Practice-Standards-Guidelines/Standards-for-Technology-in-Social-Work-Practice>
14. Nuwasiima, M., Ahonon, M. P., & Kadiri, C. (2024). The role of artificial intelligence (AI) and machine learning in social work practice. *World Journal of Advanced Research and Reviews*, 22(2), 299–312. Retrieved from <https://wjarr.com/sites/default/files/WJARR-2024-2998.pdf>
15. OECD Observatory of Public Sector Innovation. (n.d.). AuroraAI: A human-centric and life-event based public sector transformation. Retrieved from <https://oecd-opsi.org/innovations/auroraai/>
16. Oliinyk, O. (2025). Pravove rehuliuвання shturnoho intelektu v Ukraini: Vyklyky ta perspektyvy [Legal regulation of artificial intelligence in Ukraine: Challenges and prospects]. *Sotsial'nyi rozvytok: Ekonomiko-pravovi problemy*, (6), Article 04. <https://doi.org/10.70651/3083-6018/2025.6.04> [in Ukrainian].
17. OSCE. (2023). *How open data helps Ukrainians navigate times of war*. Retrieved from <https://www.osce.org/occea/560511>
18. Reamer, F. G. (2023). Artificial intelligence in social work: Emerging ethical issues. *International Journal of Social Work Values and Ethics*, 20(2), 52–71. <https://doi.org/10.55521/10-020-205>
19. Semihina, T., Karahodina, O. (2025, August 29). Henerativnyy shturnyy intelekt u doslidzhennyakh iz sotsial'noyi roboty: Perspektyvy zastosuvannya ta vyklyky etyky [Generative artificial intelligence in social work research: Prospects of application and ethical challenges]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/395030323_Generativnij_stucnij_intelekt_u_doslidzennah_iz_socialnoi_roboti_perspektivi_zastosuvanna_ta_vikliki_etiki
20. Tarasenko, S., Karintseva, O., Duranowski, W., Bilovol, A., & Voronenko, V. (2024). Awareness and readiness to use artificial intelligence by the adult population of Ukraine: Survey results. *Problems and Perspectives in Management*, 22(4), 1–13. [https://doi.org/10.21511/ppm.22\(4\).2024.01](https://doi.org/10.21511/ppm.22(4).2024.01)
21. Villumsen, A. M., Rosholm, M., Bodilsen, S. T., Toft, S. D., Berg, L. S., & Nirmalarajan, L. Y. (2024). Ethical considerations in research when building predictive risk modelling in child and family welfare. *Journal of Comparative Social Work*, 19(1), 1–24. <https://doi.org/10.1080/27551768.2024.231619>

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 37.015.31:613.88-053.6/.81»364»

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.17>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Scopus Author ID: 58669174100

Ігор ПЕТРОВИЧ

аспірант кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0009-0007-3813-3852

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Петрович, І. (2025). Профілактичні програми як засіб сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 141–151
doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.17>

ПРОФІЛАКТИЧНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена проблемам сексуальної освіти та профілактики ризикованої сексуальної поведінки підлітків в умовах війни. Постійне перебування під впливом пов'язаних із війною загроз знижує чутливість людей до ризиків, пов'язаних із сексуальним життям. Підлітки внаслідок вікових особливостей є однією із найуразливіших груп щодо цієї проблеми. Якісна сексуальна освіта стає малодоступною в умовах воєнного стану, проте її функції можуть відігравати профілактичні програми.

Метою представленого дослідження є аналіз спроможності профілактичної програми виконувати завдання сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану в Україні. В статті представлено результати оцінювання комплексної профілактичної програми «Кроки по життю» з точки зору виконання нею функцій сексуальної освіти підлітків. В ході дослідження було проаналізовано зміст програми в контексті охоплення нею різних компонентів сексуальної освіти та дані оцінювання результатів її впровадження в умовах закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) різних регіонів України під час війни. Показано, що програма передбачає розкриття ключових тем сексуальної освіти, таких як цінності, статевий розвиток та репродуктивне здоров'я, ризикована та безпечна сексуальна поведінка, взаємовідносини в сексуальній сфері, гендерні стереотипи, любов та відповідальність, прийняття рішень. На основі аналізу даних оцінювання впровадження програми в ЗЗСО в умовах воєнного стану підтверджено її високі можливості для виконання основних завдань сексуальної освіти підлітків – формування у них коректних уявлень про статеве життя та взаємовідносини, розуміння ризиків та здатності ним протидіяти, готовності до безпечної сексуальної поведінки. Обґрунтовано, що основною цільовою групою програми мають бути учні 10–11 класів.

Ключові слова: сексуальна освіта, профілактична програма, ризикована сексуальна поведінка, підлітки, воєнний стан.

Vadym LIUTYI

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Scopus Author ID: 58669174100

Ihor PETROVYCH

Postgraduate Student at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0009-0007-3813-3852

To cite this article: Liutyi, V., Petrovich, I. (2025). Profilaktychni prohramy yak zasib seksualnoi osvity pidlitkiv v umovakh voiennoho stanu [Preventive programmes as a means of sexual education for adolescents in conditions of martial law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 141–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.17>

PREVENTIVE PROGRAMMES AS A MEANS OF SEXUAL EDUCATION FOR ADOLESCENTS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

This article is devoted to the problems of sex education and prevention of risky sexual behavior among adolescents in wartime. Constant exposure to war-related threats reduces people's sensitivity to the risks associated with sex life. Due to their age, adolescents are one of the most vulnerable groups in this regard. Quality sex education becomes less accessible in a state of martial law, but prevention programs can fulfill its functions.

The purpose of this study is to analyze the ability of a prevention program to fulfill the task of sex education for adolescents in a state of martial law in Ukraine. The article presents the results of an evaluation of the comprehensive prevention program "Steps Through Life" in terms of its ability to fulfill the functions of sex education for adolescents. The study analyzed the content of the program in terms of its coverage of various components of sex education and evaluated the results of its implementation in general secondary education institutions in different regions of Ukraine during the war. It is shown that the program covers key topics of sex education, such as values, sexual development and reproductive health, risky and safe sexual behavior, relationships in the sexual sphere, gender stereotypes, love and responsibility, and decision-making. Based on the analysis of data evaluating the implementation of the program in general education institutions during martial law, its high potential for fulfilling the main tasks of sex education for adolescents has been confirmed – forming correct ideas about sex life and relationships, understanding risks and the ability to counteract them, and readiness for safe sexual behavior. It has been established that the main target group of the program should be students in grades 10–11.

Key words: sexual education, prevention program, risky sexual behavior, adolescents, martial law.

Актуальність проблеми. Однією з проблем, із якою зустрічається українське суспільство в умовах війни, є загострення ризиків, пов'язаних із небезпечною сексуальною поведінкою. Постійне перебування в умовах загрози життю і здоров'ю, тиск соціально-економічних проблем, руйнування звичного середовища та соціальних зв'язків, хронічний стрес і спроби його подолати активністю, що викликає сильні емоції, призводять до того, що у значній кількості людей знижується чутливість до ризиків, пов'язаних із сексуальним життям, і бажання або спроможність дотримуватись норм безпечної поведінки. Підлітки, внаслідок особливої емоційності, властивій їхньому віку, зневазі до небезпеки та браку особистого досвіду найбільш вразливі щодо

даної проблеми. Загальнодоступна комплексна сексуальна освіта, адаптована до умов воєнного стану, мала б запобігти формуванню ризикованої поведінки підлітків, проте під час війни її впровадження не вдається пріоритетним ані для батьків, ані для педагогів закладів загальної середньої освіти. Як наслідок, дослідження демонструють поширеність серед підлітків ризикованих сексуальних практик. Так, за даним дослідження «Здоров'я і поведінкові орієнтації молоді» (2022–2023), 28% підлітків розпочинають статеве життя у віці, молодшому за 18 років, при чому серед хлопців ця частка є більшою, ніж серед дівчат. Серед тих підлітків, хто мав сексуальний досвід, 65% (від 47% 13-річних до 71% 17-річних) вступали в сексуальні

стосунки два і більше разів, 35% не використовували презерватив під час першого статевого контакту, 39% – під час останнього (Аналітичний звіт, 2024). Проблема полягає не лише у ризикованій поведінці в підлітковому віці, а й готовності до даних викликів в майбутньому, з якими можуть зустрітися й ті підлітки, які наразі ще не розпочали своє статеве життя. Компенсувати нестачу сексуальної освіти в сім'ї та закладі освіти можуть програми комплексної профілактики ризикованої поведінки, які, завдяки своїй орієнтації на запобігання широкому колу актуальних проблем, можуть бути більш затребуваними як самими підлітками, так і батьками й педагогами. Проте можливості таких програм як доповнення або альтернативи програмам сексуальної освіти в закладах освіти потребують вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сучасні дослідники розглядають програми сексуальної освіти та програми профілактики ризикованої та деструктивної поведінки як взаємопов'язані, адже вони мають спільний предмет – ризиковану сексуальну поведінку. Так, Т. Журавель та співавтори відносять імпульсивну та ризиковану сексуальну поведінку до внутрішньо деструктивної поведінки, спрямованої на саморуйнацію та дезінтеграцію власної особистості. На їхній погляд така поведінка надає підлітку тимчасове коротке полегшення, проте заважає благополуччю (Журавель та ін., 2022). В свою чергу Т. Лях, А. Спірін і В. Жуков до ризикованої поведінки підлітків відносять статеву поведінку та стосунки, що можуть призвести до незапланованої вагітності та ПІСШ. На думку авторів, для запобігання ризикам необхідним є впровадження профілактичних програм, що можуть сформувати або посилити мотивацію підлітків до здорового способу життя та сприяти засвоєнню ними необхідних для цього знань і навичок (Лях, Спірін, Жуков, 2023). В. Лютий та В. Петрович, аналізуючи результати впровадження в Україні комплексних профілактичних програм («Програма 15», «Сходінки», «Street Smart»), зазначали, що вони сприяють поліпшенню рівня обізнаності щодо ризиків сексуального життя і шляхів їхнього зниження, формують безпечні переконання, здатність приймати відповідальні рішення (Лютий, Петрович, 2023)

Українські вчені О. Кислова та А. Ніколаєвська обґрунтовують необхідність обов'язкової сексуальної освіти в Україні. За даними проаналізованих ними досліджень, найчастіше підлітки отримують інформацію про статеве життя із таких ненадійних джерел, як інтернет (в тому числі від т. зв. блогерів) та від друзів та знайомих, або спираються на власний досвід. Вчителі та медичні працівники перебувають на 8–10-му місці в ієрархії джерел інформації підлітків, а спеціальні курси та заняття в школі – на 12-му. На думку авторів, сексуальна освіта повинна стати джерелом інформації не лише про фізіологічні аспекти статевого життя, а й про любов, дружбу, взаємоповагу, відповідальне батьківство (Кислова, Ніколаєвська, 2023).

E.S.Goldfarb, L.D.Lieberman на основі огляду 80 джерел, що містили результати оцінювання програм сексуальної освіти, прийшли до висновку, що представлені в них дані підтверджують ефективність таких програм у визнанні сексуальної різноманітності, запобіганні насильству між партнерами та у розвитку здорових стосунків, поліпшенні навчання соціальним навичкам та емоційного навчання. Автор вважають, що сексуальне виховання має розпочинатися в початковій школі та бути поетапним і тривалим (Goldfarb, Lieberman, 2021)

Українські вчені А. Дуля, Л. Горобчук, О. Карпенко, Ж. Петрович, Т. Спіріна та ін. в своїх публікаціях досліджують проблеми та розкривають зміст і методи сексуальної освіти підлітків в Україні. Так, Т. Спіріна та А. Даниленко наголошують, що сексуальна освіта має передбачати не лише формування знань, але й їхнє усвідомлення та формування відповідних ставлень, вмінь і навичок, упевненості в можливості їхнього застосування та, як наслідок, зміну поведінки. (Спіріна, Даниленко, 2023). На думку О. Карпенко, Ж. Петрович, А. Дулі, сексуальна освіта підлітків передбачає постійну взаємодію батьків і вчителів і має бути спрямована на формування у підлітків навичок безпечної та відповідальної поведінки та їхньої здатності знаходити вирішення складних питань, профілактику ризикованої сексуальної поведінки підлітків та дезадаптації, з нею пов'язаною. Проте, на думку авторів, батькам може заважати власна психологічна неготовність для

обговорення таких питань та невпевненість у своїх знаннях, а спроможність педагогів залежить від їхньої освіти, володіння відповідними програмами та вміння застосовувати доцільні форми, методи та технології навчання. До умов успішного впровадження сексуальної освіти підлітків автори відносять, зокрема, наявність програм із сексуальної освіти та заходів із профілактики ризикованої поведінки в закладах освіти, професійну підготовку педагогів для передачі знань та вмінь учням та налагодження партнерської взаємодії педагогів та батьків (Карпенко, Петрошко, Дуля, 2025).

Українські дослідники О. Карпенко, Ж. Петрошко Т. Спіріна виокремлюють ключові виклики, з якими зустрічається сексуальна освіта в сучасній Україні, зокрема порушення системи освіти через війну, що ускладнює доступ підлітків до якісної сексуальної освіти; психоемоційне навантаження та травматичний досвід підлітків, що знижує їхню здатність до свідомого прийняття рішення та підвищує ризик імпульсивної сексуальної поведінки; відсутність системної державної політики у сфері сексуальної освіти (Карпенко, Петрошко, Спіріна, 2025). На думку Л. Горобчук, до таких викликів можна віднести дестабілізацію освітнього процесу, за якої учні втрачають можливість пройти необхідні теми або програми, а сексуальна освіта не є пріоритетною для ЗЗСО; недостатній доступ учнів до навчальних ресурсів та ресурсів, необхідних для підтримки сексуального здоров'я; психологічний вплив війни на підлітків, через який вони втрачають здатність зосереджуватись на навчанні та сприймати інформацію; соціальні та культурні зміни, пов'язані, зокрема, із вимушеним переселенням та зміною соціальних норм, до яких підліткам може бути важко адаптуватися; підвищення ризику сексуального насильства; зміну пріоритетів міжнародних та українських неурядових організацій, які можуть зосереджувати увагу та ресурси на впровадженні гуманітарних програм замість програм сексуальної освіти. В той же час авторка наголошує, що ряд провідних українських неурядових організацій (Український фонд «Благополуччя дітей», ВГЦ «Волонтер», громадська організація «Ла Страда – Україна» та ін.) продовжують впрова-

джувати програми сексуальної освіти та комплексні профілактичні програми, адаптуючи їх до умов воєнного стану (Горобчук, 2021).

Аналіз досліджень названих авторів показує, що сексуальна освіта підлітків є актуальною для України в умовах війни і повинна охоплювати ширше коло питань, аніж формування знань та навичок, необхідних для безпечної сексуальної поведінки. Разом із тим, запобігання ризикам сексуального життя залишається важливим завданням сексуальної освіти підлітків. Ряд викликів, пов'язаних із війною, обмежує можливості для впровадження доступних для широкого кола підлітків програм сексуальної освіти, зокрема – в закладах освіти. За таких умов комплексні профілактичні програми завдяки своїй більшій доступності можуть виступити засобом сексуальної освіти, якщо засновані на широкому трактуванні статевої поведінки та охоплюють такі питання, як ставлення і переконання, цінності (любов, дружба, здоров'я, відповідальність тощо), гендерні взаємовідносини, мотивація відповідальної поведінки та здатність до прийняття відповідальних рішень у складних ситуаціях. Проте реальні можливості профілактичних програм потребують емпіричного підтвердження.

Мета і завдання статті. Метою представленої у статті дослідження став аналіз спроможності профілактичної програми виконувати завдання сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану в Україні. В якості предмету аналізу була обрана програма «Кроки по життю», призначена для впровадження в умовах закладу загальної середньої освіти у формі факультативного курсу. В ході дослідження було проаналізовано зміст програми з точки зору охоплення нею різних компонентів сексуальної освіти та дані оцінювання результатів її впровадження в умовах ЗЗСО різних регіонів України під час війни.

Виклад основного матеріалу. Профілактична програма «Кроки по життю» розроблена Всеукраїнською благодійною організацією «Український фонд «Благополуччя дітей» в 2018–2022 р.р. як адаптація програми профілактики негативних соціальних явищ та захворювань «Програма 15» для впровадження в умовах закладу загальної серед-

ньої освіти. Програма передбачає проведення протягом одного навчального року серії із 33 взаємопов'язаних зустрічей, присвячених розвитку комунікативних навичок учнів, усвідомленню ними власних цінностей, знання та розуміння репродуктивного здоров'я, усвідомлення ризиків, пов'язаних із сексуальною поведінкою, вживанням алкоголю і ПАР, насильством, та формуванню навичок їх уникнення, здатності приймати відповідальні рішення та змінюватися. Кожна зустріч за програмою, з одного боку, триває один стандартний шкільний урок і тому може бути легко організована в ЗЗСО, а з іншого – проводиться у формі тренінгу і вимагає від її виконавців наявності спеціальних знань і навичок. Згідно із концепцією програми, тренерами виступають штатні працівники закладу загальної середньої освіти – психологи, соціальні педагоги або досвідчені вчителі, що пройшли спеціальне навчання й отримали сертифікат на право впровадження програми. Це робить програму доступною для широкого кола підлітків і в той же час гарантує наявність у тренерів належної кваліфікації для дотримання стандартів програми («Кроки по життю», 2021).

Програма «Кроки по життю» пройшла експериментальну апробацію, що підтвердила її ефективність при впровадженні в закладах освіти тренерами «Програми 15» (Лютий, Петрович, 2019, 2021). Початок її широкого впровадження в різних регіонах України із залученням в якості тренерів працівників ЗЗСО збігся із початком війни. Це дало можливість використати результати оцінювання впровадження програми «Кроки по життю» в 2023–2024 р.р. для визначення її спроможності виконувати завдання сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного часу.

Можливість застосування програми як засобу сексуальної освіти пояснюється такими її особливостями як вихід за межі суто профілактичних тем, орієнтація на розвиток підлітків та їхню підготовку до самостійного відповідального життя, широке охоплення тем, присвячених цінностям, взаємовідносинам, ідентичності, прийняттю відповідального рішення. Так, окрім суто профілактичних тем, що стосуються запобігання інфікування ВІЛ, програма «Кроки по життю» включає такі характерні саме для сексуальної освіти

теми як цінності людини, здоров'я як цінність, любов та відповідальність (охоплює питання взаємовідносин взагалі та партнерів зокрема), здоров'я тат і мам (присвячена репродуктивному здоров'ю, статевому розвитку чоловіка і жінки, контрацепції взагалі, а не лише використанню презервативів), стереотипи та упередження (критичний аналіз гендерних стереотипів), запобігання насильству, прийняття відповідальних рішень. Окрім того, в ході зустрічей за програмою розвиваються комунікативні навички й обговорюються питання власної гідності, благополуччя, проходження через зміни та втрати, а також планування майбутнього, що відповідають загальним соціальним компетентностям людини й особливо актуальні в умовах війни. Таким чином, програма «Кроки по життю» відповідає основним вимогам саме до програм сексуальної освіти, запропонованим в розглянутих вище джерелах, є доступною для підлітків та готовою для впровадження в умовах воєнного стану.

Оцінювання результатів впровадження «Кроків по життю» в умовах ЗЗСО проводилось в 2023–2024 н.р. в рамках проекту «Програми підтримки фізичного та психосоціального здоров'я сімей з дітьми в часи війни» Українського фонду «Благополуччя дітей» в громадах Волинської, Житомирської, Рівненської, Черкаської та Чернівецької областей. Для оцінювання використовувався квазіекспериментальний дизайн із групою порівняння. На відміну від класичного експерименту група порівняння не є повноцінною контрольною групою, не формується дослідниками шляхом рандомізації учасників експерименту і не є повністю ідентичною експериментальній. У випадку оцінювання програми «Кроки по життю», яка впроваджувалася не в експериментальних умовах, а в реальній практиці закладів освіти, учні класів самостійно приймали рішення щодо своєї участі в програмі. Ті з них, хто не брав участі у навчанні, долучалися до дослідження у якості групи порівняння. Також учасники могли з різних причин припинити свою участь у зустрічах за програмою і не проходити повторного опитування. Це пояснює диспропорції в гендерно-віковому складі груп (табл. 1), які бралися до уваги в ході аналізу.

Таблиця 1

**Характеристики груп учасників та порівняння,
сформованих в ході оцінювання програми «Кроки по життю»**

Характеристика	Учасники навчання		Група порівняння	
	Початок	Завершення	Початок	Завершення
Стать				
Жінки	61 (54,5%)	41 (49,4%)	45 (39,5%)	29 (42,6%)
Чоловіки	51 (45,5%)	42 (50,6%)	69 (60,5%)	39 (57,4%)
Клас				
8–9	81 (72,3%)	48 (57,8%)	88 (77,2%)	50 (73,5%)
10–11	31 (27,7%)	35 (42,2%)	26 (22,8%)	18 (26,5%)
Успішність навчання				
0–3 бали	–	–	1 (0,9%)	1 (1,5%)
4–6 балів	15 (13,4%)	15 (18,1%)	19 (16,7%)	13 (19,1%)
7–9 балів	70 (62,5%)	56 (67,5%)	75 (65,8%)	44 (64,7%)
10–12 балів	27 (24,1%)	12 (14,5%)	19 (16,7%)	10 (14,7%)
Всього	112 (100%)	83 (100%)	114 (100%)	68 (100%)

Оцінювання результатів проходження учнями факультативного курсу за програмою «Кроки по життю» проводилось за допомогою порівняння результатів початкового та завершального опитувань групи учасників та групи порівняння. Анкета початкового оцінювання була ідентичною в обох групах та містила 14 питань, що стосувалися соціально-демографічних характеристик опитаних, їхніх уявлень про ВІЛ, контрацепцію, алкоголь та наркотики, настанов щодо ризикованої й насильницької та альтернативної їм конструктивної поведінки, готовності застосувати конструктивну поведінку, досвіду конструктивної та ризикованої поведінки опитаних протягом 3-х місяців до опитування, самооцінки власних особистісних рис та взаємовідносин. Анкета завершального опитування в цілому була подібною до анкети початкового опитування, проте у варіанті для учасників навчання було додано блок питань з оцінкою його загальних результатів та змін, що настали внаслідок навчання на факультативному курсі. В рамках даного дослідження аналізувались показники, що відповідають критеріям програм сексуальної освіти: динаміка коректності уявлень учасників про ВІЛ і контрацепцію, настанов щодо ризикованої і безпечної сексуальної поведінки, сексуальних практик учасників протягом останніх 3-х місяців. Висновки робились на основі порівняння результатів початкового та заключного опитування окремо в групі учасників і групі порівняння та співвідношення результатів груп між собою. Порівнювались середні показники груп за кожним критерієм та частки учасників, які продемонстрували високий рівень

(більше ніж 75% від максимального) за ними. Враховуючи відносно малий обсяг вибірок та структурні відмінності між ними, важливим показником була статистична значущість відмінностей, для визначення якої використовувались критерії χ^2 Пірсона для номінальних шкал та U Манна-Вітні для інтервальних шкал. Відмінності вважались значущими, якщо результати за цими показниками були меншими за 0,05 або наближувались до цього значення. Враховуючи відмінності у вікових особливостях та соціальній ситуації розвитку підлітків у віці 14–15 і 16–17 років, та відмінності в деяких компонентах орієнтованого на них інструментарію, результати впровадження програми в 8–9 та 10–11 класах оцінювались окремо.

Оцінювання динаміки обізнаності учасників навчання показало, що коректність уявлення про ВІЛ, шляхів його розповсюдження та засобів запобігання інфікуванню дещо зросла в учнів 8–9 класів і суттєво зросла в учнів 10–11 класів. Так, середній показник коректності знань учнів 8–9 класів в процесі навчання за програмою збільшився з 6,46 до 7,05 за 10-бальною шкалою, частка учасників із високим рівнем обізнаності збільшилася з 27,5% до 37,5%. Втім, такі зміни не мали належної статистичної значущості і не можуть вважатися достатніми. В групі учнів 10–11 класів середній показник обізнаності щодо ВІЛ зріс з 5,48 до 9,17, частка учнів із високим рівнем обізнаності збільшилася з 16,1% до 85,7%, позитивна динаміка була значущою. В групі порівняння теж спостерігалися певне підвищення показників обізнаності щодо ВІЛ, проте

його масштаби та значущість поступалися таким в групі учасників програми (табл. 2).

Порівняння показників обізнаності щодо контрацепції в групах учасників програми і групі порівняння продемонструвало аналогічні тенденції. Рівень розуміння різних аспектів контрацепції дещо поліпшився в учасників 8–9 класів (середній показник збільшився з 5,84 до 6,53, частка учнів з високим рівнем знань – з 27,2% до 37,5%), проте позитивна динаміка була незначною. Серед учасників з 10–11 класів середній показник за цим критерієм зріс з 6,07 до 9,62, частка учасників з високим рівнем знань – з 29% до 94,3%. В групі порівняння показники обізнаності учнів 8–9 класів за час впровадження програми майже не змінилися, а в учнів 10–11 класів продемонстрували значуще зростання, проте дещо менш виразне, ніж в учасників програми (див. табл. 2).

Таким чином можна констатувати суттєве та закономірне поліпшення та розуміння

учнями 10–11 класів питання безпечної сексуальної поведінки, зокрема в контексті захисту від ВІЛ, в той час як в учнів 8–9 класів такого не спостерігалось.

Оцінювання змін у настановах учасників навчання та групи порівняння щодо ризикованої сексуальної поведінки не зафіксувало суттєвої позитивної динаміки з цих питань. Показники як учасників, так і групи порівняння з 8–9 та 10–11 класів за даним критерієм протягом періоду впровадження програми суттєво не змінилися. Таким чином, готовність ризикувати у підлітків після навчання за програмою залишилася на початковому рівні. В той же час самооцінка готовності до застосування безпечної сексуальної поведінки суттєво зросла в учасників програми 10–11 класів (середній показник – з 7,61 до 9,0, частка учнів із високою готовністю – з 35,5% до 65,7%), зміни були статистично значущими. В інших групах такої динаміки не спостерігалось (табл. 3).

Таблиця 2

Показники обізнаності учасників програми «Кроки по життю» та групи порівняння щодо ВІЛ та контрацепцію на початку та по завершенні навчання

Критерії оцінювання	Показники	Учасники навчання			Група порівняння		
		Поч.	Зав.	Знач. відмін.	Поч.	Зав.	Знач. відмін.
Коректність уявлень про ВІЛ							
8–9 кл	Сер. груп.	6,46	7,05	0,117	6,05	5,50	0,294
	Вис. зн., %	27,2%	37,5%	0,220	27,3%	34,0%	0,406
10–11кл.	Сер. груп.	5,48	9,17	0,000	6,92	7,56	0,179
	Вис. зн., %	16,1%	85,7%	0,000	34,6%	50%	0,307
Коректність уявлень про контрацепцію							
8–9 кл	Сер. груп.	5,84	6,53	0,137	5,36	5,07	0,547
	Вис. зн., %	27,2%	37,5%	0,220	15,9%	14%	0,764
10–11кл.	Сер. груп.	6,07	9,62	0,000	4,62	7,31	0,000
	Вис. зн., %	29,0%	94,3%	0,000	11,5%	55,6%	0,003

Таблиця 3

Показники настанов учасників програми «Кроки по життю» та групи порівняння щодо ризикованої і безпечної сексуальної поведінки на початку та по завершенні навчання

Критерії оцінювання	Показники	Учасники навчання			Група порівняння		
		Поч.	Зав.	Знач. відмін.	Поч.	Зав.	Знач. відмін.
Безпечність настанов щодо сексуальної поведінки							
8–9 кл.	Сер. груп.	7,99	7,81	0,376	7,41	7,40	0,219
	Вис. зн., %	58,0%	56,2%	0,844	43,2%	56,0%	0,147
10–11кл.	Сер. груп.	7,94	8,00	0,917	7,40	8,06	0,164
	Вис. зн., %	54,8%	60,0%	0,672	46,2,%	55,6%	0,0,540
Готовність до безпечної сексуальної поведінки							
8–9 кл.	Сер. груп.	8,05	7,65	0,224	7,19	7,38	0,539
	Вис. зн., %	44,8%	35,4%	0,158	23,9%	30,0%	0,430
10–11кл.	Сер. груп.	7,61	9,00	0,001	7,31	8,17	0,063
	Вис. зн., %	35,5%	65,7%	0,014	26,9%	44,4%	0,228

Отже, навчання за програмою «Кроки по життю» суттєво не вплинуло на ставлення учасників до ризикованої поведінки, проте підвищило готовність в учнів старшої вікової групи до застосування безпечної сексуальної поведінки.

Оцінювання змін у реальних поведінкових практиках, пов'язаних із захищеними та ризикованими сексуальними контактами, проводилось лише серед учнів 10–11 класів. У зв'язку з різною гендерною структурою груп дослідження та суттєвим впливом гендерних чинників на сексуальну поведінку окремо порівнювались результати за цим критерієм серед хлопців та дівчат. Дослідження показало, що до впровадження програми про ризиковані сексуальні контакти протягом останніх 3 місяців повідомили лише окремі учні, як хлопці, так і дівчата, в групах учасників та групах порівняння. Після впровадження програми про ризиковані сексуальні контакти в ході анкетування не повідомили жоден учень і жодна учениця, проте декілька учасників вказали, що вони не пам'ятають цього. В той же час частка учасників, які за останні три місяці практикували захищений секс, зросла саме в групі учнів 10–11 класів – учасників програми. Так, серед дівчат ця частка збільшилася з 17,6% до 42%, серед хлопців – з 21,4% до 56,2% (табл. 4). Таким чином можна констатувати збільшення поширеності практики застосування презервативу при статевому контакті як серед хлопців, так і серед дівчат – учасників навчання за програмою «Кроки по життю»

В ході завершального опитування учасники навчання за програмою «Кроки по життю» мали самостійно оцінити, що змінилося в їхньому житті завдяки участі у навчанні. В результаті 89,6% учнів 8–9 класів та 97,1%

учнів 10–11 класів повідомили, що вони стали частіше уникати ситуацій, ризикованих щодо ЗПСШ, ВІЛ, вживання наркотиків, насильства, 93,3% учнів 8–9 класів та 94,3% учнів 10–11 класів – що вони стали більшою мірою дотримуватись норм здоров'я, розвивати себе. В той же час 68,8% учнів 8–9 класів та 20% 10–11 класів вказали, що вони стали частіше ризикувати, коли це необхідно для досягнення мети, 27,1% учнів 8–9 класів та 74,3% 10–11 класів – що вони спробували дещо нове, що є цікавим або приємним, проте може бути небезпечним. 35,4% учнів 8–9 класів та 11,4% учнів 10–11 класів не помітили жодних суттєвих змін внаслідок своєї участі у програмі.

Дискусія. Узагальнюючи представлені результати, можна констатувати, що профілактична програма «Кроки по життю» під час її впровадження в закладах загальної середньої освіти виконує базові функції програм сексуальної освіти перш за все для підлітків старшої вікової групи – учнів 10–11 класів. Це особливо актуально, адже саме в цей період, за даними досліджень, більшість підлітків розпочинають статеве життя або відповідально замислюються над цим, досягають віку добровільної згоди на сексуальні контакти, починають відчувати себе дорослими в сфері сексуальних відносин. Незначні позитивні результати програми в групі учасників-учнів 8–9 класів можуть бути пояснені тим, що для більшості з них представлена в програмі інформація про статеве життя, ризиковану та безпечну сексуальну поведінку може ще не здаватися актуальною (саме такі судження були отримані в ході фокус-груп від учасників експериментальної апробації програми в 2019–2021 р.р.) і не може бути відразу використана у житті. Такі учні в ході зустрічей за програмою більшою мірою орієнтовані

Таблиця 4

**Показники поширеності ризикованих та захищених сексуальних практик
серед учасників програми «Кроки по життю» та групи порівняння
на початку та по завершенні навчання**

Критерії оцінювання	Показники	Учасники навчання			Група порівняння		
		Поч.	Зав.	Знач. відмін.	Поч.	Зав.	Знач. відмін.
Незахищений секс протягом останніх 3-х місяців до опитування							
	Жін. Так, %	5,9%	—	—	13,3%	—	—
	Чол.. Так, %	14,3%	—	—	9,1%	—	—
Безпечний секс протягом останніх 3-х місяців до опитування							
	Жін. Так, %	17,6%	42,1%	0,278	6,7%	—	—
	Чол. Так, %	21,4%	56,2%	0,087	18,2%	11,1%	0,329

на самопізнання, самоствердження та розвиток комунікативних навичок. Це не означає необхідності відмови від впровадження програми в 8–9 класах, адже і серед учнів цього віку є ті, хто вже має сексуальний досвід та має бути готовий захистити себе, а інші отримують корисну інформацію та навички на майбутнє, навчаються розбиратися у собі та приймати відповідальні рішення. Проте основною цільовою групою програми «Кроки по життю» як тієї, що виконує функції сексуальної освіти, є саме учні 10–11 класів.

Оцінювання показало поліпшення ряду показників сексуальної освіти не тільки в учасників програми, а й в учнів 10–11 класів, що входили в групу порівняння, хоч і менш виразне порівняно із учасниками навчання. Це пов'язано із рядом ефектів використаного дизайну дослідження. По перше, дослідження проводилося протягом навчального року, і за цей період всі учні ставали дорослішими, самостійно шукали актуальну для них інформацію, отримували власний досвід. По друге, учасники програми та групи порівняння продовжували навчатися разом та спілкуватися між собою, а отже обмінюватись отриманою інформацією. Це, зокрема, вказує на корисність подібних програм як для безпосередніх учасників, так і для їхнього кола спілкування.

Дослідження показало збільшення частки тих, хто протягом навчання вів активне статеве життя і практикував захищений секс, чого не спостерігалось в групі порівняння. Це, на наш погляд, не вказує на те, що програма підштовхувала підлітків-учасників до раннього статевого дебюту, адже мова йде про молодих людей 16–17 років, і початок статевого життя в цьому віці сприймається в сучасному світі як варіант соціальної норми. Окрім того, зросли показники захищених сексуальних контактів, а орієнтація на безпечну сексуальну поведінку

є одним із завдань сексуальної освіти. Також в даному результаті могло відобразитись збільшення довіри учасників навчання до тренерів та організаторів програми, внаслідок чого вони стали відвертішими у своїх відповідях.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Представлене дослідження підтвердило можливість застосування комплексних профілактичних програм, що охоплюють теми сексуального здоров'я та безпечної сексуальної поведінки, як альтернативи або доповнення до програм сексуальної освіти підлітків в умовах воєнного стану. Більша поширеність та доступність таких програм дозволяє охопити актуальним для підлітків та суспільства навчанням більшу кількість учнів за умов недостатньої уваги сексуальній освіті з боку батьків та школи внаслідок викликів війни. Оцінювання комплексної профілактичної програми «Кроки по життю», розробленої для впровадження в умовах закладів загальної середньої освіти, показало її високі можливості для виконання основних завдань сексуальної освіти підлітків – формування у них коректних уявлень про статеве життя та взаємовідносини, розуміння ризиків та здатності ним протидіяти, готовності до безпечної сексуальної поведінки. Позитивні впливи перш за все проявилися в підлітків старшої вікової групи – учнів 10–11 класів. Дослідження не показало стійкого послідовного впливу програми на ставлення та настанови підлітків, втім попередні дослідження можливостей профілактичних програм продемонстрували, що такий вплив відтермінований у часі і може бути виявлений лише під час відкладеного оцінювання. Дослідження стійкого впливу програм комплексної профілактики як засобу сексуальної освіти на розвиток та поведінку учнів протягом тривалого часу може бути завданням майбутнього дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. «Кроки по життю»: метод. посіб. для виховної роботи з учнями 9–10 класів з питань профілактики негативних явищ та підтримки психосоціального здоров'я молоді України / автори-упоряд.: А. В. Калініна, В. С. Петрович, А. В. Рясна та ін. ; за заг. ред. А. В. Калініної, В. С. Петровича. Київ, 2021. 412 с.
2. Аналітичний звіт за результатами опитування українських підлітків у 2022/2023 роках «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» в межах міжнародного проекту BOO3 «Health behaviour schoolage children» (HBSC). Київ, 2024. 94 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/51006/file/Health%20Behaviour%20in%20School-Aged%20Children%20study_Ua%201.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
3. Горобчук Л. Л. Виклики впровадження сексуальної освіти підлітків в закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № (4). С. 22–29. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29>.

4. Журавель Т., Іванюк І., Лехолетова М., Лютий В., Лях Т., Пашко Н., Соловійова В., Сорокіна О., Спіріна Т., Сулицький В., Удовенко Ю., Чепенко О., Чуйко О., Швед О., Янковець В. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Журавель Т., Удовенко Ю. Київ : Видавництво ФО-П Буря О. Д., 2022. 144 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
5. Карпенко О., Петрович Ж., Дуля А. Сексуальна освіта дітей та підлітків у контексті розвитку здоров'язберезувального середовища в умовах закладу загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. Вип. 3. С. 80-87. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.3.11>.
6. Карпенко О., Петрович Ж., Спіріна Т. Розвиток соціальних навичок підлітків у контексті сексуальної освіти. *Social Work and Education*. 2025. Вип. 12. № 3. С. 367–374. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/53660/1/O_Karpenko_Zh_Petrochko_T-Spirinafprsrso_SWE_3.pdf (дата звернення: 23.12.2025).
7. Кислова О. М., Ніколаєвська А. М. Підліткова сексуальність та проблеми сексуальної освіти в Україні. *Український соціум*. 2023. № 2(85). С. 190–206. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.190> (дата звернення: 23.12.2025).
8. Лютий В. П., Петрович В. С. «Кроки по життю»: адаптація профілактичної «Програми 15» до впровадження в умовах загальноосвітньої школи. *Педагогічний часопис Волині*. 2019. № 2(13). С. 126–137. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16389/1/126-138.pdf> (дата звернення: 23.12.2025).
9. Лютий В. П., Петрович В. С. Профілактична «Програма 15»: досвід упровадження та оцінювання. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 81. С. 148–154. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.31>.
10. Лютий В., Петрович В. Якісний аналіз результатів упровадження шкільного профілактичного курсу: на прикладі програми «Кроки по життю». *Ввічливість. Humanitas*. 2021. Вип. 3. С. 60–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9>.
11. Лях Т., Спірін А., Жуков В. Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 1. С. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>.
12. Спіріна Т., Даниленко А. Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. Вип. 1. С. 104–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>.
13. Goldfarb E. S., Lieberman L. D. Three Decades of Research: Evidence for Comprehensive Sexuality Education. *Journal of Adolescent Health*. 2021. Vol. 68. № 1. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2020.07.036.

REFERENCES:

1. “Kroky po zhyttiu” : metod. posib. dla vykhovnoi roboty z uchniamy 9–10 klasiv z pytan profilaktyky nehatyvnykh yavyshech ta pidtrymky psykhosotsialnoho zdorovia molodi Ukrainy (2021) [“Steps in Life”: a method. manual for educational work with students of 9–10 grades on the prevention of negative phenomena and support of psychosocial health of youth of Ukraine] / avtory-uporiad.: A. V. Kalinina, V. S. Petrovych, A. V. Riasna ta in. ; za zah. red. A. V. Kalininoi, V. S. Petrovycha. Kyiv. 412 [in Ukrainian].
2. Analitichnyi zvit za rezultatamy opytuvannia ukrainskykh pidlitkiv u 2022/2023 rokakh “Zdorovia ta povedinkovi oriientsatsii uchnivskoi molodi” v mezhakh mizhnarodnoho proiektu VOOZ “Health behaviour schoolage children” (HBSC) (2024) [Analytical report on the results of the survey of Ukrainian adolescents in 2022/2023 “Health and behavioral orientations of student youth” within the framework of the WHO international project “Health behaviour schoolage children” (HBSC)]. Kyiv. 94. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/51006/file/Health%20Behaviour%20in%20School-Aged%20Children%20study_Ua%201.pdf [in Ukrainian].
3. Horobchuk, L. L. (2024) Vykylyky vprovadzhenia seksualnoi osvity pidlitkiv v zakladakh zahalnoi serednoi osvity pid chas voiennoho stanu [Challenges of introducing sexual education of adolescents in general secondary education institutions during martial law]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, 4, 22–29. DOI: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29> [in Ukrainian].
4. Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloviova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulitskyi, V., Udoenko, Yu., Chепенко, O., Chuiko, O., Shved, O. & Yankovets, V. (2022) Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv [Prevention of destructive behavior of adolescents] : navch.-metod. posib. / za zah. red. Zhuravel, T., Udoenko, Yu. Kyiv : Vydavnytstvo FO-P Buria O. D. 144. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/21421/file/destructive_behavior.pdf [in Ukrainian].
5. Karpenko, O., Petrochko, Zh. & Dulia, A. (2025) Seksualna osvita ditei ta pidlitkiv u konteksti rozvytku zdoroviazberezhuvalnoho seredovyscha v umovakh zakladu zahalnoi serednoi osvity [Sexual education of children and adolescents in the context of the development of a health-preserving environment in the conditions of a general secondary education institution]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 80–87. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.3.11> [in Ukrainian].
6. Karpenko, O., Petrochko, Zh. & Spirina, T. (2025) Rozvytok sotsialnykh navychok pidlitkiv u konteksti seksualnoi osvity [Development of social skills of adolescents in the context of sex education]. *Social Work and Education*, 12, 3,

367–374. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/53660/1/O_Karpenko_Zh_Petrochko_T-Spirinafprso_SWE_3.pdf [in Ukrainian].

7. Kyslova, O. M., Nikolaievska, A. M. ((2023) Pidlitkova seksualnist ta problemy seksualnoi osvity v Ukraini [Adolescent sexuality and problems of sexual education in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*, 2(85), 190–206. Retrieved from: <https://doi.org/10.15407/socium2023.02.190> [in Ukrainian].

8. Liutyi, V. P., Petrovych, V. S. (2019) “Kroky po zhyttii”: adaptatsiia profilaktychnoi “Prohramy 15” do vprovadzhennia v umovakh zahalnoosvitnoi shkoly [“Stepping life”: adaptation of the preventive “Program 15” to implementation in a comprehensive school]. *Pedahohichni chasopys Volyni*. 2(13). 126–137. Retrieved from: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16389/1/126-138.pdf> [in Ukrainian].

9. Liutyi, V. P., Petrovych, V. S. (2021) Profilaktychna “Prohrama 15”: dosvid uprovadzhennia ta otsiniuvannia [Preventive “Program 15”: Implementation and Evaluation Experiences]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 81, 148–154. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.31> [in Ukrainian].

10. Liutyi, V., Petrovych, V. (2021) Yakisnyi analiz rezultativ uprovadzhennia shkilnoho profilaktychnoho kursu: na prykladi prohramy “Kroky po zhyttii” [Qualitative analysis of the results of the implementation of the school preventive course: on the example of the program “Steps in Life”]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 60–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9> [in Ukrainian].

11. Liakh, T., Spirin, A. & Zhukov, V. (2023) Sotsialna profilaktyka ryzykovanoi povedinky pidlitkiv [Social Prevention of Risky Behavior of Adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 64–72. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9> [in Ukrainian].

12. Spirina, T., Danylenko, A. (2023) Seksualna osvita yak skladova zdorovoho sposobu zhyttia pidlitkiv [Sex education as a component of a healthy lifestyle for adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 104–109. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15> [in Ukrainian].

13. Goldfarb, E. S., Lieberman, L. D. (2021) Three Decades of Research: Evidence for Comprehensive Sexuality Education. *Journal of Adolescent Health*, 68, 1. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2020.07.036.

Дата надходження статті: 12.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 37.09

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.18>

Тетяна МАРТИНЮК

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0002-9288-8179

Бібліографічний опис статті: Мартинюк, Т. (2025). Роль проєктної діяльності в роботі вчителя-дефектолога у системі раннього втручання для розвитку та виховання дітей раннього віку. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 152–158, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.18>

РОЛЬ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ-ДЕФЕКТОЛОГА У СИСТЕМІ РАННЬОГО ВТРУЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ

Мета роботи. У статті досліджуються стратегії та підходи, що використовуються в системній діяльності вчителя-дефектолога для раннього розвитку та виховання дітей з порушеннями розвитку. Особлива увага приділена проєктній методології як ключовому рішення у корекційній роботі із системними інтелектуальними порушеннями. *Методологія.* У роботі над статтею були застосовані низка наукових методів, зокрема – структурно-логічний метод, порівняння і узагальнення, метод експертної оцінки. *Наукова новизна.* У дослідженні проаналізовано потенціал проєктної діяльності у роботі вчителя-дефектолога у системі раннього втручання, виділено сильні сторони пропонованого підходу. Репрезентовано практичні перспективи вдосконалення програм раннього втручання, індивідуалізованих планів підтримки та інтегрованого підходу до розвитку та виховання дітей раннього віку. Виділено основні передумови забезпечення ефективності корекційно-розвивальної діяльності вчителя-дефектолога на основі проєктної діяльності: активна діяльність дитини, активізація її внутрішнього потенціалу; позиціонування як рівноцінного учасника процесу супроводу; персоналізація супроводу з урахуванням унікальних потреб та рівня розвитку для адаптації завдань та вправ до індивідуальних особливостей дитини; системність та послідовність; асиміляція зусиль усіх учасників навчально-виховного процесу. *Висновки.* Досліджено низку інтерпретацій ролі проєктної діяльності у корекційній роботі вчителя-дефектолога з дітьми раннього віку. Доведено, що за умови ефективного корекційно-розвивального процесу на основі проєктної методології можна досягнути підвищення рівня сформованості у дітей комунікативних навичок, умінь соціальної поведінки, що є показником і результатом загального психічно-інтелектуального розвитку. У статті зацентовано на необхідності впровадження інклюзивних навчальних програм та створенні сприятливого психологічного середовища, що дозволить покращити сучасну українську практику раннього догляду за дітьми з вадами розвитку.

Ключові слова: система раннього втручання, вчитель-дефектолог, навчально-виховна діяльність, проєктна методологія, розвиток.

Tetiana MARTYNIUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Special and Inclusive Education, Lesya Ukrainka Volynian National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0002-9288-8179

To cite this article: Martyniuk, T. (2025). Rol proiektnoi diialnosti v roboti vchytelia-defektoloha u systemi rannoho vtruchannia dlia rozvytku ta vykhovannia ditei rannoho viku [The role of project activity in the work of a teacher-defectology in the system of early intervention for the development and education of early children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 152–158, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.18>

THE ROLE OF PROJECT ACTIVITY IN THE WORK OF A TEACHER-DEFECTOLOGIST IN THE SYSTEM OF EARLY INTERVENTION FOR THE DEVELOPMENT AND EDUCATION OF EARLY CHILDREN

The purpose of the study. The article explores the strategies and approaches used in the systematic activities of a special education teacher for the early development and upbringing of children with developmental disabilities. Special attention is paid to the project methodology as a key solution in correctional work with systemic intellectual disabilities. Methodology. A number of scientific methods were applied in the work on the article, in particular, the structural-logical method, comparison and generalization, and the method of expert evaluation. Scientific novelty. The study analyzed the potential of project activities in the work of a special education teacher in the early intervention system, highlighted the strengths of the proposed approach. The practical prospects for improving early intervention programs, individualized support plans, and an integrated approach to the development and upbringing of early childhood children are presented. The main prerequisites for ensuring the effectiveness of the correctional and developmental activities of a special education teacher based on project activities are highlighted: active activity of the child, activation of his internal potential; positioning as an equal participant in the support process; personalization of support taking into account unique needs and level of development to adapt tasks and exercises to the individual characteristics of the child; systematicity and consistency; assimilation of the efforts of all participants in the educational process. Conclusions. A number of interpretations of the role of project activities in the correctional work of a special education teacher with early childhood children have been studied. It has been proven that under the condition of an effective correctional and developmental process based on the project methodology, it is possible to achieve an increase in the level of formation of children's communicative skills, social behavior skills, which is an indicator and result of general mental and intellectual development. The article emphasizes the need to implement inclusive educational programs and create a favorable psychological environment, which will improve the modern Ukrainian practice of early care for children with developmental disabilities.

Key words: early intervention system, special education teacher, educational activity, project methodology, development.

Актуальність проблеми. Виховання та навчання дітей раннього віку із порушеннями розвитку є складним, проте вкрай важливим завданням. Кожна дитина володіє безапеляційним правом на одержання знань, умінь і навичок, які сприятимуть у подальшому житті успішній реалізації, набуттю соціального статусу. Для досягнення стійкого успіху навчально-виховної діяльності учителю-дефектологу необхідно залучати потенціал різноманітних педагогічних інструментів, що спрямовані на максимальне залучення дітей до активного мовленнєвого процесу, розвитку аналітичного мислення, креативності. Практична реалізація поставленої мети пов'язана, першочергово, зі змістом навчально-корекційної роботи в межах психолого-педагогічного супроводу, що позиціонується одним із основних засобів особистісного розвитку, формування базового рівня навченості дітей раннього віку.

Проектна діяльність сприяє розвитку ключових життєвих компетенцій дитини, розвиває її соціальні уміння. Активне використання проектної технології вчителем-дефектологом дозволяє дітям усвідомлено сприймати знання і застосовувати їх на практиці, навчає самостійно приймати рішення. Повноцінного засвоєння життєвих компетенцій важко досяг-

нути, якщо дитина обмежена у своїй комунікації лише родиною чи спеціальним навчально-виховним закладом. У зв'язку з цим, у проектній діяльності необхідно постійно розширювати комунікаційне поле дітей з вадами розвитку.

Зважаючи на необхідність забезпечення здатності до адаптації у динамічних умовах соціуму, що позиціонується найважливішою метою корекційно-виховної діяльності вчителя-дефектолога, особливої уваги потребує потенціал сучасних підходів у системі раннього втручання, зокрема – проектної методології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові пошуки галузевих дослідників зосереджені на сучасних тенденціях та кращих практиках у сфері психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвивальної роботи з дітьми раннього віку, що мають певні відхилення у розвитку. Зокрема, М. Кононова (2019), О. Чепка (2022), J. Miciak, J. Fletcher (2020) пропонують комплексний підхід до корекційної діяльності, що дозволяє залучити значні резервні можливості вихованців. В. Кобильченко, І. Омельченко (2021), О. Склянська (2019), В. Olusanya та ін. (2024) позиціонують сутність навчально-виховної роботи із дітьми компенсаторно-корекційну

спрямованість супроводу, орієнтацію на формування логічного мислення, наочність, індивідуальний і диференційований підхід.

Як переконують О. Ільчук (2021), L. Shevchenko, L. Sorochan (2020), психолого-педагогічний супровід у системі раннього втручання має системно охоплювати змістові, діяльнісні, особистісні компоненти інтелекту. До корекційних цілей навчально-виховного процесу автор відносить формування операційних та процесуальних компонентів діяльності, що має ґрунтуватися на інтелектуалізації і вербалізації.

Аналізуючи погляди авторів W. Cheng та ін. (2023), S. Masefield та ін. (2020) можна отримати більш повне уявлення про різноманітні підходи до психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвивальної роботи у системі раннього втручання. Проте, не зважаючи на вагомість науково-практичних здобутків науковців, актуальною залишається необхідність поглибленого дослідження ролі проєктної діяльності у роботі вчителя-дефектолога.

Мета дослідження – висвітлення потенціалу проєктної методології у межах психолого-педагогічного супроводу та корекційно-розвивальної роботи вчителя-дефектолога у системі раннього втручання для розвитку та виховання дітей раннього віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впровадження сучасних технологій, методик та форм психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку з відхиленнями у розвитку передбачає багатоаспектність та варіативність. Ефективність продемонструвало використання інформаційно-комунікаційних, ігрових, інтерактивних, проєктних, арт-педагогічних технологій навчання, із залученням різнопланового наочного матеріалу.

Проєктна діяльність в роботі вчителя-дефектолога має розглядатись як цілеспрямовану та комплексну концепцію корекції порушень розвитку дітей, що торкаються аспектів когнітивного розвитку, мовленнєвої діяльності та соціальної сфери за допомогою індивідуалізованих корекційно-розвивальних проєктів. Створення індивідуалізованих траєкторій розвитку та виховання дітей раннього віку дозволяє успішно інтегрувати вихованців у інклюзивне середовище, сприяє адаптації та розвитку потенціалу кожної дитини.

Проєктна діяльність вчителя-дефектолога у системі раннього втручання передбачає використання корекційно-розвиткових проєктів, спрямованих на роботу з конкретними вадами розвитку, соціально-адаптивних проєктів для укріплення навичок соціальної взаємодії та самостійності, когнітивні (для інтенсивного розвитку мислення, уваги, пам'яті), а також інклюзивні проєкти, спрямовані на успішну інтеграцію дитини у загальне навчально-виховне середовище.

Зміст корекційно-педагогічної діяльності вчителя-дефектолога має передбачати комплексний підхід до проведення занять, забезпечення взаємодії з іншими фахівцями у рамках команди психолого-педагогічного супроводу дитини з інтелектуальними порушеннями (Vertugina та ін., 2022). Адаптація дитини в соціумі – основне завдання, що переслідує вчитель-дефектолог у системі раннього втручання. Проєктна діяльність має бути спрямована на розширення зони контакту вихованців у комунікаційній діяльності, засвоєння нових соціальних ролей, практичне відпрацювання набутих навичок (Склянська, 2019; Olusanya та ін., 2024). Такий підхід дозволить ефективно формувати соціально-комунікативні компетенції, формувати особистісну культуру, внутрішню самодисципліну, забезпечувати умови для гармонійного саморозвитку дитини (Pozas та ін., 2020).

Під проєктним навчанням необхідно розуміти цілеспрямований процес взаємодії педагога і вихованців, результатом якого стає ефективна розвивально-виховна діяльність. Доволі часто проєкт розглядається як творчий за характером напрям діяльності педагога, спрямований на вирішення конкретної значущої проблеми в рамках певного педагогічного завдання. На сьогодні визначені такі теоретико-методологічні принципи проєктного навчання у системі розвитку та виховання дітей раннього віку:

1) дидактичне спрямування, що дає змогу розвивати творчі здібності у системі раннього втручання, вміння дітей самостійно планувати і проєктувати свою діяльність для вирішення пізнавальних і практичних завдань, систематизувати інформацію і обробляти отримані результати;

2) концептуальність, що передбачає опору на теоретичні положення, властиві певним напрямкам педагогічних технологій;

3) системність як взаємозв'язаність і послідовність елементів освітньої діяльності;

4) відтворюваність, що проявляється в можливості використання проектного навчання на різних етапах навчально-виховної діяльності;

5) універсальність, тобто можливість інтеграції в структуру будь-якого напрямку роботи з розвитку та виховання дітей раннього віку.

Проектна діяльність багато в чому залежить від скоординованої діяльності вчителя-дефектолога, від того, наскільки педагог продумав план, структуру проекту, алгоритм його виконання і функції всіх учасників проекту, результативність і презентацію результатів спільної діяльності учасників. Проектна діяльність передбачає побудову навчально-виховного процесу в логіці діяльності, що має особистісне значення для дитини, індивідуальний темп роботи, що є гарантією для кожної дитини в досягненні особистого рівня її розвитку.

Комплексний підхід до організації виховного процесу через метод проектів дозволяє збалансовано розвивати фізіологічні та психічні функції дитини раннього віку. При цьому необхідно виділити ключові етапи організації проектної діяльності вчителем-дефектологом, що включають завдання: визначення завдання проекту, формування творчих груп, формулювання завдань і тез, вибору теоретико-методологічного забезпечення, припущення результатів проекту, власне розробки проекту, презентації, фіксації отриманих результатів і необхідної рефлексії. При цьому, на кожному етапі пріоритетним виступає певне корекційне завдання, що підпорядковане загальній програмі. Першим етапом є підготовчий, основною метою якого є максимальна підготовка дитини до подальшої навчально-виховної діяльності. Другий етап являє собою формування первинних вимовних навичок і умінь (наприклад, постановка звуків, їх диференціація та автоматизація). Підсумковим, третім етапом процесу корекції вбачається формування стійких комунікативних умінь і навичок, із широким використанням цільових завдань та креативних вправ.

Проектний підхід передбачає усвідомлення особистої відповідальності вчителя-дефектолога за розвиток дитини. При цьому створення

сприятливого предметно-просторового середовища вбачається важливим кроком у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу. Зокрема, особливої уваги заслуговує музично-ритмічна діяльність, що сприймається дітьми як цікава та захоплива форма взаємодії, що дозволяє їм відчувати себе активними учасниками навчального процесу. Також, важлива роль відведена психологічній підтримці, що допомагає дітям зберегти позитивний настрій та мотивацію до навчання.

Проектна діяльність у системі раннього втручання за активної участі батьків допомагає дітям раннього віку проявити себе, розкрити власні здібності, реалізувати пізнавальні потреби, і водночас надає творчі можливості співпраці для всіх учасників корекційно-розвивального процесу в сучасній системі раннього втручання.

Таким чином, основними передумовами забезпечення ефективності корекційно-розвивальної діяльності вчителя-дефектолога на основі проектної діяльності вбачаються:

1) активна діяльність дитини, активізація її внутрішнього потенціалу, позиціонування як рівноцінного учасника процесу супроводу, із акцентом на особистісні позитивні якості та переваги;

2) персоналізація методології логопедичного супроводу з урахуванням унікальних потреб та рівня розвитку для адаптації завдань та вправ до індивідуальних особливостей дитини;

3) системність та послідовність;

4) асиміляція зусиль усіх учасників процесу супроводу: логопеда, педагога, психолога, батьків.

Важливу роль в процесі комунікації під час реалізації проектного методу відіграє вміння виражати свої внутрішні емоції та правильно розуміти емоційний стан співрозмовника. Міміка, жести, пантоміміка мають активно залучатись до різних завдань та доручень. Ігрові елементи, водночас, мають відповідати віковим особливостям дітей раннього віку (Чепка, 2022). Ситуативність поведінки і імпульсивну активність дітей раннього віку варто обмежувати попередньо обумовленими правилами, котрі навчають дитину керувати своєю поведінкою, тренують у довільності та усвідомленості дій. Корекційний потенціал гри укріплюється позицією вчителя-дефектолога:

він може перебувати поза грою, виконуючи ролі контролера, аналітика, проектувальника, організатора та перетворювача результатів або всередині, будучи повноправним учасником.

З-поміж інтерактивних навчальних технологій у проєктній діяльності вчитель-дефектолог має обирати найбільш прийнятні для досліджуваної вікової групи, зокрема, рольові ігри. Гейміфікація дає змогу:

- відтворювати певні ситуації за допомогою імітаційно-ігрового рольового моделювання;
- організовувати активну участь кожної дитини, підвищувати її інтерес та залученість до ситуації, що подається в ігровій формі;
- формувати емоційний інтелект;
- усвідомлено застосовувати теоретичні уміння на практиці, засвоювати їх на рівні підсвідомості.

Візуальні елементи добираються за тематикою корекційно-виховного заняття. При цьому мультимедійні презентації та слайд шоу сприяють розширенню пізнавальної діяльності, навичок спілкування, формування соціальної активності. Цікавим елементом у межах проєктної роботи вбачаються квест-технології, що передбачають об'єднання дітей у групи для виконання певного завдання. При цьому важливо правильно розподілити ролі, щоб активізувати пізнавальні, мовленнєві і розумові процесів учасників. Не можна оминати увагою і арт-техніки у форматі ізотерапії, що передбачає ліплення, малювання, декоративно-прикладне мистецтво. Інтеграція мистецьких елементів до проєктної діяльності дозволяє досягнути відчутних результатів у корекції психоемоційної сфери та поведінки дитини, сприяє гармонійному формуванню її особистості.

Необхідно зауважити, що презентація результатів відіграє величезну роль у стимулюванні всіх учасників проєктної діяльності. Роль вчителя-дефектолога передбачає толерантне і грамотне оцінювання результатів: педагогу необхідно побачити навіть незначні успіхи кожної дитини, участь кожного з батьків, заохотити всіх учасників, підбравши кожному свою номінацію.

У процесі презентації продуктів діяльності у дітей формуються навички адекватної оцінки власних результатів, вміння оцінювати один одного в діяльності. Діти демонструють розуміння проблеми, вміння здійснювати роботу,

доводити розпочату справу до кінця. Організація та проведення проєктної діяльності має значний вплив на стиль взаємодії з дітьми. Відбувається перехід від трансляції готових знань до ініціювання активізації пошукової діяльності вихованців, до спільного пошуку вирішення поставленої проблеми.

Можна стверджувати, що застосування різноманітного потенціалу корекційно-розвивальних технологій проєктного методу в межах психолого-педагогічного супроводу дітей із порушеннями розвитку дозволить підвищити якість навчально-виховного процесу. Проєктна діяльність у системі раннього втручання спрямована на індивідуальний, комплексний підхід, співпрацю з батьками та створення мотивації для успішного навчання та розвитку. За допомогою проєктного підходу досягаються значні позитивні зміни в результативності роботи вчителя-дефектолога, а тому необхідність розширення його функціоналу не залишає сумнівів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проєктна діяльність вчителя-дефектолога у роботі із системними інтелектуальними порушеннями є ключовим рішенням для ефективного та комплексного підходу до цієї проблеми. При цьому важливим вбачається індивідуальний підхід: врахування особливостей кожної дитини є важливою складовою успішної корекції порушень розвитку, залучення дитини до навчального процесу, активного впливу на емоційну сферу, оптимізації загальної когнітивної діяльності вихованців. Кожен етап проєктної діяльності володіє власними завданнями і змістом реалізації, проте всі вони характеризуються обов'язковою увагою вчителя-дефектолога до формування навичок зосередженості, цілеспрямованості, самоконтролю.

Очевидно, що за умови ефективного корекційно-розвивального процесу на основі проєктної методології цілком реально підвищити рівень опанування комунікативними навичками, уміннями соціальної поведінки, що є показником і результатом загального психічно-інтелектуального розвитку дітей раннього віку. Перспективні дослідження варто спрямувати на аналіз потенціалу інтегрованої проєктної діяльності вчителя-дефектолога, логопеда і психолога у складі трансдисциплінарної команди раннього втручання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ільчук О. В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами та їхніх родин в умовах кризових викликів. *Проблеми реабілітації: зб. наук. праць*. 2021. С. 18–23. URL: <https://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/17912>
2. Кобильченко В. В., Омельченко І. М. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: теоретичний аспект проблеми. *Використання ресурсів позашкільної освіти у процесі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами: збірник наукових праць*. 2021. С. 83–87. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa60d865-34e7-4466-88cf-31e606ebc705/content#page=84>
3. Кононова М. М. Професійний розвиток вчителя-дефектолога: концептуальні підходи до змісту і складників. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*. 2019. Вип. 178. С. 115–119.
4. Скланська О. Психолого-педагогічний супровід дитини раннього віку з особливими потребами в умовах інклюзивно-ресурсного центру. *Humanitarium*. 2019. Вип. 42(1). URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5881>
5. Чепка О. Психолого-педагогічний супровід дітей з розладами аутичного спектра. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2022. Вип. 2. С. 209–220. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2022.262966>
6. Cheng W.M., Smith T.B., Butler M., Taylor T.M., Clayton D. Effects of parent-implemented interventions on outcomes of children with autism: A meta-analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2023. Vol. 53(11). Pp. 4147–4163. <https://doi.org/10.1007/s10803-022-05688-8>
7. Masefield S.C., Prady S.L., Sheldon T.A. The Caregiver Health Effects of Caring for Young Children with Developmental Disabilities: A Meta-analysis. *Matern Child Health J*. 2020. Vol. 24. Pp. 561–574. <https://doi.org/10.1007/s10995-020-02896-5>
8. Miciak J. Fletcher J. M. The critical role of instructional response for identifying dyslexia and other learning disabilities. *Journal of learning disabilities*. 2020. Vol. 53(5). Pp. 343–353. <https://doi.org/10.1177/0022219420906801>
9. Olusanya B.O., Wright S.M., Smythe T., Khetani M.A., Moreno-Angarita M., Gulati S. Global Research on Developmental Disabilities Collaborators. Early childhood development strategy for the world's children with disabilities. *Frontiers in Public Health*. 2024. Vol. 12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1390107>
10. Pozas M., Letzel V., Schneider C. Teachers and differentiated instruction: exploring differentiation practices to address student diversity. *Journal of Research in Special Educational Needs*. 2020. Vol. 20(3). Pp. 217–230. <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12481>
11. Shevchenko L., Sorochan L. Preparation of future educators for inclusive education in preschool education institutions. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2020. Vol. 60. Pp. 440–450. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-440-450>
12. Vertugina V., Melnyk N., Rogalska-Yablonska I., Shapochka K., Vdovychynko R., Zadorozhna A. Pedagogical conditions of preparation of senior preschoolers with visual deviation to school: psychological and pedagogical aspect. *International Journal of Computer Science & Network Security (IJCSNS)*. 2022. Vol. 22(5). Pp. 652–662. URL: http://ijcsns.org/07_book/html/202205/202205091.html

REFERENCES:

1. Ilchuk, O. V. (2021). Psykholoho-pedahohichnyi suprovod ditei z osoblyvymy potrebamy ta yikhnikh rodyn v umovakh kryzovykh vyklykiv [Psychological and pedagogical support of children with special needs and their families in times of crisis]. *Problemy reabilitatsii: zb. nauk. prats – Problems of rehabilitation: collection of scientific works*, 18–23. Retrieved from <https://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/17912> [in Ukrainian]
2. Kobylchenko, V. V., & Omelchenko, I. M. (2021). Psykholoho-pedahohichnyi suprovod ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: teoretychnyi aspekt problemy [Psychological and pedagogical support of children with special educational needs: theoretical aspect of the problem]. *Vykorystannia resursiv pozashkilnoi osvity u protsesi sotsializatsii ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: zbirnyk naukovykh prats – Using resources of extracurricular education in the process of socialization of children with special educational needs: collection of scientific works*, 83–87. Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa60d865-34e7-4466-88cf-31e606ebc705/content#page=84> [in Ukrainian]
3. Kononova, M. M. (2019). Profesiyniy rozvytok vchytelia-defektoloha: kontseptualni pidkhody do zmistu i skladnykiv [Professional development of a special education teacher: conceptual approaches to content and components]. *Naukovi zapysky Tsentralnoukrainskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Pedahohichni nauky – Scientific notes of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 178, 115–119. [in Ukrainian]

4. Sklianska, O. (2019). Psykholoho-pedahohichniy suprovid dytyny rannoho viku z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkliuzyvno-resursnoho tsentru [Psychological and pedagogical support of an early-age child with special needs in the conditions of an inclusive resource center]. *Humanitarium*, 42(1). Retrieved from <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/5881> [in Ukrainian]
5. Chepka, O. (2022). Psykholoho-pedahohichniy suprovid ditei z rozladamy autychnoho spektra [Psychological and pedagogical support of children with autism spectrum disorders]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of the Uman State Pedagogical University*, 2, 209–220. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2022.262966> [in Ukrainian]
6. Cheng, W.M., Smith, T.B., Butler, M., Taylor, T.M., & Clayton, D. (2023). Effects of parent-implemented interventions on outcomes of children with autism: A meta-analysis. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 53(11), 4147–4163. <https://doi.org/10.1007/s10803-022-05688-8>
7. Masefield, S.C., Prady, S.L., & Sheldon, T.A. (2020). The Caregiver Health Effects of Caring for Young Children with Developmental Disabilities: A Meta-analysis. *Matern Child Health J*, 24, 561–574. <https://doi.org/10.1007/s10995-020-02896-5>
8. Miciak, J., & Fletcher, J. M. (2020). The critical role of instructional response for identifying dyslexia and other learning disabilities. *Journal of learning disabilities*, 53(5), 343–353. <https://doi.org/10.1177/0022219420906801>
9. Olusanya, B.O., Wright, S.M., Smythe, T., Khetani, M.A., Moreno-Angarita, M., & Gulati, S. (2024). Global Research on Developmental Disabilities Collaborators. Early childhood development strategy for the world's children with disabilities. *Frontiers in Public Health*, 12. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2024.1390107>
10. Pozas, M., Letzel, V., & Schneider, C. (2020). Teachers and differentiated instruction: exploring differentiation practices to address student diversity. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 20(3), 217–230. <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12481>
11. Shevchenko, L., & Sorochan, L. (2020). Preparation of future educators for inclusive education in preschool education institutions. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 60, 440–450. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-60-440-450>
12. Vertugina, V., Melnyk, N., Rogalska-Yablonska, I., Shapochka, K., Vdovychynko, R., & Zadorozhna, A. (2022). Pedagogical conditions of preparation of senior preschoolers with visual deviation to school: psychological and pedagogical aspect. *International Journal of Computer Science & Network Security (IJCSNS)*, 22(5), 652–662. http://ijcsns.org/07_book/html/202205/202205091.html

Дата надходження статті: 08.11.2025

Дата прийняття статті: 30.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-352-003

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.19>**Олег МОРОЗ***здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027***ORCID:** 0009-0006-3506-8744

Бібліографічний опис статті: Мороз, О. (2025). Теоретичні основи впровадження соціальних ініціатив у об'єднаних територіальних громадах. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 159–167, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.19>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ У ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

У статті здійснено аналіз теоретичних основ впровадження соціальних ініціатив у діяльність об'єднаних територіальних громад України. Розкрито сутність соціальної ініціативи як багатогранного явища, що перебуває на перетині соціології, економіки, психології та публічного управління. Доведено, що в умовах воєнного стану соціальна ініціатива трансформувалася зі стихійної активності у системний інструмент забезпечення життєстійкості територій. Обґрунтовується перехід від вертикальних бюрократичних процедур до горизонтальних мережеских зв'язків, де мешканці стають активними суб'єктами співтворення публічних благ. У роботі представлено типологізацію соціальних ініціатив за змістовим спрямуванням (соціально-захисні, освітні та культурні, екологічні, молодіжні та волонтерські) та масштабом їх реалізації (локальні, міжгромадські, регіональні). Визначено, що структура соціальної ініціативи базується на єдності ціннісно-мотиваційного, організаційно-правового та ресурсного компонентів. Окреслено етапи впровадження ініціатив та ідентифіковано інституційні бар'єри, що стримують їх розвиток у сучасному правовому полі України. Аргументовано, що перехід до оновлених принципів управління – самостійності громад, міжсекторальної взаємодії та формування інституційної стійкості – дозволяє розглядати соціальну ініціативу як один із ключових чинників національної безпеки на місцевому рівні.

У дослідженні наголошено на міждисциплінарному підході до розуміння соціальних ініціатив. Обґрунтовано їх роль як механізму внутрішнього розвитку, що дозволяє громадам компенсувати дефіцит ресурсів через мобілізацію власного потенціалу та волонтерства. Обґрунтовано застосування суб'єктно-вчинкового підходу, згідно з яким залучення мешканців до розв'язання місцевих проблем виступає дієвим засобом подолання соціальної безпорадності.

Ключові слова: соціальна ініціатива, об'єднана територіальна громада, життєстійкість, соціальна суб'єктність, інституційна спроможність.

Oleh MOROZ*Applicant for the Third (Educational and Scientific) Level of Higher Education, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46027***ORCID:** 0009-0006-3506-8744

To cite this article: Moroz, O. (2025). Teoretychni osnovy vprovadzhennia sotsialnykh initsiatyv u obiednanykh terytorialnykh hromadakh [Theoretical foundations for the implementation of social initiatives in united territorial communities]. *Vychlyvist. Humanitas*, 6, 159–167, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.19>

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL INITIATIVES IN UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

The article provides an analysis of the theoretical foundations for the implementation of social initiatives in the activities of united territorial communities in Ukraine. The essence of social initiative is revealed as a multifaceted phenomenon at the intersection of sociology, economics, psychology, and public administration. It is proved that under the

conditions of martial law, social initiatives have transformed from spontaneous activity into a systemic tool for ensuring the resilience of territories. The study substantiates the transition from vertical bureaucratic procedures to horizontal network connections, where residents become active subjects in the co-creation of public goods. The paper presents a typology of social initiatives by functional content (social protection, educational and cultural, environmental, youth and volunteer) and the scale of their implementation (local, inter-community, regional). It is determined that the structure of a social initiative is based on the unity of value-motivational, organizational-legal, and resource components. The stages of initiative implementation are outlined, and institutional barriers hindering their development in the current legal field of Ukraine are identified. It is argued that the transition to updated management principles – community autonomy, cross-sectoral interaction, and the formation of institutional stability – allows considering social initiatives as one of the key factors of national security at the local level.

The study emphasizes a multidisciplinary approach to understanding social initiatives. Their role is substantiated as a mechanism of internal development that allows communities to compensate for the resource deficit by mobilizing their own potential and volunteering. The application of the subject-action approach is justified, according to which the involvement of residents in solving local problems serves as an effective means of overcoming social helplessness.

Key words: social initiative, united territorial community, resilience, social subjectivity, institutional capacity.

Актуальність проблеми. Повномасштабне вторгнення поставило перед Україною та її громадами виклики, яких ми раніше не знали, і змусило докорінно переглянути роль і завдання місцевого самоврядування. Якщо до 2022 року ми говорили переважно про децентралізацію та фінансову незалежність громад, то війна вивела на перший план зовсім інше поняття – життєстійкість.

Стара, централізована система соціального захисту, яка покладалася виключно на державні кошти, виявилася надто неповороткою й нездатною швидко реагувати на постійні кризи. Часу на адаптацію фактично не було. І коли державні інституції просто не витримували навантаження, стало очевидно: соціальні ініціативи – це не просто стихійний волонтерський рух, а потужний інструмент управління, на який можна і треба спиратися.

Тож сьогодні підтримка таких ініціатив – це вже не спосіб покращити імідж місцевої влади, це життєва необхідність, щоб зберегти найцінніше – наших людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «соціальної ініціативи» в умовах децентралізації є настільки багатограним, що його аналіз знаходиться на перетині різних галузей знань. Обґрунтування даної категорії потребує міждисциплінарного підходу оскільки це явище перебуває на перетині соціології, економіки, психології та теорії публічного управління. Наприклад, фахівець із права О. Батанов розглядає її крізь призму «муніципальних прав» людини (Батанов, 2011), а економісти, як-от І. Сторонянська та А. Кушнір, цілком логічно зосереджуються на фінансах і радять шукати різні джерела залучення коштів (Сторонянська, 2019; Лисяк, Куш-

нір, 2010). О. Бобровський аналізує, як усе це мало б змінити підходи до управління (Бобровський, 2020), а Т. Семигіна повертає нас до головного – до людини та її потреби в соціальній підтримці (Семигіна, 2020). Незважаючи на значну кількість наукових праць, актуальною залишається проблема неоднорідності підходів, кожен фахівець має на неї свій погляд: юристи бачать процедури, економісти – бюджети, а соціологи – людей. Через це ми досі не маємо цілісної картини, як соціальна ініціатива може функціонувати як узгоджений механізм на рівні громади. Частина наукових підходів залишається описовою і слабо прив'язаною до управлінської практики.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності та аналізі основних підходів до імплементації соціальних ініціатив у діяльність об'єднаних територіальних громад України в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Підхід до державного управління в Україні суттєво змінився під впливом кризових подій останніх років. Роками все було просто: є держава, яка надає соціальні послуги, і є громадянин, який пасивно чекає на допомогу. Така модель, звична для старої адміністративної системи, почала давати збій, щойно суспільство зіткнулося з нестабільністю. А повномасштабна війна остаточно змусила перейти до спільної відповідальності та партнерства. І якщо раніше ініціативи «знизу» часто вважали небажаним втручанням чи порушенням процедур, то тепер саме завдяки їм громади тримаються, а люди отримують життєво необхідну підтримку.

Досвід масової самоорганізації населення в перші місяці вторгнення продемонстрував,

що горизонтальні зв'язки в середині громади часто працюють ефективніше за вертикальні бюрократичні процедури. Соціальна ініціатива в цьому розрізі стає формою суспільного договору нового типу: мешканці готові інвестувати свій час, працю та кошти у спільні блага, але вимагають від органів місцевого самоврядування прозорості, інклюзивності та партнерства.

Відбувається розширення спектра соціальних ініціатив, якщо раніше ініціативи фокусувалися переважно на благоустрої чи культурних заходах, то сьогодні спектр розширився до складних питань: інтеграція внутрішньо переміщених осіб, реабілітація ветеранів, створення безпечного простору, енергетична автономія. Це вимагає від керівництва об'єднаних територіальних громад нових компетенцій – вміння координувати ці ініціативи, надавати їм інституційну форму та інтегрувати їх у стратегії розвитку громади (Олексюк, 2021). Ігнорування цієї зміни парадигми загрожує виникненням конфліктів між активною частиною громади та консервативним апаратом управління.

У науково-теоретичних дослідженнях поняття «соціальна ініціатива» розглядається в соціологічному, економічному, соціально-психологічному та педагогічному ракурсах, а також у теорії публічного управління. Звернемо увагу на те, що у *соціологічному* контексті це поняття розглядається як прояв високого рівня соціальної самостійності, тобто здатності окремих осіб і спільнот самостійно діяти та впливати на трансформацію наявних суспільних відносин. Як зазначає С. Макеєв, соціальна суб'єктність у цьому контексті є здатністю спільноти до самочинної активності, що дозволяє їй виходити за межі заданих соціальних ролей та змінювати інституційну архітектуру суспільства (Макеєв, 2014). Ключовим аспектом тут виступає перехід спільноти від стану «потенційної групи», яка має спільні проблеми до «актуальної групи» яка об'єдналась для дій. Зокрема, Є. Головаха та Н. Паніна наголошували, що перетворення «групи-в-собі» на «групу-для-себе» можливе лише за умови наявності ціннісної консолідації та готовності до солідарної відповідальності.

(Головаха, Паніна, 2007) В умовах війни цей перехід стає миттєвим, перетворюючи індивідуальні стратегії виживання на колективну стратегію опору. Важливо підкреслити відмінність соціальної ініціативи від рутинної діяльності соціальних служб. Ініціатива завжди містить елемент новизни, вона спрямована вирішення проблеми, яку не вдається подолати стандартними адміністративними методами. В умовах обмежених ресурсів саме здатність генерувати та підтримувати такі ініціативи стає ключовим індикатором інституційної спроможності об'єднаної територіальної громади. О. Корнієвський підкреслює, що рівень розвитку волонтерських та громадських ініціатив у громаді є прямим свідченням її життєздатності та здатності до самовідтворення в кризових умовах. Таким чином, соціальна ініціатива постає як фундамент адаптивної спроможності місцевого самоврядування (Корнієвський, 2020).

Економічна теорія, спираючись на інституційний підхід, розглядає ініціативу як специфічний нематеріальний актив та відповідь на так звані «провали держави» та «провали ринку». Як зазначає Б. Вайсброд, соціальна ініціатива заповнює прогалини в наданні суспільних благ, що виникають через нездатність ринку забезпечити попит незахищених верств та неспроможність держави задовольнити специфічні потреби локальних громад (Weisbrod, 1988). В умовах, коли ринок не бачить економічної вигоди у наданні певних послуг, а державні установи через бюрократію не встигають швидко реагувати, на місцевому рівні виникає так званий «третій сектор». Український дослідник В. Геєць наголошує, що в таких умовах соціальна ініціатива стає механізмом «ендогенного розвитку», де внутрішній ресурс громади компенсує дефіцит зовнішніх інвестицій (Геєць, 2009). Він об'єднує активність громадян і організацій, які намагаються заповнити ці прогалини, створюючи власні соціальні ініціативи. Соціальна ініціатива мінімізує трансакційні витрати, що, за теорією О. Вільямсона, досягається завдяки високому рівню персоналізованої довіри та спільних цінностей, які замінюють дорогі формальні контракти та механізми контролю (Williamson, 1985).

Важливо, що ініціатива мобілізує ресурси, недоступні ані бізнесу, ані державі (волонтерська праця, висока довіра). Е. Остром характеризує таку активність як «соціальний капітал у дії», підкреслюючи, що ініціативні групи здатні ефективніше управляти спільними ресурсами завдяки низьким витратам на моніторинг та високій лояльності учасників (Ostrom, 1990). В українській науковому дискурсі О. Бородіна зауважує, що саме такі ініціативи формують «інклюзивні інститути» на рівні територіальних громад, які забезпечують сталий розвиток сільських та міських територій навіть у періоди глибокої економічної турбулентності (Бородіна, 2018).

У *теорії публічного управління* соціальна ініціатива трактується не просто як волонтерський акт, а як форма «співтворення публічних благ». Ця концепція, детально розроблена Е. Остром та Е. Пестом, передбачає, що якість публічних послуг безпосередньо залежить від активної участі їх отримувачів у процесі виробництва (Pestoff, 2012). Це механізм, за допомогою якого громадяни перестають бути пасивними споживачами послуг і беруть безпосередню участь у їхньому проектуванні та наданні. Теоретично це означає перехід від вертикальної підзвітності до горизонтальної відповідальності. Як наголошує Р. Роудс у своїй теорії мережевого управління, у сучасних умовах держава втрачає монополію на управління, поступаючись місцем партнерствам, де ініціатива виступає інструментом реального місцевого самоврядування за принципом «знизу-вгору» (Rhodes, 1996). Таким чином, ініціатива трансформує роль органів місцевого самоврядування з «командного пункту» на «платформу для взаємодії», де, за визначенням С. Серьогіна, відбувається консолідація зусиль влади та громади задля досягнення суспільно значущих результатів (Серьогін, 2011).

Доповненням до зазначених підходів виступають *соціально-психологічний і педагогічний аспекти* аналізу досліджуваної проблеми. З одного боку, соціальна ініціатива розглядається як прояв проактивної поведінки, яка в умовах війни трансформується у форму колективного реагування на кризу та слугує стратегією подолання стресу. Як зазначає укра-

їнський психолог В. Татенко, така активність є виявом «суб'єктно-вчинкового підходу», де людина через дію долає стан безпорадності, перетворюючи травматичний досвід на конструктивну соціальну енергію (Татенко, 2017). З іншого боку, вона виконує функцію соціалізації громади, оскільки залучення мешканців до спільних проєктів сприяє формуванню відповідального ставлення до території проживання та поступовому утвердженню культури громадянської участі. Педагогічний аспект цього процесу перегукується з ідеями І. Зязюна щодо «педагогіки дії», де виховний ефект досягається не через теоретичне навчання, а через безпосереднє залучення особистості до вирішення суспільно значущих завдань (Зязюн, 2000). О. Безпалько підкреслює, що така участь є формою «соціального навчання» в межах громади, де через ініціативу відбувається передача цінностей солідарності та активного громадянства від індивіда до групи (Безпалько, 2009). У підсумку, соціальна ініціатива стає не лише інструментом вирішення нагальних проблем, а й потужним освітнім майданчиком, що формує нову ідентичність мешканця – не просто жителя певної громади, а активного суб'єкта її розвитку та захисту.

Узагальнюючи зазначені підходи в контексті діяльності об'єднаних територіальних громад, соціальну ініціативу доцільно визначати як інтегровану форму соціальної активності громади, що ґрунтується на добровільному об'єднанні людських, матеріальних і організаційних ресурсів з метою розв'язання локальних проблем, співтворення публічних благ і підвищення життєстійкості території.

Структуру соціальної ініціативи доцільно розглядати як систему, що формується на перетині трьох ключових сфер життя громади. Перша з них – включає довіру, мотивацію та етичні орієнтири спільної діяльності. Без цього фундаменту ініціатива ризикує перетворитися на формальність. Під час війни виникає явище, яке можна назвати «ціннісною мобілізацією»: ініціативи з'являються не через адміністративний примус, а як природна реакція на загрозу і усвідомлення колективної відповідальності.

Другою сферою є організаційно-правова форма, яка забезпечує легітимацію ініціативи через офіційні механізми взаємодії

з органами місцевого самоврядування. Ефективність імплементації соціальних ініціатив у діяльність об'єднаних територіальних громад прямо залежить від якості правового поля. Аналіз змін в українському законодавстві показує, що відбувся важливий перехід: від традиційної вертикальної моделі, в якій держава мала монополію у соціальній сфері, до більш гнучкої горизонтальної моделі партнерства. Ця трансформація не була миттєвою, а відбувалася поетапно, формуючи нову інституційну пам'ять громад. Повномасштабне вторгнення 2022 року виявило слабкі місця в чинному законодавстві. Законодавчі зміни 2023–2024 років, зокрема Постанова Кабінету Міністрів № 83 щодо Центрів життєстійкості та зміни до Закону України «Про співробітництво територіальних громад», створили більш гнучке правове поле. Соціальне замовлення тепер поступово стає легальним механізмом фінансування громадських організацій із місцевих бюджетів, змінюючи характер взаємодії з дозвільного на партнерський (Постанова КМУ № 83, 2024). Разом з тим практичне застосування цих норм на місцевому рівні залишається нерівномірним і значною мірою залежить від управлінської культури громади.

Третій ключовий елемент структури, є ресурсне забезпечення, яке відображає економічний бік соціальної ініціативи та процес перетворення ідей у конкретні результати. Досвід реалізації таких проєктів, як «Соціальне таксі» у громадах чи релокація соціальних закладів, показує, що їхня ефективність зазвичай залежить від поєднання бюджетних коштів, донорських грантів і підтримки бізнесу (Щедрий вівторок, 2025).

З теоретичної точки зору важливим є здійснення типологізації соціальних ініціатив, що дозволяє впорядкувати об'єкт дослідження та окреслити їх функціональне призначення. За змістом доцільно виділяти чотири основні категорії. Перша – *соціально-захисні ініціативи*, спрямовані на підтримку вразливих груп населення (малозабезпечених осіб, людей з інвалідністю, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб). Їхня роль полягає у зміцненні соціальної згуртованості та запобіганні відчуттю ізоляції серед мешканців (Романова, 2014).

Друга категорія охоплює *освітні та культурні ініціативи*, які підтримують розвиток людського капіталу та сприяють збереженню національної ідентичності. Йдеться, зокрема, про створення освітніх хабів, бібліотечних просторів нового типу, проведення культурних заходів та неформальних освітніх програм (Гриценко, 2018).

Третю групу становлять *екологічні ініціативи*, спрямовані на розвиток зеленої інфраструктури та формування культури енергоефективності, що є важливою складовою сталого розвитку громад (Хандогіна, Суньова, 2024).

Четверта група – *молодіжні та волонтерські ініціативи*, що виконують функцію соціалізації та розвитку громадянських компетентностей через діяльність молодіжних рад, волонтерських центрів і спортивних проєктів (Корнієвський, 2020).

Окрім змістового підходу, важливо враховувати масштаб реалізації соціальних ініціатив. *Локальні ініціативи* здебільшого зосереджені на вирішенні проблем окремих населених пунктів або невеликих спільнот. *Міжгромадські ініціативи* реалізуються на засадах муніципального співробітництва та передбачають об'єднання ресурсів кількох громад для розв'язання спільних завдань. *Регіональні ініціативи* виходять за межі окремої громади та впливають на формування соціальної політики на рівні області або навіть держави (Третяк, 2015).

Процес впровадження соціальних ініціатив може бути описаний через послідовність взаємопов'язаних етапів. На діагностичному етапі здійснюється виявлення актуальних проблем за допомогою соціологічних методів. Під час проєктно-планувального етапу визначаються цілі, формується команда та забезпечується ресурсна база. Етап впровадження пов'язаний із практичним втіленням запланованих заходів, тоді як моніторинговий етап забезпечує оцінку результативності та корекцію дій.

Водночас теоретичний аналіз виявляє наявність інституційних бар'єрів, що ускладнюють реалізацію соціальних ініціатив. Серед них можна виділити нормативно-правові колізії, кадрові обмеження та збереження патерналістських установок у свідомості

населення. Подолання цих бар'єрів потребує цілеспрямованих управлінських рішень і довгострокової роботи з громадою (Human Rights Watch, 2024).

Важливим фактором зниження зазначених ризиків є цифровізація управлінських процесів. Інструменти електронної демократії сприяють підвищенню прозорості, підзвітності та довіри до соціальних ініціатив, а також розширюють можливості участі мешканців, зокрема тих, хто тимчасово перебуває поза межами громади.

Аналіз теоретико-практичних підходів до впровадження соціальних ініціатив дав нам можливість сформулювати низку принципів на яких може ґрунтуватись процес імплементації соціальних ініціатив в об'єднаних територіальних громадах: принцип самостійності громад, принцип міжсекторальної взаємодії та принцип формування життєстійкості. Соціальна ініціатива в цьому контексті постає не як разова акція, а як механізм довгострокового розвитку та адаптації громади.

Це дає підстави вважати, що сьогодні соціальна ініціатива перестала бути додатком до громадської активності і стала системним інструментом забезпечення життєстійкості територій. У складних умовах війни та обмежених ресурсів вона відображає перехід від пасивного споживання соціальних послуг до моделі співвідповідальності та спільного створення публічних благ. Ключовим фактором успіху стає здатність місцевих лідерів трансформувати соціальний капітал із підходу «виживання своїми силами» у «широку співпрацю різних груп».

Зазначені в роботі принципи доводять, що соціальній ініціативі забезпечується виключно при системному поєднанні трьох компонентів: довіри та мотивації, правової форми та ресурсного забезпечення. Запропонована типологізація створює наукове підґрунтя для системної роботи, проте ефективність цього процесу на практиці стримується інституційними бар'єрами, найвагомішим з яких залишається ментальна звичка населення покладатися виключно на державу. У період воєнного стану та повоєнного відновлення стратегічним напрямом розвитку громад стає перехід до оновлених принципів впровадження соціальних ініціатив. Йдеться

насамперед про посилення самостійності громад, об'єднання ресурсів органів влади, бізнесу та волонтерського сектору, а також про формування інституційної стійкості. Водночас ефективність таких підходів значною мірою визначається конкретними соціальними та інституційними умовами в громадах. У цілому це змінює роль соціальної ініціативи, надаючи їй статус одного з ключових чинників забезпечення національної безпеки на місцевому рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході дослідження встановлено, що концептуалізація соціальної ініціативи потребує міждисциплінарного підходу, оскільки цей феномен перебуває на перетині соціології, економіки та теорії публічного управління. Обґрунтовано, що перехід спільноти від стану «потенційної групи» до «актуальної» можливий лише за умови об'єднання та готовності до солідарної відповідальності. Виявлено суттєву еволюцію профілю соціального запиту в громадах: функціональний спектр ініціатив розширився від локального благоустрою до розв'язання стратегічно складних завдань, зокрема інтеграції внутрішньо переміщених осіб, реабілітації ветеранів, створення безпекових просторів та забезпечення енергетичної автономії. Систематизовано структуру соціальної ініціативи, ефективність якої залежить від трьох компонентів: ціннісної мотивації та довіри, легітимної організаційно-правової форми та багатоканального ресурсного забезпечення. Встановлено, що сучасні законодавчі зміни сприяють переходу від вертикальної моделі управління до горизонтального партнерства, де соціальне замовлення стає легальним механізмом підтримки громадського сектору.

Незважаючи на позитивну динаміку самоорганізації, імплементація соціальних ініціатив стримується низкою інституційних бар'єрів, серед яких домінують нормативні колізії, дефіцит кваліфікованих кадрів та патерналістські установки населення. Подолання зазначених перешкод вбачається у впровадженні принципів міжсекторальної взаємодії, цифровізації управлінських процесів та формуванні нової моделі співвідповідальності за розвиток територій, що і виступатиме перспективами подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: конституційно-правові проблеми організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2011. 479 с. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/dis.doc> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с. URL: <https://www.studocu.com/uk/document/sums%D1%8Ckiy-derzhavniy-universitet/avtomatizatsiya-virobnichikh-protseviv/sotsial%D1%8Cna-pedagogika-bezpal%D1%8Cko-o-v/103840022> (дата звернення: 03.12.2025).
3. Бровровський О. І. Теоретичні засади публічного управління територіальних громад. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 4. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/153.pdf (дата звернення: 03.12.2025).
4. Бородіна О. М. Інклюзивний розвиток сільських територій в Україні: концептуальні засади. *Економіка і прогнозування*. 2018. № 2. С. 109–122. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_18_2_109_uk.pdf (дата звернення: 04.12.2025).
5. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ : Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2009. 864 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/12.pdf> (дата звернення: 05.12.2025).
6. Головаха Є. І., Паніна Н. В. Соціологія : навч. посіб. Київ : Видавництво «Фоліо», 2007. 588 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holovakha_Yevhen/Sotsiologia_navchalnyi_posibnyk/ (дата звернення: 05.12.2025).
7. Гриценко О. А. Культурні ініціативи та культурна політика в Україні. Київ : Інститут культурології НАМ України, 2018. 140 с. URL: <http://culturalstudies.org.ua/monografii/2018-02-grytsenko.pdf> (дата звернення: 06.12.2025).
8. Дем'янчук О. І. Територіальна та фінансова децентралізації в Україні: практичні результати. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка». 2017. № 4 (32). С. 17–22. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Economy/article/view/1435/1258> (дата звернення: 06.12.2025).
9. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ : ППППО АПН України, 2000. 309 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3787/1/педагогіка_добра.pdf (дата звернення: 07.12.2025).
10. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі забезпечення національної стійкості України. Київ : НІСД, 2020. 48 с. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/hromadski-obiednannya-v-syst-nat-stiikosti.pdf> (дата звернення: 07.12.2025).
11. Лисяк Л. В., Кушнір А. І. Фінансова стійкість місцевих бюджетів: теоретичний аспект. *Світ фінансів*. 2010. № 1. С. 17–27. URL: <http://dspace.wnu.edu.ua/handle/316497/20245> (дата звернення: 08.12.2025).
12. Макеєв С. О. Соціальні ідентичності та ідентифікації. Київ : Інститут соціології НАН України, 2014. 192 с. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/makeev.pdf> (дата звернення: 08.12.2025).
13. Олексюк Г. В., Попадинець Н. М., Самотій Н. С. Управління територіальними громадами на засадах територіального маркетингу: теоретико-методологічні аспекти. *Регіональна економіка*. 2021. № 3. С. 15–24. URL: https://re.gov.ua/re202103/re202103_015_OleksyukHV,PopadynetsNM,SamotiyNS.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
14. Про організацію діяльності та забезпечення функціонування центрів життєстійкості : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.01.2024 № 83. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP240083> (дата звернення: 12.12.2025).
15. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> (дата звернення: 04.12.2025).
16. Семігіна Т. В. Сучасна соціальна робота : посібник. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Suchasna_sotsialna_robota.pdf (дата звернення: 01.12.2025).
17. Серьогін С. М., Макарова І. В. Взаємодія держави й суспільства та роль державного управління в цьому процесі: синергетичний підхід. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 2 (33). С. 13–21. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&S21STR=Серьогін (дата звернення: 09.12.2025).
18. Соціальне підприємництво: що це таке, приклади бізнесу в Україні. *Щедрий Вівторок*. URL: <https://givingtuesday.ua/statti/soczialne-pidpryyemnyctvo/> (дата звернення: 14.12.2025).
19. Сторонянська І. З. Фінансова спроможність територіальних громад: інструменти оцінки та забезпечення : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2019. 284 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190001.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).
20. Татенко В. О. Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / Віталій Татенко. – К. : Міленіум, 2017. – 184 с. URL: https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1518613204.pdf (дата звернення: 11.12.2025).

21. Третяк Ю. В. Регіональний розвиток та державна регіональна політика : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2015. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/166/files/33758b97-8d38-4b7b-98f5-171804f37478.pdf> (дата звернення: 11.12.2025).
22. Хандогіна О. В., Суньова Т. Л. Інтеграція екологічної складової сталого розвитку на місцевому рівні. *Екологічно сталий розвиток урбосистем: виклики та рішення в контексті євроінтеграції України*: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (5-6 листопада 2024 р.). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2024. С. 39–41. URL: https://ecology.kname.edu.ua/images/Materialy_conferenci/Materiali_2024_OSTATOCNIJ.pdf (дата звернення: 12.12.2025).
23. Human Rights Watch. «All She Did Was Help People»: Flawed Anti-Collaboration Legislation in Ukraine. Kyiv, 2024. URL: <https://www.hrw.org/news/2024/12/05/ukraine-flawed-legislation-collaboration> (дата звернення: 10.12.2025).
24. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge University Press, 1990. 280 p. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763> (дата звернення: 13.12.2025).
25. Pestoff V. Co-production and Public Service Management: Citizenship, Governance and Public Service Management. Routledge, 2012. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203152294> (дата звернення: 13.12.2025).
26. Rhodes R. A. W. The New Governance: Governing without Government. *Political Studies*. 1997. Vol. 44. No 4. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x> (дата звернення: 14.12.2025).
27. Weisbrod B. The Nonprofit Economy. Harvard University Press, 1988. URL: <https://doi.org/10.4159/9780674044555> (дата звернення: 14.12.2025).
28. Williamson O. E. The Economic Institutions of Capitalism. New York: Free Press, 1985. 450 p. URL: <https://archive.org/details/economicinstitut0000will> (дата звернення: 15.12.2025).

REFERENCES:

1. Batanov, O. V. (2011). Munitsypalna vlada v Ukraini: konstytutsiino-pravovi problemy orhanizatsii ta funktsionuvannia [Municipal power in Ukraine: constitutional and legal problems of organization and functioning] (Doctoral dissertation). Kyiv. <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/dis.doc> [in Ukrainian].
2. Bezpalko, O. V. (2009). Sotsialna pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari [Social pedagogy: schemes, tables, comments: manual]. Tsentr uchbovoi literatury. <https://www.studocu.com/uk/document/sums%D1%8Ckiy-derzhavniy-universitet/avtomatizatsiya-virobnichikh-protseviv/sotsial%D1%8Cna-pedagogika-bezpal%D1%8Cko-o-v/103840022> [in Ukrainian].
3. Bobrovskyi, O. I. (2020). Teoretychni zasady publichnoho upravlinnia terytorialnykh hromad [Theoretical principles of public management of territorial communities]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, (4). http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/4_2020/153.pdf [in Ukrainian].
4. Borodina, O. M. (2018). Inkluzyvnyi rozvytok silskykh terytorii v Ukraini: kontseptualni zasady [Inclusive development of rural areas in Ukraine: conceptual principles]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, (2), 109–122. http://eip.org.ua/docs/EP_18_2_109_uk.pdf [in Ukrainian].
5. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). *Resolution No. 83 On the organization of activities and ensuring the functioning of resilience centers*. <https://ips.ligazakon.net/document/KP240083> [in Ukrainian].
6. Demianchuk, O. I. (2017). Terytorialna ta fiskalna detsentralizatsii v Ukraini: praktychni rezultaty [Territorial and fiscal decentralization in Ukraine: practical results]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Ekonomika"*, 4(32), 17–22. <https://journals.oa.edu.ua/Economy/article/view/1435/1258> [in Ukrainian].
7. Giving Tuesday Ukraine. (2025). Sotsialne pidpriemnytstvo: shcho tse take, pryklady biznesu v Ukraini [Social entrepreneurship: what it is, business examples in Ukraine]. <https://givingtuesday.ua/statti/soczialne-pidpriemnyctvo/> [in Ukrainian].
8. Heiets, V. M. (2009). Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaiemodii ta rozvytku [Society, state, economy: phenomenology of interaction and development]. In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy. <http://ief.org.ua/docs/mg/12.pdf> [in Ukrainian].
9. Holovakha, Ye. I., & Panina, N. V. (2007). Sotsiolohiia [Sociology: manual]. Folio [in Ukrainian].
10. Hrytsenko, O. A. (2018). Kulturni initsiatyvy ta kulturna polityka v Ukraini [Cultural initiatives and cultural policy in Ukraine]. Instytut kulturolohii NAM Ukrainy. <http://culturalstudies.org.ua/monografii/2018-02-grytsenko.pdf> [in Ukrainian].
11. Human Rights Watch. (2024). “All She Did Was Help People”: Flawed Anti-Collaboration Legislation in Ukraine. Retrieved from <https://www.hrw.org/news/2024/12/05/ukraine-flawed-legislation-collaboration> [in English].
12. Khandohina, O. V., & Sunova, T. L. (2024). Intehratsiia ekolohichnoi skladovoi staloho rozvytku na mistsevomu rivni [Integration of the ecological component of sustainable development at the local level]. KhNUMH im. O. M. Beketova. Retrieved from https://ecology.kname.edu.ua/images/Materialy_conferenci/Materiali_2024_OSTATOCNIJ.pdf [in Ukrainian].

13. Kornievskiy, O. A. (2020). *Hromadski obiednannia u systemi zabezpechennia natsionalnoi stiikosti Ukrainy* [Public associations in the system of ensuring national resilience of Ukraine]. NISD. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/hromadski-obiednannya-v-syst-nat-stiikosti.pdf> [in Ukrainian].
14. Lysiak, L. V., & Kushnir, A. I. (2010). Finansova stiikist mistsevykh biudzhativ: teoretychnyi ASPECT [Financial stability of local budgets: theoretical aspect]. *Svit finansiv*, (1), 17–27. Retrieved from <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/20245> [in Ukrainian].
15. Makeiev, S. O. (2014). *Sotsialni identychnosti ta identyfikatsii* [Social identities and identifications]. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/makeev.pdf> [in Ukrainian].
16. Oleksiuk, H. V., Popadynets, N. M., & Samotii, N. S. (2021). Upravlinnia terytorialnymy hromadamy na zasadakh terytorialnoho marketynhu [Management of territorial communities based on territorial marketing]. *Rehionalna ekonomika*, (3), 15–24. Retrieved from https://re.gov.ua/re202103/re202103_015_OleksyukHV,PopadynetsNM,Samoti yNS.pdf [in Ukrainian].
17. Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807763> [in English].
18. Pestoff, V. (2012). *Co-production and Public Service Management: Citizenship, Governance and Public Service Management*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203152294> [in English].
19. Rhodes, R. A. W. (1997). *Understanding Governance: Policy Networks, Governance, Reflexivity and Accountability*. Open University Press. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x>
20. Semihina, T. V. (2020). *Suchasna sotsialna robota* [Modern social work: manual]. Akademiia pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu. Retrieved from https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Suchasna_sotsialna_robota.pdf [in Ukrainian].
21. Seriohin, S. M., & Makarova, I. V. (2011). Vzaiemodiiia derzhavy i suspilstva ta rol derzhavnogo upravlinnia [Interaction of the state and society and the role of public administration]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 2(33), 13–21. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=REF&S21STR=Серьогін [in Ukrainian].
22. Storonianska, I. Z. (2019). *Finansova spromozhnist terytorialnykh hromad: instrumenty otsinky ta zabezpechennia* [Financial capacity of territorial communities: assessment and assurance tools: monograph]. DU “Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy”. Retrieved from <http://ird.gov.ua/irdp/p20190001.pdf> [in Ukrainian].
23. Tatenko, V. O. (2017). *Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichni vymir* [Methodology of the subject-action approach: socio-psychological dimension]. Milenium. Retrieved from https://www.ispp.org.ua/backup_ispp/1518613204.pdf [in Ukrainian].
24. Tretiak, Yu. V. (2015). *Rehionalnyi rozvytok ta derzhavna rehionalna polityka* [Regional development and state regional policy: manual]. NADU. Retrieved from <http://academy.gov.ua/pages/dop/166/files/33758b97-8d38-4b7b-98f5-171804f37478.pdf> [in Ukrainian].
25. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). *Law of Ukraine On Cooperation of Territorial Communities* (No. 1508-VII). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18> [in Ukrainian].
26. Weisbrod, B. (1988). *The Nonprofit Economy*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674044555> [in English].
27. Williamson, O. E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism*. Free Press. Retrieved from <https://archive.org/details/economicinstitut0000will> [in English].
28. Ziazuiun, I. A. (2000). *Pedahohika dobra: idealy i realii* [Pedagogy of good: ideals and realities]. IPPPO APN Ukrainy. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3787/1/pedagogy_of_goodness.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 12.11.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364.78:005.56:344:53.4

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.20>

Людмила ПЕТРИШИН

доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000

ORCID: 0000-0002-4506-1523

Бібліографічний опис статті: Петришин, Л. (2025). Аналіз організації превентивної роботи соціального педагога у ЗЗСО в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 168–176, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.20>

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У ЗЗСО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Зміни в освітній та суспільній парадигмі передбачають визначення узмістовленості та системності основних процесів навчально-виховної, соціальної та педагогічної діяльності. У статті розглянуто питання про актуальність проблеми превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану. Встановлено, що, попри наявність позитивного досвіду організації превентивної діяльності, її ефективність у більшій мірі має середній рівень і характеризується фрагментарністю, нерівномірністю реалізації та залежністю від організаційних і ресурсних чинників. Констатовано, що у науковому дискурсі фіксується дефіцит систематизованих емпіричних даних щодо ефективних моделей превентивної роботи соціального педагога саме в умовах воєнного конфлікту. Визначено проблеми превентивної роботи соціального педагога в умовах ведення воєнних дій. Узагальнено результати теоретичного аналізу, яке вказує на те, що превентивна робота соціального педагога у ЗЗСО є важливою складовою забезпечення психологічної безпеки, соціального благополуччя та гармонійного розвитку здобувачів освіти, особливо в умовах сучасних суспільних викликів і воєнних дій.

Зазначено, що на сьогодні є необхідність перегляду теоретичних підходів до превентивної роботи соціального педагога у ЗЗСО, зокрема: розширення поняття превенції від суто профілактики девіантної поведінки до комплексного психосоціального захисту дитини; інтеграції знань із психології травми, кризової інтервенції, педагогіки безпеки, соціальної роботи в умовах надзвичайних ситуацій; переходу від реактивних до проактивних і випереджувальних моделей превентивної діяльності, зорієнтованих на зниження впливу травматичних чинників війни та збереження ментального здоров'я здобувачів освіти.

Ключові слова: соціальні педагоги, превентивна робота, основи превентивної роботи, заклади загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Lyudmila PETRYSHYN

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Social Work and social pedagogy, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: 0000-0002-4506-1523

To cite this article: Petryshyn, L. (2025). Analiz orhanizatsii preventyvnoi roboty sotsialnoho pedahoha u ZZSO v umovakh voiennoho stanu [Analysis of the organization of preventive work by social educators in general education institutions under martial law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 168–176, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.20>

ANALYSIS OF THE ORGANIZATION OF PREVENTIVE WORK BY SOCIAL EDUCATORS IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW

Changes in the educational and social paradigm require the definition of the content and systematic nature of the main processes of educational, social, and pedagogical activities. The article discusses the relevance of preventive work by social educators in general secondary education institutions under martial law. The results of theoretical analysis are

summarized and empirical research is conducted, which gives grounds to assert that the preventive work of social educators in general secondary education institutions is an important component of ensuring the psychological safety, social well-being, and harmonious development of students, especially in the context of modern social challenges and military actions. It has been established that, despite the positive experience of organizing preventive activities, their effectiveness is mostly average and characterized by fragmentation, uneven implementation, and dependence on organizational and resource factors. It has been noted that there is a lack of systematic empirical data in scientific discourse on effective models of preventive work by social educators, particularly in conditions of military conflict, which complicates the development of universal recommendations for practice. The problems of preventive work by social educators in conditions of military action have been identified.

It is noted that today there is a need to review theoretical approaches to the preventive work of social educators in general education institutions, in particular: expanding the concept of prevention from purely preventing deviant behavior to comprehensive psychosocial protection of children; integration of knowledge from the fields of trauma psychology, crisis intervention, safety education, and social work in emergency situations; transition from reactive to proactive and anticipatory models of preventive activity aimed at reducing the impact of traumatic factors of war and preserving the mental health of students.

Key words: social educators, preventive work, fundamentals of preventive work, general secondary education institutions (GSEI).

Актуальність проблеми. Сучасний стан організації превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти набуває особливої актуальності в умовах повномасштабних воєнних дій в Україні. Війна істотно трансформувала соціально-психологічний простір дитинства, посиливши вплив травматичних чинників на розвиток особистості учнів, зокрема досвіду втрати, вимушеного переміщення, тривалого перебування в умовах небезпеки, розлуки з батьками, мобілізації членів родини, порушення звичного освітнього середовища. За цих умов школа перестає бути лише інституцією навчання і дедалі більше виконує функції соціальної підтримки, психологічної стабілізації та профілактики соціальних ризиків. Воєнна ситуація значно підвищила рівень уразливості дітей та підлітків, що виявляється у зростанні проявів тривожності, агресивності, дезадаптивної поведінки, зниженні навчальної мотивації, ризиках девіантної та делінквентної поведінки, соціальної ізоляції. У цих умовах превентивна робота набуває стратегічного значення, оскільки спрямована не лише на подолання вже наявних проблем, а й на попередження їх поглиблення та формування довготривалих негативних наслідків для психосоціального розвитку дитини.

Соціальний педагог у закладі загальної середньої освіти виступає ключовим фахівцем, відповідальним за координацію превентивних заходів, міждисциплінарну взаємодію з психологами, класними керівниками, адміністрацією школи, батьками, соціальними службами та громадськими організаціями. В умовах війни

його професійна діяльність ускладнюється необхідністю реагувати на кризові ситуації, працювати з травматичним досвідом дітей, забезпечувати соціально-педагогічний супровід сімей у складних життєвих обставинах, а також адаптувати превентивні програми до дистанційного або змішаного формату навчання.

Водночас аналіз практики свідчить про наявність низки проблем у системі організації превентивної роботи: фрагментарність заходів, недостатню інтеграцію травма-інформованого підходу, обмеженість методичного забезпечення, перевантаженість фахівців та відсутність чітких алгоритмів міжвідомчої взаємодії в кризових умовах. Це зумовлює потребу в науковому осмисленні сучасного стану превентивної діяльності соціального педагога, виявленні її сильних і проблемних сторін, а також визначенні напрямів удосконалення відповідно до викликів воєнного часу. Таким чином, дослідження сучасного стану організації превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти в умовах військових дій є вкрай актуальним як з наукової, так і з практичної точки зору, адже сприятиме розробці ефективних моделей превентивної діяльності, здатних забезпечити соціально-психологічну безпеку дітей, збереження їх психічного здоров'я та успішну соціальну адаптацію в умовах тривалої суспільної кризи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти посідає важливе місце в сучасних пси-

холого-педагогічних і соціально-педагогічних дослідженнях. У науковому дискурсі вона розглядається як комплексна діяльність, спрямована на попередження негативних соціальних явищ, забезпечення соціальної безпеки дитини та створення умов для її гармонійного розвитку. У працях сучасних українських науковців (Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, С. Харченко та ін.) превентивна робота визначається як системна, цілеспрямована діяльність, що поєднує соціально-педагогічні, психологічні, правові та виховні заходи. Дослідники наголошують, що соціальний педагог у закладі освіти є ключовою фігурою у реалізації превентивної політики, оскільки саме він забезпечує раннє виявлення факторів ризику, організацію профілактичних програм та соціально-педагогічний супровід учнів (Безпалько, 2012; Зверєва, 2011; Капська, 2012; Міщик, 2012).

Значна увага у наукових дослідженнях приділяється змісту та напрямам превентивної діяльності. Так, А. Капська та І. Зверєва розглядають превентивну роботу як багаторівневу систему, що охоплює первинну, вторинну та третинну профілактику. На їхню думку, ефективність превентивної діяльності значною мірою залежить від орієнтації на первинну профілактику, яка спрямована на формування у дітей життєвих компетентностей, соціально прийнятних моделей поведінки та стійкості до негативних впливів соціального середовища (Зверєва, 2011; Капська, 2012).

У дослідженнях Л. Міщик превентивна робота соціального педагога аналізується крізь призму соціальної дезадаптації та девіантної поведінки учнів, науковці підкреслюють, що превенція має ґрунтуватися на принципах індивідуального підходу, партнерської взаємодії та міжвідомчої співпраці, а також враховувати вікові, психологічні та соціальні особливості дітей і підлітків (Міщик, 2012).

Сучасні дослідження Т. Алексєєнко акцентують увагу на ролі соціального педагога у створенні безпечного освітнього середовища в якому соціальний педагог поєднує превентивну, координаційну, захисну та розвивальну функції, що в сукупності забезпечують стабільність освітнього простору, мінімізацію соціальних ризиків та формування сприятливих умов для особистісного зростання кожного

учня. При цьому сама превентивна діяльність розглядається як складова соціально-педагогічного супроводу, що передбачає роботу не лише з учнями, а й з батьками, педагогічним колективом, представниками соціальних служб і громадських організацій. Науковиця наголошує на важливості розвитку у соціальних педагогів компетентностей кризового реагування та профілактики соціальних ризиків (Алексєєнко, 2000).

Зауважимо, що у межах психолого-педагогічних наукових розвідок превентивна діяльність соціального педагога розглядається крізь призму різних проблемних напрямів. Зокрема, питання профілактики девіантної поведінки неповнолітніх, що визначається як один із ключових компонентів превентивної освіти, отримало ґрунтовне висвітлення у працях І. Козубовської, А.Самойлова, В. Терещенка. У цих дослідженнях превентивна діяльність трактується як цілеспрямований процес раннього виявлення та нейтралізації чинників ризику, що негативно впливають на становлення особистості дитини (Самойлов, 2015; Терещенко, 2013).

Окремий науковий напрям представлений працями, присвяченими морально-духовному розвитку неповнолітніх у контексті завдань превентивної педагогіки. У дослідженнях В. Оржеховської, О.Пилипенко та Т. Демянюк акцент зроблено на формуванні ціннісних орієнтацій, моральних установок і відповідальної поведінки як важливих засобів попередження відхилень серед учнівської молоді (Демянюк, 2008; Оржеховська, Пилипенко, 2007).

Значну увагу в сучасній науці також приділено аналізу превентивної парадигми діяльності закладу освіти, що ґрунтується на ідеях педагогіки здорового способу життя. Цей підхід представлений у працях О. Пилипенка, С. Кириленка, які розглядають превентивну роботу соціального педагога як комплекс заходів, спрямованих на збереження і зміцнення фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів, формування культури безпечної та відповідальної життєдіяльності (Пилипенко, 2004; Кириленко, 2004). Узагальнюючи результати аналізу наукових джерел, можна констатувати, що сучасні дослідники розглядають превентивну роботу соціального педагога у закладах загальної середньої освіти як

багатокомпонентний, динамічний процес, що потребує системності, наукової обґрунтованості та адаптивності до соціальних викликів.

Мета дослідження – аналіз сучасного стану організації превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти, визначення проблем превентивної роботи соціального педагога в умовах ведення воєнних дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що аналіз стану організації цієї роботи вимагає ретельного підходу, тому включає оцінку поточного рівня ефективності профілактичних заходів, виявлення прогалин у їх реалізації та розробку стратегії для покращення роботи в цьому напрямку. Це дасть змогу не тільки виявити ключові проблеми, з якими стикаються учні, але й створити умови для більш комплексного і індивідуалізованого підходу до кожної дитини. Враховуючи швидкі зміни в соціумі та освіті, важливо забезпечити актуальність і своєчасність превентивних заходів, що дозволить зберегти фізичне та психічне здоров'я учнів, а також сформувати у них позитивні життєві навички.

З метою вивчення сучасного стану організації превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти, було проведено анкетування 40 соціальних педагогів закладів освіти міста Тернополя та Тернопільської області. У якості діагностичного інструментарію використано анкету для виявлення проблем організації превентивної роботи соціального педагога у закладі освіти, яка дозволила системно оцінити різні аспекти діяльності соціального педагога, що сприяють або перешкоджають ефективному виконанню його функцій в умовах ведення воєнних дій. Анкета складається з ряду актуальних питань, перше з яких визначає ефективність організації превентивної роботи в закладі, що вказує на проблеми в плануванні та реалізації заходів. Інші питання з'ясовують, чи достатньо часу для роботи соціального педагога в умовах ведення військових дій, чи є чітке розмежування обов'язків, і як активно залучаються батьки до превентивної роботи, частоту проведення тренінгів для учнів, оскільки регулярні заходи підвищують їх обізнаність. Анкета також дозволяє визначити наявність системи моніторингу ефективності роботи педагога та

доступ до сучасних методик і ресурсів; співпрацю з іншими фахівцями школи, зокрема психологами та вчителями; оцінку доступності освіти для учнів з особливими потребами; наявність психологічної підтримки учнів у складних ситуаціях, що є важливим та необхідним для комплексного підходу до превентивної роботи соціального педагога у ЗЗСО. Анкета також дозволила оцінити й рівень довіри учнів до соціального педагога, що є важливим для успішної реалізації превентивних заходів, виявити окремі проблеми в організації превентивної роботи соціального педагога та визначити необхідність побудови ґрунтовних шляхів для її удосконалення в закладах загальної середньої освіти.

Аналіз результатів дослідження засвідчує, що організація превентивної роботи соціального педагога у закладах загальної середньої освіти має «переважно середній рівень ефективності» та характеризується поєднанням позитивних напрацювань і суттєвих проблемних зон. Загальна оцінка ефективності превентивної роботи свідчить, що більшість респондентів (65%) розглядають її як «дуже ефективну» або «достатньо ефективну», що вказує на наявність певної системності та результативності профілактичних заходів. Водночас кожен третій опитаний (35%) оцінює організацію превентивної діяльності як недостатньо ефективну або неефективну, що сигналізує про нерівномірність якості роботи в різних закладах освіти. Одним із чинників, що впливає на ефективність превентивної діяльності, є «часовий ресурс». Хоча 70% респондентів зазначили, що часу загалом вистачає або вистачає частково, значна частка соціальних педагогів (20%) вказує на його дефіцит, а ще 10% не можуть чітко оцінити ситуацію. Це свідчить про перевантаженість фахівців та труднощі в оптимальному плануванні професійної діяльності.

На сьогодні в умовах ведення воєнних дій, важливою проблемою залишається «нечітке розмежування обов'язків і відповідальності соціального педагога». Лише чверть опитаних підтвердили наявність чіткої структури функціональних обов'язків, тоді як у 75% випадків вона є частковою або відсутньою. Така ситуація негативно позначається на організації превентивної роботи, знижує відповідальність

та ускладнює міжфахову взаємодію. Рівень залучення батьків до превентивної діяльності залишається недостатнім. Активну участь батьків відзначили лише 15% респондентів, тоді як у більшості закладів співпраця носить епізодичний характер або взагалі відсутня. Це суттєво обмежує можливості комплексного впливу на профілактику ризикованої поведінки учнів.

Аналіз регулярності проведення тренінгів і семінарів превентивного характеру показує, що превентивні заходи здебільшого мають несистемний характер: лише 10% респондентів зазначили їх регулярність, тоді як у 40% закладів вони проводяться рідко або не проводяться взагалі. Це знижує профілактичний потенціал освітнього середовища.

Важливим недоліком є відсутність або фрагментарність системи моніторингу ефективності превентивної роботи. Хоча 65% респондентів зазначили, що така система існує повністю або частково, майже третина опитаних вказує на її повну відсутність, що унеможливорює об'єктивну оцінку результатів діяльності соціального педагога. Суттєвим обмеженням ефективності превентивної роботи є обмежений доступ до сучасних методик і ресурсів. Лише п'ята частина соціальних педагогів має повний доступ до необхідних інструментів, тоді як половина опитаних працює в умовах ресурсного дефіциту, а кожен п'ятий взагалі позбавлений таких можливостей. Співпраця соціального педагога з іншими фахівцями школи загалом має помірний рівень розвитку. Хоча 40% респондентів відзначають активну міждисциплінарну взаємодію, у 50% випадків вона є недостатньо ефективною або відсутньою, що свідчить про проблеми командної роботи в закладах освіти. Організація інклюзивного навчання

для учнів з особливими освітніми потребами також потребує вдосконалення: лише третина респондентів вважає її ефективною, тоді як у 60% випадків вона реалізується частково або не реалізується зовсім, що створює додаткові ризики соціальної ізоляції таких учнів. Низьким залишається рівень використання інноваційних методів роботи: лише 15% соціальних педагогів активно їх застосовують, тоді як у більшості закладів вони використовуються рідко або не використовуються взагалі. Це свідчить про потребу в оновленні професійного інструментарію.

Опитування соціальних педагогів щодо якості організації превентивної роботи в ЗЗСО дозволяє виокремити три рівні готовності до організації цієї роботи: високий, середній та низький (рис. 1).

На високому рівні готовності 20% соціальних педагогів вказують на те, що превентивна робота в школі організована дуже ефективно або достатньо ефективно. Це означає, що школа активно розвиває систему підтримки учнів, забезпечуючи належну організацію профілактичних заходів. Соціальний педагог має достатньо часу для проведення заходів, що дозволяє ефективно працювати з учнями. Важливою складовою є чітке розмежування завдань і відповідальності, що дозволяє уникнути плутанини та спрощує виконання обов'язків. Батьки активно залучаються до превентивної роботи, що сприяє зміцненню взаємодії між школою та родиною, що є необхідним для формування у дітей правильних цінностей. Також соціальні педагоги мають можливості для постійного професійного розвитку, що підвищує їх кваліфікацію та ефективність роботи.

На середньому рівні готовності 45% соціальних педагогів відзначають часткову ефек-

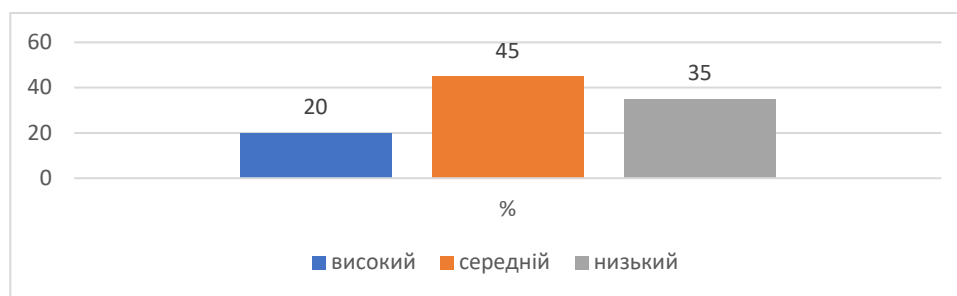

Рис. 1. Рівні готовності соціальних педагогів до організації превентивної роботи в школах (%)

тивність організації превентивної роботи. Превентивні заходи проводяться, але в деяких випадках вони не дають бажаних результатів або стикаються з труднощами у реалізації. Час для роботи є, але його не завжди вистачає для проведення всіх необхідних заходів, що свідчить про потребу в більш точному плануванні та розподілі обов'язків. Розмежування завдань і відповідальності соціального педагога частково існує, але в деяких випадках може бути не зовсім чітким, що веде до неузгодженості в роботі.

Низький рівень готовності 35% соціальних педагогів до організації превентивної роботи свідчить про певні проблеми, які можуть значно знижувати ефективність проведених заходів. Соціальні педагоги на цьому рівні вказують, що превентивна робота в школі організована неефективно, часто через обмежені ресурси або недосконалу організацію. Відсутність достатньо часу для роботи є ще однією проблемою, яка заважає соціальному педагогу виконувати свої обов'язки належним чином. Часто відсутність чіткого розмежування завдань і відповідальності призводить до плутанини і неефективності в роботі. У таких випадках батьки не залучаються до превентивної роботи, що позбавляє школярів важливого аспекту підтримки з боку родини. Також на цьому рівні соціальні педагоги вказують на відсутність доступу до сучасних методик і ресурсів для роботи з учнями, що значно ускладнює процес організації превентивної роботи. Професійний розвиток у таких випадках не є системним, і соціальні педагоги не мають постійної можливості вдосконалювати свої знання та навички. Це може призводити до зниження рівня компетентності та ефективності їх роботи.

Особливої актуальності в умовах воєнних дій набуває проблема психологічної підтримки здобувачів освіти, оскільки тривале перебування дітей у ситуації невизначеності, небезпеки та соціальної напруженості істотно підвищує ризики порушень їхнього психоемоційного стану. Отримані емпіричні дані засвідчують, що лише 35 % респондентів оцінюють психологічну підтримку учнів як повноцінну, тоді як переважна більшість соціальних педагогів (55 %) вказують на її епізодичний характер або відсутність системного підходу до

організації такої допомоги. Подібна ситуація може розглядатися як суттєвий чинник ризику, що негативно впливає на емоційну стабільність, навчальну мотивацію та загальне психологічне благополуччя учнів.

Разом із тим аналіз результатів щодо рівня довіри здобувачів освіти до соціального педагога виявив загалом позитивну динаміку: у 80 % випадків він оцінюється як високий або середній, що свідчить про наявність потенціалу для ефективної превентивної та підтримувальної роботи. Водночас зафіксований низький рівень довіри у 15 % респондентів указує на існування проблем у вибудовуванні партнерських взаємин між соціальним педагогом та учнями і потребує цілеспрямованої корекції. Середній або низький рівень довіри частини здобувачів освіти актуалізує необхідність посилення особистісно орієнтованого підходу, розвитку комунікативної та емоційної компетентності соціальних педагогів, а також ширшого впровадження інноваційних форм і методів превентивної діяльності.

Загалом результати опитування засвідчують наявність системних проблем в організації професійної діяльності соціальних педагогів у закладах загальної середньої освіти, подолання яких потребує комплексного підходу, що передбачає вдосконалення організаційних умов діяльності соціальних педагогів, розширення можливостей підвищення їхньої кваліфікації, посилення ресурсного забезпечення закладів освіти та впровадження системних програм психосоціальної підтримки учнів. Реалізація таких заходів сприятиме підвищенню ефективності превентивної роботи та забезпеченню психологічної безпеки дітей і підлітків в умовах сучасних соціальних викликів.

Актуальність досліджуваної проблеми є беззаперечною, адже з наукової точки зору воєнні дії формують нову реальність, у якій традиційні моделі превентивної роботи виявляються недостатніми. Війна виступає потужним деструктивним чинником соціалізації, що порушує базові механізми розвитку особистості: почуття безпеки, стабільності, довіри до світу, прогнозованості майбутнього. Унаслідок цього зростає ризик формування дезадаптивних форм поведінки, емоційних розладів, агресії, соціальної ізоляції, девіацій та асоціальних

проявів. На сьогодні є необхідність перегляду теоретичних підходів до превентивної роботи соціального педагога у ЗЗСО, зокрема: розширення поняття превенції від суто профілактики девіантної поведінки до комплексного психосоціального захисту дитини; інтеграції знань із психології травми, кризової інтервенції, педагогіки безпеки, соціальної роботи в умовах надзвичайних ситуацій; переходу від реактивних до проактивних і випереджувальних моделей превентивної діяльності, зорієнтованих на зниження впливу травматичних чинників війни та збереження ментального здоров'я здобувачів освіти.

Водночас у науковому дискурсі фіксується дефіцит систематизованих емпіричних даних щодо ефективних моделей превентивної роботи соціального педагога саме в умовах воєнного конфлікту, що ускладнює розроблення універсальних рекомендацій для практики. З практичної точки зору соціальний педагог у закладі загальної середньої освіти зіштовхується з низкою об'єктивних і суб'єктивних труднощів, які ускладнюють реалізацію превентивної роботи. *По-перше*, сьогодні різко зростає контингент дітей групи ризику: внутрішньо переміщені особи, діти, які втратили близьких, пережили окупацію, обстріли, тривале перебування у стресових умовах. Це потребує індивідуалізованих підходів, проте ресурси соціального педагога часто є обмеженими. *По-друге*, спостерігається зміна спектра проблем, з якими працює соціальний педагог. Якщо у мирний час превенція була

зосереджена на профілактиці правопорушень, адиктивної поведінки чи шкільної дезадаптації, то в умовах війни домінують проблеми: психоемоційної нестабільності, тривожності, страхів; агресивних і протестних форм поведінки; порушення міжособистісних стосунків; втрати мотивації до навчання; зниження довіри до дорослих і соціальних інститутів. *По-третє*, ускладнюється міжвідомча взаємодія, яка є ключовою для превентивної роботи: не завжди налагоджена співпраця між закладом освіти, соціальними службами, психологами, медичними установами, громадськими організаціями та волонтерськими структурами. *По-четверте*, сам соціальний педагог перебуває у стані професійного та емоційного перевантаження, що знижує ефективність превентивної діяльності та актуалізує проблему професійної підтримки і супервізії.

Саме тому, вивчення превентивної роботи соціального педагога в умовах ведення воєнних дій полягає у невідповідності між зростаючими потребами дітей і наявними теоретичними моделями та практичними ресурсами. Превентивна діяльність соціального педагога потребує наукового осмислення з позицій міждисциплінарного підходу та практичного переосмислення функцій, змісту і технологій діяльності соціального педагога, тому вважаємо що змістовою основою превентивної роботи соціального педагога в сучасних умовах повинні виступати такі її напрями (рис. 2).

Незважаючи на те, що деякі соціальні педагоги отримують психологічну підтримку та

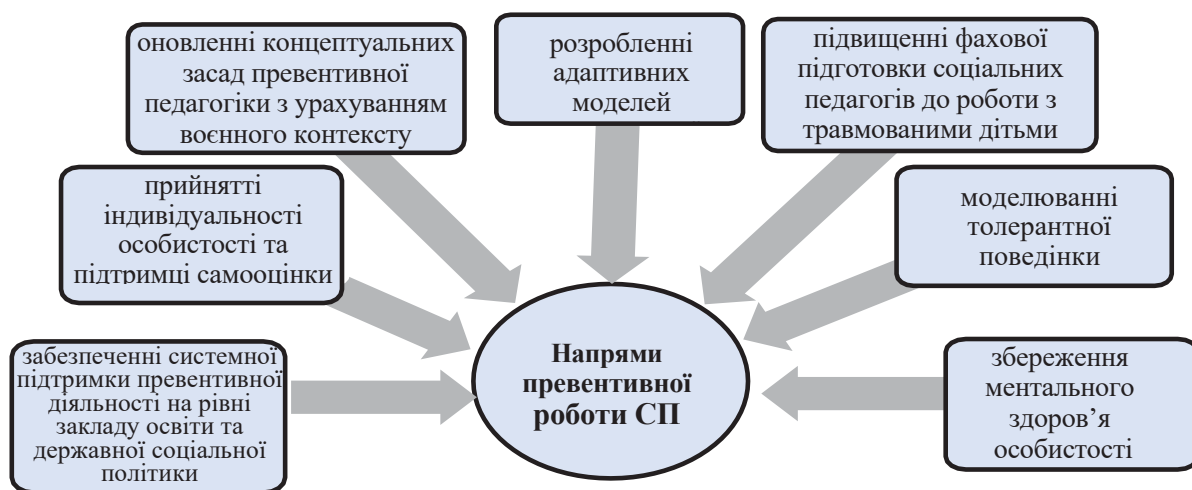

Рис. 2. Напрями превентивної роботи соціального педагога в сучасних умовах

професійне навчання, більшість не мають постійної можливості для професійного розвитку, що є важливим фактором для підвищення їхньої кваліфікації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вивчення сучасного стану організації превентивної роботи соціального педагога у закладі освіти є необхідним кроком для покращення умов навчання та розвитку учнів, а також для забезпечення їхньої безпеки та психоемоційного здоров'я в умовах ведення військових дій. Загалом, узагальнення результатів теоретичного аналізу та емпіричного дослідження дає підстави стверджувати, що превентивна робота соціального педагога у ЗЗСО є важливою складовою забезпечення психологічної безпеки, соціального благополуччя та гармонійного розвитку здобувачів освіти, осо-

бливо в умовах сучасних суспільних викликів і воєнних дій. Встановлено, що, попри наявність позитивного досвіду організації превентивної діяльності, її ефективність у більшій мірі має середній рівень і характеризується фрагментарністю, нерівномірністю реалізації та залежністю від організаційних і ресурсних чинників. Перспективи подальших досліджень доцільно спрямувати на розроблення та апробацію комплексних моделей превентивної діяльності соціального педагога, адаптованих до умов воєнного та післявоєнного періоду. Актуальним є вивчення ефективних механізмів міжвідомчої та міждисциплінарної взаємодії, удосконалення системи моніторингу й оцінювання результативності превентивної роботи, а також дослідження впливу інноваційних і цифрових технологій на підвищення її якості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абрамович Т.В. Базові компоненти професійної компетентності соціального педагога. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 1 (85). С. 35–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2016_1_11
2. Бандура Р. Соціально-педагогічна підтримка підлітків у кризових ситуаціях. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 4. С. 63–65.
3. Дем'янюк Т. Превентивне виховання учнівської молоді: інноваційні технології : навч.-метод. посіб. Київ-Рівне : Волинські обереги, 2006. 360 с.
4. Оржеховська В. Превентивна педагогіка: навч. посіб. / В. Оржеховська, О. Пилипенко. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю., 2007. 284 с.
5. Безпалько О.В. Напрями та функції професійної діяльності соціального педагога у загальноосвітньому навчальному закладі. *Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. Педагогіка. Психологія*. Київ. міськ. пед. ун-т. Б. Грінченка, Ін-т проблем виховання АПН України. К., 2009. № 11, ч. 1. С. 7–11.
6. Дмитренко Н.М. Діяльність соціального педагога закладу загальної середньої освіти з розвитку особистої, громадянської та соціальної компетентностей здобувачів загальної середньої освіти в умовах воєнного стану. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матер. Всеукр. науково-практична конференція, присвячена 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди*. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 76–78.
7. Зверєва І.Д. Соціальна педагогіка: теорія і технології. Київ : Центр навчальної літератури, 2011. 314 с.
8. Капська А.Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2012. 487 с.
9. Кириленко С.В. Соціально-педагогічні умови формування культури здоров'я старшокласників : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / С. В. Кириленко. К., 2004. 225 с.
10. Пилипенко О.І. Превентивна освіта в інтеграції класичних педагогічних підходів. *Науково-теоретичний та інформаційний журнал АПН України. К.: Педагогічна преса*. 2004. № 1 (42). 75 с.
11. Терещенко Л.А. Девіантна поведінка підлітків як соціально- педагогічна проблема. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. 2013. Вип. 24. С. 675–683. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4393>
12. Мішик Л.І. Оптимізація підготовки соціальних педагогів до професійної діяльності. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*. 2012. № 4. С. 143–148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2012_4_30
13. Лисенко С.А., Веретенко І.М. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів до діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах на сучасному етапі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 6 (50). С. 232–240. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_6_31
14. Самойлов А.М. Пріоритети та технології педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. К.-Вінниця: Планер. 2015. Вип. 41. С. 134–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitimn_2015_41_31

REFERENCES:

1. Abramovych, T.V. (2016). Bazovi komponenty profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pedahoha [Basic components of professional competence of a social pedagogue. New Pedagogical Thought]. *Nova pedahohichna dumka*, 1 (85), 35–37. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2016_1_11 [in Ukrainian].
2. Bandura, R. (2020). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka pidlitiv u kryzovykh sytuatsiiakh [Social and pedagogical support for adolescents in crisis situations]. *Nova pedahohichna dumka*, 4, 63–65 [in Ukrainian].
3. Demianiuk, T. (2006). *Preventyvne vykhovannia uchnivskoi molodi: innovatsiini tekhnologii* [Preventive education of schoolchildren: innovative technologies]: navch.-metod. posib. Kyiv-Rivne: Volynski oberehy, 360 s. [in Ukrainian].
4. Orzhekhovska, V. (2007). Preventyvna pedahohika [Preventive education]: navch. posib. / V. Orzhekhovska, O. Pylypenko. Cherkasy : Vyd-vo Chabanenko Yu., 284 s. [in Ukrainian].
5. Bezpalko, O.V. (2009). Napriamy ta funkt sii profesiinoi diialnosti sotsialnoho pedahoha u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [The functions of the professional activity of a social pedagogue in a general education institution]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka: zb. nauk. pr. Pedahohika. Psykholohiia*. Kyiv. misk. ped. un-t. B. Hrinchenka, In-t problem vykhovannia APN Ukrainy. K., 11, 1, 7–11 [in Ukrainian].
6. Dmytrenko, N.M. (2022). Diialnist sotsialnoho pedahoha zakladu zahalnoi serednoi osvity z rozvytku osobystoi, hromadianskoi ta sotsialnoi kompetentnosti zdobuvachiv zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu. Suchasni realii ta perspektyvy sotsialnoho vykhovannia osobystosti v riznykh sotsialnykh instytutakh: mater Vseukr. naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 300-richchiu z dnia narodzhennia Hryhoriia Savycha Skovorody [Activities of a social pedagogue in a general secondary education institution aimed at developing the personal, civic, and social competencies of general secondary education students in conditions of martial law. Contemporary realities and prospects of social education of the individual in various social institutions: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference dedicated to the 300th anniversary of the birth of Hryhoriia Skovoroda] Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody. 76–78 [in Ukrainian].
7. Zvierieva, I.D. (2011). Sotsialna pedahohika: teoriia i tekhnologii [Social pedagogy: theory and technologies]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. 314 s. [in Ukrainian].
8. Kapska, A.Y. (2012). *Sotsialna pedahohika : pidruchnyk* [Social pedagogy: textbook]. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury. 487 s. [in Ukrainian].
9. Kyrylenko, S.V. (2004). *Sotsialno-pedahohichni umovy formuvannia kultury zdorovia starshoklasnykiv : dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.07* [Socio-pedagogical conditions for the formation of a culture of health among high school students: dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences: specialty 13.00.07] S. V. Kyrylenko. K. 225 s. [in Ukrainian].
10. Pylypenko, O.I. (2004). *Preventyvna osvita v inte hratsii klasychnykh pedahohichnykh pidkhodiv. Naukovo-teoretychnyi ta informatsiinyi zhurnal APN Ukrainy*. [Preventive education in the integration of classical pedagogical approaches. Scientific, theoretical, and informational journal of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]. K.: Pedahohichna presa. № 1 (42). 75 s. [in Ukrainian].
11. Tereshchenko, L.A. (2013). *Deviantna povedinka pidlitiv yak sotsialno-pedahohichna problema. Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuksa*. [Deviant behavior of adolescents as a socio-pedagogical problem. Actual problems of psychology: Collection of scientific works of the G. S. Kostiuksa]. Institute of Psychology, 24. X., S. 675–683. Retrieved from <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4393> [in Ukrainian].
12. Mishchuk, L.I. (2012). Optymizatsiia pidhotovky sotsialnykh pedahohiv do profesiinoi diialnosti. Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia [Optimizing the training of social educators for professional activity. Scientific notes of the M. Gogol State University of Nizhyn], 4, 143–148. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_4_30 [in Ukrainian].
13. Lysenko, S.A., & Veretenko I. M. (2015). Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv do diialnosti v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh na suchasnomu etapi [Features of professional training of social educators for work in general education institutions at the present stage]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 6 (50), 232–240. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_6_31 [in Ukrainian].
14. Samoilov, A.M. (2015). *Priorytety ta tekhnologii pedahohichnoi profilaktyky deviantnoi povedinky pidlitiv. Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem* [Priorities and technologies of pedagogical prevention of deviant behavior in adolescents. Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems]. Zb. nauk. pr. Vyp. 41 / Redkol. K.-Vinnytsia: Planer, 134–139. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sitmn_2015_41_31 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 12.11.2025

Дата прийняття статті: 01.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-78:004:343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.21>**Валентина АНГОЛЕНКО**

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, Україна, 61000

ORCID: 0000-0001-6673-4494**Наталія ПЕЧЕРИЦЯ**

кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, Україна, 61000

ORCID: 0000-0002-9219-2294**Неллі ТАРАСЕНКО**

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, пров. Руставелі, 7, м. Харків, Україна, 61000

ORCID: 0000-0002-3990-1813

Бібліографічний опис статті: Анголенко, В., Печериця, Н., Тарасенко, Н. (2025). Технологія соціальної роботи у службі пробації із застосуванням сучасних інформаційно-комунікативних технологій та діагностичних методів. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 177–182, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.21>

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СЛУЖБІ ПРОБАЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДІВ

У статті розкрито технологію соціальної роботи у службі пробації з акцентом на застосуванні сучасних інформаційно-комунікативних технологій та науково обґрунтованих діагностичних методів. Обґрунтовано актуальність проблеми в контексті трансформації системи кримінально-виконавчої політики України, орієнтованої на ресоціалізацію та реінтеграцію осіб, які перебувають у конфлікті із законом, а також на зниження рівня повторної злочинності. Наголошено, що сучасна модель пробації передбачає індивідуалізацію соціально-виховних втручань, що зумовлює потребу в технологізації соціальної роботи та використанні інноваційних інструментів професійної діяльності.

У статті проаналізовано наукові підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до проблем соціальної роботи у сфері кримінальної юстиції, десистемності, соціального супроводу клієнтів пробації та застосування діагностичних інструментів оцінювання ризиків і потреб. Визначено, що ефективність соціальної роботи у службі пробації значною мірою залежить від системного поєднання індивідуалізованого підходу, стандартизованих діагностичних методів і сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Розкрито структурні етапи технології соціальної роботи у пробації, зокрема первинне соціально-психологічне оцінювання, визначення криміногенних ризиків і соціальних потреб клієнтів, розроблення та реалізацію індивідуальних планів соціального супроводу, а також моніторинг і оцінювання результативності соціально-виховних втручань.

Обґрунтовано потенціал використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій у пробаційній практиці, зокрема онлайн-консультування, цифрових платформ моніторингу та звітності, електронних баз даних і мобільних застосунків, які сприяють підвищенню адресності, безперервності та результативності соціальної роботи.

Особливу увагу приділено ролі діагностичних методів як основи науково обґрунтованого прийняття професійних рішень, диференціації клієнтів пробації та корекції індивідуальних програм соціального супроводу. Водночас визначено ключові виклики інтеграції сучасних інформаційно-комунікативних технологій і діагностичних

інструментів у практику служби пробації, зокрема проблеми цифрової компетентності фахівців, захисту персональних даних та нормативно-методичного забезпечення.

Ключові слова: технології соціальної роботи, служба пробації, інформаційно-комунікативні технології, діагностичні методи, соціальна діагностика.

Valentyna ANHOLENKO

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, 7 Rustaveli ave., Kharkiv, Ukraine, 61000

ORCID: 0000-0001-6673-4494

Nataliia PECHERYTSIA

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Lecturer at the Department of Social Work, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, 7 Rustaveli ave., Kharkiv, Ukraine, 61000

ORCID: 0000-0002-9219-2294

Nelli TARASENKO

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, Municipal Institution «Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, 7 Rustaveli ave., Kharkiv, Ukraine, 61000

ORCID: 0000-0002-3990-1813

To cite this article: Anholenko, V., Pecherytsia, N., Tarasenko, N. (2025). Tekhnolohiia sotsialnoi roboty u sluzhbi probatsii iz zastosuvanniam suchasnykh informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii ta diahnostychnykh metodiv [Technology of social work in the probation service using modern information and communication technologies and diagnostic methods]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 177–182. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.21>

TECHNOLOGY OF SOCIAL WORK IN THE PROBATION SERVICE USING MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND DIAGNOSTIC METHODS

The article examines the technology of social work in the probation service with a particular emphasis on the use of modern information and communication technologies (ICT) and scientifically grounded diagnostic methods. The relevance of the research problem is substantiated in the context of the transformation of Ukraine's criminal justice policy, which is increasingly oriented toward the resocialization and reintegration of individuals in conflict with the law, as well as toward reducing recidivism. It is emphasized that the contemporary probation model is based on the principles of individualization of social and educational interventions, which necessitates the technologization of social work and the application of innovative professional tools.

The article analyzes scientific approaches of national and international researchers to the issues of social work in the field of criminal justice, desistance, social support for probation clients, and the use of diagnostic instruments for assessing risks and needs. It is determined that the effectiveness of social work in the probation service largely depends on the systematic integration of an individualized approach, standardized diagnostic methods, and modern information and communication technologies.

The structural stages of social work technology in probation are revealed, including initial socio-psychological assessment, identification of criminogenic risks and social needs of clients, development and implementation of individualized social support plans, as well as monitoring and evaluation of the effectiveness of social and educational interventions. The potential of using modern ICT in probation practice is substantiated, particularly online counseling, digital monitoring and reporting platforms, electronic databases, and mobile applications, which contribute to increasing the accessibility, continuity, and effectiveness of social work.

Special attention is paid to the role of diagnostic methods as a basis for scientifically grounded professional decision-making, differentiation of probation clients, and adjustment of individualized social support programs. At the same time, key challenges in integrating modern information and communication technologies and diagnostic tools into probation practice are identified, including issues related to the digital competence of professionals, personal data protection, and regulatory and methodological support.

Key words: social work technologies, probation service, information and communication technologies, diagnostic methods, social diagnostics.

Актуальність проблеми. Служба пробації в Україні посідає важливе місце у системі кримінально-виконавчої політики держави, оскільки орієнтована не лише на контроль за поведінкою осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а насамперед на їхню соціальну ресоціалізацію, реінтеграцію у громаду та зниження рівня повторної злочинності. Сучасна модель пробації ґрунтується на принципах індивідуалізації, адресності та наукової обґрунтованості соціально-виховних втручань, що зумовлює потребу у використанні ефективних технологій соціальної роботи.

Сучасна соціальна робота у службі пробації має комплексний характер і передбачає оцінювання криміногенних ризиків, соціальних потреб, психологічних особливостей клієнтів, а також планування, реалізацію та моніторинг індивідуальних програм соціального супроводу. У цих умовах особливого значення набуває застосування сучасних діагностичних методів, які забезпечують об'єктивність оцінки, прогностичність результатів і можливість корекції соціально-виховних заходів відповідно до динаміки змін особистості клієнта пробації.

Водночас процес цифровізації суспільства та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) суттєво трансформує підходи до організації соціальної роботи в умовах сьогодення. Використання електронних баз даних, цифрових платформ, онлайн-комунікацій, автоматизованих систем оцінювання ризиків і потреб розширює можливості соціальних працівників служби пробації щодо збору, аналізу та інтерпретації інформації, підвищує оперативність прийняття рішень і сприяє підвищенню якості соціальних послуг. Застосування ІКТ також створює умови для міжвідомчої взаємодії, безперервності соціального супроводу та залучення клієнтів пробації до активної участі у процесі власної ресоціалізації. Разом із тим інтеграція ІКТ та діагностичних методів у практику пробаційної соціальної роботи супроводжується низкою проблем і суперечностей.

Таким чином, дослідження технологій соціальної роботи у службі пробації із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та діагностичних методів є актуальним науковим завданням, що має як тео-

ретичне, так і практичне значення для підвищення ефективності пробаційної діяльності та розвитку сучасної соціальної роботи в умовах цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної роботи у службі пробації та соціального супроводу осіб, які перебувають у конфлікті із законом, висвітлена у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. У дослідженнях Т. Семигіної та О. Столярик розкрито теоретико-методологічні засади соціальної роботи у сфері кримінальної юстиції, акцентовано роль соціального працівника у процесі ресоціалізації клієнтів пробації, значення індивідуального підходу та міжвідомчої взаємодії. Науковцем О. Лісовецьким обґрунтовано доцільність застосування технології кейс-менеджменту та визначено основні напрями соціально-виховної роботи з клієнтами пробації.

Значний внесок у розроблення діагностичного забезпечення пробаційної діяльності зроблено у закордонних працях Д. Андрюса та Дж. Бонти, а також Ф. МакНіла, П. Рейнора та Г. Робінсона, де пробація розглядається як форма соціальної роботи, орієнтованої на індивідуалізацію втручань і десистемізацію. Окремі дослідження, зокрема Т. Водоласької, присвячені застосуванню інформаційно-комунікаційних технологій у соціальній роботі та аналізу етичних аспектів цифрової взаємодії. Водночас наукові джерела засвідчують недостатню розробленість цілісної технології соціальної роботи у службі пробації, яка б інтегрувала сучасні ІКТ із науково обґрунтованими діагностичними методами та відповідала умовам української практики.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є аналіз технології соціальної роботи у службі пробації з акцентом на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) і діагностичних методів, визначення їхнього впливу на ефективність соціально-виховної роботи та обґрунтування перспектив їхнього подальшого впровадження в практику.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вітчизняна наукова література з проблематики пробаційної діяльності зосереджена переважно на дослідженні соціально-виховних та соціально-освітніх практик у службі

пробації, а також на аналізі потреб і проблем клієнтів пробації у контексті їхньої соціальної корекції та ресоціалізації. У працях українських науковців розглядаються концептуальні засади соціальної роботи з особами, які перебувають у конфлікті із законом, визначається роль соціального працівника у реалізації індивідуального підходу та міжвідомчої взаємодії.

Зокрема, у дослідженнях О. Лісовецького обґрунтовано доцільність використання технології кейс-менеджменту у пробаційній практиці, визначено основні напрями соціально-виховної роботи з клієнтами пробації та підкреслено значення комплексного оцінювання їхніх потреб і ризиків як передумови ефективних соціальних втручань. У наукових публікаціях, представлених у фахових виданнях України, акцентується увага на необхідності технологізації соціальної роботи у службі пробації та впровадження інноваційних підходів до організації соціального супроводу (Лісовецький, 2019, с. 158–160).

Водночас у сучасних наукових працях із соціальної роботи дедалі більшого поширення набувають дослідження, присвячені інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у соціальну практику загалом. У них розкриваються можливості використання онлайн-платформ, цифрових сервісів, мобільних застосунків, електронних систем моніторингу та оцінювання результатів діяльності соціальних служб. Дослідниця Т. Водозазька підкреслює потенціал ІКТ для підвищення доступності, адресності та якості соціальних послуг, зокрема у роботі з вразливими категоріями населення (Водозазька, 2023, с. 54).

Важливе теоретико-методологічне підґрунтя для вдосконалення технології соціальної роботи у службі пробації становлять зарубіжні дослідження у сфері кримінальної юстиції та соціальної роботи. Зокрема, у працях Д. Андрюса та Дж. Бонти обґрунтовано ризик-орієнтований підхід, відповідно до якого ефективність пробаційних втручань визначається точністю оцінювання криміногенних ризиків, актуальних потреб клієнта та відповідністю методів впливу його індивідуальним особливостям (Андрюс, Бонти, 2017).

Зазначений підхід посилює наукову обґрунтованість соціальної роботи у службі пробації та підкреслює ключову роль стандартизова-

них діагностичних інструментів у плануванні й реалізації соціального супроводу.

Концептуальне осмислення пробації як форми соціальної роботи, орієнтованої на позитивні поведінкові зміни та десистемність, представлено у працях Ф. МакНіла, П. Рейнора. Автори наголошують, що пробаційна діяльність має виходити за межі контрольних функцій і ґрунтуватися на партнерській взаємодії з клієнтом, розвитку його соціального капіталу та підтримці ресурсів громади (МакНіла, 2012, Рейнор, 2009).

У цьому контексті інтеграція сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у пробаційну практику розглядається як інструмент підвищення ефективності комунікації, безперервності соціального супроводу та залученості клієнтів до процесу власної ресоціалізації.

Соціальна робота у службі пробації має чітко структурований технологічний характер і реалізується як послідовність взаємопов'язаних етапів. До таких етапів належать первинне соціально-психологічне оцінювання клієнта, визначення рівня криміногенних ризиків і соціальних потреб, розроблення індивідуального плану соціального супроводу, реалізація корекційних і ресоціалізаційних заходів, а також моніторинг динаміки змін та оцінювання результативності втручань (Закон України, 2015).

Традиційна практика соціальної роботи у пробації здебільшого ґрунтувалася на паперовій документації та безпосередній очній взаємодії фахівця з клієнтом. Однак за умов зростання навантаження на служби пробації, необхідності обробки значних масивів інформації та підвищення вимог до якості соціальних послуг такі підходи виявляються недостатньо ефективними. Це зумовлює потребу у впровадженні сучасних технологічних рішень, здатних забезпечити оперативність, точність і системність соціальної роботи.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій істотно розширює можливості реалізації технології соціальної роботи у службі пробації. ІКТ сприяють оптимізації окремих етапів соціального супроводу та підвищенню ефективності професійної діяльності соціальних працівників.

До ключових напрямів використання ІКТ у пробаційній практиці належать:

По-перше, онлайн-консультування та дистанційний соціальний супровід, що забезпечують доступність соціальних послуг для клієнтів, які проживають у віддалених або малодоступних територіях;

По-друге, цифрові платформи моніторингу та звітності, які дозволяють систематизувати інформацію про клієнтів пробації, відстежувати виконання індивідуальних планів та здійснювати аналітичну оцінку результативності соціальних втручань;

По-третє, мобільні застосунки та електронні інструменти самоконтролю, що сприяють підвищенню рівня залученості клієнтів до процесу ресоціалізації та формуванню відповідального ставлення до власної поведінки.

Отже, ІКТ виступають важливим ресурсом підвищення адресності, безперервності та результативності соціальної роботи у службі пробації.

Вагомим елементом технології соціальної роботи у службі пробації є використання сучасних діагностичних методів, які забезпечують науково обгрунтоване прийняття професійних рішень. До таких методів належать стандартизовані опитувальники, інструменти оцінювання ризику повторного правопорушення, аналіз соціальних потреб, а також психосоціальні та поведінкові тести.

Застосування діагностичних методів дозволяє здійснювати диференційований підхід до клієнтів пробації, своєчасно ідентифікувати групи підвищеного ризику та визначати пріоритетні напрями соціально-виховної роботи. Крім того, регулярне повторне оцінювання сприяє корекції індивідуальних програм втручання відповідно до змін у поведінці та соціальному статусі клієнтів.

Попри значний потенціал застосування ІКТ та діагностичних інструментів у пробаційній соціальній роботі, їх упровадження супро-

воджується низкою викликів. До основних бар'єрів належать недостатній рівень цифрової компетентності як працівників служби пробації, так і самих клієнтів; ризики, пов'язані із забезпеченням конфіденційності та захисту персональних даних; а також потреба у вдосконаленні нормативно-правового та методичного забезпечення використання цифрових технологій у соціальній роботі.

Подолання зазначених викликів є необхідною умовою формування ефективної, науково обгрунтованої технології соціальної роботи у службі пробації з використанням сучасних ІКТ та діагностичних методів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз засвідчив, що технологія соціальної роботи у службі пробації є цілісним і структурованим процесом, спрямованим на зниження криміногенних ризиків, соціальну ресоціалізацію та реінтеграцію осіб, які перебувають у конфлікті із законом. Її ефективність значною мірою визначається науково обгрутованим поєднанням індивідуалізованого підходу, сучасних діагностичних методів та інформаційно-комунікаційних технологій.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні та емпіричній перевірці моделей інтеграції ІКТ і стандартизованих діагностичних інструментів у діяльність служби пробації, а також у вивченні етичних і організаційних аспектів цифрової взаємодії з клієнтами пробації.

В. Анголенко, Н. Печериця, Н. Тарасенко зробили рівний внесок у всі ключові етапи дослідження: від аналізу наукових джерел і обгрунтування актуальності теми, розроблення концептуальних і методологічних засад, до узагальнення результатів, підготовки первісного рукопису, колективного редагування тексту та оформлення списку використаних джерел.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про пробацію : Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19>
2. Лісовець О. В. Соціально-виховна робота з клієнтами пробації: зміст та технології. Social Work and Education. 2019. Т. 6, № 2. С. 154–162.
3. Водозаська Т. В. Цифрові технології у професійній діяльності соціального працівника. Імідж сучасного педагога. 2023. № 4 (213). С. 52–56.
4. Andrews D. A., Bonta J. The Psychology of Criminal Conduct. 6th ed. New York : Routledge, 2017. 768 p.
5. McNeill F. Probation, desistance and social work: A theoretical exploration. European Journal of Probation. 2012. Vol. 4(2). P. 4–20.
6. Raynor P., Robinson G. Rehabilitation, Crime and Justice. London : Palgrave Macmillan, 2009. 215 p.

REFERENCES:

1. Pro probatsiiu: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 No. 160-VIII [On Probation: Law of Ukraine dated February 5, 2015 No. 160-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> [in Ukrainian].
2. Lisovets, O. V. (2019). Sotsialno-vykhovna robota z kliientamy probatsii: zmist ta tekhnolohii [Socio-educational work with probation clients: Content and technologies]. *Social Work and Education*, 6(2), 154–162 [in Ukrainian].
3. Vodolazska, T. V. (2023). Tsyfrovi tekhnolohii u profesiinii diialnosti sotsialnoho pratsivnyka [Digital technologies in the professional activity of a social worker]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 4(213), 52–56 [in Ukrainian].
4. Andrews, D. A., & Bonta, J. (2017). *The psychology of criminal conduct* (6th ed.). New York: Routledge.
5. McNeill, F. (2012). Probation, desistance and social work: A theoretical exploration. *European Journal of Probation*, 4(2), 4–20.
6. Raynor, P., & Robinson, G. (2009). *Rehabilitation, crime and justice*. London: Palgrave Macmillan.

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 11.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 316.454.4:316.6]:351.858(477)«364»

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.22>

Яна ПИЛИПЕНКО

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69011

ORCID: 0009-0003-5863-5498

Ольга ШИРОБОКОВА

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи, Запорізький національний університет, вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, Україна, 69011

ORCID: 0000-0002-8041-0944

Scopus Author ID: 57216867376

Бібліографічний опис статті: Пилипенко, Я., Широбокова, О. (2025). Первинна профілактика як стратегія зміцнення соціальної стійкості населення у воєнний час. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 183–192, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.22>

ПЕРВИННА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СТРАТЕГІЯ ЗМІЦНЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ НАСЕЛЕННЯ У ВОЄННИЙ ЧАС

Стаття присвячена аналізу первинної соціальної профілактики як стратегічного інструменту зміцнення соціальної стійкості населення України в умовах воєнного стану. Авторки розглядають первинну профілактику як інтегровану систему превентивних, психоосвітніх та комунікаційних заходів, спрямованих на попередження соціальних ризиків, розвиток культури взаємопідтримки та підвищення рівня соціального капіталу.

Методологічну основу становлять міждисциплінарні підходи соціології, психології, соціальної роботи та публічного управління. У статті систематизовано міжнародний досвід (ВООЗ, ЮНІСЕФ, UNDP, OECD), визначено ключові виклики для українського суспільства, зумовлені війною, такі як масові переміщення населення, зростання тривожності, руйнування соціальних зв'язків та зниження довіри.

Особливу увагу приділено концепції «брендування соціальної поведінки», що передбачає формування позитивних моделей солідарної, відповідальної та емоційно стійкої поведінки як суспільної норми. Розкрито багаторівневу структуру профілактики (індивідуальний, груповий і громадський рівні) та представлено інструменти її реалізації: соціальні кампанії, освітні програми з розвитку стійкості, арт-терапевтичні практики, цифрові рішення та локальні ініціативи громад.

Проаналізовано приклади українських практик, зокрема діяльність освітніх інституцій, ветеранських хабів та громадських організацій. У висновках обґрунтовано, що первинна соціальна профілактика має трансформуватися у ключовий напрям соціальної політики воєнного та післявоєнного періоду, забезпечуючи не лише попередження ризиків, а й відновлення довіри, солідарності та психологічної стійкості суспільства.

Ключові слова: первинна профілактика, соціальна профілактика, соціальна стійкість, воєнний стан, соціальні ризики, брендування соціальної поведінки

Yana PYLYPENKO

Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor at the Department of Sociology, Zaporizhzhya National University, 66 Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69011

ORCID: 0009-0003-5863-5498

Olga SHIROBOKOVA

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, Public Administration and Social Work, Zaporizhzhya National University, 66 Universytetska str., Zaporizhzhia, Ukraine, 69011

ORCID: 0000-0002-8041-0944

Scopus Author ID: 57216867376

To cite this article: Pylypenko, Ya., Shirobokova, O. (2025). Pervynna profilaktyka yak stratehiia zmitsnennia sotsialnoi stiiikosti naselennia u voiennyi chas [Primary prevention as a strategy for strengthening the social resilience of the population in wartime]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 183–192, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.22>

PRIMARY PREVENTION AS A STRATEGY FOR STRENGTHENING THE SOCIAL RESILIENCE OF THE POPULATION IN WARTIME

The article examines primary social prevention as a strategic mechanism for strengthening social resilience in Ukraine during the period of martial law. The authors conceptualize primary prevention as an integrated system of preventive, psycho-educational, and communication tools aimed at reducing social risks, fostering a culture of mutual support, and enhancing social capital.

The methodological framework combines sociological, psychological, social work, and public administration approaches. The study systematizes international practices (WHO, UNICEF, UNDP, OECD) and highlights key challenges caused by the war, including mass displacement, increased anxiety, weakened social ties, and declining institutional trust.

Special attention is given to the concept of “branding social behaviour,” which frames socially responsible, emotionally resilient, and solidarity-based behaviour as a desirable social norm. The article outlines a multilevel prevention model (individual, group, and community levels) and details relevant tools such as social awareness campaigns, resilience-building educational programs, art-therapy initiatives, digital solutions, and community-based projects.

Examples of Ukrainian practices, including activities of educational institutions, veteran hubs, and civil society organizations, are analyzed. The authors conclude that primary social prevention should become a central direction of Ukraine’s social policy during the war and post-war recovery, serving not only to mitigate risks but also to rebuild trust, strengthen solidarity, and support long-term psychological and social resilience.

Key words: primary prevention, social prevention, social resilience, martial law, social risks, branding of social behavior.

Актуальність проблеми. Повномасштабна війна в Україні спричинила глибокі соціальні трансформації, що торкнулися всіх сфер суспільного життя. Збройна агресія, масові переміщення населення, втрата житла, близьких, роботи та звичного способу життя призвели до зростання рівня тривожності, соціальної напруги, зниження довіри до інституцій і загального відчуття безпеки. У таких умовах особливої актуальності набуває проблема зміцнення соціальної стійкості – здатності суспільства, громади та окремої особи адаптуватися до кризових подій, зберігати соціальні зв’язки, відновлювати ресурси й відчуття солідарності. Одним із ключових інструментів цього процесу виступає первинна соціальна профілактика, спрямована не лише на попередження

негативних соціальних явищ, а й на формування здорового, згуртованого, здатного до взаємопідтримки соціуму.

Сучасна соціальна політика України потребує нових стратегій, які б поєднували гуманітарний, психологічний, освітній та управлінський виміри. Первинна профілактика в цьому контексті постає як стратегічний ресурс соціальної стійкості, адже вона орієнтована не на реагування після виникнення проблеми, а на створення умов, що запобігають її появі. Йдеться про розвиток культури взаємодопомоги, формування довіри, підвищення соціальної компетентності та посилення соціального капіталу громади.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз теоретичних підходів та практичних моделей пер-

винної соціальної профілактики у кризових умовах, а також визначення її ролі у забезпеченні соціальної стійкості населення України в період воєнного стану. У статті первинна соціальна профілактика розглядається не як окремий напрям соціальної роботи, а як комплексна стратегія підтримки соціальної стабільності, розвитку довіри, солідарності та колективної відповідальності, що визначають життєздатність українського суспільства у надзвичайних обставинах.

У дослідженні використано міждисциплінарний підхід, що поєднує соціологічний, філософський, психологічний та управлінський аналіз. Джерельну базу становлять нормативно-правові документи України (Закон «Про соціальні послуги», Державна соціальна стратегія до 2030 року), аналітичні звіти міжнародних організацій (UNDP, UNICEF, WHO, IOM, World Bank), а також дані соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України, КМІС, Rating Group, що відображають соціальні наслідки війни, рівень довіри, тривожності та соціальної адаптації населення. Використано також емпіричні матеріали регіональних соціальних служб і громадських організацій Запорізької області, які впроваджують профілактичні програми для молоді, ветеранів та ВПО.

Міжнародні організації останнім часом дедалі активніше виокремлюють первинну соціальну профілактику як важливий компонент сталого розвитку. Зокрема, БООЗ у рамках мети 3 Цілей сталого розвитку (SDG 3) – «Забезпечення здорового життя та сприяння благополуччю для всіх вікових груп» – підкреслює, що запобігання хворобам і забезпечення психічного здоров'я мають бути інтегрованими у політику охорони здоров'я та соціального захисту, а не лише у реагуванні після виникнення проблем.

ЮНЕСКО вже реалізує проекти в Україні, які безпосередньо адресують первинну профілактику психосоціальних ризиків у навчальних закладах: наприклад, проект «Support the Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) system in Ukraine» спрямований на здобуття психологічної стійкості учнями через шкільну підтримку та зміни у політиці освіти. core.unesco.org Також програма «Ukraine Teacher Professional Development Suite», яку

ЮНЕСКО впроваджує спільно з партнерами, включає компоненти навчання викладачів у галузі психосоціальної підтримки та соціально-емоційного навчання (SEL), аби забезпечити стійкість освітнього середовища й зменшити негативний вплив війни. core.unesco.org

ЮНІСЕФ у своїх звітах наголошує на тому, що діти, особливо ті, хто змушений жити в умовах безпеки притулків чи часто переживає повітряні тривоги, мають значно з підвищеним ризиком емоційних травм, порушень сну, навчальних перебоїв тощо. Наприклад, ЮНІСЕФ повідомляє, що в прикордонних та фронтових регіонах України діти проводять тисячі годин під землеробними укриттями, що суттєво впливає на їхнє психічне здоров'я і здатність навчатися. UNICEF Australia

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському науковому дискурсі поняття «первинна соціальна профілактика» набуває нового змісту у зв'язку з викликами воєнного часу. Вона розглядається не лише як система заходів, спрямованих на запобігання соціальним ризикам, а як інструмент формування соціальної стійкості, згуртованості та відновлення довіри в суспільстві.

Як зазначає К. Левченко, первинна профілактика у сфері соціальної роботи має не лише попереджувальну, а й ціннісно-орієнтуючу функцію, формуючи у громадян установки на самопоміч, солідарність та соціальну відповідальність. Науковиця підкреслює, що в умовах війни профілактична діяльність має бути спрямована не тільки на вразливі групи, а й на все населення – як засіб відновлення соціального капіталу, руйнованого війною (Левченко, 2024).

Згідно з позицією, висвітленою у збірнику тез «Згуртованість суспільства як основа національної безпеки» (Кривий Ріг, 2024), ефективна первинна профілактика в умовах кризового суспільства повинна інтегрувати соціальні, психологічні та освітні інструменти, спрямовані на підвищення рівня довіри до державних інституцій і формування культури взаємодопоміжки. Саме ці аспекти визначають її стратегічну роль у забезпеченні соціальної стабільності.

Важливий внесок у розвиток цього напрямку належить І. Трубавіній, яка розглядає первинну профілактику як системну складову

соціальної політики, що передбачає раннє виявлення соціальних ризиків і формування середовища, здатного до саморегуляції. Дослідниця підкреслює, що в умовах воєнного стану профілактичні заходи мають реалізовуватися через мережу освітніх, культурних та громадських ініціатив, які поєднують формальну й неформальну освіту.

У публікаціях С. Стельмах («Соціальна послуга профілактики: комплекс заходів для повноцінного життя людей у складних обставинах», 2024) акцентується увага на інтегрованому підході до профілактики, що поєднує інституційні ресурси держави та громади. Авторка пропонує розглядати первинну профілактику як соціальну послугу, спрямовану на розвиток потенціалу особистості і громади, а не лише на уникнення ризиків.

У дослідженні Г. Чепурко та О. Клименко (Поведінкові стратегії соціальних груп в умовах воєнного часу, 2023) доведено, що ефективна профілактика має ґрунтуватися на аналізі поведінкових моделей різних соціальних груп і передбачати адаптивні інтервенції – від інформаційних кампаній до психоосвітніх програм, що зміцнюють соціальні зв'язки.

Усі ці підходи узгоджуються з рекомендаціями, викладеними у виданні Інституту соціології НАН України «Війна, суспільство, солідарність» (2022), де первинна профілактика визначається як елемент підтримки соціальної згуртованості, що сприяє зміцненню горизонтальних мереж взаємодопомоги та громадської активності.

Таким чином, сучасні українські дослідження формують цілісне уявлення про первинну соціальну профілактику як стратегічний напрям зміцнення соціальної стійкості, в основі якого – профілактика не лише ризиків, а й руйнівних соціальних тенденцій, спричинених війною: тривожності, апатії, дезорієнтації, недовіри.

Основна частина. Тож, ми визначаємо *первинну соціальну профілактику* як брендування соціальної поведінки населення, що здійснюється методами інформаційно-комунікативного, психоосвітнього та громадсько-активного впливу. Такий підхід передбачає створення позитивного образу соціально відповідальної, психологічно стійкої та солідарної поведінки як суспільної норми, яку

підтримують як державні інституції, так і громадські ініціативи. Первинна профілактика в цьому контексті виступає не лише як система запобіжних заходів, а як механізм формування соціального бренду доброчинності, взаємодопомоги та довіри, що інтегрує індивідуальні, групові й комунікативні практики. В умовах війни та післявоєнного відновлення саме така форма профілактики стає основою відновлення соціального капіталу і зміцнення морально-психологічної стабільності населення, перетворюючи профілактичну діяльність на інструмент соціального відродження.

У сучасному науковому дискурсі поняття соціальної стійкості (resilience) трактується як багатовимірна характеристика спроможності індивідів, спільнот і суспільства загалом адаптуватися до кризових викликів без втрати базових соціальних функцій і цінностей. Згідно з визначенням Програми розвитку ООН (UNDP, 2022), соціальна стійкість – це «здатність суспільства передбачати, реагувати, адаптуватися та відновлюватися після потрясінь, зберігаючи соціальну згуртованість і довіру до інституцій». Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) підкреслює, що resilience – це не лише результат реакції на кризу, а тривалий процес нарощування соціального капіталу, що забезпечує сталість розвитку. У підходах ВООЗ (WHO, 2023) соціальна стійкість пов'язується з ментальним здоров'ям, соціальною підтримкою та розвитком навичок саморегуляції, які дозволяють індивідам і громадам долати стрес і невизначеність.

У воєнний час соціальна стійкість виступає інтегральною характеристикою українського суспільства, яке проходить випробування на згуртованість, солідарність та здатність до самоорганізації. Її проявами є взаємодопомога у громадах, волонтерський рух, швидка адаптація систем освіти, охорони здоров'я та соціального захисту до нових умов. У цьому контексті первинна соціальна профілактика набуває стратегічного значення – вона стає механізмом відновлення довіри, громадської участі та соціальної згуртованості, спрямованим на попередження соціальної ізоляції, зниження тривожності, зміцнення горизонтальних зв'язків між громадянами.

Теоретичне підґрунтя цього процесу пов'язане з концепцією соціального капіталу,

розробленою П. Бурдье та Р. Патнемом. Бурдье (1986) визначав соціальний капітал як сукупність реальних і потенційних ресурсів, пов'язаних із мережею сталих відносин взаємного визнання. Патнем (2000) розглядав його як основу довіри й громадської участі, які формують спроможність суспільства діяти колективно. У цьому сенсі первинна профілактика виконує роль інвестиції в соціальний капітал, адже вона не лише запобігає кризам, а й відновлює соціальні зв'язки, необхідні для довготривалого відновлення та сталого розвитку.

Таким чином, первинна соціальна профілактика у воєнний період виступає ключовим ресурсом соціальної стійкості, що поєднує макрорівень державної політики з мікрорівнем індивідуальних і громадських практик взаємодопомог, формуючи основу для поствоєнної реконсолідації суспільства.

Соціальні виклики воєнного часу істотно змінили конфігурацію соціального середовища України, створивши нові ризики для благополуччя населення та потребу в переосмисленні підходів до профілактичної роботи. Війна спричинила масштабну психологічну травматизацію, втрату близьких, розрив соціальних зв'язків, вимушене переміщення та нестабільність економічних умов, що у сукупності призводять до зниження рівня довіри до державних і суспільних інституцій. За даними ООН, близько 6 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами, а понад 14 мільйонів переживають наслідки тривалого стресу, пов'язаного з воєнними подіями (UNHCR, 2024). У таких умовах соціальна система змушена одночасно реагувати на нагальні потреби допомоги й формувати довгострокові механізми відновлення стійкості.

Особливої уваги потребує визначення нових цільових груп первинної соціальної профілактики, що з'явилися внаслідок війни. До них належать ветерани та їхні родини, які стикаються з труднощами психологічної адаптації та професійної реінтеграції; внутрішньо переміщені особи (ВПО), для яких характерні соціально-побутові втрати та криза ідентичності; діти та молодь, чия соціалізація відбувається в умовах тривоги, втрат і порушення освітнього середовища; освітяни та соціальні працівники, що працюють у стані емоційного виснаження, а також родини військовос-

лужбовців, які потребують підтримки у збереженні стабільного функціонування сім'ї. Кожна з цих груп потребує диференційованого профілактичного підходу, що поєднує психосоціальну підтримку, розвиток адапційних ресурсів і залучення до громадського життя.

У зв'язку з цим набуває актуальності парадигма раннього втручання на рівні громади, що передбачає виявлення соціальних ризиків на початковій стадії та мобілізацію місцевих ресурсів для їх подолання. Первинна профілактика в цьому контексті виступає як інструмент соціальної згуртованості, що об'єднує соціальні служби, громадські організації, освітні заклади та ініціативні групи мешканців у спільних діях, спрямованих на зміцнення довіри, солідарності та психологічної безпеки. Саме громада стає точкою відновлення соціального капіталу – простором, де формуються нові практики взаємодопомог, реінтеграції та підтримки у кризових ситуаціях.

Таким чином, соціальні виклики воєнного часу окреслили потребу у переході від реактивних до превентивних моделей соціальної політики, де первинна профілактика стає ключовою умовою збереження соціальної стійкості та запобігання довготривалим деструктивним наслідкам війни.

Вивчення міжнародного досвіду доводить, що первинна соціальна профілактика у кризових суспільствах розглядається не лише як система заходів для зниження соціальних ризиків, а як інтегрована стратегія розвитку стійкості громад. Ключовим трендом останніх років є поєднання психосоціальної підтримки, розвитку громадської участі та побудови довіри в місцевих спільнотах. Саме таку модель реалізує Програма UNICEF «Building Resilience in Communities» (2022–2024), спрямована на формування адаптивних механізмів у громадах, що постраждали від конфліктів і стихійних лих. У межах цієї програми застосовується підхід *community-based resilience*, який поєднує роботу шкіл, місцевих органів влади та соціальних служб для створення безпечних освітніх і соціальних середовищ. Особлива увага приділяється роботі з молоддю – через менторські програми, клуби одноліткової підтримки, волонтерські ініціативи та мікрогранти для молодіжних проєктів.

Значний внесок у формування теоретичних засад первинної профілактики зробила ВООЗ через дослідження «Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies» (WHO, 2023). У ньому наголошується, що превентивні дії у сфері психічного здоров'я мають бути інтегровані у систему громадського управління, а не залишатися прерогативою медичних установ. Основою таких підходів є раннє виявлення соціально-психологічних ризиків, підтримка сімей і соціальних мереж, а також розбудова інституційної спроможності громад для реагування на стресові події. WHO підкреслює важливість залучення соціальних працівників, педагогів і місцевих лідерів як ключових агентів профілактики, що дозволяє забезпечити сталість впливу після завершення кризової фази.

Важливим стратегічним документом для країн ЄС є Європейська рамка «Resilience Strategy 2030», ухвалена Європейською комісією у 2021 році. Вона визначає соціальну стійкість як здатність суспільства підтримувати базові функції, відновлювати довіру та зміцнювати соціальні зв'язки під час криз. Одним із її напрямів є розвиток місцевих профілактичних мереж, що об'єднують соціальні служби, освітні установи, НУО та приватний сектор у спільних діях із підвищення соціальної згуртованості. Такий підхід дозволив створити ефективні міжсекторальні практики профілактики у низці європейських країн, зокрема Хорватії, Литві, Чехії.

Ізраїльський досвід є показовим для умов постійних воєнних ризиків: тут функціонує система community-based interventions, що поєднує соціальну профілактику з елементами громадянської освіти. Місцеві центри «Resilience Centers» забезпечують менторство для сімей військових, психосоціальну підтримку дітей і профілактику емоційного вигорання освітян. Хорватія після воєн 1990-х років реалізувала масштабні програми молодіжної профілактики через мікрогранти ЄС та розвиток локальних волонтерських ініціатив, що сприяли відновленню довіри між громадами. Грузія, маючи схожий постконфліктний контекст, адаптувала модель профілактики до рівня місцевого самоврядування, створивши освітньо-соціальні платформи, де молодь бере участь у плануванні та реалізації громадських ініціатив.

Отже, міжнародні практики підтверджують, що первинна соціальна профілактика є ефективною лише тоді, коли ґрунтується на принципах децентралізації, партнерства та участі громади. Саме такий підхід забезпечує довготривалу соціальну стійкість, мінімізує ризики повторної травматизації та формує середовище взаємної підтримки, яке може слугувати взірцем для впровадження в Україні.

Повномасштабна війна в Україні радикально змінила соціальну структуру суспільства, спричинивши нові виклики у сфері соціальної профілактики. Від початку 2022 року державні інституції, міжнародні партнери та громадські організації розгорнули багаторівневу систему заходів, спрямованих на підтримку соціальної стійкості населення. Одним із ключових координаторів цієї діяльності виступає Міністерство соціальної політики України, яке впроваджує підхід «профілактика замість реагування», орієнтований на запобігання кризовим станам через розвиток місцевих сервісів і розбудову соціального капіталу. Згідно з офіційними матеріалами Мінсоцполітики (2023), соціальна послуга профілактики визначається як комплекс заходів, спрямованих на повноцінне життя людей, що перебувають у складних життєвих обставинах, і має бути доступною на рівні кожної громади.

Важливу роль у реалізації первинної профілактики відіграє також Міністерство освіти і науки України, яке інтегрує елементи соціальної згуртованості та психосоціальної підтримки в освітній процес. Через національну платформу «Всеукраїнська школа онлайн» та проекти партнерів – UNDP Ukraine, UNICEF і Save the Children – розгорнуто програми з підготовки педагогів до роботи з травмованими дітьми, розвитку навичок саморегуляції, попередження емоційного вигорання. Такі освітні ініціативи поєднують формальну й неформальну освіту, використовуючи інструменти арт-терапії, медіаосвіти, тренінгових технологій, дистанційних майстерень та індивідуального супроводу студентів і учнів.

В умовах війни розвиваються також громадські форми соціальної профілактики, зокрема діяльність ветеранських хабів, центрів психологічної допомоги, молодіжних просторів і хабів стійкості. У співпраці з UNDP, IREX, ГО «Карітас», «100% життя», «Голоси дітей»

та місцевими органами влади створюються безпечні простори, де мешканці прифронтових громад можуть отримати психологічну підтримку, консультації, взяти участь у тренінгах із розвитку навичок самодопомоги. Одним із прикладів системного підходу є діяльність ГО «Наші Мрії» (Запоріжжя), що реалізує проекти ресоціалізації ветеранів і внутрішньо переміщених осіб через освіту, працевлаштування та арт-терапевтичні практики.

На регіональному рівні показовими є практики Запорізького національного університету та його структурних підрозділів, зокрема Центру соціальних ініціатив та Економіко-правничого фахового коледжу ЗНУ. Тут упроваджуються програми неформальної освіти, спрямовані на розвиток комунікаційної компетентності, емоційної стійкості й навичок громадянської активності серед молоді. У межах ініціатив Центру проводяться тренінги з кризової комунікації, воркшопи з медіаграмотності, інтегровані курси «Психологія війни» й «Соціальна адаптація ветеранів». Студентське самоврядування активно долучається до волонтерської діяльності: організовує благодійні акції, інформаційні кампанії, арт-заходи, спрямовані на зниження рівня тривожності та розвиток соціальної взаємопідтримки у студентському середовищі.

Таким чином, український досвід соціальної профілактики у воєнний час демонструє еволюцію від епізодичних ініціатив до системного підходу, який охоплює як державний, так і громадський сектори. Його особливістю є поєднання формальної освіти, неформальних практик і соціального партнерства, що забезпечує не лише реагування на виклики війни, а й поступове відновлення соціального капіталу, довіри та громадянської згуртованості.

Сучасна соціальна профілактика у воєнний час має виходити за межі традиційного розуміння як системи заходів реагування. Вона повинна стати стратегічною інвестицією у соціальну стійкість суспільства, що передбачає цілеспрямоване формування моделей поведінки, цінностей і практик взаємодії. У цьому контексті доцільно говорити про брендування соціальної поведінки – процес створення впізнаваних і привабливих для наслідування соціальних патернів, які підтримують

норми солідарності, довіри, самодопомоги та взаємопідтримки.

Концепція моделі ґрунтується на взаємодії між державними, освітніми та громадськими інституціями, що формують єдиний простір соціальної профілактики. Вона передбачає багаторівневу структуру:

- індивідуальний рівень – розвиток емоційної компетентності, здатності до саморегуляції, критичного мислення, медіаграмотності;
- груповий рівень – організація тренінгів, майстерень, груп підтримки, спрямованих на посилення комунікації та спільного пошуку рішень;
- громадський рівень – створення інфраструктури соціальної згуртованості через локальні ініціативи, публічні кампанії, партнерські програми.

Особливістю пропонованої моделі є синергетичний підхід, що поєднує формальну освіту, неформальне навчання та комунікаційні стратегії. Її мета – не лише запобігти соціальним ризикам, а й зробити соціально відповідальну поведінку соціально престижною, тобто «брендованою» в суспільстві як ознаку зрілості, людяності та громадянської свідомості.

Реалізація моделі передбачає використання інноваційних інструментів соціального впливу, адаптованих до умов воєнного часу.

Соціальна реклама та інформаційні кампанії. Через візуальні та цифрові комунікації формується позитивний образ активного, стійкого громадянина, здатного до співпраці. Соціальні меседжі «Ти важливий», «Допомагати – це сила», «Разом витримаємо» повинні стати частиною медійного простору громад. У Запоріжжі, наприклад, такі ініціативи вже реалізуються студентськими медіагрупами при ЗНУ, які створюють відеоролики про волонтерство, підтримку ветеранів та молодіжні ініціативи.

Освітні програми з розвитку навичок стійкості (resilience training). Курси, розроблені у співпраці з психологами, педагогами, соціальними працівниками, включають модулі емоційної саморегуляції, тренінги стресостійкості, вправи з невербальної комунікації. Прикладом є впровадження програм психосоціальної підтримки у ВСП ЕПФК ЗНУ, де елементи resilience-тренінгів інтегруються у дисципліни «Психологія», «Соціальна робота» та «Громадянська освіта».

Арт-терапевтичні й культурні проєкти як засоби психоемоційної профілактики. Такі практики сприяють емоційному розвантаженню, відновленню відчуття безпеки та сенсу. Арт-платформи на базі закладів освіти («Творчі вечори стійкості», «Коло довіри») поєднують творчість, музику, літературу з методами психотерапевтичної підтримки. У Запоріжжі такі ініціативи реалізуються у партнерстві з благодійним фондом «Голоси дітей» і Центром соціальних ініціатив ЗНУ.

Цифрові інструменти соціальної профілактики. Використання технологій дозволяє масштабувати вплив. Це можуть бути Telegram-боти довіри, які надають первинну психологічну допомогу, онлайн-тренінги з безпечної поведінки, VR-сценарії емпатії, що дозволяють студентам і волонтерам моделювати соціально значущі ситуації – наприклад, спілкування з травмованими людьми, допомогу переселенцям.

Локальні ініціативи в громадах. Ключову роль відіграють саме громади, які формують горизонтальні зв'язки. У Запоріжжі в цьому напрямі діють проєкти «Наші Мрії», «Разом до Перемоги», студентські волонтерські групи ЗНУ. Їхня діяльність орієнтована на підвищення соціальної згуртованості через практики взаємодопомоги, колективну творчість, спортивні та освітні події.

Запропонована модель має на меті створити довготривалий соціальний ефект, який полягає у зміцненні стійкості, зменшенні соціальної напруги, розширенні горизонтів участі громадян у суспільному житті.

На індивідуальному рівні очікується підвищення емоційної стабільності, зниження рівня тривожності, розвиток навичок саморегуляції та самопомоги. Людина, яка володіє цими навичками, здатна не лише краще адаптуватися до кризових ситуацій, а й підтримувати інших.

На груповому рівні результатом стане активізація спільнот, зростання ролі взаємодопомоги, формування культури командної роботи та довіри. Такі зміни особливо важливі в освітньому середовищі, де молодь навчається соціальної взаємодії, емпатії та відповідальності.

На рівні громади очікується зниження соціальної напруги, підвищення рівня участі у локальних ініціативах, розвиток культури

взаємопідтримки, зміцнення соціального капіталу. Соціальні індикатори ефективності включають кількість учасників профілактичних заходів, відсоток залучених до волонтерства, рівень довіри до місцевих інституцій, а також зростання громадської активності в опитуваннях.

Висновки. Таким чином, брендування соціальної поведінки можна вважати ключовим концептом сучасної первинної соціальної профілактики. Його сутність полягає у створенні стійких символічних моделей соціальної взаємодії, які підсилюють відчуття спільності та сенсу. У воєнних умовах така стратегія перетворюється на фактор національної безпеки – адже зміцнення соціальної стійкості населення стає запорукою збереження державності, людяності та солідарності навіть у найскладніші часи.

Крім того, в умовах воєнного стану та соціальної турбулентності вектор соціальної політики України поступово зміщується від реактивних до проактивних стратегій. Якщо раніше домінував підхід, орієнтований на надання допомоги після настання кризових подій – безробіття, втрати житла, травм чи соціальної дезадаптації, – то нині дедалі більшої актуальності набуває модель запобігання соціальним ризикам. Така трансформація відповідає європейським тенденціям «preventive social work» і базується на усвідомленні, що своєчасне виявлення проблем, посилення соціальної згуртованості та розвиток навичок самопомоги є економічно та етично більш ефективними, ніж реагування на вже наявні кризи.

У цьому контексті соціальна допомога трансформується у систему соціальної профілактики, спрямовану на створення умов, у яких ризики маргіналізації, соціального вигорання, девіантної поведінки чи психологічної дестабілізації мінімізуються завдяки розвитку локальних ресурсів спільнот. Такий підхід охоплює як інституційні механізми – удосконалення нормативно-правових засад, соціальне партнерство, інтеграцію профілактичних послуг у громадах, – так і ціннісні орієнтири, пов'язані з формуванням культури раннього втручання, взаємної підтримки й довіри.

Відтак, сучасна соціальна профілактика в Україні має подвійний вимір: інституційний,

який забезпечує стабільність системи соціального захисту, та поведінковий, який формує нову соціальну етику відповідальності. Саме цей перехід від допомоги до попередження

створює умови для побудови стійкого суспільства, здатного адаптуватися до криз і одночасно підтримувати високий рівень соціального капіталу навіть у надзвичайних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Безпалько О. В. Соціальна профілактика як ключовий напрям соціальної політики: виклики і перспективи. *Соціальна робота і освіта*. Т. 9, № 3. 2022. 7–14.
2. Бойко Г.В., Бутченко Т.І., Широбокова О.О. Арт-терапія як інструмент тренінгових технологій у соціальній роботі в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. Одеса. Вип. 2 (151). 2025. 51–59.
3. Всесвітня організація охорони здоров'я *Mental Health and Psychosocial Support in Emergencies: What Should Humanitarian Health Actors Know?* Geneva: WHO. 2025. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789953025582>
4. Інститут соціології НАН України *Соціальна стійкість українського суспільства в умовах війни: аналітична доповідь*. Київ : ІС НАНУ. 2024. 78 с.
5. Міністерство соціальної політики України *Соціальна послуга профілактики – це комплекс заходів, спрямованих на повноцінне життя людей, що опинилися у складних обставинах*. 2024. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/sotsialna-posluha-profilaktyky-tse-kompleks-zakhodiv-spryamovanykh-na-povnotsinne-zhyttya-lyudey-shcho-opynylysyu-u-skladnykh-obstavynakh>
6. Національний інститут стратегічних досліджень *Підтримка ментального здоров'я в часи війни: виклики та рішення*. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny>
7. Левченко К. Б. Соціальна згуртованість та первинна профілактика як чинники стабільності суспільства у кризових умовах. *Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції «Згуртованість суспільства в умовах війни»*. Кривий Ріг. 2024. С. 45–49.
8. UNICEF Strategic Plan 2022–2025. Renewed ambition towards 2030. New York: UNICEF. 2022. 24 p.
9. Стельмах С. С. Соціальна профілактика як інструмент підтримки сімей у кризових ситуаціях. *Вісник соціальної роботи і освіти*. № 2(10). 2023. 112–119.
10. Трубавіна І. М. Соціальна профілактика в умовах війни: акценти соціальної роботи з громадами. *Збірник тез «Згуртованість суспільства в умовах війни»*. Кривий Ріг. 2024. 60–63.
11. Чепурко Г. В., Клименко О. В. Поведінкові стратегії у кризових умовах: соціально-психологічні аспекти профілактики ризиків. *Інститут соціальної та політичної психології НАПН України*. Київ. 2023. 120 с.
12. Bourdieu, P. *The Forms of Capital*. In: Richardson, J. (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood. 1986. 241-258.
13. OECD Resilience Strategies 2030: *Building Inclusive and Sustainable Societies*. Paris : OECD Publishing. 2023. 204 p.
14. Putnam, R. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York : Simon & Schuster. 2000. 34 p.
15. Teach for Ukraine Impact Report 2025. Kyiv. 30 p.
16. United Nations Development Programme. *Resilience and Recovery Framework for Ukraine*. Kyiv: UNDP. 2024. URL: <https://www.undp.org/ukraine/united-nations-development-programme-ukraine-recovery-framework>
17. UN Women Ukraine ALLIANCE FOR GENDER-RESPONSIVE AND INCLUSIVE RECOVERY. Kyiv. 2025. 23 p.
18. WHO Int. *Strengthening Community Mental Health Services in Ukraine: Early Recovery Report*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. 2024. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/19-01-2024-strengthening-community-based-mental-health-in-ukraine--learning-from-italy>

REFERENCES:

1. Bezpalko, O. V. (2022). *Social prevention as a key direction of social policy: Challenges and prospects. Social Work and Education*, 9(3), 7–14.
2. Boiko, H. V., Butchenko, T. I., & Shyrobokova, O. O. (2025). Art-terapiia yak instrument treninhovykh tekhnolohii u sotsialnii roboti v umovakh voiennoho stanu [Art therapy as a tool of training technologies in social work under martial law]. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy*, 2(151), 51–59. <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2025-2-8>
3. World Health Organization. (2022). *Mental health and psychosocial support in emergencies: What should humanitarian health actors know?* Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789953025582>

4. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. (2024). *Sotsialna stiikist ukrainskoho suspilstva v umovakh viiny* [Social resilience of Ukrainian society during the war: Analytical report]. Kyiv: IS NASU.
5. Ministry of Social Policy of Ukraine. (2024). *Sotsialna posluha profilaktyky* [Social prevention service: a set of measures aimed at ensuring full life for people in difficult circumstances]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/sotsialna-posluha-profilaktyky-tse-kompleks-zakhodiv-spryamovanykh-na-povnotsinne-zhyttya-lyudey-shcho-opynylysya-u-skladnykh-obstavynakh>
6. National Institute for Strategic Studies. (2024). *Mental health support during the war: Challenges and solutions*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny>
7. Levchenko, K. B. (2024). *Sotsialna zghurtovanist ta pervynna profilaktyka yak chynnyky stabilnosti suspilstva u kryzovykh umovakh* [Social cohesion and primary prevention as factors of societal stability in crisis conditions]. In *Cohesion of society in wartime: Conference proceedings* (pp. 45–49). Kryvyi Rih.
8. UNICEF. (2022). *Strategic Plan 2022–2025. Renewed ambition towards 2030*. Retrieved from <https://www.unicef.org>
9. Stelmakh, S. S. (2023). *Sotsialna profilaktyka yak instrument pidtrymky simei u kryzovykh sytuatsiiakh* [Social prevention as a tool for supporting families in crisis]. *Social Work and Education*, 10(2), 112–119.
10. Trubavina, I. M. (2024). *Sotsialna profilaktyka v umovakh viiny* [Social prevention in wartime: Priorities for community social work]. In *Cohesion of society in wartime: Conference proceedings* (pp. 60–63). Kryvyi Rih.
11. Chepurko, H. V., & Klymenko, O. V. (2023). *Povedinkovi stratehii u kryzovykh umovakh: sotsialno-psykholohichni aspekty profilaktyky ryzykiv* [Behavioral strategies in crisis conditions: Socio-psychological aspects of risk prevention]. Institute for Social and Political Psychology.
12. Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
13. OECD. (2023). *Resilience Strategies 2030: Building inclusive and sustainable societies*. OECD Publishing.
14. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster. <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
15. Teach for Ukraine. (2025). *Impact Report 2025*. Kyiv.
16. United Nations Development Programme. (2024). *Resilience and Recovery Framework for Ukraine*. Retrieved from <https://www.undp.org/ukraine/united-nations-development-programme-ukraine-recovery-framework>
17. UN Women Ukraine. (2025). *Alliance for gender-responsive and inclusive recovery*. Kyiv.
18. World Health Organization Regional Office for Europe. (2024). *Strengthening community mental health services in Ukraine: Early recovery report*. Retrieved from <https://www.who.int/europe/news/item/19-01-2024-strengthening-community-based-mental-health-in-ukraine--learning-from-italy>

Дата надходження статті: 07.11.2025

Дата прийняття статті: 25.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 37.015.3:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.23>**Олександр РОМАНОВ***здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 01601***ORCID:** 0009-0008-4588-4387

Бібліографічний опис статті: Романов, О. (2025). Інтернет як інструмент булінгу – науковий погляд: причини й фактори. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 193–200, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.23>

ІНТЕРНЕТ ЯК ІНСТРУМЕНТ БУЛІНГУ – НАУКОВИЙ ПОГЛЯД: ПРИЧИНИ Й ФАКТОРИ

У статті акцентується увага на проблемі кібербулінгу серед підлітків, оскільки саме в цей віковий період міжособистісні контакти набувають суттєвого значення та стають ключовим ресурсом емоційної підтримки й формування соціальних компетентностей.

Метою статті є визначення основних причин та факторів, що сприяють виникненню кібербулінгу серед підлітків.

Відзначено, що підлітковий вік характеризується інтенсивним пошуком себе та потребою у самореалізації в середовищі ровесників. Саме тому інтернет-простір стає для підлітків привабливою соціальною платформою, де вони можуть випробовувати власні комунікативні можливості та формувати соціальну ідентичність. Водночас, у цифровому середовищі виникають небезпеки, такі як кібербулінг — умисні, повторювані дії агресивного характеру з боку однієї особи або групи, спрямовані на нанесення емоційної чи психологічної шкоди. Такі прояви можуть відбуватися через соціальні мережі, сервіси миттєвих повідомлень, електронну пошту чи інші онлайн-платформи.

Відмічено, що інтернет виступає інструментом булінгу через низку характерних особливостей: невимушеність при встановленні контакту, анонімність, невидимість, створення «віртуального Я», складність у прояві емоцій, відсутність невербального компоненту, особливості мовлення.

Зазначено, що булінг в інтернеті може бути потужнішим за звичайний й впливає на власний образ «Я» підлітків, зниження самооцінки, втрати довіри, мотивації для досягнення особистих цілей.

Розкрито зміст поняття кібербулінг та докладно розглянуто причини й фактори, що підвищують ризик виникнення та поширення кібербулінгу.

Серед них — ефект розгальмування поведінки підлітків в онлайн-просторі, що виявляється у зниженні внутрішньої цензури під час спілкування, психологічна невпевненість кривдників і їхнє бажання контролювати інших, а також сприйняття кібербулінгу як розваги.

Представлено результати дослідження поширеності булінгу в інтернеті серед підлітків. З'ясовано, що опитані підлітки найчастіше стикаються з обзиваннями через SMS та онлайн-повідомлення, образливими коментарями, поширенням чуток і пліток, ігноруванням у соціальних мережах та публікацією незручного фото чи відеоконтенту.

Визначено фактори, які впливають на виникнення кібербулінгу в підлітків, а саме — індивідуальні, шкільні, соціальні та технологічні фактори.

Акцентовано увагу на необхідності комплексного підходу до протидії кібербулінгу та розроблення програми профілактичної роботи зі стратегічними напрямками.

Ключові слова: інтернет, булінг, кібербулінг, підлітки.

Oleksandr ROMANOV*Postgraduate Student of the third (educational and scientific) level of higher education, Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University, 9 Pyrohova str., Kyiv, Ukraine, 01601***ORCID:** 0009-0008-4588-4387

To cite this article: Romanov, O. (2025). Internet yak instrument bulinhu – naukovyi pohliad: prychyny y faktory [The Internet as a tool for bullying – a scientific view: causes and factors]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 193–200, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.23>

THE INTERNET AS A TOOL FOR BULLYING – A SCIENTIFIC VIEW: CAUSES AND FACTORS

The article focuses on the problem of cyberbullying among adolescents, since it is during this age period that interpersonal contacts acquire significant importance and become a key resource for emotional support and the formation of social competencies.

The aim of the article is to identify the main causes and factors contributing to the emergence of cyberbullying among adolescents.

It is noted that adolescence is characterized by an intense search for oneself and the need for self-realization among peers. That is why the Internet space becomes an attractive social platform for adolescents, where they can test their own communicative abilities and form a social identity. At the same time, dangers arise in the digital environment, such as cyberbullying – deliberate, repeated acts of an aggressive nature by one person or group, aimed at causing emotional or psychological harm.

Such manifestations can occur through social networks, instant messaging services, email, or other online platforms.

It is noted that the Internet acts as a tool for bullying due to a number of characteristic features: ease in establishing contact, anonymity, invisibility, creation of a «virtual self», difficulty in expressing emotions, lack of a non-verbal component, and peculiarities of speech.

It is noted that online bullying can be more powerful than usual and affects adolescents' self-image, low self-esteem, loss of confidence, and motivation to achieve personal goals.

The content of the concept of cyberbullying is revealed and the causes and factors that increase the risk of cyberbullying occurrence and spread are examined in detail.

Among them are the effect of disinhibiting teenagers' behavior in the online space, which is manifested in a decrease in internal censorship during communication, the psychological insecurity of abusers and their desire to control others, as well as the perception of cyberbullying as entertainment.

The results of a study on the prevalence of online bullying among teenagers are presented. It was found that the surveyed teenagers most often encounter name-calling via SMS and online messages, offensive comments, the spread of rumors and gossip, being ignored on social networks, and the publication of embarrassing photo or video content.

Factors that influence the occurrence of cyberbullying in adolescents have been identified, namely individual, school, social and technological factors.

Attention is focused on the need for a comprehensive approach to combating cyberbullying and the development of a preventive work program with strategic directions.

Key words: Internet, bullying, cyberbullying, teenager.

Актуальність проблеми. Інтернет – це середовище для продуктивної взаємодії суб'єктів, що ґрунтується на використанні цифрових засобів та інструментів, з метою здобуття знань, всебічного розвитку та самореалізації, формування світогляду, цінностей та орієнтирів. Разом з тим виникають небезпеки, серед яких: проблема переміщення індивіда з реального до віртуального життя в Інтернеті, трансформація людського спілкування, формування хибних, ідеалізованих уявлень про себе й навколишній світ, розповсюдження кібербулінгу. Віртуальне середовище суттєво розширює можливості ініціаторів цькування. Поширеність інформаційних техноло-

гій і доступність інтернету призвели до нової форми насильства – кібербулінгу.

Найчастіше з булінгом у інтернеті стикаються підлітки. Підлітковий вік називають кризовим. Це період розвитку, коли організм має підвищену сензитивність до певних зовнішніх і внутрішніх впливів, дії яких мають особливо важливі, безповоротні наслідки. Він супроводжується бажанням пізнавати нове, «почуттям дорослості», самоствердженням, страхом не відповідати нормам групи однолітків та прагненням наслідувати звички і поведінку значимих дорослих.

У підлітковому віці соціальні зв'язки стають основним джерелом емоційної підтримки

та розвитку соціальних навичок. У взаємодії формується самосвідомість підлітка, що створює опору для подальшого розвитку. В цей період проходить трансформація самооцінки, формується система цінностей.

Потреба в комунікації за рівнем значущості у підлітків займає провідну позицію. Особливо, слід відмітити, сильне прагнення до спілкування з однолітками, бути визнаним, відповідати їх очікуванням та заслужити повагу. В стосунках з однолітками підліток прагне реалізувати свою особистість, визначити свої можливості в спілкуванні, тому інтернет став звичним середовищем та незамінним порадиником та помічником у багатьох питаннях. Використання інтернет-мереж допомагає знаходити друзів, спілкуватися з ними, обговорювати проблеми, знаходити відповіді на свої питання. Інтернет став тим соціальним середовищем, в якому підліткам комфортно, бо в багатьох аспектах воно повторює реальне, але разом з тим створює особливий простір з новими правилами та особливостями поведінки. Інтернет-середовище дозволяє підлітку програвати ті ролі, в яких він відчуває необхідність, допомагає почувати себе упевнено, вільно та розкуто, отримати новий досвід і випробувати те, що раніше не пробував, допомагає з пошуком себе.

Характерним для інтернету є: невимовність при встановленні контакту, анонімність, невидимість, створення «віртуального Я», складність у прояві емоцій, відсутність невербального компоненту, особливості мовлення – сленг та скорочення, смайлики. Це дає можливість створювати свій образ за власним бажанням, приховати певні риси характеру, бути таким, яким бажаєш здаватися співрозмовнику. Разом з тим в інтернеті виникають небезпеки, які мають не виражений характер з непередбачуваними наслідками для підлітка. Однією з найгостріших проблем, з якими стикаються підлітки у інтернет просторі став булінг.

Кібербулінг має специфічні особливості віртуальної комунікації: анонімність, висока проникність, швидкість поширення інформації, широка аудиторія, відсутність емпатії, контролю та довготривале зберігання травматичної інформації. Кібербулінг впливає на власний образ «Я» підлітків, занижується

самооцінка, виникає втрата довіри, мотивації для досягнення особистих цілей.

Тому, актуалізується питання необхідності звернення уваги на прояви булінгу в інтернеті, причини та фактори його виникнення. Актуальність аналізу наукового погляду обумовлена поширеністю цього явища у Інтернет спілкуванні й його деструктивною спрямованістю, що завдає особливої шкоди підліткам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему кібербулінгу вивчають вітчизняні й зарубіжні науковці з причини його зростання.

У монографії Шахрай В.М., Гончар Л.В., Федорченко Т.Є., Малиношевський Р.В. проаналізовано наукові підходи до розуміння сутності булінгу та визначено особливості впливу цифрового освітнього середовища на залученість дітей і учнівської молоді до булінгу (Шахрай, Гончар, та ін., 2025).

Колектив науковців вказує, що число виявів традиційного булінгу зменшується, а кібербулінг у всьому світі швидко зростає. На думку дослідників, рівень скоєння кібербулінгу становить 25,03 %, вказуючи на наслідки для дітей, спричинені кібербулінгом такі, як зниження їхньої безпеки та освітнього рівня, погіршення психічного здоров'я.

Максьом К. В. вказала, що в інтернет середовищі постійно надається інформація, яка формує в дітей, які надзвичайно сприйнятливі до цього, свідому і підсвідому установку на те, що насильство і агресія – це норма сучасного життя для наших школярів (Максьом, 2019)

Онуфрієва Л., Чайковська О. зазначають, що підлітки є найуразливішою категорією, яка внаслідок недостатньої психологічної стійкості перебуває в зоні підвищеного ризику щодо даного явища. В дослідженні розглянуто причинно-наслідковий зв'язок між агресивною поведінкою підлітків та вихованням, середовищем, шкільною атмосферою, використанням технологій тощо. Здійснено аналіз взаємозв'язку між рівнем агресивності підлітків та їхньою схильністю до проявів кібербулінгу. Виявлено, що здатність до агресивної поведінки проявляється в різних сферах життя, особливо в онлайн-середовищі, де, ховаючись за анонімністю Інтернету, підлітки можуть використовувати кібербулінг як засіб вираження агресії та контролю над іншими (Онуфрієва, Чайковська, 2025).

Враховуючи розвиток наукових досліджень з проблеми кібербулінгу та потребу у вдосконаленні практичної діяльності в цій сфері, доцільно здійснити аналіз причин і факторів виникнення булінгу в інтернеті серед підлітків, що й становить **мету статті**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін кібербулінг введений канадським вченим Білом Белсі й означає використання інформаційних та комунікаційних технологій для підтримки навмисної, повторної та ворожої поведінки особи чи групи осіб, яка має на меті заподіяти шкоди іншим особам.

Вітчизняні дослідники Міхеєва О. та Корнієнко М. визначають поняття кібербулінг як умисні дії, що скоюються однією особою або групою осіб відносно іншої особи, посередництвом електронних засобів комунікації, з метою завдання шкоди, що можуть здійснюватися напругу, або анонімізовано і можуть призвести до низки негативних наслідків в результаті створення ситуації напруження, тиску, залякування, переслідування» (Міхеєва, Корнієнко, 2018).

На думку Найдьоновой Л., кібербулінг є витонченою формою цькування та новітньою формою агресії, що реалізується через інформаційно-комунікаційні засоби (Найдьонова, 2023).

Під визначення кібербулінгу підпадають різні прояви цькування в Інтернеті. Це можуть бути образи на онлайн-форумах, публікації неприємних коментарів, розповсюдження пліток і образливої, принизливої інформації, висміювання коментарів, передача третім особам приватних інтернет-розмов жертви без її відома, блокування жертви в онлайнчатах чи групах месенджерів, створення хибних профілів у соціальних мережах. Кібербулінг у соціальних мережах і на інших ресурсах – це систематична агресивна поведінка однієї особи чи групи осіб з метою нанесення психологічної шкоди, що здійснюється через сервіси миттєвих повідомлень у соціальних мережах, електронній пошті, на web-сайтах.

Науковці докладно розглядають причини й фактори, що обумовлюють насильство в інтернет просторі.

Міхеєва О., Корнієнко М. стверджують, що характерними рисами кібербулінгу є анонімість, безперервність, безліч невидимих свідків, відсутність зворотного зв'язку та розгаль-

мовування. Вони вказують, що найчастішими жертвами кібербулінгу стають підлітки, які не отримують достатньої уваги від батьків і не мають емоційного зв'язку з ними; підлітки, які зазнають насильства від батьків, мають вороже ставлення до світу, часто стають жертвами насильства в реальному житті й поведуться агресивно по відношенню до тих, хто слабший за них; діти, які виростають під тиранічним батьківським контролем, постійно підкоряються і не можуть висловлювати свою думку; підлітки з сімей з низьким соціальним статусом (Міхеєва, Корнієнко, 2018).

Шахрай В. з'ясувала причини кібербулінгу – це ефект розгальмування поведінки підлітків онлайн, який відображається у зниженні внутрішньої цензури під час спілкування в кіберпросторі; брак впевненості у кривдників та їх бажання контролювати інших; сприйняття учнями кібербулінгу як розваги (Шахрай, 2024).

Присяжнюк О., Близнакова О., Мельничук І. вказали цілий ряд факторів, які сприяють кібербулінгу: доступність мобільних цифрових пристроїв; збільшення тривалості часу, який люди різного віку присвячують використанню електронних засобів спілкування; активність у соціальних мережах і впровадженням дистанційної форми роботи та навчання. У якості традиційних засобів для здійснення кібербулінгу найчастіше використовуються різноманітні соціальні мережі: Facebook; Instagram; Telegram, Whatsapp; YouTube; Viber тощо. Вказують, що небезпечність ситуації посилюється у зв'язку з специфікою віртуального простору, а саме, анонімістю, можливістю фальсифікувати ідентичність, низькою вірогідністю притягнення до відповідальності за свої вчинки, спроможністю мати широкую аудиторію, здатністю тероризувати без обмежень у просторі та часі (Присяжнюк та ін., 2021).

Чорна Л., Танасійчук І. вказали, що інтернет-простір створюється за аналогією з реальністю й внаслідок інтенсивнішої соціальної взаємодії утворюється більше умов для прояву агресії. Перебуваючи у віртуальному просторі підліток залишається сам собою та реагує аналогічно тому, як це відбувалося б у реальному житті. Інтернет простір не дає можливості відчувати себе в повній інформаційній безпеці. Вступаючи до активної взаємодії, підліток може отримувати небажані коментарі від інших користувачів на

свою адресу або ознайомлення з інформацією, що може бути провокативною чи не відповідати дійсності. Акцентували увагу, що в контексті користування інтернетом варто враховувати такий важливий фактор, як анонімність повною чи певною мірою. Саме анонімність може призводити до таких негативних проявів поведінки, як агресія в онлайнсередовищі. Звернули увагу на те, що реакція, яка зароджується й виплескується внаслідок соціальної взаємодії в інтернет-мережі може спричинити прояв не лише негативних емоцій, а й агресії. Тому, інтернет середовище є спонукальним фактором для агресії (Чорна, Танасійчук, 2023).

Дослідники дедалі частіше акцентують увагу на вищезгаданому ефекті «розгальмовування», адже повна чи часткова анонімність у інтернет мережі сприяє більш вільній поведінці користувачів, що не піддається притягненню до відповідальності в разі порушення певних норм моралі.

До таких сприятливих для проявів агресії умов можна зарахувати створене у віртуальній реальності середовище соціальних мереж, у яких загальний обсяг одномоментно доступних подразників для підлітків є набагато більшим порівняно з реальним світом. Крім того, описаний вище фактор повної або часткової анонімності, що тягне за собою ефект «розгальмовування», також сприяє більш вільному прояву різноманітних емоцій, як позитивних, так і негативних. Будучи лише інструментом для комунікації, соціальні мережі не можуть бути оцінені з позиції категорій «доброго» і «поганого» для суспільного розвитку. Так само будуть не зовсім коректними спроби однозначного оцінювання їх впливу на формування світогляду або ціннісних орієнтацій підлітків.

Отже, на основі аналізу наукових праць ми виділили ключові фактори, що сприяють розгальмовуванню:

анонімність – дає відчуття «невидимості» та знижує відповідальність за слова й дії.

– відсутність візуальних та емоційних сигналів – підліток не бачить реакції іншої людини, тому легше ігнорує її почуття.

– тимчасова дистанція між дією і наслідками – підсилює ілюзію, що «нічого не буде».

– підсиленої сміливості або влади – лайки, підписники чи статус у спільноті підсилюють імпульсивність.

– ефект приватності – навіть у відкритих соцмережах підліток переживає спілкування як «камерне», ніби говорить у себе в кімнаті.

Опираючись на дослідження науковців, можна стверджувати, що у сучасному суспільстві інтернет став повсякденною практикою підлітків. Щодо причин та факторів, які найчастіше провокують використання інтернету як інструменту булінгу, можемо вказати, такі як, збільшення тривалості часу та активності у соціальних мережах, недостатню для підлітків насиченість спілкуванням у реальному житті, наявність у них бажання реалізації певних якостей, програвання ролей, переживання емоцій, які з тих чи інших причин неможливі у повсякденному житті, безкарність за свої вчинки.

Нами було проведено дослідження поширеності булінгу в інтернеті серед підлітків. Ми використали Анкету Європейського проєкту з втручання у боротьбу з кібербулінгом (ECIPQ; Brighi et al., 2012) для вимірювання різних типів поведінки та дій, що визначають кібербулінг.

Кількість обстежуваних – 111 учнів віком 11–14 років. За результатами аналізу опитування встановлено, що 76% (84 д.) опитаних підлітків мали досвід з епізодами кібербулінгу або ставали його жертвами. Найчастіше вони зустрічаються з обзиваннями через смс чи онлайн-повідомлення, негативними образливими коментарями, поширенням чуток та пліток, виключенням або ігноруванням на сайті соціальної мережі чи в Інтернет-чаті, публікації незручних відео чи фотографій.

За результатами «Анкети проявів кібербулінгу» виявлено, що підлітки найчастіше стикалися з кібербулінгом на платформах: відеоігри – 37%, месенджери (WhatsApp, Telegram, Viber тощо) – 34%, соціальні мережі (Instagram, Facebook, TikTok тощо) – 32%, освітні онлайн – платформи – 4%, електронна пошта або SMS – 3% (Романов, 2025, с. 87).

Беручи до уваги дослідження науковців, нами було визначено фактори, які впливають на виникнення кібербулінгу в підлітків та, які можна розглядати на кількох рівнях.

1. Індивідуальні фактори:

– Поведінкові та особистісні характеристики: занижена самооцінка, самоставлення,

низькі когнітивні здібності, темперамент, особливості характеру, риси пов'язані з ризиком бути агресором – бажання домінувати, стати популярним серед однолітків або спроби компенсувати власні комплекси, розважитися, недостатня розвиненість саморегуляції, низька мотивація до комунікації, тривожність, низька емпатія.

– Ефект розгальмування поведінки підлітків онлайн, який відображається у зниженні внутрішньої цензури під час спілкування. У віртуальному просторі підлітки відчують менший страх осуду, покарання та менше переживають щодо соціальної оцінки. Онлайн-середовище створює ілюзію безпечності та дистанції, через що підлітки частіше дозволяють собі те, на що не наважилися б у реальних соціальних взаємодіях, сприяти антисоціальній поведінці.

– Час і спосіб використання інтернету: тривале користування, участь в агресивних онлайн-спільнотах, ризикова онлайн-поведінка (публікація приватних фото тощо).

2. Сімейні фактори

– Низький рівень батьківського контролю, відсутність діалогу й емоційної підтримки. Конфліктні та жорсткі стилі сімейного виховання, слабка підтримка дітей батьками, нездатність налагоджувати теплі батьківсько-дитячі стосунки. Низький рівень обізнаності батьків щодо ризиків в інтернеті.

3. Шкільні та соціальні фактори

– Несприятливий шкільний клімат, неналежна увага до дітей з боку вчителів, недружні взаємини між дітьми в школі, класі посилюють проблеми. Цифрове середовище часто «перетягує» конфлікти за межі школи в приватний простір.

– Недостатній рівень підготовленості педагогів стосовно реагування на факти кібербулінгу.

– Трансляція насильства у ЗМІ, небезпека середовища і спільноти.

4. Технологічні фактори

– Дизайн платформ, можливість створювати фейкові акаунти, недосконалі інструменти модераторів, асинхронність комунікації, що знижує емпатію та усвідомлення шкоди, масовість і швидкість поширення контенту, технічні можливості для прихованого переслідування, постійний доступ до інтернету.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі проведеного аналізу можна зробити кілька ключових висновків.

Найчастіше з кібербулінгом стикаються підлітки, оскільки саме онлайн-середовище для них є комфортним і виступає основним джерелом емоційної підтримки та розвитку соціальних навичок.

Інтернет являється інструментом булінгу, бо характерним для нього є: невимушеність при встановленні контакту, анонімність, невидимість, створення «віртуального Я», складність у прояві емоцій, відсутність невербального компонента, особливості мовлення. Через інтернет підлітки здійснюють цькування та проявляють агресивну поведінку з метою завдати психологічної шкоди іншим, використовуючи сервіси миттєвих повідомлень у соціальних мережах, електронну пошту та web-сайти.

Булінг в інтернеті впливає на образ «Я» підлітків, спричиняючи вплив на самооцінку, втрату довіри до інших та зниження мотивації досягати особистих цілей.

До основних причин підвищеного ризику виникнення та поширення кібербулінгу належать ефект розгальмування поведінки підлітків онлайн, що проявляється у зниженні внутрішньої цензури, психологічної невпевненості кривдників та їхнє прагнення контролювати інших, а також сприйняття кібербулінгу як розваги. Факторами, які впливають на виникнення кібербулінгу в підлітків є індивідуальні, шкільні, соціальні та технологічні.

За результатами проведеного дослідження поширеності булінгу в інтернеті серед підлітків встановлено, що 76% опитаних підлітків мали досвід з епізодами кібербулінгу або ставали його жертвами. Вказано, що найчастіше вони зустрічаються з обзиваннями через смс чи онлайн-повідомлення, негативними образливими коментарями, поширенням чуток та пліток, виключенням або ігноруванням на сайті соціальної мережі чи в Інтернет-чаті, публікації незручних відео чи фотографій.

Вважаємо, що проблема кібербулінгу підлітків потребує наукового осмислення та комплексного підходу, складниками якого має бути діагностика, обґрунтування структури особистісної протидії булінгу в інтернеті та програми профілактичної роботи із стратегічними напрямками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анкета Європейського проекту з втручання у боротьбу з кібербулінгом Брігі, А., Ортега, Р., Пизальські, Дж., Шайтауер, Х., Сміт, П. К., Цормпаудіс, Х., Цорбаудіс, Х. та ін. (2012). *Анкета Європейського проекту втручання в кібербулінг (ECIPQ)*. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t66195-000>
2. Запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі: теоретичні і практичні підходи: монографія / Шахрай В.М., Гончар Л.В., Федорченко Т.С., Малиношевський Р.В., за ред. В.М. Шахрай. Івано-Франківськ : НАІР, 2025. 104 с.
3. Максьюм К. В. Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту в підлітковому та юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології. Т. 12. Психологія творчості*. Вип. 25. 2019. С.164–171
4. Міхєєва О.Ю., Корнієнко М.М. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема. *Молодий вчений*. № 11 (63), 2018. С. 247–250.
5. Найдьонова Л.А. Розвиток медіаосвіти в територіальній громаді: шляхи подолання психологічних наслідків війни: методичні рекомендації. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2023. 68 с.
6. Онуфрієва Л.А., Чайковська О.М. Взаємозв'язок агресивності із проявами кібербулінгу серед підлітків. *Габітус*. 2025. Вип. 69. Т. 1. С. 208. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.
7. Присяжнюк О., Близнюкова О., Мельничук І. Особливості використання ІКТ для дослідження і профілактики кібербулінгу в юнацькому віці. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2021. Том 83. №3. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v83i3.4426>
8. Романов О. Г. Використання сучасних онлайн-технологій для дослідження кібербулінгу підлітків та оцінки частоти найбільш поширених його форм. Соціально-педагогічне партнерство закладів освіти та соціальних інституцій під час війни: матеріали IV Всеукраїнського круглого столу / За заг. ред. Т. Куниці. Івано-Франківськ: НАІР, 2025. 124 с.
9. Чорна Л., Танасійчук І. Особливості прояву агресії в соціальних мережах: філософський аналіз. *Культурологічний альманах*. Вип. 4. 2023. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.24>
10. Шахрай В.М. Запобігання і подолання булінгу як наукова та соціально-виховна проблема. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 5(33). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1320-1333](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1320-1333).

REFERENCES:

1. Brihi, A., Orteha, R., Pyzalski, Dzh., Shaitauer, Kh., Smit, P. K., Tsormpatsudis, Kh., et al. (2012). Anketa Yevropeiskoho proektu vtruchannia v kiberbulinh (ECIPQ) [European Cyberbullying Intervention Project Questionnaire (ECIPQ)]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t66195-000> [in Ukrainian].
2. Chorna, L., & Tanasiichuk, I. (2023). Osoblyvosti proiavu ahresii v sotsialnykh merezhakh: filosofskyi analiz [Features of aggression manifestation in social networks: philosophical analysis]. *Kulturolohichnyi almanakh – Cultural Almanac*, 4. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.4.24> [in Ukrainian].
3. Maksom, K.V. (2019). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti rozvytku emotsiinoho intelektu v pidlitkovomu ta yunatskomu vitsi [Socio-psychological features of emotional intelligence development in adolescence and youth]. *Aktualni problemy psykholohii. T. 12. Psykholohiia tvorchosti – Actual problems of psychology. Vol. 12. Psychology of creativity*, 25, 164–171 [in Ukrainian].
4. Mikheieva, O.Yu., & Korniienko, M.M. (2018). Kiberbulinh yak sotsialno-pedahohichna problema [Cyberbullying as a socio-pedagogical problem]. *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], 11(63), 247–250 [in Ukrainian].
5. Naidonova, L.A. (2023). Rozvytok mediaosvity v terytorialnii hromadi: shliakhy podolannia psykholohichnykh naslidkiv viiny: metodychni rekomendatsii [Development of media education in the territorial community: ways to overcome the psychological consequences of war: methodological recommendations]. *Kropyvnytskyi: Imeks-LTD* [in Ukrainian].
6. Onufrieva, L.A., & Chaikovska, O.M. (2025). Vzaiemozviazok ahresyvnosti iz proiavamy kiberbulinhu sered pidlitkiv [The relationship between aggressiveness and manifestations of cyberbullying among adolescents]. *Habitus*, 69(1), 208. <https://doi.org/10.32782/2663-5208> [in Ukrainian].
7. Prisiazhniuk, O., Blyzniukova, O., & Melnychuk, I. (2021). Osoblyvosti vykorystannia IKT dlia doslidzhennia i profilaktyky kiberbulinhu v yunatskomu vitsi [Features of using ICT for research and prevention of cyberbullying in adolescence]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 83(3). <https://doi.org/10.33407/itlt.v83i3.4426> [in Ukrainian].
8. Romanov, O.H. (2025). Vykorystannia suchasnykh onlain-tekhnolohii dlia doslidzhennia kiberbulinhu pidlitkiv ta otsinky chastoty naibilsh poshyrenykh yoho form [Use of modern online technologies to study adolescent cyberbullying and assess the frequency of its most common forms]. *T. Kunytsia (Ed.), Sotsialno-pedahohichne partnerstvo zakladiv osvity ta sotsialnykh instytutiv pid chas viiny: materialy IV Vseukrainskoho kruhloho stolu – Socio-pedagogical partnership of*

educational institutions and social institutions during the war: materials of the IV All-Ukrainian round table, (p. 124). Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].

9. Shakhrai, V.M. (2024). Zapobihannia i podolannia bulinhu yak naukova ta sotsialno-vykhovna problema [Prevention and overcoming of bullying as a scientific and socio-educational problem]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 5(33). [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1320-1333](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1320-1333) [in Ukrainian].

10. Shakhrai, V.M., Honchar, L.V., Fedorchenko, T.Ye., & Malynoshevskyi, R.V. (2025). Zapobihannia i podolannia bulinhu v tsyfrovomu osvithnomu seredovyshchi: teoretychni i praktychni pidkhody [Prevention and overcoming of bullying in the digital educational environment: theoretical and practical approaches]. Ivano-Frankivsk: NAIR [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 16.11.2025

Дата прийняття статті: 03.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 159.922.76:364.4-053.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.24>**Наталія РОСОХА**

викладачка кафедри соціальної роботи, Відокремлений структурний підрозділ закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» Карпатський інститут підприємництва, вул. Заводська, 1а, м. Хуст, Закарпатська обл., Україна, 90400

ORCID: 0009-0005-2986-689X

Бібліографічний опис статті: Росоха, Н. (2025). Значення психологічних інтервенцій і соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 201–206, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.24>

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності психологічних інтервенцій та аналіз їх ролі й ефективності у процесі соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю. Методологія. Методологічною основою дослідження виступає міждисциплінарний підхід, що поєднує положення соціальної роботи, психології, педагогіки та реабілітаційних наук. У роботі використано методи аналізу, порівняння, систематизації та узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень. У статті розкрито зміст і класифікацію психологічних інтервенцій, обґрунтовано їх системний, індивідуалізований та доказовий характер. Проаналізовано когнітивно-поведінкові, гуманістичні, ігрові, арттерапевтичні, сенсорні та інтегровані підходи як ефективні засоби психосоціальної корекції та підтримки дітей з інвалідністю. Особливу увагу приділено ролі сім'ї та значенню залучення батьків до реабілітаційного процесу як важливого ресурсу підвищення результативності втручань. Наукова новизна. Наукова новизна полягає у системному узагальненні психологічних інтервенцій як ключового елементу соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю та обґрунтуванні доцільності інтеграції традиційних психокорекційних методів із сучасними цифровими технологіями, зокрема VR/AR. Показано, що комплексне поєднання різних форм інтервенцій сприяє розвитку когнітивних, емоційних і соціальних навичок дитини, підвищенню її адаптаційного потенціалу та якості життя. Висновки. Зроблено висновок, що психологічні інтервенції є необхідною складовою інклюзивної соціально-психологічної практики, оскільки забезпечують гуманістично орієнтовану підтримку дитини, сприяють її соціальному включенню та психологічному благополуччю. Визначено перспективи подальших досліджень, пов'язані з емпіричною оцінкою ефективності комплексних програм психологічної реабілітації та вивченням їх довготривалого впливу на розвиток і соціалізацію дітей з інвалідністю.

Ключові слова: психологічні інтервенції, соціально-психологічна реабілітація, інклюзивне середовище, соціальна робота, психосоціальна підтримка, діти з інвалідністю.

Nataliia ROSOKHA

Lecturer at the Department of Social Work, Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution «Open International University of Human Development «Ukraine» Carpathian Institute of Entrepreneurship, 1a Zavodska str., Khust, Zakarpattia region, Ukraine, 90400

ORCID: 0009-0005-2986-689X

To cite this article: Rosokha, N. (2025). Znachennia psykholohichnykh interventsii i sotsialno-psykholohichni rehabilitatsii ditei z invalidnist [The significance of psychological interventions and socio-psychological rehabilitation of children with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 201–206, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.24>

THE SIGNIFICANCE OF PSYCHOLOGICAL INTERVENTIONS AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of the essence of psychological interventions and to analyze their role and effectiveness in the process of socio-psychological rehabilitation of children with disabilities.

© Н. Росоха, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Methodology. The methodological framework of the study is based on an interdisciplinary approach that integrates concepts from social work, psychology, pedagogy, and rehabilitation sciences. The research employs methods of analysis, comparison, systematization, and generalization of findings from domestic and international scholarly studies. The article reveals the content and classification of psychological interventions and substantiates their systemic, individualized, and evidence-based nature. Cognitive-behavioral, humanistic, play-based, art therapy, sensory, and integrated approaches are analyzed as effective means of psychosocial correction and support for children with disabilities. Particular attention is paid to the role of the family and the significance of parental involvement in the rehabilitation process as an important resource for enhancing the effectiveness of interventions. *Scientific novelty.* The scientific novelty lies in the systematic generalization of psychological interventions as a key element of socio-psychological rehabilitation of children with disabilities and in substantiating the feasibility of integrating traditional psychocorrective methods with modern digital technologies, in particular virtual and augmented reality (VR/AR). It is demonstrated that a comprehensive combination of various forms of interventions contributes to the development of children's cognitive, emotional, and social skills, increases their adaptive potential, and improves their quality of life. *Conclusions.* It is concluded that psychological interventions constitute an essential component of inclusive socio-psychological practice, as they provide humanistically oriented support for the child, promote social inclusion, and enhance psychological well-being. Prospects for further research are identified, including the empirical evaluation of the effectiveness of comprehensive psychological rehabilitation programs and the study of their long-term impact on the development and socialization of children with disabilities.

Key words: psychological interventions, socio-psychological rehabilitation, inclusive environment, social work, psychosocial support, children with disabilities.

Актуальність проблеми. Сучасні соціальні, освітні та гуманітарні трансформації актуалізують проблему забезпечення якісної соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю. Зміщення акцентів від суто медичної моделі до біопсихосоціального підходу вимагає переосмислення ролі психологічної підтримки як провідного чинника розвитку, адаптації та соціального включення дитини з інвалідністю. Особливого значення набувають психологічні інтервенції як інструмент формування емоційної стійкості, соціальних навичок та самостійності дітей з інвалідністю. У сучасних наукових дослідженнях поняття «діти з інвалідністю» розглядається крізь призму взаємодії індивідуальних особливостей дитини та умов соціального середовища. Відповідно до Міжнародної класифікації функціонування, інвалідність трактується як результат взаємодії порушень функцій організму з бар'єрами середовища (World Health Organization, 2011). Дослідники підкреслюють значущість психологічних інтервенцій у компенсації емоційних, поведінкових та соціальних труднощів, наголошуючи на їх доказовості, індивідуалізації та системності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні та сучасні дослідження у сфері соціальної та дитячої психології засвідчують, що ефективність психологічних інтервенцій значною мірою визначається урахуванням соціокультурного та психоемоційного контексту розвитку дитини. Зокрема, Г. Андрєєва та М. Бочаров наголошують, що психологічні втручання мають реалізовуватися в умовах підтримувального середовища та бути зорієн-

тованими на розвиток дитини в межах її зони найближчого розвитку. (Андрєєва, 2006; Бочаров, 2019).

Вагоме місце у наукових дослідженнях займають арттерапевтичні підходи як ефективний спосіб психосоціальної реабілітації дітей з інвалідністю. О. Вознесенська зазначає, що арттерапія сприяє стабілізації психоемоційного стану, розвитку самовираження та соціальних навичок у дітей (Вознесенська, 2015). У працях Н. Росохи обґрунтовано доцільність поєднання традиційних арттерапевтичних методів із цифровими технологіями (VR/AR) як засобу підвищення мотивації та результативності психокорекційних програм для дітей з інвалідністю (Росоха, 2025).

Міжнародні дослідження засвідчують ефективність когнітивно-поведінкових інтервенцій у роботі з дітьми з інвалідністю. Так, В. Gordon і К. Browne підкреслюють, що інтеграція когнітивно-поведінкових технік у реабілітаційні програми сприяє зниженню емоційних і поведінкових труднощів та розвитку соціальних навичок (Gordon & Browne, 2020). S. Li та співавтори у систематичному огляді доводять, що такі інтервенції позитивно впливають не лише на дітей, але й на психологічний стан батьків, що є важливою умовою комплексної реабілітації (Li et al., 2024). Подібні висновки роблять К. Ranta та співавтори, акцентуючи увагу на ролі сімейного контексту у підвищенні ефективності втручань (Ranta et al., 2024).

У межах екологічного підходу У. Bronfenbrenner підкреслює, що результа-

тивність психологічних інтервенцій залежить від узгодженої взаємодії дитини з різними рівнями соціального середовища – сім'єю, освітніми інституціями та спільнотою (Bronfenbrenner, 1979). Ці положення узгоджуються з міжнародними документами UNICEF та ВООЗ, які закріплюють право дітей з інвалідністю на доступ до інклюзивних, науково обґрунтованих програм психосоціальної підтримки (United Nations, 2006; World Health Organization, 2010).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування сутності психологічних інтервенцій та аналіз їх ефективності у соціально-психологічній реабілітації дітей з інвалідністю. Методологічною основою дослідження виступає міждисциплінарний підхід, що поєднує положення соціальної роботи, психології, педагогіки та реабілітаційних наук. У роботі використано методи аналізу, порівняння, систематизації та узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній психологічній науці психологічні інтервенції розглядаються як цілеспрямований, систематичний та методично обґрунтований вплив фахівця на психічний, емоційний і поведінковий стан особистості з метою підтримки, корекції або розвитку її адаптивних можливостей (Gordon & Browne, 2020; Kazdin, 2017). Аналіз нормативно-правових документів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, засвідчує державне визнання пріоритетності соціальної інтеграції та психологічної підтримки дітей з інвалідністю (United Nations, 2006). Водночас результати емпіричних досліджень вказують на необхідність адаптації існуючих психологічних методик до індивідуальних особливостей дітей та впровадження комплексних, доказових інтервенцій у практику соціально-психологічної реабілітації (Ranta et al., 2024).

У наукових дослідженнях підкреслюється, що психологічні інтервенції для дітей з інвалідністю мають бути науково обґрунтованими, індивідуалізованими та результативними (Gordon & Browne, 2020). Вони охоплюють когнітивно-поведінкові програми, ігрові та арттерапевтичні методи, сенсорну стимуляцію, а також роботу з батьками як важливим ресурсом реабілітації (Li et al., 2024; Ranta et al.,

2024). Доведено, що поєднання різних форм інтервенцій у межах комплексних програм дозволяє ефективніше впливати на когнітивний, емоційний і соціальний розвиток дитини.

Психологічні інтервенції у роботі з дітьми з інвалідністю ґрунтуються на сукупності теоретичних підходів, які визначають принципи планування, реалізації та оцінювання психокорекційних програм. Методологічною основою більшості сучасних моделей виступає системний підхід, що розглядає дитину як цілісну особистість у контексті взаємодії з соціальним та фізичним середовищем і враховує індивідуальну динаміку її розвитку (Bronfenbrenner, 1979). Системний характер психологічних інтервенцій передбачає діагностично-корекційний цикл, який включає оцінку психоемоційного стану дитини, визначення цілей втручання, застосування відповідних методів і аналіз їх ефективності (див. Табл. 1).

Важливе місце у структурі психологічних інтервенцій посідає когнітивно-поведінковий підхід, спрямований на корекцію неадаптивних когнітивних схем і форм поведінки, а також формування навичок саморегуляції, соціальної взаємодії та подолання стресових ситуацій (Kazdin, 2017; Ranta et al., 2024). Застосування цього підходу у роботі з дітьми з інвалідністю дозволяє зменшувати прояви тривожності, підвищувати рівень соціальної компетентності та сприяти розвитку адаптивної поведінки у навчальному й соціальному середовищі (Cooper, Loades, & Russell; Ranta et al., 2024).

Гуманістичний підхід акцентує увагу на унікальності кожної дитини, її внутрішніх ресурсах і потенціалі розвитку. У межах цього напрямку психологічні інтервенції спрямовані на створення емоційно безпечного, підтримувального середовища, що сприяє самовираженню, формуванню позитивного самосприйняття та розвитку емоційної стійкості. Значну роль у гуманістичній парадигмі відіграють ігрові та арттерапевтичні методи, які використовуються як засіб опосередкованої роботи з емоційними переживаннями та соціальними труднощами дитини. Арттерапевтичні інтервенції розглядаються як ефективний інструмент психологічної підтримки, що дозволяє дитині виражати внутрішні переживання у символічній формі, розвивати самосвідомість.

Таблиця 1

Психологічні інтервенції у реабілітаційному процесі дітей з інвалідністю

№	Інтервенція	Опис	Результати застосування
1	Когнітивно-поведінкові техніки (КПТ)	Структуровані вправи та завдання, спрямовані на модифікацію неадаптивних схем мислення і поведінки (Li et al., 2024; Ranta et al., 2024).	Зменшення тривожності; розвиток адаптивної поведінки; підвищення самоконтролю.
2	Ігрові підходи	Використання символічних і рольових ігор для опанування соціальних ролей і самовираження (Malchiodi, 2012).	Розвиток соціальних навичок, емоційної саморегуляції та взаємодії.
3	Арттерапія	Творчі заняття (малювання, ліплення, музика) як спосіб вираження почуттів та переживань (Gordon & Browne, 2020; Malchiodi, 2012).	Підтримка емоційної стабільності; підвищення самооцінки; формування самосвідомості.
4	Сенсорна інтеграція	Комплекс вправ на стимуляцію сенсорних систем (дотик, слух, пропріоцепція, вестибуляріка) (Cooper, Loades, & Russell, 2018) Li et al., 2024).	Покращення сенсорної обробки, уваги, адаптації до середовища.
5	Інтегровані психокорекційні програми	Комбінація КПТ, ігрових та арттерапевтичних технік у межах комплексної реабілітаційної програми (Ranta et al., 2024).	Комплексний розвиток когнітивних, емоційних та соціальних навичок.
6	VR / AR-технології в психокорекції	Використання віртуальної та доповненої реальності для моделювання навчальних і соціальних ситуацій (Росоха, 2025)	Підвищення мотивації; розвиток когнітивних, соціальних та моторних навичок.
7	Підтримка батьків	Навчальні та консультувальні втручання для батьків з метою покращення сімейної підтримки (Li et al., 2024).	Підсилення ефективності інтервенцій через оптимізацію сімейної взаємодії.
8	Навчальні та функціональні тренінги	Психолого-педагогічні вправи для розвитку життєвих і адаптивних навичок (Gordon & Browne, 2020).	Формування базових соціальних адаптаційних стратегій.

Джерело: сформовано автором

мість і навички емоційної регуляції (Gordon & Browne, 2020; Malchiodi, 2012). Їх інтеграція з когнітивно-поведінковими та ігровими методами забезпечує комплексний вплив на психоемоційний стан і соціальну адаптацію дитини (Li et al., 2024; Ranta et al., 2024).

Окремий напрям сучасних психокорекційних програм становлять сенсорні та інтегровані підходи, орієнтовані на оптимізацію процесів сенсорної обробки та формування навичок саморегуляції. Сенсорні інтервенції сприяють зниженню рівня дезадаптивних реакцій, підвищенню концентрації уваги та покращенню взаємодії дитини з навколишнім середовищем. Це є особливо важливим для дітей з комплексними порушеннями розвитку (Li et al., 2024).

Сучасні цифрові технології розширюють можливості психологічних інтервенцій шляхом використання комп'ютерних ігор, віртуальної та доповненої реальності. Такі засоби створюють контрольоване, мотиваційно привабливе середовище для розвитку когнітивних, соціальних і моторних навичок, а також дозволяють індивідуалізувати психокорекційні програми відповідно до потреб конкретної

дитини [Росоха, 2025]. Ефективність психологічних інтервенцій у роботі з дітьми з інвалідністю забезпечується поєднанням когнітивно-поведінкових, гуманістичних, сенсорних та інтегрованих підходів, доповнених сучасними цифровими технологіями. Така методологічна багатовимірність створює умови для комплексного впливу на емоційний, когнітивний і соціальний розвиток дитини та підвищення її адаптаційного потенціалу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений теоретико-емпіричний аналіз засвідчує, що психологічні інтервенції є необхідним елементом системи соціально-психологічної реабілітації дітей з інвалідністю. Результати дослідження підтверджують результативність втручань, які мають системний вплив на когнітивну, емоційну та соціальну сфери розвитку дитини. В цілому це підвищує адаптаційний потенціал та сприяє покращенню якості життя як самої дитини, так і її сім'ї. Слід відзначити роль індивідуалізації програм психологічної підтримки з урахуванням вікових, психофізичних та соціальних особливостей дітей, а також активне залучення батьків до реабілітаційного процесу.

Водночас результати аналізу свідчать про наявність низки науково-практичних проблем, пов'язаних із впровадженням психологічних інтервенцій у реальну практику реабілітації. Серед них: потреба у стандартизації програм втручання, адаптації доказових методик до умов інклюзивного середовища та різних типів інвалідності, а також недостатня кількість досліджень, спрямованих на оцінку віддалених результатів психологічної підтримки. Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язувати з апробацією та емпірич-

ною перевіркою ефективності комплексних програм психологічних інтервенцій у довготривалій перспективі. Актуальними напрямами є вивчення впливу інтегрованих моделей втручання на рівень функціональної незалежності, соціальної включеності та емоційного благополуччя дітей з інвалідністю; аналіз ролі сучасних цифрових технологій (VR/AR, цифрові ігрові платформи) у підвищенні мотивації та результативності реабілітаційних програм; а також дослідження впливу психологічної підтримки на сімейну систему загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г. М. Соціальна психологія. Київ : Либідь, 2006. 368 с.
2. Бочаров, М. Психологічні особливості дітей з інвалідністю та методи їх діагностики. Київ : Університетська книга, 2019. 240 с.
3. Вознесенська О. Л. Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 3(29). С. 40–47.
4. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю : міжнародний документ від 13 грудня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2010. № 17. С. 799.
5. Росоха Н. Використання арттерапевтичних методів у груповій розвивально-корекційній роботі з дітьми. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2025. № 2(57). С. 167–173. DOI: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.57.167-173>
6. Росоха Н. Вплив соціально-психологічних інтервенцій як елементу комплексної реабілітації на соціальне включення дітей з інвалідністю. *Соціальна робота і психологія*. 2025. С. 107–109. URL: <https://fileview.ukr.net> (дата звернення: 27.11.2025).
7. Росоха Н. Технології віртуальної та доповненої реальності в інклюзивному середовищі. *Humanitas*. 2025. № 4. С. 119–126. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.4.16>
8. Bronfenbrenner U. *The Ecology of Human Development*. Cambridge : Harvard University Press, 1979. 352 p.
9. Cooper K., Loades M., Russell A. Adapting psychological therapies for autism. *BMJ*. 2018. Vol. 361. k1672.
10. Gordon B., Browne K. *Psychological Interventions with Children with Disabilities*. London : Routledge, 2020. 222 p.
11. Kazdin A. E. *Research Design in Clinical Psychology*. 5th ed. New York : Pearson, 2017. 542 p.
12. Li S., Xiong X., Zhang Y. et al. Cognitive-based interventions for parents of children with developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2024. Vol. 54. P. 3316–3335.
13. Malchiodi C. A. *Art Therapy with Children: From Infancy to Adolescence*. New York : Guilford Press, 2012. 344 p.
14. Ranta K., Saarimäki H., Gummerus J. et al. Psychological interventions for parents of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*. 2024. Vol. 29, No. 2. P. 500–535.
15. World Health Organization. *Community-Based Rehabilitation: CBR Guidelines*. Geneva : WHO, 2010. 376 p.
16. World Health Organization. *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*. Geneva : WHO Press, 2011. 342 p.

REFERENCES:

1. Andrieieva, H. M. (2006). *Sotsialna psykholohiia* [Social psychology]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
2. Bocharov, M. P. (2019). *Psykhologichni osoblyvosti ditei z invalidnistiu ta metody yikh diahnostryky* [Psychological characteristics of children with disabilities and methods of their diagnosis]. Kyiv: Universytetska knyha [in Ukrainian].
3. Voznesenska, O. L. (2015). Art-terapiia yak zasib psykhosotsialnoho vidnovlennia osobystosti [Art therapy as a means of psychosocial rehabilitation]. *Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky*, 3(29), 40–47 [in Ukrainian].
4. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Official Bulletin of Ukraine, 17, 799 [in Ukrainian].
5. Rosokha, N. (2025). *Vykorystannia artterapevtychnykh metodiv u hrupovii rozvyvalno-korektsiinii roboti z ditmy* [Use of art therapy methods in group developmental and corrective work with children]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Pedagogy. Social Work*, 2(57), 167–173. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.57.167-173> [in Ukrainian].

6. Rosokha, N. (2025). Vplyv sotsialno-psykholohichnykh interventsii yak elementu kompleksnoi reabilitatsii na sotsialne vkluchennia ditei z invalidnistiu [Impact of socio-psychological interventions as an element of comprehensive rehabilitation]. *Social Work and Psychology*, 107–109. Retrieved from <https://fileview.ukr.net> [in Ukrainian].
7. Rosokha, N. (2025). Tekhnolohii virtualnoi ta dopovненоi realnosti v inkliuzyvnomu seredovyshchi [Virtual and augmented reality technologies in an inclusive environment]. *Humanitas*, 4, 119–126. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.4.16> [in Ukrainian].
8. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development*. Cambridge: Harvard University Press.
9. Cooper, K., Loades, M., Russell, A. (2018). Adapting psychological therapies for autism. *BMJ*, 361, k1672.
10. Gordon, B., Browne, K. (2020). *Psychological interventions with children with disabilities*. London: Routledge.
11. Kazdin, A. E. (2017). *Research design in clinical psychology* (5th ed.). New York: Pearson.
12. Li, S., Xiong, X., Zhang, Y., et al. (2024). Cognitive-based interventions for parents of children with developmental disabilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 54, 3316–3335.
13. Malchiodi, C. A. (2012). *Art therapy with children: From infancy to adolescence*. New York: Guilford Press.
14. Ranta, K., Saarimäki, H., Gummerus, J., et al. (2024). Psychological interventions for parents of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disabilities*, 29(2), 500–535.
15. World Health Organization. (2010). *Community-based rehabilitation: CBR guidelines*. Geneva: WHO.
16. World Health Organization. (2011). *International classification of functioning, disability and health (ICF)*. Geneva: WHO Press.

Дата надходження статті: 06.11.2025

Дата прийняття статті: 19.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 334.7:159.9:94(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.25>**Павло РУБАН***аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154***ORCID:** 0009-0006-7641-026X

Бібліографічний опис статті: Рубан, П. (2025). Соціальне підприємство в Україні як інструмент адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 207–212, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.25>

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

У статті проведено дослідження еволюції та перспектив сучасної динаміки розвитку соціального підприємства в Україні як новаторського механізму, що суттєво модернізує процес соціально-трудової адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями. Проаналізовано зміни нормативно-правового поля у період 2019–2025 років, зокрема вплив Проєкту Закону України №14156 та деяких змін до урядових постанов щодо працевлаштування осіб з інвалідністю.

Проведено аналіз актуального стану соціального підприємства в Україні, вивчення його еволюційних тенденцій та виявлення можливостей для впровадження нових моделей, які можуть сприяти покращенню умов життя осіб з інтелектуальними порушеннями. Дослідження фокусується на вивченні успішних практик, які вже існують в Україні та за її межами, а також на розробці рекомендацій щодо розвитку соціальних підприємств, що спеціалізуються на працевлаштуванні цієї категорії громадян.

Відповідно до завдань дослідження встановлено основні бар'єри (високий рівень стигматизації осіб з інтелектуальними порушеннями, фіктивне працевлаштування осіб з інвалідністю, енергетична нестабільність) та обґрунтовано переваги (WISEs) – моделі підприємств трудової інтеграції, що сприяють у включенні осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень в економічне життя країни.

Завданнями дослідження є виявлення та узагальнення, що соціальне підприємство в Україні може стати важливим інструментом для реалізації соціальної справедливості та розвитку інклюзивного суспільства, в якому кожен має можливість реалізувати свій потенціал.

Визначено, що соціальне підприємство часто виступає в ролі не лише економічного рушія, а й простором для формування соціальної приналежності («belonging») та психосоціальної абілітації/реабілітації, що є критично важливим з урахування майбутньої відбудови соціального капіталу у повоєнні роки.

Перспективи соціального підприємства в Україні, зокрема в контексті соціально-трудової адаптації, виглядають обнадійливо. Зростаюча підтримка з боку держави, міжнародних організацій та суспільства в цілому сприяє створенню сприятливих умов для розвитку інклюзивних бізнес-моделей. Це не лише допоможе зменшити соціальну ізоляцію осіб з інтелектуальними порушеннями, а й підвищить їхню економічну самостійність та якість життя.

Ключові слова: соціальне підприємство, інтелектуальні порушення, особи з інтелектуальними порушеннями, соціальна адаптація, інклюзивна економіка, ринок праці.

Pavlo RUBAN*Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blvr., Kyiv, Ukraine, 02154***ORCID:** 0009-0006-7641-026X

To cite this article: Ruban, P. (2025). Sotsialne pidpriemstvo v Ukraini yak instrument adaptatsii osib z intelektualnymy porushenniamy [Social enterprise in Ukraine as a tool for the adaptation of people with intellectual disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 207–212, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.25>

SOCIAL ENTERPRISE IN UKRAINE AS A TOOL FOR ADAPTATION OF PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

The article studies the evolution and prospects of the current dynamics of the development of social enterprise in Ukraine as an innovative mechanism that significantly modernizes the process of social and labor adaptation of people with intellectual disabilities. Changes in the regulatory and legal field in the period 2019–2025 are analyzed, in particular the impact of the Draft Law of Ukraine No. 14156 and some changes to government resolutions on the employment of people with disabilities.

The current state of social enterprise in Ukraine is analyzed, its evolutionary trends are studied, and opportunities for implementing new models that can contribute to improving the living conditions of people with intellectual disabilities are identified. The study focuses on studying successful practices that already exist in Ukraine and abroad, as well as on developing recommendations for the development of social enterprises specializing in the employment of this category of citizens.

In accordance with the objectives of the study, the main barriers were identified (high level of stigmatization of people with intellectual disabilities, fictitious employment of people with disabilities, energy instability) and the advantages of (WISEs) – models of labor integration enterprises that contribute to the inclusion of people with disabilities due to intellectual disabilities in the economic life of the country were substantiated.

The objectives of the study are to identify and generalize that social enterprise in Ukraine can become an important tool for the implementation of social justice and the development of an inclusive society in which everyone has the opportunity to realize their potential. It has been determined that social enterprise often acts as not only an economic driver, but also a space for the formation of social belonging («belonging») and psychosocial habilitation/rehabilitation, which is critically important considering the future reconstruction of social capital in the post-war years.

The prospects for social enterprise in Ukraine, particularly in the context of social and labor adaptation, look promising. Growing support from the state, international organizations, and society as a whole contributes to creating favorable conditions for the development of inclusive business models. This will not only help reduce the social isolation of people with intellectual disabilities, but will also increase their economic independence and quality of life.

Keywords: social enterprise, intellectual disabilities, people with intellectual disabilities, social adaptation, inclusive economy, labor market.

Актуальність проблеми. Повномасштабне вторгнення росії на територію України викликало посилене навантаження на національну систему соціального захисту та ринок праці. Дані аналітичних звітів свідчать про стійку тенденцію до зростання частки осіб з інвалідністю набутою внаслідок бойових дій, які своєю чергою характеризуються травмами, що впливають на ментальне здоров'я та когнітивні функції. В той самий час, кількість осіб з інвалідністю в Україні (станом на 2025 рік), вже перевищує 2,8 млн. Аналізуючи міжнародний досвід та дослідження проведені в Україні за останні роки, можна констатувати, що в умовах продовження воєнного конфлікту традиційні моделі патерналістської соціальної політики, здебільшого орієнтованої на виплату фінансової допомоги («політики утримання»), демонструватимуть свою інституційну неспроможність.

Аналіз світового досвіду та регіональних реалій засвідчує, що особливо соціально вразливою групою населення є люди з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень. Для даної групи населення бар'єри доступу до відкритого ринку праці є найвищими через глибоку стигматизацію, потребу у спеціальному супроводі, персональному асистуванні

та специфічні вимоги до організації робочого процесу.

Даний контекст актуалізує науковий та практичний інтерес до феномену соціального підприємства. Цей сектор економіки тримає баланс між бізнес-ефективністю та соціальною місією, розглядається світовою спільнотою як ключовий інструмент емпauerменту та повноцінної інтеграції в суспільство вразливих груп населення. Однак, в Україні, динаміка його розвитку є вкрай ускладненою зовнішніми (війна) та внутрішніми (недосконалість законодавства, соціальна стигма) факторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним теоретичним базисом досліджень соціального підприємства є роботи західних вчених. Дж. Дефурні та М. Ніссенс (J. Defourny, M. Nyssens, 2010) визначали певні концептуальні межі соціального підприємства на теренах Європи, підкреслюючи його «гібридну» природу та важливу роль у заповненні прогалін державного соціального забезпечення. У звітах Європейська Комісія виділяє підприємства трудової інтеграції (WISEs – Work Integration Social Enterprises) як окремий, найбільш ефективний напрямок соціального підприємства для

роботи з групами ризику соціальної ексклюзії (людьми з інвалідністю).

Існує певна специфіка соціальної інклюзії осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, ґрунтовний аналіз якого здійснили Е. Холл (E. Hall, 2010) та В. Кобіго (V. Cobigo, 2016). У своїх працях вони наголошували на тому, що формальне працевлаштування без створення атмосфери «приналежності» (belonging) та взаємності (reciprocity) не призводить до реальної адаптації.

На теренах українського наукового простору проблематикою соціального підприємства в контексті інклюзії займалися (О. Продиус та С. Нейков, 2024), у своїй роботі вони виділяють роль соціального підприємства у повоєнному відновленні. Також темою соціального підприємства займалися (Д. Белов та М. Белова, 2023) у дослідженнях, що торкалися правових аспектів функціонування цього сектору. Об’єктивні реалії свідчать, що на даний час не існує комплексної оцінки динаміки соціального підприємства на теренах України, особливо враховуючи нещодавні законодавчі зміни (2025 року).

Метою дослідження є виявлення особливостей та динаміки розвитку соціального підприємства в Україні як інструменту адаптації осіб з інтелектуальними порушеннями, з урахуванням початку трансформації нормативно-правового поля у 2024–2025 роках та відштовхуючись від сучасних соціальних потреб суспільства.

Основний матеріал дослідження. Слід зазначити, що розгляд динаміки розвитку соціального підприємства в Україні неможливий у відриві від контексту законодавчої бази. З початку появи перших соціальних підприємств, розвиток даного сектору відбувався «знизу». Підприємці, громадські організації та волонтерські групи займалися організацією соціальних підприємств без чіткого пра-

вового статусу. Першим кроком легалізації поняття соціальних послуг став Закон України «Про соціальні послуги» (2019), але даний закон не створив окремої ніші для соціального підприємства.

Починаючи з 2024 року було запущено етап активної інституціоналізації. Ключову роль в якому відіграє Проект Закону України №14156 «Про внесення зміни до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємства в Україні» щодо розвитку соціального підприємства» (zareestrovaniy 27.10.2025). Даний документ нагальний та відповідає на запит суспільства щодо системної інтеграції осіб з інвалідністю (в тому числі осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень), ветеранів та ветеранок.

Законопроект №14156 вперше пропонує чіткі критерії ідентифікації соціального підприємства, відображені у таблиці 1.

Докорінною зміною підходів до виконання норм працевлаштування осіб з інвалідністю стала Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю» (зі змінами, чинними у 2025 році). Дана постанова змінила підхід з карального (штрафи), дозволивши бізнесу замість сплати адміністративно-господарських санкцій здійснювати соціальне інвестування шляхом закупівлі послуг у соціальних підприємств або на створення спеціальних робочих місць. Цей механізм допомагає створити гарантований ринок збуту для соціальних підприємств, стимулюючи та поглиблюючи співпрацю між великим бізнесом та соціальними підприємствами.

Попри позитивні зрушення у законодавстві, фактичний стан ринку праці залишається складним для осіб з інвалідністю. За інформацією поданою у аналітичному звіті «Дослідження потреб осіб з інвалідністю...»

Таблиця 1

Критерії ідентифікації соціального підприємства

1.	Соціальна мета	Діяльність спрямована на розв’язання конкретних соціальних проблем (зокрема, працевлаштування осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень).
2.	Квота працевлаштування	Встановлення мінімального відсотка працівників з соціально вразливих груп населення (не менше 50% штату для отримання певних пільг).
3.	Реінвестиція прибутку	Зобов’язання спрямовувати значну частину прибутку на розвиток підприємства або соціальні цілі, що відповідає європейським практикам, описаним (J. Defourny та M. Nyssens 2010).

(січень 2025), рівень зайнятості серед осіб з інвалідністю працездатного віку коливається в межах 17–20%.

Ситуація щодо рівня зайнятості осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень є ще більш критичною. За даними представленого дослідження можна зробити висновок, що саме дана категорія осіб з інвалідністю викликає найбільший опір з боку роботодавців. Серед опитаних представників бізнесу 59% назвали інтелектуальні порушення найбільшим бар'єром для найму. Основне занепокоєння у роботодавців викликає «непередбачувана поведінка» та сумніви в ефективності таких працівників. Це є підтвердженням тези про те, що український відкритий ринок праці, на даний час, не готовий до інклюзії осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень без фасилітації трудової діяльності (job coaching).

Найбільшою перешкодою для розвитку реальної інклюзії є феномен фіктивного працевлаштування. Дані опитування свідчать, що 25% респондентів вважають більшість осіб з інвалідністю різних нозологій працевлаштованими лише «на папері» (для виконання нормативу 4%), а 57% опитаних зазначають, що роботодавцям «простіше фіктивно оформити людину», ніж адаптувати робоче місце під індивідуальні потреби працівника з інвалідністю.

Антиподом подібних практик є соціальні підприємства. Сама їх модель передбачає не імітацію зайнятості, а створення реального робочого місця, адаптованого під можливості працівника. Саме тут реалізується концепція «безпечного простору» (Е. Hall, 2010), де особа з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень може робити помилки, вчитися

і соціалізуватися без страху бути звільненою через «низьку ефективність».

Аналізуючи успішні світові кейси, можна зробити висновок, що для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень найкраще підходять сфери з чіткими, повторюваними алгоритмами дій, які при цьому мають творчий компонент: пекарні, сортувальні лінії, озеленення, майстерні з виготовлення крафтової продукції. На нашу думку, саме модель підприємства трудової інтеграції (WISEs) є найбільш перспективною для України. Ключові елементи адаптації на таких підприємствах вказані у таблиці 2.

Слід зазначити, що фактор війни в Україні суттєво впливає на динаміку розвитку соціальних підприємств у 2022 – 2025 роках. Одним з нових бар'єрів для інклюзії стала енергетична криза. За даними опитування, відключення електроенергії створили критичні перешкоди у життєдіяльності та роботі 53% осіб з інвалідністю.

Постійні повітряні тривоги та блекаут є факторами дестабілізації для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень, які часто мають підвищену тривожність. За відсутності відповідної інфраструктури, соціальні підприємства змушені брати на себе функцію «пунктів незламності», забезпечуючи не лише роботу, а й базову безпеку (укриття, генератори). Цей фактор підвищує операційні витрати, що робить державну підтримку (яка передбачена Проектом №14156) життєво необхідною для виживання таких бізнесів.

Дослідники соціального підприємства вважають, що воно формує «соціальну резильєнтність» (social resilience) – колективний імунітет спільноти проти екзистенційних стрес-факторів. У ситуаціях, коли механізми

Таблиця 2

Ключові елементи адаптації на підприємстві трудової адаптації

Наставництво (Job Coaching)	Посада тьютора або асистента, який супроводжує працівника. Згідно з Оглядом МОЗ (2024), саме відсутність супроводу є однією з головних причин звільнення осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень у перші місяці роботи.
Гнучкий графік	Згідно з даними опитування бізнесу, 69% компаній, що наймають осіб з інвалідністю, готові вводити адаптивні графіки. Для осіб з інтелектуальними порушеннями, які можуть мати швидку втомлюваність або потребуватимуть медичних інтервенцій, можливість працювати неповний день є критичною.
Психосоціальна підтримка	Соціальні підприємства мають інтегрувати у виробничий процес елементи терапії. Праця стає методом абілітації та реабілітації (трудотерапія), що допомагає відновити когнітивні функції та навички комунікації. 37% роботодавців, які мають досвід роботи з людьми з інвалідністю, відзначають підвищення рівня психосоціального благополуччя їх працівників.

державного управління не здатні повністю закрити всі соціальні потреби, соціальні підприємства стають центрами самоорганізації громад.

Після завершення активної фази бойових дій, Україна прогнозовано зіткнеться з проблемою інтеграції великої кількості цивільних, ветеранів та ветеранок, які отримали черепно-мозкові травми і мають інвалідність внаслідок інтелектуальних порушень різних ступенів тяжкості. Також не слід забувати про наслідки ПТСР, що може супроводжуватись когнітивними порушеннями, що наближує потреби цих людей до вище зазначеної категорії осіб з інвалідністю. Отже, моделі соціального підприємства, відпрацьовані зараз, можуть стати основою для розробки масштабних терапевтичних програм для інтеграції ветеранів та ветеранок.

Розглянуті законодавчі ініціативи 2025 року відкривають шлях до запровадження механізму «соціального замовлення», коли держава гарантовано викупує продукцію соціальних підприємств (текстиль та сухі пайки для армії або хліб для лікарень). Такий підхід дозволить стабілізувати фінансовий стан та зменшить ризики для соціальних підприємств, що своєю чергою масштабує програми інтеграції, абілітації та реабілітації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Соціальне підприємство в Україні на даному етапі характеризується пере-

ходом від хаотичного руху ініційованого волонтерами, громадськими організаціями та соціально відповідальним бізнесом до системної інституціоналізації, яка має всі шанси бути закріпленою законодавчими ініціативами 2025 року.

Оскільки відкритий ринок праці залишається значною мірою закритим для осіб з інвалідністю внаслідок інтелектуальних порушень через стигматизацію (59% роботодавців мають упередження) та відсутність адаптивних умов, соціальне підприємство може стати ефективним інструментом інтеграції осіб з вищезазначеної категорії.

Ключовими факторами подальшого розвитку є імплементація Проєкту Закону №14156, запровадження податкових стимулів для бізнесу та підтримка енергетичної стійкості наявних соціальних підприємств в умовах війни та у повоєнний період.

Таким чином, представлена у статті модель WISEs (підприємств трудової інтеграції) продемонструвала високий соціальний імпакт, успішно поєднуючи економічну діяльність із психосоціальною реабілітацією та абілітацією, забезпечуючи не лише прибуток, а й відчуття соціальної приналежності (belonging). На нашу думку, впровадження даної моделі допоможе інтегрувати осіб з інвалідністю у роботу підприємств, що прагнуть здобути статус соціальних.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. / О. Денисюк та ін.; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pitanna_socialnoi_roboti/related#fullTextFileContent.
2. Белов Д. М. Соціальне підприємство: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 149–154.
3. Деякі питання забезпечення працевлаштування осіб з інвалідністю : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 (зі змінами, чинними у 2025 році). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2023-%D0%BF#Text>.
4. Дослідження потреб осіб з інвалідністю у засобах до існування та доступу до ринку праці в умовах війни в Україні : аналітичний звіт / ГС «Ліга Сильних», InfoSapiens. Київ, 2025. 192 с. URL: <https://ls.org.ua>.
5. Карпенко О. Г., Спіріна Т. П., Лехолетова М. М. Міждисциплінарна взаємодія у наданні соціальних послуг вразливим групам населення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. №. 1. С. 42–50.
6. Огляд щодо забезпечення доступності освіти та працевлаштування для людей з інвалідністю / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua>.
7. Продіус О. І. Соціальне підприємство та його роль в умовах інклюзивного економічного розвитку. *Економіка: реалії часу*. 2024. № 4 (74). С. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.15276/ETR.04.2024.9>.
8. Проєкт Закону України №14156 «Про внесення зміни до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємства в Україні» щодо розвитку соціального підприємства» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. 2025. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=14156.
9. Bychuk I., Karpenko O., et al. The Role of Higher Education in Promoting Socio-Economic Mobility: A Bibliographic Review. *Futurity Education*. 2025. Т. 5. №. 1. С. 110–130. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51259/2/O.Bazyl_O.Abilova_O.Karpenko_H.Mierienkov_A._SEI_1_FPSRSO.pdf

10. Cobigo V., Brown R., Lachapelle Y. Social Inclusion: A Proposed Framework to Inform Policy and Service Outcomes Evaluation. *Inclusion*. 2016. Vol. 4, No. 4. P. 226–238.
11. Defourny J. Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences / J. Defourny, M. Nyssens. *Journal of Social Entrepreneurship*. 2010. Vol. 1, No. 1. P. 32–53.
12. Hall E. Spaces of social inclusion and belonging for people with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*. 2010. Vol. 54, Supplement I. P. 48–57.
13. Social Enterprises and their Eco-systems: Developments in Europe. European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. 218 p.

REFERENCES:

1. Denysiuk, O., Dulia, A., Vainola, R., Epel, O., Zhukov, V., Karpenko, O., Klishevych, N., Kotelevets, A., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Ostrolutska, L., Petrochko, Zh., Sapiha, S., Sylantieva, I., Spirina, T., Sulitskyi, V., Faidiuk, O., & Shved, O. (2023). Aktualni pytannia sotsialnoi roboty (O. Epel, T. Liakh & I. Sylantieva, Red.). Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/374582040>. [in Ukrainian].
2. Belov, D. M. (2023). Sotsialne pidpriemstvo: poniattia ta oznaky [Social enterprise: concept and features]. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University* 75. 1. P. 149–154. [in Ukrainian].
3. Some issues of ensuring employment of persons with disabilities: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.06.2023 (with amendments, effective in 2025). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2023-%D0%BF#Text>.
4. Research on the needs of persons with disabilities in livelihoods and access to the labor market in wartime conditions in Ukraine: analytical report Public Organization “League of the Strong”, InfoSapiens. 2025. 192 p. Retrieved from: <https://ls.org.ua>. [in Ukrainian].
5. Karpenko, O. G., Spirina, T. P., Lekholetova, M. M. (2025). Mizhdystsyplinarna vzaiemodiia u nadanni sotsialnykh posluh vrazlyvym hrupam naselennia [Interdisciplinary interaction in the provision of social services to vulnerable groups of the population]. *Social pedagogy: theory and practice*. 1. P. 42–50. [in Ukrainian].
6. Review of ensuring accessibility of education and employment for people with disabilities / Ministry of Health of Ukraine. Retrieved from: <https://moz.gov.ua>.
7. Prodius, O. I. (2024). Sotsialne pidpriemstvo ta yoho rol v umovakh inkliuzyvnoho ekonomichnoho rozvytku [Social enterprise and its role in the conditions of inclusive economic development]. *Economics: realities of time*. 4 (74). P. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.15276/ETR.04.2024.9>. [in Ukrainian].
8. Draft Law of Ukraine № 14156/2025 “On Amendments to the Law of Ukraine “On Development and State Support of Small and Medium-sized Enterprises in Ukraine” Regarding the Development of Social Enterprise”. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=14156.
9. Bychuk I., Karpenko O., et al. (2025). The Role of Higher Education in Promoting Socio-Economic Mobility: A Bibliographic Review. *Futurity Education*. 5. 1. C. 110–130. Retrieved from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/51259/2/O.Bazyl_O.Abilova_O.Karpenko_H.Mierienkov_A_SEI_1_FPSRSO.pdf
10. Cobigo, V. (2016). Social Inclusion: A Proposed Framework to Inform Policy and Service Outcomes Evaluation / V. Cobigo, R. Brown, Y. Lachapelle et al. *Inclusion*. 4. 4. P. 226–238.
11. Defourny, J. (2010). Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences / J. Defourny, M. Nyssens. *Journal of Social Entrepreneurship*. 1. 1. P. 32–53.
12. Hall E. (2010). Spaces of social inclusion and belonging for people with intellectual disabilities. E. Hall *Journal of Intellectual Disability Research*. 54, Supplement I. P. 48–57.
13. Social Enterprises and their Eco-systems: Developments in Europe *European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 2016. 218 p.

Дата надходження статті: 16.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-053.6:37.018.1:613.88

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.26>

Тетяна СПІРІНА

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульв. І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus Author ID: 57950126200

Людмила ГОРОБЧУК

аспірантка кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульв. І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0008-4123-0677

Бібліографічний опис статті: Спіріна, Т., Горобчук, Л. (2025). Роль батьківського виховання у сексуальній освіті підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 213–221, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.26>

РОЛЬ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ У СЕКСУАЛЬНІЙ ОСВІТІ ПІДЛІТКІВ

Відсутність ефективних програм сексуальної освіти підлітків призводить до формування у них спотворених уявлень про статеву-рольову поведінку, а також є одним із чинників зниження віку початку статевого життя. Через брак змістовної інформації про наслідки інтимних стосунків між чоловіком та жінкою, підлітки опановують специфіку таких взаємостосунків через власний, не завжди вдалий досвід, отримують необхідну інформацію у друзів, через інтернет-ресурси. У статті досліджується значення та вплив виховання батьків у процесі статевої соціалізації підлітків. Аналізуються дослідження, які дають зрозуміти необхідність впровадження сексуальної освіти, що буде підґрунтям безпечного майбутнього підлітків. А саме: роль батьків у сексуальній освіті підлітків та стилі їхніх взаємостосунків; проблеми партнерської співпраці сім'ї та школи у сексуальній соціалізації учнівської молоді; розвиток соціальних навичок підлітків у контексті сексуальної освіти; основні типи взаємин, які тим, чи іншим чином впливають на спілкування батьків та підлітків; суперечливі думки батьків щодо впровадження сексуальної освіти для дітей та підлітків. Як приклад відкритих та довірливих стосунків між батьками та підлітками описується теорія прив'язаності Джона Боулбі. Розглядаються напрямки побудови ефективного діалогу між батьками та підлітками щодо питань сексуальності, що відповідають принципам комплексної сексуальної освіти, підтримані Всесвітньою організацією охорони здоров'я та ЮНЕСКО. Аналізуються бар'єри, які заважають відкритій комунікації, культурні та соціальні стереотипи і упередження, релігійні та моральні переконання та пропонуються стратегії формування довірливих стосунків у сім'ї, які ґрунтуються на послідовному поєднанні емоційної підтримки, відкритої комунікації та поваги до автономії дитини. Визначено, що довірливі, відкриті й партнерські стосунки між батьками та підлітками сприяють формуванню відповідального ставлення до власної сексуальності, особистих меж і здорових міжособистісних взаємин та є необхідною умовою підвищення ефективності сексуальної освіти в сімейному середовищі.

Ключові слова: батьківське виховання, бар'єри, деструктивна поведінка, підлітки, сексуальна освіта, сімейна комунікація, сексуальність, соціальні медіа.

Tetiana SPIRINA

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blvr., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus Author ID: 57950126200

Liudmyla HOROBCHUK

Postgraduate student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blvr., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0008-4123-0677

To cite this article: Spirina, T., Horobchuk, L. (2026). Rol batkivskoho vykhovannya u seksualniy osviti pidlitkiv [The role of parental upbringing in adolescent sexual education]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 213–221, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.26>

THE ROLE OF PARENTAL UPBRINGING IN ADOLESCENT SEXUAL EDUCATION

The lack of effective sexual education programs for adolescents leads to the formation of distorted ideas about gender-role behavior, and is also one of the factors in lowering the age of onset of sexual activity. The article examines the importance and influence of parental upbringing in the process of sexual socialization of adolescents. It analyzes studies that make it clear that it is necessary to implement sexual education, which will be the basis for a safe future for adolescents. Namely: the role of parents in the sexual education of adolescents and their relationship styles; problems of partnership between family and school in the sexual socialization of students; development of social skills of adolescents in the context of sexual education; the main types of relationships that in one way or another affect communication between parents and adolescents; conflicting opinions of parents regarding the implementation of sex education for children and adolescents. John Bowlby's attachment theory is described as an example of open and trusting relationships between parents and adolescents. The directions for building an effective dialogue between parents and adolescents on sexuality issues are considered, which correspond to the principles of comprehensive sexuality education, supported by the World Health Organization and UNESCO. Barriers that hinder open communication, cultural and social stereotypes and prejudices, religious and moral beliefs are analyzed, and strategies for forming trusting relationships in the family are proposed, which are based on a consistent combination of emotional support, open communication, and respect for the child's autonomy. It has been determined that trusting, open and partnership relationships between parents and adolescents contribute to the formation of a responsible attitude towards one's own sexuality, personal boundaries and healthy interpersonal relationships and are a necessary condition for increasing the effectiveness of sex education in the family environment.

Key words: barriers, sex education, parenting, teenagers, family communication, sexuality, destructive behavior, social media.

Актуальність проблеми. Питання сексуальної освіти підлітків є актуальним, оскільки через брак змістовної інформації про наслідки інтимних стосунків між чоловіком та жінкою, підлітки опановують специфіку таких взаємостосунків через власний, не завжди вдалий досвід, отримують необхідну інформацію у друзів, через інтернет-ресурси. Зокрема, відсутність ефективних програм сексуальної освіти підлітків призводить до формування у них спотворених уявлень про статеворольову поведінку, а також є одним із чинників зниження віку початку статевого життя.

Актуальність проблеми підтверджується результатами Національної оцінки ситуації щодо сексуального та репродук-

тивного здоров'я і прав в Україні, проведеної у грудні 2023 року Технічною робочою групою з питань сексуального та репродуктивного здоров'я за ініціативи Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні (UNFPA). В умовах триваючої війни та зростання гуманітарних потреб зафіксовано високий рівень поширеності сексуального насильства з боку інтимного партнера та інших осіб, у тому числі сексуального насильства, пов'язаного з воєнними діями. Діти та підлітки віком до 18 років залишаються особливо вразливими до інфекцій, що передаються статевим шляхом, при цьому кількість випадків інфікування ВІЛ статевим шляхом продовжує зростати. Вагітність у дитячому та підлітковому віці й надалі

становить серйозну соціальну проблему з вираженими регіональними відмінностями, а також фіксується різке зростання кількості кримінальних абортів і летальних випадків, пов'язаних з ними. Крім того, за даними Глобального дослідження тягаря хвороб (Global Burden of Disease Study), рівень поширеності жіночого та чоловічого безпліддя в Україні є удвічі вищим порівняно з показниками країн Європейського Союзу (Дослідження, 2023).

У період з грудня 2019 року по червень 2020 року на замовлення Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA) в Україні Аналітичним центром Cedos у партнерстві з дослідницькою агенцією Info Sapiens було проведено дослідження, спрямоване на вивчення ставлення батьків і вчителів до впровадження комплексної сексуальної освіти, а також оцінку їхньої готовності брати участь у відповідних освітніх заходах. Результати опитування засвідчили, що 60 % батьків підтримують запровадження сексуальної освіти в закладах загальної середньої освіти. Водночас дослідження виявило наявність суттєвих бар'єрів, пов'язаних із недостатнім рівнем поінформованості та емоційним дискомфортом дорослих під час обговорення окремих тем сексуального виховання. Зокрема, частина батьків почувається неготовою до розмов про полощі (18 %) і менструації (12 %). До кола найбільш «чутливих» тем також належать сексуальні орієнтації, згода на сексуальні стосунки, прийняття рішення щодо початку статевого життя та використання коректних назв інтимних частин тіла (від 10 % до 18 % опитаних). Водночас такі питання, як профілактика ВІЛ/СНІДу, гендерна рівність та безпека в Інтернеті, викликають у батьків переважно сумніви щодо достатності власних знань, а не емоційний дискомфорт, що свідчить про потенційну готовність до підвищення обізнаності та участі в освітніх ініціативах (Дослідження, 2019).

Ще в одному дослідженні Центру гідності дитини Українського католицького університету щодо розв'язання питань сексуальних зловживань над дітьми в Україні зазначається, що в українських сім'ях не говорять про секс, сексуальні стосунки та сексуальність, але, водночас відповідальними за сексуальну просвіту, респонденти визнають батьків (93 %). Згідно зі свідченнями учасників даного дослід-

ження, близько 4 % з них стали жертвами зґвалтування в дитинстві, 23 % – жертвами сексуального насилля та/або домагань (в тому числі зґвалтування). Близько 40 % серед тих, хто зазнав сексуального насилля чи домагань у дитинстві, все таки, розповідали про ситуацію кому-небудь, близько 43 % – ні; 17 % – не дали відповіді на уточнююче питання (Дослідження, 2021).

Передумовою цим дослідженням послужила нестача знань та навичок як дорослими так і підлітками з тематики сексуальної освіти. На сьогодні, сексуальна освіта в школах не повністю відповідає Технічним рекомендаціям ЮНЕСКО, що зумовлює необхідність проведення адвокаційної роботи для створення і впровадження національних стандартів щодо сексуальної освіти на базі школи. Дані дослідження ілюструють запит українського суспільства на сексуальну освіту підлітків. Сексуальна освіта в умовах сучасних соціокультурних змін вимагає не лише інституційної підтримки, а й активної участі сім'ї, зокрема батьків. Саме в родині закладаються основи ставлення до тіла, інтимності, гендерних ролей і здорових стосунків. У цьому контексті важливо розглядати батьків не лише як джерело інформації, а як ключових агентів соціалізації, здатних формувати здорові уявлення про сексуальність через діалог та приклад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагому роль у формуванні сексуальної культури та відповідального ставлення до сексуального і репродуктивного здоров'я підлітків відіграють батьки або особи, які їх замінюють. Водночас більшість дорослих стикаються з психологічними бар'єрами у спілкуванні з дітьми на теми сексуальності, репродуктивного здоров'я та безпечної поведінки, а також відчувають брак знань і навичок для ініціювання таких розмов. Обмеженість сімейної комунікації з цих питань підсилює ризики для здоров'я та безпеки підлітків.

Т. Бондар розглядає роль батьків у сексуальній освіті підлітків та стилі їхніх взаємостосунків (Бондар, 2010); проблеми партнерської співпраці сім'ї та школи у сексуальній соціалізації учнівської молоді вивчають В. Кравець, С. Кравець (Кравець, Кравець, 2021); сексуальну освіту як складову здорового спо-

собу життя підлітків розглядають А. Даниленко та Т. Спіріна (Спіріна, Даниленко, 2023); виклики щодо впровадження сексуальної освіти підлітків в закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану досліджує Л. Горобчук (Горобчук, 2024); особливості розвитку здоров'язбережувального середовища в закладах загальної середньої освіти й впровадження сексуальної освіти дітей та підлітків розглядають А. Дуля, О. Карпенко, Ж. Петрочко (Карпенко, Петрочко, Дуля, 2025); про важливість запровадження в закладах освіти програм сексуальної освіти, створення просвітницьких проєктів, розвитку здоров'язбережувального освітнього середовища зазначають О. Карпенко, М. Лехолетова, Т. Спіріна, О. Швед (Лехолетова, Карпенко, Спіріна, Швед, 2025).

Метою статті є визначення ролі батьківського виховання у сексуальній освіті підлітків та обґрунтування напрямів соціально-педагогічної взаємодії з батьками щодо формування відповідального ставлення підлітків до сексуального здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Питання сексуальної освіти підлітків є нагальним та важливим, адже нестача об'єктивної, ґрунтовної, якісної інформації про інтимні стосунки між чоловіком та жінкою, про можливі наслідки таких стосунків, підлітки змушені дізнаватися методом «спроб та помилок». Для більшості підлітків джерелом інформації є, переважно, інтернет та друзі. Підліткам бракує навичок, знань та компетенцій, необхідних для ухвалення виважених й ефективних рішень щодо свого сексуального та репродуктивного здоров'я, що робить їх вразливими до різноманітних ризиків, що стосуються як їхнього здоров'я, так і їхньої безпеки.

О. Карпенко, Ж. Петрочко, Т. Спіріна у статті «Розвиток соціальних навичок підлітків у контексті сексуальної освіти» зазначають, що метою сексуальної освіти є формування у підлітків відповідального ставлення до інтимних стосунків, власного репродуктивного здоров'я, забезпечення науковою й неупередженою інформацією, яка сприятиме ухваленню виважених, усвідомлених рішень, пов'язаних зі статевим життям. Науковці наголошують, що змінити ставлення набагато складніше, ніж рівень знань щодо зраз-

ків сексуальної поведінки підлітків, а тому варто звернути увагу на такі складові щодо впровадження сексуальної освіти, як: знання, усвідомлення, ставлення, упевненість у можливості змінити поведінку, навички й уміння, поведінка (Петрочко, Карпенко, Спіріна, 2025).

Також, науковці зазначають, що сексуальна освіта є комплексним підходом до навчання та виховання, який передбачає формування знань, навичок, ставлень, загальнолюдських цінностей й охоплює фізичні, емоційні, соціально-культурні аспекти сексуальності. Отож, реалізація комплексних програм сексуальної освіти у закладах загальної середньої освіти сприятиме формуванню навичок комунікації, що дозволить підліткам спілкуватися, слухати, чути та домовлятися, покращенню їхньої здатності приймати виважені й усвідомлені рішення, допоможе підліткам захистити себе від насильства, небажаної вагітності, захворювань, що передаються статевим шляхом (Петрович, Спіріна, Козачок, 2025).

Відносини між батьками та підлітками відіграють ключову роль у формуванні особистості, соціального розвитку та психоемоційного стану молодшої людини. Саме в підлітковому віці діти проходять через інтенсивні зміни – фізіологічні, психологічні, соціальні – і потребують підтримки, розуміння та прийняття з боку дорослих, особливо батьків або осіб, які їх виховують. Підтримка та визнання з боку батьків допомагають підлітку розвивати впевненість у собі, відчуття власної цінності та ідентичності. Теплі, довірливі відносини з батьками забезпечують емоційне благополуччя підлітка та знижують рівень тривожності і депресії. Взаємостосунки між батьками – перші моделі для наслідування. Здорові взаємини допомагають молодій людині будувати позитивні стосунки з іншими: однолітками, вчителями, партнерами. Відкрита комунікація та залученість батьків зменшують ймовірність того, що підліток буде залучений до вживання психоактивних речовин, ранніх сексуальних стосунків або злочинної поведінки.

І саме, в період пубертату відносини між батьками та підлітками, що наповнені конфліктами та негативом, можуть нести за собою психоемоційні труднощі, порушення поведінки, проблеми з навчанням та самореаліза-

цією, пошук підтримки «на стороні», наслідування деструктивних моделей поведінки. Підлітки, які відчувають відчуження, жорстку критику або ігнорування з боку батьків, можуть страждати від тривоги, депресії, агресії, відчуття самотності. Конфліктні або авторитарні стосунки часто призводять до девіантної поведінки, бунту, нехтування правилами, порушення меж. Відсутність підтримки вдома може знизити мотивацію до навчання, спричинити низьку успішність або навіть передчасне припинення навчання. Уразливі підлітки можуть звертатися до однолітків або сторонніх дорослих у пошуках розуміння, що іноді веде до залежних або небезпечних стосунків. У токсичних сімейних відносинах підлітки засвоюють неефективні стратегії вирішення конфліктів, що може позначитися на їхніх майбутніх партнерських або батьківських ролях (Профілактика деструктивної поведінки підлітків, 2022).

Підлітки, які перебувають на певному етапі соціального й психофізичного розвитку мають різні соціальні ідентичності, що у поєднанні з індивідуальним досвідом впливає на можливості шукати і отримувати доступ до інформації різного контенту. Підлітковий вік є періодом активного формування ціннісних орієнтацій і поведінкових практик.

Соціальні медіа мають суттєвий вплив на формування у підлітків відповідального ставлення до власного здоров'я та є потужним інструментом впливу на ставлення підлітків до здоров'я, який може як підтримувати здорову поведінку та здоров'язбереження, так і провокувати деструктивну поведінку. Зокрема, науковці наголошують на особливостях здійснення соціально-педагогічної діяльності соціального працівника в закладі освіти в контексті формування у підлітків відповідального ставлення до власного здоров'я та підвищення позитивного потенціалу соціальних медіа, шляхом розвитку медіаграмотності серед підлітків, проведення активної просвітницької діяльності в соціальних мережах, інтегрування цифрових інновацій у діяльності соціальних працівників, задля створення безпечного інформаційного середовища (Карпенко, Спіріна, Лехолетова, Швед, 2025).

Т. Бондар, С. Долинська, З. Огороднійчук, О. Скрипченко зазначають, що існує три осно-

вних типи взаємин, які тим, чи іншим чином впливають на спілкування батьків та підлітків. А саме, регламентоване спілкування: взаємини, які спираються на офіційно зафіксовані права та обов'язки; нерегламентоване або довірливе спілкування: взаємини, що будуються на потребі розуміти один одного та прагненні до емоційного контакту і допомоги іншому; неорганізоване, випадкове спілкування: спілкування, що виникає при відсутності прихильності один до одного або байдужості. Науковцями звертається увага на те, що третій тип спілкування охарактеризовує, швидше за все, вимушені взаємини, які викликають стан фрустрації, оскільки це спілкування не відповідає внутрішній потребі в ньому, як однієї, так і іншої сторони. Як цей тип взаємин, так і «регламентоване спілкування» не задовольняють потребу підлітка у спілкуванні, не дають відповідей на його хвилюючі питання і спонукають шукати відповіді в соціальних мережах або в колі однолітків. «Довірливе спілкування» навпаки, сприяє встановленню глибоких емоційних та духовних родинних зв'язків, зміцнює батьківський авторитет та розширює можливості впливу дорослих на свідомість і поведінку підлітків (Бондар, Долинська, Огороднійчук, Скрипченко, 2010).

Підкреслюється, що сексуальна соціалізація дитини повинна починатися з батьків, які для себе мають визначити власну позицію щодо питань статі, гендеру, сексу, орієнтації – що буде першим кроком готовності до будь-якої розмови. Саме, ці теми є особливо складними для дорослих, а от підлітки сприймають їх як належне і не вбачають у цьому щось жахливе. Головними ознаками у розмовах про секс та сексуальність мають бути довіра і відкритість і, необов'язково заглиблюватись одразу в тему сексу, можна почати говорити про потреби тіла, любов, взаємини (Кравець, 2021).

Суперечливі думки батьків щодо впровадження сексуальної освіти для дітей та підлітків підкреслюють зарубіжні науковці. Більшість батьків зазначає, що сексуальна освіта має бути спільним процесом між батьками та навчальними закладами, підкреслюючи, що внесок навчального закладу має бути вищим. Однак багато батьків/опікунів висловили важливість того, щоб їхні діти мали доступ

до комплексної програми сексуальної освіти в початковій школі. Деякі дорослі вказують, що окремі теми, як «профілактика абортів», «сексуальне насильство», «захворювання, що передаються статевим шляхом», варто проговорювати саме вдома, а, деякі навпаки, говорять, що саме ці теми варто розглядати під час уроків (Робінсон, Сміт, Дейвіс, 2017).

За визначенням Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), комплексна сексуальна освіта розглядається як системний освітній процес, спрямований на засвоєння знань і формування умінь у когнітивній, емоційній, фізичній та соціальній сферах сексуальності. Дослідження ЮНЕСКО засвідчують, що впровадження такої освіти пов'язане з відтермінуванням початку сексуального життя, зниженням рівня підліткової вагітності та кількості абортів, підвищенням використання засобів контрацепції, а також зі зменшенням проявів дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (UNESCO, 2000).

Разом із тим, на довірливе спілкування між батьками та підлітками можуть впливати деякі бар'єри. А саме, культурні та соціальні стереотипи і упередження, наприклад: «про це говорити не можна, бо це зіпсує дитину», батьки можуть боятися, що розмова спровокує ранні сексуальні стосунки, а в деяких сім'ях тема сексуальності вважається забороненою чи непристойною, і як наслідок: підлітки шукають інформацію в Інтернеті чи серед однолітків, що часто призводить до дезінформації. Ще одним бар'єром є нестача знань та впевненості у батьків, що проявляється через не отримання дорослими належної сексуальної освіти, брак знань про сучасні методи контрацепції, права та гендерні питання, існує страх «сказати щось неправильно» або бути висміяними дітьми (De Meyer, Al-Baghdadi, Michielsen, 2024).

Часто дорослі, просто, не вміють відверто говорити про інтимні речі, відчувають незручність через різницю поколінь, бояться порушити приватність підлітка, і як наслідок: батьки уникають теми або обмежуються загальними фразами; діалог не відбувається або має поверховий характер. Підлітки загалом, формують знання із соціальних мереж, інтернету та попкультури. Дорослі, доволі часто, спираються на традиційні уявлення,

власний досвід чи релігійні переконання. І, така інформаційна «прірва» призводить до страхів, непорозуміння та конфліктів, в результаті – підлітки не довіряють порадам батьків, вважаючи їх застарілими.

Доволі часто у дорослих присутній страх втрати авторитету або контролю, батьки бояться що, підіймаючи «дорослі» теми, їм доведеться визнати незалежність дитини і тому все зводиться до заборон, замість відкритої розмови. На виховання батьками підлітків можуть впливати релігійні та моральні переконання. Деякі батьки сприймають сексуальність виключно через призму моралі чи віри і звідси формується установка «сексуальність = гріх/небезпека», підлітки отримують заборону, яку, іноді, виникає бажання порушити, а не просвітницький меседж (Noorman, Daas, Wit, 2022).

Невпевненість, страх, заборони з боку дорослих відображаються в емоційних бар'єрах підлітків. Боязнь осуду чи покарання з боку батьків, відчуття, що батьки не зрозуміють, сором говорити на інтимні теми з дорослими породжують у підлітків замовчування, дистанціювання, пошук відповідей в однолітків.

Отже, основні бар'єри у спілкуванні між батьками та підлітками про сексуальність та секс – це табу, нестача знань, сором, розрив поколінь і страхи з обох сторін. Подолати їх можна через: підвищення обізнаності батьків; формування навичок відкритої комунікації; підтримку довірливих стосунків у сім'ї або через залучення фахівців і інформаційні ресурси.

Кожна дитина, в подальшому підліток, так чи інакше, запрограмована шукати близькості з дорослим, який забезпечить їй безпеку, захист і підтримку. І, саме відчуття близькості, лежить в основі Теорії прив'язаності Джона Боулбі – психологічної концепції, яка пояснює як ранні емоційні зв'язки дитини з основним доглядальником впливають на її подальший психічний розвиток, міжособистісні стосунки та емоційну регуляцію. Надійна прив'язаність створює безпечний простір для відкритої комунікації, зокрема щодо питань тіла, кордонів, почуттів і сексуальності. Підлітки, які мають досвід емоційно доступних і приймаючих батьків, частіше звертаються до них за

інформацією, демонструють довіру до батьківських джерел знань, краще інтегрують норми згоди, поваги та відповідальності за власну поведінку.

У межах сучасних підходів до сексуальної освіти, зокрема комплексної сексуальної освіти, прив'язаність розглядається як важливий психосоціальний чинник розвитку особистості. Принципи комплексної сексуальної освіти підтримані Всесвітньою організацією охорони здоров'я та ЮНЕСКО, наголошують на розвитку емоційної компетентності, формуванні здорових стосунків, усвідомленні особистих меж і згоди (Вертель, 2024).

Батьківсько-дитячі відносини є критично важливими для здорового розвитку підлітків. Позитивна, підтримуюча атмосфера в родині формує міцний емоційний фундамент, тоді як хронічний конфлікт чи емоційна дистанція можуть мати довготривалі негативні наслідки. Соціальні працівники, педагоги, психологи мають відігравати роль посередників і підтримки, допомагаючи батькам та підліткам будувати здорову комунікацію.

Напрямами соціально-педагогічної взаємодії з батьками щодо формування відповідального ставлення підлітків до сексуального здоров'я можуть бути наступні: партнерська модель взаємодії, замість авторитарного стилю виховання, що передбачає рівноправний обмін думками та емоційною підтримкою; набуття навичок активного слухання, вияв емоційної чуйності й прийняття без засудження – дозволять зняти напругу та сприяти довірі; освітній супровід для батьків – тренінги, інформаційні ресурси, консультації з фахівцями допоможуть батькам долати бар'єри та підвищувати компетентність.

Висновки. Батьківське виховання є критично важливим чинником у формуванні здорової сексуальності підлітків. Побудова ефективного діалогу вимагає соціально-психологічної підготовки батьків, подолання культурних табу й підтримки з боку фахівців. Застосування партнерських моделей комунікації та розвиток емоційного інтелекту сприяють формуванню стійких і здорових сімейних стосунків, що слугують захисним фактором для підлітків у процесі статевої соціалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар Т. В. Стиль взаємин між підлітками та батьками. *Ukr. socium*. 2010. № 4(35). С. 31–39. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/31-39_no-4_vol-35_2010_UKR.pdf
2. Вертель А. Теорія прив'язаності Джона Боулбі як альтернатива психоаналітичним уявленням про ранній соціально-емоційний розвиток дитини. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2024. т. 2. № 31. с. 17–24. DOI: <https://doi.org/10.33842/22195203-2024-02-15-2-31-17-24>
3. Горобчук Л. Л. Виклики впровадження сексуальної освіти підлітків в закладах загальної середньої освіти під час воєнного стану. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 4. 22–29. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29>
4. Карпенко О., Петрович Ж., Дуля А. Сексуальна освіта дітей та підлітків у контексті розвитку здоров'язбережувального середовища в умовах закладу загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 3. 80–87. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.3.11>
5. Кравець В. П., Кравець С. В. Проблеми співпраці сім'ї та школи у сексуальній соціалізації учнівської молоді. *GRAIL OF SCIENCE : міжнародний науковий журнал*. 2021. № 7 (Серпень, 2021). С. 244–250. URL: <https://old.ksada.org/repozitarij/dizseredov/dizseredov-repozitarij-naucovi-publikaczii-47.pdf#page=245>
6. Лехолетова М., Карпенко О., Спіріна Т., Швед О. Вплив соціальних медіа на формування у підлітків відповідального ставлення до здоров'я. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 4. С. 52–61. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.4.8>
7. Обізнаність та ставлення вчительської спільноти і батьків до комплексної сексуальної освіти. *Cedos*. 2020. URL: <https://cedos.org.ua/researches/obiznanist-ta-stavlennia-vchytelskoi-spilnoty-i-batkiv-do-kompleksnoi-seksualnoi-osvity/>
8. Петрович В., Спіріна Т., Козачок Р. До питання сексуальної освіти підлітків у закладах загальної середньої освіти. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 2. 192–197. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.25>
9. Петрович Ж., Карпенко О., Спіріна Т. Розвиток соціальних навичок підлітків у контексті сексуальної освіти. *Social Work and Education*. 2025. Vol. 12, No. 3. pp. 367–374. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.3.5>
10. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред. : Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с. URL: <https://www.researchgate.net/publication/361903322>

11. Robinson K., Smith E., Davie C. Responsibilities, tensions and ways forward: parents' perspectives on children's sexuality education. *Sex Education*. 2017. Vol. 17, No. 3. P. 333–347. <https://doi.org/10.1080/14681811.2017.1301904>
12. Сексуальне насилля в Україні: від усвідомлення до захисту : проєкт / Центр гідності дитини. 2021. 21 с. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/Zvit_Seksualne-nasyllya_2021.pdf
13. Спіріна Т. П., Даниленко А. В. Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*. 2023. № 1. С. 104–109. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua>
14. De Meyer S., Al-Baghdadi S., Michielsen K. Parental involvement in school-based sexuality education in the WHO European Region: Findings from a scoping review and expert consultations. *Sex Education*. 2024. 5 (3). 406–422. <https://doi.org/10.1080/14681811.2024.2347939>
15. Noormann M. A. J., den Daas C., de Wit J. B. F. How parents' ideals are offset by uncertainty and fears: A systematic review of the experiences of European parents regarding the sexual education of their children. *The Journal of Sex Research*. 2022. 60 (7). 1034–1044. <https://doi.org/10.1080/00224499.2022.2064414>
16. UNESCO. Ukraine – Profile. URL: <https://healtheducationresources.unesco.org/index.php/taxonomy/term/1657?pg=24>
17. UNFPA Україна. Оцінка ситуації щодо сексуального та репродуктивного здоров'я і прав в Україні: аналітичне дослідження. UNFPA, Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні. Київ, 24 січ. 2025. URL: <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/2025>

REFERENCES:

1. Bondar, T. V. (2010). Styl vzaiemyn mizh pidlitkami ta batkami [Styles of relationships between adolescents and parents]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian Society*, 4(35), 31–39. Retrieved from https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/10/31-39_no-4_vol-35_2010_UKR.pdf
2. Vertel, A. (2024). Teoriia pryv'iazanosti Dzhona Boulbi yak alternatyva psykhoanalitichnym uiavlenniam pro rannii sotsialno-emotsiyni rozvytok dytyny [John Bowlby's attachment theory as an alternative to psychoanalytic views on early socio-emotional child development]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohika – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy*, 2(31), 17–24. <https://doi.org/10.33842/22195203-2024-02-15-2-31-17-24>
3. Horobchuk, L. L. (2024). Vykyky vprovadzhennia seksualnoi osvity pidlitkiv v zakladakh zahalnoi serednoi osvity pid chas voiennoho stanu [Challenges of implementing sexual education for adolescents in general secondary education institutions during martial law]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka – Social Pedagogy: Theory and Practice*, (4), 22–29. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-4-22-29>
4. Karpenko, O., Petrochko, Zh., & Dulia, A. (2025). Seksualna osvita ditei ta pidlitkiv u konteksti rozvytku zdoroviazberezhualnoho seredovyscha v umovakh zakladu zahalnoi serednoi osvity [Sexual education of children and adolescents in the context of developing a health-preserving environment in general secondary education institutions]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (3), 80–87. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.3.11>
5. Kravets, V. P., & Kravets, S. V. (2021). Problemy spivpratsi simi ta shkoly u seksualnii sotsializatsii uchnivskoi molodi [Problems of cooperation between family and school in the sexual socialization of students]. *Grail of Science*, (7), 244–250. Retrieved from <https://old.ksada.org/repozitarij/dizseredov/dizseredov-repozitarij-naucovi-publikaczii-47.pdf#page=245>
6. Lekholetova, M., Karpenko, O., Spirina, T., & Shved, O. (2025). Vplyv sotsialnykh media na formuvannia u pidlitkiv vidpovidalnoho stavlennia do zdorovia [The influence of social media on the formation of adolescents' responsible attitudes toward health]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (4), 52–61. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.4.8>
7. Cedos. (2020). *Obiznanist ta stavlennia vchytelskoi spilnoty i batkiv do kompleksnoi seksualnoi osvity* [Awareness and attitudes of the teaching community and parents toward comprehensive sexuality education]. Retrieved from <https://cedos.org.ua/researches/obiznanist-ta-stavlennia-vchytelskoi-spilnoty-i-batkiv-do-kompleksnoi-seksualnoi-osvity/>
8. Petrovych, V., Spirina, T., & Kozachok, R. (2025). Do pytannia seksualnoi osvity pidlitkiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity [On the issue of adolescent sexual education in general secondary education institutions]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (2), 192–197. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.25>
9. Petrochko, Zh., Karpenko, O., & Spirina, T. (2025). Rozvytok sotsialnykh navychok pidlitkiv u konteksti seksualnoi osvity [Development of adolescents' social skills in the context of sexual education]. *Social Work and Education*, 12(3), 367–374. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.3.5>
10. Zhuravel, T. (Ed.), & Udovenko, Yu. (Eds.). (2022). *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv* [Prevention of destructive behavior of adolescents]. Kyiv: FOP Buria O. D. Retrieved from <https://www.researchgate.net/publication/361903322>
11. Robinson, K., Smith, E., & Davie, C. (2017). Responsibilities, tensions and ways forward: Parents' perspectives on children's sexuality education. *Sex Education*, 17(3), 333–347. <https://doi.org/10.1080/14681811.2017.1301904>

12. Tsentr hidnosti dytyny. (2021). *Seksenalne nasyllia v Ukraini: vid usvidomlennia do zakhystu* [Sexual violence in Ukraine: From awareness to protection]. Retrieved from https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/Zvit_Seksenalne-nasyllia_2021.pdf
13. Spirina, T. P., & Danylenko, A. V. (2023). Seksualna osvita yak skladova zdravoho sposobu zhyttia pidlitkiv [Sexual education as a component of a healthy lifestyle of adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, (1), 104–109. Retrieved from <http://journals.vnu.volyn.ua>
14. De Meyer, S., Al-Baghdadi, S., & Michielsen, K. (2024). Parental involvement in school-based sexuality education in the WHO European Region: Findings from a scoping review and expert consultations. *Sex Education*, 5(3), 406–422. <https://doi.org/10.1080/14681811.2024.2347939>
15. Noorman, M. A. J., den Daas, C., & de Wit, J. B. F. (2022). How parents' ideals are offset by uncertainty and fears: A systematic review of the experiences of European parents regarding the sexual education of their children. *The Journal of Sex Research*, 60(7), 1034–1044. <https://doi.org/10.1080/00224499.2022.2064414>
16. UNESCO. (n.d.). *Ukraine – profile*. Retrieved from <https://healtheducationresources.unesco.org/index.php/taxonomy/term/1657?pg=24>
17. UNFPA Ukraine. (2025). *Otsinka sytuatsii shchodo seksualnoho ta reproduktyvnoho zdorovia i prav v Ukraini: Analitychne doslidzhennia* [Assessment of the situation regarding sexual and reproductive health and rights in Ukraine: Analytical study]. Kyiv. Retrieved from <https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/2025>

Дата надходження статті: 27.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 373.5.012:364.63]:343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.27>

Тетяна СПІРІНА

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus Author ID: 57950126200

Олена КАРПЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

Жанна ПЕТРОЧКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-4413-1243

Scopus Author ID: 57370829500

Бібліографічний опис статті: Спіріна, Т., Карпенко, О., Петрочко, Ж. (2026). Виклики та можливості соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 222–229, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.27>

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті актуалізовано проблему соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану як одного з ключових викликів для сучасних закладів вищої освіти. Повномасштабна війна істотно трансформувала освітнє середовище, посилюючи психоемоційне напруження студентської молоді, актуалізуючи травматичний досвід, втрати, вимушене переміщення, соціальну фрустрацію та зростання конфліктності міжособистісних взаємодій.

У таких умовах ризики проявів булінгу, зокрема його латентних та онлайн-форм, набувають нових змістових і організаційних характеристик, що потребує переосмислення підходів до профілактичної діяльності у закладах вищої освіти.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та аналітичний розгляд викликів і можливостей соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану. У процесі дослідження використано методи теоретичного аналізу і синтезу, узагальнення та систематизації наукових джерел, порівняння, а також аналіз нормативно-правових документів у сфері протидії булінгу та забезпечення безпечного освітнього середовища.

У статті окреслено ключові виклики соціально-педагогічної профілактики булінгу в умовах війни, серед яких: зростання психосоціальних ризиків у студентському середовищі; стигматизація окремих категорій здобувачів освіти; обмеженість ресурсів служб підтримки; фрагментація комунікацій у дистанційному та змішаному форматах навчання; поширення латентних форм булінгу та кібербулінгу.

Водночас визначено можливості закладів вищої освіти щодо посилення профілактичної діяльності через розвиток системи соціально-психологічного супроводу, міждисциплінарну взаємодію фахівців, запровадження травма-інформованого підходу, формування культури нульової толерантності до насильства, залучення студентського самоврядування та використання волонтерських і менторських практик.

Зроблено висновок, що соціально-педагогічна профілактика булінгу в умовах воєнного стану має розглядатися як системний, багаторівневий процес, спрямований на формування безпечного освітнього середовища, підтримку психосоціального благополуччя здобувачів вищої освіти, зміцнення резильєнтності університетської спільноти та утвердження цінностей поваги, гідності і солідарності.

Ключові слова: булінг, соціально-педагогічна профілактика, заклад вищої освіти, здобувачі вищої освіти, воєнний стан, безпечне освітнє середовище, травма-інформований підхід.

Tetiana SPIRINA

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blrd., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus Author ID: 57950126200

Olena KARPENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blrd., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

Zhanna PETROCHKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo blrd., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-4413-1243

Scopus Author ID: 57370829500

To cite this article: Spirina, T., Karpenko, O., Petrochko, Zh. (2026). Systemnyy pidkhid do profilaktyky bulinhu v zakladi zahal'noyi seredn'oyi osvity [Systematic approach to the prevention of bullying in institutions of general secondary education]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 222–229, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.27>

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF SOCIAL AND EDUCATIONAL PREVENTION OF BULLYING AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW

The article highlights the problem of social and educational prevention of bullying among higher education students in conditions of martial law as one of the key challenges for modern higher education institutions. Full-scale war has significantly transformed the educational environment, increasing the psycho-emotional stress of students, bringing to the fore traumatic experiences, losses, forced displacement, social frustration, and increased conflict in interpersonal interactions.

In such conditions, the risks of bullying, in particular its latent and online forms, take on new substantive and organizational characteristics, which requires a rethinking of approaches to preventive activities in higher education institutions.

The purpose of the article is to provide a theoretical justification and analytical review of the challenges and opportunities for socio-pedagogical prevention of bullying among higher education students in conditions of martial law. The research uses methods of theoretical analysis and synthesis, generalization and systematization of scientific sources, comparison, as well as analysis of regulatory and legal documents in the field of counteracting bullying and ensuring a safe educational environment.

At the same time, the possibilities of higher education institutions to strengthen preventive activities through the development of a system of social and psychological support, interdisciplinary interaction between specialists, the introduction of a trauma-informed approach, the formation of a culture of zero tolerance for violence, the involvement of student self-government, and the use of volunteer and mentoring practices have been identified.

It was concluded that social and educational prevention of bullying in conditions of martial law should be considered as a systematic, multilevel process aimed at creating a safe educational environment, supporting the psychosocial well-being of higher education students, strengthening the resilience of the university community, and promoting the values of respect, dignity, and solidarity.

Key words: bullying, social and educational prevention, higher education institution, higher education students, martial law, safe educational environment, trauma-informed approach.

Постановка проблеми. Формування безпечного та підтримувального освітнього середовища є одним із ключових завдань закладів вищої освіти в сучасних соціальних умовах. Булінг у студентському середовищі, попри традиційне асоціювання з закладами загальної середньої освіти, залишається актуальною і складною соціально-педагогічною проблемою в системі вищої освіти. Його прояви негативно впливають на психосоціальне благополуччя здобувачів вищої освіти, академічну успішність, міжособистісні взаємини та загальний клімат університетської спільноти.

Умови воєнного стану суттєво загострили низку ризиків, пов'язаних із деструктивними формами взаємодії у студентському середовищі. Тривале психоемоційне напруження, досвід втрат, вимушене переміщення, нестабільність життєвих обставин, поєднання очного, дистанційного та змішаного форматів навчання створюють сприятливе підґрунтя для зростання конфліктності, агресивних проявів і латентних форм булінгу, зокрема в цифровому освітньому просторі. У цих умовах булінг набуває нових характеристик, стає менш видимим, але не менш руйнівним за своїми наслідками.

Особливої уваги потребує соціально-педагогічний вимір профілактики булінгу в закладах вищої освіти. На відміну від суто психологічних або дисциплінарних підходів, соціально-педагогічна профілактика орієнтована на системну роботу з освітнім середовищем, соціальними ролями і взаємодіями здобувачів освіти, формування цінностей ненасильницької комунікації, взаємної поваги та відповідальності (Карпенко та ін., 2024). В умовах воєнного стану цей підхід набуває особливої значущості, оскільки дозволяє поєднувати превентивні заходи з підтримкою резильєнтності студентської молоді та університетської спільноти загалом.

Попри наявність нормативно-правових механізмів протидії булінгу та зростання наукового інтересу до проблеми насильства в освітньому середовищі, питання соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану залишається недостатньо розробленим у наукових дослідженнях. Наявні напрацювання здебільшого зосереджені на окремих

формах реагування або локальних практиках, не завжди враховуючи комплексність воєнного контексту та інституційну роль закладу вищої освіти як суб'єкта профілактичної діяльності.

У зв'язку з цим актуалізується потреба в теоретичному осмисленні викликів і можливостей соціально-педагогічної профілактики булінгу в системі вищої освіти в умовах воєнного стану, а також у визначенні напрямів удосконалення профілактичної роботи, спрямованої на формування безпечного освітнього середовища та підтримку психосоціального благополуччя здобувачів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема булінгу в освітньому середовищі впродовж останніх років перебуває у фокусі уваги українських науковців, які розглядають її як складне соціально-психологічне та соціально-педагогічне явище, зумовлене сукупністю індивідуальних, міжособистісних та інституційних чинників.

У сучасних дослідженнях булінг трактується не лише як форма агресивної поведінки, а як стійка модель насильницької взаємодії, що відтворюється в освітньому просторі та має довготривалі негативні наслідки для учасників освітнього процесу (Бойчук, 2021; Мельничук, Чуприна, 2023).

У наукових працях акцентується, що булінг є соціально-психологічним феноменом, який формується в контексті нерівності сил, порушення комунікації та дефіциту підтримувального освітнього середовища. Зокрема, П. Бойчук, М. Козігора та А. Романюк (2021) підкреслюють багатовимірність булінгу, звертаючи увагу на його психологічні, соціальні та педагогічні складові, а також на роль освітнього середовища у відтворенні або стримуванні насильницьких практик. Подібні підходи простежуються і в узагальнювальних роботах, де булінг аналізується як явище, що потребує комплексного міждисциплінарного реагування (Мельничук, Чуприна, 2023).

Значна частина наукових досліджень присвячена вивченню детермінанту булінгу та його наслідків. У соціально-педагогічному аспекті булінг пов'язується з особливостями соціалізації, порушенням норм взаємодії, недостатнім рівнем соціальної компетентності та низькою ефективністю превентивної роботи в закладах освіти (Бриндіков, Місінкевич, 2025). Автори

наголошують, що наслідки булінгу виходять за межі освітнього процесу, впливаючи на психічне здоров'я, самооцінку, соціальну активність і життєві стратегії молоді. У крайніх проявах булінг розглядається як фактор ризику саморуйнівної поведінки, що підтверджується результатами досліджень у галузі психології та права (Суденко, 2021).

Важливим напрямом досліджень є аналіз форм і проявів булінгу. У працях Л. Міхеєвої та С. Чорного (2024) детально описано різноманіття проявів булінгу в освітньому середовищі, включно з психологічним, соціальним та вербальним насильством. Окрему увагу приділено латентним формам агресії, які складніше ідентифікувати, але які мають не менш руйнівний вплив на освітній клімат. Питання психологічного насильства в організаційному середовищі, зокрема в освітніх інституціях, розкривається також у дослідженнях, присвячених деструктивним комунікативним практикам і токсичним формам взаємодії (Сахарова та ін., 2022).

Суттєвий пласт наукових праць присвячено профілактиці булінгу. У дослідженнях наголошується, що ефективна профілактика має носити системний характер і бути інтегрованою в освітню політику закладу освіти (Бондар, Лях, Нохріна, 2023). Зокрема, системний підхід передбачає узгоджену діяльність адміністрації, педагогічних і соціально-педагогічних працівників, психологічних служб, а також активне залучення здобувачів освіти. Вітчизняні автори підкреслюють важливість формування культури ненасильницької взаємодії та безпечного освітнього середовища як базової умови профілактики булінгу (Пристемський, 2023).

Окремий інтерес становлять дослідження зарубіжного досвіду профілактики булінгу, де акцент робиться на превентивних програмах, міждисциплінарній співпраці та розвитку соціальних навичок у здобувачів освіти (Бондар, 2024). Аналіз міжнародних практик дозволяє стверджувати, що найбільш ефективними є моделі, які поєднують освітні, соціально-педагогічні та організаційні заходи, орієнтовані на довгострокові зміни в освітньому середовищі.

У контексті соціально-педагогічної профілактики важливу роль відіграють суб'єкти освітнього процесу. Дослідження підкрес-

люють значення кураторів академічних груп, соціальних педагогів і наставників як ключових агентів формування безпечного та підтримувального середовища, особливо в закладах вищої освіти (Бриндіков, 2020).

Технологічний вимір профілактики, зокрема використання програм, алгоритмів реагування та інституційних механізмів підтримки, також розглядається як важлива складова системної протидії булінгу (Міхеєва, 2020).

Попри значну кількість наукових напрацювань, більшість досліджень зосереджені на проблематиці булінгу в закладах загальної середньої освіти або на окремих аспектах протидії цьому явищу. Водночас питання соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти, особливо в умовах воєнного стану, залишаються недостатньо систематизованими і потребують подальшого теоретичного осмислення та наукового аналізу (Спіріна та ін., 2024). Це зумовлює актуальність дослідження викликів і можливостей профілактичної діяльності ЗВО в сучасних соціальних умовах.

Мета статті. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та аналіз викликів і можливостей соціально-педагогічної профілактики булінгу серед здобувачів вищої освіти в умовах воєнного стану.

У дослідженні застосовано методи теоретичного аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та систематизації наукових джерел, а також аналіз нормативно-правових документів у сфері протидії булінгу та забезпечення безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. У сучасних наукових дослідженнях булінг розглядається як складне соціально-психологічне і соціально-педагогічне явище, що формується в освітньому середовищі за умов дисбалансу влади, дефіциту підтримки та порушення норм міжособистісної взаємодії (Бойчук та ін., 2021; Мельничук, Чуприна, 2023). Хоча значна частина наукових праць традиційно зосереджена на закладах загальної середньої освіти, останніми роками зростає увага до проблеми булінгу серед здобувачів вищої освіти, де він набуває більш латентних і соціально прийнятних форм (Спіріна та ін., 2024).

Науковці наголошують, що в умовах університетського середовища булінг часто проявля-

ється не у відкритій фізичній агресії, а через психологічний тиск, соціальну ізоляцію, знецінення, приниження, а також у формах кібербулінгу (Міхеєва, Чорний, 2024; Сахарова та ін., 2022). Така специфіка ускладнює його своєчасне виявлення і потребує застосування саме соціально-педагогічних механізмів профілактики.

Воєнний стан істотно загострює соціально-педагогічні ризики, пов'язані з проявами булінгу у студентському середовищі. Наукові підходи до аналізу детермінант булінгу вказують, що тривале психоемоційне напруження, фрустрація, порушення соціальних зв'язків і нестабільність освітнього процесу є чинниками, які підвищують імовірність агресивної або віктимної поведінки (Бриндіков, Місінкевич, 2025).

В умовах поєднання очного, дистанційного та змішаного форматів навчання, актуалізується проблема латентних форм булінгу, насамперед кібербулінгу, що складно фіксується в межах формальних процедур реагування (Саволук, 2023). Додатковим викликом є стигматизація окремих груп здобувачів освіти, зокрема внутрішньо переміщених осіб, студентів із деокупованих територій або осіб з травматичним воєнним досвідом, що може провокувати соціальне відчуження та конфліктність.

В умовах воєнного стану соціально-педагогічна профілактика булінгу в закладах вищої освіти стикається з низкою системних викли-

ків, зумовлених як трансформацією освітнього середовища (табл.1).

Попри наявні виклики, заклади вищої освіти володіють значним потенціалом для реалізації ефективної соціально-педагогічної профілактики булінгу. Дослідження наголошують, що найбільш результативними є системні моделі профілактики, інтегровані в освітню політику закладу та підтримані управлінськими рішеннями (Бондар, Лях, Нохріна, 2023; Пристемський, 2023).

Важливу роль відіграє діяльність суб'єктів соціально-педагогічного впливу, зокрема кураторів академічних груп, які можуть виступати посередниками між адміністрацією, студентами та службами підтримки (Бриндіков, 2020). Додатковим ресурсом є впровадження технологічної підтримки профілактики булінгу, що передбачає чіткі алгоритми реагування, просвітницькі програми та системну комунікацію зі здобувачами освіти (Міхеєва, 2020).

На основі узагальнення наукових підходів доцільно розглядати соціально-педагогічну профілактику булінгу в ЗВО як багаторівневий процес (табл. 2).

Узагальнення результатів аналізу наукових джерел дозволяє стверджувати, що в умовах воєнного стану соціально-педагогічна профілактика булінгу має виходити за межі реактивного реагування на окремі випадки. Вона повинна бути спрямована на формування резильєнтного освітнього середовища, здатного

Таблиця 1

Ключові виклики соціально-педагогічної профілактики булінгу в ЗВО в умовах воєнного стану

Виклик	Зміст
Латентність булінгу	Переважаючі психологічні і цифрові форми насильства
Обмежені ресурси підтримки	Перевантаженість психологічних і соціально-педагогічних служб
Психоемоційне виснаження	Зростання рівня стресу, тривожності, фрустрації серед здобувачів освіти
Стигматизація окремих груп	Соціальне відчуження і маргіналізація
Фрагментація освітнього середовища	Ослаблення соціальних зв'язків у дистанційному форматі

Таблиця 2

Рівні соціально-педагогічної профілактики булінгу в ЗВО

Рівень	Зміст
Груповий	Діяльність кураторів, робота з академічними групами
Індивідуальний	Консультації, підтримка, розвиток соціальних навичок
Інституційний	Політики нульової толерантності, нормативні механізми, системи реагування
Організаційний	Робота служб підтримки, міждисциплінарна взаємодія

зменшувати соціальну напругу, підтримувати згуртованість студентської спільноти та запобігати відтворенню насильницьких моделей взаємодії.

На відміну від локальних профілактичних заходів, системний соціально-педагогічний підхід дозволяє інтегрувати профілактику булінгу в загальну стратегію розвитку закладу вищої освіти, що є особливо актуальним у період тривалих соціальних і воєнних викликів.

Системний підхід до профілактики булінгу в закладі вищої освіти (табл. 3) передбачає розгляд цього процесу як цілісної, багато рівневої діяльності, що охоплює інституційні, організаційні, групові та індивідуальні виміри. Такий підхід ґрунтується на ідеї узгодженості управлінських рішень, професійної діяльності фахівців соціально-педагогічного профілю та активної участі здобувачів вищої освіти у формуванні безпечного освітнього середовища. В умовах воєнного стану системність профілактики набуває особливої значущості, оскільки дозволяє мінімізувати фрагментарність заходів і забезпечити стійкість профілактичних механізмів.

Запропонований системний підхід дозволяє розглядати соціально-педагогічну профілактику булінгу не як сукупність окремих заходів, а як інтегрований процес, вбудований у стратегічну та повсякденну діяльність закладу вищої освіти. Узгодженість дій на всіх рівнях забезпечує сталість профілактичної роботи та зменшує ризики відтворення насильницьких моделей взаємодії у студентському середовищі.

Умови воєнного стану актуалізують необхідність гнучкості та адаптивності цієї системи, що дозволяє ЗВО оперативно реагувати на зміни в освітньому процесі, зберігаючи при цьому фокус на безпеці, підтримці та психосоціальному благополуччі здобувачів вищої освіти.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз дозволив встановити, що булінг у середовищі закладу вищої освіти є складним соціально-педагогічним явищем, яке в умовах воєнного стану набуває нових змістових і організаційних характеристик. Воєнні виклики посилюють психоемоційне напруження, ускладнюють міжособистісні взаємодії та сприяють поширенню латентних форм булінгу, зокрема психологічного і цифрового, що потребує переосмислення підходів до профілактичної діяльності в системі вищої освіти.

Обґрунтовано, що соціально-педагогічна профілактика булінгу має розглядатися як системний, багаторівневий процес, інтегрований у освітню політику закладу вищої освіти та спрямований на формування безпечного освітнього середовища. Ефективність такої профілактики забезпечується узгодженістю інституційних рішень, організаційної діяльності служб підтримки, групової роботи в академічних колективах та індивідуального соціально-педагогічного супроводу здобувачів вищої освіти.

Визначено, що в умовах воєнного стану ключовими можливостями закладів вищої освіти є впровадження системного соціально-педагогічного підходу, розвиток міждисциплінарної взаємодії, посилення ролі кураторів

Таблиця 3

Системний підхід до соціально-педагогічної профілактики булінгу в закладі вищої освіти

Рівень	Зміст профілактичної діяльності	Основні суб'єкти	Очікуваний результат
Груповий	Робота з академічними групами, розвиток культури взаємоповаги, групова профілактика	Куратори академічних груп, наставники	Зниження конфліктності, зміцнення згуртованості
Індивідуальний	Консультації, підтримка, розвиток соціальних і комунікативних навичок	Здобувачі освіти, фахівці супроводу	Підвищення психосоціальної стійкості, запобігання віктимізації
Інституційний	Формування політик нульової толерантності до булінгу, нормативне забезпечення, визначення алгоритмів реагування	Адміністрація ЗВО, структурні підрозділи	Інституційна відповідальність, чіткість процедур
Організаційний	Координація діяльності служб підтримки, міждисциплінарна взаємодія, профілактичні програми	Соціальні педагоги, психологи, служби підтримки	Своєчасне виявлення і попередження проявів булінгу

академічних груп, використання технологічних інструментів профілактики та формування культури нульової толерантності до насильства. Зазначені напрями дозволяють не лише запобігати проявам булінгу, а й сприяють зміцненню резильєнтності університетської спільноти та підтримці психосоціального благополуччя здобувачів вищої освіти.

Перспективи подальших досліджень вбачаються у проведенні емпіричних розвідок, спрямованих на вивчення проявів булінгу в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану, оцінці ефективності профілактичних програм і розробленні моделей соціально-педагогічної профілактики, адаптованих до сучасних соціальних викликів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойчук П. М., Козігора М. А., Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. *Академічні студії. серія «педагогіка»*. 2021. Т. 2, № 3. С. 10–16. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.2>
2. Бондар В. Зарубіжний досвід профілактики булінгу. *Humanitas*. 2024. № 5. С. 3–11. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.1>
3. Бондар В., Лях Т., Нохріна І. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Humanitas*. 2023. № 2. С. 3–11. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>
4. Бриндіков Ю. Куратор академічної групи як суб'єкт формування особистості студента. *Humanities science current issues*. 2020. Т. 3, № 31. С. 69–73. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214084>
5. Бриндіков Ю. Л., Місінкевич О. М. Детермінанти булінгу, його наслідки та шляхи локалізації: соціально-педагогічний аспект. *Соціальна робота та психологія: освіта і наука*. 2025. № 1. С. 10–16. URL: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-2>
6. Бриндіков Ю. Профілактика булінгу в підлітковому середовищі: соціально-педагогічний аспект. *Humanitas*. 2024. № 1. С. 19–24. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.3>
7. Карпенко О. Г., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Особливості профілактики булінгу та вирішення конфліктів серед здобувачів освіти. *Соціальна педагогіка: теорія та практика* / ред. Я. І. Юрків. Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 36–43. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-3-36-43>
8. Мельничук В. О., Чуприна О. Б. Булінг як явище в освітньому середовищі: сучасні дослідження проблеми. *Modern teaching methods in pedagogy and philology*. 2023. Р. 505–514. URL: <https://doi.org/10.46299/isg.2023.mono.ped.1.7.1>
9. Міхеєва Л., Чорний С. Особливості та прояви шкільного булінгу. *Physical culture and sport: scientific perspective*. 2024. Т. 2, № 1. С. 55–60. URL: <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.1.49>
10. Міхеєва Л. Технологічна підтримка профілактики булінгу в освітньому закладі. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2020. № 5. С. 66–75. URL: <https://doi.org/10.31499/2618-0715.5.2020.220772>
11. Пристемський О. С. Запобігання та протидія булінгу в закладі освіти. *Формування іміджу закладу освіти на основі сучасних комунікаційних технологій*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-306-7-45>
12. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv
13. Саволук Д. В. Булінг як адміністративне правопорушення. Кібербулінг як один із різновидів булінгу. *Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених*. 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-30>
14. Сахарова К. О., Чередніченко О. М., Липовська Н. А. Форми психологічного насильства в організаційному середовищі. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 6. С. 97–103. URL: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.15>
15. Спіріна Т. П., Лях Т. Л., Дуля А. В. До питання профілактики булінгу в закладах вищої освіти. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 2. С. 87–92. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-2-87-92>
16. Суденко Ю. Булінг як один із факторів вчинення самогубства. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. Т. 2, № 8. С. 199–203. URL: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.8.2.31>

REFERENCES:

1. Boichuk, P. M., Kozihora, M. A., & Romaniuk, A. M. (2021). Bulinh yak sotsialno-psykholohichne yavyshehe u suchasnomu osvithnomu prostori. *Akademichni studii. seriia «pedahohika»* [Bullying as a socio-psychological phenomenon in the modern educational space], 2(3), 10–16. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.2> [in Ukrainian].

2. Bondar, V. (2024). Zarubizhnyi dosvid profilaktyky bulinhu [International experience in bullying prevention]. *Humanitas*, (5), 3–11. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.5.1> [in Ukrainian].
3. Bondar, V., Liakh, T., & Nokhrina, I. (2023). Systemnyi pidkhid do profilaktyky bulinhu v zakladi zahalnoi serednoi osvity [A systematic approach to preventing bullying in general secondary education institutions]. *Humanitas*, (2), 3–11. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1> [in Ukrainian].
4. Bryndikov, Yu. (2020). Kurator akademichnoi hrupy yak subiekt formuvannia osobystosti studenta [The academic group supervisor as a factor in shaping the student's personality]. *Humanities science current issues*, 3(31), 69–73. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/31.214084> [in Ukrainian].
5. Bryndikov, Yu. L., & Misinkevych, O. M. (2025). Determinanty bulinhu, yoho naslidky ta shliakhy lokalizatsii: sotsialno-pedahohichniy aspekt. Sotsialna robota ta psykholohiia: osvita i nauka [Determinants of bullying, its consequences and ways of localisation: socio-pedagogical aspect]. *Social work and psychology: education and science*, (1), 10–16. <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-2> [in Ukrainian].
6. Bryndikov, Yu. (2024). Profilaktyka bulinhu v pidlitkovomu seredovyschi: sotsialno-pedahohichniy aspekt [Prevention of bullying in the school environment: social and educational aspects]. *Humanitas*, (1), 19–24. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.3> [in Ukrainian].
7. Karpenko, O., Liakh, T., & Spirina, T. (2024). Features of bullying prevention and conflict resolution among education seekers. *Social pedagogy: theory and practice*, (3), 36–43. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-3-36-43> [in Ukrainian].
8. Melnychuk, V. O., & Chupryna, O. B. (2023). Bulinh yak yavyshe v osvitnomu seredovyschi: suchasni doslidzhennia problemy. U Modern teaching methods in pedagogy and philology [Features and manifestations of school bullying] (s. 505–514). International Science Group. <https://doi.org/10.46299/isg.2023.mono.ped.1.7.1> [in Ukrainian].
9. Mikheieva, L., & Chornyi, S. (2024). Osoblyvosti ta proiavy shkilnoho bulinhu [Technological support for bullying prevention in educational institutions]. *Physical culture and sport: scientific perspective*, 2(1), 55–60. <https://doi.org/10.31891/pcs.2024.1.49> [in Ukrainian].
10. Oksana Mikheieva. (2020). Technological support of bullying prevention in an educational institution [Prevention and counteraction of bullying in educational institutions]. *Social work and social education*, (5), 66–75. <https://doi.org/10.31499/2618-0715.5.2020.220772> [in Ukrainian].
11. Prystemskyi, O. S. (2023). Zapobihannia ta protydia bulinhu v zakladi osvity. U Formuvannia imidzhu zakladu osvity na osnovi suchasnykh komunikatsiinykh tekhnolohii. Publishing house “Liha-Pres”. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-306-7-45>
12. Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloiova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulitskyi, V., Udovenko, Yu., Chuiko, O., Shved, O., & Yankovets, V. (2022). *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv* [Prevention of destructive behavior among adolescents] (T. Zhuravel & Yu. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FO-P Buria O.D. https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv [in Ukrainian].
13. Savoliuk, D. V. (2023). Bulinh yak administratyvne pravoporushennia. Kiberbulinh yak odyin iz riznovydiv bulinhu [Bullying as an administrative offense. Cyberbullying as a type of bullying.]. U Humanitarni i innovatsiyni rakurs profesiinoi maisternosti: poshuky molodykh vchenykh. Liha-Pres. <https://doi.org/10.36059/978-966-397-357-9-30> [in Ukrainian].
14. Sakharova, K. O., Cherednichenko, O. M., & Lypovska, N. A. (2022). Formy psykholohichnoho nasylstva v orhanizatsiinomu seredovyschi [Forms of psychological violence in the organizational environment]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, (6), 97–103. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2021.6.15> [in Ukrainian].
15. Spirina, T. P., Liakh, T. L., & Dulia, A. V. (2024). Do pytannia profilaktyky bulinhu v zakladakh vyshchoi osvity [On the issue of bullying prevention in higher education institutions]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka*, (2), 87–92. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-2-87-92> [in Ukrainian].
16. Sudenko, Yu. (2021). Bulinh yak odyin iz faktoriv vchynennia samohubstva [Bullying as one of the factors contributing to suicide]. *KELM (knowledge, education, law, management)*, 2(8), 199–203. <https://doi.org/10.51647/kel> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 19.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 378.14:371.304

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.28>

Вікторія СТЕПАНЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-5793-3069

Бібліографічний опис статті: Степаненко, В. (2025). Особливості формування рефлексивної компетентності у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 230–238, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.28>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті визначено сутність, зміст та особливості формування рефлексивної компетентності у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю. Рефлексивну компетентність як складову їх професійної підготовки розкрито в контексті процесів соціалізації особистості, професійної й соціальної ідентичності. Звернено увагу, що сутність рефлексивної компетентності з одного боку, характеризується певною поліваріативністю, яка окреслює деякі відмінності у поглядах вчених і практиків на її формування і розвиток, а з іншого – загальним характером та універсальністю, які дають змогу виокремити спільні особливості, характерні представникам різних професійних сфер, зокрема соціономічного профілю.

Рефлексивну компетентність представлено як інтегративну професійну якість, що формується в процесі рефлексивного досвіду, де висока продуктивність реалізації рефлексивності забезпечується за рахунок переведення потенційних форм в актуальні результати та досягнення. Зазначено, що зміст рефлексивної компетентності складає сукупність особистісної, інтелектуальної, комунікативної й кооперативної складових, характер зв'язків між якими визначає рівень сформованості й особливості її розвитку. Зроблено акцент, що незалежно від наявності різних варіацій розуміння сутності рефлексивної компетентності, ці складові в тих чи інших інтерпретаціях є основоположними при виокремленні її структурних компонентів. Виокремлено етапи й психолого-педагогічні умови стимулювання рефлексії у навчанні здобувачів вищої освіти соціономічного профілю, стратегії її формування та розвитку.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти соціономічного профілю, інтеграція, компетентнісний підхід, професійна підготовка, професійна рефлексія, психолого-педагогічні умови, рефлексивна компетентність, рефлексія.

Viktoriia STEPANENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at the Department of Social Work and Higher School Pedagogy, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-5793-3069

To cite this article: Stepanenko, V. (2025). Osoblyvosti formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu [Peculiarities of the formation of reflective competence in the professional training of future socionomic specialists]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 230–238, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.28>

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF REFLECTIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS

The article defines the essence, content and peculiarities of the formation of reflective competence in the professional training of future socionomic specialists. Reflective competence as a component of their professional training is revealed in the context of the processes of socialization of the individual, professional and social identity. It is noted that the essence

of reflective competence, on the one hand, is characterized by a certain multivariability, which outlines some differences in the views of scientists and practitioners on its formation and development, and on the other hand, by a general nature and universality, which make it possible to distinguish common peculiarities characteristic in representatives of different professional spheres, in particular of the socio-economic profile.

Reflective competence is presented as an integrative professional quality that is formed in the process of reflective experience, where high productivity of the implementation of reflectivity is ensured by translating potential forms into actual results and achievements. It is noted that the content of reflective competence is a set of personal, intellectual, communicative and cooperative components, the nature of the connections between which determines the level of formation and the peculiarities of its development. The emphasis is placed on the fact that regardless of the fact that there are different variations of understanding the essence of reflective competence, these components in certain interpretations are fundamental in identifying its structural components. The stages, psychological and pedagogical conditions for stimulating reflection in the education students of socio-economic profile, strategies for its formation and development are highlighted.

Key words: students of socio-economic profile, integration, competency-based approach, professional training, professional reflection, psychological and pedagogical conditions, reflective competence, reflection.

Актуальність проблеми. Дослідження у галузі освіти і соціальних наук, що базуються на компетентністному й особистісно зорієнтованому підходах, у професійній підготовці фахівців соціономічного профілю підкреслюють важливе значення рефлексивної компетентності, рівень розвитку якої постає одним із визначальних чинників досягнення високих результатів у навчанні і професійній діяльності, саморозвитку, самовдосконалення й творчої самореалізації (Бабаян, 2013; Желанова, 2012; Матохнюк & Гальчевська, 2022). Формування та розвиток рефлексивної компетентності в процесі професійної підготовки вимагає не тільки творчої самореалізації та особистої відповідальності майбутніх фахівців за результати власної професійної діяльності, а й передбачає поєднання знань, дій і досвіду, які є взаємообумовленими і взаємопов'язаними, характеризуються специфічними ознаками, що дозволяють розкрити окремі сторони їх рефлексивної діяльності (Федірчик & Білоус, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійну діяльність з позиції рефлексивного підходу досліджували М. Роганова, С. Рашидова, М. Роганов, які рефлексивну компетентність розглядають як складову професійної рефлексії, що функціонує за напрямками відносно професійної діяльності, змісту та об'єкта освіти (Роганова, Рашидова & Роганов, 2023). Л. Куевою рефлексивну компетентність представлено як необхідну складову майбутньої професійної педагогічної діяльності та запропоновано діагностичні методики визначення рівня сформованості рефлексивної компетентності майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки (Куева, 2014).

В. Раскалінос уточнено співвідношення рефлексивної компетентності з професійною компетентністю та рефлексивною культурою, де, з одного боку, рефлексивна компетентність постає їх складником, а з іншого боку, вона являє собою метакомпетентність, де механізм рефлексії допомагає забезпечити своєчасне коректування й адекватний розвиток всіх інших видів компетентності (Раскалінос, 2011). Аналогічної позиції дотримується В. Желанова, яка рефлексивну компетентність розглядає як наскрізний інтегруючий складник, що об'єднує й пронизує всі компоненти професійної компетентності (Желанова, 2012). У свою чергу, Т. Федірчик й О. Білоус, аналізуючи останні дослідження і публікації з окресленої проблематики, акцентують увагу на тому, що рефлексивну компетентність можна розглядати як компонент рефлексивної культури з погляду рівнів освіченості, де рефлексивна культура є найвищим рівнем освіченості і компетентності, а рефлексивна компетентність постає інтегративною професійною якістю, яка дозволяє фахівцю здійснювати рефлексивну самоорганізацію, аналізувати свою роботу, бачити й виправляти допущені помилки (Федірчик & Білоус, 2023).

С. Іллющенко проблему рефлексії та формування рефлексивної компетентності розкрито з позиції становлення офіцера-професіонала та зазначено, що цей процес відбувається в єдності професійного й особистісного розвитку, де рефлексія щодо досвіду професійної діяльності виступає одним із найбільш адекватних механізмів здійснення керованого професійного розвитку, отримання майбутніми фахівцями у сфері військового управління нового знання в процесі проектування своєї

професійної діяльності (Іллющенко, 2021). Ю. Мельничук в контексті професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників рефлексивну компетентність розглядає як одну з ключових, яка впливає на їх професійну діяльність, адекватність і вчасність реакції на проблемну ситуацію, сприйняття інновацій у професійній діяльності (Мельничук, 2016).

Психологічну природу рефлексивної компетентності в процесі професійної підготовки в контексті проблемного, дослідницького й онтологічного підходів вивчали Л. Матохнюк і Н. Гальчевська, які також розробили теоретичну структурно-функціональну модель розвитку цієї здатності у педагогів (Матохнюк & Гальчевська, 2022). В. Синишиною у процесі дослідження психолого-педагогічних умов формування рефлексивного потенціалу майбутніх практичних психологів визначено, що особистісна й професійна рефлексія здобувачів вищої освіти відповідної спеціальності зумовлена усвідомленням власних професійних якостей, співставленням та ідентифікацією себе з представниками професійного середовища (Синишина, 2021).

Аналіз зазначених та інших наукових досліджень засвідчив, що проблема рефлексії є комплексною, багатоаспектною, міждисциплінарною та недостатньо вивченою в контексті безперервного професійного розвитку й здійснення соціальної практики, що актуалізує потребу подальших досліджень за цим напрямом, зокрема в аспекті визначення особливостей формування рефлексивної компетентності як складової професійної підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю. Крім того, науковий інтерес щодо дослідження рефлексивних характеристик професійної діяльності посилюють такі тенденції: ускладнення та розвиток форм моделювання пізнавальних процесів; усвідомлення комунікативної природи наукового знання; зростання значення самосвідомості особистості в актах свідомості й поведінки; розвиток зворотних зв'язків у соціальній системі; ускладнення механізмів соціокультурної інтеграції (Литвиненко & Ямницький, 2014).

Мета дослідження – визначити сутність, зміст та особливості формування рефлексивної компетентності у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Професійна діяльність фахівців соціономічного профілю постає визначальним чинником в організації соціальних стосунків на всіх наявних рівнях і ланках. Відповідно, їх основні професійні завдання спрямовані на вирішення нагальних проблем, пов'язаних із соціальними стосунками, з обов'язковою опорою на наявні зміни в суспільстві, урахування можливих соціальних викликів та побудову прогнозів (Іскерський, 2024). Рефлексивна компетентність як складова професійної підготовки фахівців соціономічного профілю є детермінантою соціалізації особистості, механізмом професійної й соціальної ідентичності. Фундаментальною основою для визначення методів та засобів її формування й розвитку є визначення феноменології поняття та характеристика структурних компонентів (Раскалінос, 2011).

Теоретико-методологічні засади формування рефлексивної компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю базуються на положеннях організації процесу професійної підготовки на основі компетентнісного підходу, спеціально організованої професійної рефлексії, урівноваженого впровадження компетентнісного, особистісно зорієнтованого та рефлексивного підходів, відповідності формування рефлексивної компетентності природі рефлексивного процесу, розвитку рефлексивної компетентності як динамічної системи в умовах рефлексивного освітнього середовища (Мельничук, 2016; Савченко, 2016).

На концептуальному рівні рефлексію визначають як форму активного переосмислення змісту індивідуальної свідомості, діяльності та спілкування (Бабаян, 2013). Серед основних показників сформованості рефлексії як особистісно-професійної якості фахівців соціономічного профілю виокремлюють здатності до: осмислення й аналізу вихідних засад, провідних ідей та принципів професійної діяльності; усвідомлення особливостей власного «дзеркального Я», впливу індивідуально-психологічних особливостей на професійну діяльність; запобігання виникненню професійних деформацій; адекватного та неупередженого оцінювання власних станів, якостей і здібностей; критичного аналізу та корегування власної професійної діяльності; визначення перспек-

тив подальшого особистісного й професійного зростання (Галузьяк, 2008). Цей перелік може бути узагальнений, доповнений показниками особистісно-рефлексивного рівня професійної компетентності, які включають професійно значущі якості, толерантно-діалогічну професійну позицію і професійну самосвідомість (Синишина, 2021).

Сутність рефлексивної компетентності характеризується, з одного боку, певною поліваріативністю, а з іншого – загальним характером та універсальністю. Поліваріативність окреслює певні відмінності у поглядах вчених і практиків на формування і розвиток рефлексивної компетентності, що призводить до використання її розширених визначень («професійна рефлексивна компетентність», «рефлексивно-проектна компетентність», «аутопсихологічна компетентність», «рефлексивно-креативна компетентність», «рефлексивно-прогностична компетентність» та ін.). Водночас, незважаючи на таку поліваріативність поглядів, аналіз цих понять свідчить про їх синонімічність за змістом, що дозволяє здійснити певне об'єднання змісту зазначених категорій, підкріплюється загальним характером та універсальністю рефлексивної компетентності і дає змогу виокремити спільні особливості, які характерні представникам різних професійних сфер, зокрема соціономічного профілю:

- можливість формування рефлексивної компетентності за рахунок створення спеціальних організаційних умов;
- поетапність стратегії її формування;
- створення мотивації на початковому етапі формування рефлексивної компетентності;
- обумовленість змісту етапів формування рефлексивної компетентності специфікою реальної професійної взаємодії;
- наявність пріоритетного завдання на кожному з етапів, яке пов'язане з уявленням про структуру рефлексивної компетентності;
- використання інтеграційних технологій на заключних етапах формування рефлексивної компетентності (Остапенко, 2013).

Варіативність поглядів на сутність рефлексивної компетентності також зумовлює певні відмінності в баченні її структури, змісту, етапів, форм і методів формування. Однак, як і сутність, ці складові також характеризуються певними загальними рисами, які слугують

основою розробки програм формування рефлексивної компетентності.

Так, наприклад, зміст рефлексивної компетентності у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю складає сукупність особистісної (постійний особистісний саморозвиток), інтелектуальної (саморозвиток когнітивних процесів й індивідуальної діяльності), комунікативної (міжособистісні і внутрішньоособистісні комунікації) й кооперативної (колективна взаємодія, продуктивне партнерство у спільній діяльності) складових, характер зв'язків між якими визначає рівень сформованості й особливості процесу її розвитку (Холковська, 2017).

Система зазначених складових підпорядковується взаємообумовленим компонентам рефлексивної компетентності, якими за В. Фурманом є когнітивний, операційний, особистісно-мотиваційний (Фурман, 2016). У свою чергу, В. Желанова, до структури рефлексивної компетентності відносить мотиваційно-ціннісний (мотиви, установки, ціннісні ставлення до рефлексивної діяльності), когнітивний (рефлексивні знання), операційно-діяльнісний (рефлексивні уміння) компоненти (Желанова, 2020).

У контексті розгляду рефлексивної компетентності як наскрізної, яка пронизує всі компоненти професійної компетентності (Желанова, 2012), науковий інтерес становить дослідження В. Береженого, у якому автор до структури професійної компетентності фахівця соціономічного профілю включає такі компоненти: емоційний (емпатія; емоційна саморегуляція; емоційна креативність); соціальний (соціальний інтелект; організаційні здатності; соціальна креативність); комунікативний (альтруїзм, комунікативні здатності; діалогічний стиль спілкування); діяльнісний (проектні вміння; рольова варіативність та гнучкість); акмеологічний (духовний інтелект; потреба в самоактуалізації; екзистенційна наповненість життя) (Бережений, 2021).

Аналіз зазначених та інших пропонованих авторами структур свідчить, що незалежно від варіацій компонентів рефлексивної компетентності, особистісна, інтелектуальна комунікативна й кооперативна складові наявні в тих чи інших інтерпретаціях та є основоположними в її формуванні.

Етапами стимулювання рефлексії в навчанні здобувачів вищої освіти соціономічного профілю, які дозволяють зрозуміти її сутність і механізми розвитку в процесі оволодіння професійною діяльністю, можуть слугувати:

1. Зупинка предметної (дорефлексивної) діяльності (може мати завершений чи призупинений характер).

2. Відтворення послідовності виконаних дій.

3. Вивчення послідовності дій з огляду на її складність, ефективність, продуктивність, відповідність поставленим завданням.

4. Визначення і формування результатів рефлексії (предметна продукція діяльності, яку складають ідеї, пропозиції, закономірності, відповіді на запитання, способи, які досліджувалися під час діяльності, гіпотези щодо майбутньої діяльності);

5. Перевірка висунутих ідей і гіпотез на практиці (Марусинець, 2025).

Рефлексивна компетентність у структурі досвіду виконує функції, спрямовані на активізацію активності суб'єкта до постановки й досягнення нових цілей, а також на підтримку цілісності, яка постає невід'ємною умовою функціонування та розвитку рефлексивної компетентності як динамічної системи в умовах рефлексивного освітнього середовища.

Основними групами чинників, які можуть вплинути на формування рефлексивної компетентності як системи, є:

1) чинники, що забезпечують ефективне розв'язання рефлексивних завдань (формування програми активностей; поширення інформаційного забезпечення; конструювання майбутнього; визначення перспектив розвитку; прогнозування власної професійної діяльності);

2) чинники, спрямовані на формування здатності до креативності, швидкого прийняття рішень, продуктивного розв'язання проблем;

3) чинники, які є важливими для ефективного функціонування рефлексивної компетентності як системи (поєднання критеріїв оцінювання рефлексивної активності та вмій проводити самоаналіз, самооцінювання) (Савченко, 2016).

Формування рефлексивної компетентності у професійній підготовці майбутніх фахівців соціономічного профілю відбувається за рахунок інтеграції різних видів діяльності, що потребує дотримання певних психолого-педагогічних умов: створення можливостей соціально-професійного самовизначення (проєктування індивідуальної освітньої траєкторії); здійснення ресурсної інтеграції на базі служб, організацій та установ, що виступають партнерами закладу вищої освіти (спільне використання матеріально-технічних, інформаційних, кадрових ресурсів, організаційна, методична підтримка, проходження здобувачами освіти практичної підготовки тощо); посилення діагностичної та розвивальної консультативної складової освітнього процесу (психолого-педагогічна підтримка здобувачів освіти у процесі їх самовизначення, консультативна допомога під час формування індивідуальної освітньої траєкторії, тьюторська, менторська підтримка).

Психолого-педагогічними умовами, які спонукають до формування та розвитку рефлексивної компетентності у процесі професійної підготовки, слугують: наявність відповідних знань та використання прийомів актуалізації рефлексії; ціннісне ставлення до чинників середовища; отримання особистісного рефлексивного досвіду у процесі навчання, дослідницької діяльності, проходження практики; постійний розвиток у здобувачів вищої освіти потреби в самоаналізі, самопізнанні, саморозвитку; інтеграція в освітній процес методів навчання (Фурман, 2016).

Виокремлюють такі стратегії формування рефлексивної компетентності:

- застосування проблемного підходу; взаємодія на основі діалогу;
- аналіз типових професійних ситуацій;
- конструювання кейсів в процесі навчання;
- участь здобувачів освіти у балінтовських групах;
- використання методів інтерактивного навчання (євристична бесіда, дискусія, метод «Дельфі», ділова гра, тренінг та ін.);
- використання практики супервізії (Литвиненко & Ямницький, 2014^a; Литвиненко & Ямницький, 2014^b; Синишина, 2021; Фурман, 2016).

У цілому, освітній процес повинен передбачати стимулювання здобувачів освіти до осмислення і переосмислення власного досвіду, тобто формування та активізації розвитку у них рефлексивної компетентності з використанням необхідних ресурсів та з урахуванням вимог, які висуваються до випускників відповідно до чинних стандартів. У цьому контексті наведемо декілька прикладів освітніх стандартів, які містять вимоги щодо формування рефлексивної компетентності у майбутніх фахівців соціономічного профілю. Так, наприклад, стандартом вищої освіти для другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Соціальна робота» серед професійних компетентностей випускника передбачено формування здатності до професійної рефлексії (Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2019).

Ще одним прикладом може слугувати стандарт вищої освіти для другого (магістерського) рівня зі спеціальності «Терапія та реабілітація» (Про внесення змін до стандарту вищої освіти зі спеціальності 227 Терапія та реабілітація для другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2024), кожна спеціалізація («Фізична терапія», «Ерготерапія», «Терапія мови і мовлення») якої містить професійні компетентності, спрямовані на формування здатності здійснювати критичну рефлексивну професійну діяльність, вдосконалювати професійну ідентичність на основі вимог до безперервного професійного розвитку.

Стандартом вищої освіти, який висуває вимоги до підготовки фахівців магістерського

рівня за спеціальністю «Психологія», передбачено формування здатностей здійснювати практичну тренінгову, консультаційну та інші види діяльності, підвищувати кваліфікацію, впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги (Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти, 2019), що свідчить про необхідність навчання майбутніх психологів навичок застосування у своїй діяльності методів, прийомів і технік професійної рефлексії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, рефлексивна компетентність є інтегративною професійною якістю, що формується в процесі рефлексивного досвіду, де висока продуктивність реалізації рефлексивності забезпечується за рахунок переведення потенційних форм в актуальні результати та досягнення. Її особливість полягає в тому, що вона є наскрізною та пронизує всі компоненти професійної компетентності. Зміст рефлексивної компетентності складає сукупність особистісної, інтелектуальної, комунікативної й кооперативної складових, характер зв'язків між якими визначає рівень сформованості й особливості її розвитку. Незалежно того, що існують різні варіації розуміння сутності рефлексивної компетентності, ці складові в тих чи інших інтерпретаціях є основоположними при виокремленні її структурних компонентів.

Подальші розвідки вбачаємо в дослідженні рефлексивної компетентності в контексті процесів розвитку зворотних зв'язків у соціальній системі й використання інтеграційних технологій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабаян Ю. О. Теоретичні аспекти проблеми рефлексивної компетентності особистості *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки.* 2013. Т. 2. Вип. 10 (91). С. 33–37. URL: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/8_19.pdf
2. Бережений В. Г. Теоретична модель професійної компетентності фахівця соціономічного профілю. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія».* 2021. Вип. 64. С. 25–43. DOI: <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.02>
3. Галузяк В. М. Рефлексія у структурі особистісно-професійної зрілості вчителя. *Теорія і практика управління соціальними системами.* 2008. №4. С. 17–25.
4. Желанова В. В.^a Рефлексивна компетентність майбутнього педагога: сутність, структура, логіка рефлексіогенезу. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2020. № 33 (1). С. 17–23. DOI: <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.2>
5. Желанова В. В.^b Рефлексивна складова професійної компетентності як результативно-цільова основа контекстного навчання майбутнього вчителя початкових класів у ВНЗ. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* 2012. № 19 (254). Ч. III. С.247–260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19%283%29__32

6. Іллющенко С. Ю. Особливості впливу рефлексивної компетентності на професійний розвиток особистості офіцера. *Габітус*. 2021. Вип. 30. С. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.20>
7. Іскерський І. Професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічного профілю: дефінітивний аналіз. *Молодь і ринок*. 2024. №2 (222). С. 125–130. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.300099>
8. Куєва Л. Д. С. Діагностика сформованості рефлексивної компетентності майбутніх учителів музики. *Міжнародний науковий вісник*. 2014. Вип. 2 (9). С. 354–365. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/ed16ee9e-5d44-43a9-b0a8-029f10332ed4>
9. Литвиненко С. А., Ямницький В. М.^a Практика супервізії як засіб формування рефлексивної компетентності майбутніх психологів. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 168–172.
10. Литвиненко С. А., Ямницький В. М.^b Формування рефлексивної компетентності у професійній підготовці майбутніх психологів. *Наука і освіта*. 2014. № 10. С. 115–119.
11. Марусинець М. М. Розвиток рефлексії майбутніх фахівців соціономічного профілю в процесі професійно-особистісної підготовки. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. Вип. 16. С. 37–42. DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.16.037-042
12. Матохнюк Л. О., Гальчевська Н. А. Теоретична модель професійної рефлексивної компетентності педагога. *Габітус*. 2022. Вип. 40. С. 64–70. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.9>
13. Мельничук Ю. Формування рефлексивної компетентності як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України Серія: педагогічні науки*. 2016. № 2 (4). С. 108–117.
14. Остапенко І. В. Концептуальні основи дослідження особливостей формування рефлексивної компетентності управлінців. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 18. С. 168–176.
15. Про внесення змін до стандарту вищої освіти зі спеціальності 227 Терапія та реабілітація для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ МОН України №1549 від 30.10.2024. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/30-10-2024/227-terapiya-ta-reabilitatsiya-mahistr-1549-vid-30-10-2024.pdf>
16. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ МОН України №564 від 24.04.2019. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf>
17. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ МОН України №556 від 24.04.2019. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf>
18. Професійно-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу: навчальний посібник / за ред. І.Л. Холковської. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2017. 144 с.
19. Раскалінос В. Рефлексивна компетентність як складова професійної характеристики майбутнього фахівця. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4. Ч. 1. С. 176–182.
20. Роганова М. В., Рашидова С. С., Роганов М. М. Професійна рефлексія викладача закладу вищої освіти як умова його педагогічної культури. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2023. № 1 (105). С. 141–151. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-141-151>
21. Савченко О. В. Особливості функціонування рефлексивної компетентності як цілісної системи. *Психологічні перспективи*. 2016. Вип. 27. С. 222–236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2016_27_22
22. Синишина В. Формування рефлексивного потенціалу майбутніх психологів. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2021. Вип. 9. С. 229–235. DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.29>
23. Федірчик Т. Д., Білоус О. В. Формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі проходження педагогічної практики. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 59. С. 175–180. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/59.37>
24. Фурман В. В. Формування рефлексивної компетентності майбутнього професіонала в умовах сучасного освітнього простору. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2016. № 1 (52). С. 12–16.

REFERENCES:

1. Babaian, Yu. O. (2013). Teoretychni aspekty problemy refleksyvnoi kompetentnosti osobystosti [Theoretical aspects of the problem of individual reflective competence]. *Naukovy visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriya: Psykholohichni nauky*, 2. (10–91). 33–37. Retrieved from http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/files/8_19.pdf [in Ukrainian].
2. Berezhnyi, V. H. (2021). Teoretychna model profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia sotsionomichnoho profilu [Theoretical model of professional competence of a socionomic specialist]. *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody. Seriya "Psykhologhiia"*, 64. 25–43. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.02> [in Ukrainian].

3. Haluziak, V. M. (2008). Refleksiiia u strukturi osobystisno-profesiinoi zrilosti vchytelia [Reflection on the structure of a teacher's personal and professional maturity]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnymy systemamy*, 4. 17–25 [in Ukrainian].
4. Zhelanova, V. V. (2020a). Refleksyivna kompetentnist maibutnoho pedahoha: sutnist, struktura, lohika refleksiohenezu [Reflective competence of a future teacher: essence, structure, logic of reflexiogenesis]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, 33 (1). 17–23. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2020.33.2> [in Ukrainian].
5. Zhelanova, V. V. (2012b). Refleksyivna skladova profesiinoi kompetentnosti yak rezultyvno-tsilova osnova kontekstnoho navchannia maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv u VNZ [The reflective component of professional competence as a result-oriented basis for contextual training of a future primary school teacher in a higher education institution]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 19 (254-3). 247–260. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2012_19%283%29_32 [in Ukrainian].
6. Ilyushchenko, S. Yu. (2021). Peculiarities of the influence of reflective competence on the professional development of an officer's personality [Peculiarities of the influence of reflective competence on the professional development of an officer's personality]. *Habitus*, 30. 117–122. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.20> [in Ukrainian].
7. Iskerskyi, I. (2024). Profesiina pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu: definityvnyi analiz [Professional training of future socio-economic specialists: a definitive analysis]. *Molod i rynek*, 2 (222). 125–130. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.300099> [in Ukrainian].
8. Kueva, L. D. S. (2014). Diahnostyka sformovanosti refleksyvnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv muzyky [Diagnostics of the formation of reflective competence of future music teachers]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk*, 2 (9). 354–365. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/ed16ee9e-5d44-43a9-b0a8-029f10332ed4> [in Ukrainian].
9. Lytvynenko, S. A., & Yamnyskyi, V. M. (2014a). Praktyka supervizii yak zasib formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnykh psykholohiv [Supervision practice as a means of forming reflective competence of future psychologists]. *Nauka i osvita*, 5. 168–172 [in Ukrainian].
10. Lytvynenko, S. A., & Yamnyskyi, V. M. (2014b). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti u profesiinii pidhotovtsi maibutnykh psykholohiv [Formation of reflective competence in the professional training of future psychologists]. *Nauka i osvita*, 10. 115–119 [in Ukrainian].
11. Marusynets, M. M. (2025). Rozvytok refleksii maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu v protsesi profesiino-osobystisnoi pidhotovky [Development of reflection of future socio-economic specialists in the process of professional and personal training]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky*, 16. 37–42. https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.16.037-042 [in Ukrainian].
12. Matokhniuk, L. O., & Halchevska, N. A. (2022). Teoretychna model profesiinoi refleksyvnoi kompetentnosti pedahoha [Theoretical model of professional reflective competence of a teacher]. *Habitus*, 40. 64–70. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.40.9> [in Ukrainian].
13. Melnychuk, Yu. (2016). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti yak pedahohichna problema [Formation of reflective competence as a pedagogical problem]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy Serii: pedahohichni nauky*, 2 (4). 108–117 [in Ukrainian].
14. Ostapenko, I. V. (2013). Kontseptualni osnovy doslidzhennia osoblyvsotei formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti upravlyntsiiv [Conceptual foundations of research into the peculiarities of the formation of reflective competence of managers]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky*, 18. 168–176 [in Ukrainian].
15. Pro vnesennia zmin do standartu vyshchoi osvity zi spetsialnosti 227 Terapiia ta reabilitatsiia dlia druho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity (2024). Nakaz MON Ukrainy №1549 vid 30.10.2024 [On amendments to the higher education standard in specialty 227 Therapy and Rehabilitation for the second (master's) level of higher education. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1549, 10/30/2024]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2024/30-10-2024/227-terapiya-ta-reabilitatsiya-mahistr-1549-vid-30-10-2024.pdf> [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 053 “Psykhologhiia” dlia druho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity (2019). Nakaz MON Ukrainy №564 vid 24.04.2019 [On approval of the higher education standard in the specialty 053 “Psychology” for the second (master's) level of higher education. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 564, April 24, 2019]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 231 “Sotsialna robota” dlia druho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity (2019). Nakaz MON Ukrainy №556 vid 24.04.2019 [On approval of the standard of higher education in specialty 231 “Social Work” for the second (master's) level of higher education. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 556, 04/24/2019]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/05/06/231-sotsialna-robota-magistr.pdf> [in Ukrainian].

18. Kholkovska, I. L. (Ed.) (2017). *Profesiino-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu* [Professional and pedagogical competence of a teacher of a higher educational institution]. Vinnytsia: TOV "Nilan LTD" [in Ukrainian].
19. Raskalinos, V. (2011). Refleksyivna kompetentnist yak skladova profesiinoi kharakterystyky maibutnoho fakhivtsia [Reflective competence as a component of the professional characteristics of a future specialist]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 4 (1). 176–182 [in Ukrainian].
20. Rohanova, M. V., Rashydova, S. S., & Rohanov, M. M. (2023). Profesiina refleksiiia vykladacha zakladu vyshchoi osvity yak umova yoho pedahohichnoi kultury [Professional reflection of a teacher of a higher education institution as a condition of his pedagogical culture]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 1 (105). 141–151. <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2023-105-1-141-151> [in Ukrainian].
21. Savchenko, O. V. (2016). Osoblyvosti funktsionuvannia refleksyvnoi kompetentnosti yak tsilisnoi systemy [Features of the functioning of reflective competence as a holistic system]. *Psykhologichni perspektyvy*, 27. 222–236. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppst_2016_27_22 [in Ukrainian].
22. Synyshyna, V. (2021). Formuvannia refleksyvnoho potentsialu maibutnikh psykholohiv [Formation of the reflective potential of future psychologists]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky*, 9. 229–235. <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.29> [in Ukrainian].
23. Fedirchuk, T. D., & Bilous, O. V. (2023). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly v protsesi prokhozhenia pedahohichnoi praktyky [Formation of reflective competence of future primary school teachers in the process of pedagogical practice]. *Innovatsiina pedahohika*, 59. 175–180. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/59.37> [in Ukrainian].
24. Furman, V. V. (2016). Formuvannia refleksyvnoi kompetentnosti maibutnoho profesionala v umovakh suchasnoho osvithnoho prostoru [The formation of reflexive competence of the future professional in the conditions of the modern educational space]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka*, 1 (52). 12–16 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 15.11.2025

Дата прийняття статті: 27.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 373.015.31:316.42-053.4.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.29>**Наталія СУШИК**

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9878-9115**Researcher ID:** OVY-4548-2025

Бібліографічний опис статті: Сушик, Н. (2025). Технологія соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 239–245, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.29>

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ «ВИХОВАННЯ БЕЗ СТРЕСУ» БАТЬКІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО, МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО, ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

У статті визначені особливості технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку: 1) цілеспрямована; 2) модульна; 3) групова; 4) інтерактивна; 5) багатофункціональна. Мета дослідження – обґрунтувати об'єкт, суб'єкт, мету, завдання, структуру, зміст, форми, методи, умови реалізації технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку. Об'єктом технології є батьки дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку. Суб'єктами реалізації технології є фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги, педагогічні працівники закладів дошкільної, загальної середньої освіти. Мета та завдання технології, спрямовані на розвиток, формування інтегрованої сукупності компетентностей (здоров'язбережувальної, комунікативної, соціальної) батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку. Структура та зміст технології складається з трьох модулів: 1) «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей різного віку» (вісім занять); 2) «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (чотири заняття); 3) «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей підліткового віку» (три заняття). Форма реалізації технології – тренінгові заняття. Методи реалізації технології: бесіда, інформаційне повідомлення, дискусія, метод вправ, робота в групах, кейс-метод, виконання творчих завдань. Тривалість реалізації технології передбачає проведення п'ятнадцяти тренінгових занять для батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку тривалістю 120 хвилин один раз на тиждень. У статті визначені умови ефективної реалізації технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Ключові слова: здоров'язбережувальна, комунікативна, соціальна компетентність, соціальне виховання, технологія соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Nataliia SUSHYK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9878-9115**Researcher ID:** OVY-4548-2025

To cite this article: Sushyk, N. (2025). Tekhnolohiia sotsialnoho vykhovannia “Vykhovannia bez stresu” batkiv ditei doshkilnoho, molodshoho shkilnoho, pidlitkovoho viku [“Stress-free Parenting” social education technology for parents of preschool, elementary school and teenage children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 239–245, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.29>

“STRESS-FREE PARENTING” SOCIAL EDUCATION TECHNOLOGY FOR PARENTS OF PRESCHOOL, ELEMENTARY SCHOOL AND TEENAGE CHILDREN

The article defines the following features of the social education technology “Stress-free Parenting” for parents of preschool, primary school, and adolescent children such as: 1) purposefulness; 2) modularity; 3) group-based nature; 4) interactivity; 5) multifunction. The purpose of the study is to substantiate the object, subject, goal, objectives, structure, content, forms, methods, and conditions for implementing the social education technology “Stress-free Parenting” for parents of preschool, primary school, and adolescent children. The object of the technology is parents of preschool, primary school, and adolescent children. The subjects of the technology implementation are social work specialists, social educators as well as teaching staff of preschool and general secondary education institutions. The purpose and objectives of the technology are aimed at developing and forming an integrated set of competencies (health-saving, communicative, social) of parents of preschool, primary school, and adolescent children. The structure and content of the technology consists of three modules: 1) For parents and guardians raising children of different age (eight sessions); 2) For parents and guardians raising preschool and primary school children (four sessions); 3) For parents and guardians raising adolescent children (three sessions). The technology is implemented through training sessions. Methods of implementation: conversation, information sharing, discussion, exercises, group work, case studies, creative tasks. The duration of the technology implementation involves fifteen training sessions for parents of preschool, primary school, and adolescent children lasting 120 minutes once a week. The article defines the conditions for the effective implementation of the social education technology “Stress-free Parenting” for parents of preschool, primary school, and adolescent children.

Key words: health-saving, communicative, social competence, social education, “Stress-free parenting” social education technology for parents of preschool, primary school, and adolescent children.

Актуальність проблеми. Соціалізація дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку – цілеспрямований, динамічний, неперервний, тривалий, складний процес здобуття актуального, ефективного, раціонального, оптимального соціального досвіду, який складається з інтегрованої сукупності компетентностей (життєвої, здоров’язбережувальної, комунікативної, соціальної, правової, інформаційно-комунікаційної, економічної, культурно-дозвілєвої) особистості (Sushyk, 2021, с. 893–895).

Батьки виконують роль суб’єктів соціалізації, забезпечують ефективний розвиток, навчання, виховання дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Соціальне виховання дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку та батьків – це цілеспрямований виховний вплив на свідомість, емоції, почуття, поведінку дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку та батьків з метою формування інтегрованої сукупності компетентностей (здоров’язбережувальної, комунікативної, соціальної та інших).

«Компетентність батьків – це динамічна, комплексна характеристика особистості, що передбачає сформованість системи цінностей, ціннісних орієнтацій, знань, умінь, навичок, здатності до якісного виконання функцій батьків стосовно народження, догляду, розвитку, спілкування, навчання, виховання, захисту

дітей, та здобувається в освітній, виховній, практичній діяльності (Сушик, 2021, с. 67)».

Соціальна компетентність батьків – це здатність ефективно, оптимально виконувати соціальні ролі «батька», «матері», розвивати, навчати, виховувати, соціалізувати дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Здоров’язбережувальна компетентність батьків – це здатність розвивати, зміцнювати, зберігати, відновлювати власне здоров’я (фізичне, психічне, духовне, соціальне) та здоров’я дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Комунікативна компетентність батьків – це здатність ефективно спілкуватися з дітьми дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку для забезпечення їх ефективного розвитку, навчання, виховання, соціалізації.

Технологія соціального виховання «Виховання без стресу» – це система науково обґрунтованих, інтерактивних форм, методів, прийомів, засобів соціального виховання, спрямованих на розвиток, формування компетентностей (здоров’язбережувальної, комунікативної, соціальної) батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми визначили сутність, особливості, основні функції, класифікації сім’ї в соціалізації дітей, сутність, етапи формування компетентності батьків (Сушик, 2021, с. 65–67).

Ми обґрунтували розвиток, формування компетентностей батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного віку в реалізації визначених технологій соціального виховання:

1) здоров'язбережувальної, комунікативної, соціальної компетентностей батьків дітей дошкільного віку в реалізації технології соціального виховання «Батьківство в радість» (Сушик, 2021, с. 68–69) на основі результатів аналізу тренінгового курсу із формування батьківської компетентності «Батьківство в радість» (Лактіонова, Зверева, 2009);

2) життєвої, комунікативної, соціальної компетентностей батьків дітей молодшого шкільного віку в реалізації технології соціального виховання «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» (Сушик, 2024, с. 101–102) на основі результатів аналізу програми та змісту інтерактивних занять з батьками учнів 1–4 класів з питань протидії торгівлі людьми «Особиста гідність. Без-

пека життя. Громадянська позиція» (Адамська, Цюман, 2023);

4) життєвої, комунікативної, правової, соціальної, економічної, дозвілєвої компетентностей дітей підліткового та юнацького віку в реалізації технології соціального виховання «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» (Сушик, 2020, с. 161–167) та батьків на основі результатів аналізу програми та змісту тренінгових занять «Творимо разом світ, безпечний для дитини» (Зверева, Мирошніченко, Руда, Румак, 2012);

5) здоров'язбережувальної, комунікативної, соціальної компетентностей батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку в реалізації технології соціального виховання «Виховання без стресу» на основі результатів аналізу програми та змісту тренінгових занять «Батьківство без стресу» (Журавель, Мельник, Пуха, Романюк, Строева, Янковець, 2022) (див. таблиця 1).

Таблиця 1

Характеристика технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку

№ з/п	Компоненти технології	Характеристика компонентів технології
1	2	3
1.	<i>Об'єкт технології</i>	батьки дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового, юнацького віку
2.	<i>Суб'єкти реалізації технології</i>	фахівці із соціальної роботи, соціальні педагоги, педагогічні працівники закладів дошкільної, загальної середньої освіти
3.	<i>Мета технології</i>	розвиток, формування компетентностей батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку
4.	<i>Завдання технології</i>	розвиток, формування здоров'язбережувальної, комунікативної, соціальної компетентностей батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку
5.	<i>Структура технології</i>	Модуль 1. «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей різного віку» (Журавель, Мельник, Пуха, Романюк, Строева, Янковець, 2022, с. 8–108) Заняття 1.1. «Знайомство. Вступ до програми. Цінність батьківства» Заняття 1.2. «Особливості розвитку та прояви вікових криз» Заняття 1.3. «Управління стресом» Заняття 1.4. «Як стабілізувати себе?» Заняття 1.5. «Як допомогти дитині, яка перебуває в стресі?» Заняття 1.6. «Мова прийняття» Заняття 1.7. «Як розв'язувати конфлікти?» Заняття 1.8. «Ресурси позитивного батьківства» Модуль 2. «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (Журавель, Мельник, Пуха, Романюк, Строева, Янковець, 2022, с. 109–131) Заняття 2.1. «Що приховується за «складною» поведінкою дитини?» Заняття 2.2. «Виховання без насильства» Заняття 2.3. «Особливості позитивного виховання: позитивне підкріплення та заохочення» Заняття 2.4. «Особливості позитивного виховання: наслідки небажаної поведінки» Модуль 3. «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей підліткового віку» (Журавель, Мельник, Пуха, Романюк, Строева, Янковець, 2022, с. 132–173) Заняття 3.1. «Сучасні ризики в житті підлітка: як почати розмову?» Заняття 3.2. «Як говорити з підлітком про секс?» Заняття 3.3. «Батькам про булінг: сутність, причини, відповідальність»

1	2	3	
6.	Зміст технології Модуль 1. «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей різного віку» Заняття 1.1. «Знайомство. Вступ до програми. Цінність батьківства» Заняття 1.2. «Особливості розвитку та прояви вікових криз» Заняття 1.3. «Управління стресом» Заняття 1.4. «Як стабілізувати себе?» Заняття 1.5. «Як допомогти дитині, яка перебуває в стресі?» Заняття 1.6. «Мова прийняття» Заняття 1.7. «Як розв'язувати конфлікти?» Заняття 1.8. «Ресурси позитивного батьківства» Модуль 2. «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» Заняття 2.1. «Що приховується за «складною» поведінкою дитини?» Заняття 2.2. «Виховання без насильства» Заняття 2.3. «Особливості позитивного виховання: позитивне підкріплення та заохочення» Заняття 2.4. «Особливості позитивного виховання: наслідки небажаної поведінки» Модуль 3. «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей підліткового віку» Заняття 3.1. «Сучасні ризики в житті підлітка: як почати розмову?» Заняття 3.2. «Як говорити з підлітком про секс?» Заняття 3.3. «Батькам про булінг: сутність, причини, відповідальність»	1) розвиток, формування соціальної компетентності батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку:	
		цінність	батьківство
		ціннісна орієнтація	відповідальне, позитивне батьківство
		знання	сім'я, батьки (батько, мати) та діти, батьківство, материнство, норми та правила поведінки в сім'ї, групі; біологічні та соціальні потреби дитини, форми, методи, засоби задоволення потреб дитини батьками; типи прив'язаності (надійний, уникливий, амбівалентний, дезорганізований) між батьками та дітьми; форми, методи, засоби розвитку надійної прив'язаності між батьками та дітьми на різних вікових етапах; вікові етапи, особливості, кризи розвитку дітей; виховання без насильства та жорстокого поводження з дітьми; сімейний статут (норми та правила поведінки в сім'ї), дисципліна (дотримання норм і правил поведінки в сім'ї); позитивне виховання дітей, ефективні методи виховання (бесіда, пояснення, роз'яснення, приклад, вимога, метод вправ, створення виховних ситуацій, доручення, заохочення, покарання) дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку; види, ознаки, причини девіантної поведінки підлітків (булінг, кібербулінг, перші спроби куріння, вживання алкоголю, психотропних речовин, небезпечні статеві стосунки, насильство (фізичне, психологічне, сексуальне, економічне), зачепінг, індустріальний туризм, руфінг), рекомендації для ефективної соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків (Сушик, 2018, с. 83–86); негативний та позитивний досвід підлітків; форми, методи, засоби формування відповідальної, безпечної поведінки підлітків; статеві ідентифікація, статеве поведінка, статеве виховання дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку; сутність, ознаки, види, причини, наслідки, учасники булінгу серед дітей, відповідальність за вчинення булінгу щодо дітей, рекомендації для ефективної соціальної профілактики булінгу в дитячих колективах (Сушик, 2017, с. 50–52).
		переконання	особиста відповідальність за дитину в усіх сферах її життя
		уміння, навички	визначити та реалізувати біологічні та соціальні потреби дитини на різних вікових етапах; ефективно, оптимально застосувати методи виховання дітей з врахуванням вікових, індивідуальних особливостей
		здатність	ефективно, оптимально навчити дитину самостійно реалізувати свої біологічні та соціальні потреби на різних вікових етапах; сформувати позитивні якості (гідність, відповідальність, цілеспрямованість, впевненість, самостійність, працьовитість, емоційна врівноваженість, толерантність, комунікабельність), поведінку дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку згідно з соціальними (правовими, моральними) нормами та правилами
		2) розвиток, формування комунікативної компетентності батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку:	
		цінність	спілкування батьків і дітей
		ціннісна орієнтація	ефективне спілкування батьків і дітей
		знання	види, етапи, стилі, вербальні, невербальні (міміка, пантоміміка) засоби спілкування батьків і дітей; бар'єри спілкування батьків і дітей; види та прийоми активного слухання батьків і дітей; причини конфліктів, переваги та недоліки моделей поведінки (конкуренція, уникнення, пристосування, компроміс, співробітництво) в конфліктних ситуаціях батьків і дітей; етапи взаємодії батьків і підлітків про небезпечні та ризиковані ситуації
		переконання	взаємна відповідальність батьків і дітей за ефективне спілкування
		уміння, навички	ефективно, оптимально реалізувати види, етапи, стилі, вербальні, невербальні засоби спілкування батьків і дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку; активно слухати батьків і дітей; конструктивно розв'язати конфлікти
		здатність	ефективно, оптимально спілкуватися з дітьми різного віку
		3) розвиток, формування здоров'язбережувальної компетентності батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку:	
		цінність	здоров'я батьків і дітей
		ціннісна орієнтація	збереження, зміцнення, відновлення здоров'я батьків і дітей
		знання	фактори, причини, ознаки, етапи, наслідки стресу для батьків і дітей; емоції, почуття, поведінка батьків і дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку в стресових ситуаціях; форми, методи, засоби попередження та подолання стресу батьками та дітьми; форми, методи, засоби саморегуляції емоцій, почуттів, поведінки батьків і дітей; причини, ознаки, етапи емоційного вигорання батьків і дітей; форми, методи, засоби відновлення здоров'я батьків і дітей; репродуктивне здоров'я, відповідальна, безпечна статеве поведінка підлітків
		переконання	особиста відповідальність батьків і дітей за власне фізичне, психічне, духовне, соціальне здоров'я
		уміння, навички	ефективно попередити та подолати стрес; саморегуляції емоцій, почуттів, поведінки батьків і дітей; збереження, зміцнення, відновлення здоров'я батьків і дітей
		здатність	ефективно здійснювати саморегуляцію думок, емоцій почуттів, поведінки, зберегти, зміцнити, відновити здоров'я батьків і дітей

1	2	3
7.	<i>Форми реалізації технології</i>	Тренінгові заняття для батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.
8.	<i>Методи реалізації технології</i>	Методи соціального виховання батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку: бесіда, інформаційне повідомлення, дискусія, метод вправ, робота в групах, кейс-метод, виконання творчих завдань
9.	<i>Тривалість реалізації технології</i>	П'ятнадцять тренінгових занять (30 год.) для батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку тривалістю 120 хвилин один раз на тиждень.
10.	<i>Навчально-методичне забезпечення технології</i> Батьківство без стресу: посібник для спеціалістів / Т. Журавель, Л. Мельник, Г. Романюк та ін. Київ, 2022. 176 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/38396/file/parenthood-without-stress-training-programme.pdf (дата звернення: 28.12.2025).	

Мета дослідження – обґрунтувати об'єкт, суб'єкт, мету, завдання, структуру, зміст, форми, методи, умови реалізації технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку на основі компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологія соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку має такі особливості:

1. Цілеспрямована, передбачає розвиток, формування здоров'язбережувальної, комунікативної, соціальної компетентностей батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

2. Модульна, складається з трьох змістових модулів: 1) «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей різного віку» (вісім занять); 2) «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (чотири заняття); 3) «Для батьків та осіб, які їх замінюють, що виховують дітей підліткового віку» (три заняття).

3. Групова, передбачає проведення групових форм (тренінг, тренінгові заняття) соціального виховання батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

4. Інтерактивна, застосовує інтерактивні форми, методи, засоби соціального виховання батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

5. Багатофункціональна, реалізує розвиваючу, виховну (розвиток, формування цінностей, ціннісних орієнтацій, знань, умінь, навичок батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку), профі-

лактичну (інформування батьків про види, ознаки, причини девіантної поведінки дітей підліткового віку), комунікативну (інтерактивна взаємодія фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, педагогічних працівників, батьків на основі суб'єкт-суб'єктного принципу) функції.

Із метою ефективної реалізації технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку пропонуємо її характеристики на основі компетентнісного підходу (див. табл. 1).

Висновки. Ефективна реалізація технології соціального виховання «Виховання без стресу» батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку залежить від урахування таких умов:

1) рівня професійної компетентності суб'єктів реалізації визначеної технології (фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, педагогічних працівників закладів дошкільної, загальної середньої освіти);

2) ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії фахівців із соціальної роботи, соціальних педагогів, педагогічних працівників закладів дошкільної, загальної середньої освіти та батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку;

3) проведення діагностики рівня сформованості здоров'язбережувальної, комунікативної, соціальної компетентностей батьків на початковому, підсумковому етапі реалізації визначеної технології;

4) добровільної участі батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку в тренінгових заняттях;

5) оптимальної кількості (10–12 осіб) учасників тренінгової групи батьків;

6) врахування вікових, індивідуальних особливостей батьків;

7) розроблення, прийняття, дотримання правил роботи тренінгової групи батьків;

8) обговорення та визначення періодичності, тривалості проведення тренінгових занять з батьками;

9) мотивування батьків до активної, систематичної участі в усіх тренінгових заняттях;

10) ефективне проведення початкового, основного, підсумкового етапів усіх тренінгових занять (Sushyk, 2021, с. 908–909);

11) ефективне, оптимальне застосування інтерактивних методів, прийомів, засобів соціального виховання батьків (Sushyk, 2021, с. 914–915);

12) оптимальне навчально-методичне, матеріально-технічне забезпечення групової роботи батьків дітей дошкільного, молодшого шкільного, підліткового віку.

Перспективи подальших досліджень передбачають обґрунтування технології формування безпечної поведінки дітей в мережі Інтернет.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Sushyk N. Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes* : monograph / edited by Magdalena Gawron-Łapuszek, Yana Suchukova. Katowice : Publishing House of University of Technology, 2021. P. 893–916, 1219. URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf> (дата звернення: 28.12.2025).

2. Батьківство без стресу: посібник для спеціалістів / Т. Журавель, Л. Мельник, Г. Романюк та ін. Київ, 2022. 176 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/38396/file/parenthood-without-stress-training-programme.pdf> (дата звернення: 28.12.2025)

3. Батьківство в радість: тренінговий курс із формування батьківської компетентності / авт.-упоряд.: Г. М. Лактіонова, І. Д. Зверева. 2-ге вид., перер. і доп. Київ: Фенікс. 2009. 360 с. URL: <https://sirotstvy.net/upload/iblock/440/440f29a14a8eded75da5832ee8f3fe46.pdf> (дата звернення: 28.12.2025).

4. Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція: інтерактивні сценарії для роботи з батьками учнів 1–4 класів / автори-упоряд.: З. М. Адамська, Т. П. Цюман / за заг. ред. Т. П. Цюман Київ : ФОП Костінський С. Л., 2023. 108 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/Manual_Parents_1-4grades_Block-final.pdf (дата звернення: 28.12.2025).

5. Сушик Н. С. Технологія соціального виховання «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» дітей молодшого шкільного віку та батьків. Ввічливість. *Humanitas*. 2024. № 1. С. 96–104. URL: <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/1650/1546> (дата звернення: 28.12.2025)

6. Сушик Н. Булінг серед дітей як соціально-педагогічна проблема в загальноосвітніх навчальних закладах. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 1(89). С. 49–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_1_14 (дата звернення: 28.12.2025).

7. Сушик Н. С. Компетентнісний підхід у реалізації технології соціального виховання «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» дітей підліткового та юнацького віку. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2 (102). С. 161–167. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2020_2_37 (дата звернення: 28.12.2025).

8. Сушик Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2018. № 1(93). С. 83–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_1_21 (дата звернення: 28.12.2025).

9. Сушик Н. С. Особливості впливу сім'ї на соціалізацію дитини. *Нова педагогічна думка*. 2021. № 1 (105). С. 64–70. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/292/263> (дата звернення: 28.12.2025).

10. Творимо разом світ, безпечний для дитини: програма та зміст тренінгових занять для батьків: інфор.-метод. матеріали / наук. кер. та ред. І. Д. Звереві. Київ: [б. в.], 2012. 268 с. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/Posibnyk_parent.pdf (дата звернення: 28.12.2025)

REFERENCES:

1. Sushyk, N. (2021) Competent approach to realization of technology of social education of personality. *Innovative Approaches to Ensuring the Quality of Education, Scientific Research and Technological Processes*. M. Gawron-Łapuszek, & Y. Suchukova (Ed.). (pp. 893-916). Katowice: Publishing House of University of Technology. Retrieved from <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/3ae54f97de8a1480cfb229660e616f25.pdf>

2. *Batktivstvo bez stresu: posibnyk dlia spetsialistiv* (2022) [*Stress-free parenting: a guide for professionals*] / T. Zhuravel, L. Melnyk, H. Romaniuk et al. Kyiv, 176. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/media/38396/file/parenthood-without-stress-training-programme.pdf> [in Ukrainian].

3. *Batkivstvo v radist: treninhyi kurs iz formuvannia batkivskoi kompetentnosti (2009) [Joyful Parenting: Training Course on Developing Parental Competence]* / authors-compilers: H. M. Laktionova, I. D. Zvereva. 2nd ed., rev. and expanded. Kyiv: Phoenix, 360. Retrieved from <https://sirotsky.net/upload/iblock/440/440f29a14a8eded75da5832ee8f3fe46.pdf> [in Ukrainian].
4. Adamska, Z. M., & Tsiuman, T. P. (2023). *Osobysta hidnist. Bezpeka zhyttia. Hromadianska pozytsiia: interaktyvni stsennarii dlia roboty z batkami uchniv 1-4 klasiv [Personal dignity. Safety of life. Civic position: interactive scenarios for working with parents of students in grades 1-4]* T. P. Tsiuman (Ed.). Kyiv: FOP Kostynskyi S. L. Retrieved from: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/Manual_Parents_1-4grades_Block-final.pdf [in Ukrainian].
5. Sushyk, N. C. (2024) *Tekhnolohiia sotsialnoho vykhovannia "Osobysta hidnist. Bezpeka zhyttia. Hromadianska pozytsiia" ditei molodshoho shkilnoho viku ta batkiv. [Technology of social education "Personal dignity. Safety of life. Civic position" of primary school children and parents]. Vvichlyvist. Humanitas. –Politeness. Humanitas, 1, 96–104.* Retrieved from <http://journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas/article/view/1650/1546> [in Ukrainian].
6. Sushyk, N. (2017) *Bulinh sered ditei yak sotsialno-pedahohichna problema v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh. [Bullying among children as a socio-pedagogical problem in general education institutions]. Nova pedahohichna dumka –New Pedagogical Thought, 1 (89), 49–52.* Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2017_1_14 [in Ukrainian].
7. Sushyk, N. S. (2020). *Kompetentnisnyi pidkhid u realizatsii tekhnolohii sotsialnoho vykhovannia "Osobysta hidnist. Bezpeka zhyttia. Hromadianska pozytsiia" ditei pidlitkovoho ta yunatskoho viku [A competent approach in the implementation of the social education technology "Personal dignity. Safety of life. Civic position" of children of adolescent and youth age]. Nova pedahohichna dumka – The New Pedagogical Thought, 2(102), 161–167.* Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2020_2_37 [in Ukrainian].
8. Sushyk, N. (2018). *Sotsialna profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv Social prevention of deviant behavior among adolescents. Nova pedahohichna dumka – New Pedagogical Thought, 1 (93), 83–86.* Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2018_1_21 [in Ukrainian].
9. Sushyk, N. S. (2021). *Osoblyvosti vplyvu simi na sotsializatsiiu dytyny. [Features of the family's influence on the socialization of the child]. Nova pedahohichna dumka – New Pedagogical Thought, 1 (105), 64–70.* Retrieved from <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/292/263> [in Ukrainian].
10. Zvierieva, I. D. (Ed.). (2012). *Tvorymo razom svit, bezpechnyi dlia dytyny: prohrama ta zmist treninhovykh zaniat dlia batkiv: informatsiino-metodychni materialy [Create a world that is safe for the child together: the program and content of training classes for parents: informational and methodological materials]* Kyiv: N. p. Retrieved from: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/Posibnyk_parent.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 14.11.2025

Дата прийняття статті: 02.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 378:364-785

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.30>

Олеся ТОВСТУХА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Віктора Новікова, 2, м. Лубни, Полтавська обл., Україна, 37500

ORCID: 0000-0001-7998-1208

Бібліографічний опис статті: Товстуха, О. (2025). Ціле-результативний компонент системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами та членами їх сімей. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 246–251, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.30>

ЦІЛЕ-РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ

У статті здійснено теоретичне осмислення ціле-результативного компонента системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей у контексті системного підходу. Актуальність дослідження зумовлена зростанням соціального запиту на підготовку фахівців, здатних ефективно реагувати на наслідки бойового досвіду, соціальної дезадаптації, психологічної травматизації, порушення сімейного функціонування ветеранів війни, а також на потреби їхньої соціальної, професійної та психоемоційної реінтеграції в умовах воєнного й післявоєнного розвитку українського суспільства.

Проаналізовано наукові підходи до розуміння мети професійної підготовки у педагогіці, психології та соціальній роботі. Обґрунтовано доцільність розгляду цілей підготовки як системоутворювального чинника, що визначає логіку побудови всієї системи професійної підготовки. Визначено ієрархію цілей системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери на рівнях соціального замовлення (мегамета), регіону (макромета) та закладу вищої освіти (мікромета) з урахуванням специфіки регіональних, воєнних і поствоєнних соціальних викликів.

Обґрунтовано мікромету системи професійної підготовки як формування готовності фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей. Конкретизовано завдання ціле-результативного компонента через п'ять взаємопов'язаних напрямів: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, індивідуально-особистісний та оцінно-рефлексивний. Визначено результат системи як професійну готовність майбутніх фахівців до здійснення соціальної роботи з ветеранами війни та членами їхніх сімей у складних, невизначених і кризових умовах професійної діяльності.

Ключові слова: система професійної підготовки, фахівці соціальної сфери, ветерани війни, ціле-результативний компонент, системний підхід.

Olesya TOVSTUKHA

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology, Taras Shevchenko Luhansk National University, 2 Viktora Novikova str., Lubny, Poltava region, Ukraine, 36000

ORCID: 0000-0001-7998-1208

To cite this article: Tovstukha, O. (2025). Tsile-rezultatyvnyi komponent systemy profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery do roboty z veteranamy ta chlenamy yikh simei [The goal-and-result component of the system of professional training of social-sector specialists for work with veterans and their family members]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 246–251, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.30>

THE GOAL-AND-RESULT COMPONENT OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF SOCIAL-SECTOR SPECIALISTS FOR WORK WITH VETERANS AND THEIR FAMILY MEMBERS

The article provides a theoretical analysis of the goal-and-result component of the system of professional training of social-sector specialists for work with war veterans and their family members within the framework of a systems

approach. The relevance of the study is обусловлена by the growing social demand for training specialists capable of effectively responding to the consequences of combat experience, social maladaptation, psychological traumatization, and disruptions in family functioning of war veterans, as well as addressing their needs for social, professional, and psycho-emotional reintegration in the context of the wartime and post-war development of Ukrainian society.

Scientific approaches to understanding the goals of professional training in pedagogy, psychology, and social work are analyzed. The expediency of considering training goals as a system-forming factor that determines the logic of constructing the entire system of professional training is substantiated. The hierarchy of goals of the professional training system for social-sector specialists is defined at the levels of social demand (mega-goal), region (macro-goal), and higher education institution (micro-goal), taking into account the specificity of regional, wartime, and post-war social challenges.

The micro-goal of the professional training system is substantiated as the formation of readiness of social-sector specialists to work with war veterans and their family members. The tasks of the goal-and-result component are specified through five interrelated directions: value-motivational, cognitive, operational-activity-based, individual-personal, and evaluative-reflective. The result of the system is defined as the professional readiness of future specialists to carry out social work with war veterans and their family members in complex, uncertain, and crisis conditions of professional activity.

Key words: professional training system, social-sector specialists, war veterans, goal-and-result component, systems approach.

Актуальність проблеми. У світлі політичних подій, істотно зростає суспільний запит на підготовку фахівців соціальної сфери, здатних ефективно працювати з ветеранами війни та членами їх сімей у різних умовах, від кризових і прифронтових до відносно стабільних регіонів. Це вимагає переосмислення традиційних підходів до професійної підготовки фахівців соціальної сфери, переходу від фрагментарних освітніх моделей до системних, цілісних і результатно-орієнтованих концепцій. Особливої значущості в цьому процесі набуває системний підхід, який дозволяє розглядати професійну підготовку як складну багатоконпонентну систему, зорієнтовану на узгодження суспільного запиту, регіональних потреб і конкретних освітніх практик закладів вищої освіти.

Аналіз останніх публікацій. Сама концепція загальної теорії систем є науковою концепцією, базовою категорією якої є поняття «система» та похідні від неї поняття, системний, системність, системна організація, системна структура, системний підхід, які набули значного теоретичного та практичного значення й стали предметом численних досліджень у педагогіці (В. Биков, Р. Горбатюк, О. Єрьоменко, Л. Коваль, О. Марущак, Г. Михайлюк, А. Проценко, С. Сисоева, Я. Сікора, О. Цюняк та ін.); психології (Г. Балл, Ю. Вінтюк, Л. Калашникова, О. Романенко, А. Сорока, Л. Тимків, І. Чанчиков, Т. Щербан та ін.) соціальній роботі та соціальній педагогіці (Л. Віннікова, Є. Дєдов, Р. Зозуляк-Случик, О. Караман, С. Когут, Г. Лещук, Т. Логвиненко, А. Мекшун, І. Мельничук, О. Моренко,

С. Омельченко, Н. Павлишина, О. Пічкарь, О. Повідайчик, Г. Рідкодубська, І. Савельчук, Г. Слозанська, Я. Співак, В. Степаненко, С. Сургова, С. Чернета, Я. Юрків та ін.). Основні позиції цих дослідників у сфері системного підходу, принципів та ознак побудови систем стали базисом для методологічного забезпечення нашого дослідження.

Водночас аналіз наукових публікацій засвідчує, що, попри ґрунтовне опрацювання загальнотеоретичних положень системного підходу в педагогіці, психології та соціальній роботі, питання ціле-результативного компонента системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери саме до роботи з ветеранами та членами їх сімей залишаються недостатньо розробленими.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування змісту та структури ціле-результативного компонента системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до теорії цілепокладання, визначення цілей є системоутворювальним чинником будь-якої системи. До складу ціле-результативного компонента системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами та членами їх сімей відносимо мету, завдання та очікуваний результат професійної підготовки.

Розпочнемо з мети, яка є стратегічним орієнтиром будь-якої діяльності, визначає її смислове спрямування та виступає базовим системоутворювальним компонентом. У сфері вищої освіти, мету професійної підготовки

майбутніх фахівців соціальної сфери не можна розглядати як фіксовану або одновимірну категорію, вона є динамічною, варіативною і відображає еволюцію освітніх, соціальних і професійних запитів суспільства.

Так, С. Чернета розглядає мету підготовки фахівців із соціальної роботи в Україні через призму гуманістичної парадигми, визначаючи її як формування високоосвіченої, високогуманної, широко розвиненої особистості, що володіє високою культурою і відповідає кваліфікаційній характеристиці професії (Чернета, 2023, с. 108). Н. Тимошенко конкретизує мету професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти, як створення оптимального освітньо-виховного простору для професійно-особистісного формування майбутнього фахівця, забезпечення пролонгованої діагностики рівня підготовки, визначення спеціалізацій, місця роботи (Тимошенко, 2013).

Як справедливо зазначає Я. Юрків (Юрків, 2022, с. 329), мета будь-якої педагогічної системи проявляється у кількох взаємопов'язаних рівневих векторах, що відображають багатшаровий характер суспільних очікувань та освітніх потреб. На рівні соціального замовлення (мегамета) вона виражає стратегічні інтереси держави, запити суспільства та загальнонаціональні пріоритети розвитку освіти. На рівні регіону (макромета) мета конкретизується з урахуванням соціально-економічних, культурних та інституційних особливостей місцевого середовища, у якому функціонує система освіти. На рівні закладу вищої освіти (мікромета) мета постає у вигляді трансформованого соціального запиту, адаптованого до завдань професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.

На рівні соціального замовлення (мегамета) мету системи можна визначити як підготовку фахівців, здатних розв'язувати складні спеціалізовані завдання та прикладні проблеми соціальної сфери, діяти в умовах невизначеності й комплексності, управляти процесами індивідуального розвитку особистості, застосовувати сучасні теорії, методи та технології соціальної роботи. Ми не вбачаємо наукової доцільності у формулюванні додаткового авторського визначення мегамети, оскільки вона вже чітко окреслена на

рівні державних нормативних документів, зокрема Державного стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота», який є офіційним вираженням суспільного та професійного запиту щодо підготовки фахівців соціальної сфери.

На рівні регіону (макромета) мета системи професійної підготовки конкретизується з урахуванням певних особливостей місцевого середовища, у якому функціонує заклад вищої освіти. Ми переконані, що макромета має враховувати специфіку як тих регіонів, що безпосередньо пережили військові дії або приймають значну кількість ветеранів війни та членів їх сімей, так і регіонів відносної безпеки, де навантаження на соціальну систему має інший характер.

Особливої уваги потребує ситуація переміщених закладів вищої освіти, які внаслідок війни були змушені евакуюватися та відновлювати свою діяльність у нових регіонах. Такі заклади вищої освіти мають унікальний досвід адаптації освітнього процесу до нового соціокультурного середовища; побудови партнерств «з нуля»; роботи з абітурієнтами (потім здобувачами вищої освіти), викладачами й сім'ями, які самі є внутрішньо переміщеними особами; безпосереднього досвіду переживання травматичних подій, втрати, вимушеного переселення; інтеграції в місцеві громади з різною динамікою соціальних викликів. Для таких університетів макромета природно охоплює поглиблену орієнтацію на підготовку фахівців, спроможних працювати з ветеранами війни та членами їх сімей, застосовувати кризові, травмоорієнтовані, реабілітаційні та комунікативні технології підтримки, долати інституційну та особистісну травму, накопичену у студентському й викладацькому середовищі.

Окремий вимір становлять заклади вищої освіти, що продовжують функціонувати у прифронтових регіонах. Їхня діяльність відбувається у контексті постійної воєнної небезпеки, руйнування інфраструктури, нестабільності комунікацій та високої концентрації ветеранів, військовослужбовців, сімей загиблих і постраждалих від бойових дій. Для таких закладів вищої освіти макромета віддзеркалює підготовку фахівців, здатних працювати у високоризикових, психологічно напружених і ресурсно обмежених умовах; розвиток нави-

чок кризового реагування, роботи з гострою та хронічною травмою; формування компетентностей щодо підтримки громад, які самі є травмованими та виснаженими; тісну інтеграцію з місцевими органами влади, військовими адміністраціями, центрами реабілітації, волонтерськими ініціативами.

Поряд із цим умовно безпечні регіони, де заклади вищої освіти працюють у стабільніших умовах, висувають до майбутніх фахівців інші макроцільові акценти: підготовку до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей у контексті соціальної та професійної реінтеграції; організацію співпраці з центрами зайнятості, громадськими організаціями та роботодавцями; розвиток програм довготривалої підтримки, сімейного консультування, профілактики вторинної травматизації; участь у створенні регіональних стратегій підтримки ветеранів війни та розбудови соціальної інфраструктури.

Відповідно, макромета системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей є варіативною, багатовимірною та динамічною, оскільки визначається комплексом характеристик конкретного регіону. Її сутність полягає в забезпеченні відповідності фахової підготовки реальним і потенційним потребам місцевих громад, формуванні здатності майбутніх фахівців ефективно діяти в унікальних регіональних умовах, чи то прифронтових, чи умовно безпечних територіях.

На рівні закладу вищої освіти (*мікромета*), відбувається найбільш змістовне й практично значуще перетворення цілей соціального замовлення – від загальнонаціональних та регіональних інтенцій до конкретного освітнього формату, в якому здійснюється підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери. На наше переконання, мікромета є тим рівнем, де відбувається фактичне «заземлення» загальносуспільних очікувань у конкретні компетентності, уміння та результати навчання, якими повинен володіти випускник певного закладу вищої освіти. Саме на цьому рівні загальні стратегічні цілі перетворюються на реальний освітній зміст, структуру та логіку підготовки, що визначаються конкретною освітньою програмою.

Саме з цих позицій мікромета, у світлі нашого наукового пошуку, трактується як під-

готовка фахівця, здатного опанувати визначений у стандарті перелік компетентностей та програмних результатів навчання, адаптувавши їх до специфіки професійної діяльності. Метою самої ж системи професійної підготовки визначаємо формування готовності фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей, що узгоджується зі структурою та вимогами Державного стандарту вищої освіти зі спеціальності І10 «Соціальна робота та консультування» (231 «Соціальна робота») (Державний стандарт, 2019).

Досягнути поставленої мікромети – формування готовності фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей – можливо лише за умови цілеспрямованої реалізації п'яти взаємопов'язаних **завдань** системи професійної підготовки, що розгортаються через відповідні компоненти:

- формування ціннісно-мотиваційної готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей – полягає у розвитку у здобувачів вищої освіти стійкої гуманістичної спрямованості, усвідомлення соціальної значущості роботи з ветеранами війни та членами їх сімей; виховання почуття професійного та громадянського обов'язку, національної причетності, готовності служити суспільству; віддзеркалення внутрішньої мотивації до професійної діяльності, заснованої не лише на зовнішніх стимулах (працевлаштування, соціальний статус), а насамперед на системі особистісних цінностей, орієнтованих на допомогу людині в кризі, прийняття досвіду та потреб ветеранами війни та членами їх сімей;

- забезпечення когнітивної готовності до професійної діяльності у сфері підтримки ветеранів війни та членів їх сімей – охоплює формування цілісної системи знань про сучасні теорії, методи й технології соціальної роботи, психосоціальної підтримки; особливості соціального становища ветеранів війни та членів їх сімей; правові та соціальні гарантії; психологічні наслідки бойового досвіду; динаміку сімейних стосунків після повернення з війни;

- розвиток операційно-діяльнісної готовності до здійснення соціальної роботи з ветеранами війни та членами їх сімей – у межах

цього завдання акцент робиться на формуванні системи практичних умінь і навичок: діагностування потреб ветеранів війни та членів їх сімей; планування та реалізації індивідуальних планів підтримки й реабілітації; використання кейс-менеджменту, кризового втручання, групових, сімейних і громадських форм роботи, налагодження міжвідомчої й міждисциплінарної взаємодії; навчання здобувачів діям в умовах невизначеності, складних життєвих ситуацій і криз; умінню оперативного добирати адекватні методи впливу; гнучко реагувати на зміни стану та потреб клієнта; відповідально реалізовувати професійні функції в реальних практичних умовах.

– поглиблення індивідуально-особистісної готовності фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей – спрямоване на цілеспрямований розвиток індивідуальних (психофізіологічних) та особистісних (психологічних) якостей, необхідних для ефективної роботи з клієнтами, які мають травматичний досвід (гуманізм, емпатійність, відповідальність, емоційна стійкість, здатність до саморегуляції, стресостійкість, толерантність, комунікабельність, уміння зберігати професійні межі, підтримуючи атмосферу поваги й довіри).

– конструювання оцінно-рефлексивної готовності фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей – полягає у розвитку здатності здобувачів освіти до рефлексії власної професійної діяльності; критичного аналізу ефективності застосованих методів і технологій; оцінювання результатів взаємодії з ветеранами війни та членами їх сімей; усвідомлення власних емоційних станів, ресурсів і обмежень.

Визначивши цілі та завдання системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей, можемо перейти до окреслення **результату**, який, на нашу думку, є не стільки кінцевим підсумком навчання, скільки свідченням готовності майбутнього фахівця діяти

в умовах складної та поліфункціональної професійної реальності.

Результат системи ми розглядаємо професійну готовність фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей, яка вміщує себе динамічну єдність загальних і професійних компетентностей, психологічний стан та очікуваний результат професійної підготовки, що охоплюють ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльнісний, індивідуально-особистісний та оцінно-рефлексивний складники і в сукупності забезпечують здатність фахівця соціальної сфери ефективно здійснювати професійну діяльність з ветеранами війни та членами їх сімей у подоланні соціальних наслідків бойового досвіду, адаптації до мирного життя та інтеграції в суспільство.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Максимально конкретизуючи представлені вище теоретичні положення, зазначимо, що мета ціле-результативного компонента системи професійної підготовки фахівця соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їхніх сімей полягає у формуванні професійної готовності майбутнього фахівця до здійснення такої діяльності.

У цьому контексті, мета системи професійної підготовки фахівця соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей – це формування професійної готовності фахівця соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей; завдання – формування ціннісно-мотиваційної готовності, забезпечення когнітивної готовності, розвитку операційно-діялісної готовності, поглиблення індивідуально-особистісної готовності, формування оцінно-рефлексивної готовності; результат – це готовність фахівця соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей.

Подальші наукові пошуки будуть присвячені опису середовищного компонента системи професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота». URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf> (дата звернення: 10.12.2025).
2. Тимошенко Н. Є. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до організаційно-технологічного забезпечення соціально-педагогічної роботи. *Науковий вісник Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Серія : Педагогіка*. 2013. Вип. 2. С. 132–137.

3. Чернета С. Ю. Теорія та практика підготовки майбутніх фахівців із соціальної роботи до надання соціальних послуг : дис. доктора пед. наук : 13.00.05; ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». Полтава, 2023. 546 с.

4. Юрків Я. І. Ціле-результативний компонент системи професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників до роботи із вразливими категоріями населення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота*. 2022. Вип. 1. С. 328–332. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.50.328-332>

REFERENCES:

1. Derzhavnyi standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 231 “Sotsialna robota” [State Standard of Higher Education in Specialty 231 “Social Work”]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf> [in Ukrainian].

2. Tymoshenko, N. Ye. (2013). Pidhotovka maibutnikh sotsialnykh pedahohiv do orhanizatsiino-tekhnohichnoho zabezpechennia sotsialno-pedahohichnoi roboty [Training of future social pedagogues for organizational and technological support of social and pedagogical work]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoho oblasnoho humanitarno-pedahohichnoho instytutu im. Tarasa Shevchenka – Scientific Bulletin of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Institute named after Taras Shevchenko*, 2, 132–137 [in Ukrainian].

3. Cherneta, S. Yu. (2023). Teoriia ta praktyka pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty do nadannia sotsialnykh posluh [Theory and practice of training future social work specialists for the provision of social services]. *Doctor's thesis*. Poltava : SI “Luhansk Taras Shevchenko National University” [in Ukrainian].

4. Yurkiv, Ya. I. (2022). Tsile-rezultatyvnyi komponent systemy profesiinoi pidhotovky maibutnikh sotsialnykh pedahohiv ta sotsialnykh pratsivnykiv do roboty iz vrazlyvymy katehoriiamy naseleennia [The goal-and-result component of the system of professional training of future social pedagogues and social workers for work with vulnerable population groups]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod University*, 1, 328–332. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2022.50.328-332> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 11.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 373.5.012:364.63]:343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.31>**Світлана ЧЕРНЕТА***доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025***ORCID:** 0000-0002-9939-7591**Scopus Author ID:** 57845990800**Researcher ID:** ACL-9908-2022

Бібліографічний опис статті: Чернета, С. (2026). Профілактика булінгу в закладах освіти України з урахуванням законодавчих змін. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 252–260, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.31>

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН

У статті проаналізовано проблему профілактики булінгу в освітньому середовищі в контексті ключових законодавчих змін, запроваджених Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми», який набрав чинності 06.10.2024. Цей закон переорієнтовує підходи до протидії булінгу (цькуванню), інтегруючи його в ширшу категорію насильства та жорстокого поводження з дітьми, та встановлює комплексні механізми запобігання й реагування в закладах освіти та інших установах, де перебувають діти.

Підкреслено, що оновлення нормативно-правової бази, зокрема уточнене визначення булінгу як психологічного, фізичного, економічного чи сексуального насильства (включаючи дії або бездіяльність із застосуванням засобів електронних комунікацій), яке систематично вчиняється учасниками одного колективу та порушує права, свободи чи законні інтереси потерпілої особи, актуалізує необхідність перегляду змісту, форм і механізмів профілактичної роботи з дітьми та молоддю.

Закон посилює відповідальність керівників закладів освіти за створення безпечного середовища, вільного від насильства, дискримінації та приниження гідності, а також зобов'язує розробляти та затверджувати в кожному закладі Положення про запобігання та протидію насильству та жорстокому поводженню з дітьми на основі Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми та Порядку реагування на такі випадки, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Зазначено, що законодавчі новації сприяють розширенню розуміння булінгу як комплексного соціально-педагогічного феномену, який охоплює явні, латентні, психологічні та цифрові (кібер-) форми агресії в організованих дитячих колективах. Це набуває особливої актуальності в освітньому середовищі з його різноманітністю вікових груп, соціальних ролей та інтенсивністю офлайн- і онлайн-комунікацій.

Акцентовано, що формальне виконання нормативних вимог без системного соціально-педагогічного супроводу, раннього виявлення ризиків, оцінки ситуації та впровадження корекційних програм (для осіб, які вчинили булінг, постраждали від нього чи стали свідками) не забезпечує ефективної профілактики та вимагає інтеграції правових, виховних, превентивних і реабілітаційних підходів.

Метою статті є теоретичне обґрунтування профілактики булінгу в освітньому середовищі в контексті положень чинних нормативно-правових актів, а також визначення їхнього впливу на організацію та реалізацію профілактичної діяльності в закладах освіти.

Окреслено основні виклики впровадження профілактики булінгу в умовах законодавчих змін, зокрема: недостатній рівень правової грамотності дітей, батьків, педагогів та інших працівників закладів освіти; ризик формалізації превентивних заходів; труднощі виявлення та доведення латентних і цифрових форм булінгу; обмеженість ресурсів для проведення профілактичних та корекційних програм; розбіжність між нормативними вимогами та реальними практиками освітнього процесу.

Водночас визначено перспективні напрями посилення профілактичної роботи: інституціоналізація анти-булінгових політик через обов'язкове затвердження внутрішніх положень на основі Типової програми; розвиток міждисциплінарної співпраці між освітою, соціальними службами, правоохоронними органами; впровадження систем раннього виявлення ризиків, анонімного реагування та оцінки ситуації; активне залучення органів учнівського самоврядування, батьківської громади; організація тренінгів, просвітницьких заходів і формування культури нульової толерантності до насильства та відповідального громадянства серед здобувачів освіти.

Зроблено висновок, що профілактика булінгу в освітньому середовищі в умовах законодавчих трансформацій, запроваджених нормативно-правовими документами, повинна розглядатися як цілісний соціально-педагогічний процес, який органічно поєднує правове регулювання, системне виховний вплив, психологічну підтримку та реабілітацію, спрямований на утвердження цінностей безпеки, рівності, поваги до гідності, нульової толерантності до будь-яких проявів насильства та академічної доброчесності в закладах освіти.

Ключові слова: булінг, профілактика булінгу, насильство та жорстоке поводження з дітьми, освітнє середовище, безпечне освітнє середовище, заклад освіти, заклад вищої освіти, соціально-педагогічна профілактика.

Svitlana CHERNETA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-9939-7591

Scopus Author ID: 57845990800

Researcher ID: ACL-9908-2022

To cite this article: Cherneta, S. (2026). Profilaktyka bulinhu v zakladykh osvity Ukrayiny z urakhuvannyam zakonodavchych zmin [Bullying Prevention in Educational Institutions of Ukraine in the Context of Legislative Changes]. *Vychlyvist. Humanitas*, 6, 252–260, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.31>

BULLYING PREVENTION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE CHANGES

The article analyzes the problem of bullying prevention in the educational environment in the context of key legislative changes introduced by the Law of Ukraine of 06 June 2024 No. 3792-IX “On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Prevention of Violence and the Elimination of Cruel Treatment of Children” which entered into force on 06 October 2024. This law reorients approaches to counteracting bullying by integrating it into the broader category of violence and cruel treatment of children and establishes comprehensive mechanisms for prevention and response in educational institutions and other settings where children stay.

It is emphasized that the updating of the regulatory framework, in particular the clarified definition of bullying as psychological, physical, economic, or sexual violence (including acts or omissions involving the use of electronic communication tools) that is systematically committed by members of the same group and violates the rights, freedoms, or legitimate interests of the victim, necessitates a revision of the content, forms, and mechanisms of preventive work with children and youth.

The law strengthens the responsibility of heads of educational institutions for creating a safe environment free from violence, discrimination, and humiliation of dignity, and obliges each institution to develop and approve Regulations on the Prevention and Counteraction to Violence and Cruel Treatment of Children based on the Model Program for the Elimination of Violence and Cruel Treatment of Children and the Procedure for Responding to Such Cases approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine.

It is noted that the legislative innovations contribute to expanding the understanding of bullying as a complex socio-pedagogical phenomenon that encompasses overt, latent, psychological, and digital (cyber) forms of aggression within organized children's groups. This issue is of particular relevance in the educational environment, characterized by a diversity of age groups, social roles, and the intensity of both offline and online communication.

The article emphasizes that formal compliance with regulatory requirements without systematic socio-pedagogical support, early risk identification, situation assessment, and the implementation of corrective programs (for perpetrators, victims, and witnesses of bullying) does not ensure effective prevention and requires the integration of legal, educational, preventive, and rehabilitative approaches.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of bullying prevention in the educational environment in the context of current regulatory and legal provisions, as well as to determine their impact on the organization and implementation of preventive activities in educational institutions.

The main challenges of implementing bullying prevention under conditions of legislative change are outlined, including: insufficient legal awareness among children, parents, teachers, and other educational staff; the risk of formalization of preventive measures; difficulties in identifying and proving latent and digital forms of bullying; limited resources for preventive and corrective programs; and discrepancies between regulatory requirements and real educational practices.

At the same time, prospective directions for strengthening preventive work are identified, including the institutionalization of anti-bullying policies through mandatory internal regulations based on the Model Program; the development of interdisciplinary cooperation between the education sector, social services, and law enforcement agencies; the introduction of systems for early risk detection, anonymous reporting, and situation assessment; active involvement of student self-government bodies and the parent community; and the organization of training and awareness-raising activities aimed at fostering a culture of zero tolerance for violence and responsible citizenship among learners.

It is concluded that bullying prevention in the educational environment under conditions of legislative transformations introduced by regulatory and legal acts should be considered a holistic socio-pedagogical process that organically combines legal regulation, systematic educational influence, psychological support, and rehabilitation, aimed at affirming the values of safety, equality, respect for dignity, zero tolerance for any forms of violence, and academic integrity in educational institutions.

Key words: *bullying, bullying prevention, violence and child abuse, educational environment, safe educational environment, educational institution, higher education institution, social and pedagogical prevention.*

Постановка проблеми. Формування безпечного, підтримувального та недискримінаційного освітнього середовища є одним із ключових пріоритетів діяльності закладів освіти в сучасних соціальних умовах України. Булінг (цькування) у дитячих і підліткових колективах продовжує залишатися складною та багатоаспектною соціально-педагогічною проблемою, що має стійкий негативний вплив на психоемоційне благополуччя дітей і підлітків, їхню навчальну мотивацію та успішність, характер міжособистісних стосунків, рівень самооцінки, а також загальний соціально-психологічний клімат у закладі освіти.

Запровадження воєнного стану суттєво загострило спектр ризиків, пов'язаних із деструктивними формами соціальної взаємодії в організованих дитячих колективах. Тривале психоемоційне напруження, травматичний досвід втрат, вимушене переміщення, порушення звичних соціальних зв'язків, нестабільність життєвих обставин, а також поєднання очних, дистанційних і змішаних форматів навчання зумовлюють зростання рівня конфліктності, агресивних проявів і поширення латентних форм булінгу, зокрема в цифровому освітньому просторі. За таких умов булінг трансформується, набуває менш очевидних, прихованих форм, водночас зберігаючи або навіть посилюючи свої руйнівні психологічні, соціальні та освітні наслідки як для безпосередніх постраждалих, так і для свідків та дитячого колективу загалом.

У цьому контексті особливої значущості набуває соціально-педагогічний вимір профілактики булінгу в закладах освіти. На відміну від переважно реактивних психологічних або дисциплінарних підходів, соціально-педагогічна профілактика орієнтована на системну, довготривалу роботу з освітнім середовищем як цілісною соціальною системою, соціальними ролями, нормами та моделями взаємодії дітей і підлітків. Вона спрямована на формування цінностей ненасильницької

комунікації, взаємної поваги, емпатії, соціальної відповідальності та спільної участі всіх суб'єктів освітнього процесу у створенні безпечного середовища.

Попри наявність в Україні розвиненої нормативно-правової бази у сфері протидії булінгу в закладах освіти, проблема соціально-педагогічної профілактики булінгу в освітньому середовищі в умовах воєнного стану залишається актуальною та недостатньо дослідженою як у теоретичному, так і в прикладному вимірах. Це зумовлює фрагментарність профілактичних практик і обмежує їхню ефективність в умовах зростання соціальних і психоемоційних ризиків.

У зв'язку з цим актуалізується потреба в глибокому теоретичному осмисленні сучасних викликів і можливостей профілактики булінгу в закладах освіти з урахуванням положень нормативно-правових документів та специфіки воєнного стану, а також у визначенні науково обґрунтованих напрямів удосконалення соціально-педагогічної профілактичної роботи. Йдеться про системне формування безпечного освітнього середовища, посилення психосоціального благополуччя дітей і молоді, утвердження культури нульової толерантності до насильства та розвитку відповідального громадянства в освітній спільноті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема булінгу в освітньому середовищі впродовж останніх років перебуває у фокусі уваги українських науковців і практиків, які розглядають її як складне соціально-психологічне та соціально-педагогічне явище, зумовлене взаємодією індивідуальних, міжособистісних і інституційних чинників. У сучасних дослідженнях булінг осмислюється не як поодинокий прояв агресії, а як системна форма деструктивної соціальної взаємодії, що відтворюється в межах освітнього середовища та підтримується дисбалансом сил, соціальними ролями і нормами групової поведінки (Поліщук, 2020).

Науковці фіксують стійку тенденцію до зростання кількості випадків насильства і проявів булінгу в закладах освіти, що підтверджується як емпіричними дослідженнями, так і результатами масштабних всеукраїнських опитувань. Зокрема, за даними Міністерства освіти і науки України, поширення булінгу в шкільному середовищі пов'язане з поєднанням різних форм дискримінації, зростанням агресивних поведінкових реакцій, порушенням культури взаємоповаги та зниженням рівня толерантності в учнівських колективах (МОН України, 2024; МОН України, 2025). В. Бондар (2023) наголошує, що в умовах сучасних соціальних трансформацій булінг дедалі частіше набуває прихованих форм і вбудовується у повсякденні практики взаємодії дітей та підлітків.

У міжнародному та національному дискурсі важливу роль відіграє визначення булінгу, запропоноване Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), відповідно до якого булінг трактується як небажана агресивна поведінка дітей шкільного віку, що реалізується у формі систематичного переслідування з боку однієї дитини або групи дітей і спрямована на приниження, залякування та демонстрацію сили (ЮНІСЕФ). Це визначення акцентує увагу на повторюваності, навмисності та асиметрії сил як ключових характеристиках булінгу.

У вітчизняних наукових дослідженнях підкреслюється, що булінг є проявом конфліктної соціальної поведінки, пов'язаної з боротьбою за статус, лідерство і визнання в групі, та має здатність поширюватися в межах відносно стійких соціальних спільнот (Поліщук, 2020). Розвиваючи цю позицію, А. Дуля, Т. Лях і Т. Спіріна (2024) зазначають, що булінг постає як стійка форма психологічного насильства, що реалізується у міжособистісних взаємодіях здобувачів освіти, характеризується латентністю, повторюваністю деструктивних дій і чинить тривалий негативний вплив на психоемоційний стан, соціальну адаптацію та освітню діяльність учасників освітнього процесу.

Значний масив сучасних наукових праць присвячено питанням профілактики булінгу в закладах освіти. Дослідники наголошують, що ефективна профілактика не може обмежуватися разовими інформаційними або дисци-

плінарними заходами, а має ґрунтуватися на системному підході, інтегрованому в освітню політику закладу освіти та щоденні практики взаємодії (Бондар, Лях, Нохріна, 2023). У цьому контексті особливої уваги заслуговує впровадження комплексних моделей профілактики, зокрема моделі «Школа вільна від насильства», яка передбачає поєднання просвітницьких, соціально-педагогічних, психологічних і управлінських компонентів формування безпечного освітнього середовища (Андрєєнкова та ін., 2023).

Важливим чинником актуалізації проблеми профілактики булінгу є розвиток нормативно-правового регулювання у сфері захисту прав дитини та протидії насильству. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2018), подальші законодавчі зміни щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми (2025), а також затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми (2025) створили нормативні передумови для системного впровадження профілактичних заходів у закладах освіти. Водночас науковці зауважують, що наявність нормативної бази не завжди супроводжується достатнім методичним та організаційним забезпеченням профілактичної діяльності, особливо в умовах кризових і воєнних викликів (Спіріна, Лях, Дуля, 2024).

Таким чином, аналіз наукових досліджень і публікацій засвідчує зростання уваги до проблеми булінгу та його профілактики в освітньому середовищі, водночас виявляє потребу в подальшому розвитку соціально-педагогічних підходів, що враховують сучасні соціальні ризики, нормативно-правові зміни та специфіку функціонування закладів освіти в умовах воєнного стану.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та комплексний аналіз соціально-педагогічної профілактики булінгу в освітньому середовищі з урахуванням сучасних законодавчих змін і специфіки функціонування закладів освіти в умовах воєнного стану, а також визначення ключових викликів і науково обґрунтованих перспектив удосконалення профілактичної діяльності, спрямованої на системне формування безпечного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому середовищі булінг (цькування) набуває значного поширення та постає як одна з найбільш деструктивних форм порушення прав дитини і права на безпечні умови навчання. Його наявність негативно впливає не лише на окремих учасників освітнього процесу, а й на загальний соціально-психологічний клімат у закладі освіти, рівень довіри між суб'єктами освітньої взаємодії, відчуття безпеки та ефективність освітньої діяльності загалом. У цьому контексті особливого значення набуває чітке нормативно-правове визначення булінгу, яке слугує концептуальною та організаційною основою для розроблення і реалізації системних профілактичних заходів.

З метою систематизації змін у нормативно-правовому розумінні булінгу та виявлення концептуальних відмінностей між попереднім і оновленим законодавчим підходом доцільним є порівняльний аналіз відповідних дефініцій, закріплених у законодавчих актах 2019 та 2025 років (табл. 1).

Порівняльний аналіз засвідчує, що законодавче трактування булінгу зазнало суттєвої еволюції – від фокусування переважно на освітньому процесі та окремих протиправних діях до розуміння булінгу як системного виду насильства в межах організованого колективу, що порушує права, свободи та законні інтереси дитини. Таке розширення підходу посилює міжсекторальний характер профілактики булінгу та обґрунтовує необхідність упровадження комплексних соціально-педагогічних механізмів запобігання і реа-

гування в усіх середовищах, де перебувають діти та молодь.

Таким чином, законодавче розширення поняття булінгу відображає перехід від його вузького розуміння як окремих агресивних дій до трактування як системного виду насильства, тісно пов'язаного з порушенням прав дитини, жорстоким поведінням і негативним впливом колективного середовища. Це актуалізує необхідність комплексної соціально-педагогічної профілактики булінгу, орієнтованої не лише на реагування на окремі випадки, а й на цілеспрямоване формування безпечного, підтримувального та правозахисного освітнього простору.

Для подальшого наукового аналізу доцільним є детальніший розгляд положень оновленого законодавства з акцентом на ключові поняття і механізми, які безпосередньо впливають на організацію профілактичної роботи в освітньому середовищі. Насамперед це стосується поняття «колектив», у межах якого законодавець пов'язує виникнення та відтворення булінгу.

Відповідно до законодавчих положень, колектив визначається як група з двох або більше осіб, об'єднаних (організованих) відповідно до законодавства з метою здобуття освіти, тренування, творчості, оздоровлення, відпочинку, лікування тощо, які не перебувають між собою у трудових відносинах (Закон України, 2025). Таке визначення суттєво розширює сферу застосування антибулінгових норм, поширюючи їх не лише на заклади освіти, а й на інші організовані середовища, у яких перебувають діти та молодь.

Принципово важливим у цьому контексті є акцент законодавця на тому, що булінг як

Таблиця 1

Порівняння визначень булінгу в законодавстві

Законодавчий акт	Визначення булінгу	Відмінність
Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» (2019)	Трактується як діяння учасників освітнього процесу, що полягають у психологічному, фізичному, економічному або сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, які вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою щодо інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути або була заподіяна шкода психічному чи фізичному здоров'ю потерпілого.	Фокус на освітньому процесі, юридична відповідальність.
Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поведіння з дітьми» (2025)	Трактується як психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, тобто будь-яке умисне діяння (дія або бездіяльність), у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, яке систематично вчиняється особою стосовно дитини, з якою вона є учасником одного колективу, або дитиною стосовно іншого учасника одного колективу, та порушує права, свободи, законні інтереси потерпілої особи та/або перешкоджає виконанню нею визначених законодавством обов'язків	Інтеграція в насильство, розширення на всі дитячі колективи, акцент на систематичність.

форма систематичного насильства можливий лише в межах організованого колективу, для якого характерними є відносна сталість соціальних зв'язків, повторюваність взаємодій і певна ієрархія соціальних ролей. Саме наявність такого організованого середовища відрізняє булінг від поодиноких конфліктів або спонтанних агресивних дій, які не мають системного характеру. Отже, ключовою ознакою булінгу є не лише форма насильства, а й соціальний контекст його відтворення.

Водночас розширене трактування поняття «колектив» зумовлює поширення дії антибулінгового законодавства на різні типи організованих середовищ, зокрема заклади дошкільної та позашкільної освіти, заклади культури, фізичної культури і спорту, охорони здоров'я, соціального захисту, оздоровлення та відпочинку, молодіжні центри, а також дитячі й молодіжні громадські об'єднання.

Особливої актуальності проблема булінгу набуває в умовах воєнного стану. За результатами всеукраїнського опитування педагогічних працівників, проведеного Міністерством освіти і науки України у 2024–2025 роках, 20,6% учителів повідомили про наявність булінгу у своїх закладах освіти, а 5,2% відзначили погіршення ситуації після початку повномасштабної війни. Водночас 30,8% педагогів визнали, що не втручалися у випадки булінгу навіть за наявності відповідних сигналів, що свідчить про недостатній рівень готовності до

реагування та потребу в посиленні системної профілактичної роботи (МОН України, 2025).

Отримані статистичні дані підтверджують, що булінг залишається однією з найбільш поширених і соціально небезпечних форм порушення прав дітей і підлітків, яка потребує комплексної та багаторівневої протидії. У цьому контексті особливої значущості набуває класифікація основних видів булінгу та аналіз їхніх наслідків з урахуванням специфіки воєнного часу (табл. 2).

Водночас профілактика булінгу має розглядатися в ширшому контексті запобігання деструктивній поведінці підлітків, яка включає агресію, порушення соціальних норм, ризиковану поведінку та насильницькі форми взаємодії. У навчально-методичному посібнику за редакцією Т. Журавель та Ю. Удовенко (2022) підкреслюється, що ефективна профілактика деструктивної поведінки можлива лише за умови комплексного підходу, який поєднує роботу з особистісними чинниками, сімейним оточенням, груповими нормами та інституційним середовищем. Такий підхід повністю корелює з сучасним розумінням профілактики булінгу як системного процесу, що передбачає не лише реагування на прояви насильства, а й цілеспрямоване формування підтримувального, безпечного та розвивального освітнього середовища (Журавель та ін., 2022).

Аналіз видів булінгу засвідчує, що в умовах воєнного стану зростає поширеність латент-

Таблиця 2

Види булінгу, їх характеристика та наслідки для дитини

Вид булінгу	Ключові прояви	Особливості в умовах воєнного стану	Наслідки (для жертви булінгу)
Психологічний	Образи, приниження, погрози, ізоляція, ігнорування, поширення чуток	Посилення латентних форм: ізоляція ВПО, стигматизація за регіоном походження, емоційне виснаження	Тривога, депресія, зниження самооцінки, соціальна ізоляція, суїцидальні думки
Фізичний	Штовхання, бійки, побиття, фізичне залякування, тощо	Зменшення в школах через дистанційне навчання; зростання в місцях тимчасового проживання	Травми, страх відвідування закладу освіти, соматичні розлади.
Економічний	Пошкодження або відбирання речей, вимагання ресурсів	Посилення через економічну нестабільність: тиск на ВПО, пошкодження гаджетів для онлайн-навчання	Матеріальні втрати, стрес, почуття безпорадності, зниження самооцінки
Сексуальний	Образи сексуального характеру, домагання, приниження, поширення чуток	Зростання в онлайн-формі через дистанційне навчання, стигматизація на тлі війни	Психотравма, сором, ПТСР, порушення самоідентифікації
Кібербулінг	Приниження в соцмережах, чатах, поширення фото/відео	Різне зростання через дистанційне навчання та постійну присутність онлайн	Хронічна тривога, депресія, соціальна ізоляція, зниження успішності

них, психологічних і цифрових форм насильства, які часто поєднуються між собою та мають тривалі негативні наслідки для психічного здоров'я, соціальної адаптації й освітньої траєкторії дитини. Це зумовлює необхідність системного підходу до профілактики, що поєднує раннє виявлення ризиків, виховну та корекційну роботу, залучення всіх учасників освітнього процесу та чітке дотримання законодавчих вимог щодо реагування.

У цьому контексті особливого значення набуває Типова програма унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми, яка конкретизує практичні механізми реалізації положень оновленого законодавства. Програма спрямована на формування та функціонування ефективної системи унеможливлення насильства в різних організованих середовищах і передбачає запровадження процедур інформування, оперативного реагування та міжвідомчої взаємодії, що створює підґрунтя для переходу від декларативних норм до реальної профілактичної практики (Типова програма, 2025).

Сучасний законодавчий підхід до протидії булінгу ґрунтується на розумінні профілактики як системного, міждисциплінарного та інституційно закріпленого процесу, що охоплює всі рівні організації освітнього середовища та передбачає чіткий розподіл ролей і відповідальності між учасниками освітнього процесу.

Ефективна профілактика булінгу в закладі освіти передбачає насамперед інституційне закріплення профілактичної політики через розроблення та впровадження внутрішніх нормативних документів, інтегрованих у діяльність закладу, а також застосування інтерактивних форм і методів роботи, спрямованих на формування культури ненасильницької взаємодії (Бондар, Нохріна, Лях, 2023).

У сучасних дослідженнях соціально-педагогічного спрямування профілактика булінгу розглядається у тісному взаємозв'язку з проблематикою конфліктної взаємодії та деструктивної поведінки здобувачів освіти. Науковці наголошують, що булінг часто постає не лише як окрема форма насильства, а як наслідок не врегульованих міжособистісних конфліктів, дефіциту навичок конструктивної комунікації, емоційної саморегуляції та ненасильницького розв'язання суперечностей у молодіжному середовищі. У цьому контексті соціально-

педагогічна профілактика має бути спрямована на формування конфліктологічної компетентності, культури діалогу та відповідального прийняття рішень, що, у свою чергу, знижує ризики проявів булінгу в освітньому середовищі (Карпенко, Лях, Спіріна, 2024).

Упровадження системного підходу до профілактики булінгу в освітньому середовищі передбачає чітке визначення ролей і зон відповідальності всіх суб'єктів освітнього процесу. Ефективність профілактичної діяльності значною мірою залежить від скоординованої взаємодії керівництва закладу, педагогічних і психологічних працівників, батьківської спільноти, дітей і молоді, а також уповноважених служб. У цьому контексті доцільно узагальнити функціональні ролі ключових учасників профілактики булінгу, що забезпечують практичну реалізацію системного, міждисциплінарного та інституційно закріпленого підходу до запобігання насильству в освітньому середовищі (табл. 3).

Наведена структура ролей засвідчує, що ефективна профілактика булінгу можлива лише за умови скоординованої, системної та інституційно закріпленої взаємодії всіх суб'єктів роботи з дітьми та молоддю. Поєднання управлінських рішень, професійної діяльності педагогів і психологів, активної участі батьківської спільноти та залучення дітей і молоді як активних суб'єктів змін створює підґрунтя для формування безпечного освітнього середовища та культури нульової толерантності до насильства.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що законодавчі зміни суттєво розширили нормативне розуміння булінгу та інтегрували його в ширший контекст запобігання насильству і жорстокому поводженню з дітьми. Уточнення дефініції булінгу, акцент на систематичності, понятті «колектив» і поширенні дії норм на різні організовані середовища зумовлюють необхідність переосмислення профілактичної діяльності як інституційно закріпленого, міждисциплінарного процесу.

Встановлено, що в умовах воєнного стану посилюються ризики психологічного та цифрового булінгу, що підвищує потребу в ранньому виявленні, належному реагуванні та корекційній підтримці постраждалих, свідків і кривдників. Доведено, що ефективна профілактика можлива за умови реалізації системного підходу, який передбачає наявність вну-

Таблиця 3

Ролі учасників освітнього процесу в системній профілактиці булінгу

Учасник освітнього процесу	Роль у профілактиці булінгу	Дії
Керівництво закладу / суб'єкта роботи з дітьми та молоддю	Інституціоналізація політики запобігання насильству, забезпечення системності та відповідальності	Затвердження Положення на основі Типової програми; організація механізму повідомлень; розгляд звернень протягом однієї доби; інформування Національної поліції та служби у справах дітей; контроль виконання заходів; взаємодія з уповноваженими органами
Педагогічні працівники, психологи, соціальні педагоги	Профілактика, раннє виявлення ризиків і реагування	Спостереження за взаємодією дітей; виявлення ознак насильства; проведення виховної та корекційної роботи; організація тренінгів і просвітницьких заходів; невідкладні дії у разі виявлення насильства
Батьки/законні представники, громада	Партнерська підтримка та участь у створенні безпечного середовища	Участь у батьківських зборах; інформування про ризики та механізми реагування; співпраця із закладом освіти; участь у профілактичних кампаніях
Діти та молодь	Активні суб'єкти профілактики, формування норм ненасильницької взаємодії	Участь у самоврядуванні та антибулінгових ініціативах; анонімне повідомлення про випадки насильства; дотримання правил безпечної поведінки; підтримка однолітків
Уповноважені служби (служби у справах дітей, Національна поліція, соціальні служби)	Реагування, захист прав дитини та міжвідомча взаємодія	Розгляд повідомлень; забезпечення соціального захисту дитини; участь у реагуванні на випадки насильства; координація з закладом освіти

трішніх положень на основі Типової програми, функціонування безпечних каналів повідомлень, оперативне реагування, регулярне навчання персоналу та моніторинг.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень і практичної роботи є роз-

роблення та апробація моделей упровадження Типової програми в різних типах закладів і організованих середовищ із фокусом на формування культури нульової толерантності до насильства та підтримувального освітнього простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондар В. І. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10–11 березня 2023 р. Київ, 2023. С. 21.
2. Бондар В., Лях Т., Нохріна І. Системний підхід до профілактики булінгу в закладі загальної середньої освіти. *Humanitas*. 2023. № 2. С. 3–11. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1>
3. Булінг і толерантність у школах: результати двох хвиль масштабного всеукраїнського опитування вчителів. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/news/bulinh-i-tolerantnist-u-shkolakh-rezultaty-dvokh-khvyly-masshtabnoho-vseukrainskoho-opytuvannia-vchyteliv>.
4. Впровадження моделі «Школа вільна від насильства» в закладах освіти : навч.-метод посіб. / авт. кол: Андрєєнкова В.Л., Бондар В.І., Войцяк Т.В та ін. Київ : ФОП Нічога С. О., 2023. 160 с.
5. Карпенко О. Г., Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Особливості профілактики булінгу та вирішення конфліктів серед здобувачів освіти. Соціальна педагогіка: теорія та практика / ред. Я. І. Юрків. Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2024. С. 36–43. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-3-36-43>
6. Поліщук Г. В. Булінг як сучасна соціально-педагогічна проблема: причини виникнення і шляхи подолання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2020. № 3(65). С. 45–53. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/568/600>
7. Причини булінгу: результати масштабного дослідження в українських школах. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinh-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh>
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання насильству та унеможливлення жорстокого поводження з дітьми : Закон України від 06.06.2024 № 3792-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-20#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>
10. Про затвердження Типової програми унеможливлення насильства та жорстокого поводження з дітьми : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.04.2025 р. № 658-2025-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2025-%D0%BF#Text>

11. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv
12. Спіріна Т. П., Лях Т. Л., Дуля А. В. До питання профілактики булінгу в закладах вищої освіти. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2024. № 2. С. 87–92. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-2-87-92>.
13. Стоп булінг. ЮНІСЕФ. URL: <https://www.stopbullying.com.ua> (дата звернення: 29.05.2023).

REFERENCES:

1. Andrieienkova, V. L., Bondar, V. I., Voitsiakh, T. V., et al. (2023). *Vprovadzhennia modeli "Shkola vilna vid nasyistva" v zakladykh osvity* [Implementation of the "School Free from Violence" Model in Educational Institutions: Teaching and Methodological Manual]. Kyiv: FOP Nichoha S. O. [in Ukrainian].
2. Bondar, V. I. (2023). Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii [Developing potential of contemporary social robots: methodology and technology]. *Materialy VIII mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv. S. 21 [in Ukrainian].
3. Bondar, V., Liakh, T., & Nokhrina, I. (2023). Systemnyi pidkhid do profilaktyky bulinhu v zaklady zahalnoi serednoi osvity [A systematic approach to preventing bullying in general secondary education institutions]. *Humanitas*, (2), 3–11. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.1> [in Ukrainian]
4. Karpenko, O., Liakh, T., & Spirina, T. (2024). Features of bullying prevention and conflict resolution among education seekers. *Social pedagogy: theory and practice*, (3), 36–43. <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-3-36-43> [in Ukrainian]
5. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2024, July 16). *Prychyny bulinhu: Rezultaty masshtabnoho doslidzhennia v ukrainskykh shkolakh* [Causes of bullying: Results of a large-scale study in Ukrainian schools]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/news/prychyny-bulinhu-rezultaty-masshtabnoho-doslidzhennia-v-ukrainskykh-shkolakh> [in Ukrainian]
6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2025, May 29). *Bulinh i tolerantnist u shkolakh: Rezultaty dvokh khvyli masshtabnoho vseukrainskoho opytuvannia vchyteliv* [Bullying and tolerance in schools: Results of two waves of a large-scale nationwide survey of teachers]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/news/bulinh-i-tolerantnist-u-shkolakh-rezultaty-dvokh-khvyli-masshtabnoho-vseukrainskoho-opytuvannia-vchyteliv> [in Ukrainian].
7. Polishchuk, H. V. (2020). Bulinh yak suchasna sotsialno-pedahohichna problema: prychny vynyknennia i shliakhy podolannia [Bullying as a contemporary socio-pedagogical problem: Causes and ways of overcoming]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehiium" imeni T. H. Shevchenka*, 3 (65), 45–53. [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo protydii bulinhu (tskuvanniu) [Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Combating Bullying]: *Zakon Ukrainy vid 18.12.2018 r. No 2657-VIII* [Law of Ukraine dated December 18, 2018, No. 2657-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 5, pp. 33 [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zapobihannia nasyil'stvu ta nemozhlyvist' zhorstokoho povodzhennia z dit'my [On amendments to certain laws of Ukraine on the prevention of violence and the impossibility of cruel treatment of children] : *Zakon Ukrainy vid 06.06.2025 p. No 3792-IX* [Law of Ukraine dated June 06, 2025, No. No 3792-IX]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 40, pp. 253 [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Typovoi prohramy uniemozhlyvlennia nasyistva ta zhorstokoho povodzhennia z dit'my [On approval of the Model Program for the Prevention of Violence and Cruel Treatment of Children] : *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04.04.2025 No 658-2025-p* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 4, 2025, No. 658-2025-p] *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine] [in Ukrainian].
11. Spirina T., Liakh T., Dulia A. To the issue of bullying prevention in institutions of higher education. *Social pedagogy: theory and practice*. 2024. No. 2. P. 87–92. Retrieved from: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2024-2-87-92> [in Ukrainian]
12. Stop bulinh [Stop bullying]. YUNISEF. Retrieved from: <https://www.stopbullying.com.ua/adults/about> [in Ukrainian].
13. Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloiova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulitskyi, V., Udovenko, Yu., Chuiko, O., Shved, O., & Yankovets, V. (2022). *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv* [Prevention of destructive behavior among adolescents] (T. Zhuravel & Yu. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FO-P Buria O.D. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 08.11.2025

Дата прийняття статті: 03.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

УДК 364-78[-056.24+316/362]

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.32>

Лілія ШКОЛЯР

кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп.. Берестейський, 37, м. Київ, Україна, 03056

ORCID: 0000-0001-8087-7125

Євгенія ПАНІЧЕВСЬКА

викладачка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп.. Берестейський, 37, м. Київ, Україна, 03056

ORCID: 0009-0009-1679-1074

Ольга КАДАЦЬКА

кандидатка економічних наук, викладачка кафедри філософії, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», просп.. Берестейський, 37, м. Київ, Україна, 03056

ORCID: 0009-0001-5180-7192

Бібліографічний опис статті: Школяр, Л., Панічевська Є., Кадацька О. (2025). Інституціоналізація послуги раннього втручання в Україні: виклики, стандарти та механізми реалізації. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 261–271, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.32>

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОСЛУГИ РАННЬОГО ВТРУЧАННЯ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, СТАНДАРТИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному аналізу теоретико-методологічних засад, сучасних нормативно-правових підходів та стратегій розвитку послуги раннього втручання в Україні в умовах воєнних і соціально-економічних викликів. Обґрунтовується зростання актуальності раннього втручання у зв'язку з істотним збільшенням кількості дітей з порушеннями розвитку, підвищенням ризиків, пов'язаних із передчасними пологами, травматичним досвідом, вимушеним переміщенням, стресом та зниженням доступності медичних і соціальних послуг. Проаналізовано еволюцію впровадження раннього втручання – від локальних громадських ініціатив до формування державної політики, пілотних проєктів та національної системи міжвідомчої підтримки. У центрі уваги – ключові принципи надання послуги, зокрема сімейно-центрований підхід, природовідповідність, між- і трансдисциплінарна взаємодія, інклюзивність, етичність, превентивність та орієнтація на розвиток потенціалу дитини. Розкрито особливості алгоритму організації послуги, який охоплює раннє виявлення ризиків, комплексну оцінку потреб дитини й сім'ї, розробку індивідуальної програми підтримки, реалізацію та моніторинг ефективності. Показано гармонізацію українського підходу до раннього втручання з європейською моделлю *Early Childhood Intervention (ECI)* та міжнародними стандартами, що охоплюють розширення вікових груп, участь широкого кола суб'єктів-ініціаторів і впровадження доказових практик. Наголошено на визначальній ролі кадрового забезпечення, необхідності професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців, а також розвитку сталої мережі послуг на рівні громад. Окреслено перспективні напрями зміцнення системи раннього втручання в Україні, зокрема в умовах війни, коли підтримка дітей та їхніх сімей набуває стратегічного значення для збереження здоров'я та соціальної стійкості суспільства.

Ключові слова: *early intervention, early childhood, interdisciplinary and cross-sectoral collaboration, medical-psychological-pedagogical support, early childhood intervention (ECI), human resources.*

Liliya SHKOLYAR

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Beresteiskyi ave., Kyiv, Ukraine, 03056

ORCID: 0000-0001-8087-7125

Yevheniia PANICHEVSKA

Lecturer at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Beresteiskyi ave., Kyiv, Ukraine, 03056

ORCID: 0009-0009-1679-1074

Olha KADATSKA

Candidate of Economic Sciences, Lecturer at the Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», 37 Beresteiskyi ave., Kyiv, Ukraine, 03056

ORCID: 0009-0001-5180-7192

To cite this article: Shkolyar, L., Panichevska, Ye., Kadatska, O. (2025). Instytutstionalizatsiia posluhy rannoho vtruchannia v Ukraini: vyklyky, standarty ta mekhanizmy realizatsii [Institutionalization of early intervention services in Ukraine: challenges, standards, and implementation mechanisms]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 262–271, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.32>

INSTITUTIONALIZATION OF EARLY INTERVENTION SERVICES IN UKRAINE: CHALLENGES, STANDARDS, AND IMPLEMENTATION MECHANISMS

The article is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations, current regulatory approaches, and development strategies of early intervention services in Ukraine under conditions of war and socio-economic challenges. The growing relevance of early intervention is substantiated in connection with the significant increase in the number of children with developmental disabilities, heightened risks associated with premature births, traumatic experiences, forced displacement, stress, and reduced access to medical and social services. The evolution of early intervention implementation is analyzed – from local community initiatives to the formation of state policy, pilot projects, and a national system of interagency support. The focus is on the key principles of service provision, including family-centered approaches, natural development alignment, inter- and transdisciplinary cooperation, inclusivity, ethical standards, prevention, and orientation toward developing the child's potential. The article highlights the features of the service organization algorithm, which encompasses early risk detection, comprehensive assessment of the child's and family's needs, development of an individualized support program, implementation, and monitoring of effectiveness. The harmonization of the Ukrainian approach to early intervention with the European Early Childhood Intervention (ECI) model and international standards is demonstrated, covering the expansion of age groups, involvement of a wide range of initiating stakeholders, and the adoption of evidence-based practices. Emphasis is placed on the crucial role of workforce capacity, the need for professional training and skill enhancement, as well as the development of a sustainable network of community-level services. Prospective directions for strengthening the early intervention system in Ukraine are outlined, particularly in wartime conditions, where supporting children and their families becomes strategically important for preserving health and the social resilience of society.

Key words: раннє втручання, діти раннього віку, міждисциплінарна та міжсекторальна взаємодія, медико-психолого-педагогічна підтримка, Early Childhood Intervention (ECI), кадрове забезпечення.

Актуальність проблеми. Послуга раннього втручання набуває все більшої актуальності та суспільної значущості в Україні, оскільки щороку спостерігається зростання кількості дітей з інвалідністю та дітей, які мають ризик виникнення порушень розвитку. У сучасних умовах, коли Україна перебуває у стані війни, ця проблема загострюється через зростання кількості передчасних полохів, травм, стресових впливів, втрат доступу

до медичних і соціальних послуг, а також через вимушене переміщення сімей. Воєнні події призводять до підвищення вразливості дітей раннього віку та збільшення кількості випадків психосоціального стресу в сім'ях. Це зумовлює нагальну потребу в розширенні системи підтримки, удосконаленні міжсекторальної взаємодії та впровадженні ефективних моделей ранньої допомоги, спрямованих на збереження здоров'я, безпеки та макси-

мального розвитку потенціалу кожної дитини навіть у кризових умовах.

Розвиток та доступність послуги раннього втручання є надзвичайно важливими для забезпечення якісної медико-соціальної, психологічної та педагогічної підтримки у перші роки життя, коли можливості корекції й компенсації порушень є найбільшими. Саме тому створення дієвих механізмів надання цієї послуги, підготовка компетентних фахівців та відповідність міжнародним стандартам стають одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері соціального захисту дітей та сімей.

В умовах сучасних змін у соціальній сфері України, послуга раннього втручання набуває особливої ваги як ефективний інструмент підтримки дітей з порушеннями розвитку та їхніх сімей, а її реалізація спирається на принципи соціального партнерства, інтегрованості, відкритості, безперервності і поступовості у міждисциплінарній, міжвідомчій та міжсекторальній взаємодії, що передбачає координацію зусиль фахівців різних напрямів – медицини, психології, педагогіки і соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобальний звіт UNICEF–WHO (Global report on children with developmental disabilities: from the margins to the mainstream, 2023), констатує, що приблизно 7,5% дітей віком до п'яти років мають порушення розвитку, що формує значний глобальний запит на своєчасну та комплексну підтримку. У документі підкреслюється потреба в системній інтеграції послуги раннього втручання в національні системи охорони здоров'я та освіти, з акцентом на забезпечення безперервної допомоги дітям і їхнім сім'ям. Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України у прийнятій Концепції створення системи раннього втручання зазначено, що «більше ніж 250 тис. сімей з дітьми віком до чотирьох років потенційно потребують послуги раннього втручання» (Концепція створення та розвитку системи раннього втручання, 2021). За результатами дослідження ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків НАМН» та БФ «Інститут раннього втручання» (2016-2019) серед українських сімей, які виховують дітей від народження до 4-х років 62,7% дітей мають показники в зоні нормативного розвитку, 33,6%

в зоні моніторингу, а 14,7% знаходяться в зоні високого ризику. Такі показники формують вагомий глобальний суспільний запит на своєчасну, комплексну й міждисциплінарну допомогу сім'ям, які виховують дітей із ризиками або наявними відхиленнями розвитку.

Різні аспекти змісту та організаційних форм реалізації послуги раннього втручання ґрунтовно розглядаються у наукових доробках вітчизняних дослідників – М. Кропивницької, Т. Панченко, І. Пасічник, Г. Слозанської, І. Сухіної. Так, Л. Прохоренко та Н. Баташева описали практику надання послуги раннього втручання в Україні та виокремили значення біопсихосоціальної моделі у комплексному підході роботи команди. Н. Горішна проаналізувала моделі надання послуг раннього втручання дітям з порушеннями психофізичного розвитку та їх сім'ям, надала критичну оцінку існуючих моделей США і розглянула можливість їх впровадження в Україні. Авторський колектив на чолі з Г. Кукурузою розробили методичні рекомендації суб'єктів надання послуги раннього втручання. С. Бедрега, О. Якименко, О. Китайська, С. Горішак, О. Кривоногова описали досвід та виокремили особливості надання послуги раннього втручання в муніципальному закладі охорони здоров'я. Серед зарубіжних науковців слід зазначити праці К. Tollan, R. Jezrawi, K. Underwood, M. Janus, які в статті A Review on Early Intervention Systems наполягають на важливості травмо-орієнтованого підходу у роботі з дітьми та сім'ями; А. Wang та Н. McLaren аналізують бар'єри та можливості доступу до послуг раннього втручання для сімей мігрантів; Т. Smythe, M. Zuurmond, С. Tann та інші показують важливість раннього втручання для дітей з інвалідністю у країнах із обмеженими ресурсами; А. Rektina підкреслює значення сімейно-орієнтованих практик у ранньому втручанні. Таким чином, накопичений науковий досвід створює підґрунтя для всебічного аналізу сучасного стану системи раннього втручання в Україні, що дозволяє перейти до постановки мети статті.

Мета статті – комплексно проаналізувати сучасний стан, нормативно-правові засади та міжнародні підходи до надання послуги раннього втручання в Україні, визначити ключові принципи та механізми її реалізації, а також

окреслити напрями удосконалення міжсекторальної взаємодії в умовах зростання потреб сімей з дітьми раннього віку, зокрема в контексті воєнних викликів.

Виклад основного матеріалу. Під терміном «послуга раннього втручання» в Україні мається на увазі комплексна допомога сім'ям з дітьми раннього віку (від нуля до чотирьох років), яка орієнтована не тільки на допомогу сім'ям, де є діти із затримками розвитку або ризиком їх виникнення, але й пропонується батькам, які за визначенням, наданим на сайті організації ЮНІСЕФ, «мають сумніви та хвилювання щодо розвитку своєї дитини або питання стосовно відносин із маленькою дитиною, її поведінки та взаємодії з іншими людьми» (Раннє втручання. Міждисциплінарна допомога сім'ям з дітьми раннього віку).

Аналізуючи спільні та відмінні риси у підходах до базових понять послуги, констатуємо, що у міжнародній практиці вікові межі отримувачів послуги раннього втручання варіюються залежно від особливостей організації систем охорони здоров'я, освіти та соціального захисту, що може суттєво відрізнятися від норм, закріплених у національному законодавстві України. Так в європейських країнах послуга Early Childhood Intervention (ECI), базуючись на Конвенції про права осіб з інвалідністю, Конвенція ООН про права дитини, основною цільовою групою послуги визначає дітей віком від 0 до 3 років (з можливістю подовження до 7 річного віку), які перебувають у групі ризику або мають затримки розвитку, інвалідність та/або потреби у сфері поведінки чи психічного здоров'я (Early Childhood Intervention Services In Europe, 2023). Водночас узгодженість підходів щодо визначення суб'єктів-заявників у європейському та українському законодавстві свідчить про поступову гармонізацію національної системи раннього втручання з європейськими стандартами. Зокрема, до кола таких суб'єктів належать представники закладів дошкільної освіти, установ та організацій соціального захисту населення, юридичних осіб приватного права, а також громадських, благодійних, релігійних та інших організацій, відповідальних за виявлення дітей, які можуть потребувати підтримки, та скерування сімей до закладів охорони здоров'я для ініціювання процесу орга-

нізації надання послуги раннього втручання. (Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання..., 2021). Крім того, важливим спільним елементом моделі є можливість самостійного звернення сім'ї у разі виявлення у дитини ознак порушень розвитку: батьки можуть напряму звернутися як до закладу охорони здоров'я, так і до надавача послуги раннього втручання, що підвищує доступність та оперативність отримання необхідної підтримки.

Ідея започаткування послуги раннього втручання в Україні належить громадським організаціям, які у 2000 році порушили питання необхідності створення системи підтримки дітей раннього віку з порушеннями розвитку та їхніх сімей. У 2008 році Консорціум українських та міжнародних організацій розпочав активне лобіювання розвитку системи раннього втручання на державному рівні, що сприяло формуванню суспільного запиту та підготовці нормативно-правової бази. Можемо констатувати, що розвиток системи раннього втручання в Україні пройшов шлях від громадських ініціатив до офіційного державного визнання, що заклало підґрунтя для подальшої інтеграції цієї послуги у сферу освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Проте події початку 2022 року суттєво вплинули на розвиток послуги раннього втручання, внесли корективи у її організацію та реалізацію. У контексті війни та збройних конфліктів на території України ця послуга набуває особливої критичної значущості, оскільки воєнні дії створюють додаткові ризики для фізичного, психічного та соціального розвитку дітей раннього віку, підвищують рівень стресу та травмуючих впливів, а також ускладнюють доступ сімей до медичних, соціальних і педагогічних ресурсів. Постійна небезпека, руйнування інфраструктури, обмежений доступ до медичних, соціальних та освітніх послуг, а також вимушене переміщення сімей призводять до підвищеного рівня стресу, тривожності та травмуючих впливів, що негативно позначається на когнітивному, емоційному, соціальному та поведінковому розвитку дітей. Для сімей, які втратили житло, роботу чи близьких, раннє втручання стає не лише корекційною, а й превентивною, стабілізаційною та психо-

соціальною мірою, що забезпечує підтримку батьків у кризових умовах, сприяє формуванню стійких навичок догляду за дитиною, розвитку її потенціалу та збереженню психоемоційного здоров'я.

Ефективність послуги в таких умовах залежить від швидкості та оперативності її надання, мобільності та гнучкості команд фахівців, інтеграції медичних, психологічних, соціальних та педагогічних компонентів, а також від тісної координації з місцевими громадами, гуманітарними організаціями та міжнародними партнерами. Відповідно до міжнародних рекомендацій UNICEF і WHO, доцільним є застосування адаптованих моделей підтримки, які включають дистанційні консультації, мобільні виїзні групи та гнучкі індивідуальні програми, що враховують обмежені ресурси та надзвичайні умови життя. Досвід українських пілотних проєктів раннього втручання підтверджує, що інтеграція мультидисциплінарних команд і тісна взаємодія з громадами та гуманітарними структурами дозволяє забезпечити своєчасне виявлення ризиків, ефективну організацію індивідуальних програм розвитку та підтримку сімей у кризових умовах.

Таким чином, раннє втручання під час війни виконує не лише корекційну функцію, а й превентивну, стабілізаційну та психосоціальну, забезпечуючи безперервність допомоги, мінімізацію наслідків стресу для дитини та підвищення здатності сім'ї самостійно управляти розвитком дитини в умовах криз. Гнучкі та адаптовані моделі, поєднання дистанційних і мобільних форматів, а також координація з місцевими та міжнародними ресурсами створюють умови для збереження здоров'я, безпеки та розвитку потенціалу дітей навіть у надзвичайних обставинах.

В Україні упровадження нормативно-правової бази та систематизація послуги раннього втручання започаткована ухваленням Кабінетом Міністрів України 14 грудня 2016 року розпорядження № 948-р і реалізацією пілотного проєкту «Створення системи надання послуги раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя» у Закарпатській, Львівській, Одеській та Харківській областях, з подальшим розширенням географії на Вінницьку, Донецьку, Дніпропе-

тровську, Запорізьку, Кіровоградську, Луганську області (Створення системи надання послуг раннього втручання, 2016), продовжена схваленням Концепції створення та розвитку системи раннього втручання (Концепція створення та розвитку системи раннього втручання, 2021) та планом заходів щодо її реалізації на період до 2026 року. Розвиток послуги раннього втручання є одним з напрямів роботи Міністерства соціальної політики в межах реалізації Стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні до 2030 року (Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні, 2021).

З огляду на актуальність проблеми раннього виявлення та підтримки дітей із порушеннями розвитку, Концепція створення та розвитку системи раннього втручання в Україні спрямована на формування цілісної державної системи, що забезпечує реалізацію прав дитини та її сім'ї на своєчасне отримання якісної допомоги. Основною метою реалізації Концепції є створення та розвиток системи раннього втручання, яка гарантує дітям із порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення, а також їхнім сім'ям право на отримання комплексних послуг, орієнтованих на забезпечення здорового розвитку дитини в сімейному середовищі та її успішну соціалізацію в суспільстві.

Відповідно до положень Концепції, передбачається поетапне виконання її завдань упродовж визначеного періоду, завершення якого заплановано до 2026 року. Реалізація Концепції включає розроблення нормативно-правового забезпечення, створення мережі служб раннього втручання, підготовку кадрів та формування сучасних механізмів міжвідомчої взаємодії, що має забезпечити сталість та ефективність функціонування системи підтримки дітей раннього віку та їхніх родин. Основні напрями її впровадження включають: нормативно-правове забезпечення державної політики у сфері створення та функціонування системи раннього втручання; розширення доступності відповідних послуг і максимальне охоплення ними дітей із порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення та членів їхніх сімей; підвищення рівня поінформованості батьків і фахівців щодо можливостей системи раннього втручання як дієвого інструменту профілактики інвалідизації та

запобігання інституціоналізації дітей раннього віку (Амплеєва, 2024). Основною метою раннього втручання є забезпечення системної підтримки дітей на ранніх етапах їхнього розвитку, що інтегрує медичні, психологічні, соціальні та освітні компоненти через діяльність трансдисциплінарної команди фахівців. При цьому реалізація втручання ґрунтується на принципах сімейно-центрованого підходу, природовідповідності розвитку дитини, між- та трансдисциплінарності, партнерства, конфіденційності, довготривалості, безкоштовності та інклюзивності.

Так, принцип сімейно-центрованості є ключовим у наданні послуг раннього втручання та ґрунтується на визнанні сім'ї як основного ресурсу розвитку дитини раннього віку. Метою є посилення батьківської компетентності шляхом інтеграції розвивальних стратегій у повсякденне життя сім'ї та підтримки її внутрішніх ресурсів (Guralnick, 2020). Батьки виступають повноправними членами міждисциплінарної команди, беруть участь у всіх етапах планування, реалізації й оцінювання індивідуальної програми, що вибудовується на основі узгоджених запитів і спільних цілей. Ефективність програми визначається насамперед покращенням якості життя сім'ї. Основна увага при створенні сімейного плану раннього втручання приділяється розвитку батьківських компетенцій, підтримці сім'ї і мобілізації ресурсів, що дає можливість батькам приймати обґрунтовані рішення і діяти за власними пріоритетами.

Принцип природовідповідності передбачає організацію підтримки дитини відповідно до закономірностей її онтогенетичного розвитку, індивідуального темпу дозрівання та сенситивних періодів формування ключових функцій. У межах раннього втручання це означає створення умов, максимально наближених до природного середовища дитини – сім'ї, щоденних побутових ситуацій і звичного режиму, де навчання інтегрується у повсякденну діяльність, ігрову взаємодію та спонтанну активність (Zwaigenbaum, 2015). Вибір методів і завдань ґрунтується на сильних сторонах та актуальних можливостях дитини, забезпечуючи поступовий перехід до більш складних форм поведінки й розвитку компетентностей.

Між- та трансдисциплінарність забезпечується інтегрованою роботою фахівців різних професійних сфер (психологів, педагогів, логопедів, фізичних терапевтів, лікарів-педіатрів, лікарів-неврологів (за потреби), ерготерапевтів (за потреби), лікарів фізичної та реабілітаційної медицини (за потреби), фахівців із соціальної роботи / соціальних працівників, координаторів / реєстраторів послуги раннього втручання, а у разі виявлення випадку жорстокого поводження з дитиною, інформування та взаємодія із представниками служби у справах дітей, уповноваженим підрозділом органу Національної поліції за місцем проживання / перебування дитини та її сім'ї) у форматі єдиної команди, що спільно визначає цілі, узгоджує стратегії підтримки та розробляє індивідуальну програму раннього втручання. У трансдисциплінарній моделі провідну роль взаємодії з сім'єю виконує ключовий фахівець (key worker), який координує команду та забезпечує цілісність і безперервність допомоги. Такий підхід забезпечує встановлення довірливих відносин, єдність методів впливу, уникнення дублювання функцій та комплексне задоволення потреб дитини й сім'ї.

Партнерство ґрунтується на рівноправній та взаємодовірливій співпраці між сім'єю та командою фахівців, заснованій на взаємній повазі, відкритості та спільному прийнятті рішень. Батьки визнаються експертами щодо потреб та особливостей своєї дитини, тому разом із фахівцями беруть участь у визначенні цілей, плануванні та реалізації індивідуальної програми підтримки (Reichow, 2018). Партнерська модель забезпечує узгодженість дій, підвищує відповідальність сторін і сприяє досягненню стійких позитивних змін у розвитку дитини та якості життя сім'ї.

Принцип конфіденційності передбачає захист персональних даних дитини та сім'ї, гарантування нерозголошення інформації, отриманої в процесі надання послуги, без їхньої інформованої згоди. Фахівці зобов'язані забезпечувати збереження приватності та використовувати інформацію виключно з професійною метою й у межах узгоджених завдань підтримки. Дотримання конфіденційності формує довіру між сім'єю та командою, що є необхідною умовою ефективної взаємодії та результативності раннього втручання.

Довготривалість означає забезпечення неперервності та послідовності підтримки дитини й сім'ї протягом усього періоду потреби, з урахуванням етапів розвитку та динаміки змін; безкоштовність - доступність послуги для всіх сімей незалежно від їхнього соціально-економічного статусу, що гарантує рівні можливості отримання спеціалізованої допомоги; принцип інклюзивності є основою для створення умов для повноцінної участі дітей з особливими потребами у житті громади та освітньому середовищі, забезпечення рівного доступу до ресурсів, послуг та соціальної інтеграції без дискримінації.

Законодавством окреслено й алгоритм надання послуги, який передбачає послідовне проходження дитиною, батьками чи опікунами та мультидисциплінарною командою фахівців кількох етапів: виявлення дітей із ризиком порушень розвитку, визначення індивідуальних потреб дитини та її сім'ї, розробку індивідуальної програми раннього втручання, її реалізацію і оцінку ефективності втручання, а також підготовку до переходу від послуги раннього втручання до інших послуг або інтеграцію в освітній простір (Горишна, 2020; Прохоренко, 2022). Суб'єктом виявлення порушень розвитку або ризику їх виникнення на першому етапі є надавач медичних послуг, який проводить комплексну оцінку розвитку дитини шляхом збору анамнезу, опитування батьків, оцінки результатів розширеного неонатального скринінгу, додаткових обстежень щодо виявлення порушень розвитку або ризику їх виникнення, запобігання їх формуванню порушень та мінімізації їх впливу на функціонування дитини; здійснює супровід та підтримку дитини і сім'ї; інформує батьків про можливості отримання послуги раннього втручання та вільного вибору її надавачів, умови та порядок її отримання; перенаправляє сім'ї до надавачів за умови виявлення ризиків або ознак можливих порушень когнітивного, моторного, комунікативного, соціально-емоційного, адаптивного розвитку. Крім того бере участь у складанні індивідуального плану спостереження, вносить відповідні дані до форми первинної облікової документації.

Етапи визначення індивідуальних потреб дитини та її сім'ї включають первинне оцінювання фахівцями команди раннього втручання

труднощів, що виникають у житті дитини, оцінювання індивідуальних потреб, визначення пріоритетів сім'ї дитини, оцінювання активності та участі дитини, наявних у неї здібностей до виконання дій, навичок у щоденній активності, оцінювання труднощів, які постають перед дитиною при їх виконанні, визначення ступеня складності дій у її щоденній активності, вивчення порушень функцій і систем організму, які потенційно можуть впливати на формування умінь та виконання дій в цілому, дослідження й оцінювання впливу на стан функціональних обмежень життєдіяльності і здоров'я дитини зовнішніх та особистісних факторів, про що зазначено в Методичних рекомендаціях щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання (Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, 2021).

Етап розробки та реалізації індивідуального сімейного плану раннього втручання передбачає постановку цілей, планування заходів та залучення необхідних ресурсів, визначення періодичності і строків виконання, відповідальних, строки збору та аналізу отриманих даних, формат моніторингу результатів та оцінки якості наданої послуги, інформацію стосовно перегляду плану (за потреби).

В реалізації всього процесу (від виявлення порушення розвитку дитини або ризику його виникнення до розроблення та впровадження індивідуальної програми раннього втручання, моніторингу її результатів та оцінювання ефективності) соціальному працівникові відведено провідну роль, забезпечуючи координацію діяльності команди, оцінку потреб дитини та сім'ї, організацію соціального супроводу і доступу до відповідних ресурсів; саме від нього залежатиме ефективність послуги раннього втручання в цілому. Станом на зараз кадрове забезпечення цієї сфери все ще залишається одним із ключових викликів, а отже підготовка майбутніх фахівців із соціальної роботи вимагає подальшої модернізації освітніх програм та підходів до навчання. Розуміючи потребу у прийнятті швидких рішень і відповідно до Наказу МОН України від 29.12.2023 № 1583 (Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти, 2023) було вне-

сено доповнення у стандарт ВО за спеціальністю 231 у розділ IV, де спеціальну (фахову, предметну) компетентність 9 подано як «Здатність оцінювати соціальні проблеми, потреби, особливості та ресурси клієнтів, в тому числі на етапі раннього втручання»; спеціальну (фахову, предметну) компетентність 11 як «Здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей, в тому числі на етапі раннього втручання»; у розділі V, пункт 7 «Використовувати спеціалізоване програмне забезпечення у ході розв'язання професійних завдань, в тому числі на етапі раннього втручання»; пункт 12 «Визначати зміст співпраці з організаціями-партнерами з соціальної роботи для виконання завдань професійної діяльності, в тому числі на етапі раннього втручання»; пункт 20 – «Виявляти етичні дилеми та суперечності у професійній діяльності та застосовувати засоби супервізії для їх розв'язання, в тому числі на етапі раннього втручання». Отже, інтеграція тематики раннього втручання у професійну підготовку соціальних працівників, розвиток навичок міжпрофесійної взаємодії, комунікації з сім'ями та партнерства з фахівцями інших галузей стають вимогою та необхідною умовою формування готовності здобувачів до роботи з сім'ями, які виховують дітей раннього віку з інвалідністю, порушеннями розвитку та/або ризиком їх виникнення.

Констатуємо, що в Україні вже сформовано професійний стандарт фахівця із раннього втручання, який передбачає можливість здобуття відповідної кваліфікації фахівцями освітньої, соціальної та медичної сфер (Професійний стандарт „Фахівець із раннього втручання» 2022). Міжнародне агентство професійних кваліфікацій розробило Порядок та процедуру присвоєння/підтвердження кваліфікації «фахівець із раннього втручання» (Процедура присвоєння/підтвердження кваліфікації «фахівець із раннього втручання», 2023). За результатами проведеного оцінювання (включає оцінювання професійного портфоліо; оцінювання професійних знань, умінь та навичок шляхом тестування; оцінювання умінь використовувати професійні знання у практичній діяльності, умінь та навичок виконання

трудових функцій, здатності приймати обґрунтовані професійні рішення, рівня здатності до відповідальності та автономності, письмової грамотності та володіння професійною термінологією за результатами виконання та захисту письмової кваліфікаційної роботи; оцінювання умінь використовувати професійні знання у практичній діяльності, умінь та навичок виконання трудових функцій, здатності приймати обґрунтовані професійні рішення, рівня комунікативної компетентності, здатності до відповідальності й автономності, володіння професійною термінологією за результатами виконання здобувачем трудових функцій та трудових дій під час усного екзамену), на підставі рішення комісії, затвердженої Міжнародним агентством професійних кваліфікацій, здобувачеві видається сертифікат або рішення Кваліфікаційного центру про підтвердженні повної/часткової професійної кваліфікації «фахівець із раннього втручання» з занесенням даних в Реєстр Національного агентства кваліфікацій (Відомості про видані кваліфікаційними центрами сертифікати про присвоєння/підтвердження професійних кваліфікацій).

Проте, попри наявність професійного стандарту та визначених процедур сертифікації, наразі існує суттєвий розрив між нормативними вимогами та реальним рівнем академічної підготовки фахівців. Заклади вищої освіти України лише розпочинають процес інтеграції змісту та технологій раннього втручання в навчальні плани, тому спостерігається недостатня кількість освітніх програм, що забезпечують системне формування відповідних знань і практичних компетентностей. Потребують оновлення також науково-методичне забезпечення підготовки, практикоорієнтовані форми навчання, механізми проходження виробничих практик у командах раннього втручання та супервізійна підтримка студентів.

Загальні висновки. Послуга раннього втручання є критично важливим елементом сучасної соціальної політики України, оскільки в умовах зростання кількості дітей із порушеннями розвитку, впливу війни, психологічного стресу, передчасних пологів та зниження доступності медичних і соціальних сервісів зростає потреба у своєчасній і комплексній підтримці сімей з дітьми раннього віку. Україна послідовно інтегрує раннє втру-

чання у національні системи охорони здоров'я, освіти та соціального захисту, що підтверджується впровадженням державних стратегій, пілотних проєктів та планів реалізації до 2026 року. Гармонізація національної політики з європейською моделлю Early Childhood Intervention (ECI) засвідчує наближення до міжнародних стандартів щодо вікових меж, суб'єктів-ініціаторів та принципів надання послуги. Сімейно-центрованість, природовідповідність, міждисциплінарність, партнерство та інклюзивність є визначальними засадами, що забезпечують комплексний характер підтримки й підвищують якість життя дитини та сім'ї. Ефективність послуги залежить від злагодженої міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії, яка формує безперервний маршрут

допомоги та дозволяє реалізувати послідовний алгоритм: від раннього виявлення ризиків – до оцінки потреб, розробки й реалізації індивідуальної програми підтримки та моніторингу її ефективності. Успішний розвиток системи раннього втручання потребує значних інвестицій у кадровий потенціал, модернізацію підготовки фахівців, зміцнення трансдисциплінарних команд та формування розгалуженої мережі доступних послуг у громадах. В умовах війни раннє втручання набуває особливої суспільної цінності, виконуючи не лише корекційну, а й превентивну, стабілізаційну та психосоціальну функції, що мінімізує наслідки стресу для дітей раннього віку та посилює стратегічне значення цієї послуги для майбутнього держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Global report on children with developmental disabilities: from the margins to the mainstream. Executive summary. Geneva: World Health Organization and the United Nations Children's Fund (UNICEF), 2023. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240080232>
2. Концепція створення та розвитку системи раннього втручання. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 р. № 517-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/517-2021-%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text
3. Сайт ЮНІСЕФ. Раннє втручання. Міждисциплінарна допомога сім'ям з дітьми раннього віку. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/child-protection/early-intervention>.
4. Early Childhood Intervention Services In Europe. Key concepts and selected models. 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/36326/file/Unicef_Ealy%20childhood_ENG_.pdf
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо впровадження практики надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя. Наказ від 18.02.2021 р. № 92 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0092739-21#Text>
6. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 948-р щодо введення в дію Плану заходів з реалізації у 2017-2020 роках пілотного проєкту "Створення системи надання послуг раннього втручання" для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2016-%D1%80#Text>
7. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366 (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 294-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>
8. Амплєєва О. М. Теоретичні аспекти надання послуги раннього втручання. *Матеріали 79-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція «Факультет психології та соціальної роботи». Підсекції: «Соціальна робота», «Освітні, педагогічні науки», «Психологія»* (Одеса, 27–29 листоп. 2024 р.). Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. С. 71–74. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/42050>
9. Guralnick M.J. Applying the developmental systems approach to inclusive community-based early intervention programs: process and practice. *Infants Young Child*. 2020. 33(3). 173. DOI: <https://doi.org/10.1097/IYC.000000000000167>.
10. Zwaigenbaum L., Bauman M.L., Choueiri R., Kasari C., Carter A., Granpeesheh D., et al. *Early intervention for children with autism spectrum disorder under 3 years of age: recommendations for practice and research*. *Pediatrics*. 2015. 136(1). S. 60–81. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.2014-3667E>.
11. Reichow B., Hume K., Barton E.E., Boyd B.A. Early intensive behavioral intervention (EIBI) for young children with autism spectrum disorders (ASD) *Cochrane Database Syst Rev*. 2018. 5(5). CD009260. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD009260.pub3>.

12. Горишна Н., Слозанська Г. Моделі надання послуги раннього втручання: переваги, недоліки, можливості для імплементації в Україні. *Матеріали Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*. 22 січня 2020 р. Вип. 57. Переяслав. 2020. С. 63–66. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4c002c8-429a-4a3f-ab5a-d459f241bac4/content>
13. Прохоренко Л., Баташева Н. Послуга раннього втручання в Україні: контент-аналіз проблеми. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.*, 2022. 1 (21). 104–115. URL: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i21.214>
14. Наказ МОН України від 29.12.2023 № 1583 «Про внесення змін до деяких стандартів вищої освіти». URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/Nakaz-1583.vid.29.12.2023.pdf>
15. Професійний стандарт «Фахівець із раннього втручання». Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України. 2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/legislation/regulatory-framework/document-6283>
16. Процедура присвоєння/підтвердження кваліфікації «фахівець із раннього втручання». Міжнародне агентство професійних кваліфікацій. 2023. URL: <https://pqa.com.ua/certification/qcssw/pqeis/>
17. Відомості про видані кваліфікаційними центрами сертифікати про присвоєння/підтвердження професійних кваліфікацій. URL: <https://data.nqa.gov.ua/certificate/>

REFERENCES:

1. World Health Organization & United Nations Children's Fund (UNICEF). (2023). *Global report on children with developmental disabilities: From the margins to the mainstream. Executive summary*. Geneva: WHO & UNICEF. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. Retrieved from: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240080232>
2. Konceptsiia stvorennia ta rozvytku systemy rannoho vtruchannia [Concept for the Establishment and Development of the Early Intervention System]. (2021, May 26). Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 517-r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/517-2021-%D1%80?utm_source=chatgpt.com#Text [in Ukrainian].
3. Sait UNICEF. Ranne vtruchannia. Mizhdytsylinarna dopomoha sim'iam z ditmy rann'oho viku [UNICEF Website. Early Intervention. Interdisciplinary Support for Families with Young Children]. [unicef.org/ukraine](https://www.unicef.org/ukraine). Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/child-protection/early-intervention> [in Ukrainian].
4. Ealy Childhood Intervention Services In Europe. Key concepts and selected models. 2023. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/36326/file/Unicef_Ealy%20childhood_ENG_.pdf
5. Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii shchodo vprovadzhennia praktyky nadання послуг rann'oho vtruchannia dlia zabezpechennia rozvytku dytyny, zberezhenia yii zdorovia ta zhyttia: Nakaz vid 18.02.2021 № 92 [On Approval of Methodical Recommendations for Implementation of Early Intervention Services to Ensure Child Development, Health and Life: Order No. 92, February 18, 2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0092739-21#Text> [in Ukrainian].
6. Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. № 948-r shchodo vvedennia v diu Planu zakhodiv z realizatsii u 2017–2020 rokakh pilotnoho proektu “Stvorennia systemy nadання послуг rann'oho vtruchannia” dlia zabezpechennia rozvytku dytyny, zberezhenia yii zdorovia ta zhyttia [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the Implementation of the 2017–2020 Pilot Project “Creation of an Early Intervention Services System” to Ensure Child Development, Health and Life]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Natsionalna stratehiia iz stvorennia bezbar'iernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. Rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 kvitnia 2021 r. № 366 (v redaktsii rozporyadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 bereznia 2025 r. № 294-r) [National Strategy for Creating an Accessible Environment in Ukraine until 2030]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Amplieieva, O.M. (2024). Teoretychni aspekty nadання послуг rannioho vtruchannia [Theoretical aspects of providing early intervention services]. Materialy 79-i naukovoї konferentsii profesorsko-vykladatskoho skladu i naukovykh pratsivnykiv Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova. Sektsiia “Fakultet psykholohii ta sotsialnoi roboty”. Pidseksii: “Sotsialna robota”, “Osvitni, pedahohichni nauky”, “Psykhologhiia” (Odessa, 27–29 lystopada 2024 r.), pp. 71–74. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/42050> [in Ukrainian].
9. Guralnick, M. J. (2020). Applying the developmental systems approach to inclusive community-based early intervention programs: process and practice. *Infants Young Child*, 33(3), 173. DOI: <https://doi.org/10.1097/IYC.0000000000000167>
10. Zwaigenbaum, L., Bauman, M.L., Choueiri, R., Kasari, C., Carter, A., Granpeesheh, D., et al. (2015). *Early intervention for children with autism spectrum disorder under 3 years of age: recommendations for practice and research*. *Pediatrics*, 136(1), S. 60–81. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.2014-3667E>

11. Reichow, B., Hume, K., Barton, E.E., Boyd, B.A. (2018). Early intensive behavioral intervention (EIBI) for young children with autism spectrum disorders (ASD) Cochrane Database Syst Rev, 5(5), CD009260. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD009260.pub3>
12. Gorishna, N., & Slozanska, H. (2020). Modeli nadання posluhy rann'oho vturchannia: perevahy, nedoliky, mozhlyvosti dlia implemntatsii v Ukraini [Models of early intervention service provision: advantages, disadvantages, opportunities for implementation in Ukraine]. Proceedings of the Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konferentsiia "Vitchyznianna nauka na zlami epokh: problemy ta perspektyvy rozvytku" [Domestic science at the turn of the eras: problems and prospects of development], Issue 57, (pp. 63–66). Pereiaslav: ONU. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e4c002c8-429a-4a3f-ab5a-d459f241bac4/content> [in Ukrainian].
13. Prokhorenko, L., & Batasheva, N. (2022). Posluha rann'oho vturchannia v Ukraini: kontent-analiz problemy [Early intervention service in Ukraine: content analysis of the problem]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy – Education of persons with special needs: pathways of development*, 1(21), 104–115. <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i21.214> [in Ukrainian].
14. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 29 hrudnia 2023 r. № 1583 "Pro vnesennia zmin do deiakykh standartiv vyshchoi osvity" [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine on Amendments to Certain Higher Education Standards]. (2023, December 29). Kyiv: MON Ukrainy. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2023/Nakaz->
15. Ministerstvo sotsialnoi polityky, sim'i ta yednosti Ukrainy. (2022). Profesiinyi standart "Fakhivets iz rannioho vturchannia" [Professional Standard "Early Intervention Specialist"]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/legislation/regulatory-framework/document-6283> [in Ukrainian].
16. Mizhnarodne ahentstvo profesiinykh kvalifikatsii. (2023). Protsedura prisvoiennia/pidtvrdzhennia kvalifikatsii "fakhivets iz rannioho vturchannia" [Procedure for Awarding/Confirming the Qualification "Early Intervention Specialist"]. Retrieved from: <https://pqa.com.ua/certification/qcssw/pqeis/> [in Ukrainian].
17. Mizhnarodne ahentstvo profesiinykh kvalifikatsii. (n.d.). Vidomosti pro vydani kvalifikatsiynomy tsentramy sertefikaty pro prisvoiennia/pidtvrdzhennia profesiinykh kvalifikatsii [Information on certificates issued by qualification centers for awarding/confirming professional qualifications]. Retrieved from: <https://data.nqa.gov.ua/certificate/> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 24.11.2025

Дата прийняття статті: 10.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 364:616.89:342.7

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.33>

Тетяна МОРОЗ

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300
ORCID: 0009-0008-9712-2739

Бібліографічний опис статті: Мороз, Т. (2025). Нормативно-правове забезпечення у сфері соціального обслуговування осіб з психічними та інтелектуальними розладами. *Ввічливість. Humanitas*, 6, 272–283, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.33>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ РОЗЛАДАМИ

У статті здійснено комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення у сфері соціального обслуговування осіб з психічними та інтелектуальними розладами в Україні в контексті сучасних трансформацій соціальної політики держави. Розкрито зміст і значення основних міжнародних та національних нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального захисту, соціального обслуговування, реабілітації та соціальної інтеграції осіб зазначеної категорії, зокрема положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та документів Ради Європи. Проаналізовано особливості імплементації європейських стандартів у вітчизняне законодавство, а також ступінь їх практичної реалізації в системі соціальних послуг. Особливу увагу приділено процесам деінституціоналізації, реформуванню мережі психоневрологічних та інших інтернатних закладів, а також переходу від інституційного догляду до моделей підтриманого проживання та громадоорієнтованих послуг. Виявлено основні проблеми реалізації законодавчо визначених прав осіб з психічними та інтелектуальними розладами, пов'язані з фрагментарністю нормативно-правового регулювання, недостатнім ресурсним забезпеченням, обмеженою міжвідомчою взаємодією та збереженням патерналістських підходів у системі соціального обслуговування. На основі проведеного аналізу визначено пріоритетні напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення, спрямовані на забезпечення прав людини, розвиток соціальної реабілітації, розширення доступу до якісних соціальних послуг у громаді та створення умов для незалежного життя осіб з психічними та інтелектуальними розладами.

Ключові слова: соціальне обслуговування, психічні та інтелектуальні розлади, нормативно-правове забезпечення, деінституціоналізація, соціальна реабілітація, права осіб з інвалідністю.

Tetiana MOROZ

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300
ORCID: 0009-0008-9712-2739

To cite this article: Moroz, T. (2025). Normatyvno-pravove zabezpechennia u sferi sotsialnoho obsluhovuvannia osib z psykhichnymy ta intelektualnymy rozladamy [Regulatory and legal framework for social services for persons with mental and intellectual disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 6, 272–283, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.6.33>

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR SOCIAL SERVICES FOR PERSONS WITH MENTAL AND INTELLECTUAL DISABILITIES

The article presents an in-depth analysis of the regulatory and legal framework governing the provision of social services for persons with mental and intellectual disabilities in Ukraine in the context of ongoing social policy reforms. The study examines a wide range of international and national legal instruments that define state obligations in the areas of social protection, rehabilitation, social support, and inclusion of this vulnerable population group. Particular attention is given to the implementation of European standards, as well as to the incorporation of the principles and provisions of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities into national legislation and public policy.

The article focuses on the processes of deinstitutionalization and the transformation of psychoneurological residential institutions and other long-term care facilities, emphasizing the gradual shift from an institutional model of care to a human rights-based, person-centered, and community-oriented approach. This approach prioritizes independent living, access to community-based social services, psychosocial rehabilitation, and active participation of persons with disabilities in social life.

The analysis identifies a number of systemic challenges that hinder the effective realization of legally guaranteed rights, including inconsistencies and fragmentation of regulatory mechanisms, the continued dominance of institutional care practices, insufficient intersectoral coordination, and the limited availability and accessibility of community-based services. The article substantiates the need for further improvement and harmonization of the regulatory and legal framework, strengthening local-level implementation mechanisms, expanding community-based support services, and enhancing intersectoral cooperation to ensure sustainable social inclusion and protection of the rights of persons with mental and intellectual disabilities in Ukraine.

Key words: social services, mental and intellectual disabilities, legal regulation, deinstitutionalization, social rehabilitation, rights of persons with disabilities.

Актуальність проблеми. Проблема реабілітації осіб з інвалідністю з психічними розладами набуває особливої актуальності в умовах реформування системи соціального захисту та охорони психічного здоров'я в Україні. Тривалий час домінуючою залишалася інституційна модель догляду, зосереджена на утриманні осіб у психоневрологічних інтернатах, що обмежувало можливості соціальної інтеграції та реалізації прав людини. Сучасні європейські підходи акцентують увагу на розвитку громадоорієнтованих форм допомоги, психосоціальної реабілітації та підтримці незалежного життя.

У зв'язку з євроінтеграційним курсом України особливого значення набуває аналіз нормативно-правових засад реабілітації осіб з психічними розладами та ступеня їх відповідності європейським стандартам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика реабілітації осіб з інвалідністю з психічними розладами та реформування інституційної системи догляду є предметом міждисциплінарних наукових досліджень у галузях соціальної роботи, соціальної політики, психіатрії, психології та права. У працях вітчизняних науковців, зокрема О. В. Бондаренко, І. Д. Зверєвої, А. Й. Капської, Н. М. Комарової, Л. І. Міщик, значна увага приділяється питанням соціального захисту осіб з інвалідністю, розвитку соці-

альних послуг та ролі психоневрологічних інтернатів у системі довготривалого догляду. Дослідниками аналізуються наслідки тривалого перебування в інституційних закладах, проблеми соціальної ізоляції та необхідність переходу до реабілітаційно орієнтованих підходів.

У наукових публікаціях, присвячених психічному здоров'ю та психосоціальній реабілітації, зокрема у працях В. М. Маркова, О. К. Напрєєнка, Т. В. Марценюк, Л. М. Юр'євої, акцентується увага на комплексному характері реабілітації, поєднанні медичних, психологічних і соціальних заходів, а також значенні міждисциплінарної взаємодії фахівців у процесі відновлення соціального функціонування осіб з психічними розладами.

Зарубіжні дослідження, представлені працями G. Thornicroft, M. Knapp, J. Szmukler, A. Patel, M. Oliver, ґрунтуються на правозахисній та біопсихосоціальній парадигмах. У цих роботах реабілітація розглядається як ключовий механізм забезпечення незалежного життя, соціального включення та якості життя осіб з психічними розладами. Значну увагу приділено процесам деінституціоналізації, розвитку громадоорієнтованих послуг, підтриманого проживання та імплементації положень Конвенції про права осіб з інвалідністю.

Метою статті є аналіз нормативно-правових документів у сфері соціального обслугову-

вання осіб з психічними та інтелектуальними розладами в контексті реформування системи догляду, розвитку соціальної реабілітації та деінституціоналізації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес інтеграції національного законодавства України у сфері психічного здоров'я та реабілітації осіб з психічними та інтелектуальними розладами ґрунтується на врахуванні базових європейських нормативних і стратегічних документів, що визначають стандарти захисту прав людини, соціального включення та доступу до реабілітаційних послуг. Одним із фундаментальних документів у цій сфері є *Хартія основних прав Європейського Союзу*, яка закріплює право кожної особи на повагу до людської гідності, фізичної та психічної недоторканності, соціальний захист, охорону здоров'я та недискримінацію за будь-якою ознакою, зокрема за станом психічного здоров'я. Положення Хартії формують правову основу для розвитку реабілітаційних моделей, орієнтованих на права людини та соціальну інтеграцію.

Важливе значення має також *Європейська стратегія психічного здоров'я* (Comprehensive Approach to Mental Health, 2023) (European Commission, 2023), у якій психічне здоров'я визначається як пріоритет публічної політики Європейського Союзу. Стратегія акцентує увагу на переході від інституційної моделі догляду до розвитку послуг у громаді, забезпеченні доступності психосоціальної реабілітації, підтримці самостійного життя та залученні осіб з психічними та інтелектуальними розладами до процесів прийняття рішень щодо власного лікування й реабілітації.

Крім того, орієнтиром для держав – членів ЄС є *Європейський стовп соціальних прав*, який закріплює право осіб з інвалідністю на доступ до якісних та інтегрованих послуг, що сприяють їх участі в суспільному житті та на ринку праці. У сфері охорони здоров'я та реабілітації цей документ підкреслює важливість міжсекторального підходу, поєднання медичних і соціальних послуг та забезпечення безперервності підтримки (European Pillar of Social Rights, 2017).

Визначальне міжнародно-правове значення у формуванні сучасних підходів до реабілітації та соціальної інтеграції осіб з інвалід-

ністю, зокрема осіб з психічними та інтелектуальними розладами, має *Конвенція про права осіб з інвалідністю* (Конвенція про права осіб з інвалідністю, 2006), ратифікована Україною. Положення Конвенції ґрунтуються на правозахисній моделі інвалідності, відповідно до якої інвалідність розглядається як результат взаємодії особи з бар'єрами навколишнього середовища, а не виключно як медична проблема, що потребує ізоляції або утримання.

Особливе значення для осіб з психічними та інтелектуальними розладами мають положення Конвенції, які закріплюють право на рівність перед законом, повагу до людської гідності, недискримінацію та автономію особи, а також право на самостійне прийняття рішень із наданням необхідної підтримки. Конвенція гарантує право осіб з інвалідністю на життя в громаді, включаючи можливість вільного вибору місця проживання та заборону примусового перебування в інституційних закладах лише на підставі інвалідності чи психічного стану.

У контексті реабілітації Конвенція підкреслює необхідність забезпечення доступу осіб з інвалідністю до комплексних реабілітаційних та соціальних послуг, орієнтованих на розвиток самостійності, соціальної участі та повноцінної інтеграції в суспільство. Для осіб з психічними та інтелектуальними розладами це означає пріоритет розвитку психосоціальної реабілітації, підтриманого проживання та громадоорієнтованих послуг замість тривалого інституційного догляду.

Зазначені положення поступово імплементуються в національне законодавство України через прийняття та оновлення законів у сфері психічного здоров'я та реабілітації. Водночас зберігається потреба в подальшому наближенні практичних механізмів реалізації законодавчих норм до європейських стандартів, особливо в частині розвитку громадоорієнтованих реабілітаційних послуг і реформування психоневрологічних інтернатів.

Нормативно-правові засади реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами в Україні формуються в межах загальної системи соціального захисту осіб з інвалідністю з урахуванням специфіки психічних порушень, які істотно впливають на здатність до самостійного функціонування

та соціальної інтеграції. Державна політика у цій сфері ґрунтується на положеннях міжнародних актів щодо прав людини та спрямована на забезпечення доступу осіб з психічними та інтелектуальними розладами до комплексної реабілітаційної допомоги, соціальних послуг і захисту від дискримінації.

Законодавство України визначає реабілітацію осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами як систему заходів медичного, психологічного, соціального та соціально-педагогічного характеру, спрямованих на відновлення або компенсацію порушених психічних і соціальних функцій, розвиток навичок самостійного життя та залучення до суспільних відносин. Нормативно-правові акти закріплюють право цієї категорії осіб на отримання реабілітаційних послуг, соціального супроводу, а також на розроблення індивідуальних програм реабілітації з урахуванням стану здоров'я, рівня функціональних обмежень і потреб особи.

У 2006 році Верховною Радою України було прийнято *Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»*, яким визначено основні засади формування правових, соціально-економічних та організаційних умов, спрямованих на усунення або компенсацію наслідків, зумовлених стійкими порушеннями здоров'я, зокрема психічними та інтелектуальними розладами. У зазначеному нормативно-правовому акті реабілітація осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами розглядається як система комплексних заходів, орієнтованих на підтримання та відновлення психічного, соціального і частково фізичного благополуччя, розвиток адаптивних навичок, а також сприяння досягненню максимально можливого рівня соціальної та матеріальної незалежності з урахуванням індивідуальних психофункціональних обмежень (*Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю»*, 2005).

Реабілітацію осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами доцільно розглядати як систему медичних, психологічних, психолого-педагогічних, соціальних, професійних, трудових, фізичних та соціально-побутових заходів, спрямованих на надання комплексної допомоги у відновленні або компенсації порушених психічних, когнітивних

та соціальних функцій організму. Зазначені заходи орієнтовані на досягнення й підтримання максимально можливого рівня соціальної та матеріальної незалежності, формування навичок самостійного життя, трудової адаптації та соціальної інтеграції осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами, а також на забезпечення їх технічними та іншими засобами реабілітації й виробами медичного призначення з урахуванням індивідуальних потреб.

Відповідно до чинного законодавства, реабілітація осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами реалізується через такі основні види: медичну, психологічну, психолого-педагогічну, соціальну, професійну, трудову, фізичну та фізкультурно-спортивну реабілітацію. Реабілітаційні послуги при цьому визначаються як система цілеспрямованих заходів, спрямованих на відновлення оптимального психічного, інтелектуального, соціального та функціонального рівня життєдіяльності особи, що створює передумови для її ефективної інтеграції в суспільство та участі в соціальних відносинах.

Упровадження комплексної системи реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами має особливо важливе значення, оскільки в низці міжнародних документів і доповідей Всесвітньої організації охорони здоров'я та Організації Об'єднаних Націй реабілітація визначається як одна з ключових стратегій розвитку систем охорони здоров'я у XXI столітті. Реабілітаційні заходи мають реалізовуватися з метою задоволення індивідуальних потреб людини з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами у процесі її життєдіяльності, а також у випадках тимчасових або стійких порушень психічного здоров'я, зумовлених вродженими чи набутими чинниками.

Визначальне значення в контексті розвитку сучасних підходів до реабілітації мають міжнародні програмні документи, зокрема Біла книга з фізичної і реабілітаційної медицини та ініціатива *«Реабілітація 2030: заклик до дії»*. У зазначених документах акцентується увага на наявних і невирішених потребах у реабілітації, необхідності розширення доступу до якісних реабілітаційних послуг та їх інтеграції в систему охорони здоров'я поряд із про-

філактикою, збереженням психічного здоров'я та пропагандою здорового способу життя. Особливий наголос робиться на потребах осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами, для яких реабілітаційні послуги виступають важливим чинником соціальної адаптації, зниження рівня стигматизації та підвищення якості життя. У цьому контексті реабілітація розглядається як інвестиція в людський капітал, що сприяє не лише покращенню індивідуального здоров'я, а й соціальному та економічному розвитку суспільства загалом.

Програмні положення ініціативи «Реабілітація 2030: заклик до дії» стали концептуальним підґрунтям для подальшого реформування національної системи реабілітації та передували прийняттю в Україні у грудні 2020 року *Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»*. Зазначений закон визначає правові, організаційні та економічні засади проведення реабілітації осіб з обмеженнями повсякденного функціонування, зокрема осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами, у системі охорони здоров'я. Нормативний акт запроваджує функціонування сучасної моделі «реабілітації у сфері охорони здоров'я» (health-related rehabilitation), що передбачає надання якісної та безперервної реабілітаційної допомоги безпосередньо в закладах охорони здоров'я з моменту виникнення захворювання або травми, у тому числі при психічних розладах з гострим чи хронічним перебігом (Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», 2020).

Відповідно до статті 5 зазначеного закону, основними принципами проведення реабілітації є пацієнтоцентричність, що передбачає планування та реалізацію реабілітаційних заходів з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей і побажань особи з психічними та інтелектуальними розладами, а також участь її законних представників і членів сім'ї у розробленні та коригуванні індивідуального реабілітаційного плану. Важливими принципами є також цілеспрямованість реабілітаційного процесу, своєчасність його початку, послідовність і безперервність надання реабілітаційної допомоги на всіх етапах, а також функційна спрямованість, що полягає в орієнтації на досягнення оптимального рівня психічного,

соціального та повсякденного функціонування і підвищення якості життя особи у її життєвому середовищі.

Відповідно, метою державної політики у сфері реабілітації в охороні здоров'я є створення умов для ефективної реабілітації осіб з інвалідністю, у тому числі з психічними та інтелектуальними розладами, забезпечення доступності середовища, підтримки самостійного способу життя та можливостей повноцінної участі у всіх сферах суспільного життя. Особливого значення набуває формування середовища, організованого відповідно до принципів універсального дизайну та розумного пристосування, що є необхідною передумовою соціальної інтеграції та зменшення рівня інституційної залежності осіб з психічними та інтелектуальними порушеннями.

Системоутворювальне значення для реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами має *Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я»* (Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я», 2025), положення якого визначають правові засади організації та надання допомоги у сфері психічного здоров'я. Так, відповідно до **статті 3** закону, державна політика у сфері охорони психічного здоров'я ґрунтується на принципах поваги до прав і гідності людини, недискримінації, доступності та комплексності допомоги, що створює нормативне підґрунтя для реалізації реабілітаційних заходів щодо осіб з психічними та інтелектуальними розладами.

У **статті 4** закону закріплено право осіб з психічними та інтелектуальними розладами на отримання своєчасної, якісної та безперервної медичної, психологічної і соціальної допомоги, що безпосередньо корелює з завданнями психосоціальної реабілітації. Важливим у контексті реабілітації є також положення **статті 6**, яка передбачає міжвідомчу взаємодію у сфері охорони психічного здоров'я та поєднання зусиль систем охорони здоров'я, соціального захисту, освіти та інших сфер, що є необхідною умовою ефективної соціальної реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами.

Особливу увагу закон приділяє питанням соціальної інтеграції та підтримки осіб з психічними та інтелектуальними розла-

дами. Зокрема, у **статті 11** наголошується на необхідності створення умов для проживання таких осіб у громаді, розвитку навичок самостійного життя та зменшення інституційної залежності, що має принципове значення для реформування діяльності психоневрологічних інтернатів. Таким чином, положення Закону України «Про систему охорони психічного здоров'я» формують нормативно-правове підґрунтя для розвитку сучасної моделі реабілітації, орієнтованої на права людини, індивідуальні потреби та соціальне включення осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами.

Важливе нормативно-правове значення для забезпечення реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами має Закон України «Про психіатричну допомогу» (2000) (Закон України «Про психіатричну допомогу», 2000), який визначає правові та організаційні засади надання психіатричної допомоги та гарантії прав осіб із психічними та інтелектуальними розладами. Відповідно до **статті 3** цього закону, психіатрична допомога в Україні ґрунтується на принципах законності, гуманності, поваги до прав і свобод людини, добровільності отримання допомоги та недопущення дискримінації, що створює правову основу для впровадження реабілітаційно орієнтованого підходу.

Згідно зі **статтею 4**, особи з психічними та інтелектуальними розладами мають право на отримання психіатричної допомоги в обсязі, необхідному для збереження та відновлення психічного здоров'я, а також на соціальний захист і підтримку, що є складовими психосоціальної реабілітації. У **статті 6** закону підкреслюється необхідність поєднання медичних, психологічних і соціальних заходів у процесі надання допомоги, що відповідає сучасному розумінню реабілітації як комплексного та міждисциплінарного процесу.

Особливе значення для організації реабілітації в умовах психоневрологічних інтернатів мають положення **статей 11 та 12**, які регламентують надання психіатричної допомоги в стаціонарних умовах, права осіб, що перебувають у закладах із цілодобовим перебуванням, а також гарантії захисту їх гідності та законних інтересів. Норми закону орієнтують систему психіатричної допомоги не лише

на лікування, а й на створення умов для соціального відновлення, підтримки функціональної спроможності та запобігання соціальній ізоляції осіб з психічними та інтелектуальними розладами, що є базовими завданнями реабілітації.

Аналіз положень чинного законодавства України у сфері психічного здоров'я та психіатричної допомоги дає змогу виокремити систему базових прав осіб з психічними та інтелектуальними розладами, реалізація яких є необхідною умовою ефективної реабілітації та соціальної інтеграції. Передусім законодавством закріплено *право на повагу до людської гідності, недискримінацію та захист від будь-яких форм приниження*, незалежно від стану психічного здоров'я. Це право є фундаментальним і визначає гуманістичну спрямованість усієї системи надання психіатричної та реабілітаційної допомоги.

Важливим є *право на доступну, своєчасну, якісну та безперервну медичну, психологічну і соціальну допомогу*, що надається з урахуванням індивідуальних потреб особи. Законодавство передбачає комплексний характер такої допомоги, що включає не лише лікування, а й психосоціальну реабілітацію, соціальний супровід та підтримку повсякденного функціонування. У цьому контексті особам з психічними та інтелектуальними розладами гарантується *право на індивідуальний підхід*, зокрема участь у розробленні та коригуванні реабілітаційних планів або представництво їх інтересів законними представниками.

Окрему групу становлять *права на добровільність отримання психіатричної допомоги та поінформовану згоду*, за винятком випадків, прямо передбачених законом. Це положення має принципове значення для реабілітаційної практики, оскільки забезпечує суб'єктну позицію особи з психічними та інтелектуальними розладами та сприяє формуванню партнерських відносин між фахівцями й отримувачами допомоги.

Законодавство також гарантує *право на соціальний захист, підтримку самостійного способу життя та участь у житті громади*, що передбачає створення умов для проживання в найменш обмежувальному середовищі, розвитку навичок незалежного життя та зменшення інституційної залежності. Це право

безпосередньо пов'язане з процесами деінституціалізації та реформування діяльності психоневрологічних інтернатів.

Важливим є *право на міжвідомчу підтримку*, яке реалізується через узгоджену діяльність систем охорони здоров'я, соціального захисту, освіти та інших сфер. Такий підхід забезпечує цілісність реабілітаційного процесу та створює умови для сталого відновлення соціального функціонування осіб з психічними та інтелектуальними розладами.

Таким чином, законодавчо визначені права осіб з психічними та інтелектуальними розладами формують нормативно-правову основу для розвитку сучасної реабілітаційної моделі, орієнтованої на права людини, індивідуальні потреби та соціальну інтеграцію, що має особливе значення для організації реабілітації в умовах психоневрологічних інтернатів.

Інтеграція національного законодавства України у сфері реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами до вимог Європейського Союзу є складовою загального процесу євроінтеграції та наближення правової системи України до європейських стандартів у сфері прав людини, соціального захисту та охорони психічного здоров'я. Європейська правова доктрина розглядає психічне здоров'я як невід'ємну частину загального здоров'я людини, а реабілітацію – як комплексний процес, спрямований на забезпечення соціального включення, самостійності та якості життя осіб з психічними та інтелектуальними розладами.

У цьому контексті національне законодавство України поступово адаптується до ключових принципів, закріплених у нормативних актах та стратегічних документах Європейського Союзу, зокрема щодо дотримання прав і свобод людини, недискримінації, пацієнтоцентричності, міжсекторальної взаємодії та розвитку послуг у громаді. Закони України «Про психіатричну допомогу», «Про систему охорони психічного здоров'я», а також «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» відображають орієнтацію на європейські підходи, що передбачають відхід від суто медичної та інституційної моделі до біопсихосоціальної моделі реабілітації.

Важливим напрямом гармонізації з вимогами ЄС є утвердження **права осіб з психіч-**

ними та інтелектуальними розладами на життя в громаді, розвиток альтернатив інституційному догляду, забезпечення доступності реабілітаційних та соціальних послуг, а також посилення ролі психосоціальної реабілітації. Європейські стандарти акцентують увагу на необхідності мінімізації обмежень, забезпечення добровільності отримання допомоги та залучення осіб з психічними та інтелектуальними розладами до прийняття рішень щодо власного лікування й реабілітації, що поступово знаходить відображення у вітчизняному законодавстві та практиці.

Разом із тим процес інтеграції національного законодавства України до вимог Європейського Союзу у сфері психічного здоров'я та реабілітації осіб з психічними та інтелектуальними розладами залишається незавершеним. Серед ключових проблем зберігаються фрагментарність нормативного регулювання, домінування інституційної моделі догляду, обмеженість фінансових і кадрових ресурсів, а також розрив між задекларованими правами та практикою їх реалізації, особливо в умовах психоневрологічних інтернатів. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства та впровадження європейських стандартів із урахуванням національних соціально-економічних умов (табл. 1).

Важливим етапом розвитку національної політики у сфері реабілітації та соціального захисту осіб з інвалідністю, зокрема осіб з психічними та інтелектуальними розладами, стало ухвалення розпорядження Кабінету Міністрів України *«Про схвалення Стратегії реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках»* (КМУ, 2024). Зазначена Стратегія визначає концептуальні засади трансформації системи інституційного догляду з орієнтацією на права людини, розвиток послуг у громаді та підвищення якості життя осіб, які перебувають або перебували в інтернатних закладах.

Стратегічні положення документа спрямовані на поетапний перехід від утримувальної моделі догляду до моделі, засно-

Таблиця 1

**Порівняльна таблиця: підходи ЄС та України у сфері реабілітації осіб
з психічними та інтелектуальними розладами**

Критерій	Європейський Союз	Україна
Нормативна база	Хартія основних прав ЄС; Європейська стратегія психічного здоров'я; Європейський стовп соціальних прав	Закони України «Про психіатричну допомогу», «Про систему охорони психічного здоров'я», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»
Модель допомоги	Біопсихосоціальна, орієнтована на життя в громаді	Переважно змішана: поєднання медичної та інституційної моделей
Роль реабілітації	Ключовий елемент системи охорони здоров'я та соціальної політики	Визнається законодавчо, але часто поступається доглядовій функції
Права осіб з психічними та інтелектуальними розладами	Акцент на автономії, участі у прийнятті рішень, недискримінації	Гарантовані законом, але реалізація обмежена інституційними практиками
Форма надання послуг	Перевага громадоорієнтованих та амбулаторних послуг	Домінування стаціонарних і інтернатних форм
Деінституціалізація	Стратегічний пріоритет	Декларується, але реалізується повільно
Міжвідомча взаємодія	Інтеграція систем охорони здоров'я, соціального захисту, зайнятості	Обмежена, фрагментарна
Фокус політики	Якість життя, соціальне включення, самостійність	Соціальний захист і утримання

ваної на соціальній реабілітації, підтримці самостійного життя та соціальній інтеграції осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами. Особливу увагу приділено розвитку альтернатив інтернатному догляду, запровадженню індивідуалізованих підходів до надання допомоги, розширенню спектра соціальних і реабілітаційних послуг, а також міжвідомчій взаємодії у сфері охорони здоров'я, соціального захисту та місцевого самоврядування.

Стратегією визначено цілі та завдання з розвитку нових послуг і підтримки осіб з інвалідністю та осіб старшого віку в територіальній громаді, які орієнтовані на людину та повагу її прав, зокрема послуги персонального асистента, догляду (вдома, денного), належної інфраструктури (інклюзивні заклади освіти та медичні заклади, адаптоване для потреб осіб з інвалідністю та осіб старшого віку житло та транспорт), що забезпечуватиме право осіб з інвалідністю та осіб старшого віку на незалежне життя та їх інтеграцію в територіальні громади (КМУ, 2024).

Цільовими групами Стратегії є:

– повнолітні особи з інвалідністю та особи старшого віку, зокрема особи з психічними та інтелектуальними порушеннями, які проживають в закладах інституційного догляду (психоневрологічних інтернатах, будинках-інтернатах для осіб з інвалідністю та осіб старшого віку, молодіжних відділеннях дитячих будин-

ків-інтернатів, закладах стаціонарного догляду (далі – інтернатні заклади);

– повнолітні особи з інвалідністю та особи старшого віку, які мають значні функціональні обмеження або ризикують зазнати функціонального погіршення і потребують догляду та підтримки;

– ветерани, які мають функціональні обмеження та інвалідність, пов'язані із збройною агресією Російської Федерації;

– повнолітні особи з інвалідністю та особи старшого віку, яким загрожує інституціоналізація через переміщення та пов'язану з ним соціальну вразливість внаслідок тривалої збройної агресії Російської Федерації;

– члени сімей осіб з інвалідністю та осіб старшого віку.

Стратегія реформування психоневрологічних та інших інтернатних закладів передбачає реалізацію прав осіб, що належать до її цільової групи, шляхом поетапної деінституціоналізації системи догляду. Йдеться насамперед про створення умов для повноцінної реалізації прав осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами на участь у соціальному житті, самостійний вибір місця проживання, визначення умов та кола осіб, з якими вони проживатимуть, а також на життя поза межами інституційного середовища.

У межах реалізації Стратегії особлива увага приділяється забезпеченню права осіб з психічними та інтелектуальними розладами

на доступ до механізмів захисту своїх прав і свобод, у тому числі через можливість звернення до судових та позасудових інституцій, отримання необхідної інформації та безперешкодного доступу до правничої допомоги. Важливим принципом є усунення будь-яких бар'єрів – фізичних, інформаційних, правових чи соціальних, – що обмежують реалізацію зазначених прав та перешкоджають активній участі осіб з психічними та інтелектуальними розладами у суспільному житті.

Стратегія акцентує увагу на формуванні комплексної системи підтримки, що включає персональну допомогу, догляд удома, підтримане проживання, реабілітаційні послуги, а також інформаційну й консультативну підтримку. Особливе значення надається розвитку сервісів, спрямованих на забезпечення доступу до житла, управління власними фінансами, створення тренувальних (навчальних) квартир, реалізацію програм оренди доступного житла, формування системи підтриманого прийняття рішень та розширення мережі інклюзивних послуг у громаді.

Стратегічна ціль 1. Стратегії реформування психоневрологічних та інших інтернатних закладів спрямована на створення законодавчих та інституційних передумов для реалізації права осіб з інвалідністю та осіб старшого віку на незалежне життя та їх інтеграцію до територіальних громад. У контексті осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами реалізація цієї цілі має особливе значення, оскільки саме ця категорія осіб традиційно зазнавала обмежень у реалізації права на автономію, вибір місця проживання та участь у соціальному житті.

Зазначена стратегічна ціль передбачає створення комплексних умов для подолання сукупності проблем правового, економічного, житлового та інфраструктурного характеру, а також усунення проявів упередженого ставлення і дискримінації, які перешкоджають повній реалізації прав і незалежному життю осіб з інвалідністю та осіб старшого віку. Досягнення цієї цілі орієнтоване на формування сприятливого середовища для розвитку громадоорієнтованих послуг, підтримки самостійного проживання, впровадження механізмів підтриманого прийняття рішень та забезпечення реальної участі осіб з психічними та

інтелектуальними розладами у житті територіальних громад.

Стратегічна ціль 2. Стратегії реформування психоневрологічних та інших інтернатних закладів спрямована на сприяння комплексній реформі системи довготривалого догляду за особами з інвалідністю та особами старшого віку шляхом розвитку спроможності осіб здобувати, відновлювати або підтримувати навички повсякденного життя. У контексті осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами ця ціль набуває особливого значення, оскільки тривале перебування в інституційних закладах часто призводить до втрати або суттєвого зниження навичок самообслуговування, соціальної взаємодії та самостійного прийняття рішень.

Реалізація зазначеної стратегічної цілі передбачає перехід від утримувального підходу до моделі довготривалого догляду, орієнтованої на реабілітацію, відновлення та розвиток життєвих компетентностей. Йдеться про впровадження програм навчання та підтримки навичок повсякденного життя, зокрема самообслуговування, управління власним часом і ресурсами, комунікації, користування соціальними та громадськими сервісами, що є базовими елементами соціальної реабілітації осіб з психічними та інтелектуальними розладами.

Досягнення цієї цілі також передбачає розвиток мультидисциплінарних підходів у системі довготривалого догляду, залучення фахівців соціальної роботи, психологів, ерго-терапевтів та інших спеціалістів, а також тісну взаємодію між закладами охорони здоров'я, соціального захисту та місцевими громадами. Це створює передумови для підвищення рівня автономії осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами, зменшення їх залежності від інституційного догляду та поступової інтеграції у громаду.

Стратегічна ціль 3. спрямована на формування системи якісних, доступних та індивідуалізованих послуг для осіб з інвалідністю та осіб старшого віку, що відповідають їх реальним потребам і сприяють підвищенню якості життя. У контексті осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами реалізація цієї цілі передбачає розвиток широкого спектра реабілітаційних, соціальних

і підтримувальних послуг, орієнтованих на відновлення та підтримку соціального функціонування, автономії та активної участі в житті громади.

Досягнення цієї стратегічної цілі пов'язане з упровадженням індивідуалізованого підходу до надання послуг, що ґрунтується на комплексній оцінці потреб особи, її функціональних можливостей і життєвих пріоритетів. Особлива увага приділяється розвитку громадоорієнтованих форм допомоги, зокрема підтриманого проживання, денних центрів, мобільних мультидисциплінарних команд та послуг соціального супроводу. Для осіб з психічними та інтелектуальними розладами це створює умови для поступового переходу від інституційного догляду до життя в громаді та зменшення соціальної ізоляції.

Стратегічна ціль 4. орієнтована на створення ефективної системи управління, координації та моніторингу процесів реформування догляду та реабілітації осіб з інвалідністю та осіб старшого віку. У сфері соціальної реабілітації осіб з інвалідністю з психічними та інтелектуальними розладами досягнення цієї цілі є необхідною умовою забезпечення системності, послідовності та результативності впроваджуваних змін, зокрема у діяльності психоневрологічних інтернатів.

Реалізація зазначеної стратегічної цілі передбачає удосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення реформ, розвиток міжвідомчої взаємодії, підвищення професійної спроможності персоналу, а також запровадження механізмів оцінювання якості послуг і результатів реабілітації. Важливим складником є формування системи збору та аналізу даних щодо потреб осіб з психічними та інтелектуальними розладами, ефективності реабілітаційних програм і дотримання прав людини в інтернатних та громадоорієнтованих формах догляду.

Для досягнення визначених Стратегією цілей передбачається поетапна реалізація реформ, що охоплює **три взаємопов'язані етапи**, кожен із яких має власні завдання та пріоритети.

Перший етап (2025–2027 роки) спрямований на формування необхідних передумов для реформування системи догляду та реабілітації. На цьому етапі передбачається здійснення

аналізу правових, економічних, інституційних та соціальних чинників, які перешкоджають повній реалізації прав осіб з інвалідністю та осіб старшого віку. Важливими завданнями є підготовка змін до законодавства, створення умов для трансформації наявної системи фінансування послуг із забезпеченням реалізації права на незалежне життя, а також започаткування інформаційно-просвітницьких кампаній. Особливий акцент робиться на залученні осіб з інвалідністю та осіб старшого віку, членів їхніх сімей, громадських об'єднань і благодійних організацій до процесів розроблення, реалізації та моніторингу змін на засадах партнерства та участі.

Другий етап (2028–2030 роки) передбачає практичну реалізацію системних змін, зокрема реформування механізмів фінансування соціальних послуг із орієнтацією на підтримку незалежного життя та інтеграцію осіб з інвалідністю та осіб старшого віку в територіальні громади. На цьому етапі заплановано розвиток ринку надавачів соціальних послуг шляхом залучення громадських і благодійних організацій, а також суб'єктів приватного сектору, удосконалення системи довготривалого догляду відповідно до міжнародних стандартів і оновлення механізмів оцінювання якості послуг. Важливим завданням є підготовка та перепідготовка фахівців, здатних надавати індивідуалізовані послуги у громадах, а також продовження інформаційних кампаній з метою формування інклюзивних суспільних установок.

Третій етап (2031–2034 роки) орієнтований на досягнення сталих результатів реформ та повну інтеграцію осіб з інвалідністю та осіб старшого віку в соціальне й економічне життя. На цьому етапі передбачається реалізація комплексу заходів, спрямованих на забезпечення безбар'єрного доступу до освітніх, культурних, соціальних, правничих, медичних, психологічних і реабілітаційних послуг без вилучення осіб зі звичного соціального середовища. Особлива увага приділяється створенню умов для професійної самореалізації, участі на ринку праці та повноцінної участі в житті суспільства. Завершальним елементом етапу є оцінювання результатів реалізації Стратегії із забезпеченням змістовних консультацій з особами з інвалідністю та осіб стар-

шого віку, їхніми родинами та організаціями, що представляють їхні інтереси.

Операційний план заходів з реалізації Стратегії на 2025–2027 роки конкретизує механізми її впровадження, передбачаючи оцінювання потреб осіб, які проживають у психоневрологічних інтернатах, підготовку персоналу до роботи в умовах деінституціалізації, створення послуг підтриманого проживання та розвитку громадоорієнтованої соціальної реабілітації. У контексті осіб з психічними та інтелектуальними розладами це створює нормативні передумови для зміни ролі психоневрологічних інтернатів – від закладів тривалого утримання до центрів реабілітації, підтримки та соціального супроводу.

Висновки. Проведений аналіз нормативно-правового забезпечення у сфері соціального обслуговування осіб з психічними та інтелектуальними розладами засвідчує, що в Україні сформовано базове законодавче підґрунтя для реалізації прав цієї категорії осіб, розвитку соціальної реабілітації та поступового переходу від інституційної моделі догляду до громадоорієнтованих форм підтримки. Національне законодавство загалом відповідає міжнародним стандартам у сфері прав людини, зокрема положенням Конвенції про права осіб з інвалідністю та європейським підходам до деінституціалізації.

Водночас встановлено, що практична реалізація законодавчо закріплених норм залишається недостатньо ефективною, що зумовлено фрагментарністю нормативного регулювання, домінуванням інституційних практик, обмеженістю фінансових і кадрових ресурсів, а також недостатнім розвитком громадоорієнтованих соціальних і реабілітаційних послуг. Особливо гостро ці проблеми проявляються у діяльності психоневрологічних та інших інтернатних закладів, де реалізація прав осіб з психічними та інтелектуальними розладами часто має формальний характер.

Реалізація Стратегії реформування психоневрологічних та інших інтернатних закладів і деінституціалізації догляду до 2034 року створює реальні передумови для системних змін у сфері соціального обслуговування осіб з психічними та інтелектуальними розладами. Ефективність цих реформ залежатиме від узгодженості нормативно-правових механізмів, розвитку міжвідомчої взаємодії, впровадження психосоціальної реабілітації та забезпечення активної участі осіб з інвалідністю у процесах прийняття рішень.

Подальші наукові дослідження мають бути спрямовані на оцінку результативності впровадження деінституціалізаційних заходів і обґрунтування ефективних моделей соціальної реабілітації в умовах територіальних громад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. European Commission. Comprehensive Approach to Mental Health. Brussels, 2023. URL: <https://www.uehp.eu/corners/eu-promotes-new-comprehensive-approach-to-mental-health/> (дата звернення: 05.01.2025).
2. Koliada N., Kravchenko O. Social rehabilitation and adaptation of internally displaced persons. Umelá inteligencia, informatizácia a robotizácia a ich využitie v rámci formálnej a neformálnej starostlivosti: Zborník príspevkov vedeckého symposia. 2023. URL: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Balogova22> (дата звернення: 05.01.2025).
3. European Union. European Pillar of Social Rights. 2017. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/european-pillar-of-social-rights.html> (дата звернення: 05.01.2025).
4. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15 січня 2025 р. № 4223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> (дата звернення: 05.01.2025).
5. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 05.01.2025).
6. Конвенція про права осіб з інвалідністю : міжнародний договір ООН від 13 грудня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71/ed20160706#Text (дата звернення: 05.01.2025).
7. Кравченко О., Омельченко С., Коляда Н. Магістерська програма підготовки соціальних працівників: нормативно-правові засади. Соціальна робота та соціальна освіта. 2025. Вип. 1(14). С. 131–146. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(14\).2025.331719](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(14).2025.331719)
8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> (дата звернення: 05.01.2025).
9. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 3 грудня 2020 р. № 1053-IX (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

10. Про схвалення Стратегії реформування психоневрологічних, інших інтернатних закладів та деінституціоналізації догляду за повнолітніми особами з інвалідністю та особами старшого віку до 2034 року і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2024 р. № 1315-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2025).

REFERENCES:

1. European Commission. (2023). *Comprehensive approach to mental health*. Retrieved January 5, 2025, from <https://www.uehp.eu/corners/eu-promotes-new-comprehensive-approach-to-mental-health/>
2. Koliada, N., & Kravchenko, O. (2023). Social rehabilitation and adaptation of internally displaced persons. In *Umelá inteligencia, informatizácia a robotizácia a ich využitie v rámci formálnej a neformálnej starostlivosti: Zborník príspevkov vedeckého symposia* [Artificial intelligence, informatization and robotization and their use in formal and non-formal care: Proceedings of a scientific symposium]. Retrieved January 5, 2025, from <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Balogova22>
3. European Union. (2017). *European pillar of social rights*. Retrieved January 5, 2025, from <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/european-pillar-of-social-rights.html>
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). Pro systemu okhorony psykhiichnoho zdorovia v Ukraini [On the mental health care system in Ukraine] (Law No. 4223-IX, January 15, 2025). Retrieved January 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text>
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). Pro psykiatrychnu dopomohu [On psychiatric care] (Law No. 1489-III, February 22, 2000). Retrieved January 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>
6. United Nations. (2006). Konventsia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities]. Retrieved January 5, 2025, from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71/ed20160706#Text
7. Kravchenko, O., Omelchenko, S., & Koliada, N. (2025). Mahisterska prohrama pidhotovky sotsialnykh pratsivnykiv: normatyvno-pravovi zasady [Master's program for training social workers: Regulatory and legal foundations]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita – Social Work and Social Education*, 1(14), 131–146. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(14\).2025.331719](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(14).2025.331719)
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). Pro reabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini [On rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine] (Law No. 2961-IV, October 6, 2005, as amended). Retrieved January 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>
9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2020). Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia [On rehabilitation in the health care sector] (Law No. 1053-IX, December 3, 2020, as amended). Retrieved January 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text>
10. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia psykhonevrolohichnykh, inshykh internatnykh zakladiv ta deinstytucionalizatsii dohliadu za povnolitnymi osobamy z invalidnistiu ta osobamy starshoho viku do 2034 roku i zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2025–2027 rokakh [On approval of the Strategy for reforming psychoneurological and other residential institutions and deinstitutionalization of care for adults with disabilities and older persons until 2034 and approval of the operational action plan for its implementation in 2025–2027] (Order No. 1315-r, December 24, 2024). Retrieved January 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-2024-%D1%80#Text>

Дата надходження статті: 10.11.2025

Дата прийняття статті: 28.11.2025

Опубліковано: 30.12.2025

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Олена БЄЛКІНА-КОВАЛЬЧУКОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
ДО НАДАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ З ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ...3**Олександр БІЛОУС**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА
В СІМ'ЯХ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ.....11**Валерія БОНДАР**ДЕСТРУКТИВНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ РОЛЬ У ПОШИРЕННІ БУЛІНГУ
СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....21**Надія БУТЕНКО**

МОБІЛЬНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ГРОМАД.....29

Марія ГЛАДИШ, Наталія ЗАВЕРИКО, Олена ЛЕЩЕНКО, Тетяна СОЛОВЙОВАКОНСУЛЬТУВАННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ ЯК ІНСТРУМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ПРОЄКТУВАННЯ:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....37**Богдан ГЛЯДИК**ОСНОВНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ.....48**Олександр ДЬОМКІН**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ТА НАСЛІДКИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЛЮДЕЙ
ПОХИЛОГО ВІКУ.....57**Анастасія ЖУКОВА**САМООСВІТА ФАХІВЦІВ ЦЕНТРІВ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РОБОТИ
З СІМ'ЯМИ ВЕТЕРАНІВ.....65**Яна ЗАГУТІНА-ВІЗЕР**МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ВЗАЄМОДІЯ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ
З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....72**Ольга ЗАМАШКІНА, Алла ЛАЗАРЕВА, Іван ГОРЯНІН**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ:
ПРОФІЛАКТИКА ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ.....82**Олена КАРПЕНКО, Артем ЦВІГУН**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ
ЯК ОСОБЛИВОЇ ГРУПИ КЛІЄНТІВ.....91**Ірина КАРПОВА**

САМООЦІНКА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДДЮ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РЕГІОНУ.....99

Яна КИРИКОВА, Наталія РОМАНОВА, Оксана БОЙКО, Катерина КАЛЬНИЦЬКАПОШИРЕННЯ КІБЕРГРУМІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ
У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ.....109**Наталія КОЛЯДА, Наталія ЛЕВЧЕНКО**КАР'ЄРНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАР'ЄРНИХ РАДНИКІВ У ПІДТРИМЦІ
ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....117**Ілля ЛИТВИНЕНКО**ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ:
РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....126**Вадим ЛЮТИЙ, Владислав КУЛИК**МОДЕЛЬ ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ В УКРАЇНІ.....132

Вадим ЛЮТИЙ, Ігор ПЕТРОВИЧ

ПРОФІЛАКТИЧНІ ПРОГРАМИ ЯК ЗАСІБ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПІДЛІТКІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....141

Тетяна МАРТИНЮК

РОЛЬ ПРОЄКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ-ДЕФЕКТОЛОГА
У СИСТЕМІ РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТА ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ.....152

Олег МОРОЗ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ
У ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....159

Людмила ПЕТРИШИН

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРЕВЕНТИВНОЇ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У ЗЗСО
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....168

Валентина АНГОЛЕНКО, Наталія ПЕЧЕРИЦЯ, Неллі ТАРАСЕНКО

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СЛУЖБІ ПРОБАЦІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ
СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ТА ДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДІВ.....177

Яна ПИЛИПЕНКО, Ольга ШИРОБОКОВА

ПЕРВИННА ПРОФІЛАКТИКА ЯК СТРАТЕГІЯ ЗМІЦНЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ НАСЕЛЕННЯ У ВОЄННИЙ ЧАС.....183

Олександр РОМАНОВ

ІНТЕРНЕТ ЯК ІНСТРУМЕНТ БУЛІНГУ – НАУКОВИЙ ПОГЛЯД: ПРИЧИНИ Й ФАКТОРИ.....193

Наталія РОСОХА

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ІНТЕРВЕНЦІЙ І СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ
РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЬ.....201

Павло РУБАН

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО В УКРАЇНІ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДАПТАЦІЇ ОСІБ
З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....207

Тетяна СПІРІНА, Людмила ГОРОБЧУК

РОЛЬ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ У СЕКСУАЛЬНІЙ ОСВІТІ ПІДЛІТКІВ.....213

Тетяна СПІРІНА, Олена КАРПЕНКО, Жанна ПЕТРОЧКО

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ
СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....222

Вікторія СТЕПАНЕНКО

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ.....230

Наталія СУШИК

ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ «ВИХОВАННЯ БЕЗ СТРЕСУ»
БАТЬКІВ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО, МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО, ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....239

Олеся ТОВСТУХА

ЦІЛЕ-РЕЗУЛЬТАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ
СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ТА ЧЛЕНАМИ ЇХ СІМЕЙ.....246

Світлана ЧЕРНЕТА

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ
З УРАХУВАННЯМ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН.....252

Лілія ШКОЛЯР, Євгенія ПАНІЧЕВСЬКА, Ольга КАДАЦЬКА

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОСЛУГИ РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ В УКРАЇНІ:
ВИКЛИКИ, СТАНДАРТИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ.....261

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Тетяна МОРОЗ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОСІБ
З ПСИХІЧНИМИ ТА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ РОЗЛАДАМИ.....272

CONTENTS

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

Olena BIELKINA-KOVALCHUK

SPECIFICS OF TRAINING FUTURE SOCIAL WORKERS TO PROVIDE
A COMPREHENSIVE SOCIAL RESILIENCE-BUILDING SERVICES..... 3

Oleksandr BILOUS

CONCEPTUAL APPROACHES TO THE PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE
IN WAR VETERANS' FAMILIES.....11

Valeriia BONDAR

DESTRUCTIVE CONFLICTS AND THEIR ROLE IN THE SPREAD OF BULLYING
AMONG STUDENT YOUTH IN THE CONTEXT OF SOCIETAL TRANSFORMATIONS..... 21

Nadiia BUTENKO

MOBILE SOCIAL WORK AS A MEANS OF COMMUNITY SUPPORT..... 29

Mariya GLADYSH, Nataliia ZAVERYKO, Olena LESHCHENKO, Tetiana SOLOVIOVA

COUNSELLING IN THE SOCIAL SPHERE AS AN INSTRUMENT OF SOCIAL DESIGN:
A THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS.....37

Bogdan HLYADIK

KEY FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIO-COMMUNICATIVE COMPETENCE
IN FUTURE SOCIAL WORKERS.....48

Oleksandr DIOMKIN

SOCIO-PSYCHOLOGICAL SUPPORT AND CONSEQUENCES OF DISPLACEMENT
OF OLDER ADULTS.....57

Anastasiia ZHUKOVA

SELF-EDUCATION OF RESILIENCE CENTER SPECIALISTS
AS A CONDITION FOR EFFECTIVE WORK WITH VETERAN FAMILIES.....65

Yana ZAHUTINA-VIZER

INTERDISCIPLINARY INTERACTION IN SOCIAL-PEDAGOGICAL WORK WITH
PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS:
CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....72

Olha ZAMASHKINA, Alla LAZAREVA, Ivan HORIANIN

FORMATION OF PROFESSIONAL RESILIENCE OF SOCIAL WORKERS:
PREVENTION OF EMOTIONAL BURNOUT.....82

Olena KARPENKO, Artem TSVIGUN

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL SUPPORT FOR CHILDREN WITH DISABILITIES
AS A SPECIAL GROUP OF CLIENTS.....91

Iryna KARPOVA

SELF-ASSESSMENT OF A HEALTHY LIFESTYLE AMONG YOUTH OF CHERNIHIV REGION.....99

Yana KYRYKOVA, Nataliia ROMANOVA, Oksana BOYKO, Kalnytska KATERYNA

THE PREVALENCE OF CYBERGROOMING AMONG ADOLESCENTS AND YOUNG PEOPLE
IN SOCIAL MEDIA AND THE STRATEGIES FOR COUNTERACTION.....109

Nataliia KOLIADA, Nataliia LEVCHENKO

CAREER CONSULTING AND ACTIVITY OF CAREER COUNSELORS IN THE FRAMEWORK
OF YOUTH EMPLOYMENT IN UKRAINE.....117

Illia LYTVYNENKO

INNOVATIVE APPROACHES TO SOCIAL REHABILITATION:
THE ROLE OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP.....126

Vadym LIUTYI, Vladyslav KULYK

MODEL OF CONTENT-METHODOLOGICAL SUPPORT FOR THE IMPLEMENTATION
OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SOCIAL WORK IN UKRAINE.....132

Vadym LIUTYI, Ihor PETROVYCH PREVENTIVE PROGRAMMES AS A MEANS OF SEXUAL EDUCATION FOR ADOLESCENTS IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	141
Tetiana MARTYNIUK THE ROLE OF PROJECT ACTIVITY IN THE WORK OF A TEACHER-DEFECTOLOGY IN THE SYSTEM OF EARLY INTERVENTION FOR THE DEVELOPMENT AND EDUCATION OF EARLY CHILDREN.....	152
Oleh MOROZ THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL INITIATIVES IN UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES.....	159
Lyudmila PETRYSHYN ANALYSIS OF THE ORGANIZATION OF PREVENTIVE WORK BY SOCIAL EDUCATORS IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS UNDER MARTIAL LAW.....	168
Valentyna ANHOLENKO, Nataliia PECHERYTSIA, Nelli TARASENKO TECHNOLOGY OF SOCIAL WORK IN THE PROBATION SERVICE USING MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND DIAGNOSTIC METHODS.....	177
Yana PYLYPENKO, Olga SHIROBOKOVA PRIMARY PREVENTION AS A STRATEGY FOR STRENGTHENING THE SOCIAL RESILIENCE OF THE POPULATION IN WARTIME.....	183
Oleksandr ROMANOV THE INTERNET AS A TOOL FOR BULLYING – A SCIENTIFIC VIEW: CAUSES AND FACTORS.....	193
Nataliia ROSOKHA THE SIGNIFICANCE OF PSYCHOLOGICAL INTERVENTIONS AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN WITH DISABILITIES.....	201
Pavlo RUBAN SOCIAL ENTERPRISE IN UKRAINE AS A TOOL FOR ADAPTATION OF PERSONS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES.....	207
Tetiana SPIRINA, Liudmyla HOROBCHUK THE ROLE OF PARENTAL UPBRINGING IN ADOLESCENT SEXUAL EDUCATION.....	213
Tetiana SPIRINA, Olena KARPENKO, Zhanna PETROCHKO CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF SOCIAL AND EDUCATIONAL PREVENTION OF BULLYING AMONG HIGHER EDUCATION STUDENTS IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW...	222
Viktoriia STEPANENKO PECULIARITIES OF THE FORMATION OF REFLECTIVE COMPETENCE IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SOCIONOMIC SPECIALISTS.....	230
Nataliia SUSHYK “STRESS-FREE PARENTING” SOCIAL EDUCATION TECHNOLOGY FOR PARENTS OF PRESCHOOL, ELEMENTARY SCHOOL AND TEENAGE CHILDREN.....	239
Olesya TOVSTUKHA THE GOAL-AND-RESULT COMPONENT OF THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF SOCIAL-SECTOR SPECIALISTS FOR WORK WITH VETERANS AND THEIR FAMILY MEMBERS.....	246
Svitlana CHERNETA BULLYING PREVENTION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE CHANGES.....	252
Liliya SHKOLYAR, Yevheniia PANICHEVSKA, Olha KADATSKA INSTITUTIONALIZATION OF EARLY INTERVENTION SERVICES IN UKRAINE: CHALLENGES, STANDARDS, AND IMPLEMENTATION MECHANISMS.....	261

CURRENT ISSUES OF SOCIAL SECURITY

Tetiana MOROZ

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR SOCIAL SERVICES

FOR PERSONS WITH MENTAL AND INTELLECTUAL DISABILITIES.....272

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 6

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова
Комп'ютерна верстка • Наталія Володимирівна Фесенко

Підписано до друку 30.12.2025.
Формат 60х84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 33,71. Замов. № 0226/129. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.